

ΕΠΙΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

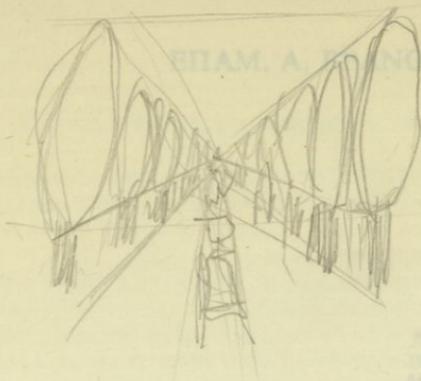
ΕΠΙΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

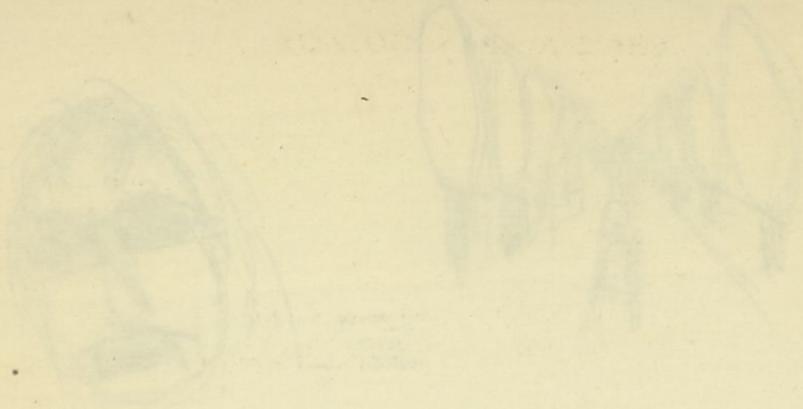
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1980

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου και Λυκείου τούτων νοούνται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και κυκλοφορούνται Δ.Ο.Π.Ε.Α.Π.

1980

ΒΡΑ

127

ΕΠΑΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΚΑΤΗΓΗΜΑ ΚΑΘ' ΕΓΧΡΗΜ ΤΟΥ

Σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι να αξιοποιήσει τη δραματική πορεία του ανθρώπου από το θάνατο των αιδών προς την κατάκτηση του πολιτισμού του. Αυτή είναι η ουσία της ιστορικής έρευνας είναι το σύνολο της συμπεριφοράς και των επιτευγμάτων του ανθρώπου ως όλου, τους τομείς της δραστηριότητάς του. Το αποδοτικότερο είδος καθόδηγησης του ήταν, όταν για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε ο εργαλείο. Η παραγωγή εργαλείων αποτέλεσε ιδιομορφία της ανθρώπινης ιστορίας. Με τα εργαλεία το χέρι του ανθρώπου έγινε το βασικό όργανο της δραστηριότητάς του. Αρχισε να περπατάει, καταλαμβάνοντας ο άνθρωπος ολόκληρο τον πλανήτη, να αντιμετωπίζει τους κινδύνους της φύσης και για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του. Η δραστηριότητα αυτή της ζωής του και η δημιουργία κοινωνιών ήταν τα δεύτερα μεγάλα βήματα που τον οδήγησαν στην ανάπτυξη του πολιτισμού και τη θεμελίωση κυριαρχία του.

ΑΛΕΞΗΣ ΖΑΒΡΑΣ
ΠΟΝΤΟΗΡΑΚΛΕΙΑΣ 27
ΑΘΗΝΑΙ ΤΗΛ. 77.71.795

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΓΙΑ ΤΗΝ Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

Στη δημιουργία του πολιτισμού ο άνθρωπος χρησιμοποίησε το χέρι του και το μυαλό του. Τα πρώτα βήματα του πολιτισμού ο άνθρωπος τα έκανε με τα χέρια του. Η γνώση της πορείας από τους προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα, η γνώση της πορείας από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι το παρόν παρελθόν του, μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την ιστορία μας αυτή και μέσα από την κατανόηση του παρελθόντος να καταλάβουμε καλύτερα την εποχή μας.

Γνωρίζοντας άλλωστε τι πρόσφερε η κάθε γενιά και η κάθε εποχή στον πολιτισμό μας, σιδηρώνεται περισσότερο για τη δημιουργία του ανθρώπου ή ντροπή για τους παλιούς καρπούς πολλών πράξεών του και συνασθενούμε περισσότερο τις ελλείψεις μας καθώς και την υποχρέωσή μας να γίνουμε συνειδητά μέλη της ανθρώπινης κοινωνίας γενικότερα. Προϊόν της αυτή είναι η βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος που πετυχαίνεται με μελέτη (ιδίως κριτική).

2. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ, ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥΣ

Την ιστορία κάθε λαού μελετούμε κυρίως από το γράπτο του μητρώο. Την προϊστορική περίοδο όμως, για την οποία δεν υπάρχουν γραπτά κείμενα, προσπαθούμε να την έρευνήσουμε με τη μελέτη των ανθρωπολογικών λαϊκών, των εργαλείων, των όπλων και των ξένων της καλλιτεχνικής, της οικιακής και της οικονομικής άλλης δραστηριότητας του ανθρώπου.

Τα παλιότερα εργαλεία κατασκευάζονται χρονολογικά από 700.000 π.Χ. Η ανθρώπινη χρονική περίοδος μέχρι την εμφάνιση των γραπτών μητρώων ανήκει στην προϊστορική και η επιστήμη που ασχολείται με την έρευνα της προϊστορίας, το χρονικό διάστημα των προϊστορικών χρόνων είναι έκαστο φορές τουλάχιστο μεγαλύτερο από εκείνο των ιστορικών χρόνων. Η διάκριση όμως σε προϊστορία και ιστορία είναι αυθαίρετη.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

1980
BPA
121

ΕΠΙΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΛΕΞΗΣ ΖΑΡΦΑΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΙΩΝ

ΓΙΑ ΤΗΝ Α. ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΑΚΕΚΡΟΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1980

1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΚΑΥΧΗΜΑ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ

Σκοπός του μαθήματος της 'Ιστορίας είναι νά εξιστορήσει τή δραματική πορεία του ανθρώπου από τά βάθη τών αιώνων πρός τήν κατάκτηση του πολιτισμού του. 'Αντικείμενο τής ιστορικής έρευνας είναι τό σύνολο τής συμπεριφοράς καί τών επιτευγμάτων του ανθρώπου σέ όλους τούς τομείς τής δραστηριότητάς του. Τό σπουδαιότερο ίσως κατόρθωμά του ήταν, όταν γιά πρώτη φορά χρησιμοποίησε έργαλειο. 'Η παραγωγή έργαλείων αποτέλεσε ιδιομορφία τής ανθρώπινης ιστορίας. Μέ τά έργαλεία τό χέρι του ανθρώπου έγινε τό βασικό όργανο εργασίας καί ό νους του άρχισε νά πλαταίνει. Καταλαβαίνοντας ό άνθρωπος τήν αδυναμία του μπροστά στους κινδύνους τής φύσης καί γιά νά εξασφαλίσει τήν τροφή του αποτελεσματικότερα, ζούσε όμαδικά. 'Η όμαδικότητα αυτή τής ζωής του καί ή δημιουργία κοινωνιών ήταν τό δεύτερο μεγάλο βήμα, πού δημιούργησε τή βάση γιά τήν ανάπτυξη του πολιτισμού καί τή θαυμαία κυριαρχία του ανθρώπου στή φύση.

Στή δημιουργία του πολιτισμού οί άνθρωποι τής εποχής του λίθου καί οί λαοί έπειτα τής μακρινής άρχαιότητας (κι από τούς πρώτους μεταξύ αυτών οί άρχαιοί 'Ελληνες) πρόσφεραν πολλά. 'Αλλά κάθε λαός πρόσθεσε τό λιθάρι του στό οικοδόμημα του ανθρώπινου πολιτισμού από τούς προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα.

'Η γνώση τής πορείας αυτής του ανθρώπου, από τό άπώτατο μέχρι τό πρόσφατο παρελθόν του, μάς δίνει τή δυνατότητα νά ασκήσουμε τήν ιστορική μας σκέψη καί μέσα από τήν κατανόηση του παρελθόντος νά καταλάβουμε καλύτερα τήν εποχή μας.

Γνωρίζοντας άλλωστε τί πρόσφερε ή κάθε γενιά καί ή κάθε εποχή στόν πολιτισμό μας αισθανόμαστε περηφάνια γιά τή δημιουργία του ανθρώπου ή ντροπή γιά τούς πικρούς καρπούς πολλών πράξεών του καί συναισθανόμαστε περισσότερο τίς ευθύνες μας καθώς καί τήν ύποχρέωσή μας νά γίνουμε συνειδητά μέλη τής ανθρώπινης κοινωνίας γενικότερα. Προϋπόθεση γι' αυτό είναι ή βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος πού πετυχαίνεται μέ μελέτη ίδιως κριτική.

2. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ. ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥΣ

Τήν ιστορία κάθε λαού μελετούμε κυρίως από τά γραπτά του μνημεία. Τήν προϊστορική περίοδο όμως, γιά τήν όποία δέν υπάρχουν γραπτά κείμενα, προσπαθούμε νά τήν έρευνήσουμε μέ τή μελέτη τών ανθρωπολογικών λειψάνων, τών έργαλείων, τών όπλων καί τών ίχνών τής καλλιτεχνικής, τής οικοδομικής καί τής όποιασδήποτε άλλης δραστηριότητας του ανθρώπου.

Τά παλιότερα έργαλεία τοποθετούνται χρονολογικά στό 700.000 π.Χ. 'Η άπέραντη χρονική περίοδος μέχρι τήν εμφάνιση τών γραπτών μνημείων όνομάζεται **προιστορική** καί ή επιστήμη πού άσχολείται μέ τήν έρευνά της **προιστορία**. Τό χρονικό διάστημα τών προϊστορικών χρόνων είναι έκато φορές τουλάχιστο μεγαλύτερο από τό σύνολο τών ιστορικών χρόνων. 'Η διάκριση όμως σέ προϊστορία καί ιστορία είναι συμβατική, άφου ή πρώτη άποτελεί τμήμα τής δεύτερης καί άφου καί οί δύο έχουν σάν κύριο στόχο τής έρευνας τους τήν ανθρώπινη δραστηριότητα. Καί ή ιστορία άλλωστε έκτός από τά γραπτά μνημεία στηρίζεται, όπως καί ή προϊστορία,

στήν αρχαιολογική έρευνα. Τί θά γνωρίζαμε π.χ. γιά τήν έρχαία έλληνική όχυρωτική τέχνη, άν δέ σώζονταν μερικά άρχαία έλληνικά φρούρια ή γιά τόν τρόπο πού ναυπηγούσαν οι άρχαίοι Έλληνες τά πλοία τους, άν δέν είχαν μελετηθεί κάποια ναύαγια άρχαίων έλληνικών πλοίων; Γιά τήν προϊστορία πάντως είναι φυσικό νά γνωρίζουμε λιγότερα. Μπορούμε όμως νά καλύψουμε πολλές φορές τά κενά της καταφεύγοντας στή βοήθεια άλλων επιστημών όπως τής Κοινωνιολογίας, τής Έθνογραφίας καί τής Άνθρωπογεωγραφίας.

Ή έρευνα αντίθετα τών ιστορικών χρόνων, άν καί οι πληροφορίες πού έχουμε γιά τούς χρόνους αύτούς από τίς γραπτές πηγές είναι περισσότερες, παρουσιάζει τό μειονέκτημα ότι μπορεί νά μήν είναι αυτές αντικειμενικές καί επομένως αξιόπιστες. Γι' αυτό, όταν στηρίζομαστε γιά τήν έρευνα μιās εποχής σέ έναν άρχαίο συγγραφέα, πρέπει νά ξεετάζουμε τίς περιστάσεις κάτω από τίς όποίες έγραψε τό έργο του, (γιά νά διαπιστώσουμε άν είναι ειλικρινής καί αντικειμενικός) καθώς επίσης κι άν είναι σύγχρονος τών γεγονότων πού περιγράφει ή μεταγενέστερος. Πρέπει ακόμη νά διερευνηθεί άν ή αξιολόγηση τών γεγονότων πού κάνει ο άρχαίος συγγραφέας είναι σωστή ή όχι. Αυτό μπορεί νά γίνει, εάν όσα περιγράφει συσχετισθούν μέ άλλα σύγχρονα ή μεταγενέστερα γεγονότα κι άν αναζητηθούν τά κίνητρα, οι αίτίες καί οι σκοποί τών ανθρώπινων ενεργειών ή πράξεων. Ή αξιολόγηση τών ιστορικών πληροφοριών μπορεί νά τεκμηριωθεί μέ διασταύρωση πληροφοριών από άλλους συγγραφείς κατά προτίμηση τής ίδιας περιόδου. Στήν εξαγωγή τών συμπερασμάτων μας μπορούμε νά βοηθηθούμε καί από τίς άρχαίες έπιγραφές, τά άρχαία νομίσματα κι από τήν αρχαιολογική έρευνα γενικότερα.

Μερικοί έρευνητές προσπαθούν νά στηρίξουν τήν ιστορική γνώση σέ θεωρίες, σύμφωνα μέ τίς όποίες τά οικονομικά συμφέροντα ή ή αντίθεση τών τάξεων αποτελούν τούς μόνους παράγοντες πού κατευθύνουν τήν ιστορική εξέλιξη. Οι παράγοντες όμως αύτοί, όσο κι άν είναι βασικοί, δέν είναι οι μόνοι πού επηρεάζουν ή κατευθύνουν τήν ιστορική εξέλιξη.

3. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΕΠΟΧΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ

Άπό τό 18^ο αί. επικράτησε ή συνήθεια νά χωρίζουμε τήν ιστορία σέ άρχαία, μεσαιωνική καί νεώτερη. Έτσι, ή Έλληνική ιστορία διαιρείται στήν Άρχαία, από τά τέλη περίπου τής 2ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τό 330 μ.Χ. (ίδρυση Κωνσταντινουπόλεως), στή Μεσαιωνική, από τό 330 μ.Χ. ώς τό 1453 μ.Χ. (άλωση Κωνσταντινουπόλεως) καί τή Νεώτερη, από τήν άλωση ώς σήμερα.

Αύτά όμως τά χρονολογικά όρια είναι συμβατικά. Μετά τήν ανακάλυψη π.χ. τών γραπτών πινακίδων τής Πύλου μπορεί νά ύποστηριχθεί ότι ή ιστορία μας άρχίζει άρκετά χρόνια νωρίτερα. Πρέπει δηλαδή νά κατανοηθεί ότι οι χρονολογίες πού όρίζουν τήν άρχή καί τό τέλος τών ιστορικών περιόδων χρησιμοποιούνται γιά λόγους καθαρά πρακτικούς. Γιατί, όπως κάθε γεγονός έχει έσωτερική συνάφεια μέ τό προηγούμενο καί τό έπόμενο, τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τίς ιστορικές περιόδους, πού δέν πρέπει νά τίς ξεετάζουμε μεμονωμένα αλλά ώς πορεία ανθρώπινης ζωής, πού έχει συνέχεια, συνέπεια καί ένότητα, όσο κι άν παρουσιάζει διαφορετικές φάσεις μέ χαρακτηριστικά ιδιαίτερα. Δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε βαθύτερα μιιά έποχή, άν δέν ξέρουμε τί προηγήθηκε καί τί άκολούθησε. Ούτε είμαστε σέ θέση νά εκτιμήσουμε τή συμβολή της στόν πολιτισμό, άν δέ γνωρίζουμε τί κληρόνομησε από τήν

προηγούμενη ιστορική περίοδο. Τέχνη, κοινωνία, θρησκεία, πολιτεύματα, γράμματα, επιστήμες δέν είναι δυνατό νά αποτελέσουν άντικείμενο έρευνας χωρίς τή γνώση τής προγενέστερης έποχης.

Τούτο ίσχύει ιδιαίτερα γιά τή μελέτη τών μεταβατικών περιόδων, όπως είναι ο λεγόμενος «Μεσαίωνας τής Αρχαιότητας».

4. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η πολιτική ιστορία ενός λαού εξετάζει τίς προσωπικότητες, τίς δυναστείες, τούς πολέμους, τίς επαναστάσεις, τίς συνθήκες, τίς σχέσεις μέ τούς άλλους λαούς καί τή διπλωματία.

Η ιστορία του πολιτισμού περιλαμβάνει τήν εξέταση τής κοινωνίας, τής οικονομίας, τών γραμμάτων, τών τεχνών, τών επιστημών, τής θρησκείας, τών ήθών καί τών θεσμών (πολιτικών, στρατιωτικών, θρησκευτικών, δικαστικών καί οικονομικών) καθώς καί του ιδιωτικού βίου.

Η μελέτη τών πολιτιστικών εκδηλώσεων, πού αποτελούν άναπόσπαστο μέρος τής ιστορίας, είναι βασική προϋπόθεση τής ιστορικής γνώσης. Γιατί μόνο ή εξέταση του καθενός κλάδου του πολιτισμού σέ συνδυασμό μέ τή γνώση τών πολιτικών γεγονότων μπορεί νά οδηγήσει στήν ολοκλήρωση τής βαθύτερης γνωριμίας καί τής έρμηνείας του χαρακτήρα μιās έποχης.

Η κοινωνία, ή τέχνη, τά γράμματα, οί επιστήμες, οί τεχνικές επιτεύξεις, ή παιδεία, ή θρησκεία καί ή καθημερινή ζωή πρέπει όλα νά εξεταστούν σάν χωριστοί τομείς ενός πολιτισμού ενιαίου. Στούς θεοκρατικούς π.χ. πολιτισμούς πρέπει νά τονιστεί ή επίδραση τής θρησκείας σ' όλες τίς εκδηλώσεις τους ή στήν οικονομική όργάνωση ενός λαού πρέπει νά γίνει συσχετισμός μέ τό φυσικό του περιβάλλον.

5. ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Η μάθηση τής ιστορίας δέ σημαίνει άπομνημόνευση όνομάτων, δυναστειών ή χρονολογιών μαχών αλλά βαθύτερη γνώση του παρελθόντος, πού μās δίνει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν έποχή μας, άφου αυτή άποτελεί συνέχεια του ιστορικού παρελθόντος.

Η μορφωτική αξία τής ιστορικής γνώσης δέ βρίσκεται μόνο στήν καλλιέργεια πού προσδίνει ή στό ενδιαφέρον πού άφυπνίζει. Όταν ή ιστοριομάθεια είναι βαθύτερη, μετουσιώνεται σέ γνώση- φρόνηση καί σέ έμπειρία χρήσιμη γιά τή δραστηριότητα του ανθρώπου. Δέν είναι π.χ. σύμπτωση ότι οί επιτυχημένοι άρχηγοί κρατών ύπήρξαν βαθείς γνώστες τής ιστορίας.

Έπειδή ή ιστορία μελετά τά ανθρώπινα έργα, συμβάλλει καί στήν άνθρωπογνωσία καί μπορεί έτσι νά οδηγήσει όχι μόνο στήν κατανόηση του παρόντος αλλά καί σέ πρόβλεψη γιά τήν οικοδόμηση του μέλλοντος. Ό Θουκυδίδης, στήν άρχή του ιστορικού του έργου (Α, 22), λέει: «Θά είναι ίκανοποίηση γιά μένα, άν θροῦν ώφέλιμο τό σύγγραμμά μου, όσοι θελήσουν νά σπουδάσουν καί νά εξακριβώσουν καί τήν περασμένη καί τή σύγχρονη ιστορία, έπειδή καί τά μέλλοντα νά συμβοῦν θά είναι παρόμοια πρός τά σύγχρονα, σύμφωνα μέ τούς ανθρώπινους νόμους· καί έτσι συνέγραφα έργο προορισμένο νά χρησιμεύσει ως κτήμα αιώνιο μάλλον παρά ως άνάγνωσμα χρήσιμο σέ άνάγκη προσωρινή».

Με τη γνώση της ιστορίας ο νέος αναπτύσσει ισχυρότερη κρίση, καθώς αναζητεί τα βαθύτερα αίτια, τα κίνητρα ή τους σκοπούς των ανθρώπινων πράξεων στην ιστορική πορεία. Αντιμετωπίζει τότε το παρόν πιό υπεύθυνα και συνειδητοποιεί τις ευθύνες του για το μέλλον, καθώς αντιλαμβάνεται με τη βοήθεια της ιστορίας ότι είναι μέρος συνόλου, πού για τις πολιτικές, πνευματικές και κοινωνικές συνθήκες του φέρνει και αυτός ευθύνη.

Κάθε λαός δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη γνώση της ιστορίας του. Και αυτό επιβάλλεται, επειδή, για να ζει κανείς συνειδητά και αρμονικά στην κοινωνία πού ανήκει, πρέπει να γνωρίζει τό παρελθόν του.

Αυτό ισχύει περισσότερο, όταν η ιστορία του σε όρισμένες περιόδους τυχαίνει να είναι από τις σπουδαιότερες της ανθρωπότητας, όπως συμβαίνει με την αρχαία ελληνική ιστορία.

Είναι γνωστό ότι οι ξένοι δίνουν ξεχωριστή βαρύτητα στην αρχαία ελληνική ιστορία. Τό ίδιο οφείλουμε να κάνουμε κι ακόμη περισσότερο έμεις, αφού η μελέτη της είναι για μās η γνώση των ριζών της φυλής μας.

23/9/80

Ίστορία και Προϊστορία

Ίστορικές Περιόδους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η προϊστορία του ανθρώπου χάνεται στα βάθη εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων. Άλλά για τον ιστορικό αρχίζει από τότε που διαπιστώνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα ή παρουσία και η δράση του ανθρώπου. Τις διάφορες περιόδους της προϊστορίας έχουν ονομάσει οι μελετητές της από τα εργαλεία που ο άνθρωπος χρησιμοποίησε. Η εξέλιξη του είχε ένα εξαιρετικά βραδύ ρυθμό. Πέρασαν 700 - 800 χιλιάδες χρόνια, για να κάνει το πρώτο βήμα προς τον πολιτισμό. Δηλαδή να δαμάσει και να χρησιμοποιήσει τη φωτιά.

2. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (700.000 - 9.000 π.Χ.)

Η εποχή αυτή αρχίζει γύρω στα 600.000 χρόνια π.Χ. Ο άνθρωπος ξέρει τώρα να δίνει στο λίθο, με χονδροειδή επεξεργασία, μία πολύ πρωτόγονη μορφή εργαλείου ή όπλου. Αγνοεί όμως το συστηματικό κυνήγι και τη γεωργία. Τρέφεται με ρίζες και καρπούς και πιό σπάνια με ζώα που πετυχαίνει να σκοτώσει. Μπορεί να φτιάχνει για κατοικία κλαδοπλεκτες καλύβες. Έξακολουθεί όμως να εξελίσσεται με εξαιρετικά αργό ρυθμό.

Ο άνθρωπος του Νεάντερταλ. Γύρω στα 100.000 π.Χ., όπως διαπιστώνεται από ανθρωπολογικά ευρήματα που βρέθηκαν στο Νεάντερταλ, κοντά στην πόλη Ντύσσελτοφ, ο άνθρωπος έχει μέσο ύψος 1,55 περίπου, σκύθει λίγο προς τα εμπρός και είναι πολύ δυνατός. Στο διάστημα όμως μεταξύ των ετών 100.000 και 40.000 π.Χ. περίπου παρουσιάζει μία γοργότερη, σχετικά με τον ως τότε ρυθμό εξέλιξής του, πρόοδο.

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν. Ο τύπος αυτός του ανθρώπου, που ονομάστηκε έτσι από τον τόπο της εύρεσής του, στη νοτιοδυτική Γαλλία, είναι πολύ πιό εξελιγμένος από τον άνθρωπο Νεάντερταλ. Για τουτό λέγεται και «σοφός άνθρωπος» (*HOMO SAPIENS*). Έμφανίζεται στην Ευρώπη γύρω στα 40.000 π.Χ., έχει ύψος 1,80 μ. και μεγαλύτερο εγκέφαλο. Μπορεί τώρα να επικοινωνεί με το λόγο και εμφανίζει μία

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν είναι πολύ πιό εξελιγμένος από τον άνθρωπο Νεάντερταλ. Γι' αυτό λέγεται «σοφός άνθρωπος». Φοράει περιδέραιο από κόκκαλο και δόντια ζώου. (Κέρινο όμοιομα που έγινε με βάση τα ανθρωπολογικά ευρήματα).

κοινωνική ζωή και κάποια θρησκευτικότητα. Βραχογραφίες των σπηλαίων της Γαλιίας και της Ισπανίας από την περίοδο εκείνη δείχνουν ότι ο «σοφός άνθρωπος» διέθετε και καλαισθησία, πού την εξέφραζε με εκπληκτική επιδεξιότητα.

3. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (9.000 – 6.000 π.Χ.)

Σε αντίθεση με τις εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια της Παλαιολιθικής εποχής ή της Μεσολιθικής και ή Νεολιθικής εποχές διαρκούν συγκριτικά πολύ λίγο. Στη Μεσολιθική περίοδο ο άνθρωπος κατεργάζεται επιδεξιότερα τό λίθο. Έξημερώνοντας τό σκύλο και οργανώνοντας άποτελεσματικότερα τό κυνήγι και τό ψάρεμα μπαίνει σέ μία περίοδο ενός στοιχειώδους πολιτισμού.

4. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (6.000 – 3.000 π.Χ.)

Ο άνθρωπος τώρα γνωρίζει νά κατεργάζεται με μεγάλη δεξιοτεχνία τό λίθο με επίμονη λείανση και όχι πιά με άπλή έπεξεργασία. Έξημερώνει αρκετά ζώα και μαθαίνει τήν κτηνοτροφία. Μαθαίνει σέ λίγο γιά πρώτη φορά τή γεωργία, τήν κεραμική και τήν ύφαντική και σημειώνει έτσι μία πολύ σημαντική και ραγδαία εξέλιξη στήν Ιστορία του πολιτισμού.

5. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Η εποχή του Μετάλλου σημειώνει τις εκπληκτικότερες επιτυχίες του ανθρώπου στό μακροχρόνιο και τιτανικό άγώνα του γιά τή δημιουργία του πολιτισμού. Η πρώτη της φάση, πού ονομάζεται Έποχή του Χαλκού, διαρκεί από τό 3.000 ως τό 1400 π.Χ. περίπου. Πρέπει πάντως νά σημειωθεί ότι τά χρονικά όρια τής περιόδου αυτές δεν είναι άκριβώς τά ίδια σέ κάθε χώρα. Γιατί σέ άλλες χώρες ή χρήση του χαλκού έγινε γνωστή νωρίτερα (Μέση Άνατολή) και άλλου άργότερα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Τί δημιουργεί έντύπωση στή σύγκριση τής Παλαιολιθικής εποχής με τήν Μεσολιθική ή και τή Νεολιθική;
- 2) Ποιά άπορρώματα του προϊστορικού ανθρώπου μπορούν νά θεωρηθούν σημαντικότερα κι από τις μεγαλύτερες τεχνολογικές επιτεύξεις; Γιατί;
- 3) Ποιά είναι ή διαφορά των έργαείων τής Παλαιολιθικής και τής Νεολιθικής περιόδου;
- 4) Ποιός άνθρωπος ονομάστηκε «σοφός» και γιατί;
- 5) Γιατί δεν είναι ίδια τά χρονικά όρια τής εποχής του χαλκού σέ κάθε χώρα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Άπό τόν άθηναϊκό τύπο μετά τήν ανακάλυψη

10

των παλαιολιθικών εύρημάτων του σπηλαίου Πετραλώνων Χαλκιδικής)

Ο θάνατος του παλαιολιθικού ανθρώπου

«Ανακάθησε και σκάλισε τή φωτιά. Για κανένα λόγο δεν έπρεπε νά τήν αφήσει νά σθήσει. Ήταν τό μοναδικό όπλο πού του άπόμεινε. Άκουμπούσε τήν πλάτη του στό θράχο τής σπηλιάς κι άφησε τή φωτιά νά καίει μπροστά στά πόδια του, πύρινο τείχος ανάμεσα σ' αυτόν και στά θηρία πού κατοικούσαν στόν ίδιο χώρο. Δεν νοιαζόταν τόσο γιά τό ζευγάρι τά λιοντάρια πού χαιδολογιούνταν στό βάθος. Θυμόταν πολύ καλά πώς δεν όρμούν ποτέ, άν δεν είναι πεινασμένα. Και μόλις είχαν κατασπαράξει ένα ταλαίπωρο έλάφι, πού δεν μπορούσε νά ξεφύγει τρέχοντας, καθώς ή σπηλιά ήτα άβολή γιά κάτι τέτοιο. Ούτε οι ρινόκεροι τότε έβιαζαν. Έκει πού είχε καθήσει, ήταν πού έδύσκολο νά τόν φτάσουν. Φοβόταν τήν

ύπουλη ύαινα καί, πάνω άπ' όλα, τίς άγριόγατες, πού δέν τό είχαν σέ τίποτα νά πηδήξουν πάνω άπό τίς φλόγες καί νά του χυμήξουν.

Κοίταξε τό τσεκούρι του. Ή κόψη άπό χαλαζία αντιφέγγιζε στή φλόγα. Άνώφελο όπλο. Χρειάζόταν δύναμη σθελατάδα καί έπιδειξί-ότητα γιά νά τό χειριστεί. Δέν ήταν πιά γιά τέτοια. Είχε γεράσει. Κόντευε τά 25 του, ίσως τά τριάντα. Δέν ήξερε. Τόνιωθε όμως πώς ήταν πιά γέρος. Κρύωνε. Βόλεψε καλύτερα τά δέρματα πού σκέπαζαν τήν πλάτη του καί τ'άσμιξε καρφισώνοντάς τα μέ τήν κοκκάλινη παραμάνα πού τούχε φτιάξει ό γίός του.

Πάλι κρύωνε. Σίμωσε στή φωτιά. Ίσως ε-φταιγε αϋτή ή καταραμένη βροχή, πού μέρες τώρα δέν έλεγε νά σταματήσει. Κυνηγοί πού-χαν φτάσει άπό τά νότια τούλεγαν πώς αϋτή ή βροχή είχε κάνει τούς πάγους νά λιώσουν σέ μερικά σημεία. Θάθελε νά ζήσει νά τό δει αϋτό μέ τά μάτια του. Δέν μπορούσε νά φανταστεί ύπαίθρο δίχως πάγο.

Άτέλειωτες γενιές οί πρόγονοί του γεννή-θηκαν, έζησαν καί πέθαναν μέ τούς πάγους συντροφιά. Γνώριζε όμως πολύ καλά ότι κάτι τέτοιο δέν μπορούσε νά γίνει. Καταλάβαινε τίς δυνάμεις του νά τόν έγκαταλείπουν. Ή τροφή του είχε τελειώσει. Χρησιμοποίησε κάμποσο άπό τό ψημένο κρέας, γιά νά διώξει τίς ύαινες. Πετούσε ένα κομμάτι, όταν ή πείνα τίς έκανε νά πλησιάζουν άπειλητικά. Καί τά ποντίκια του είχαν φάει άρκετό, όταν τόν πήρε ό ύπνος. Καί οί άντρες καί οί γυναίκες τής φυλής άργούσαν νά γυρίσουν.

Κρύωνε όλο καί περισσότερο. Τά θλέ-φαρα θάβαιναν. Ή φωτιά λιγότευε, αλλά δέν

άντεχε νά τήν τροφοδοτήσει. Σκεπάστηκε κα-λύτερα μέ τά δέρματα. Κι άποκοιμήθηκε γιά νά μήν ξαναξυπνήσει πιά!...

Συνέβη στή σπηλιά τών Πετραλώνων τής Χαλκιδικής, πριν άπό 700.000 χρόνια. Ποτέ δέν θά μάθουμε τό όνομα του γέρου πού πέθανε εκεί. Έμεις τόν βαφτίσαμε Άρχάνθρωπο τών Πετραλώνων. Οί άνθρωποι κατοίκησαν τή σπηλιά γιά 100.000 άκόμη χρόνια, ώσπου οί προσχώσεις τήν έκλεισαν. Ο Άρχάνθρωπος θάφτηκε εκεί άπό τά στοιχεία τής φύσης, πού τόν σκέπασαν μέ πετρώματα καί χύμα. Σάρκες καί όστά έλιωσαν. Έμειναν μόνο τό κρανίο του, τά όπλα του καί στάχτες άπό τή φωτιά. Κι άνακαλύφθηκαν πριν άπό είκοσι περίπου χρό-νια».

(Α. Λαζάρου. Ή Ίστορία άπό τάς πηγάς, σελ. 7).

Ή ηλικία του άνθρώπου

«Τί ηλικίαν έχει ό άνθρωπος; Είς ποίαν έπο-χήν έμφανίζεται επί τής γής; Είς τό έρώτημα δέν είναι δυνατόν νά δοθή ώρισμένη άπάντη-σις, διότι τό πρόβλημα τούτο συνδέεται μέ σειράν άπό άλλα προβλήματα άλυτα έως τά-ρα. Έξαρτάται πρωτίτως άπό τήν γενικώτε-ραν άντίληψιν διά τήν άρχήν καί τήν καταγω-γήν του άνθρώπου... Άν λάβωμεν ως βάση τήν χρήσιν τών εργαλείων, ή ηλικία του άν-θρώπου άνέρχεται πέραν του ενός εκατομ-μυρίου ετών, διότι εύρέθησαν παλαιότατοι ήώλιθοι (έργαλεία πολύ άτελώς έπεξεργα-σμένα) φέροντες έλαφρότατα αλλά άδιαφι-λονίκητα σημεία έπεξεργασίας.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

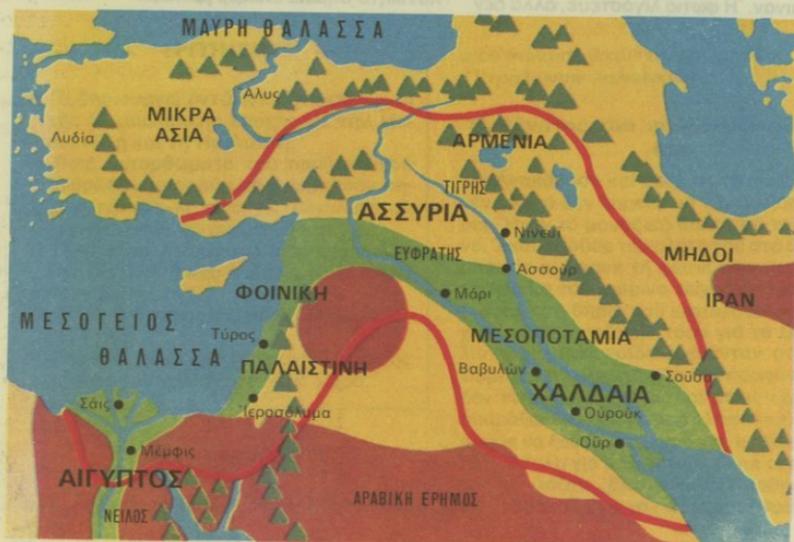
I. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Η ΧΩΡΑ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Ἡ παλαιότερη κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀνασκαφές πού ἄρχισαν στή Μεσοποταμία στά μέσα τοῦ προηγούμενου αἰώνα ἀφησαν ἐκπληκτό τόν κόσμο. Τά εὐρήματα τους ἔριχναν φῶς στήν ἀρχή τῆς Ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καί τή μετέθεταν μερικές χιλιάδες χρόνια νωρίτερα. Τά ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων κατοίκων της ἀκολουθῶσαν τό ένα τό ἄλλο. Στή χώρα αὐτή πρωτοεπινοήθηκε ἡ γραφή καί τελειοποιήθηκε ἡ τέχνη. Στή Μεσοποταμία πρωτογράφτηκαν νόμοι καί συντελέστηκε πρόοδος στά μαθηματικά καί τήν ἀστρονομία. Στή Μεσοποταμία ἀκόμη θεμελιώθηκε ἡ φιλολογία καί δημιουργήθηκαν τά πρῶτα ἀστικά κέντρα μέ τή σύνθετη, ποικίλη καί πλούσια ζωή τους. Ποιά ὁμως εἶναι τά αἴτια πού προηγήθηκε ὁ πολιτισμός της;

Ἡ χώρα. Μεσοποταμία ὀνομάστηκε ἀπό τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Τίγρη καί Εὐφράτη χώρα, ὅπου θρῖσκεται περίπου τό σημερινό Ἰράκ. Τό κλίμα της εἶναι ξερό καί ζεστό. Δέν ὑπάρχουν πηγές ἀλλά οὔτε τά ἀναγκαῖα γιά τήν ἀρχιτεκτονική ὕλικά: ξυλεία καί πέτρες. Ὅμως στόν τόπο ἐκεῖνο, τόν κάθε ἄλλο παρά ἰδανικό γιά διαβίωση, ἀναπτύχθηκε ὁ πρῶτος ἀληθινός πολιτισμός καί ἡ πρώτη

Ἡ Ἀρχαία Μεσοποταμία.

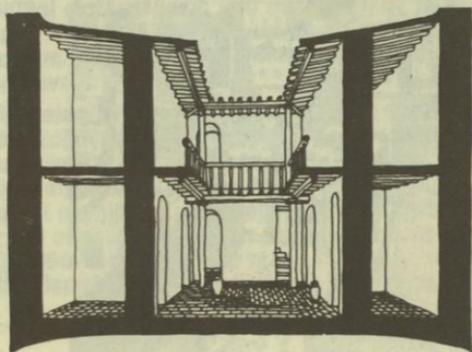

κοινωνία, πού ή τότε όργάνωσή της έπηρεάζει, ώς σήμερα, τή σύγχρονη ζωή. Τόν πολιτισμό αυτό δημιούργησαν οι Σουμέριοι. Μεταγενέστεροι κάτοικοι τής Μεσοποταμίας, οι Βαβυλώνιοι και οι Άσσύριοι, υιοθέτησαν και άνάπτυξαν τόν πολιτισμό τών Σουμερίων.

Ή πρώτη παραγωγική οικονομία. Ή Μεσοποταμία είναι ή χώρα όπου ό άνθρωπος μεταβαίνει από τή ζωή του κυνηγιού τών θηρίων και τής συλλογής τών καρπών στην πρώτη πρωτόγονη μορφή μιās ομαδικής ζωής παραγωγικής οικονομίας. Έκει παρουσιάζονται τά πρώτα χωριά, όπου οι κάτοικοι τους ζουν μέ τήν κτηνοτροφία και τή γεωργία. Τοúτο διαπιστώθηκε μέ τίς άνασκαφές στό Τζάρμο, στις ύψειρες του Ζάγρου, στά ανατολικά του Εύφράτη ποταμού. Τά εύρήματα τής γεωργικής κοινότητας του Τζάρμο χρονολογήθηκαν στό 7.000 π.Χ. περίπου. Οι γεωγραφικές συνθήκες τής παραποτάμιας Μεσοποταμίας βοήθουσάν στην άνάπτυξη μαζικότερης και συστηματικότερης γεωργίας. Έτσι δέν είναι σύμπτωση ότι ό πολιτισμός προηγήθηκε σε χώρες παραποτάμιες, όπως έγινε και στην Αίγυπτο, στις Ίνδιες και στην Κίνα.

Δημιουργία τών πρώτων πόλεων. Τήν 5η χιλιετία οι κάτοικοι τής Β. Μεσοποταμίας κατέβηκαν σε περιοχές νοτιότερες. Έκει ή γη από τίς πλημμύρες τών ποταμών Τίγρη και Εύφράτη ήταν πιό εύφορη. Από τά νερά τών ποταμών είχαν σχηματιστεί λίμνες και έλη, όπου τό ψάρεμα ήταν εύκολο και άποδοτικό. Ή πεδιάδα μεταξύ τών ποταμών σύντομα γέμισε από χωριά και κωμοπόλεις. Μερικές αναπτύχθηκαν μετά τήν άφιξη ιδίως τών Σουμερίων από τήν Κεντρική Άσία, στά μέσα τής τέταρτης χιλιετίας, στις γνωστές από τίς άνασκαφές πλούσιες πόλεις τής Μεσοποταμίας: Έριντού, Ούρ, Λαγκάς, Νιπούρ και Κίς. Σ' αυτές τίς πόλεις, στά τέλη τής τέταρτης και στις άρχές τής τρίτης χιλιετίας, ό άνθρωπος δημιούργησε μερικά από τά έπιβλητικότερα έπιτεύγματα του στην τέχνη, στην αρχιτεκτονική, στην κοινωνική όργάνωση, άκμή και στην εκπαίδευση και στην επικοινωνία. Πώς πραγματοποιείται όμως ή ραγδαία αυτή μετάβαση από τό πρωτόγονο χωριό στην εύρύτερη πόλη και στην προηγμένη κοινωνία;

Από τότε πού ό προϊστορικός άνθρωπος άφησε τό νομαδικό βίο και μέ τή βοήθεια τής γεωργίας βρήκε μόνιμη πιά στέγη, έξασφάλισε και μιá ζωή πιό άνετη. Δέ μετακινιόταν πιά, δέν άπουσίαζε από τήν οικογένεια, δέν κινδύνευε. Ή σχετική άνεση, πού τόν λευτέρωσε από τήν καθημερινή άγωνία για τήν άνεύρεση τής τροφής, του έδωσε τή δυνατότητα νά όργανώσει άποτελεσματικότερα τή ζωή του. Όσο πιό πολλά χέρια θά τόν βοηθούσαν στό χωράφι, τόσο μεγαλύτερη έκταση θά καλλιεργούσε. Ή οικογένεια γίνεται έτσι πολυμελής, ενώ οι συστάδες τών κλαδόπλεκτων

Σπίτι στην αρχαία Μεσοποταμία. Για τήν προστασία από τήν άφόρητη ζέση τά δωμάτια έβλεπαν μόνο προς τήν αύλή, στό κέντρο του σπιτιού. Τό σχέδιο έγινε μέ βάση τά εύρήματα τών άνασκαφών τής Ούρ, πού άποκαλύψαν σπίτια του τέλους τής 3ης π.Χ. χιλιετίας.

καλυθῶν μετατρέπονται σέ χωριά πού ἔχουν σπίτια κτισμένα μέ πλιθιά. Ἀπό τήν οικογένεια ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ στήν κοινότητα. Ὁ δεσμός τῶν μελῶν τῆς ἐνισχύεται ἀπό τήν κοινή τοπική λατρεία καί ἀπό τήν ἀνάγκη ἐπιτέλεσης ὁμαδικῆς ἐργασίας πού δημιουργεῖ τό αἶσθημα τῆς ὁμαδικῆς εὐθύνης. Αὐτό ἦταν τό κύριο κίνητρο τῆς μετάβασης ἀπό τίς γεωργικές κοινότητες στίς πρώτες μεγάλες ἀστικές.

Οἱ πρώτοι ναοί. Οἱ ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν ὅτι σέ κάθε μία ἀπό τίς πρώτες αὐτές στόν κόσμο γεωργικές κοινότητες ὑπῆρχε ὡς ἐπίκεντρο ἓνα κτίσμα ἐπιβλητικότερο, πού χρησίμευε ὡς ἐστία τῆς τοπικῆς θεότητας. Ἀπό αὐτά τά ταπεινά πλιθοκτίσματα θά προκύψει ὁ ναός, πού θά ἀποβεῖ ἀργότερα τό κέντρο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς κοινότητας, ὅταν σιγά σιγά τό χωριό θά ἐξελιχτεῖ σέ πόλη.

Ἡ πρώτη αὐτοδιοίκηση. Ἡ ὁμαδική καί συντονισμένη ἐργασία ἔδωσε τή δυνατότητα στούς κατοίκους τῆς Μεσοποταμίας νά τελειοποιήσουν ἓνα ἀρδευτικό σύστημα ἐξελιγμένης μορφῆς. Στίς ἀπέραντες ἐκτάσεις τῆς ὅπου, ὅπως καί στήν Αἴγυπτο, ποτέ ἐσδόν δέ θρέχει, ἔπρεπε νά ανοιχτοῦν πλῆθος κανάλια καί μεγάλες δεξαμενές. Κι ὅταν αὐτό πραγματοποιήθηκε, ἔπρεπε νά καθαρίζονται καί νά ἐπισκευάζονται κατά διαστήματα. Ἐπρεπε ἀκόμη ἡ γῆ καί τό νερό νά μοιράζονται μέ δικαιοσύνη. Αὐτή ἦταν ἡ αἰτία, πού τά πρώτα χωριά καί οἱ κωμοπόλεις στή Μεσοποταμία ἀνάπτυξαν μιᾶ μορφή κοινοτικῆς αὐτοδιοίκησης. Καθώς ὁμως τά χωριά ἀναπτύχθηκαν σέ πόλεις, οἱ συνηθισμένες μικροσυγκρούσεις μεταξύ τους γιά κτηματικές διαφορές ἤ γιά τήν ἀρδευση ἄρχισαν νά παίρνουν μορφή πολέμου. Τά μέλη τῆς κοινότητας ἀνάθεταν τότε στό ἰκανότερο μέλος τῆς νά τοῦς ὀδηγήσει στίς συγκρούσεις. Ἐτσι ἄρχισε νά δημιουργεῖται ὁ θεσμός τῆς βασιλείας. Ἀπό τότε οἱ πόλεμοι μεταξύ τῶν Σουμερικῶν πόλεων πολλαπλασιάσθηκαν.

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ ΑΠΟ ΣΗΜΙΤΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Ἡ περίοδος τῶν ἰσχυρῶν βασιλέων. Οἱ συνεχεῖς συγκρούσεις εἶχαν ἐξασθενήσει τίς πόλεις τῶν Σουμερίων, ὅταν στή διάρκεια τῆς τρίτης χιλιετίας σημιτικοί λαοί εἰσέβαλαν στή Μεσοποταμία ἀπό τήν Ἀραβία. Ὁ ἰσχυρότερος ἀπό τοῦς σημίτες

βασιλιάδες Σαργκόν, γύρω στό 2500 π.Χ., ἄπλωσε τήν ἐξουσία του σέ μεγάλο μέρος τῆς χώρας καί μέ πρωτεύουσα τήν Ἀκκάδ δημιούργησε τό πρώτο στήν περιοχή ἐνιαῖο, ἰσχυρό καί ἐκτεταμένο κράτος. Ἀκολοῦθησαν καί ἄλλα κύματα σημιτικῶν λαῶν, πού εἰσέβαλαν ὡς κατακτητές. Μέχρι τό 18^ο αἰῶνα π.Χ. οἱ Σουμεριοί εἶχαν ὑποταχτεῖ καί ἀφομοιωθεῖ. Ὁ πολιτισμός τους ὁμως δέν ἔσθησε. Οἱ Βαβυλώνιοι, ὅπως ὀνομάστηκαν οἱ νέοι κατακτητές τῆς Μεσοποταμίας, συνέχισαν τόν πολιτισμό τῶν Σουμερίων, γνωστό στό ἐξῆς ὡς Βαβυλωνιακό.

Ἡ Βαβυλώνα. Σέ μιᾶ ἀπό τίς πόλεις, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν νέοι σημίτες κατακτητές, βασιλεύσε γύρω στό 1750

Ἀναπαράσταση τῆς Βαβυλώνας μέ τό τείχος καί μιᾶ πύλη του.

Χάρτης των Άσσυριακών κατακτήσεων.

‘Ο βασιλιάς Σαργκόν πού μέ πρωτεύουσα τήν Άκκάδ ίδρυσε τό πρώτο ενιαίο καί Ισχυρό κράτος στή Μεσοποταμία.

π.Χ. ό Χαμμουραμί. Μέ πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα ό Χαμμουραμί ένωσε όλη τή Μεσοποταμία καί άπλωσε τήν έξουσία του από τόν Περσικό κόλπο ως τά σύνορα τής σημερινής Τουρκίας. ‘Ο μεγάλος όμως αυτός κατακτητής είναι περισσότερο γνωστός γιά τούς νόμους του.

‘Ο Ποινικός Κώδικας του Χαμμουραμί. Οί νόμοι του Χαμμουραμί, πού είναι οί παλιότεροι στόν κόσμο, είναι χαραγμένοι σέ μιά λίθινη στήλη, πού βρίσκεται σήμερα στό Παρίσι, στό Μουσείο του Λούβρου. Στόν πρόλογο ό Χαμμουραμί καυχιέται ότι ή Βαβυλώνα ήταν ή πρώτη χώρα στόν κόσμο καί πώς τό βασίλειό του ήταν τόσο γερά θεμελιωμένο, όσο γερά ήταν τά θεμέλια του ούρανού καί τής γής. Προσθέτει ακόμη ότι οί θεοί τόν συμβούλευσαν νά νομοθετήσει «για νά θριαμβεύσει στή γή ή δικαιοσύνη, για νά έξοντωθεί τό κακό καί για νά μήν εκμεταλλεύεται ό Ισχυρός τόν άδύνατο».

‘Η παρακμή. Φαίνεται όμως ότι ό Χαμμουραμί δέν κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει όσα ύποσχέθηκε. Μετά τό θάνατό του Εξέσπασαν έξεγέρσεις παντού. Γύρω στό 1600 π.Χ. ή δυναστεία του έφθασε σέ άδοξο τέλος μέ τήν εισβολή των Χετταίων από τή ΝΔ Άσία. Κι ενώ ή χώρα θαβιαία παρήκμαζε, αιώνας άργότερα οί Άσσυριοί (λαός πολεμικός, πού κατοικούσε στα όρεινά τής Β. Μεσοποταμίας) εισέβαλαν στόν τόπο καί άπλωσαν τήν κυριαρχία τους ως τή Συρία καί τήν Αίγυπτο. Τόν καιρό του βασιλιά Άσσουρμπαπιάλ τό Άσσυριακό κράτος άπλωνόταν μέ έπίκεντρο τή Μεσοποταμία από τήν Άρμενία ως τήν κοιλάδα του Νείλου. ‘Η σκληρότητα όμως των Άσσυρίων, ή άπέραντη έκταση των συνόρων τους καί οί έξεγέρσεις πού σημειώθηκαν παντού όδήγησαν τό κράτος τους σέ διάλυση. Τελικά ό Βαβυλώνιοι μέ τή βοήθεια των Μήδων άνάκτησαν τήν άνεξαρτησία τους. Κατόρθωσαν μάλιστα καί νά καταστρέψουν τήν πρωτεύουσα των Άσσυρίων Νινευί.

‘Η τελευταία περίοδος τής άνεξαρτησίας. ‘Η Βαβυλώνα ξαναπόκτησε τή δύναμη καί τήν άκμή της στά χρόνια του Ναβουχοδονόσορα, ό όποιος άπλωσε τήν έξουσία του μέχρι τή Μεσόγειο. Τότε κατέστρεψε τό ναό του Σολομώντα (586 π.Χ.) καί όδήγησε τούς Έβραίους στή Βαβυλώνα αιχμαλωσία. Είναι ή εποχή πού ή Βαβυλώνα φημιζεται σάν κέντρο κοσμοπολιτικό καί στολιζεται μέ κτήρια όπως ό πύργος τής Βαβέλ καί τά περίφημα άνάκτορά της ή οί κρεμαστοί κήποι της, ένα από τά έπτά θαύματα του κόσμου. Τό 539 π.Χ. όμως φθάνει στό όριστικό τέλος τής άκμής της μέ τήν κατάληψή της από τό βασιλιά των Περσών Κύρο. Από τότε ή Μεσοποταμία ή Βαβυλώνα γίνεται περσική έπαρχία.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Ο Βασιλιάς. Από τό 2800 π.Χ., πού καθιερώθηκε στή Μεσοποταμία ό θεσμός τής κληρονομικής βασιλείας, στήν κορυφή τής κοινωνικής ιεραρχίας ήταν ό βασιλιάς. Ή θέλησή του ήταν παντοδύναμη. Διοικούσε άπολυταρχικά μέ τή βοήθεια μιās ισχυρής γραφειοκρατικής μηχανής, συμβούλων, αξιωματικών, γραφένων καί άλλων έκπροσώπων τής κρατικής έξουσίας.

Ή Άριστοκρατία. Οι έκπρόσωποι τής διοίκησης καί οι ιερείς άποτελούσαν τήν άριστοκρατική τάξη. Άντλούσαν τή δύναμή τους από τό βασιλιά καί από τά μεγάλα κτήματα, πού τούς είχε παραχωρήσει. Σέ άντάλλαγμα ύποστήριζαν τή βασιλική έξουσία.

Οι δούλοι. Πολυάριθμοι δούλοι εργάζονταν στά κτήματα τών ισχυρών, αλλά καί στίς πόλεις πολλοί δούλοι άποτελούσαν περιουσία του παλατιού ή του ναού. Δέν προέρχονταν όλοι από τούς αίχμαλώτους τών πολέμων. Άρκετοί ήταν εκείνοι, πού, ενώ πρίν ήταν έλεύθεροι πολίτες, είχαν μεταπέσει οικονομικά στήν τάξη τών δούλων, επειδή δέν είχαν πληρώσει έγκαιρα τά χρέη τους.

Οι έλεύθεροι. Στίς πολυάριθμες πόλεις τής Μεσοποταμίας – μερικές άπ' αυτές ξεπέρασαν τόν πληθυσμό τών 100.000 – ποικίλα ήταν τά έλεύθερα έπαγγέλματα. Άρχιτέκτονες, γραφείς, έμποροι, γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ψαράδες, ταπητουργοί, σιδηρουργοί, θυροσδέψες, άγγειοπλάστες έδιναν ζωντάνια καί κίνηση στίς πλιθόκτιστες Σουμερικές πόλεις.

Τό εμπόριο. Ή εϋημερία τής Μεσοποταμίας πιστοποιείται από τίς άνασκαφές τής Οϋρ, όπου άνασκάφηκαν σπίτια του 2000 π.Χ. Ό,τι άπόμεινε από αυτά δείχνει ένα έκπληκτικά ψηλό επίπεδο άνετης ζωής γιά τά μέτρα τής εποχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι τοίχοι τών σπιτιών τής Οϋρ είχαν πάχος 2 μ. γιά καλύτερη μόνωση από τόν ήλιο, πού πυρπολεί τά πάντα στή Μεσοποταμία. Ή εϋημερία τών κατοίκων τής Μεσοποταμίας δέν όφειλόταν μόνο στήν εϋφορία του τόπου αλλά καί στήν άνάπτυξη του έμπορίου. Ριψοκίνδυνοι καί δραστήριοι έμποροι έμαθαν οι Σουμεριοί νά οδηγούν τά καραβάνια τους μέσα από έρήμους σέ χώρες μακρινές. Πουλώνοντας τό στάρι, τό μαλλί καί τά ύφάσματα έφερναν πίσω μέταλλα, ζυλεια, πολύτιμους λίθους καί έλεφαντοστό.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. ΤΕΧΝΕΣ

Ή γραφή. Μέ τήν άποκρυπτογράφηση τής σφηνοειδούς γραφής προστέθηκε ή γνώση 2.000 χρόνων Ιστορίας γιά λαούς καί πολιτισμούς πού είχαν πρό πολλού ξεχαστεί. Μόνο στήν πόλη Νιππούρ, πνευματικό κέντρο τών Σουμεριών, οι άνασκαφές άποκάλυψαν πάνω από 30.000 πινακίδες σφηνοειδούς γραφής. Πολλές από αυτές, χαραγμένες μέ ιδεογράμματα τής παλιότερης φάσης τής γραφής, πού λέγονται ιδεογραφική, χρονολογούνται στό έτος 3100 π.Χ.

Οι γραφείς. Μέ τήν αύξηση τής χρήσης καί τής σπουδαιότητας τής γραφής,

οι γραφείς εξέλιχθηκαν σέ ειδικευμένους έπαγγελματίες πού, κατέχοντας έπίζηλη κοινωνική θέση, εργάζονταν στό παλάτι, στούς ναούς καί στά κτήματα ως γραμματείς, λογιστές καί ποιητές έπών ή ύμνων.

Ή επιστήμη. Ή άποκρυπτογράφηση τών πινακίδων άποκάλυψε ότι καί οι επιστή-

Σφηνοειδής έπιγραφή.

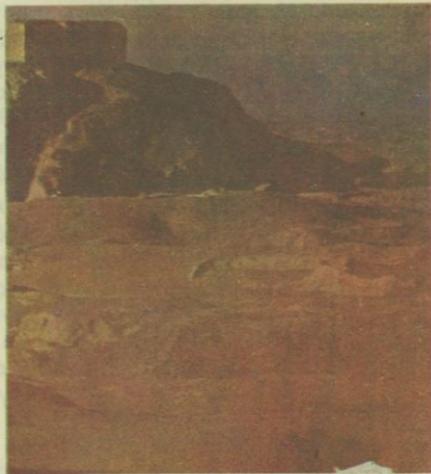
μες είχαν προοδεύσει στη Μεσοποταμία από τη 2η κιόλας χιλιετία π.Χ. Γεωμετρικά θεωρήματα και άλγεβρικές γνώσεις ήταν γνωστές στους χρόνους του Χαμμουραμί. Άργότερα σύμβουλοι του βασιλιά είχαν αρκετές γνώσεις για τις κινήσεις των άστρων, ώστε να τόν συμβουλευθούν, πώς να ρυθμίσει τη διαίρεση του έτους και τό ημερολόγιο. Οι Βαβυλώνιοι καθιέρωσαν άστρονομικό έτος με 12 σεληνιακούς μήνες. Η μελέτη της κίνησης των άστρων δημιούργησε στη Μεσοποταμία την Άστρολογία. Οι κάτοικοι της δηλαδή πρώτοι στον κόσμο πίστευαν ότι οι άστρολόγοι μπορούσαν να προβλέψουν τό μέλλον ενός ανθρώπου από τη θέση των πλανητών τη στιγμή της γέννησής του (ώροσκόπιο).

Η πρόοδος της Άστρονομίας στη Μεσοποταμία όφειλόταν στην άκμή των Μαθηματικών, που προηγήθηκε χρονικά λόγω της ανάγκης των κατοίκων της εύφορης μεσοποτάμιας πεδιάδας να όρίζουν τις έκτάσεις των χωραφιών τους και να συντονίζουν την άρδευσή τους.

Γιά τόν ίδιο λόγο οι νόμοι έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη ζωή της Μεσοποταμίας από τούς παλαιότερους χρόνους της. Πολλές πινακίδες περιέχουν άποσπάσματα νομικών κωδίκων. Η νομοθεσία των Βαβυλωνίων, αν κρίνουμε από τούς νόμους του βασιλιά Χαμμουραμί, τούς παλαιότερους στον κόσμο, ήταν ιδιαίτερα σκληρή και έπηρεασε φαίνεται τη νομοθεσία των Έβραίων. Ένας νόμος όρίζει: «Αν ένας κτίστης έκτισε ένα οίκημα και από λάθος του τό κτίσμα γκρεμίστηκε και προκάλεσε τό θάνατο του ίδιοκτήτη, ό κτίστης πρέπει να θανατωθεί. Κι αν σκοτώθηκε ό γιός του ιδιοκτήτη, να θανατωθεί αντίστοιχα ό γιός του άρχιτέκτονα». Άλλος νόμος προβλέπει: «Αν γιός κτυπήσει τόν πατέρα του, να του κοπούν τά χέρια».

Η Άιατρική είχε άναπτυχτεί στη Βαβυλώνα τόσο πολύ, ώστε, όπως διαπιστώνεται από τις πινακίδες, διδασκόταν και στά σχολεία της. Βρέθηκαν π.χ. κείμενα περιγραφής άσθενειών με τά συμπτώματα και τά σύνδρομά τους. Παράλληλα με τις άσθένειες άναφέρονται τρόποι θεραπείας και φάρμακα. Οι Χαλδαίοι ίερείς της Βαβυλώνας είχαν φήμη ξακουστών γιατρών. Οι γιατροί της Μεσοποταμίας έπιχειρούσαν λεπτές χειρουργικές έπεμβάσεις άκόμη και στά μάτια. Δέ θά αισθάνονταν όμως και τόσο άσφαλείς, γιατί ό κώδικας του Χαμμουραμί όριζε: «Αν γιατρός χειρούργησε μάτι με χάλκινο έργαλείο και κατέστρεψε τήν όραση του άρρώστου, να του κοπεί τό χέρι».

Λογοτεχνία. Δύο είδη ποιητικού λόγου καλλιεργήθηκαν στη Μεσοποταμία: οι θρησκευτικοί ύμνοι και τά έπη. Με τούς ύμνους ύμνούσαν τούς θεούς, με τά έπη τούς ήρωες και τούς βασιλιάδες. Η μεγάλη άκμή της Σουμερικής φιλολογίας τελειώνει τόν 21ο αιώνα π.Χ. με τήν καταστροφή της πόλης Ούρ. Τό γεγονός αυτό υπήρξε αίτία να δημιουργηθεί ένα είδος θρηνητικής ποίησης, που επέδρασε στη μεταγενέστερη εξέλιξη της

«Ό,τι άπόμεινε από τήν πόλη των Σουμερίων Νιππούρ. Αμμόλοφοι της έρήμου σκεπάζουν σήμερα τά έρείπια και τά χωράφια της, που πότιζε κάποτε ό ποταμός Εύφράτης. Στο κέντρο της φωτογραφίας τά έρείπια του «Ζιγκουράτ».

ποιητικής παράδοσης της χώρας. Ἡ ἐπίδραση μάλιστα αὐτὴ ἐπεκτάθηκε καί στὴν ποίηση τῶν Ἑβραίων. Ἡ ποίηση τῶν Σουμερίων δὲν εἶχε οὔτε ρυθμὸ οὔτε μέτρο. Χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἐπαναλήψεις, παραλληλισμούς, παρομοιώσεις καί μεταφορές. Τὸ ὕφος τῆς ἦταν ἐπικό.

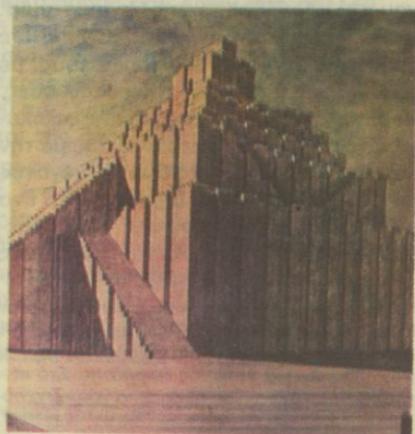
Ἀρχιτεκτονική. Στὴ Μεσοποταμία χτίστηκαν οἱ πρῶτοι ναοί. Ἐκεῖ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος συνέλαβε γιὰ πρώτη φορά τὴν ἰδέα, ὅτι ἦταν ἱερό καθῆκον του νὰ οἰκοδομήσει οἶκημα, ὅπου νὰ κατοικεῖ ὁ θεὸς του. Στὶς ἀνασκαφές τῆς σουμερικῆς πόλης Ἐριντού, κάτω ἀπὸ δέκα ἐπτὰ ἑδαφολογικά στρώματα μεταγενέστερων ἐποχῶν, ἀνακαλύφθηκε ἕνας μικρὸς ναός, ὁ ἀρχαιότερος στὸν κόσμον. Ὁ ναός αὐτός πού χτίστηκε γύρω στὰ μέσα τῆς 5ης χιλιετίας π.Χ. εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν σημερινῶν ἐκκλησιῶν, τῶν συναγωγῶν καί τῶν τζαμιῶν.

Μέ τὸ μεγάλωμα τῶν πόλεων ὁ ναός ἐξελίχθηκε σὲ θρησκευτικὸ καί πολιτικοκοινωνικὸ κέντρο τῆς κοινότητος. Οἱ κάτοικοι τῆς Μεσοποταμίας πίστευαν ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους δικαιωνόταν, μόνο ἂν ὑπηρετοῦσαν τὸ θεό. Ἔτσι ἀπὸ τὸ ναὸ κατευθύνονταν ὅλες οἱ δραστηριότητες ἀκόμη καί οἱ πνευματικές. Ἀργότερα καί ἐπὶ δύο χιλιᾶδες χρόνια ὁ ναός κτιζόταν σὲ μεγαλοπρεπὴ βάση, πού ἦταν πιὸ ἐπιβλητικὴ ἀπὸ τὸ κύριο οἰκοδόμημα. Ἡ βάση αὐτὴ ἦταν στὴν πραγματικότητά πλατὺς καί ψηλὸς τετράγωνος πύργος, πού τὸ ὕψος του μποροῦσε νὰ φτάνει τὰ ἑκατὸ μέτρα. Ἐξωτερικὴ σκάλα ἢ κεκλιμένο ἐπίπεδο ὀδηγοῦσε ἀκολουθώντας ἐξωτερικὰ τὶς τέσσερις βαθμιδωτὲς πλευρὲς του μέχρι τὴν κορυφή, ὅπου θρισκόταν ὁ κύριος ναός. Τὸ ὄλο κατασκεῦασμα λεγόταν ζικουράτ. Ἡ θρησκεία τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν πολυθεϊστικὴ. Ἀργότερα ἐπικράτησε ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς Βαβυλώνας Μαρνούκ.

Παλάτια. Παρὰ τὴν ἔλλειψη τοῦ μαρμάρου καί τῆς πέτρας τὰ παλάτια τῆς Μεσοποταμίας εἶχαν μυθικὴ πολυτέλεια. Τὸ παλάτι π.χ. τοῦ βασιλιά Ζιμριλίμ εἶχε μιά

Ἀναπαράσταση τῶν τειχῶν τῆς Βαβυλώνας. Τὸ δυτικὸ τῆς τοίχου, κτισμένο στὴν ὄχθη τοῦ Εὐφράτη, προστάτευε τὴν πόλη καί ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ. Πύργοι, σὲ πυκνά διαστήματα, ἐξασφάλιζαν ἀποτελεσματικότερῃ ἄμυνα.

Ὁ πύργος τῆς Βαβέλ ἦταν βαθμιδωτὸ πυραμιδοειδὲς κατασκεῦασμα ὕψους 92 μ. Κάθε πλευρὰ τῆς βάσης του εἶχε μῆκος 92, ἐπίσης, μέτρων. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο στὴν κορυφὴ τοῦ κτίσματος ἦταν ὁ ναός τοῦ Διὸς Βήλου (Μαρνούκ). Στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπῆρχε χρυσοῦ τράπεζα καί κλινὴ γιὰ τὴν ἀνάπαυση τοῦ θεοῦ.

Στή Μεσοποταμία κατασκευάστηκε τό πρώτο
άρμα με τροχούς, τήν 4η π.Χ. χιλιετία. Ὁ ξύλι-
νος συμπαγής τροχός τῶν Σουμερίων ἔχει χα-
ρακτηριστεῖ ὡς ἡ μεγαλύτερη μηχανική ἐπι-
πόηση ὄλων τῶν ἐποχῶν.

ἀπέραντη κεντρική αὐλή, ἐπενδυμένη μέ ἀλάθαστρο. Τό παλάτι στή Βαβυλώνα μέ
τούς ναούς, τά ζιγκουράτ καί τά βοηθητικά κτήρια ἀποτελοῦσαν ἐπιβλητικό σύνολο
καί σύμβολο ταυτόχρονα τῆς παντοδυναμίας τοῦ βασιλιά.

Κολοσσιαία ἀγάλματα πτερωτῶν ταύρων στίς πύλες τοῦ ἀνακτόρου καί ἡ ἐσω-
τερική διακόσμηση τῶν ἐπενδυμένων μέ σμάλτο τοίχων του θύμιζαν παντοῦ τή δόξα
τοῦ μονάρχη. Οἱ τοῖχοι αὐτοί πολλές φορές εἶχαν πάχος πάνω ἀπό 3 μέτρα γιά
προστασία ἀπό τόν ἀδυσώπητο ἥλιο τοῦ τόπου. Γιά τόν ἴδιο λόγο οἱ ἐξωτερικοί τοῖχοι
δέν εἶχαν παράθυρα.

Οἱ πόλεις. Πίσω ἀπό τά ἐπιβλητικά τεῖχη πού περιέκλειαν τίς πόλεις τῆς Μεσοπο-
ταμίας οἱ περισσότεροί δρόμοι ἦταν στενοί, χωρίς σχέδιο, θρώμικοι καί λασπεροί. Σέ
ἀντίθεση μέ τά μεγαλόπρεπα παλάτια καί τά ζιγκουράτ τά πολλά πλίνθινα καί φτω-
χικά οἰκήματα φανέρωναν τή μεγάλη κοινωνική ἀντίθεση.

Ἡ τέχνη. Ξεκινώντας οἱ Σουμέριοι ἀπό τήν ἀνάγκη κατασκευῆς χρήσιμων ἀντι-
κειμένων κατόρθωσαν ἐπειτα νά κατασκευάσουν τά παλιότερα στόν κόσμο καλλιτε-
χνήματα. Ἀλλά ἡ τέχνη τους μπῆκε σύντομα στήν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιά καί τοῦ
ἱερατείου. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ τή γραφή. Τά πρώτα γλυπτά τῆς Σουμερικῆς θρησκείας
ἀνάγονται στήν 4η χιλιετία. Στήν πόλη Λαγκάς, ὅπου ἡ γλυπτική προόδευσε πολύ, τά
ἀγάλματα τῶν βασιλιάδων ἐκφράζουν γαλήνη καί αὐτοπεποίθηση. Τά ἀνάγλυφα,
ἀκόμη πιό ἐντυπωσιακά, εἰκονίζουν τά πολεμικά τους κατορθώματα. Μέ τήν πάροδο
τῶν αἰῶνων ἡ τέχνη τῶν Σουμερίων καταντᾷ στερεότυπη καί μονότονη. Ὡστόσο τά
γλυπτά ἔργα τους εἶναι τά παλιότερα στόν κόσμο.

Ἐπίδραση στή Δύση. Ὁ Βαβυλωνιακός πολιτισμός μέσω τῶν Χετταίων*, τῶν
Αἰγυπτίων καί τῶν Ἑβραίων εἶχε τήν ἐπίδρασή του καί στή Μυκηναϊκή Ἑλλάδα. Σ'
αὐτό βοήθησε καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου μέσω τῆς Κύπρου καί τῆς
Κρήτης. Ἰδέες τῶν Βαβυλωνίων εἰσέδυσαν στήν Ἑβραιοχριστιανική παράδοση. Τό
ἴδιο ἔγινε καί μέ τεχνικές ἐφαρμογές τῶν Σουμερίων, ὅπως ἦταν ὁ τροχός καί τό
ἄροτρο. Οἱ πρώτες ἀστρονομικές γνώσεις, τό ἐξηκονταδικό ἀριθμητικό σύστημα
(διαίρεση τοῦ κύκλου σέ μοῖρες καί τῆς ὥρας σέ λεπτά καί δευτερόλεπτα), οἱ ὀνομα-
σίες τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου καί ἡ ἀστρολογία κληρονομήθηκαν στήν ἐποχή μας ἀπό
τούς Βαβυλωνίους μέσω τῶν Ἑλλήνων.

* Ἰνδοευρωπαϊκός λαός πού στίς ἀρχές τῆς 2ης χιλιετίας εἰσέβαλε καί ἐγκαταστάθηκε στή
Μ. Ἀσία. Μακροχρόνιοι πόλεμοι τῶν Χετταίων κατά τῶν Αἰγυπτίων, Βαβυλωνίων καί Ἀσσυρίων
ὀδήγησαν σέ βαθμιαία ἐξαφάνιση τό κράτος τους.

2. ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Ἡ πρῶιμότητα καί ἡ ἰδιουτυπία τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως καί τούς πρῶτους κατοίκους τῆς Μεσοποταμίας, ἔτσι καί τούς πανάρχαιους κατοίκους τῆς Αἰγύπτου προσεῖλκυσαν στίς παραποτάμιες πεδιάδες τοῦ Νείλου οἱ εὐνοϊκές συνθήκες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, σέ μιά περίοδο πού ἡ ἐπιθυμία γιά μονιμότερη ἐγκατάσταση ἀλλά καί τό κυνήγι πού ἀρχισε νά σπανίζει ὠθοῦσαν τόν ἀνθρωπο σέ ριζική ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς του. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔγιναν μέ τόν καιροῦ ἐξαιρετοὶ γεωργοί. Ἐκτισαν ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς καί ἐπινόησαν τό ἡμερολόγιο καί τή γραφή. Ὁ πολιτισμός τους ἦταν ἐπιθλητικός καί ἰδιότυπος. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Αἰγύπτιοι θεώρησαν τή ζωὴ σάν προετοιμασία γιά τό θάνατο, μπορεῖ ὁ αἰγυπτιακός πολιτισμός νά ὀνομασεῖ δίκαια πολιτισμός τοῦ θανάτου.

Η ΧΩΡΑ

Στά Β.Α. τῆς Ἀφρικῆς καί στό σημεῖο ἐπαφῆς της μέ τήν Ἀσία θρῖσκεται μιά εὐνοημένη ἀπό τή φύση χώρα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, ἡ Αἰγυπτος. Εἶναι μιά εὐφορη λουριδα γῆς, πού τή διαρρέει κατὰ μήκος της ὁ ποταμός Νεῖλος. Ἄν δέν ὑπῆρχε ὁ Νεῖλος, ὅλη ἡ Αἰγυπτος θά ἦταν μιά ἔρημος, γιατί στή χώρα αὐτή ποτέ δέ θρῖχει. Ἀκόμη καί τό πόσιμο νερό της προέρχεται ἀπό τό Νεῖλο. Ἐτσι δέν εἶναι παράξενο πού ὁ ποταμός αὐτός λατρεύτηκε ὡς θεός. Κάθε καλοκαίρι ὁ Νεῖλος μεταμόρφωνε τήν κοιλάδα σέ μιά ρηχὴ λίμνη. Ὅταν τὰ νερά ὑποχωροῦσαν, τὰ χωράφια μέ τὰ δημητριακά καί τὰ βοσκοτόπια ἦταν σκεπασμένα ἀπό παχὺ στρώμα γόνιμης λάσπης, πού τὰ ἔκανε πολύ εὐφορα. Ἡ καλλιεργήσιμη γῆ δέν περιοριζόταν μόνο στήν παραποτάμια κοιλάδα. Γιατί ἕνα σύστημα πολύπλοκο μικρῶν διωρύγων καί πηγαδιῶν ἔφερνε τό νερό ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ Νείλου ὡς τὰ ψηλότερα ἐπίπεδα· κι ἕνα περιπλοκότερο ἀκόμη ἀρδευτικό σύστημα τό διοχέτευε σέ ὅλη τή χώρα. Ἐτσι ὁ Νεῖλος δέν ἦταν μόνο ζωοδότης γιά τούς Αἰγύπτιους, ἀλλά τούς δίδαξε καί τήν ἀρετὴ

τῆς συνεργασίας. Γιατί ἔπρεπε νὰ συνεργάζονται, γιά νὰ συντηροῦν τὰ φράγματα καί νὰ κατασκευάζουν τίς διώρυγες. Ἡ ἀνάγκη αὐτῆ τῆς εὐρύτερης συνεργασίας ὀδήγησε στή συγκρότηση κράτους. Ἡ Αἰγυπτος ὀφείλει τόν πολιτισμό της στό Νεῖλο. Δίκαια ὁ Ἡρόδοτος τήν ὀνόμασε **ἑὸν τοῦ Νείλου**.

Ἡ Γεωργία. Ἀπό τήν 5η χιλιετία π.Χ. ζοῦσαν στίς ὄχθες τοῦ Νείλου γεωργοί. Ἡ συστηματικὴ γεωργία ἀρχίζει στήν Αἰγυπτο τήν 4η χιλιετία μέ τήν κατασκευὴ τῶν πρῶτων χάλκινων ἐργαλείων. Παράλληλα γίνεται συστηματικότερη τότε καί ἡ κτηνοτροφία. Μέ τήν ὕφαντική, τή μεταλλουργία, τήν ἀγγειοπλαστική καί τή βαμβαϊα ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, πού ὅλοένα γίνεται πιό σύνθετη, ἀπαιτεῖται καί μεγα-

Χάρτης τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Ο Νείλος μετατρέπει τήν ἔρημο σέ εὐφορη γῆ. Μέ ἐξάιρεση ὄμως τό Δέλτα τοῦ Νείλου ὅλη ἡ Αἴγυπτος εἶναι μιά στενή λουρίδα γῆς ἀπό τή μιά καί τήν ἄλλη πλευρά του.

Ἡ ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς ἀρδευτικῶν καναλιῶν καί τῆς ἀνεύρεσης τῶν ὀρίων τῶν ἀγρῶν, πού χάνονταν ἀπό τίς ἐτήσιες πλημμύρες τοῦ Νείλου, στάθηκε ἡ αἰτία τῆς προόδου τῆς Γεωμετρίας στήν ἀρχαία Αἴγυπτο.

λύτερη εἰδίκευση. Ἐτσι στίς γεωργικές κοινότητες ἀρχίζουν γρήγορα νά ξεχωρίζουν οἱ ἐπαγγελματίες θιοτέχνες. Δηλαδή γίνεται πρῶτα στήν Αἴγυπτο ὁ ἀποχωρισμός τῆς θιοτεχνίας ἀπό τήν ἀγροτική οἰκονομία. Σ' ὅλη τή διάρκεια ὄμως τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας τό σημαντικότερο ρόλο ἀσκοῦσε ἡ γεωργία. Ἡ παρακολούθηση κι ὁ ἔλεγχος τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' τόν ὅποιο ἐξαρτιόταν ἡ ἐτήσια σοδιά, ἦταν προσηκτική καί ὑποδειγματικά ὀργανωμένη. Κάθε τόσο καταγραφόταν τό ὕψος τῆς στάθμης τῶν νερῶν καί ὑπολογιζόταν ἡ περίοδος τῆς πλημμύρας, ἀπ' τήν ὁποία ρυθμιζόταν καί ὁ χρόνος τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν. Τοῦτο, μαζί μέ τήν ἀνάγκη νά ξαναβρίσκονται μετά τίς πλημμύρες τά ἐξαφανιζόμενα κάθε τόσο ἀπ' τά νερά ὄρια τῶν ἀγρῶν, στάθηκε ἡ αἰτία τῆς προόδου τῶν Μαθηματικῶν στήν Αἴγυπτο.

ΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ἀρχαῖο βασίλειο. (3100 - 2270 π.Χ.). Στήν ἀρχή ὑπῆρχαν καί στήν Αἴγυπτο αὐτοδιοικούμενα χωριά. Μέ τόν καιρό τοπικοί ἀρχοντες πού ἀπόκτησαν δύναμη ἀπλῶσαν τήν ἐξουσία τους στό γειτονικά χωριά καί ἔπειτα σέ εὐρύτερες περιοχές. Γύρω στό 3100 π.Χ. εἶχαν δημιουργηθεῖ δύο βασίλεια. Τῆς Κάτω Αἰγύπτου μέ πρωτεύουσα τή Μέμφιδα, κοντά στό σημερινό Κάιρο καί τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, πού ἔφθανε μέχρι τό Ἄσουάν. Τότε ὁ Φαραῶ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου Μῆνης κατέλαβε τήν Κάτω Αἴγυπτο καί ἱδρύσε ἑνιαῖο κράτος μέ κέντρο τή Μέμφιδα. Τό κράτος αὐτό εἶναι τό πρῶτο ἰσχυρό βασίλειο πού ἱδρύθηκε στόν κόσμο. Μέ τή βασιλεία τοῦ Μῆνη ἀρχισε ἡ ἔνδοξη περίοδος τοῦ ἀρχαίου βασίλειου, πού διάρκεσε ὀκτακόσια χρόνια. Τότε χτίστηκαν οἱ πυραμίδες τῆς Γκίζας, ἐπιθλητικοί τάφοι καί μαζί μνημεῖα τῆς δόξας τῶν Φαραῶ. Γιά τήν πυραμίδα τοῦ Χέοπα λένε ὅτι χρειάστηκε ἡ ἐργασία 100.000 ἐργατῶν ἐπί εἴκοσι χρόνια. Κάθε μία ἀπό τίς πέτρες τῆς ζυγίζει πολλούς τόνους. Ἡ ἐξόρυξή τους, ἡ μεταφορά καί ἡ τοποθέτησή τους στό οἰκοδόμημα αὐτό, πού εἶχε ὕψος 146 μ. ὑπῆρξε ἀπίστευτο ἐπίτευγμα γιά τήν ἐποχή ἐκείνη. Εἶναι ἐκπληκτικό ὅτι ἕνα τόσο δύσκολο καί σύνθετο ἐργο σχεδιάστηκε καί ὀλοκληρώθηκε μέ ἐπιτυχία σέ μιά τόσο πρῶμη περίοδο.

‘Ο Τούθμωσης ὁ Γ’, ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερους Φαραῶ τῆς περιόδου τοῦ Νέου Βασιλείου.

Τό Μεσαῖο Βασίλειο (2060 - 1785 π.Χ.). Μετά ἀπὸ δύο αἰῶνες ἐμφύλιων συγκρούσεων ἐπικράτησαν οἱ ἡγεμόνες τῶν Θηβῶν, στὸν Ἄνω Νεῖλο καὶ ἔνωσαν πάλι τὴ χώρα μὲ πρωτεύουσα τὴς Θῆβες. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Αἴγυπτος ἄγινε πλοῦσια καὶ δυνατὴ. Αὐξήθηκαν οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις, βελτιώθηκε ἡ ἄρδευση καὶ προόδευσαν οἱ τέχνες καὶ τὰ γράμματα. Ἡ χώρα ὁμως ἐξασθένησε ἀπὸ νέο ἐμφύλιο πόλεμο. Ἐπιωφελήθηκαν τότε οἱ Ὑγῶς, νομαδικὸς λαὸς τῆς Ἀσίας, καὶ κατέλαβαν τὴν Αἴγυπτο (1680 π.Χ.). Οἱ ἀρχηγοὶ τους (οἱ ποιμένες - βασιλεῖς) τὴν κυβέρνησαν ἑκατὸ περίπου χρόνια. Ἀπὸ τοὺς Ὑγῶς οἱ Αἰγύπτιοι ἔμαθαν τὴν χρῆση τοῦ πολεμικοῦ ἄρματος, πού χρησιμοποιοῦσαν ἐντατικά τὴν ἐπόμενη περίοδο.

Νέο Βασίλειο (1580 - 1085 π.Χ.). Ἄρχοντες τῶν Θηβῶν, μὲ τὴ βοήθεια ἡγεμόνων τοῦ Νότου, ἔδωξαν τοὺς Ὑγῶς καὶ ἀποκατέστησαν τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχία. Ὁ ἰσχυρότερος Φαραῶ τῆς νέας περιόδου, ὁ Τούθμωσης ὁ Γ’, πού βασίλευσε τὸ πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰῶνα π.Χ., ὁδήγησε τοὺς Αἰγύπτιους σὲ νίκες στὴν Παλαιστίνη, στὴ Φοινίκη καὶ στὴ Συρία. Τὸ ἐμπόριο πού ἀναπτύχθηκε πολὺ καὶ τὰ λάφυρα ἀπ’ τὴς κατακτημένες χώρες ἔδωσαν στὴν Αἴγυπτο μεγάλο πλοῦτο. Ναοί, παλάτια καὶ ἀγάλματα δείχνουν στὴς Θῆβες ἀκόμη καὶ σήμερα τὴν εὐημερία πού γνώρισε στὴ διάρκεια τοῦ Νέου Βασιλείου.

Ἀπὸ τὸ 1100 π.Χ. ἡ Αἴγυπτος μῆκε σὲ νέα περίοδο παρακμῆς, ἀπὸ τὴς ἐπιδρομῆς ἐχθρικών λαῶν, ἀπὸ τὴς ἐξεγέρσεις τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀπὸ τὴς ἐσωτερικῆς διαμάχης. Οἱ Ἀσσύριοι καὶ μετὰ οἱ Πέρσες κατέλαβαν τελικὰ τὴ χώρα (525 π.Χ.).

ΘΡΗΣΚΕΙΑ – ΝΑΟΙ

Οἱ Αἰγύπτιοι πίστευαν ὅτι ἡ ψυχὴ ξαναγεννιέται μετὰ τὸ θάνατο· καὶ ὅτι θά ζοῦσε μόνο, ἂν διετηρεῖτο τὸ σῶμα, στὸ ὁποῖο εἶχε ζήσει. Ἡ πίστη αὐτὴ τοὺς ἔκανε νὰ φθάσουν σὲ ἕνα ψηλὸ ἐπίπεδο ταρίχευσης πτωμάτων. Σ’ αὐτὸ βοήθησε κατὰ κύριο λόγο τὸ ξερὸ κλίμα τῆς Αἰγύπτου. Ἡ προσπάθεια τῶν Αἰγυπτίων νὰ διαφυλάξουν τὴ μούμια ὁδήγησε στὴν κατασκευὴ τῶν μεγαλοπρεπέστερων στὸν κόσμον ταφικῶν μνημείων. Μέσα σ’ αὐτὰ, πρὸς χάρι τῶν νεκρῶν, τοποθετήθηκαν οἱ πλουσιότεροι θησαυροί.

Ἡ αἰγυπτιακὴ θρησκεία ἦταν πολυθεϊστικὴ. Βασικὸς θεὸς ἦταν ὁ Ἄμμων-Ρᾶ (ἥλιος) καὶ οἱ θεοὶ τοῦ Κάτω Κόσμου Ὅσιρις καὶ Ἴσις. Ὁ Φαραῶ Ἀκενατώγ, τοῦ Νέου Βασιλείου, πού κυβέρνησε τὴν Αἴγυπτο τὸ 14^ο π.Χ. αἰῶνα, προσπάθησε νὰ ἐπιβάλλει μονοθεϊστικὴ θρησκεία γιὰ πρώτη φορά στὸν κόσμον, τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ - ἡλιοῦ Ἀτών. Μετὰ τὸ θάνατο ὁμως τοῦ Ἀκενατῶν τὸ ἰσχυρὸ ἱερατεῖο ξαναἔφερε τὸν πολυ-

*Ἡ λατρεία τῆς σχετιζόταν καὶ μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τῶν ἐποχῶν.

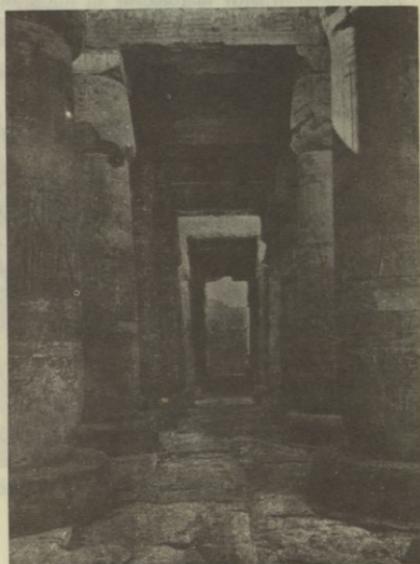
Ο διάδρομος πού οδηγεί με μεγάλη άνηφορική κλίση στο νεκρικό θάλαμο της πυραμίδας του Χέοπα. Μετά τόν ένταφιασμό του ή είσοδος στήν πυραμίδα σφραγίστηκε με τήν κατολισθητή τεράστιων λίθινων δγκων κατά τόν τρόπο πού δείχνει ή εικόνα.

Άγαλματίδια πού εικονίζουν Αιγύπτιους στρατιώτες. Βρέθηκαν σέ τάφο άξιωματούχου. Ό,τι είχαν ανάγκη οι Αιγύπτιοι στή ζωή τό έβαζαν σέ άγαλματάκια στους τάφους ή τό άπεικόνιζαν στίς τοιχογραφίες τους.

Ταρίχευση μούμιας από τούς ειδικούς στήν άρχαία Αιγυπτο. Τά άγγεία, τά άγαλματάκια και τά έπιπλα θά τοποθετηθοϋν στόν τάφο. Η άνθρωπόμορφη όρθια σαρκοφάγος μιμείται τά χαρακτηριστικά τού νεκρού.

Η ύπόστυλη αίθουσα τού ναού τού Άμμωνα στό Καρνάκ τών Θηβών. Οι κολόνες της έχουν ύψος 21 μ.

θεισμό. Ο μονοθεισμός θά ξαναγεννηθῆί ἀπό τούς Ἑβραίους. Οἱ αἰγυπτιακοί ναοί εἶναι οἱ ἐπιβλητικότεροι στόν κόσμον. Ἀπό τούς Αἰγύπτιους ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες τήν αἰσθητική ἀξία τῶν κίωνων· τήν τελειοποίησαν στό ἔπαξον.

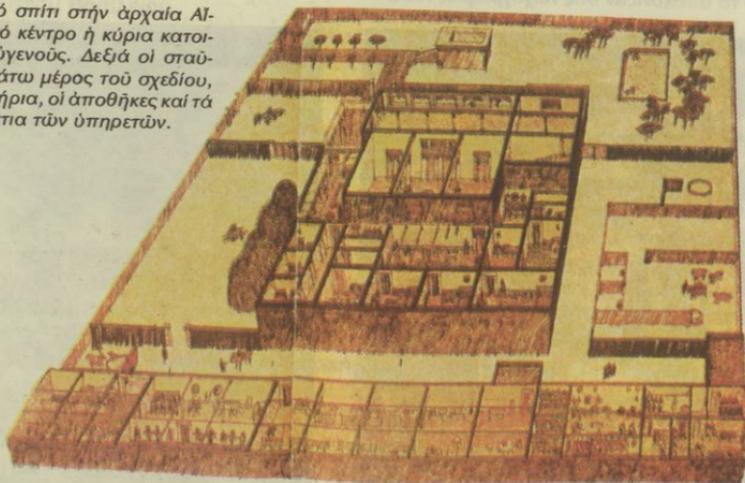
ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ἀπό τήν παλιότερη κυρίαρχη τάξη τῶν εὐγενῶν καί τῶν πριγκήπων προήλθαν ἀργότερα οἱ πρῶτοι Φαραῶ. Ὁ Φαραῶ ζοῦσε μέ μεγάλη χλιδή στό ἐπιβλητικό του ἀνάκτορον (ἡ αἰγυπτιακή λέξη φαραῶ σημαίνει τό μεγάλο σπίτι) ἀνάμεσα σέ μιά ἰσχυρή αὐλή συμβούλων, ἀξιωματῶν, γραφέων καί ὑπηρετῶν. Ἡ ἐξουσία του ἦταν θεοκρατική καί παντοδύναμη. Ἦταν κύριος ὅλης τῆς γῆς, ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ καί διορίζε τούς ἀξιωματῶν τῆς πολὺπλοκης διοίκησης, πού ἐπέβαλλε τήν ἀπόλυτη ἐξουσία του στό λαό.

Τήν κοινωνία ἀποτελοῦσαν τρεῖς τάξεις. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν, στήν ὁποία ἀνήκαν οἱ ἱερεῖς, τά μέλη τῆς αὐλῆς καί οἱ τιτλοῦχοι, πού τούς εἶχε ὁ Φαραῶ ἐμπιστευθεῖ τή διαχείριση τῶν ἀπέραντων κτημάτων του. Πολλοί ἀπ' αὐτούς ἦταν ἀξιωματῶν τοῦ στρατοῦ.

Τῆ μέση τάξη ἀποτελοῦσαν οἱ τεχνίτες, οἱ βιοτέχνες, οἱ καλλιτέχνες καί οἱ ἔμποροι. Ὅλοι αὐτοί ζοῦσαν μέ σχετική ἄνεση. Στήν κατώτερη τάξη, πού τήν ἀποτελοῦσε ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ, ἀνήκαν οἱ γεωργοί, οἱ ἐργάτες τοῦ περίπλοκου ἀρδευτικοῦ συστήματος καί τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων καί οἱ δοῦλοι. Ἡ ζωὴ τῶν ἐλεύθερων ἐργατῶν καί γεωργῶν δέ διέφερε καί πολύ ἀπό τῆ ζωὴ τῶν δούλων. Ἡ φορολογία ἦταν θαριά καί οἱ συνθήκες διαβίωσης ἀθλιες.

Ἀρχοντικό σπίτι στήν ἀρχαία Αἴγυπτον. Στό κέντρο ἡ κύρια κατοικία τοῦ εὐγενούς. Δεξιά οἱ σταῦλοι. Στό κάτω μέρος τοῦ σχεδίου, τά ἐργαστήρια, οἱ ἀποθήκες καί τά δωμάτια τῶν ὑπηρετῶν.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Ἡ οἰκονομία βασιζόταν στή γεωργία κυρίως. Ἀλλά καί τό ἐμπόριο στήν Αἴγυπτο γνώρισε ἀξιόλογη ἀνάπτυξη. Τοῦτο συνέβη στήν περίοδο τοῦ Νέου Βασιλείου ιδιαίτερα, πού τά αἰγυπτιακά προϊόντα κυριαρχοῦσαν στίς ἀγορές τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου ἐννοήθηκε ἀπό τό ρεῦμα τοῦ Νείλου καί ἀπό τά μελτέμια. Πολυάριθμα πλοιάρια ἐπλεαν στό Νεῖλο μέ τή φορά τοῦ ρεύματος καί ἐπαιρναν τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, μέ φουσκωμένα τά πανιά τους ἀπό τά μελτέμια, ἀντίθετα στό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' τό Μάιο μέχρι τόν Ὀκτώβριο. Ἡ ζέστη δηλαδή τῆς ἐρήμου τό καλοκαίρι θερμαίνει τά ὑπερκείμενα στρώματα τοῦ ἀέρα, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπικρατεῖ στήν Αἴγυπτο χαμηλή ἀτμοσφαιρική πίεση στό διάστημα τῆς ἡμέρας. Τότε ἄνεμοι θερμοί πνέουν ἀπό τή Μεσόγειο πρὸς τό ἐσωτερικό τῆς Αἰγύπτου (τά μελτέμια). Καθώς τό θράδου πέφτει ψύχρα στήν ἐρημο, ὁ ἀέρας ψύχεται καί γίνεται πικνότερος. Ἐτσι τή νύχτα σταματοῦν τά μελτέμια. Μέ τή βοήθεια λοιπόν τῆς φυσικῆς ροῆς τῶν ὑδάτων καί τῶν μελτεμιῶν ὁ Νεῖλος ἔγινε μιά τεράστια ὑγρή λεωφόρος, ὅπου διακινοῦνταν τά ἐμπορεύματα καί πρὸς τίς δύο του κατευθύνσεις. Γι' αὐτό στίς ὄχθες του δημιουργήθηκαν σπουδαῖα ἐμπορικά καί διοικητικά κέντρα. Ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη βοήθησε τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ στήν Αἴγυπτο.

Καί σήμερα στό Νεῖλο οἱ φελούκες (χαμηλά πλοιάρια μέ πανύψηλα πανιά), ταξιδεύουν ἀντίθετα στό ρεῦμα, μέ τόν ἴδιο κι ἀπαράλλακτο τρόπο ὅπως στήν ἀρχαία Αἴγυπτο.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΤΕΧΝΗ

Ἀρχιτεκτονική. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἐξοχοί τεχνίτες τῆς πέτρας, ἀρχιτέκτονες καί μηχανικοί, δημιούργησαν τήν πιό μεγαλειώδη καί ἐπιβλητική ἀρχιτεκτονική, πού ἐπιβάλλεται ὁμως κυρίως μέ τόν ὄγκο τῆς. Ὁ περίφημος ναός τοῦ Ἄμμωνα, στό Καρνάκ τῶν Θηβῶν, εἶναι μιά ἀτέλειωτη σειρά ἀλληπάλληλων περιστυλων αὐλῶν καί ὑπόστυλων αἰθουσῶν. Ὁ προθάλαμος μόνο τοῦ ναοῦ ἔχει μήκος 130 μ. καί τό ὕψος του εἶναι περίπου 27 μ. Ἡ στέγη στηρίζεται σέ δάσος κίωνων. Οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι οἱ πρῶτοι πού χρησιμοποίησαν στήν ἀρχιτεκτονική τους κίονες.

Ἐπίδραση τῆς θρησκείας στήν ἀρχιτεκτονική. Οἱ πυραμίδες καί ἡ Σφίγγα τῆς Γκίζας εἶναι ἄλλα δείγματα τῆς ἐπιβλητικότητος καί τοῦ ὄγκου τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ πυραμίδα τοῦ Χέοπα χτίστηκε γύρω στό 2600 π.Χ., μέ 2.000.000 περίπου ὀγκόλιθους, πού καθέννας ζυγίζει δυόμιση τουλάχιστο τόνους. Κάθε χωριό

Προτομή του νεαρού Φαραώ Τουταγχαμίν.
Βρέθηκε στον άσυλτο τάφο του.

έπρεπε να στείλει έναν αριθμό κατοίκων του για υποχρεωτική εργασία στην πυραμίδα. Αναρίθμητοι εργάτες θά χάθηκαν στή μεταφορά των όγκολίθων και τήν τοποθέτησή τους στήν πυραμίδα πού είχε ύψος 146 μ. και πλάτος πλευράς 220 μ. και πού γιά τό μέγεθός της θεωρήθηκε ένα από τά επτά θαύματα του κόσμου. Η κατασκευή των πυραμίδων απέβλεπε στήν υπόμνηση τής δόξας των Φαραώ και κυρίως στήν προφύλαξη των θησαυρών τους και τής μούμιας από τούς τυμβωρύχους, άφου οί Αιγύπτιοι συνήθιζαν νά μαζεύουν στούς τάφους τους όσα περισσότερα πλούτη μπορούσαν, έπειδή πίστευαν, ότι ή ψυχή τους θά τά απολάμβανε στή μεταθανάτια ύπαρξή της. Άλλά ή έξαθλίωση του λαού δημιούργησε έκτεταμένη τυμβωρυχία. Από τούς άρχαιους ήδη χρόνους οί περισσότεροι τάφοι είχαν συληθεί.

Τό αιγυπτιακό ήμερολόγιο. Γιά νά προγραμματίζουν τίς εργασίες τής σποράς και του θέρους, οί Αιγύπτιοι μετρούσαν τό χρόνο μέ βάση τίς πλημμύρες του Νείλου. Μελετώντας τίς κινήσεις των άστρων, τής σελήνης και του ήλιου δημιούργησαν από τίς άρχές τής 4ης ήδη χιλιετίας τό ήμερολογιακό τους σύστημα. Είχαν παρατηρήσει ότι στήν περίοδο των πλημμυρών, ένα άστρο - ό Σείριος - εμφανιζόταν πρό τής άνατολής του ήλιου, μιά φορά τό χρόνο. Μετρώντας τίς μέρες, μεταξύ δύο εμφανίσεων του άστρου, όρισαν τή διάρκεια του έτους σέ 365 μέρες.

Μαθηματικά. Η ανάγκη νά μετρούν συχνά τίς έκτάσεις των κτημάτων, πού τά όριά τους χάνονταν από τίς πλημμύρες, ώθησε τούς Αιγύπτιους στήν ανάπτυξη τής πρακτικής γεωμετρίας. Μέ τήν κατασκευή των πυραμίδων άργότερα προχώρησαν πολύ στή μαθηματική γνώση.

Ίατρική. Οί Αιγύπτιοι γιατροί γνώριζαν τήν ανατομία του ανθρώπινου σώματος και έκτελούσαν λεπτές έγχειρήσεις. Συγγράμματά τους αναφέρονται σέ ασθένειες και θεραπευτικά βότανα. Ύπηρχαν μάλιστα γιατροί ειδικοί γιά τά σπλάχνα, τά μάτια, τά δόντια κ τ λ. Παρά τήν πρόοδό τους όμως στήν ιατρική δέν μόδεσαν οί Αιγύπτιοι νά διαχωρίσουν τήν έπιστήμη αύτή από τή μαγεία.

Γραφή. Οί Αιγύπτιοι ανάπτυξαν τήν ιερογλυφική γραφή τους τήν 4η χιλιετία. Ξεκινώντας από σύμβολα άντικειμένων έφτασαν σέ ιδεογράμματα, πού συμβόλιζαν και ιδέες. Ένα μάτι π.χ. μπορούσε, έκτός από τό μάτι, νά σημαίνει και τή λέξη όραση. Τά ιερογλυφικά σύμβολα σιγά - σιγά έξελίχτηκαν σέ άπλοποιημένα σύμβολα φθόγγων. Έτσι οί Αιγύπτιοι, άν και δε δημιούργησαν οί ίδιοι φθογγικό άλφάβητο, όδήγησαν άλλους λαούς στήν ιδέα του άλφάβητου.

Τό 1799 μ.Χ., κατά τή διάρκεια τής έκστρατείας του Μ. Ναπολέοντα στήν Αίγυπτο, Γάλλοι στρατιώτες ανακάλυψαν στή Ροζέττα του Νείλου τήν όμώνυμη στήλη μέ τρίγλωσση έπιγραφή, μέ γραφή δηλαδή ιερογλυφική, δημοτική (μεταγενέστερη έξε-

Δείγμα τής αιγυπτιακής χρυσοχοΐας και ταυτόχρονα τής ιερογλυφικής γραφής. Ίερογλυφικά σε χρυσή επιφάνεια, πού κοσμεΐ νεκρική κλίνη αιγυπτίας βασίλισσας.

λιγμένη αιγυπτιακή γραφή) και ελληνική. Ή επίγραφή ύμνουσε τόν Πτολεμαίο τόν Ε', τόν Έλληνα βασιλιά τής Αιγύπτου. Μετά μακροχρόνια έρευνα ο αιγυπτιολόγος Σαμπολλιόν (J. R. Champollion), κατόρθωσε νά αποκρυπτογραφήσει, μέ βάση τά ελληνικά γράμματα, τή σημασία τών ιερογλυφικών συμβόλων. Έτσι διαβάστηκαν χιλιάδες κείμενα χαραγμένα στους τοίχους τών ναών και τών τάφων τής Αιγύπτου και αποκαλύφθηκε ένας πολιτισμός όλόκληρων χιλιετιών, πού είχαν λησμονηθεί στά βάθη τών αιώνων.

Βιοτεχνία. Οί Αιγύπτιοι ήξεραν τόν ορείχαλκο από τό 2.000 π.Χ. και τή χρήση του χαλκού από πολύ νωρίτερα. Ή χώρα τους ήταν πλούσια σε πολύτιμους λίθους. Περισσότερο όμως κι από τούς πολύτιμους λίθους χρησιμοποιούσαν τό έλεφαντόδοντο. Τό ενδιαφέρον τους γιά τά αντικείμενα από έλεφαντόδοντο πρέπει νά στάθηκε ή αιτία τής ολοκληρωτικής εξόντωσης του έλέφанта στην Αίγυπτο.

Ή αιγυπτιακός πολιτισμός εξυμνήρησε πρακτικές μόνο ανάγκες. Ή αρχιτεκτονική, ή γλυπτική, άκόμη και ή ζωγραφική είχαν μοναδικό σκοπό νά δοξάσουν τούς Φαραώ. Γι' αυτό δέν εκφράζουν άρμονία ή χάρη αλλά μόνο δύναμη και επιβλητικότητα. Ή αιγυπτιακός πολιτισμός βασίστηκε στην εκμετάλλευση του άνώνυμου πλήθους. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τόσες χιλιετίες δράσης καλλιτεχνικής και επιστημονικής έλάχιστα όνόματα Αιγυπτίων γνωρίζουμε. Ένώ από τήν άρχαία Άθήνα μόνο γνωρίζουμε χιλιάδες όνόματα καλλιτεχνών, φιλοσόφων και πολιτικών. Τέλος, μοναδικό κίνητρο τής προόδου τών επιστημών στην Αίγυπτο ήταν ή εξυμνήρηση πρακτικών αναγκών και όχι ή δίψα για τή γνώση, πού ύπήρξε τό κίνητρο τής επιστημονικής προόδου τών άρχαίων Έλλήνων.

Αιγυπτιακό κομφοτέχνημα πού βρέθηκε στον τάφο του Φαραώ Τουταγχαμών.

3. ΦΟΙΝΙΚΗ

Κατά μήκος των άκτών της Συρίας, ανάμεσα στο όρος Λίβανο και στη θάλασσα, σέ μιά στενή ζώνη όπου ευδοκίμοσαν φοινικιές, εγκαταστάθηκε από τά μέσα της 3ης χιλιετίας ένας λαός σημητικός στην καταγωγή και τή γλώσσα, οί Φοίνικες, πού εξέλιχθηκαν γρήγορα σέ σπουδαίους εμπόρους. Στίς άκτές τής χώρας έκτισαν νωρίς μιά σειρά εμπορικών πόλεων. Οί Φοίνικες, άν και ήταν ολιγάριθμοι, επέδειξαν καταπληκτική δραστηριότητα στή θάλασσα. Είχαν εμπορικές επαφές μέ τή Μεσοποταμία, τήν Αίγυπτο, τήν Άσσυρία. Τά πλοία τους εφθαναν στήν Έλλάδα, τήν Ίταλία, τή Γαλατία, τήν Ίσπανία, ακόμη και τή Βρετανία.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

Άπό τά κύρια προϊόντα του εμπορίου των Φοινικών ήταν τά γυάλινα σκεύη, πού τήν πρώτη ύλη τους (άμμο) εύρισκαν άφθονη στίς άκτές τους. Πρώτοι μάλιστα στον κόσμο εφτιαξαν οί Φοίνικες διαφανή γυάλινα σκεύη. Τό σπουδαιότερο όμως εμπόρευμά τους ήταν ή πορφύρα, τό θαυτοκόκκινο δηλαδή χρώμα, πού εβγαζαν από ένα

Ή Φοινίκη και οί πόλεις της πού διακρίθηκαν στο εμπόριο.

είδος όστράκου, πού άφθονεί καί σ' όρισμένα παράλια τής Έλλάδας*. Σέ πολλά άπ' αυτά είχαν έγκατασταθει Φοίνικες από τά τέλη τής 2ης χιλιετίας π. Χ.

Οί Φοίνικες έμπορευόνταν επίσης πολύτιμους λίθους, χρυσό, ξυλεία καί ύφάσματα. Ό Όμηρος άναφέρεται στά ώραία πολύχρωμα ύφάσματα τών Φοινίκων.

ΝΑΥΤΙΛΙΑ

Σημαντικότερη ήταν ή προσφορά τών Φοινίκων στήν εξέλιξη του πολιτισμού στήν Εύρώπη εξαιτίας τής ανάπτυξης τής ναυτιλίας τους. Προϊόντα τής Αιγύπτου του 14ου αιώνα π. Χ. έχουν βρεθει στήν Άγγλία. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι τά μετέφεραν οί Φοίνικες εκεί μέ τά πλοία τους. Συχνή έπικοινωνία είχαν οί Φοίνικες μέ τήν Κύπρο λόγω τών εκεί όρυχείων χαλκού. Ίδρυσαν μάλιστα στό νησί τήν άποικία Κίτιο**. Στήν Κύπρο οί Φοίνικες βρήκαν ένα ντόπιο άναπτυγμένο πολιτισμό καί ένα σύστημα γραφής διαφορετικό καί παλιότερο από τό δικό τους. Φοινικικά κοσμήματα καί άγγεία, πού έχουν βρεθει σέ τάφους τής Κύπρου, έχουν έντονη τήν έλληνική επίδραση. Άποτελούν τά εύρήματα αυτά ένδειξη προσαρμογής τών Φοινίκων στήν τέχνη τών χωρών, όπου ίδρυσαν τίς έμπορικές άποικίες τους. Μεσίτες τών έμπορικών άνταλλαγών άνάμεσα στους λαούς τής Άνατολής καί τής Δύσης, μετέφεραν οί Φοίνικες άμοιβαία τά ήθη, τά έθιμα, τήν τέχνη. Κι αυτό ήταν ή μεγαλύτερη συμβολή τους στήν εξέλιξη του πολιτισμού.

Φοίνικες έμποροι έπιδεικνύουν τά έμπορευμάτα τους στίς άκτές τής Άγγλίας.

ΠΟΛΕΙΣ

Ή όροσειρά του Λιθάνου, πού κλείνει τήν παραλία από τό έσωτερικό, προστάτευε τους Φοίνικες από επιθέσεις ισχυρότερων λαών τής Άσίας. Έτσι μέ τή βοήθεια του έμπορίου άναπτύχθηκαν κατά μήκος τών άκτών του Λιθάνου πόλεις πλούσιες, όπως ή Βύβλος, ή Σιδώνα καί ή Τύρος. Άνάμεσα στό 16ο καί τό 13ο αί. π.Χ. τήν πρώτη θέση πήρε ή Σιδώνα, πού ίδρυσε πολλές άποικίες στήν Άνατολική Μεσόγειο. Ή

*Στό Μούκι τής Σαλαμίνας π.χ. ύπάρχουν άκόμη τά κομμάτια ενός μεγάλου τριθέα, τεράστιου δηλαδή χερόμυλου από λίθο, όπου συνέθλιβαν τά όστρακα, γιά νά βγει ή χρωστική τους ύλη. Μέ αύτήν οί Φοίνικες έβαφαν όμορφα θαυτοκόκκινα τά ύφάσματα. Στόν παρακείμενο όρμυ ή θάλασσα είναι πάντα γαλήνια. Έτσι οί Φοίνικες από τή σημιακή λέξη σαλάμ, πού σημαίνει γαλήνη, όνόμασαν τό νησί Σαλαμίνα.

**Πολύ κοντά στή σημερινή Λάρνακα.

Κατά τόν Όμηρο οι Σιδώνιοι άρπαζαν από τις έλληνικές άκτές άγόρια και κορίτσια, για να τά πουλήσουν σαν δούλους.

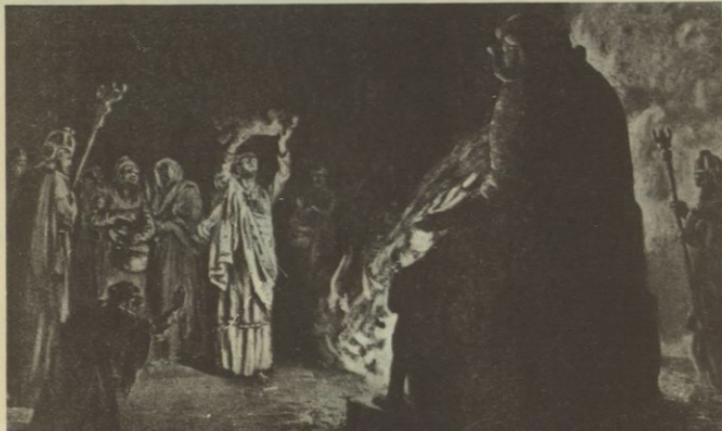
Σιδώνα (ή λέξη σημαίνει τόν τόπο τής άλιείας), ήταν γνωστή από τόν Όμηρο, πού χαρακτηρίζει τούς Σιδώνιους πειρατές, πού άρπαζαν μάλιστα από τις έλληνικές άκτές άγόρια και κορίτσια, για να τά πουλήσουν για δούλους. Τά πολιτεύματα τών φοινικικών πόλεων ήταν όλιγαρχικά. Άκόμη και μετά τήν ανάπτυξη του άποικισμού τους διατήρησαν οι Φοίνικες τήν όλιγαρχική μορφή τών πολιτευμάτων τους. Ό Άριστοτέλης σχετικά μέ τό πολίτευμα τής Καρχηδόνας, τής σπουδαιότερης άποικίας τών Φοινίκων, λέει ότι τήν πόλη κυβερνούσε μία άριστοκρατική όλιγαρχία τών ικανότερων και ισχυρότερων οικονομικά κύκλων.

Άποικισμός. Οι Φοίνικες ίδρυσαν άποικίες στήν Κύπρο, στα δυτικά παράλια τής Σικελίας (τά ανατολικά και τά νότια τά άποίκισαν οι Έλληνες), στή Β. Άφρική και στήν Ίσπανία (Ταρτησός). Οι περισσότερες φοινικικές άποικίες ήταν άρχικά άποικίες έμπορικής έκμετάλλευσης και όχι μόνιμης έγκατάστασης.

Βασικό κίνητρο τής δραστηριότητας τών Φοινίκων υπήρξε τό κέρδος. Ό Όρόδοτος λέει ότι, αντίθετα προς τούς Έλληνες, πού ταξίδευαν *κατ' έμπορίαν και θεωρίαν*, οι Φοίνικες ταξίδευαν μόνο *κατ' έμπορίαν*. Ίσως αυτό να ήταν αίτία πού ό πολιτισμός τους δεν ξεελίχτηκε περισσότερο.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ό θρησκεία τών Φοινίκων ήταν πολυθεϊστική. Κύριοι θεοί ήταν ό Άδωνης, ή Άστάρτη και ό Βάαλ (Μολώχ). Στόν τελευταίο θυσίαζαν παιδιά, ιδίως τήν ώρα του κινδύνου, για να ξεευμενίσουν τήν όργή του. Τά παιδιά, κατά προτίμηση νεογέννητα,

Θυσία παιδιού στό Μολώχ από τούς Φοίνικες.

τά τοποθετούσαν στά άπλωμένα χέρια τοῦ ὁμοιώματος τοῦ θεοῦ, ἀπό ὅπου γλιστροῦσαν σέ ἀναμμένη φωτιά πού ἔκαιγε μπροστά του. Στίς ἀνασκαφές τῆς Καρχηδόνας (στό προάστειο CARTHAGE τῆς σημερινῆς Τύνιδας) ἀποκαλύφθηκε νεκροταφείο βρεφῶν, πού ὄλες οἱ σαρκοφάγοι του εἶχαν μέγεθος παιδικοῦ ἀναστήματος.

ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Οἱ Φοίνικες πρόσφεραν στὸν πολιτισμὸ κάτι σημαντικὸ. Τὸ ἀλφάβητο. Χρησιμοποίησαν δηλαδὴ πρῶτοι (ἀπὸ τὸ 13^ο αἰ. π.Χ.) σύμβολα πού ἀντιπροσώπευαν φθόγγους. Ἡ λέξη ἀλφάβητο προέρχεται ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα φοινικικὰ γράμματα τὸ ΑΛΕΡΗ καὶ τὸ ΒΕΤΗ. Τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο τὸ ἀποτελοῦσαν εἴκοσι δύο σύμβολα συμφώνων. Ἀργότερα οἱ Ἕλληνες, πού τὸ υἱοθέτησαν, πρόσθεσαν τὰ φωνήεντα. Μὲ τὴ νέα του μορφὴ τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο διαδόθηκε διαμέσου τῶν ἑλληνικῶν ἀποικίων τῆς Ν. Ἰταλίας στοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Τὰ παλαιότερα φοινικικὰ γράμματα πού ἔχουν βρεθεῖ εἶναι χαραγμένα σὲ αἰχμές βελῶν καὶ ἀνήκουν στὸ 12^ο αἰῶνα π.Χ.

4. ΕΒΡΑΙΟΙ

Η ΧΩΡΑ – ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Ἡ Παλαιστίνη, μετὰξὺ Αἰγύπτου καὶ Συρίας, χωρίζεται σὲ τρεῖς περιοχές. Τὴν πεδινὴ παραλιακὴ, ὅπου ἀναπτύχθηκε ἡ γεωργία, τὴ μέση ὄρεινὴ, ὅπου κυριάρχησε ἡ κτηνοτροφία, καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἰορδάνη ἀνατολικότερα. Πιὸ ἐκεῖ ἀρχίζουν οἱ στέπες πού καταλήγουν στὴ Συριακὴ ἔρημο. Μιὰ ἄλλη ἔρημος, τοῦ Σινᾶ, ἀπλώνεται στὴ λουριδα γῆς πού χωρίζει τὴν Παλαιστίνη ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο.

Χάρτης πορείας τῶν μεταναστεύσεων τῶν Ἑβραίων.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Κοιτίδα των Έβραίων, λαού σημαντικής καταγωγής, ήταν η Μεσοποταμία. Στην Παλαιά Διαθήκη διασώζεται η παλιότερη Ιστορία των Έβραίων. Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη υπό το γενάρχη τους Άβρααμ εγκαταστάθηκαν γύρω στο 1.750 π.Χ. μετά χρόνια περιπλανήσεων στη γη Χαναάν. Άργτερα μετανάστευσαν στην Αίγυπτο. Κατά την εκδίωξη των Ύξως από την Αίγυπτο οι Αιγύπτιοι έδωξαν μαζί τους και τους Έβραίους. Τότε πραγματοποιήθηκε η Έξοδος με άρχηγό το Μωϋσή (1220 π.Χ.). Όταν οι Έβραίοι περνούσαν την έρημο του Σινά, ο Θεός παρουσιάστηκε στο Μωϋσή, και του υπαγόρευσε τις Δέκα Έντολές, σύμφωνα με το σχετικό κεφάλαιο της έξοδου. Για να ξαναεγκατασταθούν όμως οι Έβραίοι στην Παλαιστίνη, έκαναν σκληρούς άγώνες με τους Χαναανίτες και τους Φιλιστίους. Γύρω στα 1025 π.Χ. βασιλιάς των Έβραίων έγινε ο Σαούλ, πού τόν διαδέχτηκε ο Δαβίδ, ο ποιητής των Ψαλμών. Ο Δαβίδ έρισε πρωτεύουσα του κράτους του τά Ιερουσόλυμα και νίκησε τους Φιλιστίους. Τόν διαδέχτηκε ο γιός του Σολομών, ο φημισμένος για τή δικαιοσύνη του. Ο Σολομών έκτισε τό ναό πού έφερε τό όνομά του και ίδρυσε λιμάνι στην Έρυθρά Θάλασσα. Η φορολογία όμως πού επέβαλε δυσαρέστησε τους κατοίκους της Βόρειας Παλαιστίνης, οι οποίοι επαναστάτησαν και ίδρυσαν χωριστό κράτος με πρωτεύουσα τή Σαμάρεια.

Έτσι δημιουργήθηκαν δύο έβραϊκά κράτη. Τό βόρειο κράτος του Ισραήλ με πρωτεύουσα τή Σαμάρεια και τό νότιο του Ιούδα με πρωτεύουσα τή Ιερουσαλήμ. Η διάσπαση εξασθένησε τους Έβραίους. Τόν 8^ο π.Χ. αιώνα κατέλαθαν τή χώρα τους οι Ασσύριοι και τόν 6^ο αιώνα π.Χ. οι Βαβυλώνιοι, πού όδηγησαν τους Έβραίους στη «Βαβυλώνια» αίχμαλωσία. Άργότερα τους έλευθέρωσε ο βασιλιάς των Περσών Κύρος, πού κυριέυσε ώστόσο τή χώρα τους.

Η συμβολή των Έβραίων στον πολιτισμό είναι ότι πρώτοι αυτοί στον κόσμο υιοθέτησαν κι επίσημοποίησαν μονοθεϊστική θρησκεία.

5. ΚΙΝΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Η κινεζική παράδοση περιέχει όνόματα βασιλιάδων, πού χάνονται στα βάθη των χιλιετιών μεταξύ πραγματικότητας και θρύλου. Άνάμεσα σ' αυτά αναφέρεται τό

όνομα του κινέζου αυτοκράτορα Φού-Χσί, πού κατά τήν παράδοση βασίλευσε στις άρχές τής τρίτης π.Χ. χιλιετίας και δίδαξε στο λαό του τήν άλεια, τό κυνήγι και τήν κτηνοτροφία. Ίδρυτής τής πρώτης κινεζικής δυναστείας θεωρείται ο Γιού, πού βασίλευσε γύρω στα 2200 π.Χ. Σ' αυτόν αποδίδεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση άπεραντων έκτάσεων έλών μεταξύ του Κίτρινου Ποταμού και

Κινέζικο σχεδίασμα του βασιλιά Γιού, στον οποίο αποδίνεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση των έλών τής χώρας.

του ποταμού Γιάνγκ-Τσέ, πού ήταν τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας Κίνας. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ μύθους, πού κρύβουν μιὰ πρῶμη μετάβαση στὴ γεωργικὴ οἰκονομία ἐξαιτίας τῶν γόνιμων πεδιάδων πού διαρρέονταν ἀπὸ τὰ ποτάμια. Δηλαδή ὑπῆρχαν στὴν Κίνα οἱ ἴδιες εὐνοϊκές συνθῆκες γιὰ ἀνάπτυξη πολιτισμοῦ μὲ ἐκείνες τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Πρῶτὴ ἱστορικὴ δυναστεία ἦταν τῶν Σάνγκ, πού κράτησε ἀπὸ τὸ 16^ο ὡς τὸν 11^ο αἰῶνα π.Χ. Ὅνόματα βασιλιάδων τῆς δυναστείας αὐτῆς ἔχουν βρεθεῖ γραμμένα σὲ χάλκινα ἀγγεῖα τῆς περιόδου. Στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰῶνα π.Χ. τῆ δυναστεία τῶν Σάνγκ διαδέχτηκε ἡ δυναστεία τῶν Τσού, πού διάρκεσε ἄλλους τέσσερις περίπου αἰῶνες. Μὲ τὴ δυναστεία τῶν Τσού, πού ἦλθε στὴν ἐξουσία μὲ ἐπανάσταση, ἡ ἱστορία μπορεῖ νὰ θεωριῶσει μιὰ περίοδο ἀκμῆς τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ. Βάση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος τῆς Κίνας ἦταν ἡ φεουδαρχία. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων κινεζικῶν κρατιδίων, πού δημιουργήθηκαν μὲ τὴν ἐπανάσταση, συγκρότησαν ἓνα εἶδος κράτους ὁμοσπονδιακοῦ καὶ ὀρκίζονταν πίστη στὸν αὐτοκράτορα. Ἀπὸ τὸν 8^ο ὁμως αἰῶνα π.Χ. ἐμφύλιες διαμάχες ἐξασθένησαν τὴ συνοχὴ τῆς Κίνας.

Γιὰ τὴν περίοδο πού ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸ 722 μέχρι τὸ 484 π.Χ. βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κίνας εἶναι τὰ χρονικά τῆς Λοῦ, πατρίδας τοῦ Κομφούκιου. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτό, πού ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ κινέζος σοφός (ἔζησε τὸν 6ο κυρίως αἰῶνα π.Χ.), μπορούμε νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ τότε πολιτικὸ σύστημα τῆς Κίνας. Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία τὴν περίοδο ἐκείνη ἦταν ἐντελῶς τυπικὴ. Ἡ χώρα καὶ τότε συγκλονιζόταν ἀπὸ ἐμφύλιες διαμάχες. Συχνὰ ὀλόκληροὶ στρατοὶ ἢ πόλεις τῆς Κίνας καταστρέφονταν ἀπὸ αὐτές. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ Κίνα παρέμεινε ἡ πιὸ πολιτισμένη χώρα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Κομφούκιος. Ἡ φήμη τοῦ κινέζου σοφοῦ ξαπλώθηκε ἰδιαίτερα μετὰ τὸ θάνατό του, ὁπότε λατρεύτηκε σάν θεός. Ἡ διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου γιὰ ἐπιστροφή στὴν

παλιὰ χρυσὴ ἐποχὴ τῆς Κίνας, πού ἡ ζωὴ ἦταν καλύτερη καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐνάρετοι, βρῆκε ἀπῆχηση στὸν συντηρητικὸ κινέζικο λαό.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ κείμενα πού γράφτηκαν ἀπὸ μαθητὲς του μετὰ τὸ θάνατό του. Τὸ πιὸ γνωστὸ ἀπὸ αὐτὰ ἔχει τὸν τίτλο «Ἀνάλεκτα». Στὰ Ἀνάλεκτα παρουσιάζεται ὁ Κομφούκιος σὲ διαλόγους μὲ μαθητὲς του νὰ τοὺς διδάσκει τὸ σεβασμὸ στὴν παράδοση, στὴν ἠθικὴ καὶ στὸ καθῆκον.

Ὁ παλαιότερος πολιτισμός

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη περίοδο τῆς Κίνας οἱ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες μποροῦν νὰ ἐπιβεβαιώσουν μόνο μιὰ ἀναπτυγμένη βιοτεχνία χάλκινων κοιμῶν ἀγγλίων.

Ὁ Κομφούκιος σὲ παλιὸ κινέζικο σχέδιωμα.

ματιδίων, τελετουργικῶν σκευῶν καί παρόμοιων κομψοτεχνημάτων. Ἡ τέχνη τους δείχνει σεβασμό καί ἀγάπη γιά τή φύση:

Η ΙΔΙΟΤΥΠΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ

Ἡ οἰκογένεια ἦταν ιερή. Τό ἴδιο καί τό σπίτι, πού οἱ πλούσιοι τό διακοσμοῦσαν μέ κομψοτεχνημάτα, ὥστε νά δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα ἱεροῦ μᾶλλον παρά οἰκογενειακή στέγης. Τοῦτο ὀφειλόταν στήν ἐμφαση πού δινόταν ἀπό τούς Κινέζους στή λατρεία τῶν προγόνων τους. Ὁ Κινέζος πατέρας ἀνέτρεφε ἔτσι τά παιδιά του, ὥστε τό πνεῦμα του νά ἀπολαύσει ἀπό αὐτά μετά θάνατο τίς ἴδιες τιμές πού εἶχε καί αὐτός προσφέρει στούς γονεῖς του.

Οἱ Κινέζοι πίστευαν ὅτι τά πνεύματα τῶν βασιλιάδων, τῶν ἡρώων ἀλλά καί τῶν ταπεινῶν προγόνων τους μπορούσαν νά ἐπηρεάσουν καί νά κατευθύνουν τή ζωή τους. Στήν ἀρχαιότερη μάλιστα περίοδο τῆς κινεζικῆς ἱστορίας, γιά νά εὐχαριστήσουν τά πνεύματα τῶν ἀρχόντων, θυσίαζαν καί δούλους στούς τάφους τους. Τό ἔθιμο αὐτό σταμάτησε στή λεγόμενη κλασική ἐποχή τῆς Κίνας, πού ἀρχίζει γύρω στά 600 π.Χ. Ἡ ἐξημέρωση τῶν ἡθῶν στήν Κίνα ὀφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στή διδασκαλία τοῦ Κομφούκιου.

Σπίτι Κινέζου φεουδάρχη τῆς ἐποχῆς τῆς δυναστείας Χάν. Πρόκειται γιά πῆλινο ὁμοίωμα πού θρέθηκε σέ Κινέζικο τάφο.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τήν ἀνώτερη τάξη ἀποτελοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μέ τούς αὐλικούς του, οἱ ἰσχυροὶ φεουδάρχες πού κυβερνοῦσαν στό ὄνομά του τίς ἐπαρχίες καί οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ στρατοῦ. Τήν κατώτερη τάξη ἀποτελοῦσαν οἱ γεωργοί, οἱ θιοτέχνες, οἱ καλλιτέχνες καί οἱ δοῦλοι. Ἀποτελεῖ ἰδιοτυπία τῆς κινεζικῆς κοινωνίας ὅτι ἐκτιμοῦσαν τούς γεωργούς περισσότερο ἀπό ὅλους τούς ἄλλους, πού ἀποτελοῦσαν τήν κατώτερη τάξη. Ἐπειδή δηλαδή ἡ ἐργασία τῶν γεωργῶν ἐξασφάλιζε τήν εὐημερία τῶν εὐγενῶν, τούς παρήταν οἱ τελευταῖοι κάποια στοιχειώδη ἀνεση.

Ὁ αὐτοκράτορας. Στήν ἀρχαία Κίνα ὁ αὐτοκράτορας δέ νομιζόταν θεός, ὅπως συνέβαινε σ' ἄλλους λαούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλά ἐκλεκτός ἐκπρόσωπός του, πού τόν εἶχε ὁ θεός ἐπιλέξει, γιά νά τόν ἔχει σύνδεσμο μεταξύ τοῦ γήινου καί τοῦ οὐράνιου κόσμου. Ὅπως φαίνεται ὁμως ἀπό ἀποσπάσματα τῆς παλιότερης κινεζικῆς φιλολογίας, οἱ Κινέζοι πίστευαν ὅτι ὁ αὐτοκράτορας μπορούσε νά εἶχε γεννηθεῖ ἀπό ἔνωση θεοῦ καί θνητῆς. Μέ παρόμοιες ἀντιλήψεις δέν εἶναι περιεργο πού ἐθεωρεῖτο ὁ αὐτοκράτορας στήν Κίνα καί ἀνώτατος ἱερέας. Ἀκόμη κι ὅταν μέ τήν αὔξηση τῆς δύναμης τῶν φεουδαρχῶν ἡ ἐξουσία του κατάντησε τυπική, κανεῖς δέν τοῦ ἀμφισβήτησε τά ἱερατικά ἢ τελετουργικά του καθήκοντα.

Ἐξαιρετο δείγμα τῆς κινέζικης μεταξο-
τεχνίας.

ΤΕΧΝΗ

Ἀπό τίς τέχνες προόδευσε στήν Κίνα περισσότερο ἡ ζωγραφική. Οἱ Κινέζοι ζωγράφοι χρησιμοποιοῦσαν μελάνι ἀνεξίτηλο καί ὑδροχρώματα πάνω στό μετάξι. Προσπαθοῦσαν ὄχι μόνο νά ἀποδώσουν τή φύση πιστά, ἀλλά καί νά τήν ἐκφράσουν μέ ἑσωτερικότητα καί πνευματικότητα. Ἡ ἐπιδεξιότητά τους στή σύνθεση καί στή χρωματική ἄρμονία ἦταν μεγάλη. Ἐκτιμοῦσαν περισσότερο τήν κομψότητα τῆς γραμμῆς παρά τή φωτοσκίαση, πού χαρακτηρίζει τήν εὐρωπαϊκή ζωγραφική. Ξεκινώντας ἀπό τήν ἀντίληψη αὐτή ἔκαναν οἱ Κινέζοι ἀκόμη καί τήν καλλιγραφία τους τέχνη.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ἡ ἐπιστήμη, στήν ὁποία οἱ Κινέζοι προόδευσαν περισσότερο, ἦταν ἡ Ἀστρονομία. Γιά αἰῶνες ὡστόσο ἡ μελέτη τοῦ οὐράνιου θόλου καί τῆς κίνησης τῶν ἀστρῶν παρέμεινε ἀποκλειστικό προνόμιο τῶν εὐγενῶν καί μάλιστα αὐτῶν πού περιέβαλλαν τόν αὐτοκράτορα. Στήν Κίνα πίστευαν πώς ἡ μελέτη τῆς ἀστρονομίας ἔδινε ὑπεροχή. Γι' αὐτό δέν ἐπιτρεπόταν στόν ὁποιοδήποτε ἡ ἔρευνα τῶν ἀστρῶν. Ἐπιβάλλονταν μάλιστα καί πρόστιμα σ' ὅποιον καταγινόταν μέ τήν ἀστρονομική ἔρευνα, χωρίς νά ἔχει γι' αὐτό εἰδική ἄδεια. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ περισσότερες ἐπιτεύξεις τῶν Κινέζων στόν τομέα τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καί τῶν ἐπιστημῶν σημειώθηκαν πολύ μετά τόν 5^ο αἰῶνα π.Χ. Ἡ κινεζική ἀρχιτεκτονική, ἡ τυπογραφία, ἡ πυρίτιδα, ἡ πυξίδα καί τό χαρτί εἶναι ἐπινοήσεις τῶν Κινέζων στοῦς μετὰ Χριστόν αἰῶνες. Στήν περίοδο ἐκείνη οἱ Κινέζοι ἔδειξαν ἐξαιρετική καλαισθησία στήν κατασκευή κομψοτεχνημάτων ἀπό ἔλεφαντόδοτο καί πορσελλάνη.

6. ΙΝΔΙΕΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Μεγάλη ἔκταση τῶν Ἰνδιῶν κατέχει ἡ πεδιάδα τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Σπάνια βρέχει ἐκεῖ, ἀλλά ἀπό τή λάσπη τοῦ Ἰνδοῦ ἡ πεδιάδα εἶναι πολύ εὐφορη. Ὅμοιες γεωγραφικές συνθήκες κι ἐδῶ μέ τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Μεσοποταμίας βοήθησαν στή δημιουργία μιᾶς πρώιμης γεωργικῆς οἰκονομίας καί στήν ἀνάπτυξη πολιτισμοῦ. Μογγολικά καί ἄλλα ἀσιατικά φύλα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν Ἰνδική Χερσόνησο πρῖν ἀπό τήν καθόδο σ' αὐτή τῶν Ἰνδοευρωπαίων, πού ἐγίνε γύρω στό τέλος τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. Ἡ ἔνωση τῶν φυλῶν αὐτῶν ἀποτελέσε τόν πληθυσμό τῶν ἀρχαίων Ἰνδιῶν.

Παρουσίαση αιχμαλώτων σέ Ινδό άρχοντα.

Οί 'Ινδοί δέν είχαν τήν ιστορική αντίληψη πού διέκρινε τούς Έλληνες. Γι' αυτό δέν άφησαν γραπτά μνημεία τού πολιτισμού τους ούτε ανάδειξαν ιστορικούς συγγραφείς. 'Επομένως κύριο μέσο τής έρευνας γιά τή γνώση τής Ινδικής προϊστορίας είναι οί άρχαιολογικές άνασκαφές. 'Από αυτές διαπιστώθηκε ή ύπαρξη μεγάλων πόλεων στίς 'Ινδίες, ίσων στόν πλούτο καί στήν παλαιότητα μέ τίς πόλεις τής Αιγύπτου καί τής Μεσοποταμίας.

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΙΝΔΙΚΑ ΚΡΑΤΙΔΙΑ

Μετά τήν έγκατάσταση τών 'Ινδοευρωπαίων στίς 'Ινδίες ή χώρα διαιρέθηκε σέ δεκαέξι άνεξάρτητες ήγεμονίες, πού εϋημέρησαν στίς μεγάλες κοιλάδες τών ποταμών 'Ινδού καί Γάγγη. Γιá τήν ιστορία τών κρατών αυτών λίγα είναι γνωστά, γιατί οί 'Ινδοί είχαν μεγάλη φαντασία, πού έπηρέασε τίς ιστορικές παραδόσεις τους σέ τέτοιο σημείο, πού δέ γνωρίζουμε σήμερα τί είναι πραγματικότητα καί τί μύθος.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

'Η Ινδική φιλολογία είναι από τίς παλιότερες στόν κόσμο. 'Η άρχική της μορφή είναι θρησκευτική. 'Από τή 2η χιλιετία π.Χ. χρονολογούνται οί 'Ινδικοί *βεδικοί* ύμνοι. Τά ποιήματα αυτά είναι τόσο παλαιά, ώστε μπορούμε σ' αυτά νά άνιχνεύσουμε τίς πηγές τής πρώτης θρησκείας τής Ινδοευρωπαϊκής όμοεθνίας. Στούς βεδικούς ύμνους άποθεώνεται ό ήλιος καί ή φωτιά, ένώ εφράζεται τό μίσος γιά τό σκοτάδι, γιατί γράφτηκαν, όταν οί 'Ινδοί ζούσαν στήν ποιμενική άκόμη περίοδο τής Ιστορίας τους. Στή διάρκεια τής νύκτας στίς 'Ινδίες, πού άφθονούσαν πάντα οί τίγρεις, οί νομάδες ήταν άναγκασμένοι νά άγρυπνούν, γιά νά προστατεύουν τά κοπάδια καί τούς έαυτούς τους από τά θηρία. 'Η Βεδική ποίηση τερματίζεται στόν 6^ο αιώνα π.Χ. μέ τήν εμφάνιση τού Βουδισμού. Στήν εποχή αυτή δημιουργείται στήν τελική του μορφή καί τό έπος Μαχαβαράτα, πού άποτελείται από 50.000 περίπου στίχους.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

'Η άστρονομία άναπτύχθηκε από τούς 'Ινδούς, αλλά δέν άπαλλάχθηκε από θρησκευτικές δοξασίες. 'Ωστόσο από τόν 5^ο αιώνα π.Χ. καί μετά έξελίχθηκε κάτω από τήν έλληνική επίδραση. 'Η Ινδική φιλοσοφία χωρίστηκε σέ 6 συστήματα, ένα από τά όποια είναι τό Γιόγκι. Τό σύστημα αυτό ύπόσχεται τήν εκμάθηση μεθόδων γιά τήν ένωση τού άτόμου μέ τό θείο. Τά μαθηματικά, ιδίως ή άλγεβρα, δείχνουν τήν έπινοητικότητα τών 'Ινδών. 'Από αυτούς φαίνεται τήν παρέλασαν άργότερα οί 'Αραβες. Καί στήν ιατρική οί 'Ινδοί ύπήρξαν δάσκαλοι τών 'Αράβων, άφού όμως διδάχτηκαν πολλά από τούς Έλληνες. 'Αλλά στήν άνατομία δέν προόδευσαν, γιατί ή θρησκεία τους άπαγόρευε τήν νεκροτομή.

Οι περισσότερες πολιτιστικές επιτεύξεις των Ίνδων σημειώθηκαν μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ. Η παρατήρηση αυτή αφορά πρό πάντων τήν τέχνη. Καί ή αρχιτεκτονική προόδευσε στίς Ίνδιες αλλά πολύ άργότερα.

ΒΡΑΧΜΑΝΙΣΜΟΣ

Ό Βραχμανισμός είναι ή παλιότερη θρησκεία τών Ίνδιών. Οι ιερείς τής θρησκείας αὐτῆς ονομάζονταν Βραχμάνοι καί ἀνήκαν στήν ἀνώτερη τάξη. Τά πρόσωπά τους ἦταν ιερά, δέν πλήρωναν φόρους, οὔτε ἦταν νόμιμο νά καταδικαστοῦν. Μέ τόν καιρό ἔγιναν παντοδύναμοι κι ἀποτέλεσαν μιά κλειστή τάξη (κάστα), ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν ὄχι μόνο οἱ ιερείς ἀλλά κι οἱ ποιητές κι οἱ φιλόσοφοι. Οἱ βραχμάνοι διδασκαν ὅτι γιά νά λυτρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ὀδηγηθεῖ στή γνῶση. Πίστευαν στήν ὑπαρξη πολλῶν θεῶν καί πνευμάτων. "Ενας ὁμως θεός ἦταν ὁ «κύριος τῶν ὄντων» κι ὁ δημιουργός τοῦ κόσμου. "Όλοι οἱ ἄλλοι ἦταν κάτω ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐξάρτησή του. Οἱ βραχμάνοι διδασκαν τή γνῶση ὄχι ὁμως καί τήν ἀφοσίωση στό θεό.

ΒΟΥΔΙΣΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Βουδισμός ονομάστηκε ή Ίνδική θρησκεία ἀπό τόν ἰδρυτή τής Βούδα, πού γεννήθηκε στά μέσα τοῦ βου αἰῶνα π.Χ. Σέ ἡλικία εἴκοσι ἑννέα ἐτῶν ἔγινε ἀσκητής, ὅπως ἔκαναν πολλοί ἄλλοι στίς Ίνδιες, γιά νά ἀποκτήσουν μέ τόν ἀσκητισμό τή γνῶση καί τή μακαριότητα. Μετά ἀπό περίοδο αὐτοσυγκέντρωσης καί ὠριμότητας ὁ Βούδας περιήλθε τίς Β.Α. Ίνδιες διδάσκοντας τήν ἀλήθεια, πού σύμφωνα μέ τή διδασκαλία του ἦταν ή ἀρνηση τής ζωῆς κι ή ἀπολύτρωση ἀπό τά ὑλικά ἀγαθά. Οἱ ὀπαδοί του ἀργότερα αὐξήθηκαν καί ἀπέτέλεσαν θρησκευτική κοινότητα δασκάλων καί μαθητῶν, πού φοροῦσαν ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό ἔνδυμα. Οἱ Ίνδοί πίστευαν ὅτι ὁ Βούδας ἦταν ἕνας ἀπό τούς θεούς, πρίν κατέβει στή γῆ, γιά νά ἐλευθερώσει τούς ἀνθρώπους. Οἱ παλιότεροι βουδιστές ὁμως δέ δέχονταν τό Βούδα σάν θεό ἀλλά σάν ἅγιο δάσκαλο. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τό πλῆθος τῶν ἰνδικῶν θρύλων ἔκαναν μερικούς θρησκειολόγους νά πιστεύσουν ὅτι ὁ Βούδας δέν εἶναι ἰστορικό πρόσωπο. Ό Βουδισμός ἦλθε σέ ἀντίθεση μέ τό Βραχμανισμό, γιατί κήρυξε ἔνθερμα τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων καί πολέμησε τήν τάξη τῶν ἱερέων *Βραχμάνων*. Γι' αὐτό οἱ Βραχμάνοι ἀντέδρασαν τόσο στήν ἐξάπλωση τοῦ Βουδισμού, ὥστε κατόρθωσαν νά τόν ἐξαφανίσουν ἀπό τίς Δ. Ίνδιες. Διατήρησαν μάλιστα οἱ Βραχμάνοι τήν ἐπιρροή τους στήν περιοχή αὐτή μέχρι καί τήν περίοδο τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας στίς Ίνδιες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι ή συμβολή τῶν Σουμερίων στόν πολιτισμό καί ποιά τῶν Αἰγυπτίων;
2. Γιατί ὁ πολιτισμός προηγήθηκε στίς παραποτάμιες χώρες;
3. Τί κοινό ὑπάρχει στή δομή τῆς κοινωνίας τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Κίνας;
4. Γιατί ή τέχνη τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Σουμερίων καί τῶν Ἀσσυρίων τυποποιήθηκε ἀπό τότε πού μπήκε στήν ὑπηρεσία τῶν βασιλιάδων;
5. Ποιά είναι ή προσφορά στόν παγκόσμιο πολιτισμό τῶν Φοινίκων καί ποιά τῶν Ἑβραίων;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από σφηνοειδή κείμενα)

Συμβουλές πατέρα στό γιοῦ:

«Μή περιφέρεσαι ἄσκοπα. Πήγαινε σχολεῖο... Μή στέκεσαι στήν πλατεία... οὔτε νά περιδιαβάσεις στούς δρόμους... Νά εἶσαι ταπεινός καί νά δείχνεις φόβο στό δάσκαλο. Ἐτσι θά κερδίσεις τή συμπάθειά του».

Παροιμίες τῆς Μεσοποταμίας

«Τήν πόλη, πού δέν ἔχει σκυλιά, ή ἀλεπού τῆ φυλάει».
«Όποιος ἔχει πολύ ἀσήμι, εἶναι εὐτυχής ὅποιος ἔχει πολύ στάρι, εἶναι χαρούμενος. Όποιος δέν ἔχει τίποτε, κοιμάται ἤσυχος».

(Από τόν κώδικα του Χαμουραπί)

Οί πρώτοι νόμοι στον κόσμο

«Αν κάποιος ληστευθεί σε ένα τόπο, θά απαριθμήσει αυτά πού του έκλεψαν όρκιζόμενος στό θεό. Ό έπαρχος καί οι κάτοικοι τής περιοχής, όπου ληστεύθηκε, θά τόν αποζημιώσουν γιά ό,τι του έκλεψαν οι ληστές».

«Αν κανείς χωρίσει τή γυναίκα του, έπειδή δέν του έκανε παιδιά, θά τής αποδώσει τήν προίκα τής καί θά τής πληρώσει τόσα λεπτά, όσα είχε δώσει στον πατέρα τής, γιά νά τήν εξαγοράσει».

(Ηροδότου Α, 179. Μετάφρ. Α. Σκαλίδου)

Ή πόλη Βαθυλώνα

Ούδεμία έκ τών γνωστών εις ήμάς πόλεων είναι τόσον κοσμημένη. Πρώτον τάφος βαθεία καί πλήρης ύδατος ρέοντος περιβάλλει αυτήν. Έπειτα ύψούται τείχος του όποιου τό μέν πλάτος είναι πενήνκοντα πήχων βασιλικών, τό δέ ύψος διακοσίων... Επί του τείχους έκτισαν μονορόφους πύργους αντικρύζοντας άλλήλους καί μεταξύ αυτών άφησαν διάστημα, διά νά δύναται νά στρέφεται τέθριππον άρμα. Πέριξ του τείχους κατεσκευάσθησαν 100 πύλαι όλοι χάλκινοι μέ παραστάδας καί μέ υπέρθυρα από χαλκών.

(Από τό Έπος Γκιλγκαμές)

Τό έφήμερο τών ανθρώπων

«Ποίος, φίλε μου, μπορεί νά τά θάλει μέ τό θάνατο;

Μόνο οι θεοί ζούν γιά πάντα κάτω από τόν ήλιο. Όσο γιά τούς θνητούς, μετρημένες είναι οι μέρες τους. Ό,τι κι άν δημιουργήσουν, σθηνει από τόν άνεμο».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο τών άρχών του Νέου Βασιλείου)

Υμνος στό Νεϊλο

«Δόξα σε σένα, Νεϊλο, πού δίνεις στην Αϊγυπτο ζωή. Σύ, πού ποτίζεις τήν έρημο καί τόν τόπο μακριά από τό νερό... Γενεές παιδιών σε δοξάζουν καί οι άντρες σε προσκυνούν σά βασιλιά... Όταν πίνουν νερό, τό βλέμμα τους στρέφεται σε σένα, πού δίνεις γενναϊόδωρα πολύτιμο αγαθό».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο του Νέου Βασιλείου)

Υμνος του Φαραώ Άκενατών στό θεό - ήλιο (Άτών)

«Τά ζώα απολαμβάνουν τή βοσκή τους· δέντρα καί φυτά άνθίζουν - τά πουλιά, αφήνοντας

τίς φωλιές τους, πετούν, μέ τά φτερά τους άνοικτά, γιά νά σε δοξάσουν. Ζώα καί πουλιά ξεπνούν, όταν σύ γι' αυτά ανατέλλεις. Σύ, μοναδικέ θεέ· δέν ύπάρχει άλλος σάν έσένα· οι μόνοι δημιουργητές τούς ανθρώπους, τά κοπάδια, τά άγρια θηρία καί ό,τι ύπάρχει στη γή καί στον ούρανό».

(Ηροδότου Β, 14. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Ή σοπαρά στην Αϊγυπτο

«Οι Αϊγύπτιοι κοπιάζοντας πολύ λιγότερο από όλους τούς άλλους ανθρώπους απολαμβάνουν τούς καρπούς τής γής. Διότι ούτε κοπιάζουν νά άνοιξουν αλάκια μέ άροτρο, ούτε σκάθουν, ούτε εργάζονται όπως οι άλλοι άνθρωποι γιά τήν καλλιέργεια τού σίτου. Άλλά όταν ό ποταμός ποτίσει μόνοις του τή γή καί άποσυρθεί έπειτα πίσω, ό καθένας ρίχνει τό σπόρο του στό χωράφι καί φέρνει σ' αυτό χοίρους. Άφού δέ οι χοίροι καταπατήσουν τό σπόρο, περιμένει τό θερισμό».

(Ηροδότου Β, 95. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Τά κουνούπια στην Αϊγυπτο

«Διά τά κουνούπια πού είναι άφθονα, οι Αϊγύπτιοι έχουν σοφισθή τά έξής: Αύτοί πού κατοικούν τήν χώραν τών επάνω από τά έλη, χρησιμοποιούν έπιωφελές τούς πύργους, εις τούς όποιους αναβαίνοντες κοιμώνται. Διότι τά κουνούπια, ένεκα τών άνέμων, δέν είναι ικανά νά πετούν ύψηλά».

(Ηροδότου Β, 124. Μετάφρ. Κ. Άραπόπουλου)

Ή έργασία γιά τήν πυραμίδα του Χέοπα

«... Ή έργασία έξετελειτο από έκατόν χιλιάδας άνδρας, οι όποιοι ήλλαζαν κάθε τρεις μήνας. Έτσι ό λαός αυτός έταλαιπωρείτο πολύν καιρόν καί έχρειάσθη δέκα χρόνια, διά νά κατασκευάση τήν όδόν, διά τής όποίας έσυρε τούς λίθους· μου φαίνεται δέ ότι ή κατασκευή αυτής τής όδου δέν είναι έργον καθόλου καλύτερον από τήν πυραμίδα... Διά τήν κατασκευήν τής έχρειάσθησαν είκοσι χρόνια».

Χ. Θεοδοωριδη, Α. Λαζάρου, Ή Ιστορία από τας πηγάς, σελ. 32 - Maspero, Histoire Ancienne. Μετάφρ. Α. Λαζάρου.

Οί πυραμίδες

Είναι τάφοι βασιλικοί. Διά νά τούς κτίσουν έκαστος βασιλεύς είχε διατάξει νά κόψουν τούς λίθους καί νά μεταφέρουν τό χάρμα από τής άρχής τής βασιλείας του. Τά σημαντικώτερα πρόσωπα τής χώρας είχαν διατρέξει όλον τό βασίλειον πρós αναζήτησιν αλαβά-

στρου και γρανίτου, άξιοι να κατασκευασθί
έξ αυτού ή βασιλική σαρκοφάγος. Ό πληθυ-
σμός πόλεων όλοκλήρων είχαν άποσταλή εις
τά λατομεία και τά ξυλουργεία.

(Όμήρου Όδύσσεια, 415 - 470.Μετάφρ. Ί. Πο-
λυλά)

Οί Φοίνικες

(Ό Εύμαιος, ό πιστός χοιροβοσκός του Όδυσσέα,
του διηγείται πώς τόν άπήγαγαν Φοίνικες έμποροι
άπό τήν πατρίδα του και τόν πούλησαν δούλο).

Τότ' ήλθαν αύτου Φοίνικες στή θάλασσ' άκου-
σμένοι πανούργοι, κι' είχαν άπειρα στολιδια στό κα-
ράβι.

Ήταν γυναίκα, φοίνισσα στό σπίτι του πατρός
μου,
ώραία, μεγαλόσωμη, σ' έργα λαμπρά τεχνί-
τρα:

Έκείνην έξεγέλασαν οί Φοίνικες οί πλάνοι.

...Άπό τό χέρι μ' έπιασε κ' έξω μ' έπήρ' εκείνη
...κι' έγώ, παιδάκι άστοχάστο, κατόπι άκολου-
θούσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ή σημασία τής θέσης, τής γεωγραφικής διαμόρφωσης και του κλίματος τής χώρας. Ή Ελλάδα, στό Ν. άκρο τής Χερσονήσου του Αίμου, εισχωρεί βαθειά στή Μεσόγειο. Τά 80% του εδάφους της είναι βουνά. Οί διακλαδώσεις τής όροσειράς τής Πίνδου φτάνουν ώς τή θάλασσα και σχηματίζουν άκρωτήρια. Οί πεδιάδες της είναι μικρές όπως του Εύρώτα, τής Μεσοσηνίας, του Άργους, τής Άττικής, τής Θήβας. Μεγαλύτερες πεδιάδες είναι τής Μακεδονίας και τής Θεσσαλίας. Αναρίθμητοι κόλποι και φυσικά λιμάνια έξασφαλίζουν τήν έπικοινωνία και τήν έπαφή με τή θάλασσα. Τό ανάπτυγμα τών ελληνικών άκτών είναι τριπλάσιο του φαινομενικού. Για τόν ίδιο περίπου λόγο, έξαιτίας του ύψους τών ελληνικών βουνών, τό έδαφος τής χώρας έχει πολύ μεγαλύτερη έκταση άπό τή φαινομενική στό χάρτη. Οί ποταμοί στήν Ελλάδα, καθώς ήταν μικροί και όρμητικοί, άπομόνωναν και δέν ένωναν, όπως στίς ανατολικές χώρες, τίς διάφορες περιοχές μεταξύ τους. Δέν ήταν δηλαδή πλωτοί. Για τούτο στίς όχθες τους δέ χτίστηκαν πόλεις. Ή χλωρίδα ήταν ποικίλη, τό κλίμα ψυχρότερο και υγρότερο κι ή θλάστηση πυκνότερη.

Τά νησιά του Αιγαίου και ή «γέφυρα» Μαλέα - Κρήτης - Κνίδου διευκόλυναν τήν έπικοινωνία με τήν Άσία.

Όλα αυτά άσκησαν σημαντική επίδραση στήν εξέλιξη του πολιτισμού που δημιούργησαν οί κάτοικοι τής χώρας.

Ή διαμόρφωση της έκανε τούς Έλληνες βοσκούς, άγρότες και ναυτικούς. Τό φτωχό έδαφος τούς άνάγκασε να γίνουν εργατικοί, δραστήριοι και έπινοητικοί. Ή ζωή στά βουνά έξάλλου τούς έμαθε να άγαπούν τήν έλευθερία και ή θάλασσα να είναι ριψοκίνδυνοι. Ή ποικιλία και ή όμορφιά τής ελληνικής φύσης προίκισε τούς Έλληνες με μιά τάση για μετακίνηση και περιπέτεια. Ή διαύγεια τής άτμόσφαιρας και τό λαμπρό της φώς έδωσαν καθαρότητα και φαντασία στήν ελληνική σκέψη. Ή

ἀπομόνωση τέλος μέ τά θουνά καί τά ποτάμια τών περιοχών τής χώρας ενίσχυσε τήν τάση γιά αὐτοτέλεια, ἀλλά ὑπῆρξε ταυτόχρονα καί ἡ αἰτία τής ἀνάπτυξης καί τής δημιουργίας ἀργότερα μικρῶν ἄμεσων δημοκρατιῶν, ὅπου οἱ πολῖτες κυβερνοῦσαν προσωπικά καί ὄχι μέ ἐκπροσώπους τους. Γιά τόν ἴδιον λόγο δέν ἦταν εὐκολή στήν Ἑλλάδα ἡ δημιουργία κεντρικῆς ἐξουσίας, ὅπως ἔγινε στήν Αἴγυπτο καί τή Μεσοποταμία, ὅπου ἡ ζωῆ ἦταν ὁμοιόμορφη καί ἡ βασιλική ἐξουσία ἀκλόνητη.

1. ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (700.000 - 8.500 π.Χ.)

Ἡ χώρα μας κατοικήθηκε χιλιάδες χρόνια πρῖν ἀπό τή μετανάστευση τών Ἑλλήνων ἀπό τό Βορρά. Ὅλοένα καί νεώτερα εὐρήματα ἔρχονται νά βεβαιώσουν ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν ἦταν στήν παλαιολιθική περίοδο τόσο ἀραιά κατοικημένη, ὅπως πιστευόταν ἀκόμη καί πρόσφατα. Τό παλαιότερο ἐργαλεῖο, πού ἔχει βρεθεῖ στόν ἐλλαδικό χώρο, εἶναι ὁ παλαιολιθικός πέλεκυς τής Σιάτιστας, πού φυλάγεται στό Μουσεῖο τής Βέροιας. Ἀνήκει στό 100.000 π.Χ. περίπου. Σημαντικά εἶναι τά παλαιολιθικά εὐρήματα στίς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ στή Θεσσαλία καί στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Λούρου στήν Ἠπειρο, ὅπου βρέθηκαν 800 ἐργαλεῖα τής περιόδου μεταξύ τοῦ 50.000 ὡς 35.000 π.Χ. Μεταγενέστερα παλαιολιθικά εὐρήματα ἀποκαλύφθηκαν στό σπήλαιο Φράγχθι τής Ἑρμιονίδας καί πολύ πρόσφατα (1978) στήν Ἀρτάκη τής Εὐβοίας.

2. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (8500 - 6000 π.Χ.)

Μεσολιθικά εὐρήματα ἔχουν ἀνακαλυφτεῖ στό Σιδάρι τής Κέρκυρας, στή Βοίθη τής περιοχῆς τής λίμνης Κάρλας στή Θεσσαλία, καί στό σπήλαιο Φράγχθι Ἑρμιονίδας. Τά εὐρήματα στό Φράγχθι ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ μεσολιθικοὶ κάτοικοι τής περιοχῆς ἤξεραν νά ψαρεύουν μεγάλους τόννους στήν ἀνοικτή θάλασσα.

3. ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (6000 - 2.800 π.Χ.)

Σπουδαῖα νεολιθικά εὐρήματα ἔχουν βρεθεῖ στό Σέσκλο καί Διμήνη τοῦ Βόλου, στήν Ἀργισσα (κοντά στή Λάρισα) καί στή Νέα Νικομήδεια ἔξω ἀπό τή Βέροια. Οἱ νεολιθικοὶ αὐτοὶ οἰκισμοὶ θεωροῦνται ἀπό τούς παλιότερους στήν Εὐρώπη. Στήν Κνωσό ἔχουν βρεθεῖ τά μεγαλύτερα νεολιθικά στρώματα, βάθους ἑπτὰ μέτρων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ νεολιθική ἐποχή στήν Κρήτη ἀρχίζει νωρίτερα ἀπό ἄλλοῦ. Ἡ Λέρνα τής Ἀργολίδας ἐπίσης κατοικήθηκε ἀπό τά ἀρχαιότερα νεολιθικά χρόνια. Ἄλλα νεολιθικά κέντρα ἔχουν ἀνασκαφεῖ στήν Ἐλάτεια (Δραχμάνι), στήν Εὐτρηση τής Βοιωτίας, στό σπήλαιο Ἀλεπότρυπα Διροῦ Μάνης, στή Θάσο, στή Σκύρο, κ. ἄ.

Τό ἀνάπτυγμα τών ἑλληνικῶν ἀκτῶν μέ τίς πολυσηχεδεῖς πτυχώσεις τους εἶναι, περίπου, τριπλάσιο τοῦ φαινομενικοῦ στό χάρτη.

4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ - Ο ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ - ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ π. Χ.

Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα αρχίζει το 2800 π.Χ. Λέγεται ελλαδική και διαιρείται στις εποχές:

Πρωτοελλαδική (Π.Ε.)	2800 - 1900 π.Χ.
Μεσοελλαδική (Μ.Ε.)	1900 - 1600 π.Χ.
Ύστεροελλαδική (Υ.Ε.)	1600 - 1100 π.Χ.

Οι κάτοικοι της Ελλάδας, πρό του 2000 π.Χ., είναι γνωστοί με τό όνομα Πελασγοί και τών νησιών της με τό όνομα Αιγαίοι.

Ο Κυκλαδικός πολιτισμός, δημιούργημα τών Αιγαίων, φυλής μεσογειακής πού έχει εκλείψει, διαιρείται στόν:

Πρωτοκυκλαδικό (Π. Κ.)	3000 - 2000 π.Χ.
Μεσοκυκλαδικό (Μ. Κ.)	2000 - 1550 π.Χ.
Ύστεροκυκλαδικό (Υ. Κ.)	1550 - 1100 π.Χ.

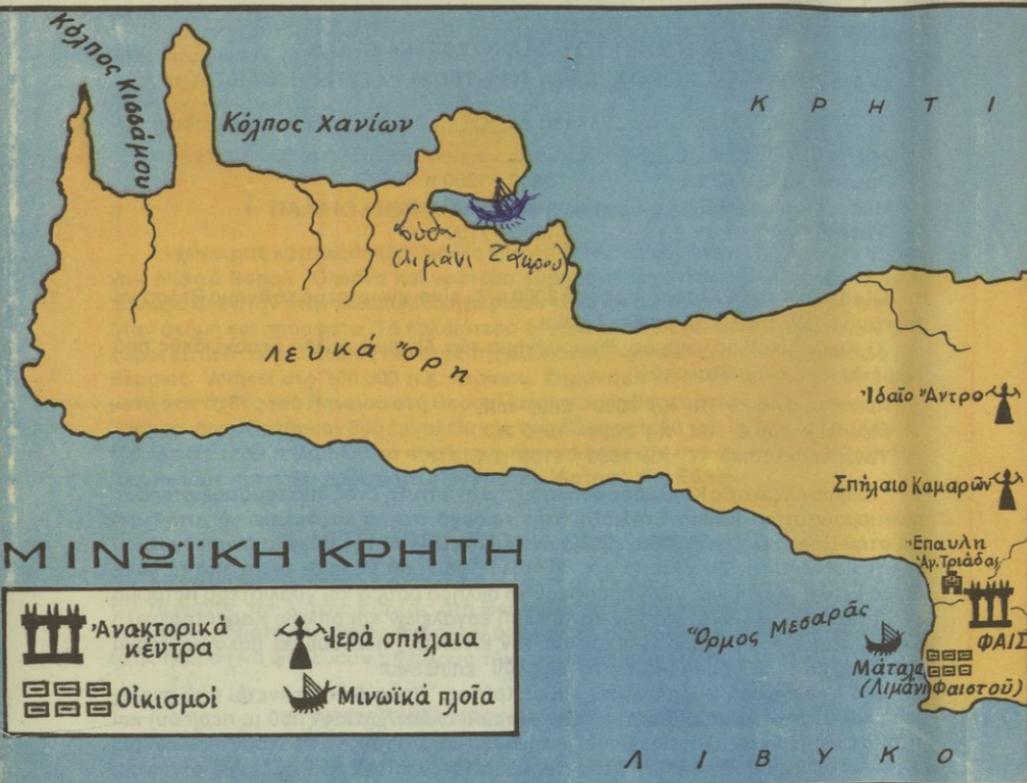
Τό ήπιο κλίμα στίς Κυκλάδες βοήθησε τήν ανάπτυξη ενός από τούς παλιότερους πολιτισμούς στην Εύρώπη. Στή Νάξο, στήν Άμοργό, στή Μήλο (Φυλακωπή), στή Σύρο και στήν Πάρο βρέθηκαν αντικείμενα, πού βεβαιώνουν τήν ύπαρξη αναπτυγμένου πολιτισμού από τήν 3η χιλιετία π.Χ. Η Μήλος φαίνεται γνώρισε ακμή από τά παλιότερα νεολιθικά χρόνια, γιατί πρόσφερε τό σκληρό μαύρο και γυαλιστερό πέτρωμά της, γνωστό ως όψιανό, γιά τήν κατασκευή εργαλείων και όπλων. Χαρακτηριστική είναι ή τέχνη τών μαρμάρινων κυκλαδικών ειδωλίων, πού θυμίζει πολύ μοντέρνα γλυπτική και είναι γενικά μία τέχνη ύψηλου επίπεδου.

Στή Μεσογειακή φυλή ανήκαν και οι Κρήτες. Όπως διαπιστώνεται από σκελετούς και τοιχογραφίες οι Κρήτες ήταν μέτριου αναστήματος (1.50 μ. περίπου) και είχαν στενή μέση και πλατείς ώμους. Άφηναν τά μαλλιά τους νά πέφτουν πίσω μακριά και είχαν κόμμωση κομψή. Στή μέση φορούσαν στενό περιζώμα, όμοιο με τό ζωνάρι τής σημερινής κρητικής ένδυμασίας. Οι Κρήτες είναι οι δημιουργοί του Μινωικού πολιτισμού, πού τά χρονικά του όρια είναι αντίστοιχα με τά όρια του Έλλαδικού και του Κυκλαδικού πολιτισμού. Με βάση δηλαδή τίς διαφορές στην κεραμική ό

Έβανς πού ανέσκαψε τήν Κνωσό είχε διαιρέσει τήν εποχή του χαλκού στην Κρήτη, στην Πρωτομινωική, στή Μεσομινωική και στην Ύστερομινωική περίοδο. Σήμερα όμως θεωρείται όρθότερη ή έξής διάκριση, πού έγινε με βάση τήν έξέλιξη του Μινωικού πολιτισμού, όπως συμπε-

Καθιστή άνδρική μορφή πού παίζει άρπα.
Έργο τής 3ης χιλιετίας π.Χ. Βρέθηκε στην Άμοργό και φυλάγεται στό Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Χάρτης της Μινωικής Κρήτης. Σημειώνονται οι κύριοι χώροι της μεγαλονήσου, όπου οι ανασκαφές έφεραν

ραίνεται από τά εύρήματα τών άνασκαφών στό άνάκτορο τής Κνωσού:

Προανακτορική έποχή	2800 – 1900 π.Χ.
Παλαιοανακτορική έποχή	1900 – 1700 π.Χ.
Νεοανακτορική έποχή	1700 – 1450 π.Χ.
Μετανακτορική έποχή	1450 – 1100 π.Χ.

α. ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ή ιδιορρυθμία και ή όνομασία του Μινωικού πολιτισμού. Άν και ή σχέση του με τήν Άνατολή ύπηρεε σπενή, ό Μινωικός πολιτισμός ήταν πολύ διαφορετικός από τόν Αιγυπτιακό και τό Βαβυλωνιακό και μετάδωσε κάτι από τήν ιδιορρυθμία του, πού έκφραζόταν ως αγάπη και χαρά γιά τή ζωή, στόν εύρωπαϊκό πολιτισμό.

Ό Μινωικός πολιτισμός έφθασε στό κορύφωμά του και παρήκμασε μέσα στη διάρκεια τής έποχής του Χαλκού στην Κρήτη, πού διαρκεί από τό 3.000 ως τό 1.000

στό φώς τά λείψανα τού μινωικού πολιτισμού, τού πρώτου ύψηλής στάθμης πολιτισμού στην Εύρωπη.

π.Χ. περίπου. Ο άγγλος αρχαιολόγος Έβανς, πού έκανε τίς πρώτες μεγάλες άνασκαφές στην Κνωσό, όνόμασε τόν πολιτισμό της μινωικό, όχι από τό Μίνωα, τό μυθικό βασιλιά της, αλλά από τή λέξη μίνως, πού έκφράζει βασιλικό τίτλο, όπως ή λέξη φαραώ.

Ό τόπος. Η Κρήτη είναι ένα όρεινό νησί, πού έκτείνεται 240 χιλιόμετρα περίπου από Α. πός Δ. Οι πεδιάδες της Μεσαράς, τού Ηρακλείου καί τών Μαλλίων είναι από τίς εύφορότερες στην Κρήτη. Δέν άποτελεί σύμπτωση βεβαία ότι εκεί θρέθηκαν τά πλουσιότερα μινωικά παλάτια.

Τό κλίμα της προϊστορικής Κρήτης δέ διέφερε από τό σημερινό. Η διαρκής σχεδόν άνοιξη τού νησιού έπηρέασε τόν πολιτισμό του, πού τόν χαρακτηρίζει σ' όλες τίς έκδηλώσεις του μία ιδιαίτερη αγάπη για τή φύση.

Κέντρα τού Κρητικού πολιτισμού. Τά κυριότερα κέντρα έχουν άποκαλυφτεί, μέ τίς άνασκαφές τού Έβανς στά 1.900 στό άνάκτορο τής Κνωσού, μέ τίς άνασκαφές τών Ιταλών στό άνάκτορο τής Φαιστού, τών Γάλλων στό άνάκτορο τών Μαλλίων καί

των Έλλήνων στο ανάκτορο της Ζάκρου. Στά Γουρνιά, στήν Τύλισο καί στό Παλαίστρο ἀποκαλύφθηκαν μινωικές πόλεις, ἐνώ ἄλλα σημαντικά εὐρήματα θρέθηκαν στό Μόχλο, στήν Ἀμνισσό, στήν πεδιάδα τῆς Μεσαράς καί σέ πολλά ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

Τά ἀνάκτορα ἦταν πολυδαίδαλα, πολυώροφα καί ἀνετα. Εἶχαν μεγαλοπρεπεῖς αἰθουσες καί πρόπυλα καί περιεῖχαν ὄλους τούς ἀπαραίτητους χώρους γιά τό βασιλιά, τήν αὐλή, τή φρουρά καί τό ἄλλο προσωπικό του. Ἐκτός ἀπό τούς χώρους ὑποδοχῆς καί ἀκροάσεων ὑπῆρχαν θρησκευτικοί χώροι, διαμερίσματα τῆς βασιλείας, λουτρά μέ ἐντυπωσιακές ἀποχετεύσεις, ἀποθήκες ὄπλων καί τροφίμων, ἀκόμη καί ἐργαστήρια τεχνιτῶν καί θεατρικοί χώροι. Τά διαμερίσματα τῶν παλατιῶν βρίσκονταν γύρω ἀπό μεγάλη ὑπαίθρια αὐλή, χρήσιμη γιά τόν ἀερισμό, τό φωτισμό καί τήν ἀνετή ἐπικοινωνία. Πολυάριθμοι διάδρομοι δίνουν ἐντύπωση λαβύρινθου, ιδιαίτερα στό παλάτι τῆς Κνωσοῦ, πού ἦταν τριώροφο ἢ τετραώροφο καί εἶχε ἔκταση 22.000 τ.μ. Ἀεραγωγοί μέσα ἀπό τούς τοίχους τοῦ ἀνακτόρου ἔφερναν τήν αὐρα τῆς θάλασσας στούς πιό ἐσωτερικούς χώρους του. Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀρμονικά δεμένη μέ τό περιβάλλον καί τή γύρω φύση.

Γραφή. Ἡ γραμμική Β' γραφή τῆς Κρήτης εἶναι ἴδια μέ τή γραφή τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς Β' πού θρέθηκαν στήν Πύλο καί ἄλλοῦ στήν Ἑλλάδα. Τοῦτο ἔδωσε τήν ὑπόνοια ὅτι ἡ γραμμική Β' ἦταν γραμμένη σέ γλώσσα ἐλληνική. Αὐτό ἐπιβεβαιώθηκε μέ τήν ἀποκρυπτογράφησή της στά 1952 ἀπό τόν ἀγγλό ἀρχιτέκτονα Μιχ. Βέντρις. Ἡ γραμμική Β' ἀποτελεῖται ἀπό 87 σύμβολα κυρίως συλλαβῶν. Ἀνήκει στή φάση τῆς ἐξέλιξης ἀπό τή συλλαβογραφική γραφή, πού τά σύμβολά της ἐκφράζουν συλλαβές, στή φθογογραφική (γραμμική) πού τά σύμβολά της σημαίνουν φθόγγους. Ἡ παλιότερη γράφη, πρὶν ἀπό τήν συλλαβογραφική γραφή, ἦταν ἡ ἰδεογραφική. Τά σύμβολά τῆς ἰδεογραφικῆς γραφῆς εἶναι ἀπλοποιημένες εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων πού δηλώνουν.

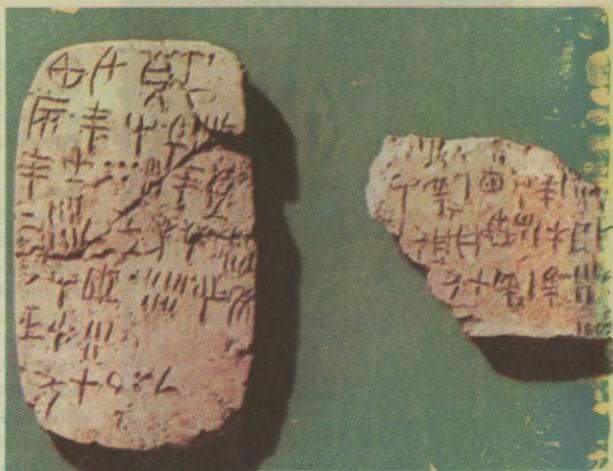
Δεῖγμα τέτοιας γραφῆς εἶναι τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ, πού χρονολογεῖται γύρω στό 1700 π.Χ. καί εἶναι ἡ παλιότερη πού ἔχει θρεθεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἰδεογραφική γραφή ἦταν πολύ δύσκολη, γιατί γιά κάθε λέξη χρειαζόταν εἰδικό σύμβολο. Δέν μπορούσε ἀκόμη νά ἐκφράσει ἔννοιες ἀφηρημένες. Γιά τοῦτο ἡ ἰδεογραφική γραφή ἀπέτελεσε προνόμιο τῶν ὀλίγων, ιδιαίτερα στούς ἀνατολικούς λαούς. Ὅσο ἐξελίσσεται ὁμως ἡ γραφή ἀπό τήν ἰδεογραφική στή συλλαβική καί ἀπό τή συλλαβική στή γραμμική, τόσο λιγοστεύουν τά σύμβολά της καί ἡ χρήση της γενικεύεται, ἐπειδή γίνεται εὐκολότερη. Μέ τό συνδυασμό τέλος τῶν συμβόλων πού ἐκφράζουν φθόγγους, ἐπινόηση πού ἀποδίδεται στούς Φοίνικες, ἡ γραφή ἀπλουστεύθηκε στή σημερινή περίπου μορφή της.

Οἱ πινακίδες τῆς γραμμικῆς Α' δέν ἔχουν ἀποκρυπτογραφηθεῖ καί τοῦτο εἶναι πολύ δύσκολο νά γίνει, ἀφοῦ ἡ προελληνική γλώσσα τῶν Κρητῶν παραμένει ἀγνωστή. Ὅταν οἱ Ἀχαιοί ἐπωφελήθηκαν ἀπό τήν καταστροφή τῆς Κρήτης (πού ἐγινε γύρω στό 1450 π.Χ. ἀπό τήν τεράστια ἐκκρηξη καί τόν καταποντισμό τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης) καί κατέλαθαν τήν Κρήτη, υἱοθέτησαν τή γραφή της. Τήν ἀπλοποίησαν στή μορφή πού εἶναι γνωστή σήμερα ὡς γραμμική Β' καί τήν προσάρμοσαν στή γλώσσα τους, δηλαδή τήν ἐλληνική.

Ἄν καί ἡ γραμμική Α' δέν ἔχει διαβαστεῖ, ἀποκρυπτογραφήθηκε τό ἀριθμητικό της σύστημα. Οἱ μονάδες σημειώνονται σ' αὐτό μέ κάθετες γραμμές, οἱ δεκάδες μέ κουκκίδες, οἱ ἑκατοντάδες μέ λοξές γραμμές καί οἱ χιλιάδες μέ ρόμβους.

Κοινωνία. Τά μεγάλα παλάτια θεβαιώνουν τήν ὑπαρξη βασιλιάδων, ἐνώ οἱ πλού-

Ἐπιγραφες πηλινες πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Α'. Βρέθηκαν στήν Ἁγία Τριάδα, ὅπου ἔχει ἀνασκαφῆ καί τό θερινό ἀνάκτορο τῶν βασιλιῶδων τῆς Φαιστού.

σιες ἐπαύλεις ἀνήκαν στούς εὐγενεῖς. Ἀλλά καί οἱ πόλεις μέ τήν ποικιλία τῶν οἰκημάτων, ὡς πρός τό μέγεθός τους, δείχνουν ὅτι ὑπῆρξε στή Μινωική Κρήτη μιά ἀναπτυσσόμενη κοινωλία ἐμπόρων, ναυτικῶν καί βιοτεχνῶν.

Ἡ θέση τῆς γυναίκα στή μινωική κοινωλία ἦταν ἐξυψωμένη. Οἱ γυναῖκες λάβαιναν μέρος στίς τελετουργίες, στίς δημόσιες γιορτές, ἀκόμη καί σέ ἐπικίνδυνα ἀγωνίσματα, ὅπως τά ταυροκαθάψια, εἶδος δηλαδή ἐπικίνδυνου ἀγωνίσματος, στό ὁποῖο χορευτές ἢ ἀκροβάτες πηδοῦσαν πάνω ἀπό τόν ἐπιτιθέμενο ταῦρο.

Οἱ τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ δείχνουν γυναῖκες μέ περίτεχνη κόμμωση καί πολύ κομψή ἐνδυμασία. Ἡ πολυτέλεια τῆς ζωῆς στά παλάτια διαπιστώνεται ἀπό πολλά εὐρήματα, ὅπως τό «ζατρίκιο» τῆς Κνωσοῦ, πού φτιάχτηκε μέ χρυσό, ἀσήμι, ὀρυκτῆ κρύσταλλο καί ἔλεφαντοστό. Πολυτελέστατα σκεύη καθημερινῆς χρήσης βρέθηκαν ἐπίσης στή Ζάκρο, στή Φαιστό κι ἄλλοῦ.

Τό ἐμπόριο. Οἱ Κρήτες στή 2η χιλιετία π.Χ., πολύ πρίν ἀπό τούς Φοῖνικες, εἶχαν κυριαρχήσει μέ τά πλοία τους στήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Στήν παντοδυναμία τοῦ στόλου τους ὀφειλόταν ἡ ἔλλειψη τειχῶν στήν Κρήτη. Ἡ ἀνάμνηση τῆς θαλασσοκρατορίας τῶν Κρητῶν δημιούργησε μύθους, πού ἐκφράζουν τήν οἰκονομική κυριαρχία

Τοιχογραφία τοῦ παλατιοῦ τῆς Κνωσοῦ μέ τό ἐπικίνδυνο ἀγώνισμα τῶν Ταυροκαθαψίων. Ἦν ἀρα πού ὁ ταῦρος ὀρμοῦσε, ὁ ἀθλητής τόν ἀρπαζε ἀπό τά κέρατα. Βοηθοῦμενος, ἔπειτα, ἀπό τήν ἐκτίναξη τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ταῦρου πρός τά ἐπάνω, πηδοῦσε μέ στροφή στόν ἀέρα πάνω ἀπό τό ζῶο καί θρῆσκοταν ὀρθιος πίσω του.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Χρυσόδετοι σφραγιδόλιθοι τής νεοανακτορικής περιόδου και χρυσό δακτυλίδι, στή μέση, μέ λατρευτική παράσταση. Στόν πάνω σφραγιδόλιθο: Λιοντάρι και θηριοδασαστές. Στόν κάτω: Θεός ή ήρωας μέ λιοντάρι. Μουσείο 'Ηρακλείου.

όρθογώνιο. Οί παραστάσεις τους φανερώνουν αναπτυγμένη τέχνη και έχουν εξαιρετικό ένδιαφέρον γιά τόν έρευνητή του μινωικού πολιτισμού μέ τά ποικίλα θέματα πού παρουσιάζουν.

Τά κρ. ψυτοτεχνήματα τής Κρήτης βρέθηκαν σέ διάφορα μέρη τής Μεσογείου και κοσμούν σήμερα τά μουσειά πολλών εύρωπαϊκών πόλεων. Πρίν από τούς Φοίνικες οί Κρήτες όργωναν τή Μεσόγειο θάλασσα. Από αιγυπτιακή έπιγραφή διαπιστώνεται ότι ό φαραώ Τουθμωσης ό Γ' ανάθεσε σέ Κρήτες μεταφορά ξυλείας από τό Λίβανο, ενώ άλλα αιγυπτιακά κείμενα χαρακτηρίζουν τούς Κρήτες (Κεφτιού στή γλώσσα τών Αιγυπτίων) ως έξοχους έμπορους και βιοτέχνες.

Θρησκεία. Βασική θεά τών Κρητών, άν όχι μοναδική, πρέπει νά ήταν ή Μεγάλη Μητέρα Φύση, πού αποτελούσε προσωποποίηση τής Φύσης. Στή μινωική θρησκεία περιλαμβανόταν και ή λατρεία ενός δευτερεύουσας σημασίας άρσενικού θεού τής θλάσστησης, πού ό έτήσιος θάνατος και ή αναγέννησή του συμβόλιζαν τήν άνοιξη και

τής Κρήτης, όπως ό μύθος πού διηγείται ότι οί 'Αθηναίοι ήταν ύποχρεωμένοι νά στέλνουν κάθε χρόνο έπτά νέους και έπτά νέες γιά θορά στό Μινώταυρο. Η θέση τής Κρήτης στό μέσο τής κυανής θάλασσας, όπως λέει ό 'Όμηρος, εύνόησε εξαιρετικά τήν ανάπτυξη του έμπορίου. Από τήν Κύπρο οί Κρήτες έμποροι έφερναν στό νησί μέ τά πλοία τους χαλκό και από τά λιμάνια τής 'Αδριατικής κασσίτερο, γιά νά φτιάξουν όρειχάλκινα εργαλεία και όπλα. Από τά νησιά του Αιγαίου έφερναν χρυσό και άσήμι. Από τήν Αίγυπτο άμέθυστο και έλεφαντοστό. Από τήν Κυρηναϊκή σίλφιο, ένα φυτό πού τό χρησιμοποιούσαν γιά καρύκευμα και φάρμακο. Στήν Κρήτη βρέθηκαν άφθονοι σκαρβαίοι* από τήν Αίγυπτο και σφραγιδόλιθοι από τή Μεσοποταμία. Τά εύρήματα δείχνουν έμπορική επικοινωνία μέ αυτές τις χώρες. Σημαντικό ήταν και τό εξαγωγικό έμπόριο τών Κρητών, πού περιλάμβανε άγγεια, όπλα, κοσμήματα, ύφάσματα κ.ά.

Η μεγάλη ανάπτυξη του μινωικού έμπορίου φαίνεται και από τόν αριθμό τών σφραγιδόλιθων πού βρέθηκαν στήν Κρήτη. Μέ αυτούς σφράγιζαν τις έπιστολές ή και τά έμπορεύματα. Είναι συνήθως φτιαγμένοι από ήμιπολύτιμους λίθους σέ σχήμα φακοειδές, στρογγυλό ή

* Σφραγιδόλιθοι σέ σχήμα κανθάρου. Χρησιμοποιούνταν και ως φυλακτά μέ προστατευτική δύναμη. Όταν ταρίχωναν οί Αιγύπτιοι τά πτώματα, στή θέση τής καρδιάς τοποθετούσαν λίθινο σκαρβαίο.

τό φθινόπωρο. Δέν ξέρουμε αν ή μινωική θρησκεία ήταν ανθρωπομορφική, γιατί τά γυμνόστηθα γυναικεία ειδώλια, πού βρέθηκαν στην Κνωσό, δέν είναι βέβαιο αν εικονίζουν τή θεά ή ήρειές της. Τά ειδώλια αυτά είναι φτιαγμένα από φαγεντιανή, δηλαδή ένα είδος πορσελάνης. Τό γυμνό στήθος είναι σύμβολο τής γονιμότητας, ενώ τά φίδια πού κρατάει στά χέρια της ή θεότητα ή ή ήρεια συμβολίζουν τήν εύφορία τής γής καί τής θλάστησης. Σχέση μέ τή μινωική θρησκεία πρέπει νά έχουν καί τά πήλινα ειδώλια, πού εικονίζουν τό Μινώταυρο μέ σώμα ανθρώπου καί κεφάλι ταύρου. Τήν ίδια εποχή στην Αίγυπτο λάτρευαν ζωόμορφες θεότητες. Πρόκειται λοιπόν γιά αίγυπτιακή επίδραση. Τά ειδώλια αυτά θά έπαιξαν άσφαλώς τό ρόλο τους στή δημιουργία άργότερα του μύθου του Μινώταυρου.

Στήν Κρήτη δέν έχουν βρεθεί ναοί αλλά μόνο μικρά ιερά στίς κορυφές των βουνών, σέ σπήλαια καί στό άνάκτορο τής Κνωσού.

Μέ τή θρησκεία των Κρητών σχετίζονται καί άλλα εύρήματα των άνασκαφών, όπως ρυτά (τελετουργικά άγγεία γιά χοές στίς χθόνιες θεότητες) σέ σχήμα κεφαλιού ταύρου, κερατόμορφοι θωμοί καί διπλά πελέκια (λάβρυες). Πολλά από αυτά βρέθηκαν στό άνάκτορο τής Κνωσού, πού τά έκτεταμένα χαλάσματα του έδιναν μετά τήν καταστροφή του τήν έντύπωση του λαθύρινθου. Η λέξη λαθύρινθος σήμαινε άρχικά τόν «οίκο των πελέκεων».

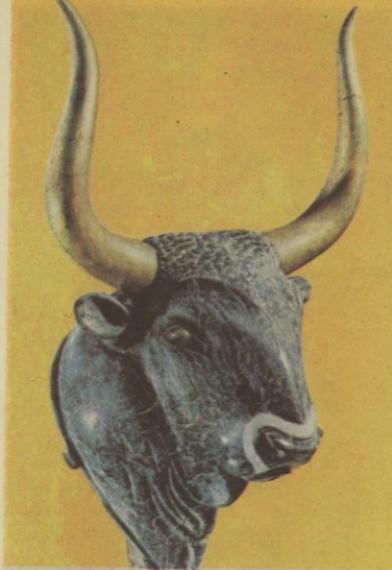
Στίς μινωικές τελετουργίες περιλαμβάνονταν πομπές, χοροί καί τά ταυροκαθάρσια, στά όποια ποτέ δέν πλήγναν ή πολύ περισσότερο δέ σκότωναν τόν ταύρο. Γιατί τό άτίθασο ζωο σμβόλιζε γιά τούς Κρήτες τή δύναμη καί τήν όμορφιά τής φύσης.

Η τέχνη. Οι παραστάσεις των άγγείων, των σφραγιδολιθων καί των τοιχογραφιών έκφράζουν τήν αγάπη των Κρητών γιά τή φύση καί τή θάλασσα (άγγεία θαλάσσιου ρυθμού, τοιχογραφία δελφινιών στην Κνωσό κ.ά.).

Η μινωική κεραμική φτάνει σέ επίπεδο τελειότητας στην Παλαιοανδκτορική περίοδο. Τό ζωγραφικό στοιχείο συνδυάζεται μέ τό πλαστικό, ενώ ή πολύχρωμη διακόσμηση έκφράζει δυναμική κίνηση. Περίφημα είναι τά *καμαραϊκά* άγγεία. Όνομάστηκαν έτσι από τό σπήλαιο των Καμαρών τής Ίδης, όπου πρωτοβρέθηκαν, κι είναι γνωστά καί ως *ώοκελυφα* γιά τό λεπτό τους τοίχωμα. Τά χρώματα πού κυριαρχούν στά άγγεία αυτά είναι τό μαύρο, τό άσπρο, τό κόκκινο καί τό πορτοκαλί. Τά θέματά τους είναι διακοσμητικά. Άρκετές φορές όμως οι άγγειογράφοι ζωγραφίζουν φυσικές μορφές, όπως χταπόδια, ψάρια, φοίνικες καί άνθη. Περί τό 16^ο αιώνα ο νατουραλι-

Ειδώλιο από φαγεντιανή (είδος πορσελάνης) πού εικονίζει τή θεά ή τήν ήρεια μέ τά φίδια. Τά φίδια καί τό γυμνό στήθος συμβολίζουν τή γονιμότητα τής φύσης. Βρέθηκε στό ιερό τής Κνωσού.

*Ρυτίο σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Λίθινο αγ-
γείο οπονδίων των νεοανακτορικών χρόνων.
Τό μάτι του ζώου είναι από όρυκτὴ κρύ-
σταλλο καὶ τὸ ἄσπρο ρύγχος του ἀπὸ
ὄστρεο. Τὰ κέρατα ἦταν ἐπενδυμένα μὲ
φύλλα χρυσοῦ.*

ἐπιδειξιοτήτα, γιατί ἔπρεπε νά ὀλοκληρωθοῦν πρὶν στεγνώσει ὁ τοίχος (νωπογραφί-
ες). Αὐτό ἦταν ἀναγκαῖο νά γίνει, γιὰ νά διατηρεῖται ἡ λαμπρότητα τῶν χρωμάτων
τους. Ἡ μινωικὴ ζωγραφικὴ, ἡ πλαστικὴ καὶ ἡ ἀγγείογραφία ἐκφράζουν ἔντονα τὸ
σεβασμὸ πρὸς τὴ φύση. Τὸ ἥπιο κλίμα τῆς Κρήτης, ἡ διαρκὴς ἀνοιξὴ καὶ ἡ γοητεία τοῦ
τοπίου τῆς ἐπηρεάσαν καὶ ἐπισφράγισαν τὸν πολιτισμὸ τῆς, πού δίκαια μπορεῖ νά
χαρακτηριστεῖ ὡς πρόδρομος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

σμός* θριαμβεύει, γιὰ νά ὀδηγηθεῖ στὴ
σχηματοποίηση τῆς Μετανακτορικῆς
περιόδου, πού θά γίνει ἔντελῶς τυπικὴ
στό τέλος.

Οἱ τοιχογραφίες παριστάνουν μὲ
ζωντάνια, δύναμη ἀλλά καὶ ἀγνοία ἢ ἀδια-
φορία γιὰ τὴν προοπτικὴ, ἀνθρώπου,
ζῶα καὶ φυτὰ. Περιφνημες εἶναι οἱ τοιχο-
γραφίες τῆς «Παριζιάνας», τοῦ «Κροκο-
συλλέκτη», τοῦ «Ρυτοφόρου», πού χα-
ρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κίνηση καὶ τὴν
ἀκρίβεια τοῦ περιγράμματος, τοῦ «Πρίγ-
κηπα μὲ τὰ κρίνα», πού δείχνει τὴν ἀσυ-
νήθιστη ἐνδυμασία τῶν εὐγενῶν τῆς μι-
νωικῆς κοινωνίας καὶ τὰ ἀνθρωπολογικὰ
χαρακτηριστικὰ τῶν Κρητῶν, τὰ «Ταυρο-
καθάψια», πού μᾶς κατατοπίζουν γιὰ τὸ
πῶς γινόταν τὸ μοναδικὸ στόν κόσμο καὶ
στὴν ἱστορία αὐτὸ ἀγώνισμα καὶ οἱ «Γα-
λάζιες κυρίες», τοιχογραφία χαρακτιρι-
στικὴ τῆς ἀνώτερης θέσης τῆς γυναικείας
στὴν κρητικὴ κοινωνία. Οἱ τοιχογραφίες
αὐτές ζωγράφιζονταν μὲ ταχύτητα καὶ

*Ἄριστερά: Ὁ πρίγκηπας μὲ τὰ κρίνα.
Ἀνάγλυφη τοιχογραφία ἀπὸ τὴν
Κνωσό (1500 π.Χ.)
Δεξιά: Ὁ ρυτοφόρος. Ἀπὸ τοιχο-
γραφία πού εἰκονίζει θρησκευτικὴ
πομπή στὴ Μινωικὴ Κρήτη. Ἡ ἀνδρική
μορφή πού κρατᾷ τὸ τελετουργικὸ
ἄγγειο βαδίζει μὲ εὐλάβεια καὶ ἐπιση-
μότητα.*

*Ἡ κατὰ τὸ δυνατό πιστὴ μίμηση τῆς
φύσης (ἄρος νεώτερος).

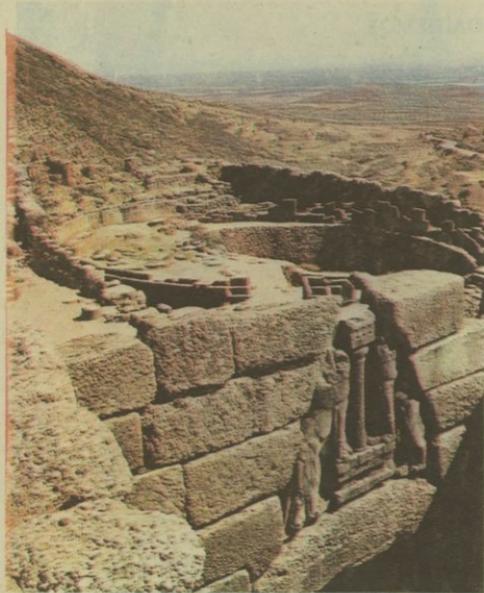
8. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οί Άχαιοί, δημιουργοί του Μυκηναϊκού πολιτισμού, ήταν από την πρωτοπορία των ινδοευρωπαϊκών φύλων, που ακολούθησαν το δρόμο προς την Ελλάδα την ίδια περίπου εποχή, που οι πρόγονοι των σημερινών ευρωπαίων διείδυσαν στα δάση της Κεντρικής Ευρώπης, οι πρώτοι Λατίνοι κατέβαιναν στην Ίταλία, οι Μήδοι και οι Πέρσες έφθαναν στο Ίράν και οι Ίνδοί προχωρούσαν ανατολικότερα στις Ίνδιες. Όπλισμένοι οι Άχαιοί καλύτερα από τους Προέλληνες τους υπόταξαν εύκολα, φέρνοντας για πρώτη φορά στην Ελλάδα τα άλογα, που τα χρησιμοποιούσαν και στον πόλεμο. Στη νοτιότερη Ελλάδα, που βρισκόταν κάτω από την επίδραση του Μινωικού πολιτισμού, ήρθαν σε επαφή με τους Κρήτες. Υιοθετώντας τον πολιτισμό τους και προσθέτοντας σ' αυτόν δικά τους στοιχεία δημιούργησαν το Μυκηναϊκό πολιτισμό, που ονομάστηκε έτσι από το σπουδαιότερο κέντρο του, τις Μυκήνες. Η άκμή των Μυκηνών οφειλόταν στην επίκαιρη θέση της. Ο Όμηρος ονόμασε τη σπουδαία αυτή άχαική πόλη πολύχρυση Μυκήνη και τα ευρήματα των ανασκαφών δικαίωσαν το χαρακτηρισμό του. Η ύπεροχή των Μυκηνών φαίνεται και στα τους μεγάλους μυθικούς κύκλους και ιδιαίτερα στον Τρωικό, όπου ο βασιλιάς τους Άγαμέμνονας είναι ο άρχιστράτηγος όλων των Ελλήνων.

Η άρχη της Μ.Ε. εποχής σημειώνει με την κάθοδο των πρώτων Ελλήνων (Ινδοευρωπαίων) αλλαγή στον τρόπο της ζωής και στα έθιμα, όπως μπορεί να διαπιστωθεί ακόμη και από τον τρόπο ταφής. Με βάση γλωσσολογικές κυρίως ένδειξεις τοποθετούν την κοιτίδα της Ινδοευρωπαϊκής όμοεθνίας ανάμεσα στην Κεντρική Ευρώπη και στη γραμμή Ουραλίων και της λίμνης Βαϊκάλης. Η διάσπαση του συμπαγούς πληθυσμού της Ινδοευρωπαϊκής ή Άρίας όμοεθνίας σημειώθηκε στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. Μερικές ομάδες κατευθύνθηκαν προς το Ίράν και τις Ίνδιες (Ίνδοί, Πέρσες, Μήδοι). Άλλες φυλές προχώρησαν προς την Ούγγαρία. Από εκεί διασπάστηκαν σε τρεις ομάδες. Οι Κέλτες μετακινήθηκαν προς τη Γαλατία, οι Λατίνοι στην Ίταλία και οι Πρωτοέλληνες στη χώρα που άργότερα ονομάστηκε Ελλάδα. Η μετακίνηση αυτή κράτησε μερικούς αιώνες.

Η κάθοδος των Ινδοευρωπαίων στην Ελλάδα συνοδεύτηκε και από καταστροφές πρωτοελληνικών οικισμών, που δείχνουν ότι η μετακίνηση δέν γινόταν πάντα χωρίς συγκρούσεις. Έτσι το 2100 καταστράφηκε π. χ. η Άργισσα στη Θεσσαλία και η Λέρνα στην Πελοπόννησο από ομάδες Πρωτοελλήνων. Η άφιξη των νέων κατοίκων φαίνεται και από την εισαγωγή στον έλλαδικό χώρο μιάς νέας κεραμικής, που χαρακτηρίζεται από τα Μινυακά άγγεϊα κυρίως. Τα άγγεϊα αυτά είχαν γκριζωπό χρώμα και μμοούνταν τη στιλβωτή επιφάνεια των μεταλλικών άγγειών. Ο νέος πολιτισμός της Μεσοελλαδικής περιόδου διαπιστώνεται και από τους τάφους του τύπου Κουργκάν, που ήταν λακκοειδείς, κτισμένοι έσωτερικά και καλύπτονταν από ένα τύμβο. Οι σπουδαιότεροι τάφοι του τύπου αυτού άποκαλύφθηκαν πρόσφατα στο Μαραθώνα. Στο κέντρο ενός από αυτούς θρέθηκε ο σκελετός άλόγου, που θυσιάστηκε στην ταφή του κυρίου του.

Πρωτοελληνικά φύλα ήταν οι Δαναοί, οι Άθαντες, οι Ίωνες, οι Αιολείς, οι Βοιωτοί και οι Αρκάδες. Ο κύριος όγκος των Πρωτοελλήνων κατέθηκε στην Ελλάδα μεταξύ των ετών 2100 - 1900 π.Χ. Ακολούθησαν οι Άχαιοί που δημιούργησαν άργότερα το Μυκηναϊκό ή Ύστεροελλαδικό πολιτισμό (1600 - 1000 π.Χ.). Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός δέχτηκε την άμεση επίδραση του Μινωικού, γιατί στην Υ. Ε. περίοδο ήταν

Ἡ πύλη τῶν λεόντων. Πάνω ἀπὸ τὸ ὑπέρθυρό της τὸ ἀνάγλυφο γεμίζει τὸ ἀνακουφιστικὸ τρίγωνο. Τὰ λιοντάρια ποῦ ἔδωσαν στὴν πύλη τὸ ὄνομά της ἔχουν ὕψος 3 μ. Τὰ κεφάλια τους ἦταν ἐνθετα, ἀλλὰ ἔχουν χαθεῖ. Πίσω ἀπὸ τὴν πύλη ὁ βασιλικὸς περίβολος μετὸς ἕξ λακκοειδεῖς τάφους.

ναϊκὸ πολιτισμὸ. Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις ἦταν ἤδη πυκνὲς μετὰ τοὺς Κρήτες καὶ ἔγιναν στενότερες στὴν περίοδο ποῦ ἀκολούθησε. Μὲ τίς σχέσεις αὐτές ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἐπηρέαστηκε πολὺ ἀπὸ τὸ Μινωικὸ, διατήρησε ὅμως τὴν αὐτοτέλειά του. Γιατί, ἐνῶ ἡ Μυκηναϊκὴ τέχνη ἀντέγραψε σὲ πολλὰ τὴ Μινωικὴ, ἡ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ διατήρησε τὴν ἰδιομορφίαν της. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τὴν ἐστία τους δείχνουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τίς χιονισμένες χώρες τοῦ Βορρᾶ. Τὰ κυκλώπεια τεῖχη τους, οἱ τοιχογραφίες μετὰ τὰ θέματα πολέμου καὶ κυνηγιῶν καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Ἀχαιῶν ἀποτελοῦν ἄλλες ἰδιότητες τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ τόσο ὁμοίου ἀλλὰ καὶ τόσο διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν Μινωικὸ.

Κέντρα. Τὰ κύρια κέντρα τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι οἱ Μυκῆνες, ἡ Τίρυνθα, ἡ Πύλος, οἱ Ἀμύκλες, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Θήβα (Καδμεία) καὶ ἡ ἀκρόπολις τοῦ Γλαῖ στὴν Κωπαῖδα. Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τοῦ Γλαῖ (σήμερα Κάστρο) περιβάλλεται ἀπὸ κυκλώπειο τεῖχος μήκους τριῶν περίπου χιλιομέτρων. Ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα ὑπάρχουν στὴ Μαγνησία (Ἴωλλός, Παγασές) καὶ στὴν Ἀττικὴ (μυκηναϊκοὶ τάφοι Μαραθῶνα, Ἀχαρνῶν καὶ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν – κυκλώπεια τεῖχη Ἀκρόπολης).

στενὲς οἱ σχέσεις τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, δημιουργῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐνῶ ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς βρισκόταν στὴν ἀκμὴ του ἡ δύναμη τῶν Ἀχαιῶν αὐξανόταν. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι, ποῦ ὀλοένα κατασκευάζονταν ἐπιθλητικότεροι καὶ τὰ κτερίσματά* τους ποῦ γίνονταν πλουσιότερα, δείχνουν τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ γένος στὴ φατρία καὶ ἀπὸ τὴ φατρία στὴ φυλὴ. Τὰ χωριά στὴν Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα γίνονται κωμοπόλεις καὶ οἱ κωμοπόλεις πόλεις. Βασιλικὲς δυναστείες ἐγκαθίστανται τῶρα στὸ βοιωτικὸ Ὀρχομενόν, στὸ Γλαῖ, στὴ Θήβα, στὶς Μυκῆνες. Τὰ χρυσὰ εὐρήματα τῶν λακκοειδῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (1600 π.Χ.) δείχνουν τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι θολωτοὶ τάφοι τοῦ 14ου αἰ. π.Χ. ταιριάζουν στὴν ἐπιθλητικότητα καὶ τὴ δύναμη τῶν βασιλιάδων τῆς περιόδου. Τὰ χρυσὰ κύπελλα τοῦ Βαφειοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν φανερῶν τὴν πολυτέλεια μετὰ τὴν ὁποία οἱ βασιλιάδες αὐτοὶ ζοῦσαν. Περί τὸ 1600 π.Χ. οἱ Μυκῆνες ἔχουν ἐξελιχθεῖ στὴν πόλη, ποῦ ἔδωσε τὸ ὄνομά της στὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ.

*ὄρα γιὰ τοὺς νεκρούς, ποῦ ἀφναν στοὺς τάφους τους.

Οί άνασκαφές στις Μυκήνες άρχισαν τό 1876 άπό τό γερμανό άρχαιολόγο Σλήμαν. Ή μεγαλύτερη έπιτυχία του Σλήμαν στις Μυκήνες ήταν ή άνακάλυψη των 6 μεγάλων λακκοειδών τάφων στό έσωτερικό τής άκρόπολης των Μυκηνών, δίπλα στην Πύλη των Λεόντων. Έκει ήταν θαμμένα τά μέλη βασιλικής δυναστείας, πού βασίλευσε στις Μυκήνες γύρω στό 1600 π.Χ.

Χρυσές μάσκες, θώρακες, ξίφη, έγχειρίδια μέ χρυσές λαβές, άσημένα και χρυσά κύπελλα, θραχιόλια, σκουλαρίκια, δακτυλίδια, όλα από άτόφιο χρυσάφι καθώς και πολύτιμοί λίθοι βρέθηκαν στους λακκοειδείς τάφους. Ύπήρχαν άκόμη μέσα σ' αυτούς έκατό λεπτοί χρυσοί δίσκοι, πού κάποτε σκέπαζαν τά ρούχα τριών βασιλισσών. Βρέθηκαν επίσης δύο σκελετοί βρεφών σκεπασμένοι όλόσωμα μέ έλάσματα χρυσού.

Σπουδαίες άνασκαφές έκαναν στην Πύλο ό Άμερικανός Μπλέγκεν και ό Σπ.

Μαρινάτος. Ό Μπλέγκεν άνακάλυψε τό άνάκτορο του Νέστορα και ό Μαρινάτος μυκηναϊκούς τάφους μέ πλούσια εύρήματα. Στους πριγκηπικούς τάφους τής Πύλου ό Μαρινάτος βρήκε μεταξύ πολλών άλλων όπλων δύο θαυμάσια έγχειρίδια· στη λεπίδα του ένόσ παριστάνονταν μέ χρυσό και άσημι θαλάσσια όστρακα σέ φόντο σμάλτου και στη λεπίδα του άλλου εικονίζονταν αϊλουροειδή ζώα μέ άπαράμιλλη φυσικότητα.

Άρχιτεκτονική. Ή μυκηναϊκή άρχιτεκτονική παρουσιάζει ιδιαιτερία τόσο στην κατασκευή των άνακτόρων όσο και στην άνέγερση των κυκλωπέων τειχών και των θολωτών τάφων. Τό μυκηναϊκό «μέγαρον» κάλυπτε συνήθως έκταση 5-6 στρεμμάτων και ήταν διώροφο. Τόν πυρήνα του άποτελούσε τό πρόπυλο, ή αύλή, ή αίθουσα (προστώ), ό πρόδρομος και τό μέγαρο, δηλαδή ή αίθουσα του θρόνου. Ή πρόσοψη τής αίθουσας στολιζόταν από 2 κολόνες (πού, όπως και οί μινωικές, ήταν στενότερες στη βάση) και από 2 πεσσούς, δηλαδή τετράγωνες κολόνες, πού ήταν στην ουσία προεκτάσεις των τοίχων του πρόδóμου.

Άπό τό μυκηναϊκό μέγαρο θά προκύψει άργότερα ό έλληνικός ναός μέ παραστάδες. Έτσι στη Μυκηναϊκή άρχιτεκτονική θρίσκουμε τόν πρόδρομο τής μεταγενέστερης άρχαίας έλληνικής. Στη δεξιά πλευρά του μεγάρου, πάνω σέ κτιστή χαμηλή βάση, βρισκόταν ό θρόνος και στό κέντρο ήταν μία μεγάλη χαμηλή και στρογγυλή έστία, στη μέση τετράγωνου χώρου, πού όριζόταν από τέσσερις κολόνες. Στο δεύτερο όροφο βρισκόταν τά ύπνοδωμάτια, τά λουτρά και ό ξενώνας. Γύρω από τόν κεντρικό πυρήνα του άνακτόρου, ήταν βοηθητικοί χώροι και άποθηκες, πού χωρίζονταν μεταξύ τους μέ διαδρόμους και αύλές. Έντυπωσιακές είναι οί άποχετεύσεις, ιδιαίτερα του λουτρού στο άνάκτορο τής Τίρυνθας.

Μυκηναϊκά έγχειρίδια του 16ου π.Χ. Βρέθηκαν στους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών. Μέ ένθετική τέχνη εικονίζου: Τό πρώτο πουλιά και αϊλουροειδές ζώο πού επιτίθεται. Τό δεύτερο λιοντάρια πού καλπάζου. Τό τρίτο, ρόδακες και σπείρες και τό τέταρτο, κοράλλια μέ ναυτίλους.

Τά τείχη. Τά πύο έντυπωσιακά κυκλώπεια τείχη είναι τών Μυκηνών. Μερικοί όγκόλιθοί τους έχουν μήκος 6.50 μ. Ή λιθοδομή είναι άκανόνιστη καί δέν ύπάρχει συνδετικό ύλικό, γιατί οί πέτρες μέ τό τεράστιο θάρους τους στέκουσ στερεά στή θέση τους. Τέσσερις πελώριοι μονόλιθοι σχηματίζουν τήν πύλη τής άκρόπολης τών Μυκηνών. Πάνω από τό τεράστιο ύπέρθυρό της ύπάρχει ένα κενό τρίγωνο, γιά νά μεταφέρει τό θάρους τοϋ ύπερκειμένου τείχους πρός τά πλάγια, ώστε νά μή ραγίσει τό ύπέρθυρο. Τό κενό σκεπάζεται από άνάγλυφη πλάκα, πού παριστάνει δυό λιοντάρια από τή μιά καί τήν άλλη πλευρά μικρής μυκηναϊκής κολόνας. Ύπό τό άνάγλυφο αυτό όνομάστηκε ή είσοδος τής άκρόπολης «Πύλη τών Λεόντων». Στά δεξιά της ύπάρχει ένας προμαχώνας. Ύπό αυτόν κτυπούσαν άποτελεσματικότερα όποιους προσαποϋσαν νά παραβιάσουν τήν πύλη, γιατί ή δεξιά πλευρά τών έπιτιθεμένων ήταν άκάλυπτη. Στή μέση περίπου τοϋ βορινουϋ τείχους ύπόγειος διάδρομος όδηγει από τό έσωτερικό τής άκρόπολης σέ μυστική δεξαμενή, πού θρισκόταν έξω από τά τείχη αλλά σέ μεγάλο θάρους κάτω από τό έδαφος. Τή δεξαμενή τροφοδοτούσε έξωτερική πηγή. Ύτσι οί άμυνόμενοι ύδρευόταν από χώρο πού θρισκόταν έξω από τά τείχη, χωρίς νά τούς άντιλαμβάνονται οί πολιορκητές. Ύ η πηγή αυτή λέγεται «Περσεία Κρήνη». Τό όνομά της δίσωσε ό Παυσανίας.

Οί τάφοι. Ύ άνοδος τής δύναμης τών βασιλιάδων τών Μυκηνών είναι φανερή καί από τούς μνημειώδεις *θολωτούς* τάφους, πού χτίστηκαν περί τά μέσα τοϋ 14ου αι. π.Χ. Ύ επιβλητικότερος καί καλύτερα διατηρημένος άπό αυτούς είναι ό λεγόμενος «θησαυρός τοϋ ΎΑτρεά», πού άνασκάφτηκε από τόν άρχαιολόγο Σταματάκη τό 1876. Ύρμονικός στίς άναλογίες του καί επιβλητικός στίς διαστάσεις του έχει θόλο ύψους 13 περίπου μέτρων. Χτίστηκε γύρω στά 1250 π.Χ. Ύνας διάδρομος, ό «δρόμος», μήκους 36 μ., όδηγει στό έσωτερικό τοϋ τάφου πού έχει σχήμα θολωτής κυψέλης. Τό ύπέρθυρο τής είσοδου του άποτελεί μιά τεράστια πλάκα πού έχει θάρους 120 τόνων καί διαστάσεις 6Χ9 μ. Πρόδρομοι τών θολωτών τάφων είναι οί *θαλαμωτοί*, πού είναι άκανόνιστα λαξευμένοι στήν πλαγιά τών λόφων καί δέν έχουν έσωτερικά λιθοδομή. Οί τελευταίοι λέγονται καί *θαλαμοειδείς*.

Ύ τέχνη. Ύ μυκηναϊκή τέχνη χωρίς νά χάνει τήν ιδιοτυπία της παρουσιάζει έντονη τήν επίδραση τής μινωικής ιδιαίτερα στό 15ο αιώνα π.Χ. Τά άγγεία τοϋ λεγόμενου «άνακτορικού ρυθμοϋ» παρουσιάζουν διακόσμηση, πού εκφράζει δεξιοτεχνία, τόλμη καί ποικιλία μορφών. Οί τοιχογραφίες θυμίζουν κρητική τεχνοτροπία, αλλά τά θέματά τους, πού είναι συνήθως σκηνές πολέμου καί κυνηγιού, όπως τό περίφημο κυνήγι άγριόχοιρου τής Τίρυνθας, δείχνουν τίσ διαφορετικές προτιμήσεις

Τά κυκλώπεια τείχη τών Μυκηνών. Δεξιά διακρίνεται ή Πύλη τών Λεόντων.

Ὁ καλύτερα διατηρημένος θολωτός τάφος στίς Μυκῆνες, γνωστός ὡς τάφος τοῦ « Ἀτρέως». Μακρὺς διάδρομος, ἐπενδυμένος μὲ τεράστιες πέτρες ὁδηγεῖ στήν εἴσοδο. Ἀπὸ πάνω τῆς τῶ ἀνακουφιστικὸ τρίγωνο πού μοιράζει τὸ βάρος τοῦ τοίχου δεξιὰ καὶ ἀριστερά, γιὰ νὰ μὴ σπᾶσει ἀπὸ κάτω τὸ ὑπέρθυρο. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς φωτογραφίας εἶναι ἓνας μονόλιθος μήκους 9 μ., πλάτους 6 μ. καὶ ὕψους 1.20 μ.

$$V = 64,8 \text{ m}^3$$

$$\rho = 1851,75 \frac{\text{kg}}{\text{m}^3} \Rightarrow \rho \cdot V = 120.000 \text{ kg}$$

τῶν φιλοπόλεμων Ἀχαιῶν. Στίς ἀγγειογραφίες εἰκονίζονται μυκηναῖοι πολεμιστές, πού βαδίζουν στή μάχη μέ ὑψωμένα δόρατα ἢ ἐνοπλιοὶ πάνω σέ κατάστρωμα πλοίου. Συχνὰ ὅμως ζωγραφίζονται καὶ ζῶα, φυτὰ, ψάρια, χταπόδια καὶ ἄλλες θαλάσσιες μορφές. Μέ τὸν καιρὸ ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων σχηματοποιεῖται ὅπως καὶ στήν Κρήτη.

Διοίκηση – Κοινωνία – Ζωή. Τά περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἀνάκτορα στήν Πελοπόννησο δείχνουν, ὅπως καὶ στήν Κρήτη, τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινωνίας φεουδαλικῆς ἢ «ὀμοσπονδιακῆς», πού στηριζόταν κατὰ τὴν πρώιμη φάση στή γεωργία καὶ στή κτηνοτροφία. Οἱ δυναστείες, πού ἀσκοῦσαν κατὰ περιοχὲς ἀπολυταρχικὴ διοίκηση, εἶχαν ἴσως μεταξὺ τους συγγενικοὺς δεσμούς, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ παράδοση. Ὁ βασιλιάς εἶχε καὶ θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ὡστόσο, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς Πύλου, ὑπῆρχαν καὶ ἱερεῖς. Ἐκτός τῶν ἱερέων ἀναφέρονται στίς πινακίδες ἱερείες καὶ ἱερουργοί. Οἱ τελευταῖοι δὲ γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἦταν. Ὁ βασιλιάς περιστοιχιζόταν ἀπὸ συμβούλιο, πού τὰ μέλη του ὀνομάζονται στίς πινακίδες *τελεστές*. Ὁ τίτλος διατηρήθηκε στήν κλασικὴ Ἕλιδα.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πινακίδων τῆς Πύλου διαπιστώθηκε ὅτι τὸ μυκηναϊκὸ κράτος τῆς Πύλου ἦταν χωρισμένο σέ δέκα ἐξιδιοικητικὲς περιφέρειες, στίς ὁποῖες ὑπῆρχαν καὶ τοπικοὶ ἀρχοντες τῶν δήμων, πού ὀνομάζονταν *κορέτες*. Στίς πινακίδες συχνὰ γίνεται μνεῖα τῆς λέξης *δᾶμος* (δῆμος).

Ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τῶν Ἀχαιῶν μὲ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τοὺς Κρήτες ἀναπτύχθηκε ἀργότερα τὸ ἐμπόριο καὶ δημιουργήθηκε ἓνα πλῆθος εἰδικευμένων ἐπαγγελματιῶν, πού ζοῦσαν στὸ παλάτι ἢ γύρω ἀπὸ αὐτό. Οἱ ὑπῆκοοι πλήρωναν στὸ βασιλιά φέρο σέ εἶδος. Ὑπῆρχαν καὶ δούλοι πού προέρχονταν ἀπὸ αἰχμάλωτους πολέμων.

Τοιχογραφία τοῦ 13ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Πύλου. Πολεμιστὲς μὲ περικεφαλαία, περιζώμα καὶ περικνημίδες ἐξοντώνουν τοὺς ἀντιπάλους μὲ δόρατα καὶ ἐγχειρίδια.

Μυκηναϊκή πανοπλία και περικεφαλαία. Βρίσκεται στο Μουσείο Ναυπλίου. Οι Άχαιοί είχαν ύψος περίπου 1,80 μ. Έφεραν γένη (πολλές φορές χωρίς μουστάκι) και κούρευαν τὰ μαλλιά τους.

Εξαιρετης τέχνης μυκηναϊκή λυχνία από όρυκτη κρύσταλλο. Άξιοσημείωτη είναι η κίνηση του λαιμού και η πλαστικότητα του κεφαλιού τής πάπιας. Βρέθηκε στις άνασκαφές των Μυκηνών.

Σιγά - σιγά στά κύρια κέντρα οι κάτοικοι από αγρότες και κτηνοτρόφοι έγιναν βιοτέχνες, ναυτικοί και έμποροι. Ζούσαν τώρα με άνεση, πού θύμιζε τή ζωή τής μινωικής Κρήτης. Πήραν μάλιστα και τή γραφή τους και τήν προσάρμοσαν στή γλώσσα τους. Τοῦτο έγινε μετά τήν κατάληψη τής Κρήτης από τούς Άχαιούς, πού άκολούθησε τήν καταστροφή τής από τήν έκρηξη του ήφαιστειου τής Θήρας γύρω στο 1450 π.Χ.

Τό έμπόριο έλεγχόταν από τό βασιλιά. Ὁ βασιλιάς, ὁ «Ἠνάαξ», ὅπως τόν αναφέρουν οί πινακίδες, ήταν ὁ άρχηγός του στρατού αλλά και ὁ ρυθμιστής τής βιοτεχνικής και έμπορικής δραστηριότητας. Ὁ στρατός ήταν μόνιμος και κατανεμόταν σέ περιοχές τής επικράτειας. Στίς πινακίδες τής Πύλου μνημονεύονται δέκα στρατιωτικές περιοχές του κράτους τής Πύλου. Οί όπλίτες ήταν πεζοί και φορούσαν κράνη στολισμένα με δόντια άγριόχοιρου. Κρατούσαν μικρές άσπίδες κυκλικές ή ήμικυκλικές και πολεμοῦσαν με ξίφη, δόρατα και τόξα.

Έμπόριο. Μετά τήν κατάλυση τής μινωικής θαλασσοκρατορίας τό μυκηναϊκό έμπόριο επεκτάθηκε. Με τήν οικονομική εξέλιξη δημιουργήθηκαν θαθμιαία πόλεις, ὅπου κατοικοῦσαν και πλούσιοι έμποροι. Πρίν από τό 1300 π.Χ. μυκηναϊκά άγγεία στέλνονταν στήν Τροία και στήν Ἴταλία. Μυκηναϊκή κεραμεική θρέθηκε στήν Κιλικία, τή Συρία, τήν Παλαιστίνη

καί τήν Αίγυπτο. Στίς ἀνασκαφές τοῦ Τάραντα βρέθηκαν πολλά μυκηναϊκά ἀγγεία, πού κοσμοῦν σήμερα τό Μουσείο του. Τά πλοῖα τῶν Μυκηναίων ἐξασφάλιζαν τήν ἐπικοινωνία μέ ὀλόκληρη τήν τότε γνωστή Μεσόγειο. Ἀνάμνηση τῶν ταξιδιῶν αὐτῶν διαφύλαξε ὁ μῦθος τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Περί τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. τό κράτος τῶν Μυκηνῶν ἔφτασε στό ἀπόγειο τῆς δυνάμεις του. Τότε πραγματοποιήθηκε καί ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀχαιῶν ἐναντίον τῆς Τροίας.

Ὁ ἑλληνικός χαρακτήρας τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Μέ τήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β' ἡ ἑλληνική ἱστορία μετατίθεται τέσσερις τουλάχιστο αἰῶνες πίσω. Γιατί, ἂν καί πρόκειται γιά καταλόγους ἢ ἀρχεῖα βασιλικῶν ἀποθηκῶν, ἀναφέρονται σ' αὐτές ὀνόματα θεῶν, ὀνομασίες στρατιωτικῶν περιοχῶν, ἐπαγγέλματα, γεωργικά προϊόντα, βιοτεχνικά εἶδη, ἀκόμη καί τίτλοι ἀξιωματούχων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Διαπιστώνεται ἀκόμη ἀπό τίς πινακίδες τῆς Πύλου ὅτι γύρω στό 1200 π.Χ. εἶχαν συγκεντρωθεῖ ὅπλα στό ἀνάκτορά τῆς. Αυτό πρέπει νά ἔχει σχέση μέ τήν προετοιμασία πού ἐγινε τότε στήν Πύλο, γιά τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Τροίας.

Ἡ ἑλληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀποδείχτηκε, ὅταν μέ τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρει φάνηκε, ὅτι οἱ πινακίδες τῆς Πύλου ἦταν γραμμένες σέ γλῶσσα ἑλληνική. Γιά τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρει διατυπώθηκαν στήν ἀρχή ἀντιρρήσεις, πού ἔπαυσαν ὁμως, ὅταν βρέθηκε πινακίδα πού, σύμφωνα μέ τήν ἀποκρυπτογράφηση, ἔπρεπε νά γράφει τίς λέξεις *φάσγανον* (ὀμηρικὴ λέξη πού σημαίνει ξίφος) καί τρίπους. Πράγματι δῖπλα σ' αὐτές τίς λέξεις ὑπῆρχαν χαραγμένες στήν πινακίδα οἱ εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων πού ἀντιπροσώπευαν.

Πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι στίς πινακίδες τῆς Πύλου διαβάστηκαν καί ὀνόματα ἑλληνικῶν θεῶν ὅπως Δίας, Ἥρα, Ποσειδῶνας, Ἀθηνᾶ, Ἄρτεμη, Διόνυσος καί Ἑρμῆς. Τοῦτο ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, γιατί φανερώνει ὅτι ἡ λατρεία τῶν Ὀλύμπιων θεῶν ἔφτασε στήν Ἑλλάδα στίς ἀρχές τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς καί ὄχι ἀργότερα μέ τήν κάθοδο τῶν Δωριέων.

Ἄλλα καί ἡ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ φανερώνει ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ τήν ἑλληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Στήν πρόσοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου βλέπουμε τόν πρόδρομο τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ. Ὡς καί τίς ραβδώσεις στίς κολόνες, ἐπινόηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τίς βλέπουμε στή λίθινη βάση ξύλινης κολόνας, πού διασώθηκε στό παλάτι τῆς Πύλου. Ἀπὸ τίς πινακίδες ἐπίσης διαπιστώνεται ὅτι στό μικρότερα μυκηναϊκὰ κέντρα ὑπῆρχαν τοπικοὶ ἄρχοντες δευτερεύουσας σημασίας καί συμβούλια προκρίτων. Δομῆς δηλαδὴ τῆς πολὺ μεταγενέστερης ἑλληνικῆς κοινωνίας προϋπῆρξαν ἀπὸ μυκηναϊκὰ ἤδη χρόνια.

Φαίνεται τέλος ἀπὸ τίς πινακίδες ὅτι τὸ «ΕΛΑΩΝ» (λάδι) ἦταν, ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἤδη ἐποχὴ, τὸ κύριο ἑλληνικὸ προϊόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πῶς τὸ κλίμα μπορεῖ νά ἐπηρέασει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου;
2. Ποιά ἐπαγγέλματα ἦταν φυσικὸ νά ἀναπτυχθοῦν στήν Ἑλλάδα λόγω τῆς γεωγραφικῆς τῆς διαμόρφωσης;
3. Γιατί τὰ ταυροκαθάγια καί οἱ σύγχρονες ταυρομαχίες δέν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸ ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐφόρμηση τοῦ ζώου;

4. Γιατί ἡ γραφὴ ἦταν προνόμιο τῶν ὀλιγῶν, ὅσο βρισκόταν στήν ἰδεογραφικὴ μορφή τῆς;
5. Τί σημαίνει ἀρχικά ἡ λέξη λαβύρινθος;
6. Πῶς πῆρε τὴ σημερινὴ τῆς ἔννοια;
7. Ποιὲς εἶναι οἱ κύριες διαφορὲς μεταξὺ τοῦ Μινωικοῦ καί τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;
8. Πού φαίνεται ἡ ἑλληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Scientific American, Ιούnius 1976, σ. 76. Μετάφρ. Ν. Βρατσάνου).

17.000 Χρόνια Έλληνικής Προϊστορίας Τό σπήλαιο Φράγγχι

Μέχρι τώρα ξέραμε πάρα πολλά πράγματα για την Κλασική Περίοδο της 'Αρχαίας Έλλάδας και για τους πρώτους πολιτισμούς της εποχής του 'Ορειχάλκου, τό Μικηναϊκό και τό Μινωϊκό. Γιά τή Λιθική περίοδο όμως είχαμε ελάχιστες γνώσεις εξαιτίας των λίγων ευρημάτων.

Άλλά τώρα ή αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στην επιφάνεια ένα σπουδαίο υπόλειμμα τής λιθικής περιόδου: Τό σπήλαιο Φράγγχι στην 'Αργολική χερσόνησο, στην Πελοπόννησο. Τά γεωλογικά στρώματα του σπηλαίου και τά ερήματα του καλύπτουν μιά περίοδο από τό 20.000 μέχρι τό 5.000 π.Χ.

Η πιό αρχαία ανθρώπινη δραστηριότητα στό Φράγγχι τοποθετήθηκε στην ψυχρότερη φάση τής «Βουρμίας Περιόδου», που είναι ή τελευταία περίοδος των πάνων στην Εύρωπη.

Στήν αρχή τό κλίμα τής 'Αργολίδας ήταν ξερο και ψυχρό, όπως είναι σήμερα στην Βορειοανατολική Έλλάδα. Όσο όμως αποτραβιόνταν οι πάγοι, τόσο αύθαινε ή ζέση και ή ύγρασία και ή στάθμη τής θάλασσας ανέβαινε όλο και πιό πάνω από τό λυώσιμο των πάνων.

Όπως φαίνεται από τά ερήματα ή αλλαγή αυτή επήδρασε πάρα πολύ στην ζωή των κυνηγών του Φράγγχι.

Άπό τους καταγκρεμμισμένους θράχους καταλαβαίνουμε πως έγινε μιά μερική καταστροφή του σπηλαίου πρό του 3.000 π.Χ. και αυτό ήταν ή αιτία τής εγκατάλειψής του από τον άνθρωπο.

Άπό λείψανα που βρέθηκαν φαίνεται πως οι πρώτοι κάτοικοι του σπηλαίου ήταν μιά ομάδα κυνηγών που πήγαινε εποχιακά εκεί.

Τά εργαλεία των κατοίκων από χαλαζία ή σκληρή πέτρα (τόερι) περιελάμβαναν και λεπίδοιες μέ μιά κόψη, που στην Εύρωπη βρίσκονται σέ σπήλαια τής άνω παλαιολιθικής εποχής. Είναι από κόκκαλα άγριοκάτσιων, ελαφιών, βισώνων και ένα είδους αλόγου, μάλλον ονάγρου. Έκτός από τά υπολείμματα ζώων τής στεριάς βρέθηκαν και θαλασσινά, όπως όστρακα από σαλιγκάρια και μύδια και τό πιό περιεργο, ψαροκόκκαλα που δείχνουν, πως από τότε είχε άρχισεί τό ψάρεμα. Έργαλεία βρέθηκαν άφθονα. Άξιοσημείωτο είναι ότι σέ απόσταση έξι χιλιόμετρων από τό σπήλαιο βρέθηκαν ίχνη ανθρώπων, που πρέπει νά ήταν από ενέδρες κυνηγών.

Η άφθονία όστων ελαφιών και τσόφλιων από ζηρούς καρπούς στά νεολιθικά στρώματα δείχνει την αλλαγή του περιβάλλοντος.

56

Στά τελευταία μεσολιθικά στρώματα του σπηλαίου (7.250 π.Χ.), ανακαλύφθηκαν δύο σημαντικά ερήματα. Τό ένα είναι χοντρά ψαροκόκκαλα. Άν κρίνουμε από τους σπονδύλους, τά ψάρια αυτά πρέπει νά ήταν οι σημερινοί τόνοι, που συνήθως ζυγίζουν μερικές κατοσταριές κιλά και βρίσκονται μόνο στό πέλαγος. Άλλαγή άποδεικνύεται πως ό μεσολιθικός άνθρωπος ήξερε τήν «άλεία άνοικτής θαλάσσης».

Τό δεύτερο είναι ή εύρεση πολλών εργαλείων από όψιδιανό (ύλικό πολύ άνώτερο του χαλαζία). Άπό μελέτες που έχει κάνει ό COLIN RENFREW (του πανεπιστημίου του SOUTHAMPTON) βρέθηκε ότι ό ψιδιανός αυτός προέρχεται από τή Μήλο, που τήν χωρίζουν 150 χιλιόμετρα θάλασσα από τό Φράγγχι, δηλαδή, επιβεβαιώνεται ότι ό μεσολιθικός άνθρωπος μπορούσε νά ξανοιχτεί στό πέλαγος.

Έκτός από τά εργαλεία και τά ζωικά υπολείμματα βρέθηκαν στό Φράγγχι και τάφοι. Ένας άντρικός σκελετός μάλιστα είναι ό άρχαιότερος άκέραιος σκελετός που έχει βρεθεί ποτέ στην Έλλάδα.

Άπό τά νεολιθικά στρώματα (τέλη 6.000 π.Χ.) συμπεραίνουμε πως οι κάτοικοι του Φράγγχι είχαν εγκαταλείψει πιό τό κυνήγι και τό ψάρεμα και άπασχολούνταν μέ τή γεωργία και τήν κτηνοτροφία. Βρέθηκαν δρεπανοειδή εργαλεία για τήν εκχέρωση του δάσους και πρωτόγονες μυλόπετρες για τό άλεσμα. Άκόμα βρέθηκαν και μαρτυρίες κεραμικής σ' αυτή τήν περίοδο.

Σάν συμπέρασμα άπ' όλα αυτά θγαίνει πως τό σπήλαιο του Φράγγχι και τά ερήματά του μάς δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τή μελέτη τής σκοτεινής αυτής περιόδου τής Έλληνικής προϊστορίας, δηλαδή της μεσολιθικής και νεολιθικής και μάς βοηθούν νά γνωρίσουμε τις συνθήκες διαβίωσης και τήν τεχνική κατασκευής των εργαλείων και όπλων τής εποχής.

(Α. VAUGHAN, Τό παλάτι των διπλών πελέκων σ. 33. Μετάφρ. Π. Λιούμπιν).

Η ανακάλυψη τής Κνωσού

Ένα πρωί τό 1878 ό κρητικός έμπορος Μίνως Καλοκαιρινός έσκαβε στον έλαιώνα του, στην κορυφή ενός μεγάλου ύψώματος, που έβλεπε προς τό θουόν Γκούκας. Ξαφνικά ή άξεια του κτύπησε κάτι σκληρό που έμοιαζε μέ βράχο. Ήταν μέρος τοίχου κτισμένου μέ τεράστιες πέτρες. Ποτέ δέν είχε δει παρόμοιο τοίχο. Σκάβοντας βαθύτερα όδηγήθηκε στην ανακάλυψη ενός κτηρίου. Ήταν και αυτό κτισμένο μέ πελώριες πέτρες. Έπειτα άνακάλυψε μερικά μεγάλα πιθάρια. Είχαν ύψος πάνω από 1,5 μέτρο. Ήταν διακοσμημένα μέ φωτεινά χρώματα και αινιγματικά σχέδια. Νόμισε ότι ήταν δοχεία για λάδι και άναρωτιόταν,

γιατί τὰ είχαν θάψει στο δικό του ελαιώνα. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός συνέχισε νὰ σκάβει μέ τήν ἐλπίδα νὰ βρεῖ κάτι μεγαλύτερης ἀξίας ἀπό τὰ χρωματισμένα ἀγγεῖα. Ὃταν ἀπομάκρυνε τὸ χῶμα σέ βάθος 2,15 μέτρων περίπου, διέκρινε μικρά ἀνοίγματα στοί τοίχου, πού φαίνονταν νὰ ὀδηγοῦν σέ μικρά δωμάτια.

Τό πιό παράξενο ἦταν ἰδιόρρυθμα σημάδια λαξευμένα ἐδῶ καί ἐκεῖ σέ πέτρινους ὄγκους. Ἄν καί ὁ Μίνως Καλοκαιρινός προσπάθησε νὰ κρατήσει κρυφές αὐτές τίς ἐνέργειές του, τὰ νέα διέρρευσαν. Ἐφτασαν στ' αὐτιά του W.J. STILLMAN, ἑνός ἀμερικανοῦ ἀναποκριτοῦ τῶν TIMES.

Ἐνδιαφερόμενος ἀλλά καί ἀμφιβάλλοντας ἔφτασε ὁ STILLMAN στήν Κρήτη. Οἱ δύο ἄνδρες ἔρποντας μήκαν ἀπό τὰ ἀνοίγματα τῶν τοίχων σέ στενοῦς διαδρόμους, μερικοί τῶν ὁποίων εἶχαν ὕψος λιγότερο ἀπό ἕνα μέτρο καί πνιγμένοι ἀπό τὸ χῶμα καί τὰ ἐρείπια φθάσανε σέ δωμάτια, ὅπου διέκριναν τοιχογραφίες στοί ἐσωτερικοί τους.

Ὁ ἀέρας ἦταν πνιγηρός καί ἔτσι θῆκαν γρήγορα ἐξω. Ὁ STILLMAN ἔδειξε στοί συνεργάτη του τόν τρόπο πού γώνιαζε καί ἔστριβε ὁ τοίχος. Οἱ δύο ἄνδρες ξαναεξέτασαν τὰ σκαλισμένα σημάδια ἐπάνω στίς πέτρες, ἀλλά καί πάλι δέν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν τί παρίσταναν, ἐκτός τουί ὅτι ἐμοιάζαν σάν τὸ περίγραμμα ἑνός διπλοῦ πέλεκου. Ἡ τοποθεσία τῶν εὐρημάτων, ἡ ἀνομοιομορφία τουί τοίχου, ὁ πολύπλοκος διάδρομος καί τὰ χαραγμένα σημάδια ὀδήγησαν τόν STILLMAN νὰ συμπεράνει ὅτι ὁ ἔμπορος εἶχε πέσει στοί λαθῦρινθο τουί μύθου, ὅπου εἶχε φυλακιστεῖ ὁ Μινώταυρος. Τά σημάδια, νόμιζε ὁ STILLMAN, ἦταν οἱ πρῶτες προσπάθειες γραφῆς, ἴσως ἱερογλυφικά ἢ σημάδια μέ τὰ ὁποῖα ἐμπαινε καί ἔθγαينه στοί λαθῦρινθο ὁ φύλακας τουί Μινώταυρου.

Ἡ ἀνακάλυψη, γιά τήν ὁποῖα δημοσίευσσε ἀργότερα ἄρθρο τουί ὁ STILLMAN στοῦς Λον-

δρέζικους TIMES, τράθηξε ἀμέσως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Κρητικῶν. Ὁ φθόνος ἔκανε τίς τουρκικές ἀρχές νὰ ἐπέμβουν καί νὰ ἀπαγορεύσουν τήν ἔρευνα τῆς περιοχῆς. Πικρά ἀπογοητευμένος ὁ STILLMAN ἔφυγε ἀπό τήν Κρήτη. Σήμερα ὁ Μίνως Καλοκαιρινός καί ὁ W.J. STILLMAN ἐσχάστηκαν. Κι ὁμως ἀξίζει νὰ λάθουν τήν θέση τους στήν ἱστορία, γιατί ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἔδειξαν τόν δρόμο γιά τήν ἀνακάλυψη τῆς προϊστορικής Κρήτης.

(Αἰγυπτιακό κείμενο πού ἀναφέρεται στήν ἐπιδρομή τῶν λαῶν τῆς θάλασσης)

«...Ἐπανειλημμένα εἰσέβαλαν στοῦς ἀγρούς τῆς Αἰγύπτου μέχρι τὸ μεγάλο ποτάμι. Ἐμειναν μέρες καί μῆνες στή χώρα περιφερόμενοι, γιά νὰ τῆ λεηλατήσουν. Ἐρχονται στή γῆ τῆς Αἰγύπτου, γιά νὰ ἐξασφαλίσουν τῆ διατροφή τους. Αὐτοί οἱ θῆραιοι ἀπό ὅλες τίς χώρες ὀνομάζονται Σακάλα, Ἄχαιθῶσα, Σαρδάνα...».

(Θουκυδίδη Α, 8. Μετάφρ. Ἰ. Δημαρᾶ)

Ἡ πειρατεία

«Τήν πειρατείαν πρό πάντων ἐξῆσκουν οἱ νησιῶται, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Κἄρες καί Φοίνικες· διότι οὔτοι, ὡς γνωστόν, κατῆκον τὰς πλείστας τῶν νήσων. Ἀπόδειξις δέ εἶναι ἡ ἐξῆς: ὅταν, κατά τήν διάρκειαν τουί Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐκαθαρίζετο ἡ Δῆλος ὑπό τῶν Ἀθηναίων καί ἐσηκῶθησαν αἱ θῆκαι τῶν νεκρῶν, ὅσαι εὐρίσκοντο εἰς τήν νῆσον, οἱ περισσότεροι ἀπό τοῦς ἡμῖσις ἀπεκαλύφθησαν Κἄρες, ἀναγνωρισθέντες καί ἐκ τουί θαμμένου τῶν ὀπλισμοῦ καί ἐκ τουί τρόπου κατά τόν ὁποῖον, σήμερον ἀκόμη, θάπτονται. Ἄφου δέ ἡ ναυτική δύναμις τουί Μίνως ἐστερέωθη, διηκολύνθη περισσότερον ἡ διά θάλασσης συγκοινωνία, διότι οἱ πειραταί ἐξεδιώχθησαν ὑπ' αὐτοῦ.»

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (11 - 9ος αἰ. π.Χ.)

1. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ἡ ἀραίωση τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή μετακίνηση πρὸς Α. καί ἡ ἀνασάτωση πού ἀκολούθησε τόν Τρωικό πόλεμο διευκόλυναν τήν κάθοδο τῶν Δωριέων, τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ φύλου, πού ἔφτασε ἀπὸ τὰ βόρεια. Ἡ ἀνάμιξή τους μέ τούς παλαιότερους κατοίκους τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἔδωσε τήν τελική μορφή στήν ἐθνολογική σύνθεση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ ἀνασκαφές βεβαιώνουν ὅτι ἀρκετές ἀχαικές πόλεις πού ἀντιστάθηκαν καταστράφηκαν. Οἱ Δωριεῖς ἐπικράτησαν εὐκόλα, γιατί ἦταν πολεμικότεροι καί ὀπλισμένοι μέ σιδερένια ὄπλα. Τά σιδερένια ἔργαλεῖα πού ἔφεραν στήν Ἑλλάδα βοήθησαν στήν καλύτερηση τῆς γεωργίας. Ὁ Μυκηναϊκός πολιτισμός ὁμως δέχτηκε πλήγμα. Ἡ τέχνη ἔσθθη καί ἡ γραφή ξεχάστηκε. Γιά τοῦτο ὀνόμασαν τή μετὰ β α τ ι κ ῆ ἐποχή, πού ἀκολούθησε τήν κάθοδο τῶν Δωριέων, Μ ε σ α ἰ ω ν α τ ῆ ς Ἀ ρ χ α ἰ ὀ τ η τ α ς. Ἡ μετακίνηση τῶν Δωριέων πρὸς Ν. ἀνάγκασε κι ἄλλους πολλούς ἀπὸ τούς παλαιότερους κατοίκους τῆς χώρας νά μεταναστεύσουν πρὸς Α. Ἀργότερα τούς ἀκολούθησαν καί οἱ Δωριεῖς. Ἡ μετανάστευση αὐτή εἶναι γνωστή ὡς Α' Ἑλληνικός Ἀποικισμός. Στήν περίοδο ὁμως τοῦ «Μεσαίωνα» ἔγιναν διεργασίες πού ἐπέφεραν μεγάλες ἐξελίξεις. Γιά τοῦτο ἡ ὀνομασία «Μεσαίωνα» δέ θεωρεῖται εὐστοχη.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Με πιθανή ἀφετηρία τήν Ἠπειρο καί τή Δυτική Μακεδονία καί μέ αἰτία τήν πίεση ἀπὸ μέρους Ἰλλυρικῶν καί Ἠπειρωτικῶν φύλων, οἱ Δωριεῖς χωρισμένοι σέ ὀμάδες μετακινήθηκαν πρὸς Ν. ἀκολουθώντας δύο κατευθύνσεις. Ἡ μιά ἦταν ὁ δρόμος ἀπὸ τήν Αἰτωλοκαρνανία καί τή Ναύπακτο στή βορειοδυτική Πελοπόννησο. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τή Θεσσαλία καί τήν Ἄν. Στερεά πρὸς τή Βοιωτία, τή Μεγαρίδα καί τήν Ἄν. Πελοπόννησο. Ἡ παράδοση λέει ὅτι στή Ναύπακτο οἱ Δωριεῖς ναυπήγησαν στόλο γιά νά διαπλεύσουν τή θάλασσα, ἀλλά φαίνεται ὅτι πρόκειται γιά μεταγενέστερο μῦθο, πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τή σημασία τῆς τοπωνυμίας Ναύπακτος*. Στήν Ἀττική ὁ μῦθος τοῦ Κόδρου βεβαιώνει ὅτι δέν εἰσέβαλαν οἱ Δωριεῖς. Ποτέ ἄλλωστε δέ μιλήθηκε ἐκεῖ ἡ δωρική διάλεκτος καί οἱ κάτοικοί της ὑπερφηανέονταν ὅτι ἦταν αὐτόχθονες.

Οἱ Δωριεῖς πού κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο κατάστρεψαν τίς Μυκῆνες καί τήν Πύλο καί ὑπόταξαν τίς Ἀμύκλες στά νότια τῆς Σπάρτης. Οἱ προδωρικοί κάτοικοί τῆς χώρας πού ὑποτάχθηκαν στούς νεοφερμένους εἶναι γνωστοί ἀργότερα μέ τό ὄνομα *εἰλωτες* στή Λακωνία καί στή Μεσσηνία, *γυμνήται* στό Ἄργος καί *πενέσται* στή Θεσσαλία. Ἀντίσταση πρόβαλαν καί οἱ κάτοικοί τῶν Μυκηνῶν καί τῆς Πύλου. Οἱ ἀνασκαφές στίς Μυκῆνες ἀπόδειξαν ὅτι τά οἰκῆματα μέσα ἀπὸ τά τεῖχη καταστράφηκαν ἀπὸ πυρκαγιά. Ἴδια καταστροφή ἐπισημάνθηκε καί στίς ἀνασκαφές τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων τοποθετεῖται στά 1100. Στήν πραγματικότητα κράτησε μερικοῦς αἰῶνες. Ἀλλά τό ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ πιὸ πάνω χρονολογία.

*Ἡ λέξη σημαίνει τόν τόπο τῆς ναυπήγησης πλοίων.

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

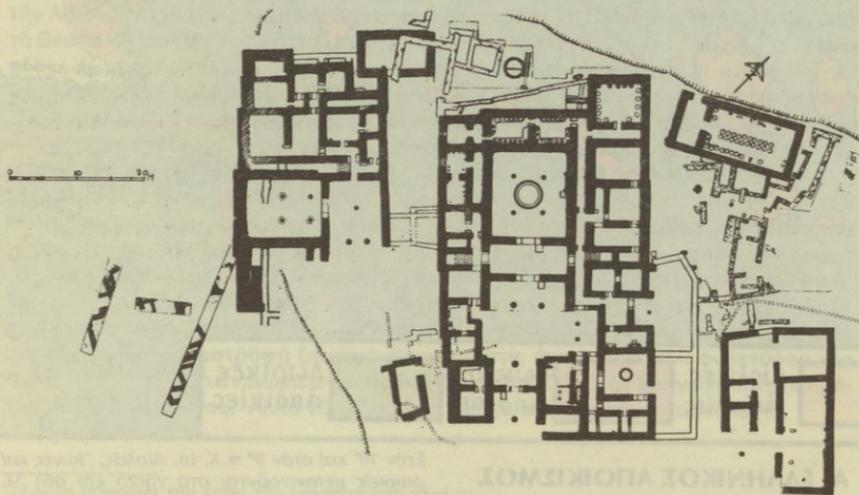
Στόν 10^ο καί στόν 9^ο π.Χ. αἰ. Αἰολεῖς, Ἴωνες καί Δωριεῖς μετακινοῦνται στά νησιά καί στή Μ. Ἀσία.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Ἡ ἐπιδρομή τῶν Δωριέων ἀνάγκασε τοὺς κατοικοὺς ἰδίως τῶν παραλίων καὶ τῶν νησιῶν νά μετοικήσουν στή Μ. Ἀσία, τή Συρία καὶ τήν Κύπρο. Μεταξὺ ἐκείνων πού ἐφυγαν ἀπό τά νησιά τότε ἦταν σύμφωνα μέ μιὰ ἀποψη καί οἱ Τυρρηνοί, πού ἐγκαταστάθηκαν στή Β. Δ. Ἰταλία καὶ εἶναι γνωστοί ἀργότερα μέ τό ὄνομα Ἐτροῦσκοί.

Ὁ πολιτισμός στόν Ἑλλαδικό χώρο καί τό Αἰγαῖο ὀπισθοδρόμησε. Οἱ Δωριεῖς πολεμιστές καί νομάδες δέ γνῶριζαν τή ζωή τῶν πόλεων οὔτε δεῖχναν νά ἐκτιμῶν τόν Μυκηναϊκό πολιτισμό. Τό ἐμπόριο περιήλθε στούς Φοίνικες καὶ ἐμφανίστηκε ἡ πειρατεία. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν διακόπηκε καί σέ κάθε τόπο ζοῦσαν ἀπομονωμένοι. Ἡ γεωργία ὁμως ἀναπτύχθηκε. Μέ τά σιδερένια ἐργαλεῖα μπόρεσαν νά κόψουν δέντρα, γιά νά ἀποκτήσουν μεγαλύτερες γεωργικές ἐκτάσεις καί νά καλλιεργήσουν ἀκόμη καί χέρσα ἐδάφη. Ἡ ζωή ἐπανήλθε στήν κλειστή γεωργική οἰκονομία. Στά ὀμηρικά ἔπη βλέπουμε ὅτι ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἦταν τότε ἡ κύρια ἀπασχόληση. Τά πλοῦτη τοῦ Ὀδυσσεῖα λογαριάζονταν σέ κοπάδια. Συχνά ἀναφέρονται στήν Ὀδύσσεια οἱ λέξεις χοιροβοσκοί, γιδοβοσκοί, προβατοβοσκοί, χειρόμυλοι καί ἄλλα σκεύη, πού θυμίζουν τή ζωή τῆς κλειστής γεωργικῆς οἰκονομίας. Σέ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἴδιου ἔπους δώδεκα δοῦλες τοῦ Ὀδυσσεῖα ἀσχολοῦνται μέ τό ἄλεσμα. Ἡ γραφή δέν ἦταν πιά ἀναγκαία καί ξεχάστηκε. Οἱ συνήθειες ἄλλαξαν. Καθιερώθηκε ἡ καύση τῶν νεκρῶν, πού ποτέ ὁμως στήν Ἑλλάδα δέ γενικεύτηκε. Ὡς καί ἡ ἐνδυμασία ἄλλαξε. Ἀντί τοῦ ἐφαρμοστοῦ μέ μανίκια μυκηναϊκοῦ χιτώνα, φοριόταν τώρα ὁ δωρικός πέπλος, πού διπλωνόταν ἐλεύθερα γύρω ἀπό τό σῶμα καί στερεωνόταν μέ τίς πόρπες (μεγάλες βελόνες μέ ὀγκῶδες κεφάλι). Καί ἡ κεραμική ἄλλαξε ριζικά. Ἡ ἀγγειογραφία τῆς λέγεται *γεωμετρική* καί ἔδωσε τήν ὀνομασία τῆς καί στήν ἐποχή στήν ὁποία ἀνήκει.

Κάτοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Ἀποκαλύφτηκε ἀπό τίς ἀνασκαφές τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σινοινάπ, ὑπό τή διεύθυνση τοῦ ἀρχαιολόγου Μπλέγκεν, συνεχιστῆ τοῦ Σλήμαν στίς ἀνασκαφές τῆς Τροίας. Τά εἰρήπια τοῦ παλατιοῦ θρῖσκονται στή θέση Πάνω Ἐγκλιανός τῆς Πύλου.

2. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Στήν περίοδο του «Μεσαίωνα» δέ χτίζονται πιά ανάκτορα αλλά ούτε και κατασκευάζονται πολυτελή σκεύη ή κοσμήματα. Ἡ ζωή ἀπλοποιεῖται στό ἔπακρο. Ἡ μόνη τέχνη πού συνεχίζεται εἶναι ἡ κεραμική. Ἀλλά ἡ τεχντροπία τῆς εἶναι τώρα διαφορετική στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων. Ὁ νατουραλισμός ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ πρό πολλοῦ καί ἐπικρατεῖ ἀπόλυτα ἡ σχηματοποίηση τῶν σχεδίων καί μάλιστα σέ φόρμες ἐντελῶς γεωμετρικές, ὅπως εἶναι οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι, τά τρίγωνα, οἱ ρόμβοι καί οἱ εὐθεῖες. Τά σχέδια τοποθετοῦνται σέ παράλληλες ζώνες, πού θυμίζουν τή στρατιωτική πειθαρχία τῶν Δωριέων. Τά ἀγγεῖα τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ κατασκευάζονταν ἀπό τόν 11^ο ὡς τόν 8^ο αἰ. π.Χ. Ὅσο εἶναι μεταγενέστερα, τόσο καλύπτονται ἀπό περισσότερες ζώνες διακόσμησης. Στό τέλος σκεπάζεται ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου μέ τή γεωμετρική διακόσμηση. Στά μεταγενέστερα γεωμετρικά ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἄνθρωποι, ζῶα καί πτηνά. Κι ἐδῶ ἐπικρατεῖ ἡ γεωμετρική ἔκφραση. Τά πόδια π.χ. τῶν ἀλόγων εἰκονίζονται μακρόστενα καί γωνιώδη καί τό στήθος τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζεται σάν τρίγωνο.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Περίφημα εἶναι τά χάλκινα γεωμετρικά εἰδῶλια πού εἰκονίζουν ἀνθρώπους ἢ ζῶα μέ αὐστηρά γεωμετρικά σχήματα. Ἡ διάπλαση τῶν μελῶν τους εἶναι σχηματική. Εἶναι χαρακτηριστικό τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ὅτι κυριαρχεῖ ἡ ἀνδρική μορφή στά γεωμετρικά εἰδῶλια. Τά περισσότερα εἶναι χάλκινα καί κοσμοῦσαν χάλκινα σκεύη ἢ ἀφιερώνονταν αὐτοτελή στά ἱερά. Παρόμοια εἰδῶλια ἔφτιαναν καί ἀπό πηλό. Αὐτά τά στόλιζαν μέ ζωγραφική διακόσμηση. Τέλος ἔφτιαναν καί ξύλινα λατρευτικά «ξόανα», πού δέ διασώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ φθοροῦ ὑλικοῦ τους.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἐπειδή στήν οἰκοδομική ἐκείνων τῶν χρόνων χρησιμοποιοῦσαν εὐτελή ὑλικά, θρέθηκαν στίς ἀνασκαφές ἐλάχιστα μόνο ἴχνη οἰκημάτων καί ναῶν τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ἄλλος λόγος τῆς καταστροφῆς τους εἶναι ὅτι στή θέση τους ἀναπτύχθηκαν ἀργότερα οἱ μεγάλες ἑλληνικές πόλεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Οἱ γεωμετρικοί ναοί εἶναι οἱ πῶτοι πού χτίστηκαν στήν Ἑλλάδα, γιατί στή Μινωική Κρήτη καί στή Μυκηναϊκή Ἑλλάδα ὑπῆρχαν μόνο μικρά ἱερά. Οἱ ναοί τῶν γεωμετρικῶν χρόνων χτίζονταν μέ ξύλα ἢ πλίνθους καί εἶχαν πέτρινα θεμέλια. Οἱ διαστάσεις τους εἶναι συνήθως μικρές. Ἡ στέγη τους στηριζόταν σέ μιά σειρά κιόνων πού ἔγινε ἀργότερα διπλή. Ἐξωτερικά στολίζονταν μέ πολύχρωμη διακόσμηση. Οἱ γνωστότεροι ναοί τῆς ἐποχῆς εἶναι τῆς «Ὀρθίας Ἀρτέμιδος» στή Σπάρτη, τό Ἡραῖο τῆς Σάμου, τό Ἡραῖο τοῦ Ἄργους καί ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στό Θέρμο τῆς Αἰτωλίας.

3. ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΙΟΛΕΩΝ

Με την επιδρομή των Δωριέων Αιολείς από τη Φωκίδα, τη Λοκρίδα, τη Βοιωτία και τη Θεσσαλία διάπλευσαν τό Αίγαίο προς αναζήτηση νέας πατρίδας και εγκαταστάθηκαν στις Β.Δ άκτες της Μ. 'Ασίας και στά άπέναντι νησιά Τένεδο και Λέσβο. 'Η πίο γνωστή από τίς αιολικές άποικίες τίς άσιατικές άκτες ήταν ή Κύμη της Αιολίδας. 'Από την Κύμη και τη Λέσβο ιδρύθηκαν άργότερα άλλες άποικίες στην περιοχή της Τρωάδας. 'Η μετανάστευση των Αιολέων πρέπει νά τοποθετηθεί μεταξύ των έτων 1130 και 1000 π.Χ. ή λίγο άργότερα.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΙΩΝΩΝ

'Ιωνες από την 'Αττική, τη Β. Α. Πελοπόννησο, την Εύβοια και τά νησιά εγκαταστάθηκαν στά κεντρικά παράλια της Μ. 'Ασίας, στή Χίο και στή Σάμο. 'Η Μίλητος, ή Έφεσος, ή Πριήνη, ή Έθες, οι Κλαζομενές και ή Φώκαια εξέλιχθηκαν γρήγορα στίς κυριότερες 'Ιωνικές άποικίες. 'Η παραλιακή περιοχή όπου ιδρύθηκαν δέν προσφερόταν γιά άμυνα έναντι των ήπειρωτικών κρατών της 'Ασίας. 'Ηταν όμως κατάλληλη από άποψη κλίματος, εύφορων έδαφών και επίκαιρων θέσεων γιά την οικονομική ευημερία τους. Σέ μία έποχή πού τά ευθραστα πλοία δέν άπομακρύνονταν από τίς άκτες, ή Σάμος και ή Χίος έλεγχαν τούς θαλάσσιους δρόμους από βορρά προς νότο. 'Η Μίλητος και ή Έφεσος κυριαρχούσαν επίσης στούς έμπορικούς δρόμους, πού από τά βάθη της 'Ασίας κατέληγαν στίς πεδιάδες των ποταμών Μαιάνδρου και Καύστρου. Οι κοινοί κίνδυνοι ένωναν τούς 'Ιωνες στή λατρεία του Ποσειδώνα. 'Ο ναός του στό άκρωτήριο της Μυκάλης έγινε τό θρησκευτικό κέντρο των 'Ιωνικών άποικιών, γνωστό ως Πανιώνιο. "Αν και οι πόλεις τους δέν άπόκτησαν ποτέ πολιτική ένότητα, τουλάχιστο υιοθέτησαν τό κοινό γιά όλους όνομα 'Ιωνες και άπ' αυτό οι 'Ασιάτες όνόμασαν έτσι όλους τούς "Έλληνες (Γιαθάν και στην τουρκική σήμερα Γιουνάν). Τή μετανάστευση των 'Ιώνων ό Θουκυδίδης τοποθετεί στό τέλος της περιόδου των άναστατώσεων, πού άκολουθεί την κάθοδο των Δωριέων.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΔΩΡΙΕΩΝ

'Από την έποχή πού οι Δωριείς εισέβαλαν στην 'Αργολίδα, στή Λακεδαίμονα και στή Μεσσηνία, άλλα δωρικά φύλα μετακινήθηκαν προς τά νησιά και κυρίως προς τά Κύθηρα, τη Θήρα, την Κρήτη, τη Ρόδο και τη Νίσυρο. 'Ακολουθήσαν άργότερα κι άλλες δωρικές ομάδες και τελικά οι Δωριείς εγκαταστάθηκαν και στά νότια παράλια της Μ. 'Ασίας, μέ έπίκεντρο την 'Αλικαρνασό. Σέ σπουδαία άποικία εξέλιχθηκε επίσης και ή Κνίδος. Τήν επίκαιρη θέση της επισήμαναν Δωριείς άποικοι πού ήλθαν από τό "Αργος και τη Λακωνία. Οι Δωρικές πόλεις της Μ. 'Ασίας είχαν ως κέντρο τό ναό του Τριοπίου 'Απόλλωνα στό άκρωτήριο της Κνίδου. Στό σημείο αυτό τά πλοία, πού ταξίδευαν από τίς άκτες της 'Ανατολικής Μεσογείου προς βορρά, παρακάμπτοντας τό άκρωτήριο συναντούσαν συνήθως κακοκαιρία ή σφοδρούς άνέμους. Τά πολλά άρχαία ναυαγία στό βυθό της περιοχής θυμίζουν τούς κινδύνους πού αντιμετώπιζαν οι ναυτικοί της έποχής εκείνης.

Έμπορικό πλοίο σε μελανόμορφη κύλινδρο του βου π.Χ. αιώνα. Η μελέτη των αρχαίων ελληνικών ναυαγίων απέδειξε την ομοιότητά τους με τα σημερινά παραδοσιακά ελληνικά καΐκια. Βρετανικό Μουσείο Λονδίνου.

4. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΑΤΩΝ-ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Κοινωνικές μεταλλαγές. Στις περιοχές που έγκαταστάθηκαν Δωριείς παρατηρείται μία ιδιορρυθμία στις κοινωνικές δομές της εποχής. Τουτό οφειλόταν στην παραδοσιακή τάση των Δωριέων για ισότητα μεταξύ τους, που είχε βασική αιτία το ολιγάριθμο των ομάδων τους, αφού δεν είχαν ξεπεράσει ακόμη οι Δωριείς τη φάση της κυλής. Πολλά γένη συγγενικά μαζί άποτελοῦσαν τή φατρία και πολλές φατρίες τή φυλή. Στή μετακίνησή τους πρός Ν. διάλεγαν, για να έγκατασταθοῦν, τά εύφορότερα μέρη στις πεδιάδες και οργανώνονταν σέ χωριά, που στή δωρική διάλεκτο ονομάζονταν *κῶμαι* ἢ *δάμοι*. Ένα μόνο γένος μάλλον άποτελοῦσε τόν πληθυσμό κάθε δάμου και ὁ άρχηγός του είχε τόν τίτλο τοῦ βασιλιά. Σέ κάθε οικόγένεια δινόταν μέ κλήρωση ένα κομμάτι γῆς (*κλῆρος*), τοῦ ὁποίου δέν μπορούσε να μεταβιθαστεῖ ἡ κυριότητα. Τό δικαίωμα τῆς καλλιέργειας σ' αὐτό εξασφάλιζε και πλήρη πολιτικά δικαιώματα στό μέλος τῆς κοινωνικῆς ομάδας. Σέ περιοχές μή δωρικές αντίθετα συνεχίζεται ἡ κοινωνική διαφοροποίηση, που φαίνεται στήν άνισότητα κατοχῆς καλλιερῆσιμης γῆς. Οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν μεγαλύτερων κτημάτων έχουν ἐκεῖ ἀποκλειστικά σχεδόν τήν εὐθύνη τῆς στήν πολιτική και τή διοίκηση. Στις δωρικές ὁμως κοινωνίες, ἡ εὐθύνη αὐτή μοιράζεται μέ ἰσότητα, γιατί μέ ἰσότητα μοιράζονται και τά κτήματα. Και στις δύο πάντως κοινωνίες, ἰδιαίτερα στις δωρικές, ἡ ἔργασία βασίζεται στους δούλους. Στις τελευταίες οἱ δούλοι προέρχονταν ἀπό τούς ὑποταγμένους προδωρικούς κατοίκους και θεωροῦνταν περιουσία τῆς κοινότητας. Στήν ἀρχή ὁ ἀρχηγός τῆς κοινότητας ἦταν αἰρετός. Άν ἀποκοῦσε δύναμη, μεταβαλλόταν σέ κληρονομικό ἄρχοντα ἀργότερα (βασιλιά). Ὁ βασιλιάς περιστοιχιζόταν ἀπό ἕνα συμβούλιο εὐγενῶν. Τά μέλη του, που ἦταν οἱ μεγαλύτεροι κτηματίες ἢ οἱ ἀρχηνοί τῶν φατριῶν, τόν συμβούλευαν στήν άσκηση τῆς ἐξουσίας. Ὁ τόπος που συνεδρίαζε τό συμβούλιο λεγόταν βουλή. Τά μέλη τῆς ονομάζονται ἀπό τόν Ὅμηρο *γέροντες* ἢ *δημογέροντες*.

Τόν 9^ο αἰώνα ἄρχισαν οἱ πρώτες περιορισμένες ἐμπορικές ἐπαφές. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐμπορίου και τῆς πολυμέρειας στήν οικονομική δραστηριότητα ἔχει ἐξαιρετική σημασία. Τό φυλετικό κράτος, που κυριαρχοῦσε στόν ἑλληνικό κόσμο ὡς τίς ἀρχές τοῦ βου αἰώνα, ὑποχώρησε βαθμιαία στή διαμόρφωση ἑνός νέου τύπου κράτους, τοῦ κράτους - πόλης. Πρίν ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ κράτους αὐτῆς τῆς μορφῆς ἡ ἑλληνική κοινωνία παρέμενε βασικά, ὅπως ἦταν και στά μυκηναϊκά χρόνια. Τήν ἀποτελοῦσαν: α) ὁ βασιλιάς και οἱ εὐγενεῖς που περιορίζαν τήν ἐξουσία του. Οἱ εὐγενεῖς: ἀπό τήν παιδική τους ἡλικία ἐκπαιδεῦονταν να εἶναι ἱκανοί στόν πόλεμο και ἦταν οἱ πολεμιστές τῆς φυλῆς. Ἀπέδιδαν τήν καταγωγή τους σέ ἥρωες. β) ὁ κοινός λαός, που τόν ἀποτελοῦσαν οἱ ἀγρότες και οἱ θιπέτες. γ) οἱ θῆτες, που ἦταν ἐλεύθεροι ἔργατες τῶν ἀγρῶν συνήθως και δέν είχαν καμιά περιουσία ἢ μόνιμη ἔργασία. Για τοῦτο ἡ ζωῆ τους ἦταν πολλές φορές πιό δύσκολη και ἀπό τή ζωῆ τῶν δούλων. δ) οἱ δούλοι, που προέρχονταν ἀπό αἰχμαλωσία ἢ ἀγορά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιό άρχαιο φιλολογικό έργο άπηχει τή γεωργική ζωή τής μεταβατικής περιόδου του 11ου-9ου αι. π.Χ;
2. Ποιά είναι τά αίτια τής άλλαγής του φυλετικού κράτους στο κράτος τής πόλης;
3. Τί συνέπειες είχε στο χαρακτήρα του ανθρώπου ή δημιουργία, τόν 9^ο και τόν 8^ο αι. π.Χ., συνθηκών ζωής και κοινωνίας άτομικής ιδιοκτησίας;
4. Άπό ποιά άνάγκη δημιουργήθηκε ό θεσμός τής βασιλείας και πώς μέ τήν πάροδο του χρόνου οι βασιλιάδες έγιναν κληρονομικοί;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Άπό έπιστημονική άνακοίνωση, του άγ-
γλου άρχαιολόγου Β. Ντέμπορω, στη Βρε-
τανική Άρχαιολογική Σχολή).

Κάθοδος των Δωριέων

«... Φαίνεται ότι γύρω στο 1230 π.Χ. στην Άργολίδα σημειώθηκαν μεγάλες καταστροφές. Ίδιες καταστροφές παρατηρούνται και στην Πύλο, όπως άπεκάλυψε ό καθηγητής Blegen. Οι καταστροφές αυτές έδωσαν άφορμή νά γίνουν μετακινήσεις πληθυσμών προς διάφορες κατευθύνσεις. Τήν υπόθεση γιά κάθοδο των Δωριέων κάνει ισχυρότερη τό τείχος πού έπιχείρησαν νά κτίσουν στον Ίσθμό τής Κορίνθου ό Μυκηναίος».

(Θουκυδίδου Α, 2. Μετάφρ. Ά. Λαζάρου)

Μεταναστεύσεις των έλληνικών φυλών

«Είναι πιθανόν ότι ή χώρα, ή όποιά τώρα ονομάζεται Έλλάς, τόν παλαιόν καιρόν δέν είχε μονίμους κατοίκους. Έγίνοντο μεταναστεύσεις και οι κάτοικοι εύκόλως έγκατέλειπον τήν πατρίδα των, όταν επίεζοντο από έχθρους πολυαριθμότερους. Διότι δέν ύπηρχεν έμπόριον και άσφαλής έπικοινωνία ύστε εις τήν Ήραν ούτε εις τήν θάλασσαν. Ό καθείς έδημιούργει τόσην μόνον περιουσίαν, όση ήτο άρκετόν διά νά ζή. Δέν ύπήρχε περίσσευμα χρήματος ή προϊόντων. Δέν έγίνετο

συστηματική καλλιέργεια τής γής, διότι ήτο πιθανόν από στιγμής εις στιγμήν νά γίνη έπιδρομή ισχυροτέρων, οι όποιοι θά διηραζον τάς άτειχίστους κώμας. Άφ' έτέρου έπειδή ένόμιζον, ότι ήτο δυνατόν νά έξοικονομήσουν τήν καθημερινήν των τροφήν, όπου κι άν εύρίσκοντο, εύκόλως μετηνάστευον».

(Όμηρου Όδύσσεια Σ, 365-375. Μετάφρ. Άάκ. Πολυλά)

Οί άσχολίες του άγρότη

«Άπάντησε ό πολύγνωμος σ' έκείνον Όδυσσεύς: 'Ηβελ' άγώνα, Εύρύμαχε, του κόπου έμεις οι δύο νά είχαμε. τήν άνοιξη, πού 'ναι μεγάλ' ή μέρα στην χλόη νά κρατούσα έγώ καλόγυρτο δρεπάνι, παρόμοιο νά κρατής έσύ, στο έργο νά φανούμε, ως νά βραδιάση νησικοί και νά μή λείπ' ή χλόη. 'Η νά όδηγήσω άν μ' έβαζαν δυό θόδια πρώτα μόνος, λαμπρά, μεγάλη, και τά δυό χορτάτα στο γρασίδι, όμήλικα, ίσοδύναμα, και άδάμαστα θηρία, κι ό σβώλος στο τετραπέλευρο νά πέφτη έμπρός σ' άλλετρι, θά μ' έβλεπες πώς πάσχισα τ' αύλάκι άπ' άκρη εις άκρη...».

(C. Glotz, Histoire générale. Μετάφρ. Ά. Λαζάρου. Χρ. Θεοδωρίδη, Ά. Λαζάρου, 'Η Ιστορία από τάς πηγές, σ. 93.)

Ίστορική άξία τής Ίλιάδας και τής Όδύσσειας

«Ό Όμηρος έπωφελήθη τά μέσα τά όποιά του παρέιχον οι άσίδοι των προγενεστέρων χρόνων... Δέν είναι άρχαιολόγος ούτε ιστορικός ούτε γεωγράφος. Είναι άπλως ποιητής... λέγει άσυνειδήτως πολλά περί των αίωνων, τους όποιους ούδόλως έγνώριζεν. Άλλοτε διηγείται τάς θαυμαστάς περιπετείας του πολυμηχάνου Όδυσσεύς, ό όποιος διασχίζει τάς θαλάσσας κατά πάσαν διεύθυνσιν προς αναζήτησιν τής πατρίδος του και τόν βλέπομεν ν' άναπολή εις τήν Όδύσσειαν τά θέληγτρα τής ζωής εις τά αιγαϊικά παλάτια κατά τάς παραμονάς τής δωρικής έπιδρομής και συγχρόνως τους άθλους τους συντελεσοθέντας επί άγνώστων όκτων κατά τήν έποχή των μεγάλων μεταναστεύσεων. Ζή εις τήν έποχήν του σιδήρου και μολταυτα μνημονεύει τόν σίδηρον 14 φορές όλιγώτερον από τόν όρειχαλκον...».

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 8ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙΩΝΑ Π.Χ.

1. Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. ο ελληνικός αποικισμός πήρε μία πλατιά ανάπτυξη. Οι ελληνικές αποικίες έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στον ιστορικό βίο τόσο των Ελλήνων όσο και των λαών των χωρών όπου ιδρύθηκαν. Δεν είναι υπερβολή να λεχθεί πως η ίδρυση των ελληνικών αποικιών στίς ακτές της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου ήταν ένα μεγάλο βήμα προς τη δημιουργία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. η επέκταση του ελληνικού αποικισμού επέφερε μεγάλες οικονομικές μεταβολές, που είχαν σαν συνέπεια κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η βελτίωση της γεωργίας και η έντατική καλλιέργεια της ελιάς και του άμπελιού αύξησαν το εισόδημα των αγροτών. Η τελειοποίηση των πλοίων, που συντελέστηκε στη περίοδο αυτή, διευκόλυνε την αναζήτηση νέων αγορών και την ανάπτυξη του εμπορίου. Παράλληλα εξελίχθηκε και η βιοτεχνία, που απαιτούσε φτηνά εργατικά χέρια. Γι' αυτό αναπτύχθηκε και το εμπόριο των δούλων. Στη διάρκεια των εξελίξεων αυτών σημειώθηκαν και λαϊκές εξεγέρσεις.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ Β' ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η κυριαρχία της άριστοκρατίας του γένους με τη συγκέντρωση της γης στα χέρια της, η ανεπάρκεια της γης, η παραδοσιακή στους Έλληνες τάση για μετανάστευση και η φυγή των νικημένων στους έσωτερικούς κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες, ήταν τα κύρια αίτια της ίδρυσης των αποικιών. Οι στάσει εκπίπτοντες ίδρυσαν τις αποικίες λείε ο Θουκυδίδης. Στα αίτια αυτά του αποικισμού πρέπει να προστεθεί και η αύξηση του πληθυσμού. Έτσι τις ομάδες των αποίκων αποτελούσαν φτωχοί, μικροί και μεσαίοι γαιοκτήμονες, βιοτέχνες, που τη θέση τους άρχισαν να παίρνουν οι δούλοι αλλά και άριστοκράτες, όταν επιρατούσαν οι πολιτικοί τους αντίπαλοι. Όταν όμως αργότερα με την ανάπτυξη των αποικιών πύκνωσαν οι εμπορικές ανταλλαγές, το εμπόριο έγινε η σπουδαιότερη αίτια της ίδρυσης αποικιών. Οι παλαιότερες όμως ελληνικές αποικίες, σε αντίθεση με τις φοινικικές που ήταν συνήθως σταθμοί εμπορικοί, ήταν γεωργικές αποικίες μόνιμης εγκατάστασης. Τέτοιες ήταν στην αρχή οι αποικίες των Μεγαρέων στο Βόσπορο ή των Εύβοέων στη Χαλκιδική και στη Μεγάλη Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι της θρηϊνης και άγονης Εύβοιας πρωτοστάτησαν στον αποικισμό, ενώ περιοχές εύφορες, όπως η Θεσσαλία και η Βοιωτία, δε διακρίθηκαν καθόλου για την αποικιακή δραστηριότητά τους.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

Οι πόλεις που ήγήθηκαν στον αποικισμό ήταν η Μίλητος, η Χαλκίδα, η Ερέτρια, τα Μέγαρα και η Κόρινθος. Από τις εκατό περίπου αποικίες του Εύξεινου Πόντου (Μαύρης Θάλασσας) οι εξήντα τουλάχιστο είχαν ιδρυθεί από τη Μίλητο. Η πολιτεία ανέλαμβανε την όλη οργάνωση της αποικίας και ανάθετε στον οικιστή, που άνηκε

συνήθως σέ ἐπιφανές γένος, τή σχετική εὐθύνη. Ἡ ἀποστολή τῶν ἀποίκων κατευθύνονταν ἀπό χρησμό πανελληνίου ἱεροῦ. Οἱ Ἴωνες τῆς Μ. Ἀσίας συμβουλευόνταν τό μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνα στή Δίδυμα τῆς Μιλήτου, ἐνώ οἱ ἀποικοὶ ἀπό τήν Ἑλλάδα ἀκολουθοῦσαν τοὺς χρησμούς τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν ἢ τῆς Δωδώνης. Τά μαντεῖα στήν περίπτωση αὐτή ἀσκοῦσαν πανελλήνια πολιτική, γιατί μέ βάση τίς πληροφορίες τοὺς ὀδηγοῦσαν τοὺς ἀποίκους ἔτσι, ὥστε νά κατευθύνονται σέ τόπους κατάλληλους καί νά μή συγκρούονται μεταξύ τους. Οἱ ἀποικοὶ ἔπαιρναν μαζί τους τήν ἱερή φωτιά ἀπό τόν ναό τῆς Ἑστίας στή μητρόπολη καί φρόντιζαν νά τή μεταφέρουν ὀρθοστά στή νέα τους πατρίδα. Ὁ νέος ναός τῆς Ἑστίας, ὅπου ἐναπέθεταν τό ἱερό πῦρ, ἦταν μεταξύ τῶν πρώτων τους κτισμάτων στήν ἀποικία.

Οἱ ἀποικίες κτίζονταν συνήθως στίς ἀκτές. Οἱ ἐκτάσεις γῆς πού τοὺς ἀνήκαν ἦταν μικρές. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἑλληνικές ἀποικίες, πῶς καθώς ἦταν σκόρπιες ἀπό τόν Καύκασο ὡς τό Γιβραλτάρ θύμιζαν βάτραχους γύρω σέ μία λίμνη.

Οἱ ἀποικίες ἔσφυζαν ἀπό οικονομική δραστηριότητα καί ἡ ζωὴ σ' αὐτές συνεχῶς καλυτέρευε. Ἔτσι πολλοὶ νεοϊδρυμένοι οἰκισμοὶ μεταβάλλονταν γρήγορα σέ μεγάλες πόλεις, πού δέ διέφεραν ἀπό τίς μητροπόλεις καί πού μέ τή σειρά τους γίνονταν κι αὐτές μητροπόλεις ἄλλων ἀποικίων. Οἱ Συρακοῦσες π.χ., πού εἶχαν ἱδρυθεῖ στή Σικελία ἀπό Κορινθίους, δέν ὑστεροῦσαν ἀπό τήν Κόρινθο κι ἀποίκισαν τήν Κασμένη, τίς Ἀκρες καί τήν Καμάρινα. Οἱ πρώτοι ἀποικοὶ ἦταν συνήθως γεωργοί. Σέ περιοχές πού ἀναμένονταν συγκρούσεις μέ τοὺς ντόπιους οἱ ἀποικοὶ συνοδεύονταν κι ἀπό πολεμιστές. Ἀκολουθοῦσαν καί ἄλλα κύματα ἀποίκων, πού μπορούσαν νά προέρχονται κι ἀπό ἄλλες πόλεις. Οἱ τελευταῖοι ὀνομάζονταν ἔποικοι.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

Μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅπως π.χ. στήν περίπτωση Κέρκυρας - Ἐπιδάρου, ὅπου σημειώθηκαν καί συγκρούσεις, οἱ σχέσεις μητροπόλεων - ἀποικίων ἦταν ἄριστες καί ἐκδηλώνονταν καί μέ διοργάνωση ἀγῶνων καί ἐορτῶν στή μητρόπολη, ὅποτε προσκαλοῦνταν ἀθλητές ἀπό τίς ἀποικίες. Στούς ἀγῶνες πάλι τῶν ἀποικίων συμμετεῖχαν ἐκπρόσωποι ἀπό τή μητρόπολη. Ἐπιγραφή πού βρέθηκε σέ εὐβοϊκή ἀποικία θεβαιώνει συμμετοχή ἀθλητῶν ἀπό τή Χαλκίδα σέ ἀγῶνες τῆς. Ἀλλά καί προνόμια χορηγοῦνταν στή μητρόπολη, ἔτσι ἡ Ὀλβία, ἀποικία τῆς Μιλήτου στόν Εὐξεινο, εἶχε παραχωρήσει φορολογική ἀτέλεια σέ Μιλήσιους πού διέμεναν ἐκεῖ. Ἡ μητρόπολη δέν πρόβαλλε δικαιώματα ἐξουσίας στήν ἀποικία, μέ ἐξαίρεση τήν Κόρινθο, πού ἔστειλε ἐτήσιους ἄρχοντες στήν ἀποικία τῆς Ποτειδαίας. Ἐπειδή οἱ ἀποικίες συνδέονταν μέ ἰσχυροὺς οἰκογενειακοὺς, συναισθηματικούς καί θρησκευτικούς δεσμούς, πού τίς ἔνωσαν μέ τή μητέρα - πόλη, πολλές φορές εἶχαν καί τό ἴδιο πολιτικό σύστημα. Ὁ Τάρας, μοναδική ἀποικία τῆς Σπάρτης στήν Ἰταλία, κυβερνιόταν ἀπό ἐφόρους. Ἐφόρους εἶχε καί ἡ Ἡράκλεια, ἀποικία πού ἔκτισαν ἀργότερα οἱ Ταραντῖνοι. Οἱ Εὐσεπερίδες, δωρική ἀποικία στή σημερινή Λιβύη, εἶχε ἐφόρους καί γερουσία. Οἱ ἀποικοὶ εἶχαν τέλος τά ἴδια ἦθη καί ἔθιμα, τήν ἴδια διάλεκτο, τό ἴδιο ἀλφάβητο καί τό ἴδιο ἡμερολογιακό σύστημα μέ τή μητρόπολη.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΘΑΓΕΝΩΝ

Οἱ Ἕλληνες βρίσκονταν συνήθως σέ εἰρηνικές σχέσεις μέ τίς ντόπιες φυλές ἐξαιτίας τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Τά προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιοτεχνίας ἦταν

Τό αρχαίο ελληνικό θέατρο τῶν Συρακουσῶν.

περιζήτητα. Ἄλλωστε οἱ Ἕλληνες μέ τήν ἐντυπωσιακή γιά τούς ἰθαγενεῖς ζωή τους, πού τήν ἐποίκαν γιορτές, ἀγῶνες καί διάφορες ἄλλες πολιτιστικές ἐκδηλώσεις, μετέδιδαν ἕνα τρόπο ζωῆς, πού προκαλοῦσε θαυμασμό καί σεβασμό. Ἀλλά καί οἱ συγκρούσεις μέ τούς ντόπιους δέν ἔλειπαν, ὅπως μαρτυροῦν τά λείψανα ἀκροπόλεων καί ὄχυρῶν, πού οἱ ἀποικοὶ ἀναγκάζονταν νά κτίσουν. Καθώς ἦταν ὀλιγάριθμοι, ἔπρεπε νά βρίσκονται πολλές φορές σέ πολεμική ἐτοιμότητα. Ἡ ἐπιδεξιότητα στά ὄπλα ἀπόκτησε μεγάλη σημασία. Στά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ἴωνες χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι ἀπό τό φαραῶ Ψαμμήτιχο σέ ἐκστρατεία του κατά λαῶν τῆς Νουβίας. Καθώς περνοῦσαν ἀπό τό Ἄμποι Σιμπέλ τῆς Ἀνω Αἰγύπτου, ἕνας ἀπ' αὐτούς χάραξε τό ὄνομά του στό πόδι τοῦ κολοσσαίου ἀγάλματος τοῦ Φαραῶ Ραμεσῆ. Τό ὄνομά του «Ἀρχων Ἀμοιθίκου» σώζεται ὡς σήμερα. Ἦταν ἡ ἐποχή πού οἱ Ἕλληνες εἶχαν φήμη ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν, γι' αὐτό ἦταν καί περιζήτητοι ὡς μισθοφόροι. Ἰδιαίτερα ἀξιόμαχη ἦταν ἡ ὀπλιτική τους φάλαγγα. Τό ἴδιο ἐπιτήδειοι ἦταν οἱ Ἕλληνες στή χρησιμοποίηση τοῦ ξίφους, τοῦ τόξου, τῆς σφεντόνας καί τοῦ ἀκόντιου.

Πολλές ἀποικίες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας (στή Ν. Ἰταλία) ἀπόκτησαν σημαντικές ἐκτάσεις ἀπό εὐφορα ἐδάφη καί ἀνάγκασαν τό ντόπιο πληθυσμό νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτές, πρᾶγμα πού δημιούργησε ἐχθρικές σχέσεις. Στή Σικελία συχνά ἐρχονταν σέ ρήξη μέ τούς Καρχηδόνιους, πού ἀποίκισαν τά βορειοδυτικά παράλια τοῦ νησιοῦ, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀποικίσει τά νοτιοανατολικά. Ὁ τάφος Ἑλληνα ὀπλίτη, πού βρέθηκε πρόσφατα στήν Ὑτίκη τῆς Β. Ἀφρικῆς, στή σημερινή Τύνιδα, δείχνει ὅτι πολλά ἀγνοοῦμε γιά τίς συγκρούσεις αὐτές.

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΙΣ ΑΚΤΕΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ

Οἱ ἀποικίες τῆς Μαύρης Θάλασσας. Οἱ παλαιότερες ἀποικίες τοῦ Εὐξείνου κτίσθηκαν ἀπό τή Μίλητο, τό πρῶτο μισό τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., στά νότια παράλια. Οἱ πῶ σπουδαῖες ἀπό αὐτές ἦταν ἡ Σινώπη, πατρίδα τοῦ κυνικοῦ Διογένη, ἡ Ἀμισός καί ἡ Τραπεζούντα. Οἱ δύο τελευταῖες ἀποικίες ἦταν ἐκτεθειμένες σέ ἐπιθέσεις νομαδι-

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Χρυσά νομίσματα της αποικίας Παντικαπαιο του Β. Εύξεινου Πόντου. Στην πρόσθια όψη κεφαλή Πανός. Στην όπισθια γρύπας και στάχυ. Νομισματική συλλογή Έθν. και Αρχ. Μουσείου.

Ἑλλήνων, ἰδρῦθηκαν τὸ Παντικαπαιο (Κέρτς) καὶ ἡ Φαναγόρεια. Ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, γιὰ νὰ πλεῦσουν στὴν Ἀζοφικὴ Θάλασσα, τὴ Μαιώτιδα λίμνη τῶν ἀρχαίων. Στὴ βορειότερη παραλία τῆς κτίστηκε ἡ ἀποικία Ταναΐδα, ὁ πῖο προχωρημένος στὸ βορρᾶ φρουρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ ἀπομακρυσμένα αὐτὰ μέρη οἱ Ἕλληνες

Χρυσὴ κτένα ἀπὸ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀποικία τοῦ Εὐξεινου Πόντου, ἀριστοῦργημα τῆς χρυσοχοΐας. Τὸ χερουλί τῆς κτένας εἰκονίζει Ἕλληνα ἵππέα. Ἐναντίον τοῦ ὄρμου ἴππου δύο ἐχθροὶ πού φοροῦν παντελόνια (σκῦθες). Μουσεῖο Ἑρμιτάζ - Λένινγκραντ.

κῶν λαῶν. Τὰ ἄλλα παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας πιστεύεται ὅτι ἀποικίστηκαν ἀπὸ τὴ Μίλητο ἀργότερα. Πρόσφατες ἀνασκαφές ρώσων ἀρχαιολόγων στὰ βόρεια παράλια ἀπέδειξαν ὅτι καμία ἐκεῖ ἑλληνικὴ ἀποικία δὲν εἶχε κτιστεῖ πρὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ἡ βόρεια δηλαδὴ παραλία ἀποικίστηκε τελευταία. Στὰ ἀνατολικά παράλια τῆς Κολχίδας ἡ Φάσις καὶ ἡ Διοσκουρία εὐνοήθηκαν πολὺ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, ἐπειδὴ κατέληγαν στὴν περιοχὴ τους ἐμπορικοὶ δρόμοι ἀπὸ τὸν Καύκασο. Ὁ μῦθος τοῦ χρυσόμαλλου δέρατος συμβολίζει τὰ κέρδη ἐκείνων πού ἐμπορεύονταν στὴν περιοχὴ. Ὁλόκληρα οἰκοδομικὰ τετράγωνα μὲ τὰ θεμέλια τῶν κτηρίων τους καὶ πολλὰ γλυπτὰ βρέθηκαν πρόσφατα ἀπὸ ρωσικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ στὸ βυθὸ τῆς Διοσκουρίας. Ἡ ἀρχαία πόλη χάθηκε ἀπὸ καθίζηση.

Στὴν Ταυρικὴ Χερσόνησο (Κριμαία) κτίστηκαν ἡ Χερσόνησος (κοντὰ στὴ Σεβαστούπολη) καὶ ἡ Θεοδοσία. Ὑποβρύχιες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες ἀποκάλυψαν ἐκεῖ σὲ βάθος 10 μ. τὴν καλοκτισμένη προκουμαία τῆς Θεοδοσίας καὶ ναυάγια ἑλληνικῶν πλοίων, πού διαπιστώθηκε ὅτι μετέφεραν κρασί, λάδι, μέταλλα καὶ δέρματα.

Λίγο πῖο πάνω, στὰ στενά τοῦ Κέρτς, τοῦ Κιμμέριου Βοσπόρου τῶν ἀρχαίων

ἐπικοινωνοῦσαν μέ τίς σκυθικές φυλές εἰρηνικά συνήθως μέ τό ἐμπόριο. Μέ μερικές ὄμως ἀπ' αὐτές συγκροῦνταν.

Στά Β.Δ. παράλια ἰδρύθηκε ἀπό Μιλήσιους ἡ Ὀλβία, στή δεξιά ὄχθη τῆς λιμνοθάλασσας πού σχηματίζει στίς ἐκβολές του ὁ ποταμός Δνεΐπερ – ὁ Βορυσθένης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Στή Δ. παραλία, στίς ἐκβολές τοῦ Ἰστροῦ (Δούναβη), κτίστηκε ἡ ἀποικία Ἰστρος, πού, καθώς ἦταν ὁ Δούναβης πλωτός, εὐνοήθηκε ἀπό τό ἐμπόριο τῆς ἐνδοχώρας ἀλλά κι ἀπό τά πλοῦσια ἀλιεύματα τῆς περιοχῆς. Νοτιότερα κτίστηκαν οἱ Τόμοι (στά παράλια τῆς Ρουμανίας, σήμερα Κωστάντζα), ἡ Ὀδησσός*, ἡ Ἀπολλωνία καί ἡ Μεσημβρία (στά παράλια τῆς Βουλγαρίας, κοντά στή σημερινή Βάρνα). Ἡ Μεσημβρία κτίστηκε ἀπό Μεγαρεῖς, πού ἴδρυσαν καί τήν Ἡράκλεια τήν Ποντική στά νότια παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας.

Ἀποικίες Βοσπόρου, Προποντίδας, Ἑλλησπόντου. Στό πρῶτο μισό τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Μεγαρεῖς, προβλέποντας πρῶτοι τή σπουδαία γεωγραφική σημασία τοῦ στενοῦ, ἴδρυσαν στήν ἀσιατική ἀκτὴ τῆ Χαλκηδόνα καί στήν Εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου τό Βυζάντιο μέ οἰκιστὴ τό Βύζαντα.

Στήν Προποντίδα Μεγαρεῖς ἴδρυσαν τῆ Σηλυμβρία καί Μιλήσιοι τήν Κύζικο. Στόν Ἑλλησπόντο Λέσβιοι ἔκτισαν στήν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τῆ Σηστό καί Μιλήσιοι τήν Ἄβυδο στήν ἀσιατική. Στήν περιοχὴ τῆς ὑπῆρχαν καί χρυσαυρυχεῖα. Ὅλες αὐτές οἱ ἀποικίες, πού κτίστηκαν στόν 7^ο αἰ. π.Χ., εὐνοήθηκαν ἀπό τὴ θέση τους, πού ἐξασφάλιζε τὴν ἐπικοινωνία Μαύρης Θάλασσας καί Μεσογείου, στό σημεῖο ὅπου ἐνώνεται ἡ Ἀσία μέ τὴν Εὐρώπη.

Ἀποικίες Θράκης καί Χαλκιδικῆς. Στίς ἐκβολές τοῦ Ἐβρου Αἰολεῖς ἴδρυσαν τὴν Αἶνο. Χιώτες ἔκτισαν Β. Α. τῆς Θάσου τὴν περίφημη γιά τό κρασί της Μαρώνεια καί Κλαζομένιοι τὰ Ἄθθηρα, πατρίδα τοῦ ἀτομικοῦ φιλοσόφου Δημόκριτου καί τοῦ ὀνομαστοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα.

Ἡ Χαλκιδικὴ μέ τὰ ὄρυχεῖα χαλκοῦ καί τὴ ναυπηγήσιμη ξυλεία τῶν δασῶν τῆς προσέλκυσε τοὺς ἐμπειροὺς στὴ χαλκουργία Χαλκιδαίους καθὼς καί ἀποίκους ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια. Τό ἀκρωτήριο τῆς Παλλήνης τό ἀποίκισαν Ἑρετριεῖς, μέ ἐξαίρεση τὴν Ποτειδαία πού ἴδρυσαν οἱ Κορίνθιοι. Τό μεσαῖο ἀκρωτήριο τῆς Σιθωνίας ἀποικίστηκε ἀπὸ τὴ Χαλκίδα, πού ἴδρυσε τριάντα ἀποικίες στήν περιοχὴ. Ἡ κυριότερη ἦταν ἡ Ὀλυνθος, πού ἐγίνε ἀργότερα κέντρο ὁμοσπονδίας τῶν εὐβοϊκῶν ἀποικίων τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀνασκαφές πού ἐγίναν στήν Ὀλυνθο δείχνουν τὴν εὐημερία της μέ τὰ οἰκοδομικὰ της τετράγωνα, τοὺς πλατεῖς δρόμους καί τὰ ὠραῖα της ψηφιδωτὰ.

Ἀποικίες Β. Δ. Ἑλλάδας καί Ἰλλυρίας. Στόν ἀποικισμό τῆς περιοχῆς αὐτῆς πρωτοστάτησαν οἱ Κορίνθιοι, πού ἴδρυσαν τόν 8^ο αἰ. π.Χ. τὴν Κέρκυρα. Τό νησί ἐξασφάλισε στήν Κόρινθο τὴν κυριαρχία τῶν θαλάσσιων δρόμων πρὸς τὴ Δύση. Τόν 7^ο αἰ. π.Χ. ἀποίκισαν τὴ Λευκάδα καί τὴν Ἀπολλωνία στίς ἀκτές τῆς Ἰλλυρίας. Τόν ἴδιο αἰῶνα ἡ Κέρκυρα ἴδρυσε μέ τὴ σειρά της στίς ἴδιες ἀκτές τὴν Ἐπίδαμο.

Ὁ ἐλληνικὸς ἀποικισμὸς στήν Ἰταλία. Οἱ ἀρχαιότερες ἀποικίες στήν Ἰταλία καί στὴ Σικελία ἰδρύθηκαν ἀπὸ τὴ Χαλκίδα καί τὴν Ἑρέτρια. Ἀποικοὶ ἀπὸ τίς πόλεις αὐτές καί τὴν εὐβοϊκὴ Κύμη ἔκτισαν τό 754 π.Χ. τὴν Κύμη τῆς Ἰταλίας κοντὰ στὴ Ρώμη. Ἀργότερα ἀποικοὶ τῆς Κύμης ἔκτισαν τὴν Παρθενόπη, γνωστότερη ὡς Νέα Πόλη

* Ἄσχετη μέ τὴ σημερινὴ Ὀδησσὸ τῆς Ρωσίας.

Έκπληκτικής τέχνης αρχαίο ελληνικό διάδημα. Βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Τάραντα.

Ρώμη, όπου βρέθηκαν ευβοϊκά αγγεία. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή οι Ρωμαίοι ονόμαζαν όλους τους Έλληνες Χαλκιδαίους.

Τό σπουδαιότερο εμπορικό λιμάνι στη Ν. Ίταλία ήταν η δωρική άποικία Τάραντας, στο μυχό του δμώνυμου κόλπου. Κτίστηκε από τη Σπάρτη στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Οι Ταραντίνοι ανέπτυξαν βιοτεχνία μάλλινων ύφασμάτων, πού τά έβαφαν βαθυκόκκινα από χρωστική ουσία των κοχυλιών της περιοχής. Προόδευσαν επίσης στήν κεραμική καί στή μεταλλοτεχνία. Έκπληκτικής τέχνης είναι τά χρυσά καί άργυρά διαδήματα πού βρέθηκαν στούς τάφους του Τάραντα. Στήν πόλη δίδαξε ό πυθαγόρειος φιλόσοφος Άρχύτας, φίλος του Πλάτωνα.

Άχαιοί άποικοί ίδρυσαν στήν παραλία του ίδιου κόλπου τή Σύβαρη, τό Μεταπόντιο καί τόν Κρότωνα. Οι άνασκαφές στή Σύβαρη, πού άρχισαν τό 1968, βεβαιώνουν τόν πλούτο καί τήν ευημερία της άποικίας από τή γεωργία καί τό εμπόριο. Ό ανταγωνισμός προκάλεσε έχθρότητα μέ τόν Κρότωνα, πού κατόρθωσε νά καταστρέψει τή Σύβαρη στα τέλη του 8ου αι. π.Χ.

Στόν Κρότωνα ίδρυσε ό άριστοκράτης φιλόσοφος Πυθαγόρας τή σχολή των Πυθαγορείων, όταν κατέφυγε στήν Ίταλία μετά τήν επικράτηση των πολιτικών του αντίπαλων στή Σάμο. Στόν Κρότωνα υπήρξε καί περίφημη Ίατρική σχολή. Οι Κροτωνιάτες διακρίθηκαν σέ πανελλήνιους άγώνες στό άγώνισμα ιδιαίτερα της πάλης. Θρυλικό έμεινε τό όνομα του Μίλωνα του Κροτωνιάτη. Νοτιότερα από τόν Κρότωνα άποικοί από τή Λοκρίδα έκτισαν τούς Έπιζεφύριους Λοκρούς καί στό νότιο άκρο της Ίταλίας Χαλκιδαίοί άποικοί έκτισαν τό Ρήγιο*.

Άποικίες Σικελίας. Από τήν άλλη μεριά του στενού στή Β. άκτή της Σικελίας Χαλκιδαίοί άποικοί ίδρυσαν τή Ζάγκλη. Ό λόγος πού έγκαταστάθηκαν στα στενά πού χωρίζουν στή Ν. Ίταλία από τή Σικελία δέν ήταν μόνο η γεωγραφική σημασία τους, αλλά καί η συνήθεια των άποίκων νά κτίζουν τς άποικίες σέ μέρη πού θύμιζαν τήν πατρίδα τους καί στήν περίπτωση αυτή, τά στενά του Εύριπου.

Όταν στή Ζάγκλη μετοίκησαν Μεσσήνιοι μετά τήν ήττα τους από τούς Σπαρτιάτες η πόλη μετονομάστηκε σέ Μεσσήνη κι έδωσε τή νέα της όνομασία πού παραμένει ως σήμερα καί στή Στενά.

*Στά όρεινά του Ρέτζιο, της σύγχρονης πόλης στή θέση της αρχαίας ευβοϊκής άποικίας, οι κάτοικοι όκτώ χωριών της περιοχής, μέ έπίκεντρο τό Γκαλιτσιανό, μιλούν άκόμη ένα γλωσσικό ελληνικό ιδίωμα άπαλλαγμένο από τουρκικές, σλαβικές καί άρβανίτικες λέξεις. Τοúτο άποτελεί ένδειξη, ότι πρόκειται για άπόγονους των αρχαίων Έλλήνων. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει σέ ένένα χωρία της περιοχής του Σαλέντο, μέ έπίκεντρο τήν κομώπολη Καλημέρα, Β. του Τάραντα.

Νοτιότερα, στην ανατολική άκτῆ τῆς Σικελίας, ἰδρύθηκε ἀπὸ Εὐβοεῖς ἀποίκους τὸ Ταυρομένιο (σήμερα Ταορμίνα). Στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο τῆς γίνεται σήμερα γνωστὸ στὴν Ἰταλία ἐτήσιο φεστιβάλ ἑλληνικῶν τραγωδιῶν.

Στὴν ἀνατολική παραλία τῆς Σικελίας κτίστηκε ἀπὸ Χαλκιδαῖους καὶ Νάξους τὸ 734 π.Χ. ἡ Νάξος, ἡ παλιότερη ἀποικία στὴ νῆσο. Κάτοικοι τῆς Νάξου ἴδρυσαν τοὺς Λεοντίνους καὶ τὴν Κατάνη στοὺς πρόποδες τῆς Αἴτνας.

Ἡ σπουδαιότερη ὁμως ἀποικία στὴ Σικελία, οἱ Συρακοῦσες, ἰδρύθηκε ἀπὸ Κορίνθιους τὸ 733 π.Χ. Ἡ πόλη κτίστηκε στὸ νησάκι Ὀρτυγία, γιὰ νὰ ἐπεκταθεῖ ἀργότερα στὴν ἀπέναντι ἀκτῆ. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Συρακουσῶν, πού λεγόταν καὶ Πεντάπολη, φαίνεται ἀπὸ τὰ ἑρείπια τοῦ ἀρχαίου τείχους τῆς, πού ἔχει μῆκος 27 χιλιομέτρων. Οἱ Συρακοῦσοι ἔφεραν τὸ κύριο θάρος τῶν συγκρούσεων μὲ τοὺς Καρχηδόνιους. Τὴς ὀχυρώσεις τῶν Συρακουσῶν, θαῦμα τῆς ὀχυρωτικῆς τέχνης, μμήθηκαν ἐπανειλημμένα οἱ μεταγενέστεροι. Ἡ ὀικονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀποικίας τὴν ἔκανε τὸ σπουδαιότερο λιμάνι τῆς Δ. Μεσογείου. Τὰ νομίσματά τῆς θεωροῦνται τὰ τελειότερα πού κόπηκαν στὸν κόσμο καὶ ἔχουν τέχνη μοναδική. Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὴς Συρακοῦσες, πού κτίστηκε σὲ ἀνάμνηση τῆς νίκης τῆς ἡμέρας, διατηρεῖται σήμερα σχεδὸν ἄθικτος, γιὰτὶ μετατράπηκε σὲ χριστιανικὸ ναὸ ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατακτητῆς τῆς Σικελίας τὸν 9^ο αἰ. μ.Χ. καὶ μέχρι τώρα παραμένει ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς σύγχρονης πόλης. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι σήμερα ἡ ἐπίσκεψη στὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν, ὅπου βρῆκαν τὸ θάνατο 7.000 ἀθηναῖοι αἰχμάλωτοι. Θεωροῦνται τὰ μεγαλύτερα τεχνητὰ σπήλαια στὸν κόσμο.

Μεγαρεῖς ἀποικοὶ ἔκτισαν στὴν Ἀ. παραλία τὰ Ὑθαῖα Μέγαρα. Ἡ μεγαρικὴ ἀποικία, μεταξύ τῶν Συρακουσῶν καὶ τῆς Κατάνης, δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβιώσει στὸν ἀνταγωνισμό τῶν δύο μεγάλων πόλεων καὶ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς, πού ἔκτισαν στὴ Ν.Δ. παραλία τοῦ νησιοῦ τὸ Σελιούντα, προχωρημένο σταθμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι στοὺς Καρχηδόνιους, γιὰτὶ οἱ τελευταῖοι κατεῖχαν ὅλη τὴ Δ. παραλία τῆς Σικελίας. Στὰ νότια παράλια ἀποικοὶ ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὴν Κρήτη ἔκτισαν τὴν ἀποικία Γέλα. Οἱ κάτοικοι τῆς Γέλας ἀργότερα ἴδρυσαν δυτικότερα τὸν Ἀκράγαντα. Στὸ Σελιούντα καὶ στὸν Ἀκράγαντα σειρά ἐρειπωμένων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν, κολοσσιαίων στὸ μέγεθος, δείχνει πῶς οἱ Ἕλληνες τῆς περιοχῆς ἐξέφυγαν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας, πού χαρακτηρίζε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς μητροπολιτικῆς

Ὁ ἰχθυοπάλης. Παράσταση ἐρυθρόμορφου ἀγγείου ἀπὸ τὴ Σικελία.

Τὸ νησί Ὀρτυγία ὅπως εἶναι σήμερα. Σ' αὐτὸ ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρῶτοι ἀποικοὶ ἀπὸ τὴν Κόρινθο τὸ 734/33 π. Χ.

Το εσωτερικό του ναού της Αθηνάς στις Συρακούσες. Ο ναός κτίστηκε από Καρχηδόνιους αιχμάλωτους της μάχης της Ίμέρας.

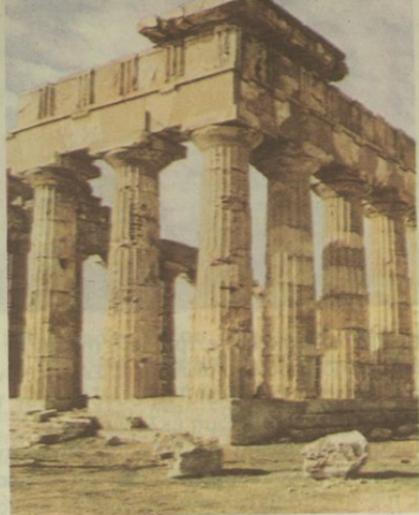
Ο ναός της Αθηνάς στις Συρακούσες μετασκευάστηκε σε χριστιανικό ναό τόν 9ο αί. μ.Χ. και έως σήμερα είναι ο καθεδρικός ναός της σύγχρονης πόλης.

Ἑλλάδας. Καί εἶναι πολύ πιθανό ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀντέγραψαν τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἰταλίας στήν ἀρχιτεκτονική τους, ὄχι μόνο ὡς πρός τό ρυθμό ἀλλά καί ὡς πρός τό κολοσσαῖο μέγεθος τῶν δημόσιων οἰκοδομημάτων τους.

Στή Β. παραλία τῆς Σικελίας τέλος κτίστηκε, ἀπομονωμένη ἀνάμεσα στοὺς Καρχηδόνιους καί τοὺς ντόπιους, ἡ εὐβοϊκή ἀποικία Ίμέρα.

Οἱ δυτικότερες ἀποικίες. Στά τέλη τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Φωκαεῖς ἴδρυσαν στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ροδανοῦ, στά νότια παράλια τῆς Γαλλίας, τήν περίφημη γιά τοὺς ἀμπελώνες καί τοὺς ἐλαιῶνες τῆς Μασσαλία. Ναυάγιο ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πλοίου μέ φορτίο ἑκατοντάδων ἀμφορέων, πού ἀνεγκύστηκαν πρόσφατα, θυμίζει τά κέρδη τῶν Μασσαλιωτῶν ἀπ' τό ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ τους. Ἀπό τοὺς Μασσαλιῶτες ἔμαθαν οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας νά καλλιεργοῦν τήν ἐλιά καί τό ἀμπέλι. Μέ τή σειρά τῆς ἡ Μασσαλία ἔκτισε ἄλλες ἀποικίες στήν περιοχή. Γνωστότερες εἶναι ἡ Νίκαια, ἡ Ἀντίπολη (σήμερα Ἀντίμπ), ἡ Ἰεράπολη (Ἰέρ) καί ἡ Μόνικοις (Μονακό). Στά παράλια τῆς Ἰσπανίας γνωστότερες ἀποικίες ἦταν ἡ Ζάκανθα καί ἡ Καλλιπολη, πού ἀποτέλεσε τόν ἀρχικό πυρήνα τῆς Βαρκελώνης.

Ἀποικίες τῆς Β. Ἀφρικῆς. Περισσότερο ἐμπορικός σταθμός παρα ἀποικία μόνιμης ἐγκατάστασης ἡ Ναύκρατη ἰδρύθηκε στό δεύτερο μισό τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. σέ ἕνα ἀπό τοὺς βραχίονες τοῦ Νεῖλου ἀπό τοὺς Ἴωνες, πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι ἀπό τό Φαραῶ Ψαμμήτιχο. Ἡ Ναύκρατη ἀνέπτυξε μεγάλη βιοτεχνία καί ὑπῆρξε κέντρο ἐμπορείας τοῦ λευκοῦ χρυσοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδή τοῦ παπύρου. Στήν παραλία τῆς Λιβύης ἡ ἔνωση πέντε ἀποικιῶν μέ ἐπικεφαλῆς τήν Κυρήνη, πού ἰδρύθηκ ἐντά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἀπό Δωριεῖς τῆς Θήρας, ἀπλώθηκε σέ μιά μεγάλη περιοχή, πού μέχρι πρόσφατα ὀνομαζόταν Κυρηναϊκή. Ὁ τόπος φημιζόταν γιά τήν ἐξαιρετή γονιμότητα τῶν ἀγρῶν του. Ἀπό ἐπιγραφές διαπιστώνεται πῶς γίνονταν μεγάλες ἐξαγωγές δημητριακῶν πρός τήν Ἑλλάδα. Ἐξαγόταν ἀκόμη λάδι καί σίλφιο.

Αριστερά: Αρχαίος Έλληνικός ναός δωρικού ρυθμού στο Σελινόυντα. Δεξιά ψηφιδωτό από το Έλ Τζέμ της Τυνησίας. Εικονίζει το θεό Διόνυσο πάνω σέ καμήλα.

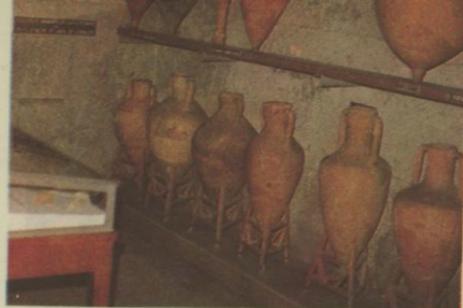
Φημισμένα ήταν τά γρήγορα άλογα τής Κυρήνης, πού άπόσπασαν νίκες στήν Ολυμπία. (βλ. άπόσπασμα επίνικειας ώδης τού Πινδάρου γιά τόν άρχοντα τής Κυρήνης Άρκεσίλαο στή σ. 76.).

Σύγχρονοι συγγραφείς έχουν έκφράσει τή γνώμη ότι κάθε προσπάθεια τών Έλλήνων νά διεισδύσουν δυτικότερα στήν παραλία τής Β. Άφρικής απέτυχε. Όρισμένα όμως εύρήματα στή σημερινή Τυνησία δείχνουν ότι άγνοούμε πολλά γιά τόν άποικισμό τής περιοχής εκείνης. Άλλωστε Τυνησίοι άρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ή σημερινή Τυνησιακή πόλη Ναμπέλ βρίσκεται στή θέση ελληνικής άποικίας, πού είχε τό όνομα *Νεάπολις*. Παραφθορά τού άρχαιοελληνικού «Νεάπολις» είναι καί τό σύγχρονο όνομα τής πόλης.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τό έμπόριο. Στήν ανάπτυξη τών άποικιών τής Μαύρης Θάλασσας καί τής Μεσογείου, έκτός από τή γεωργία καί τή βιοτεχνική παραγωγή, μεγάλο ρόλο έπαιξε τό έμπόριο. Νωρίς οι ελληνικές πόλεις είχαν άρχίσει νά αισθάνονται τήν άνάγκη νά φέρνουν στάρι καί άλλα γεωργικά προϊόντα από άλλοι. Οι άποικίες τής Μαύρης Θάλασσας έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στήν οικονομική ζωή τής Έλλάδας, γιατί τής προμήθευαν τά προϊόντα αυτά, πού οι άποικοι άντάλλαζαν μέ τά κομψά άντικείμενα τής ελληνικής βιοτεχνίας. Οι ντόπιοι άρχοντες έδειχναν μεγάλη άδυναμία γιά τά κομψοτεχνήματα αυτά, όπως βεβαιώνουν τά πολυάριθμα ελληνικά άγγεία, όπλα καί κάτοπτρα πού βρέθηκαν σέ ταφικούς τύμβους Θρακών, Σκυθών καί Κιμμερίων. Τήν ανάπτυξη των έμπορικών άνταλλαγών διευκόλυνε καί ή πρόοδος τής ναυπηγικής. Οι πεντηκόντοροι, πολεμικά πλοία μέ 50 κωπηλάτες, είχαν κατάστρωμα καί θάλαμο γιά τούς πολεμιστές. Στήν πλώρη ύπήρχε, στό ύψος τού νερού, ένα έμβολο μέ αίχμη χάλκινη γιά έμβολισμούς. Τά έμπορικά πλοία (*στρογγύλαι νήες*) είχαν τήν πλώρη καί τήν πρύμνη στρογγυλεμένες καί ψηλές καί διέθεταν εύρύχωρο άμπάρι. Άπό τό

Σ' ολοκληρή τή Μεσόγειο καί σπόν Εύξεινο ἔχουν βρεθεῖ ἀμφορεῖς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Σ' αὐτούς μετέφεραν τό λάδι καί τό κρασί. Ἡ θάση τους εἶναι σχεδόν μυτερή, γιά νά στερεώνεται σέ εἰδική ὀπή ὑποδοχῆς στό ἀμπάρι τοῦ ἀρχαίου πλοίου. Ἔτσι οἱ ἀμφορεῖς δέν προστρίβονταν μεταξύ τους καί δέν ἔσπαγαν μέ τίς τρικυμίες. (Μουσεῖο Ἀγορᾶς κλασ. χρόνων, Ἀθήνα).

Θουκυδίδη γνωρίζουμε ὅτι ἡ Κόρινθος πρώτη κατασκεύασε τριήρεις (πλοῖα μέ 3 σειρές κουπιῶν καί 200 κωπηλάτες) ἀπό τά τέλη ἤδη τοῦ 8ου αἰῶνα π.Χ. Σέ ἀπεικονίσεις ἀγγείων τῆς περιόδου ἐκείνης βλέπουμε πολεμικά πλοῖα νά συνοδεύουν τά ἐμπορικά, πράγμα πού δείχνει, ὅτι ἡ πειρατεία δέν εἶχε ἀκόμη ἐκλείψει.

Ἄλλες ἀποικίες ἐμπορεύονταν μέταλλα, ὅπως ἡ Σινώπη καί ἡ Τραπεζοῦντα στή Μαύρη Θάλασσα, ἡ Κύμη καί ἡ Νάξος στήν Ἰταλία. Ἄλλα καί στήν Ἑλλάδα ἄρχισαν τότε νά βγάζουν σιδηρομετάλλευμα, ὅπως π.χ. ἀπό τά μεταλλεῖα τῆς Χαλκίδας, πού οἱ φλέβες τους ὁμως δέν ἦταν ἀρκετά πλούσιες.

Τά βιοτεχνικά ἐργαλεῖα τελειοποιήθηκαν. Στίς παραστάσεις ἀγγείων τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. παρουσιάζεται μεγάλη ποικιλία σιδηρέων ἐργαλείων. Ἡ τελειοποίησή τους στήν περίοδο ἐκείνη εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά καλύτερῶσει καί ἡ καλλιέργεια. Ὁ Ἡσίοδος, πού ἔζησε τόν 8^ο αἰ. π.Χ., περιγράφει τό ἀτέλει τῆς ἐποχῆς μέ τό σιδηρένιο ὑνί. Τά ἐργαλεῖα, τόν ὄπλισμό, τά ὑφαντά καί τά ἀγγεῖα οἱ Ἕλληνες ἀποικοί τά προμηθεύονταν στήν ἀρχή ἀπό τίς μητροπόλεις τους. Ἐπειτα ἀνέπτυξαν δική τους βιοτεχνική παραγωγή. Ὁ ἀποικισμός πλαταίνοντας τά ὄρια τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλά καί δυναμώνοντας τό δεσμός τῶν Ἑλλήνων μέ τούς ἄλλους λαούς ἐνίσχυε τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ναυτιλίας τόσο στίς μητροπόλεις ὅσο καί στίς ἀποικίες. Ἔτσι συνέβαλε στήν ἀποσύνθεση τοῦ παλιότερου κοινωνικοῦ συστήματος, ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων ἀλλά καί τῶν λαῶν ἐκείνων, πού ἀνάμεσά τους ἱδρύνονταν οἱ ἀποικίες. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν ἰσχυρῶν οἰκονομικά νέων τάξεων (ἐμπόρων, ἐφοπιστῶν, βιοτεχνῶν), ἡ κοινωνία ἀπό ἀριστοκρατική ἐγίνε τιμοκρατική. Ὁ λαός ὁμως καί πάλι καταπιεζόταν. Στίς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας ἐξέσπασαν κοινωνικές ἐξεγέρσεις· ὁ λαός ἀπαιτοῦσε νά συνταχθεῖ γραπτή νομοθεσία. Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες γράφηκαν ἀπό Ἕλληνες νομοθέτες οἱ πρῶτοι νόμοι στήν Εὐρώπη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί οἱ οικονομικές ἐξελίξεις ὡδήγουν σέ πολιτικές μεταβολές;
2. Τί ὀφείλει ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός στόν ἀποικισμό τῶν Ἑλλήνων;
3. Τί συμβολίζει ὁ μύθος τοῦ χρυσόμαλλου δέρατος;
4. Γιατί οἱ ἑλληνόφωνοι κάτοικοι τῆς Ἰταλίας πρέπει νά εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων ἢ τῶν βυζαντινῶν Ἑλλήνων καί ὄχι ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων πού κατέφυγαν στή Δύση στούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας;
5. Σέ ποῖο συμπέρασμα μᾶς ὡδηγεῖ τό κολοσσιαῖο μέγεθος τῶν ἑλληνικῶν ναῶν τοῦ Ἀκράγαντα καί τοῦ Σελινόυντα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(W. Hutchinson, *History of the Nations*, σ. 353-4)

Ἡ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ

«Ἡ ἱδρυση τῶν Ἑλληνικῶν Ἀποικῶν ἦταν ἓνα μεγάλο βῆμα γιά τήν ἀνάπτυξη ὄχι μόνο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλλά καί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ».

(Πινδάρου, *5ος Πυθιονίκης*, στ. 60 - 70. Μετάφρ. Παν. Λεκατσά)

Ἡ νίκη σέ ἀγῶνα ἀρματοδρομίας
τό 462 π.Χ. τοῦ βασιλιά τῆς Κυρήνης Ἀρ-
κεσιλάου

«Τοῦ Ἀλεξίβιου γυιέ, σοῦ φλογανάβου/ οἱ

ὄμορφόμαλλες χάρες τ' ὄνομά σου./ Τρισκα-
λότυχες ὕπερα ἀπ' τὸ μέγα/ κάματο σου πού
ἀπότρانا τραγούδια/ κρατῶν τή θύμησή
σου. Γιατί μέσα/ σέ σαράντα ὀδηγότερες ἀρ-
μάτων/ πού κακόπεσαν, μ' ἄτρεμα τὰ φρένα/
ξανάφερεις τ' ἀμάξι ὀλόβολά σου/ κι' ἀπ' τ'
ἄθλα τὰ λαμπρά ῥθεις στής Λιθιάς/ τόν κάμπο
καί στό κάστρο τῶν γονιῶν σου».

(Θουκυδίδου ΣΤ', 3. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἵδρυση τῆς Νάξου, τῶν Συρακουσῶν, τῶν Λεοντίων καί τῆς Κατάνης

«Ἀπό δέ τούς Ἕλληνας πρώτοι οἱ Χαλκιδεῖς
ἀπό τήν Εὐβοίαν ἦλθον καί ᾤκισαν τήν Νάξον
ὑπό τήν ἀρχηγίαν τοῦ οἰκιστοῦ Θουκλέους,
καί ἀνήγειραν θωμῶν τοῦ Ἀρχηγέτου Ἀπόλ-
λωνος... Κατά τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Ἡρακλεί-
δης Ἀρχίας, προερχόμενος ἀπό τήν Κόριν-
θον, ἀποικίζει τάς Συρακούσας, ἀφού προ-
ηγουμένως ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς νήσου (Ἵρτυγί-
ας) τούς Σικελούς, εἰς τὸ μέρος, ὅπου τώρα
εὐρίσκεται ἡ ἐσωτερικὴ πόλις, πού δέν περι-
βρέχεται πλέον ἀπὸ τήν θάλασσαν. Μὲ τήν
πάροδον τοῦ χρόνου καί ἡ ἐξωτερικὴ πόλις,
ἀφού περιετείχισθη, ἔγινε πολυάνθρωπος.
Κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος μετὰ τήν ἀποίκισιν τῶν
Συρακουσῶν, ὁ Θουκλῆς καί οἱ Χαλκιδεῖς ὀρ-
μηθέντες ἀπὸ τήν Νάξον καί ἐκδιώξαντες δια-
πολέμου τούς Σικελούς, ἀποικίζουν τούς Λε-
οντίους καί ὕστερον τήν Κατάνην».

(Θουκυδίδου ΣΤ', 5. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἵδρυση τῆς Ἰμέρας

«Ἡ Ἰμέρα ἐκτίσθη ἀπὸ τήν Ζάγκλην μέ οἰ-
κιστὰς τούς Εὐκλείδην, Σίμον καί Σάκωνα· οἱ
περισσότεροι κάτοικοι τῆς ἀποικίας ἦσαν
Χαλκιδεῖς, μαζὶ μὲ αὐτούς ὄμως κατέφυκσαν
καί ἐξόριστοι ἀπὸ τάς Συρακούσας, οἱ ὀνομα-
ζόμενοι Μυλητῖδαι, ὅταν ἐνίκηθησαν εἰς μίαν
στάσιν πού ἔκαμαν· καί ἡ μὲν γλῶσσα τῶν
ἀποίκων τούτων ἀπετελέσθη ἀπὸ ἀνάμειξιν
τῆς Χαλκιδικῆς καί τῆς Δωρικῆς, ἔθιμα δέ
ἐπεκράτησαν τὰ Χαλκιδικά».

(Ἀπὸ τόν Ἀθηναϊκὸν τύπον)

Ἀπὸ τυχαῖο γεγονός ἀνεκαλύφθη ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις εἰς Κριμαίαν

Ἀετός καί δελφίνι τὸ ἔμβλημά της

«ΜΟΣΧΑ. Ὁκτώβριος. Ἰδιαίτερα ὑπηρεσία
– Πρὶν ἀπὸ λίγων καιρῶν στά δίχτυα τῶν ψαρά-
δων, στήν νοτιοανατολική παραλία τῆς Κριμαί-
ας, πιάστηκε ἕνας ἀμφιπόρας – ἀρχαῖο πῆλινο

ἄγγειο γιά μεταφορὰ κρασιοῦ καί λαδιοῦ. Κα-
τόπιν τούτου τὸ παράρτημα τοῦ Ἰνστιτούτου
τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στό
Λένινγκραντ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς
Ε.Σ.Σ.Δ. ἀπέστειλε μὲ ἀρχειολογικὴ ἀπο-
στολὴ στή Μαύρη θάλασσα. Σ' αὐτὴ πῆλκαν οἱ
φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λένινγκραντ,
Μ. Πρόπ, οἱ Α. καί Λ. Ζῶσιν καί Ντ. Κορολόφ,
ἀθληταὶ δῦται. Οἱ πρώτοι ἀσκήσεις καί ἡ ἐξε-
ρευνησις τῆς παραλίας ἔγιναν στὸν ὄρμον
κοντὰ στό χωριὸ Πλανιέρσκι, ὄχι μακριὰ ἀπὸ
τὴ Θεοδοσία. Ἐκεῖ στήν παραλία οἱ ἀρχαιολό-
γοι ἀνεκάλυψαν πολλοὺς ἀρχαίους συνοικί-
σμούς, πού ἀνάγονται στὰς ἀρχὰς τοῦ Με-
σαιῶνος. Οἱ ἐπιστήμονες ὑπελόγησαν ὅτι κάτω
ἀπὸ τὸ νερὸ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν διατηρηθῆ
ἀπομεινάρια λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων. Καί
πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ μερικές μέρες, σὲ
βάθος 5 ἕως 10 μέτρα, οἱ δῦται ἀνεκάλυψαν
ὑπολείματα προκυμίας – μερικές μεγάλες
τέτρες, καί τίς ρυμούλκων στήν ξηρὰ. Οἱ
μεγάλες γρανιτένιες πέτρες, πού ντύνανε ἀπ'
ἔξω τὴν προκυμία, ζύγιζαν ἑκατοντάδες κιλὰ
καί ἦταν καλοδουλεμένες. Σύμφωνα μὲ ὑπο-
λογισμοὺς τῶν ἀρχαιολόγων ἡ προκυμία κτί-
στηκε περίπου τὸν 4–5 αἰῶνα μ.Χ. Στὸν τομέα
τοῦ Σουντάκ ἡ ἀποστολὴ ἔπεσε πάνω σὲ ἐμ-
πορικὰ καράβια τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ
Μεσαιῶνος. Τὰ καράβια ἀνήκαν, κατὰ πᾶσαν
πιθανότητα, σὲ Ἕλληνας ἐμπόρους πού εἶχαν
στενές ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τούς κατοίκους
τῆς Κριμαίας. Ἀγοράζαν ἐδῶ κρασί, λάδι, σι-
τηρὰ καί δέρματα. Ἀητός καί Δελφίνι ἦταν τὸ
ἔμβλημα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πόλεως Ὀλβί-
ας, πού ἐξαφανίσθηκε πρό πολλοῦ. Αὐτὴ ἡ
πόλις ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ πόλις –
κράτος στή βορειοδυτικὴ Μαύρη θάλασσα.
Ἐκεῖνο στή δεξιὰ παραλία τοῦ λιμανιοῦ τοῦ
Μπούγος. Ἡ Ὀλβία κτίσθηκε πρὶν ἀπὸ 2500
χρόνια καί διατηρήθηκε πάνω ἀπὸ χίλια χρό-
νια. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ Ρῶσοι ἀρ-
χαιολόγοι ἀρχισαν τίς ἀνασκαφές στήν Ὀλ-
βία. Πέρασαν πολλοὶ αἰῶνες ἀπὸ τότε πού ἡ
Ὀλβία ἔπεσε σὲ παρακμὴ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπι-
δρομῆς τῶν νομάδων. Ὑστερα ἐξ αἰτίας καί
τῆς καθιζήσεως τῆς παραλίας ἕνα σημαντικὸ
μέρος τῆς πόλεως σκεπάσθηκε ἀπ' τὴ θά-
λασσα καί εἶναι ἀπρόσιτοι οἱ ἀρχαιολό-
γοι. Ὅχι ὄμως καί γιὰ τούς δύτες. Τοῦ χρό-
νου ἡ ἀποστολὴ θὰ γίνεῖ σύνθετη. Ἐκτός ἀπὸ
τούς ἀρχαιολόγους, θὰ κατεθῶν σὲ θυθὸ
καί ὑδροβιολόγους καί γιατροὺ – φυσιολόγους.
Πολλὰ μυστικά κρύβει ἡ Μαύρη θάλασσα.
Πολλές γενιές ἐπιστημόνων θὰ χρειασθῶν
νὰ ἐξερευνηθοῦν τίς βουλαγμένες ἀρχαίες
πόλεις, τὴ Φαναγόρια κοντὰ στό Ταμάν, τὴ
Χερσόνησος κοντὰ στή Σεβαστοπόλι καί τὸ
Παντικάπαιον κοντὰ στό Κέρτς».

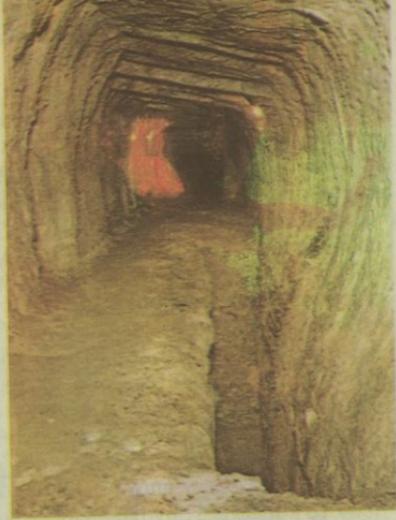
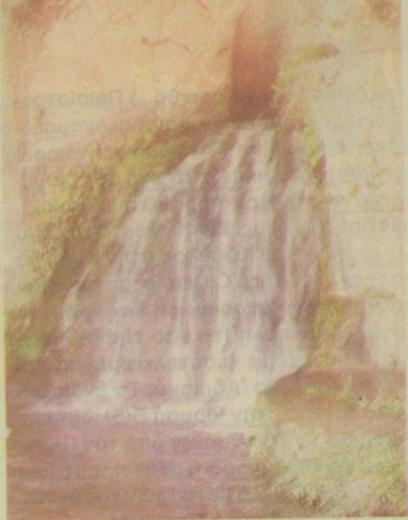
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟΝ 8^ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙ. π.Χ.

1. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

Οι κοινωνικές μεταβολές από τη δημιουργία ισχυρής τάξης εμπόρων, βιοτεχνών και έφοπλιστών, είχε ως αποτέλεσμα πολιτικές μεταβολές, που ήταν συνέπεια τόσο της οικονομικής εξέλιξης, όσο και της ανεπάρκειας των παλιών διοικητικών συστημάτων. Οι εξελίξεις με την επίδραση του άποικισμού ήταν ραγδαίες. Η βασιλεία περί τόν 7^ο αι. π.Χ. είχε καταργηθεί στα περισσότερα μέρη του ελληνισμού, με εξαίρεση τις άκραίες περιοχές του (Μακεδονία, Ήπειρο, Κύπρος). Τήν εξουσία παίρνουν στην αρχή οι άριστοκράτες κάτοχοι γής. Το πολίτευμα σ' αυτή του τη φάση λέγεται αριστοκρατικό. Τους άριστοκράτες διαδέχονται οι ισχυροί του χρήματος, που ανακύπτουν από τις νέες οικονομικές δραστηριότητες. Οι πλουσιότεροι δηλαδή (έμποροι, βιοτέχνες και έφοπλιστές) στην αρχή με έπιγαμίες και έπειτα με την ικανότητά τους εκτοπίζουν βαθμιαία τους παλιούς άριστοκράτες από την εξουσία. Στή φάση του αυτή τό πολίτευμα λέγεται τιμοκρατικό. Ο λαός όμως δέν είναι ικανοποιημένος. Ξεσπούν εξέγερσεις. Όπου επικρατούν άρχηγοί λαϊκών κινημάτων, εγκαθιδρύεται συνήθως πολίτευμα υπό τύραννο. Τό πολίτευμα αυτό, πού λεγόταν τυραννίδα, αποτελούσε γιά τήν εποχή εκείνη αναγκαία φάση γιά τή μετάβαση στό έπόμενο χρονικά πολίτευμα, τό δημοκρατικό.

Η κοινωνία τής πόλης. Η δημιουργία τών πόλεων εξαιτίας τής ανάπτυξης του άποικισμού, τής ναυτιλίας και τής εμπορευματικής παραγωγής, έπαιξε τό βασικότερο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Στην περίοδο με έπίκεντρο τά έτη 750 - 650 π.Χ. ολοκληρώθηκε ή αλλαγή από τήν κοινωνία του γένους και τής φυλής στην κοινωνία τής πόλης. Αποτέλεσμα αυτής τής αλλαγής ήταν ή κατάργηση τής βασιλείας στις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Στα όμηρικά έπη βλέπουμε βασιλιάδες με μειωμένη δύναμη. Ο Άλκίνοος, βασιλιάς τών Φαιάκων, παρουσιάζεται στην Όδύσσεια ως πρώτος μεταξύ άλλων ίσων άρχόντων. Με τήν οικονομική πρόοδο ή ζωή εξελίσσεται πρός νέα μορφή ζωής, πού κάνει περιττές τις μετακινήσεις τών φυλών και τις πολεμικές κατακτήσεις, πού απαιτούσαν στό παρελθόν τήν ήγεσία του ισχυρότερου. Η βασιλεία έτοι καταντά περιττή. Ο βασιλιάς απογομνώνεται από τις άρμοδιότητές του. Άλλου έκθρονίζεται με εξέγερσεις και άλλου χάνει τήν έξουσία του με τρόπο ειρηνικό. Ειρηνικά π.χ. φαίνεται ότι έληξε ή βασιλεία στην Άττική, όπως δείχνει ό μύθος του Κόδρου, του τελευταίου σύμφωνα με τήν παράδοση βασιλιά στην Άθήνα, πού θυσιάστηκε, γιά νά τή σώσει από τήν εισβολή τών Δωριέων. Ο μύθος φανερώνει ότι οι Άθηναίοι κράτησαν καλή ανάμνηση γιά τόν τελευταίο βασιλιά τους.

Όταν ιδρύθηκαν οι άποικίες, ή βασιλεία είχε πιά παραμεριστεί από τήν άριστοκρατία. Γι' αυτό στις άποικίες δέν υπήρχαν βασιλιάδες. Τόσο όμως στις άποικίες όσο και στις μητροπόλεις τά μέλη τών βασιλικών οικογενειών περιλαμβάνονταν ως εγγάσιοι άρχοντες στή σειρά τών άλλων. Στην Άθήνα π.χ. ό βασιλιάς έγινε δεύτερος άρχοντας στό σώμα τών άρχόντων τής πόλης. Στην Κόρινθο τά μέλη του βασιλικού γένους τών

Άριστερά:Τό άρχαιο ύδραγωγείο τών Συρακουσών λειτουργεί και σήμερα. Δεξιά, από τά έργα του Πολυκράτη στή Σάμο: Τό ύδραγωγείο πού κατασκεύασε ο Εύπαλίνος από τά Μέγαρα. Η σήραγγα έχει μήκος 1.000 μ. Διανοίχτηκε στο θουνό μέ έργασία ταυτόχρονη από τά δύο άκρα.

Βακχιαδών διορίζονταν ενιαίοι άρχοντες μέ τόν τίτλο τών πρυτάνεων. Τό ίδιο περίπου γινόταν στήν Έφεσο μέ τό γένος τών Βασιλιδών. Καί τό νέο όμως αυτό καθεστώς ο λαός τό θεωρούσε καταπιεστικό, γιατί οι εύγενείς απόβλεπαν στήν έξυπηρέτηση τών συμφερόντων τους.

Γιά τά έσωτερικά τής κοινωνικοπολιτικής ζωής τών έλληνικών πόλεων τής έποχής εκείνης γνωρίζουμε ελάχιστα. Στο γνωστό έπος του Ήσιόδου *Έργα και Ήμέραι*, βλέπουμε τόν ποιητή νά παραπονείται, γιατί ο άδελφός του τόν πήγε στά δικαστήρια καί κέρδισε τή δίκη μέ τήν ύποστήριξη τών εύγενών. Άλλοι μιλάει για τή δύναμη του χρήματος καί άλλου σέ στίχους άπαισιόδοξους προσθέτει: «Τρελλός, όποιος τολμήσει νά σηκώσει κεφάλι στό δυνατό. Θά νικηθεί καί θά προσθέσει τόν πόνο στή τροπή».

Άπό τήν καταπίεση πρώτα τών άριστοκρατών κι έπειτα τών πλούσιων ξεσπασαν ταραχές. Προηγήθηκαν έξεγέρσεις του λαού από τόν 7^ο ήδη αιώνα π.Χ. στίς πόλεις τής Μεγάλης Ελλάδας. Ο Πολύβιος βεβαιώνει ότι οι έξεγέρσεις προηγήθηκαν στίς άποικίες. Ο λαός άξίωνε νά γραφτούν νόμοι, γιατί χωρίς γραπτή νομοθεσία οι ίσχυροί δίκασαν αυθαίρετα μέ βάση τό συμφέρον τους. Η αντίδραση τών άστών καί του λαού είχε ως αποτέλεσμα τήν καταγραφή τών νόμων. Οι πρώτοι νόμοι γράφτηκαν τό 650 π.Χ. στούς Λοκρούς τής Κάτω Ήταλίας από τό Ζάλευκο, του όποιου ή νομοθεσία επηρέασε μεταγενέστερους νομοθέτες στήν Έλλάδα, όπως τό Δράκοντα, τό Σόλωνα καί τόν Κλεισθένη.

Οι νόμοι του Ζάλευκου απαγόρευαν κάθε μεσιτικό έμπόριο. Ο γεωργός προστατευόταν, ώστε νά πουλά τά προϊόντα του άπ' εύθείας στόν καταναλωτή. Άλλοι νομοθέτες (*αίσυμνήται*) τής αρχαιότητας ήταν ο Χαρώνδας στήν Κατάνη, ο Πιπτακός στή Μυτιλήνη, ο Άρίσταρχος στήν Έφεσο, ο Δράκων καί ο Σόλων στήν Άθήνα κι ο Φιλόλαος στή Θήβα. Οι ταραχές όμως συνεχίστηκαν καί μετά τήν καταγραφή τών πρώτων νόμων, πού δέν ήταν αρκετοί νά θεραπεύσουν τήν κατάσταση. Έπιωφελομένοι τότε από τούς πολιτικούς άγώνες σέ πολλές πόλεις τύραννοι κατέλαβαν τήν έξουσία. Οι σπουδαιότεροι ήταν: Ο Θρασύβουλος στή Μίλητο, ο Πολυκράτης στή

Σάμο, ὁ Φεΐδων στό Ἄργος, ὁ Κύψελος καί ὁ Περιάνδρος στήν Κόρινθο, ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κι ὁ Ὁρθαγόρας στή Σικυώνα. Τό πολίτευμα τῶν τυράννων ὀνομαζόταν τυραννίς. Ἡ τυραννίδα ἦταν γιά τήν ἐποχή ἐκείνη συνηθισμένη φάση στήν πορεία γιά τή δημοκρατία. Γιατί ἂν καί εἶχαν οἱ τυράννοι ἀριστοκρατική καταγωγή σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἦταν ἀρχηγοί τῶν λαϊκῶν τάξεων καί, ὅταν πῆραν τήν ἐξουσία, καταπίεσαν τούς ἀριστοκράτες πρὸς ὄφελος τῶν ὀπαδῶν τους. Εἶναι γνωστά τὰ ἔργα πού κατασκεύασαν, ὅπως π.χ. στή Σάμο τὰ Πολυκράτεια*. Ὁ Κύψελος στήν Κόρινθο ἔκανε μέ χρήματα τῶν πλουσίων τὸ ὑδραγωγεῖο τῆς Πειρήνης. Ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κατασκεύασε τὸ ὑδραγωγεῖο πού ὀνομάστηκε Ἐννεάκρουνος ἢ Καλλιρόη, τὸ Τελεστήριο στήν Ἐλευσίνα, τὸ Ἐκατόμπεδον στήν Ἀκρόπολη (τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς πρὶν ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα) καί τὸ ναὸ τοῦ Δία, πού ἔμεινε μισοτελειωμένος καί ὀλοκληρώθηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀδριανό. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν τυράννων ὅμως γιά τὸ λαὸ φαίνεται περισσότερο στήν ἴδρυση Βιβλιοθήκης στήν Ἀθήνα καί στήν ὀργάνωση τῶν Παναθηναίων καί τῶν Διονυσίῳ ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο. Στὴ διοργάνωση ἐπίσης τῶν Ἰσθμίων ἀπὸ τὸν Περιάνδρο ἢ στήν προεστίαση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων ἀπὸ τὸν Πολυκράτη στή Σάμο. Πολλὰ μέτρα τῶν τυράννων ὠφέλησαν τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Παράδειγμα ἐκεῖνα πού ἔλαβε ὁ Περιάνδρος ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας, γιά νὰ μὴ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ὑπαίθρος καί ὁ περιορισμὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων, πού μπορούσαν νὰ ἔχουν οἱ πλοῦσιοι. Ὁ λαὸς στὸν Ἀκράγαντα περιέβαλλε μέ ἀγάπη τὸν τυράννο Θῆρωνα. Ὁ Ἰέρων στὶς Συρακοῦσες ἔφτιαξε θέατρο καί ὑδραγωγεῖο πού λειτουργεῖ ὡς σήμερα. Στὴν αὐλὴ του ἔζησαν οἱ ποιητὲς Βακχυλίδης, Σιμωνίδης, Ἐπίχαρμος καί Αἰσχύλος. Ἀλλὰ ὑπῆρξαν βέβαια καί περιπτώσεις τυράννων πού ἦταν στυγνοὶ καταπιεστῆς, ὅπως π.χ. ὁ τυράννος τοῦ Ἀκράγαντα Φάλαρης.

2. Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΥΡΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ. (ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ)

Ὁ 7ος καί ὁ 6ος αἰ. π.Χ. ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ «Μεσαίωνα τῆς ἀρχαιότητος» στὸ μεγάλο καί παγκόσμιο ἐπίτευγμα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὴ μεταβατικὴ αὐτὴ ἐποχὴ, πού λέγεται **ἀρχαϊκὴ**, παράλληλα μέ τήν πολιτικὴ, τήν κοινωνικὴ καί τήν οἰκονομικὴ πρόοδο, συμπορεύεται ἡ πνευματικὴ καί ἡ καλλιτεχνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση τοῦ «Μεσαίωνα» καλλιεργήθηκαν στὶς αὐλές τῶν ἡγεμόνων. Γιά τοῦτο ἐξέφραζαν τὸν κόσμον τῶν εὐγενῶν. Στὴν ἀρχαϊκὴ ὅμως περίοδο ὁ πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ ὀλοένα καί σέ εὐρύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ἡ τέχνη τοῦ 7ου καί τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. λέγεται *ἀρχαϊκὴ*. Τὰ προϊόντα τῆς προκαλοῦν τὸ θαυμασμό, παρόλο πού τὴ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ ἔργα φθαρμένα ἀπ' τοὺς αἰῶνες. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη, πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς τέχνης τοῦ Μεσαίωνα, ὀδηγεῖ στήν τελειότητα τοῦ 5ου αἰῶνα καί ἔχει ὄλο τὸ σφρίγγος καί τὴ χάρη μιᾶς τέχνης πού ἐξελισσεται δυναμικά.

Ἀπὸ τὰ κύρια αἷτια τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ἦσαν ἡ γνωριμία τῶν Ἑλλήνων μέ τήν τέχνη τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν καί τῆς Αἰγύπτου, πού ὑπῆρξε ἀποτέ-

*Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί ἐγιναν ἀπὸ τὸν τυράννο Πολυκράτη.

Άριστερά. Ἀρχαϊκή κόρη
τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρό-
πολης. Διατηρεῖ ἀρκετά
χρώματα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ
τῆς πολυχρωμία.

Δεξιά. Ὁ Κούρος τῆς Ἀνα-
βύσου. Τὸ ἀγαλμα ἔχει
ὕψος 1,94 μ. Κατασκευ-
άστηκε τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. Βρί-
σκεται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιο-
λογικὸ Μουσεῖο.

λεσμα τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἄλλη αἰτία ἦταν οἱ πολιτικὲς μεταβολές. Μετὰ τὴν κατάργηση τῆς βασιλείας ἀνεγείρονται νασοὶ καὶ κατασκευάζονται δημόσια ἔργα ἀπὸ τοὺς τυράννους. Τὴν πρόοδο τῆς τέχνης βοήθησε ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἡ καλύτερη ζωὴς, πού σημειώθηκαν ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτῇ. Ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ὑπῆρξε ἀνεξάντλητη πηγὴ θεμάτων γιὰ τὴν ἐμπνευση τῶν καλλιτεχνῶν, τοὺς ὁποίους ἐνέπνεαν καὶ τὰ σώματα τῶν ἀθλητῶν, σὲ μιά ἐποχῇ πού ἡ γυμναστικὴ ἦταν ἀπασχόληση ἀγαπητὴ ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη.

Πλαστικὴ. Ἡ διακόσμηση τῶν ναῶν στὰ ἀετώματα, στὶς ζωφόρους, στὶς μετόπες καὶ στὰ ἀκρωτήρια ἔδωσε ὠθηση ἐν τῇ γλυπτικῇ τέχνῃ τῆς ἐποχῆς, πού δέχτηκε ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολή καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Τὰ αἰγυπτιακὰ ἀγάλματα, πού παριστάνουν ὄρθιους ἄνδρες μὲ τὰ χέρια κολλημένα σὲ γροθιές στοὺς μηρούς καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ πόδι προταμένο ἔμπρός, ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο τῶν πῶς χαρακτηριστικῶν ἀγαλμάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, πού εἶναι γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα *κοῦροι*.

Τὰ ἀντίστοιχα ἀγάλματα γυναικῶν τῆς ἐποχῆς εἶναι γνωστὰ σάν *ἀρχαϊκὲς κόρες*. Περιφημες εἶναι οἱ ἀρχαϊκὲς κόρες τῆς Ἀκρόπολης, πού ἐκφράζουν ὄχι μόνον μιά ἐξελιγμένη τέχνη ἀλλὰ καὶ μιά πρῶμα ἀναπτυσσόμενη πνευματικὴ κοινωνία ἐν τῇ Ἀθῆνῃ. Στὰ πρόσωπα δηλαδὴ τῶν κορῶν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης διακρίνεται μιά ἰδιαίτερη προσωπικότητα καὶ ἔντονη πνευματικότητα. Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἀποτελοῦν κτυπητὸ παράδειγμα τῆς φιλόκαλης ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης. Στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο κατασκευάστηκαν καὶ κοῖλα χυτὰ ἀγάλματα. Ἡ τέχνη τους διαδόθηκε ἐν τῇ μητροπολιτικῇ Ἑλλάδι ἀπὸ τὴν Ἰωνία. Ὡς ἐφευρέτες της ἀναφέρονται οἱ Σάμιοι τεχνίτες Ροίκος καὶ Θεόδωρος, πού ἐξῆσαν τὸν 6^ο αἰ. π.Χ.

Ἀρχιτεκτονικὴ. Τὸν 7^ο αἰ. π.Χ. τὰ λίθινα οἰκοδομήματα ἀντικαθιστοῦν τὰ ξύλινα ἢ πλίνθινα κτίσματα τῆς προηγούμενης περιόδου. Κυριαρχεῖ τώρα ὁ *Δωρικὸς* καὶ ὁ *Ἰωνικὸς* ρυθμός. Ὁ δωρικὸς ρυθμὸς δημιουργήθηκε ἐν τῇ Πελοπόννησῳ καὶ ἐκφράζει τὴν στυβαρότητα, τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὴν ἀπλότητα τῶν Δωριέων. Ὁ ἐλαφρό-

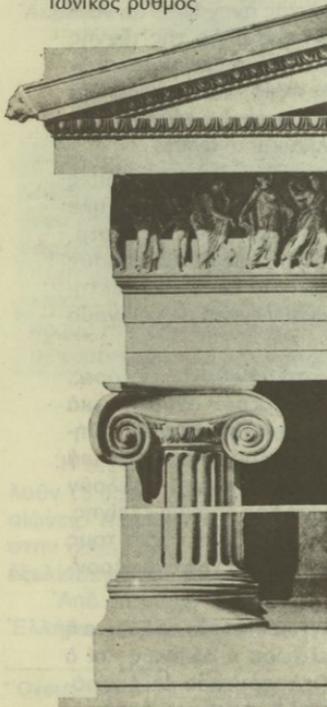
τερος καί λεπτότερος ιωνικός ρυθμός ταιριάζει στη μεγαλύτερη εύκινησία, κομψότητα καί χάρη του ιωνικού πνεύματος. Στην Ἀθήνα συνδυάστηκαν οἱ δύο ρυθμοί, πού ξεχωρίζουν ἰδίως ἀπό τούς διαφορετικούς κίονες του.

Ἄλλο χαρακτηριστικό τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ εἶναι ὅτι πάνω ἀπ' τό ἐπιστύλιο ἐναλλάσσονται μετόπες καί τρίγλυφα, ἐνῶ στή θέση τους στόν ιωνικό ρυθμό βρίσκονται ἡ ζωφόρος, δηλαδή συνεχῆς ζώνη ἀνάγλυφων παραστάσεων. Ὡς πρός τούς τύπους τῶν ναῶν ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ Μυκηναϊκοῦ Μεγάρου μέ τίς παραστάδες δημιουργεῖται ὁ πρόστυλος ναός μέ σειρά κίωνων, τεσσάρων στήν ἀρχή, μόνο στήν πρόσοψη (τετράστυλος πρόστυλος). Ἀργότερα δημιουργεῖται ὁ ἀμφιπρόστυλος ναός μέ κολόνες στίς δύο στενές πλευρές του καί ὁ περίπτερος μέ κιονοστοιχία καί στίς τέσσερες πλευρές του. Ὅταν ἡ ἐξωτερική κιονοστοιχία εἶναι διπλή, ὁ ναός λέγεται δίπτερος. Ἐξάστυλος λέγεται ὅταν ἡ στενή του πλευρά ἔχει ἕξι κίονες καί οκτάστυλος ὅταν ἔχει οκτώ.

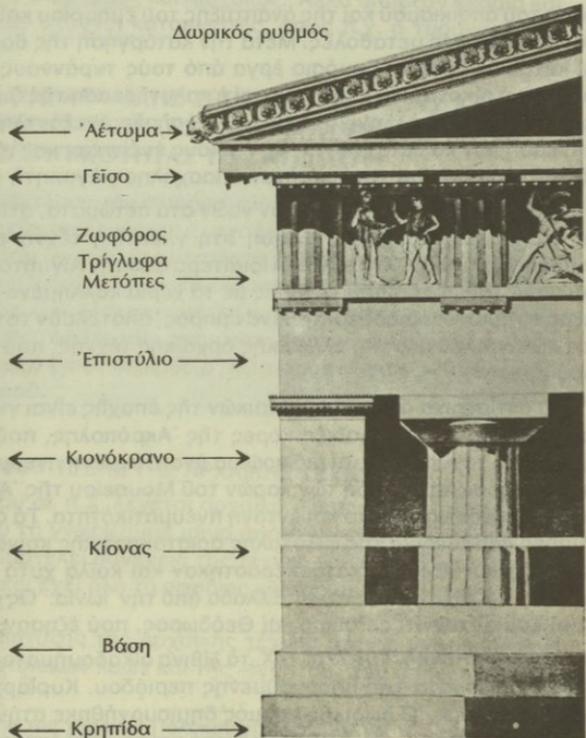
Ὁ δωρικός ρυθμός διαδόθηκε στή μητροπολιτική καί στή Μεγάλῃ Ἑλλάδα, ὅπου οἱ ναοί πῆραν καί τό μεγαλύτερο μέγεθος, ὅπως π.χ. τοῦ Σελινούντα. Παραδείγματα τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ στήν κυρίως Ἑλλάδα εἶναι οἱ ναοί τῆς Ἀφαιῆς στήν Αἴγινα, τοῦ Ἀπόλλωνα στήν Κόρινθο καί στοῦς Δελφούς, τῆς Ἥρας στήν Ὀλυμπία καί οἱ ναοί τοῦ βου αἰ. στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ ιωνικός ρυθμός κυριάρχησε στή Μ. Ἀσία καί στά νησιά. Περίφημος ἦταν ὁ ναός τῆς Ἥρας (τό Ἡραῖον) στή Σάμο.

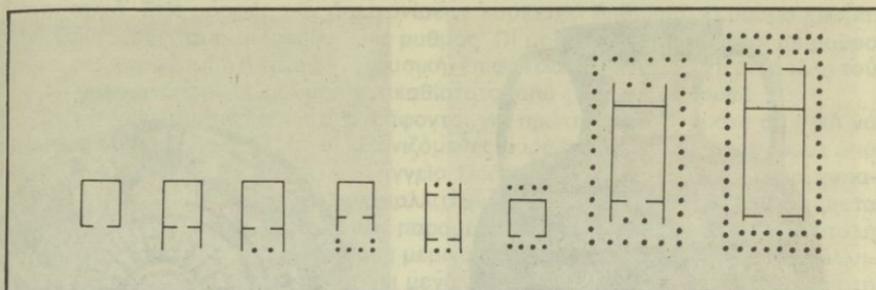
Ἴωνικός καί Δωρικός ρυθμός καί ἀρχιτεκτονικά μέλη τῶν δύο ρυθμῶν.

Ἴωνικός ρυθμός

Δωρικός ρυθμός

Η εξέλιξη του αρχαίου ναού. Στην αρχή ο ναός είναι ένα τετράπλευρο κτίσμα. Έπειτα επεκτείνονται στην πρόσοψη οι πλαγιοί τοίχοι (παραστάδες) και προστίθενται δύο κίονες στην πρόσοψη (έν παραστάσι). Τό τέταρτο σχέδιο δείχνει ναό τετράστυλο πρόστυλο. Τό πέμπτο, άμφιπρόστυλο. Τό έκτο τετράστυλο άμφιπρόστυλο. Τό έβδομο, ναό περίπτερο. Καί τό όγδοο δίπτερο.

Στους Δελφούς, όπου απ' όλο τον ελληνικό κόσμο αφιέρωναν τούς Θησαυρούς (κτήρια γιά τή φύλαξη τών αφιερωμάτων) συνυπάρχουν καί οι δύο ρυθμοί. Στους έκει Θησαυρούς τών Σιφνίων καί τών Κνιδίων αντί ιωνικών κίωνων χρησιμοποιήθηκαν απ' τόν 6^ο ήδη αί. γυναικεία αγάλματα, οί Καρυάτιδες, πού είναι πρόδρομοι τών Καρυάτιδων τού Έρεχθείου.

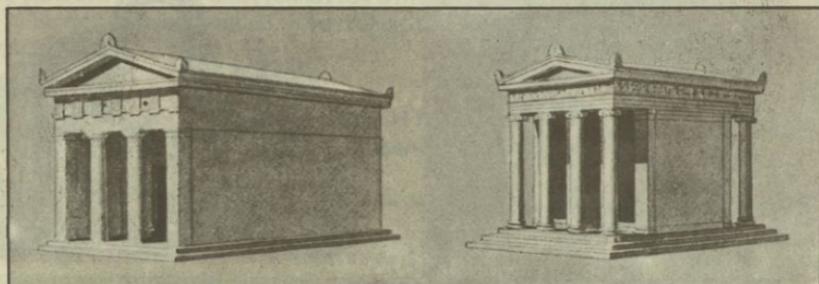
Ζωγραφική. Στην αρχιτεκτονική τής έποχής γίνεται χρήση χρωματικής διακόσμησης σέ όρισμένα μέρη τού επιστύλιου καί στα άετώματα τών ναών. Έτσι προβάλλονταν έντονότερα τά άλλα μέρη τού οικοδομήματος πού παρέμεναν λευκά.

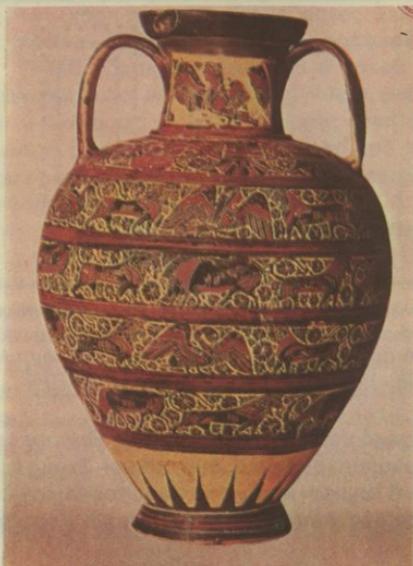
Τό ίδιο γίνονταν καί στα αγάλματα, πού ζωγραφίζονταν σέ όρισμένα μόνο μέρη. Τό ζωγράφισμα τών ματιών π.χ. έδινε στα αγάλματα ζωντάνια καί έκφραστικότητα.

Ή ζωγραφική εξέλισσόταν παράλληλα καί ως τέχνη άνεξάρτητη. Τά έργα της χάθηκαν, αλλά μπορούμε νά τή μελετήσουμε κι από τίς διακοσμήσεις τών άγγείων.

Κεραμική. Τά άγγεία τού 7ου καί τού 6ου αί. π.Χ. λέγονται *άρχαϊκά*. Τά άρχαϊκά άγγεία τού 7ου αί. π.Χ. όνομάζονται ρυθμοί *άνατολίζοντος*. Έχουν δηλαδή στή διακόσμησή τους έντονη τήν επίδραση τής άνατολικής τέχνης. Στή συνήθως κιτρινωπή επιφάνειά τους παριστάνονται μέ χρώμα καστανό ή μαύρο άγρια ζώα ή μυθολογικά τέρατα, όπως σφίγγες, γρύπες κ.ά. Στόν 6^ο αί. όμως τά άνατολίζοντα βέματα έκτοπίζονται από παραστάσεις τής ελληνικής μυθολογίας. Τά άγγεία αυτά λέγονται

Άριστερά, στην εικόνα, δωρικός ναός «έν παραστάσι». Δεξιά Ίωνικός ναός τετράστυλος άμφιπρόστυλος.

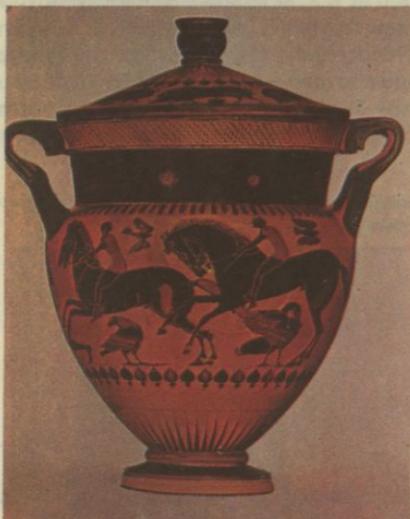

Πρώιμος Κορινθιακός ἀμφορέας (τέλη 7ου αἰ. π.Χ.) ρυθμοῦ ἀνατολίζοντος.

Ἐσωτερικὴ διακόσμηση κύλικα ρυθμοῦ ἀνατολίζοντος. Μουσεῖο Βραυρῶνας.

Χαλκιδικὸς κρατήρας τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. μετὰ παράσταση ἰππέων.

Ἐξ ἑξῆς: Πλάτος ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Κιλίκια καὶ ἄλλοι κεντρ. καὶ ἐξωτερ. ἰκ.

διηγηματικά. Στις μορφές τῶν ἀπεικονίσεων κυριαρχεῖ βαθμιαία τὸ μαῦρο χρῶμα. Ἔτσι δημιουργεῖται ὁ *μελανόμορφος* ρυθμός. Οἱ μορφές ζωγραφίζονται μὲ μαῦρο χρῶμα στὴν ἐρυθρωπὴ ἢ κτρινωπὴ (φυσική) ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Περί τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. ὁ μελανόμορφος ρυθμός ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν *ἐρυθρόμορφο*.

Στὰ ἀγγεῖα τῆς περιόδου ἀναγράφονται γιὰ πρώτη φορά ὀνόματα εἴτε γιὰ νὰ δηλώσουν σέ ποιούς ἀνήκουν οἱ εἰκονιζόμενες μορφές εἴτε γιὰ νὰ ἀναφέρουν ἀπὸ ποιὸν ζωγραφίστηκε ἢ φτιάχτηκε τὸ ἀγγεῖο. Πρόκειται γιὰ ἐλληνικὴ συνήθεια, χαρακτηριστικὴ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἕλληνα καλλιτέχνη νὰ διαιωνίσαι τ' ὄνομά του, ἀντίθετα μὲ τὸν καλλιτέχνη στὴν Ἀνατολὴ ποὺ παραμένει ἀνώνυμος. Κι ὅσο κι ἂν ἡ Ἀνατολὴ ἐδῶσε στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς περιόδου μερικὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης της στοὺς Ἕλληνες, μεταξύ τῶν δύο κόσμων ὑπάρχει μεγάλη διαφορά, ποὺ θὰ γίνεи τεράστια στὴ μεταγενέστερη περίοδο τῶν κλασικῶν χρόνων.

Μουσική. Καί ἡ μουσικὴ ἀναπτύχθηκε στὶς ἐλληνικὲς πόλεις κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδο. Μεγάλου μουσικοῦ τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Πολύμνηστος, ὁ Σακάδας καὶ ὁ Τέρπανδρος. Στόν τελευταῖο ἀποδίδεται ἡ ἐπινόηση τῆς ἐπτάχορδης λύρας ἀντὶ τῆς παλαιότερης τετράχορδης. Στὴν ἴδια περίοδο ἀνήκει κι ὁ Ἄλκμάν, Ἕλληνας ἀπὸ τὴς Σάρδεις τῆς Λυδίας, ποὺ ἔγραψε τραγούδια γιὰ τὰ *Παρθένια*, τὶς γιορτὲς τῶν παρθένων στὴ Σπάρτη. Ἡ μουσικὴ διαδόθηκε ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία στὴν Ἑλλάδα καὶ καθιερώθηκε ὡς μάθημα στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν ὅτι εἶχε θεϊκὴ προέλευση. Ἡ παράδοση γιὰ τὸν Ὀρφέα εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς σημασίας ποὺ εἶχε ἡ μουσικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες.

Τὰ γράμματα. Στὴν ποίηση τῆς περιόδου συνεχίζεται ἡ καλλιέργεια τοῦ ἠρωικοῦ ἔπους. Ὁ τελειότερος ἐκπρόσωπός του σ' ὅλες τὶς ἐποχές καὶ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς θεωρεῖται ὁ Ὅμηρος, ὁ ποιητὴς ποὺ ἔψαλε τὸν Τρωικὸ πόλεμο.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου του στὴν παγκόσμια πολιτιστικὴ ἐξέλιξη ὑπῆρξε τεράστια. Ὁ Ὅμηρος ἐζήσε τὸν 8^ο αἰῶνα π.Χ. Πιθανὴ του πατρίδα εἶναι ἡ Σμύρνη ἢ ἡ Χίος*. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διαδόθηκαν φαίνεται πρῶτα στὴ Μ. Ἀσία, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ αἰσθάνονταν οἱ ἀπομονωμένοι ἐκεῖ ἀνάμεσα στοὺς Ἀσιάτες Ἕλληνες νὰ θυμοῦνται τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων τους. Ἐπειτα διαδόθηκαν καὶ ἀγαπήθηκαν τόσο πολὺ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κι ὅπου ἄλλου ὑπῆρχε ἐλληνισμός, ὥστε ἐπηρέασαν βαθιὰ κάθε τομέα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, καθὼς καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων.

Στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ παίρνουν ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσεια τὴν ὀριστικὴν μορφή τους, μὲ τὴν ὁποία μᾶς εἶναι γνωστὲς σήμερα. Μεγάλὴ ἀλλαγὴ σημειώνεται στὸ ἔπος μὲ τὸν Ἡσίοδο ποὺ δημιούργησε τὸ διδακτικὸ ἔπος. Ποιήματά του γραμμένα σέ δακτυλικὸ ἐξάμετρο εἶναι ἡ *Θεογονία* καὶ τὸ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*.

Ἡ λυρική ποίηση ἐμφανίστηκε στὶς ἀρχές τῆς περιόδου ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ αἰσθάνθηκε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκφράσει τὸ συναισθηματικὸ του κόσμο. Ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί οἱ στίχοι της ἀπαγγέλλονταν στὴν ἀρχὴ μὲ συνοδεία λύρας. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ποίησης δὲ χρησιμοποιεῖ τὸ δακτυλικὸ ἐξάμετρο. Οἱ στίχοι του εἶναι μικροὶ καὶ τὰ μέτρα ποικίλα.

3. ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΛΟΓΟ. ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Στόν 7^ο αἰ. σημειώθηκαν ἐξελίξεις καὶ στὸ θρησκευτικὸ τομέα. Οἱ θεοὶ δὲ συμβο-

*Τὸ ἐρώτημα τῆς πατρίδας τοῦ Ὀμήρου, τὸ ἂν ὁ ἴδιος ἔγραψε τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια, ἢ γνησιότητα τῶν στίχων τῶν δύο ἐπῶν κ.ἀ. ἀποτελοῦν τὸ λεγόμενο ὁμηρικὸ πρόβλημα.

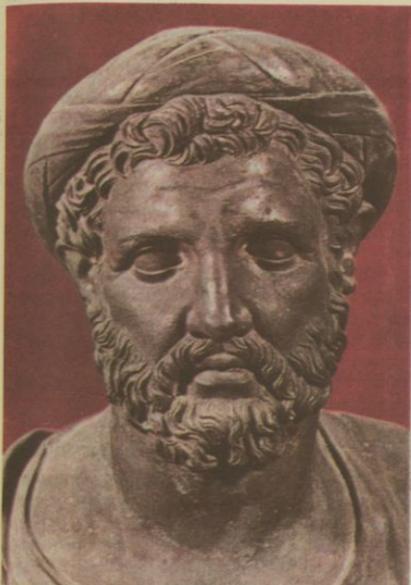
λίζουν πιά φυσικές δυνάμεις αλλά ήθικες. Ένισχύεται τώρα και ή πίστη στή μαντική δύναμη τών θεών. Στά παλιά μαντεία, σάν κι αυτό τής Δωδώνης, προστίθενται νέα. Σπουδαιότερο έγινε τό Μαντείο του 'Απόλλωνα στους Δελφούς. 'Η έπιθυμία παράλληλα τών ανθρώπων γιά μεταθανάτια ζωή δημιουργεί τίς μυστικές λατρείες τών *Μυστηρίων*, πού έδιναν στους μημένους τή βεβαιότητα τής αιώνιας ζωής. Αυτή ήταν ή βασική ιδέα τών 'Ελευσινίων και τών 'Ορφικών Μυστηρίων. 'Από αυτά τό ρεύμα τής εποχής προήλθε ή όρφική θρησκεία, πού διαμορφώθηκε όριστικά τόν 6^ο αι. π.Χ. στήν 'Αττική. Καθώς παρουσιαζόταν σάν θρησκεία «έξ άποκαλύψεως» βρέθηκε σέ αντίθεση μέ τίς φιλελεύθερες άντιλήψεις τών 'Ελλήνων.

Κατά τήν όρφική διδασκαλία ή ψυχή του ανθρώπου ήταν άθάνατη. Στήν επίγεια ζωή έμενε στό σώμα, σάν νά ήταν αυτό ό τάφος της (σήμα). Γιά τήν κάθαρσή της έπρεπε νά περάσει από πολλές ζωές ανθρώπων ή και ζώων. 'Η όρφική διδασκαλία διαδόθηκε στα λαϊκότερα ιδίως στρώματα. 'Αντίθετα προς τή δογματικότητα του 'Ορφισμού, πού έβαζε φραγμό στις πνευματικές άναζητήσεις ήλθε από τήν 'Ιωνία, μία διαφορετική πνευματική κίνηση, πού άρνιόταν τήν παράδοση και κάθε είδος «άποκάλυψη» και δίδασκε τήν πνευματική έλευθερία. Τό ρεύμα αυτό εκφράστηκε μέ τούς 'Ιωνες φυσικούς φιλόσοφους, πού έφθασαν γιά πρώτη φορά στόν κόσμο στόν επιστημονικό στοχασμό και τήν όρθολογική φιλοσοφία. 'Η μυθολογική εξέγηση τών φυσικών φαινομένων δέν ίκανοποιούσε πιά. Οί 'Ιωνες πίστευσαν πρώτοι στή νομοτέλεια τής φύσης και άρχισαν νά ασχολούνται μέ τή διερεύνηση τών νόμων της. Καί πρώτοι έθεσαν τό πρόβλημα τής πρωταρχικής ύλης του κόσμου άποβλέποντας στή γνώση τής αλήθειας, χωρίς νά ενδιαφέρονται γιά τήν πρακτική έφαρμογή της. Πρόκειται γιά μεγάλο έπίτευγμα, πού είναι όρόσημο στήν 'Ιστορία του πολιτισμού, άφού κανείς ώς τότε δέν είχε συλλάβει τήν έννοια τής έπιστήμης. Οί Αιγύπτιοι και οι Βαβυλώνιοι είχαν φτάσει σέ έμπειρικές μόνο παρατηρήσεις, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά πρακτικές άνάγκες. 'Αλλά δε διατύπωσαν ποτέ γενικές άρχές. 'Η εύρεση και ή διατύπωση θεωρημάτων ήταν άγνωστη έννοια γι' αυτούς. 'Αλλωστε ή φιλοσοφία στήν 'Ανατολή δέν άποδεσμεύτηκε ποτέ από τίς θρησκευτικές και τίς μυθολογικές άντιλήψεις.

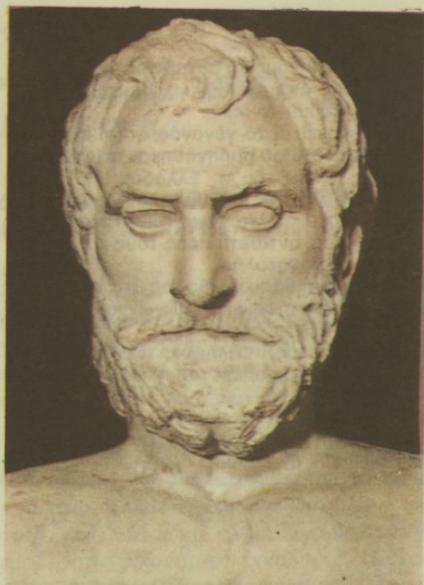
Κύριοι εκπρόσωποι τής 'Ιωνικής φιλοσοφίας είναι ό **Θαλής**, ό **Αναξίμανδρος** και ό **Αναξίμενης**. Καί οι τρεις έζησαν στή Μίλητο, τόν 6^ο αι. π.Χ. Τήν ίδια περίπου έποχή έζησε στήν Έφεσο και ό δημιουργός τής διαλεκτικής σκέψης **Ηράκλειτος**. 'Ο Θαλής, πού περιόφημες ύπηρεξαν και οι γεωμετρικές γνώσεις του, πίστευε ότι ή πρωταρχική ύλη (πρώτη άρχή) τής ζωής ήταν τό νερό. 'Ο Αναξίμανδρος δίδασκε ότι ή πρώτη άρχή ήταν τό *άπειρο*, δηλαδή κάτι τό άγνωστο. Είχε κι αυτός μεγάλες γνώσεις άστρονομικές και γεωμετρικές. Πίστευε ότι ή γή ήταν κύλινδρος μετέωρος στό σύμπαν και ότι ο κόσμος καταστρέφεται και ξαναδημιουργείται κατά περιόδους. Δίδασκε άκόμη ότι ό άνθρωπος έζησε στήν άρχή στό νερό περιβλημένος από κέλυφος.

'Ο Αναξίμενης έλεγε ότι ή πρώτη άρχή ήταν ό άέρας πού, όταν άραιωνόταν, γινόταν φωτιά κι όταν πυκνωνόταν, γινόταν άνεμος ή χώνη. Έδωσε φυσική έρμηνεία στις εκλείψεις του ήλιου και τής σελήνης, γιά τήν όποία δίδασκε ότι έπαιρνε τό φώς της από τόν ήλιο. Κι ό Αναξίμενης πίστευε ότι ό κόσμος γεννιόταν και ξανακαταστρεφόταν περιοδικά.

'Ο Ηράκλειτος δίδασκοντας γιά τή συνεχή άλλαγή και τή ροή όλων τών πραγμάτων στόν κόσμο συνήθιζε νά λέει: *Πάντα ρεΐ, πάντα χωρεΐ και ούδέν μένει*. "Η: *Δίς εις τόν αυτόν ποταμόν ούκ άν έμβαίης*. Πίστευε ότι ή πρώτη άρχή είναι τό *πύρ*. Τόν Ηράκλειτο άποκαλοΰσαν σκοτεινή δηλαδή δυσνόητο. Έλάχιστα άποσπάσματα μόνο σώζονται τής διδασκαλίας του. Ένα από αυτά λέει ότι ό κόσμος ύπήρχε πάντα και θά ύπάρχει πάντα σάν μία φωτιά αιώνια, πού μόνη της εκεί πού πάει νά σθήσει αναζω-

Πυθαγόρας ὁ Σάμιος. Αντίγραφο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Ἐθνικὸ Μουσεῖο Νεάπολης.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος. Αντίγραφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Μουσεῖο Βατικανοῦ.

ογονεῖται, πάλι μαζεύεται, γιὰ νά προχωρήσει ἔπειτα καί μετὰ νά ὑποχωρήσει.

Δηλαδή ὁ Ἡράκλειτος εἶχε συλλάβει τὴν εἰκόνα τοῦ παλλόμενου σύμπαντος πού συστέλλεται καί διαστέλλεται, χωρὶς τὰ γιγαντιαῖα τηλεσκοπία πού διαθέτει ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη.

Στοὺς ἀντίποδες τῆς Ἴωνικῆς φιλοσοφίας θρέθηκε ἡ Ἐλεατική, πού καλλιεργήθηκε στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδᾳ μέ ἐπίκεντρο τὴν ἀποικία Ἐλέα. Ἐκπρόσωποί της εἶναι ὁ **Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος**, πού διαφωνώντας πρὸς τὴ συνεχῆ ροή τῶν Ἴωνων δίδασκε ὅτι *Ἐν τὸ πᾶν ὑπάρχει* στὸν κόσμον καί ὅτι αὐτό εἶναι ὁ ἀφθαρτος θεός. Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε καί ὁ **Παρμενίδης**, πού ἀντέταξε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ Ἡρακλείτου τὴν ἀκίνησι καί τὴν ἀρνηση τῆς μεταβολῆς. Γιὰ τὴ ροὴ ἔλεγε ὅτι εἶναι φαινόμενο μόνο καί ὅτι οἱ αἰσθήσεις μας μᾶς γελοῦν, γιατί παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀλλαγὴ ἡ οὐσία ὄλων εἶναι ἀμετάβλητη.

Ὁ **Πυθαγόρας** καταγόταν ἀπὸ τὴ Σάμο, ἀλλὰ δίδαξε στὸν Κρότωνα, ὅπου ἴδρυσε τὴν περὶφημη σχολὴ τῶν Πυθαγορείων. Ἡ βασικὴ θεωρία τῆς σχολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων βρίσκεται στοὺς ἀριθμούς καί στὶς μαθηματικὲς σχέσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει πῶς οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν ὅτι οἱ ἀρχές τῶν μαθηματικῶν καί τῶν ὄντων συμπίπτουν καί ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἔχουν ἀπόλυτη σχέση μέ τὴ φύση καί τὸ σύμπαν.

Στὴν Ἐλεατικὴ Σχολὴ καί στὴν φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων βρίσκονται οἱ βάσεις, στὶς ὁποῖες στηρίχθηκε ἀργότερα ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνα καί ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς οι οικονομικές μεταβολές του Β' ελληνικού άποικισμού κατέληξαν σε μεταβολές κοινωνικές;
- 2) Πώς εξηγείται τό γεγονός ότι οι εξεγέρσεις του λαού προηγήθηκαν στις ελληνικές πόλεις τής Μ. Ελλάδας;
- 3) Γιατί οι Έλληνες επιθυμούσαν νά διαιωνίσουν στά καλλιτεχνικά τους έργα τό όνομά τους, αντίθετα πρός τούς καλλιτέχνες τής ανατολής;
- 4) Ποιά είναι ή βασική διαφορά στίς φιλοσοφικές αντίληψεις τών Ίώνων καί τών Έλεατών φιλοσόφων;
- 5) Ποιές από τίς αντίληψεις τών Ίώνων φιλοσόφων παραδέχεται ή σύγχρονη επιστήμη;
- 6) Ποιά είναι τό θαυότερο νόημα τής πρότασης τού Ήράκλειτου: «Δίς έν τώ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἄν έμβαίης»:

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Λυκοῦργος, 4. Μετάφρ. Α. Ραγκαβή)

Τά Όμηρικά έπη διαδίδονται πρώτα στή Μ. Ασία

«Από δέ τής Κρήτης ό Λυκοῦργος έπλευσεν εις τήν Ασία, θέλων, ώς λέγεται, πρός τήν δίαίταν τών Κρητῶν, ήτις είναι αὐστηρά καί ευτελής νά παραβάλη τήν πολυτέλειαν καί τροφήν τών Ίώνων, καθρός συγκρίνει πρός ύγιή σώματα τά κακόχυμα καί νοσώδη, καί νά μελετήσει τήν διαφοράν τών βίων καί τών πολιτειῶν. Έκει δέ άπαντήσας κατά πρώτον τά ποιήματα τού Όμήρου... καί ιδών εις αυτά πολλά άναμειγμένα πολιτικά καί ήθολογικά, μεγάλης σπουδής άξα, άντέγραψεν αυτά προθύμως καί τά συνέλεξε διά νά τά φέρη ένταῦθα».

(Η σύγχρονη αντίληψη γιά τή διαρκή «ροή»,
Από τόν έπιστημονικό τύπο)

Η γή μας αλλάζει

«Ο Άτλαντικός διευρύνεται, ό Ειρηνικός στενεύει, αί Άλπεις ψηλώνουν, τό Λός Άντζελες γλιστρά πρός Βορρά, ή Άφρική χωρίζεται, νησιά καταποντίζονται καί άλλα έμφανίζονται σάν μανιτάκια. Αútές είναι οι τελευταίες δραματικές άνακαλύψεις τών έπιστημόνων γιά τήν γή μας, πού μεταβάλλεται συνεχώς».

Αργά αλλά σταθερά οι ήπειροι ταξιδεύουν πάνω στόν πλανήτη μας καί μάς μεταφέρουν σάν ταξιδιώτες. Κατά τό χρονικό διάστημα τής ζωής ένός ανθρώπου ή θόρειος Άμερική καί ή Εύρώπη θά άπομακρυνθούν ή μία από τήν άλλη τόσο, όσο είναι περίπου τό ύψος του.

(W. Hutchinson, History of the Nations, σ. 303)

«Κάθε Ιστορική έπισκόπηση δείχνει πόσο υπερέχει ή ποιότητα από τήν ποσότητα. Γιατί τά φημισμένα έθνη ποτέ δέν διέθεταν μεγάλη έκταση χώρας... Τό θέλομε αυτό στήν περίπτωση τής Παλαιστίνης, τής Ελλάδας, τής Βενετίας...».

(Θουκυδίδη, ΣΤ, 57. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ο φόνος τού Ίππάρχου

«Καί όταν ήρχισεν ή έορτή, ό μέν Ίππίας εύρίσκει έξω τής πόλεως εις τόν καλούμενον Κεραμεικόν καί μέ τούς δορυφόρους του έτακτοποιεί τάς λεπτομερείας τής πομπής, πώς έπρόκειτο νά προχωρήση, ό δέ Άρμόδιος καί Άριστογείτων έχοντες τά έγχειρίδια έπροχώρουν πρός τήν πρᾶξιν. Όταν όμως ειδον ένα από τούς συνωμώτας νά συνομιλή φιλικώς μέ τόν Ίππιαν (ό δέ Ίππίας ήτο καταδικτικός πρός όλους), έφοβήθησαν νομίσαντες ότι κατηγγέλθησαν καί έντός όλίγου θά συλληφθούν... Άμέσως επιτιθέντες έναντίον του... κτυποῦν τόν Ίππαρχον έπανειλημμένως καί τόν φονεύουν. Καί ό μέν Άριστογείτων διέφυγε πρός στιγμήν από τάς χείρας τών δορυφόρων, διότι έτρεξεν όχλος πολλός εις τό μέρος εκείνο, συλληφθείς όμως άργότερον έφονεύθη κατά τρόπον σκληρόν. Ό δέ Άρμόδιος έφονεύθη άμέσως επί τόπου».

ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗ ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

1. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΩΣ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΑΝ ΠΟΛΟΙ ΕΛΕΞΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Στή μεταβατική περίοδο ολοκληρώνεται στήν Ελλάδα ή αλλαγή από τά κράτη φυλετικού τύπου σέ κράτη τύπου πόλης, ενώ ή πολιτιστική πρόοδος, πού χαρακτηρίζει τήν εποχή, στενεύει τό δεσμό ανάμεσα στά μέλη τής κοινότητας. Σέ όρισμένες μάλιστα περιοχές τής Ελλάδας δημιουργήθηκαν καί κοινά, χαλαρές δηλαδή όμοσπονδίες πόλεων*. Οί Βοιωτοί π.χ. σχημάτισαν κοινό μέ μέλη τίς βοιωτικές πόλεις από τόν Ζ' ήδη αϊ. π.Χ.

Ίδιαίτεροι παράγοντες στή Σπάρτη καί στήν Αθήνα οδήγησαν στή δημιουργία δύο βασικά αντιθέτων κοινωνιών, τών Αθηνών, πού προοδευτικά εξελίχτηκαν στήν ιδανικότερη μορφή δημοκρατίας στήν Αρχαία Ελλάδα, καί τής Σπάρτης, πού ξεκινώντας από προοδευτικότερα πρότυπα κατάντησε νά γίνει όλιγαρχική πολιτεία, άπολιθωμένη στό χρόνο καί άδιάφορη στίς οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις. Αιτία πού ή Σπάρτη δέν εξελίχτηκε πολιτικά, αλλά όπισθοδρόμησε, ήταν ή ιδιουτυπία του πολιτεύματός της, πού δέν επέτρεψε τήν άποικιακή επέκταση ούτε τήν ένασχόληση μέ τό εμπόριο. Έτσι στή Σπάρτη δέν ύπήρξαν οι οικονομικές μεταβολές, πού οδήγησαν άλλες πόλεις στίς γνωστές πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις.

Στή Λακωνία, μετά τήν ύποταγή τής μυκηναϊκής πόλης τών Άμυκλών, οι κατακτητές Δωριείς έγκαταστάθηκαν ανάμεσα στους πολυπληθέστερους Άχαιοούς καί τούς έκαναν ειλωτες. Οί Σπαρτιάτες όμως ζούσαν μέ τό μόνιμο φόβο τής εξέγερσής τους. Οί Α' καί Β' Μεσσηνιακοί πόλεμοι, πού έγιναν στόν 8^ο καί 7^ο αϊ. αντίστοιχα δέν ήταν παρά εξέγέρσεις τών ειλώτων τής Μεσσηνίας. Λίγο μετά τό Α' Μεσσηνιακό πόλεμο στά τέλη του 8ου αϊ., στόν όποιο ήγήθηκε τών Μεσσηνίων ό Άριστόδημος, οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν από τούς Τεγεάτες. Η ταπεινότητα τής Σπάρτης έκανε τούς ευγενείς της πιο διαλλακτικούς προς τό λαό, μέ τόν όποιο είχαν έλθει παλιότερα σέ αντίθεση. Νέα όπλα καί νέα τακτική χρησιμοποιήθηκε τότε στό Σπαρτιατικό στρατό, όπως δείχνουν λακωνικά ειδώλια τής περιόδου πού εικονίζουν «όπλίτες». Είναι ή εποχή πού συγκροτήθηκαν στίς ελληνικές πόλεις οι όπλιτικές φάλαγγες. Κάθε πόλη θάσχιζε στό έξής τή δύναμή της στό πλήθος. Καί για νά επιτευχθεί αυτό, έπρεπε νά στρατευτεί ό λαός. Από τότε όμως πού στρατεύονταν εκείνοι πού άνήκαν στίς λαϊκότερες τάξεις, άρχισαν νά άποκτοϋν καί πολιτικά δικαιώματα.

Έτσι καί στή Σπάρτη οι ευγενείς αναγκάστηκαν ύπό τήν πίεση του κινδύνου νά άναεώσουν παλιά προνόμια του δήμου καί νά προβοϋν σέ παραχωρήσεις.

Η κυριότερη ήταν ή άποκατάσταση τών άκτημόνων. Όσο περισσότεροι θά άποκτοϋσαν κλήρους, τόσο ισχυρότερη θά ήταν ή όπλιτική φάλαγγα. Καί μόνη λύση για τό πρόβλημα αυτό ήταν νά αναληφθει ένας νέος κατακτητικός πόλεμος. Πράγματι, μετά

* Δέν πρέπει νά συγχέονται μέ τίς άμφικτιονίες, θρησκευτικοπολιτικές δηλαδή ενώσεις πόλεων, όπως τής Καλαυρείας (Πόρου), τής Δήλου, τών Δελφών κ.ά.

τήν άποκατάσταση κοινωνικής ειρήνης στη Σπάρτη, οι Σπαρτιάτες εισέβαλαν στην Άργολίδα. Στη μάχη μέ τους Άργείους, γύρω στό 669 π.Χ., είχαν βαρείες άπώλειες. Το ύτο έδωσε άφορμή γιά νέα έξέγερση τών Μεσσηνίων, πού άπό τήν Ίθώμη διενεργούσαν έπιδρομές εναντίον τής Σπάρτης. Τά κατορθώματα κατά τήν παράδοση του άρχηγού τών Μεσσηνίων Άριστομένη άπηχούν τή δυσκολία, στην όποια βρέθηκαν τότε οι Σπαρτιάτες. Άπό τούς στίχους του Τυρταίου, πού πολέμησε ό ίδιος στις τάξεις τών Σπαρτιατών, προβάλλουν εικόνες του πολέμου τής παλιάς παράδοσης. Οι πολεμιστές κρατούσαν μεγάλες άσπίδες, πού τούς προστάτευαν όλόσωμα, πολεμούσαν μεμονωμένα καί πρόσβαλλαν τόν έχθρο μέ τό δόρυ. Οι Σπαρτιάτες τελικά νίκησαν. Άλλά ό νέος κίνδυνος συμφιλώσε περισσότερο τίς κοινωνικές τάξεις στη Σπάρτη. Οι εύγενείς δέχτηκαν νά χάσουν καί τά τελευταία τους προνόμια. Όλοι οι Σπαρτιάτες έγιναν κάτοχοι κλήρων ίσης έκτασης. Ό δήμος συναποτελέστηκε άπό τούς «όμοίους». Οι εύγενείς κράτησαν μόνο τό δικαίωμα νά εκλέγονται στη γερούσια. Έτσι, περί τά μέσα του 7ου αί. π.Χ., η Σπάρτη έφτασε σέ έκπληκτικό στάδιο πολιτικής εξέλιξης, πού άποδόθηκε στη νομοθεσία του Λυκούργου. Στην περίοδο εκείνη οι Σπαρτιάτες πολίτες ήταν 9.000, γιατί ύπάρχουν ιστορικά στοιχεία, ότι τόσοι ήταν οι κληροί τής γής μετά τό Β΄ Μεσσηνιακό πόλεμο.

Άντίθετα πρós τή Λακεδαίμονα, όπου οι Σπαρτιάτες επέβαλλαν τήν έξουσία τους στις γύρω κοινότητες, οι κάτοικοι τής Άττικής ήταν όλοι Άθηναίοι πολίτες μέ τά ίδια δικαιώματα πού είχαν καί οι πολίτες τών Άθηνών. Τό άθηναϊκό κράτος είναι τό πρώτο στην Ελλάδα, πού δέν τό άποτέλεσαν οι πολίτες μιάς μόνο πόλης. Η συνένωση τών κατοίκων τής Άττικής, πού άποδίδεται στό μυθικό βασίλια Θησέα, δέ θά έγινε χωρίς συγκρούσεις, όπως ύποδηλώνει ό μύθος τής φιλονικίας Άθηνάς καί Ποσειδώνα γιά τό ποιός θά έδινε τό όνομά του στην πόλη τών Άθηνών. Ό συνοικισμός έορταζόταν μέ τά *Συνοικια*, γνωστά άργότερα ως *Παναθήναια*.

Στην Άττική πρίν άπό τήν κατάργηση τής βασιλείας οι κάτοικοι της διαίρουσαν σέ τέσσερες φυλές: Τούς *Γελέοντες*, τούς *Άργαδείς*, τούς *Αιγιγορείς* καί τούς *Όπλητες*. Τά όνόματα άναπακρίνονταν φαίνεται σέ τοπικές λατρείες, όπως φανερώνει έπιγραφή πού άναφέρει «Δία Γελέοντα».

Οί κληρονομικοί βασιλιάδες τών Άθηνών άντικαταστάθηκαν μετά τήν κατάργηση τής βασιλείας άπό άρχοντες πού εκλέγονταν γιά μιά δεκαετία. Σύμφωνα μέ όρισμένες πηγές η άλλαγή αύτή πρέπει νά τοποθετηθεί γύρω στό 753 π.Χ.

Άπό τόν 8ο αί. παρουσιάζεται μία οικονομική πρόοδος πού συμβαδίζει μέ τήν κοινωνική καί τήν πολιτική. Η νέα διαίρεση τών κατοίκων τής Άττικής σέ *εύπατρίδες*, *γεωμόρους* (γεωργούς) καί *δημιουργούς* (βιοτέχνες) άπχεϊ τήν άρχή τής έποχής τής κατάργησης του πρωτόγονου κοινοτικού σιτιστήματος. Στην άριστοκρατική περίοδο

Άττικό τετράδραχμο του 6ου π.Χ. αιώνα

μόνο οι εύγενείς ήταν ενεργοί πολίτες. Έκλεξιμοί στις θέσεις των αρχόντων ήταν οι πλουσιότεροι απ' αυτούς, ενώ οι λιγότερο πλούσιοι συμμετείχαν στην έκκλησία του δήμου. Σ' αυτή τή διάκριση φαίνεται ὀφειλόταν ἡ μετέπειτα διαίρεση σέ πεντακοσιομέδιμνους καί τριακοσιομέδιμνους ἢ ἵππεις.

Ἄλλά καί οἱ μή εύγενείς χωρίζονταν σέ δύο τάξεις. Στούς ζευγίτες, πού λέγονταν ἔτσι, ἐπειδή ὑπηρετοῦσαν στό «ζυγό», δηλαδή τήν ὀπλιτική φάλαγγα (εἴτε κατά μία ἄλλη γνώμη, γιατί εἶχαν τόση ἔκταση γῆς ὅση μποροῦσε νά καλλιεργηθεῖ ἀπό ζεῖγος βοδιῶν), καί στούς θῆτες, πού δέν εἶχαν οὔτε γῆ οὔτε μόνιμη ἐργασία. Ἡ διαίρεση αὐτή τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς προϋπῆρξε τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνα. Ἡ διάκριση πάντως μέ βάση τό «τίμημα», δηλαδή τό ἐπίπεδο τοῦ εἰσοδήματος πού εἶχαν οἱ πολίτες, δεῖχνει τήν ἐπικράτηση στήν Ἀθήνα τιμοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Τό καθεστῶς τῶν ἀρχόντων, πού παρέμεναν κατά μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη δέκα χρόνια στήν ἐξουσία, ἔληξε τό 683 π.Χ. Ἀπό τό ἐπόμενο ἔτος ἐκλέγονταν ἀρχοντες ἐνιαῦσοι, δηλαδή γιά ἓνα χρόνο. Κι ἀκόμη ἡ ἐξουσία μοιράστηκε σέ ἐννέα ἐκπροσώπους τῆς. Στόν ἐπώνυμο ἀρχοντα, τόν πολέμαρχο, τόν βασιλέα καί τούς ἐξη θεσμοθέτες.

Ὁ ἐπώνυμος ἀρχων, πού τό ἔτος τῆς διακυβέρνησής του ὀνομαζόταν ἀπό αὐτόν, συγκαλοῦσε τήν ἐκκλησία καί τή βουλή καί διεύθυνε τίς συνεδριάσεις τους.

Ὁ πολέμαρχος ἦταν ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ καί δίκαιζε τά ἀδικήματα ὅσων εἶχαν ἐπιστρατευεῖ.

Ὁ βασιλιάς εἶχε τήν ὑπευθυνότητα τῶν θυσιῶν, τήν ἐπιμέλεια τῶν μυστηρίων καί ὀρισμένες δικαστικές ἀρμοδιότητες.

Οἱ ἐξη θεσμοθέτες κατέγραφαν τούς νόμους. Ἀργότερα ὁμως ἀνέλαβαν καί καθήκοντα δικαστικά ἐιδικῆς ἀρμοδιότητος. Οἱ ἀρχοντες, ὅταν τέλειωνε ἡ θητεία τους, γίνονταν μέλη τοῦ Ἀρείου Πάγου, πού ὀνομαζόταν ἔτσι ἀπό τόν τόπο τῶν συνεδριάσεών του, στό λόφο τόν ἀφιερωμένο στό θεό Ἄρη. Ὁ Ἀρειος Πάγος, πού προερχόταν ἀπό τό παλιότερο συμβούλιο τῶν βασιλιάδων, ἦταν τώρα ὄργανο τῆς ἀριστοκρατίας. Περί τά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη μιᾶς νομοθεσίας νέας καί μάλιστα γραπτῆς. Οἱ πρῶτες ταραχές στήν Ἀττικὴ ἀρχισαν μέ τό αἴτημα τῶν λαϊκῶν τάξεων νά γραφτοῦν νόμοι. Ὁ Ἀριστοτέλης, περιγράφοντας τήν κατάσταση πού εἶχε δημιουργηθεῖ γύρω στό τέλος τοῦ 7ου αἰ. στήν Ἀττικὴ, λέει πῶς οἱ φτωχοὶ ἦταν ὑποδουλωμένοι στούς πλούσιους, ὄχι μόνο οἱ ἴδιοι ἀλλά καί οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά τους. Ὀνομάζονταν ἐκτῆμοροι ἐξαιτίας τῶν ὄρων, μέ τούς ὁποίους καλλιεργοῦσαν τά χωράφια τῶν πλουσιῶν. Ἡ ὀνομασία δηλαδή ἐκτῆμοροι ἐξηγεῖται ἀπό τό γεγονός, ὅτι πλήρωναν τό 1/6 τῆς σοδιάς.* Ἄν δέν παρέδιδαν ἐγκαίρα τό μίσθωμα, μποροῦσαν νά τούς πάρουν οἱ πλούσιοι ὡς δούλους κι αὐτούς καί τά παιδιά τους.

Οἱ παραγωγικές δυνάμεις ὁμως τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἀναπτύσσονταν γρήγορα. Τό θαλάσσιο ἐμπόριο καί ἡ βιοτεχνία προόδευαν. Καθώς μειωνόταν ἡ ἐξουσία τῶν εύγενῶν, ἀρχισαν νά διακρίνονται τά εὐπορα καί τά μεσαία στρώματα. Πρόβαλε τότε στήν Ἀττικὴ μιά καινούργια κοινωνική δύναμη — ὁ δῆμος. Ἡ κυριαρχία τῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἀθηναϊκῶν γενῶν ἀρχισε νά κλονίζεται. Τῆ στροφή τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τῆ γεωργία πρὸς τό ἐμπόριο διευκόλυναν οἱ ὄρμοι τῆς παραλίας τῆς, πού εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας. Ἄλλωστε, ἐπειδὴ ἦταν πετρώδης καί πολύ λίγο εὐφορη, δέν προσφερόταν στήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

* Καί τά 5/6 πού κρατοῦσαν δέν τούς ἔφταναν νά ζήσουν, γιατί τά χωράφια ἦταν μικρά.

2. ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΚΥΛΩΝΑ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΑ

Μετά τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσιῶν δημιούργησε εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τυραννικοῦ πολιτεύματος. Γύρω στὸ ἔτος 632 π.Χ. ὁ ἀθηναῖος Ὀλυμπιονίκης Κύλων, πού μετὰ τὴν νίκη του στὴν Ὀλυμπία τὸ 640 π.Χ. εἶχε γίνει δημοφιλῆς, ἠγῆθη κινήματος, πού καταπνίγηκε ὁμως εὐκολὰ ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν ἀριστοκρατῶν, ἐπειδὴ οἱ πολιτικές συνθήκες δὲν ἦταν ὠριμες καὶ οἱ χωρικοὶ ἔμειναν πιστοὶ στοὺς εὐγενεῖς. Ὁ Κύλων διέφυγε στὰ Μέγαρα, οἱ ὁπαδοὶ του ὁμως κατέφυγαν στὴν Ἀκρόπολη, ὅπου ἐξοντώθηκαν δίπλα στὸ βωμὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ σφαγὴ τους στὸν ἱερὸ χῶρο ἦταν βεθήλωση κι ὅταν ἔπεσαν ἀργότερα ἐπιδημίες στὴν Ἀθῆνα, ἀποδόθηκαν στὴν ὀργὴ τῶν θεῶν. Ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἱεροσυλία τῆς σφαγῆς τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κύλωνα (*Κυλώνειο ἄγος*) θεωρήθηκε τὸ ἀριστοκρατικὸ γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Ὅτι ὁμως δὲν καταπνίγηκε ὁλότελα ἡ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ φαίνεται ἀπὸ τὴ νομοθεσία τοῦ Δράκοντα πού ἐπακούθησε (621 π.Χ.). Ἀλλὰ ἡ κατάστασις καὶ πάλι δὲ θεραπεύτηκε. Τὰ πολιτικὰ μέτρα πού πήρε ὁ Δράκοντας εἶναι ἀθέβαια. Ἐκανε πάντως ὑποχρεωτικὴ τὴν προσέλευση στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ ἔδωσε δικαίωμα πολίτη στοὺς «ὄπλα παρεχομένους». Ὁ Δράκων μετὰ τῶν μεγάλων ἀδικημάτων κατέταξε καὶ τὴν κλοπὴ καὶ ἔκανε τὴν πρώτη διακρίσι τῶν φόνου σέ φόνου ἐκ προμελέτης καὶ ἐξ ἀμελείας. Ἰδρυσε ἐπίσης τὸ δικαστήριον τῶν 51 ἐφετῶν. Ἡ πολιτικὴ νομοθεσία τοῦ Δράκοντα καταργήθηκε ἔνωρίς. Ἡ ποινικὴ ὁμως διατηρήθηκε ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο ἀθηναῖο νομοθέτη, τὸ Σόλωνα.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσιῶν συνεχίστηκε. Τὶς ἀντίπαλες μερίδες ἀνέλαβε νὰ συμβιβᾶσει ὁ Σόλων τὸ 594 π.Χ. ὡς ἐπώνυμος ἄρχων, νομοθέτης καὶ «διαλλακτῆς». Ἡ προσωπικότητά του γιὰ τὸ ρόλο αὐτὸ ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη, γιατί ἦταν εὐπατρίδης, ἔμπορος, ποιητῆς καὶ εἶχε φήμη σοφοῦ. Ἦταν λοιπὸν ὁ Σόλων πρόσωπο κοινῆς ἐμπιστοσύνης.

Ὁ ἀθηναῖος σοφὸς προχώρησε σέ τολμηρὴς γιὰ τὴν ἐποχὴ του οἰκονομικοκοινωνικές καὶ πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ μέτρα του τὸ σπουδαιότερο ἦταν ἡ *σεισάχθεια*, μέ τὴν ὁποία ἀπελευθέρωσε τοὺς ὀφειλέτες καὶ τοὺς ἀπέδωσε τὰ ὑποθηκευμένα τους κτήματα, ἀπαγόρευσε δὲ τὸ δανεισμὸ μέ ὑποθήκη τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία.

Τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ μέτρα τοῦ Σόλωνα εἶναι ὅτι υἱοθέτησε τὸ εὐβοϊκὸ νομισματικὸ σύστημα, πού τὰ νομίσματά του εἶχαν μικρότερο θᾶρος ἀργύρου κατὰ τὸ 1/3 ἀπὸ τὰ παλιότερα ἀθηναϊκὰ νομίσματα. Ἔτσι τὸ κράτος ἐξοικονόμησε χρήματα γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, πού εἶχαν πουληθεῖ δοῦλοι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς.

Στὰ πολιτικὰ του μέτρα ἀνήκουν τὰ πιὸ κάτω:

1. Διατήρησε τὶς τέσσερις φυλὲς καθὼς καὶ τὴ διαίρεση τῶν πολιτῶν σέ τάξεις μέ βάση τὸ εἰσόδημά τους (πεντακοσιομέδιμους, τριακοσιομέδιμους, ζευγίτες, θῆτες).
2. Οἱ ἄρχοντες προέρχονταν ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις.
3. Παραχωρήθηκαν περιορισμένα πολιτικὰ δικαιώματα καὶ στοὺς θῆτες, πού γιὰ

πρώτη φορά μετείχαν στην έκκλησία του δήμου. Μπορούσαν δηλαδή οι θήτες να εκλέξουν άρχοντες, αλλά όχι να εκλεγούν.

4. Ο Άρειος Πάγος περιορίστηκε σε δικαστικά κυρίως καθήκοντα, αλλά εξακολούθησε να εϋθύνεται για την τήρηση των νόμων και την προστασία του πολιτεύματος.

5. Ίδρύθηκε η *Βουλή των Τετρακοσίων*. Από κάθε μιά από τις 4 φυλές εκλέγονταν εκατό βουλευτές. Το έργο τους ήταν προβουλευτικό.

6. Οι άρχοντες εκλέγονταν με συνδυασμό εκλογής και κλήρωσης, για να μοιράζονται τα αξιώματα πιό δημοκρατικά.

7) Η έκκλησία του δήμου, στην οποία συμμετείχαν και οι θήτες, είχε δικαιώματα εκλογής των αρχόντων και επιψήφισης των προτάσεων της Βουλής.

Ο χαρακτήρας του Σολώνειου πολιτεύματος είναι συμβιβαστικός, γιατί προσπάθησε να γεφυρώσει αντίθετες απόψεις και συμφέροντα. Έθεσε ακόμη τα συμφέροντα του κράτους πιό πάνω από τα συμφέροντα κομμάτων και φυλών. Όστόσο τό πολιτεύμα του Σόλωνα δέν ήταν δημοκρατικό αλλά τιμοκρατικό μέ τάσεις δημοκρατικές. Ορισμένοι πάντως από τούς νόμους του Σόλωνα μπορούν να θεωρηθούν πολυ προοδευτικοί.

Η νομοθεσία του Σόλωνα δέν ικανοποίησε ούτε τούς εύγενείς, επειδή κατάργησε τά χρέη, ούτε τό λαό πού προσδοκούσε περισσότερα και πρό πάντων άναδασμό τής γής. Ο Σόλων αποφάσισε να ταξιδέψει στην Αίγυπτο, για να μήν άναγκαστεί υποχωρώντας στις πιέσεις να αλλάξει τούς νόμους του. Φρόντισε όμως να διαδοθεί ότι δέν θά επέστρεφε, αν δέν περνούσαν δέκα χρόνια. Ο Άριστοτέλης στό έργο του «Αθηναίων Πολιτεία» (11) λέει: «Ο Σόλων τάχθηκε αντιμέτωπος και των δύο παρατάξεων και ενώ μπορούσε να γίνει τύραννος συμμαχώντας μέ τή μία ή τήν άλλη, προτίμησε να προκαλέσει τήν έχθρα και των δύο σώζοντας τήν πατρίδα του και προσφέροντας άριστους νόμους».

Η ΤΥΡΑΝΝΙΔΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (560 - 510 π.Χ.)

Η άνοδος τής μέσης τάξης και ό περιορισμός τής δύναμης των άριστοκρατών στην Αθήνα επιβεβαιώνεται και από τις πρώτες υπερπόντιες έπιχειρήσεις των Αθηναίων, τήν κατάληψη άπ' αυτούς του Σιγείου, κοντά στον Έλλήσποντο, τόν έμπορικό ανταγωνισμό μέ τά Μέγαρα και τόν πόλεμο μέ τούς Μεγαρείς για τή Σαλαμίνα, πού προσαρτήθηκε τελικά από τούς Αθηναίους. "Όλα αυτά έγιναν στή διάρκεια του δου αί. π.Χ.

Στήν περίοδο εκείνη επικρατούσαν στην Αττική τρία κόμματα μέ συγκρουόμενες επιδιώξεις: των πεδιακών (μεγαλοκτηματιών) υπό τό Λυκούργο, των παραλίων (άστών) υπό τόν Μεγακλή και των διακρίων (μικρογεωργών) υπό τόν Πεισίστρατο.

Ο Πεισίστρατος είχε άποκτήσει μεγάλη φήμη στόν πόλεμο έναντίον των Μεγαρέων. Μέ τήν ύποστήριξη των όπαδών του κατέλαβε βίαια τήν έξουσία. Δύο φορές εκδιώχτηκε, αλλά κατόρθωσε να έπικρατήσει πάλι. Κυβέρνησε ως τό θάνατό του (527 π.Χ.).

Ο Άριστοτέλης άποδίδει τή μακροβιότητα τής τυραννίδας του Πεισιστράτου στή μετριοπάθειά του. Δέν παρασύρθηκε σε λήψη μέτρων, πού θά άνακούφιζαν προσωρινά τούς φτωχούς, αλλά θά κατέστρεφαν τήν οικονομία τής Αττικής. Διατήρησε τό Σολώνειο πολιτεύμα και έδειξε γενικά μετριοφροσύνη, μέ έξαιρεση τήν έξορία του άριστοκρατικού γένους των Άλκμαϊωνιδών. Έλαβε μέτρα για τήν προστασία τής γεωργίας και ιδιαίτερα για τήν καλλιέργεια τής έλιās. Καθιέρωσε

δικαστήρια πού περιόδευαν στην ύπαιθρο γιά επίλυση τῶν μικροδιαφορῶν καί περιόρισε τήν ἀστυφιλία. Προστάτευσε τέλος τή βιοτεχνία καί τό ἐμπόριο.

Μέ τή φορολογία τῆς δεκάτης (10% ἐπί τοῦ εἰσοδήματος) ἔκτισε ναούς καί ἔκανε δημόσια ἔργα, γιά νά δώσει δουλειά στούς ἀνέργους.

Ὁ Πεισίστρατος, ὅπως ἀναφέρθηκε καί σέ ἄλλο κεφάλαιο, ἐνδιαφέρθηκε γιά τή διοργάνωση τῶν ἑορτῶν τῶν *Παναθηναίων* καί τῶν *Διονυσίων*. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι στά χρόνια του καταγράφηκαν στήν Ἀθήνα γιά πρώτη φορά τά Ὀμηρικά ἔπη.

Ὅταν πέθανε ὁ Πεισίστρατος, τόν διαδέχτηκαν στήν ἐξουσία οἱ γιοί του Ἰππίας καί Ἰππαρχος. Μετά τή δολοφονία τοῦ Ἰπάρχου ὁ Ἰππίας ἔγινε φιλύποπτος καί τυραννικός. Οἱ Ἀλκμαιωνίδες μέ τή βοήθεια τῆς Σπάρτης κατάφεραν τελικά νά τόν ἐκδιώξουν. Ὁ Ἰππίας κατέφυγε στό Σίγαιο καί ἀπό κεῖ στίς Σάρδεις. Ἡ ἀφιξή του στήν Ἀσία ἔδωσε στό Δαρεῖο μιά ἀπό τίς ἀφορμές γιά τήν πραγματοποίηση τῆς καθαρᾶ ἱμπεριαλιστικῆς του ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

Μέ τήν κατάλυση τῆς τυραννίδας στήν Ἀθήνα ξανάρχισαν οἱ κομματικοί ἀγῶνες. Ὁ Ἰσαγόρας, νέος ἀρχηγός τῶν πεδιακῶν, μέ τή βοήθεια τῆς Σπάρτης προσπάθησε νά ἐπιβάλει ὀλιγαρχία. Ὁ λαός ὅμως ἐξεγέρθηκε καί ἔφερε στήν ἐξουσία τόν ἀρχηγό τῶν παραλίων Κλεισθένη, εὐγενή στήν καταγωγή τοῦ γένους τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν ἀλλά δημοκράτη στίς πεποιθήσεις.

Ὁ Κλεισθένης ὀλοκλήρωσε ἕνα νομοθετικό ἔργο, πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μεγάλο βῆμα πρὸς τή δημοκρατία τοῦ Περικλῆ. Μέ τή νομοθεσία του διεύρυνε τά πολιτικά δικαιώματα καί ἔκανε τό ἀθηναϊκό πολίτευμα πιό δημοκρατικό. Διαίρεσε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς σέ δέκα νέες φυλές. Κάθε φυλή ἀποτελέστηκε ἀπό δέκα δήμους. Στή συγκρότηση κάθε φυλῆς ἐφάρμοσε τό σύστημα τῶν τριττύων. Κάθε δηλαδὴ φυλὴ περιέλαβε δήμους ἀπὸ τήν πόλη, τήν παραλία καί τήν ύπαιθρο, ὥστε νά μειωθοῦν οἱ τοπικές κι οἱ κοινωνικές διακρίσεις. Ἔτσι πέτυχε νά μειώσει τήν τοπική ἐπιρροή τῶν εὐγενῶν καί ταυτόχρονα δημιούργησε τή δυνατότητα νά ἐκλέγονται ὡς πρυτάνεις καί στρατηγοὶ οἱ ἱκανότεροι καί πιό μορφωμένοι κάτοικοι τῶν πόλεων, πού ἐκπροσωποῦσαν ὅμως καί τοὺς δήμους τῆς ύπαιθρου ἢ τῆς παραλίας. Τοῦτο εἶχε ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν ἐκλογή τῶν στρατηγῶν, πού ἔπρεπε νά εἶναι οἱ πιό ἐμπειροὶ πολίτες, γιατί ἀπ' αὐτούς κρινόταν ἡ σωτηρία τῆς πόλης σέ περιστάσεις δύσκολες. Τό ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ ἦταν τό μόνο πού πρόσφερε δυνατότητα ἐπανεκλογῆς*.

Ὁ Κλεισθένης ἱδρυσε τή Βουλὴ τῶν πεντακοσίων, πού ἀποτελέστηκε ἀπὸ πενήντα βουλευτές ἀπὸ κάθε φυλὴ. Ἐπειδὴ οἱ βουλευτές δέν πληρώνονταν καί ἦταν δύσκολο νά ἀφήνουν τίς δουλειές τους, ἡ Βουλὴ διαιρέθηκε σέ δέκα τμήματα. Οἱ πενήντα βουλευτές κάθε φυλῆς ἀντιπροσώπευαν γιά διάστημα 36 ἡμερῶν ὅλους τοὺς ἄλλους. Στὴ διάρκεια τῶν ἡμερῶν αὐτῶν διέμεναν καί τρέφονταν στό *πρυτανεῖο***· Οἱ βουλευτές αὐτοὶ λέγονταν *πρυτάνεις* (στό διάστημα τῶν 36 ἡμερῶν) ἢ φυλὴ τους *πρυτανεύουσα* κι ὁ ἐπικεφαλῆς τους *ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων*. Ἡ ἐξουσία τῆς Βουλῆς ἦταν νομοθετικὴ (προβουλευτικὴ), ἐκτελεστικὴ καί δικαστικὴ. Κυρίαρχο ὅμως σῶμα ἦταν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου στήν ὁποία συμμετεῖχαν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι

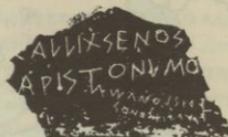
* Γιά τοῦτο ὁ Περικλῆς δέν ἐκλεγόταν ἀργότερα ὡς ἐπώνυμος ἀρχων ἀλλ' ὡς στρατηγός, ἀφοῦ μόνο μέ τό ἀξίωμα αὐτό μποροῦσε νά ἐπανεκλέγεται κάθε χρόνο.

** Ἦταν τό ἐπισημότερο ἀπὸ τά δημόσια κτήρια τῶν Ἀθηνῶν. Μέ βάση τήν περιγραφή τοῦ Πλουταρχοῦ ἐπισημάνθηκαν τά θεμέλιά του στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν κλασικῶν χρόνων.

**Ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 800
ὡς τὸ 600 π.Χ.**

τὸ πράσινο χρῶμα σημειώνονται
αὐραϊκὲς περιοχὲς, ὅπου ἐπιζεῖ ἡ ὀρ-
γάνωση τῆς κοινωνίας τοῦ γένους. Μὲ
κόκκινο περιοχὲς ὅπου δημιουργή-
καν πόλεις - κράτη. Μὲ τὸ μπῆζ ση-
μειώνονται κράτη πού ἀποτελέστηκαν
ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ
γύρω ἀπὸ αὐτή.

Μερικά από τὰ ὄσπρακα ἐξοστρακισμοῦ ποῦ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Διακρίνονται χαραγμένα στὰ ὄσπρακα τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἀντιπάλων, Θεμιστοκλή καὶ Ἀριστείδη.

πολίτες. Μεγάλο μέρος τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας μεταβιβάστηκε στοῦ λαοῦ μέ τὸ δικαστήριό τῆς Ἡλιαίας, τοῦ ὁποῦοι τὰ δέκα τμήματα, ἀπὸ 500 δικαστές τὸ καθένα, ἀντιστοιχοῦσαν στὶς δέκα ἀττικές φυλές. Ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα δύο τμήματα ἀναπληρωματικά. Στὴν Ἡλιαία ἐκλέγονταν καὶ θῆτες. Ὁ δικαζόμενος ἀγνοοῦσε ὡς τὴν τελευταία στιγμή ἀπὸ ποῖο τμήμα θὰ δικαζόταν. Ἔτσι δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἐπηρεαστεῖ τὸ δικαστήριό ἀπὸ συγγενεῖς τοῦ κατηγορούμενου. Στὴν Ἡλιαία, ποῦ ἐξέταζε καὶ τίς «εὐθύνες» τῶν ἀρχόντων,μποροῦσε νὰ καταφύγει ὁποῖος πολίτης ἤθελε νὰ ἀμφισβητήσει τίς ἀποφάσεις τους.

Ὁ Ἄρειος Πάγος διατηρήθηκε, ἀλλὰ περιορίστηκε ἀκόμη περισσότερο ἡ ἐξουσία καὶ τὸ κύρος του.

Στὸν Κλεισθένη ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ θεσμό τοῦ ἐξοστρακισμοῦ, ποῦ ἔγινε, γιὰ νὰ προστατευτεῖ ἡ δημοκρατία. Ὁ πολίτης ποῦ ἐξοστρακιζόταν μέ ψήφους τῶν συμπολιτῶν του ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Ἀθήνα γιὰ δέκα χρόνια, μέσα σὲ δέκα μέρες, ἐάν εἶχαν μετρηθεῖ στὴν ψηφοφορία 6.000 τουλάχιστο ὄσπρακα μέ τὸ ὄνομά του. Ἦταν ὁμως δυνατό ὁ ἐξοστρακισμένος νὰ ἀνακληθεῖ μέ νέα ψηφοφορία. Στὸ διάστημα τῆς ἐξορίας ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία του παρέμεναν ἄθικτα. Ἡ ψηφοφορία ὀνομάστηκε ἐξοστρακισμός, γιὰτὶ χάραζαν τὸ ὄνομα ἐκείνου ποῦ θεωροῦσαν ἐχθρὸ τῆς δημοκρατίας πάνω σὲ ἓνα ὄσπρακο (κομμάτι ἀγγείου).

Μέ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς νομοθεσίας τοῦ Κλεισθένη διαβλέποντας οἱ ὀλιγαρχικοί Σπαρτιάτες, Βοιωτοὶ καὶ Χαλκιδαῖοι κίνδυνο ἀπὸ τὴ δημοκρατικοποίηση τοῦ πολιτεύματος στὴν Ἀθήνα συνασπίστηκαν καὶ ἐπιτέθηκαν κατὰ τῆς Ἀττικῆς (506 π.Χ.). Ὁ Σπαρτιατικὸς στρατὸς βάδισε μέχρι τὴν Ἐλευσίνα, ἀλλὰ τελικὰ ὑποχώρησε. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν τότε καὶ νίκησαν τοὺς Βοιωτοὺς, πρὶν προλάβουν νὰ ἐνωθοῦν μέ τοὺς Χαλκιδαίους κοντὰ στὸν Εὐριπο. Ἐπειτα πέρασαν στὴν Εὐβοία, νίκησαν τοὺς ἀριστοκράτες τῆς Χαλκίδας καὶ μοίρασαν τὰ εὐφορα κτήματα τοῦ *Ληλαντίου πεδίου* σὲ τέσσερις χιλιάδες ἀθηναίους κληροῦχους.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΑΡΤΗ. Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ

Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μέ τὴ νομοθεσία τοῦ Κλεισθένη ἡ ἀριστοκρατία δέχτηκε ἰσχυρὸ πλήγμα, ἐπειδὴ καταργήθηκαν οἱ παλιές κατὰ γέννη διαιρέσεις κι ἔχασαν οἱ εὐγενεῖς τὴν τοπικὴ ἐπιρροή τους μέ τὴ νέα συγκρότηση τῶν φυλῶν. Στὰ χρόνια τοῦ Κλεισθένη, μᾶς

πληροφορεί ὁ Ἀριστοτέλης, διευρύνθηκαν πολύ οἱ τάξεις τῶν ἀθηναίων πολιτῶν μέ τήν παραχώρηση πολιτικῶν δικαιωμάτων σέ πολλούς μετοίκους. Δέν ἀποκλείεται νά δόθηκαν καί σέ δούλους δικαιώματα μετοίκων ἢ καί δικαιώματα πολιτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι πού δέν κατεῖχαν τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη ἐκ γενετῆς ἀλλά ἀπό ἐκχώρηση προνομίου ὀνομάζονταν «δημοποῖητοι».

Οἱ ἐλεύθεροι πολίτες. Μέ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη διαμορφώθηκαν ὀριστικά οἱ τάξεις τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν, πού ἀποτελέσαν τήν ἀθηναϊκή κοινωνία. Ὁ ἐλεύθερος πληθυσμός τῶν Ἀθηνῶν δέν εἶχε ἐνιαία σύνθεση. Τήν κυρίαρχη θέση στήν ἀθηναϊκή κοινωνία κατεῖχαν οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τῆς Ἀττικῆς, οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων, πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ἐργασία τῶν δούλων, οἱ πλούσιοι ἔμποροι, οἱ τραπεζίτες καί οἱ ἐφοπλιστές. Τό μεγαλύτερο ὅμως μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ γεωργοί, πού καλλιεργοῦσαν τά μικρά χωράφια καί τά περιβόλια τους, οἱ μικροβιοτέχνες, οἱ ἐργαζόμενοι στά πλοῖα καί οἱ ἐργάτες τοῦ καθημερινοῦ μόχθου. Ἀλλά στήν ἀθηναϊκή κοινωνία ὅλοι αὐτοί εἶχαν τή δυνατότητα νά πλουτίσουν.

Οἱ δούλοι στήν Ἀθήνα. Οἱ περισσότεροι ἦταν Λυδοί, Φρύγες, Θράκες καί Σκύθες ἀπό τά παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Οἱ προικισμένοι μέ ἱκανότητες ἢ γνώσεις πωλοῦνταν ἀκριβότερα. Οἱ δούλοι χρησιμοποιοῦνταν στούς ἀγρούς ἀλλά καί σέ κάθε ἄλλο εἶδος ἐργασίας. Ἐργάζονταν ὑπό τήν ἐποπτεία ἐνός ἐπιστάτη, πού κι αὐτός ἦταν δούλος.

Ἡ ζωή τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν καλύτερη ἀπό ὅ,τι ὑπῆρξε σ' ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐποχή σέ ἄλλες χώρες. Γιατί εἶχαν τή δυνατότητα νά ἀσχολοῦνται στόν ἐλεύθερο χρόνο τους μέ δική τους ἐργασία ἀντί ἐτήσιας ἀποφορᾶς (φόρου), πού πλήρωναν στούς κυρίους τους. Ἦταν σχετικά ἐλεύθεροι καί εἶχαν μερικά δικαιώματα ἀκόμη καί ἔναντι τῶν κυρίων τους. Ὑπῆρχαν μάλιστα καί δούλοι τοῦ δημοσίου, πού ἐργάζονταν ὡς ταμίες ἢ ὑπάλληλοι στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, στή βουλή, στά δικαστήρια καί στά νομισματοκοπεῖα. Δούλοι ἐπίσης ὀπλισμένοι μέ τόξα ἀναλάθαιναν ἀστυνομικά καθήκοντα γιά τήν τήρηση τῆς δημόσιας τάξης στήν Ἀθήνα.

Οἱ δούλοι δέν εἶχαν δικαιώματα οὔτε ὑπόσταση νομική. Ὅταν ὅμως κατέφευγαν σέ ἄσυλο, ὁ κύριός τους δέν μπορούσε νά τούς τιμωρήσει, παρά μόνο νά τούς πουλήσει σ' ἄλλον κύριο. Ὑπῆρχαν ἐπίσης νόμοι πού τούς προστάτευαν ἀπό τή βιαιότητα (δίκη ὕβρεως). Ὅταν μιᾶ ἀθηναϊκή οἰκογένεια ἀγόραζε ἕνα δούλο, γίνονταν στήν οἰκογενειακή ἐστία τελετουργία, πού συμβόλιζε ὅτι θά τόν θεωροῦσαν ὡς μέλος τῆς. Κατά τή διάρκεια τῆς τελετῆς τόν ἔβαζαν νά καθίσει μαζί μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειας δίπλα στήν ἐστία, γιά νά δείξουν ὅτι δέ θά τόν θεωροῦσαν ξένο.

Σέ ὦρα πολεμικοῦ κινδύνου μπορούσαν οἱ δούλοι νά χρησιμοποιηθοῦν στό στρατό ἢ στό στόλο. Ὅταν πρόσφεραν μάλιστα στήν πόλη ὑπηρεσία ἐξαιρετική, τό κράτος τούς ἐλευθέρωνε ἐξαγοράζοντας τήν ἐλευθερία τους μέ χρήματα τοῦ δημοσίου. Πολλοί προόδευαν μετά τήν ἀπελευθέρωσή τους, ὅπως στήν περίπτωση τῶν δύο δούλων, πού ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης, ὅτι διακρίθηκαν στήν τραπεζιτική ἐργασία. Οἱ φιλόσοφοι ὅμως τῶν μεταγενέστερων χρόνων θεωροῦσαν τή δουλεία φυσική,

Οἱ μέτοικοι. Σημαντικό μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ μέτοικοι πού πλήρωναν στό κράτος ἐτήσιο φόρο, τό *μετοίκιον*. Οἱ μέτοικοι δέ μπορούσαν νά κατέχουν κτήματα οὔτε νά συμμετέχουν στή διοίκηση τοῦ κράτους. Ἀσχολοῦνταν μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία. Μποροῦσαν ὅμως νά στρατεύονται στό ναυτικό καί

στό πεζικό. Κάθε μέτοικος υποχρεωνόταν να όρίσει ως προσάτη ή έγγυητή έναν άθηναίο πολίτη. Ήταν πολύ δύσκολο να γίνει ό μέτοικος άθηναίος πολίτης. Χρειάζονταν γι' αυτό δύο ψηφοφορίες με παρουσία 6.000 τουλάχιστο πολιτών. Ό μέτοικος όμως πού γινόταν άθηναίος πολίτης δέν μπορούσε να άναδειχτεί άρχοντας. Άν δέν πλήρωνε τό μετοίκιο, μπορούσε να υποβιαστεί στην τάξη των δούλων. Τούτο όμως συνέβαινε σπάνια. Οί περισσότεροι μέτοικοι προόδευσαν καί άρκετοί είχαν επιχειρήσεις με πολλούς δούλους.

Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οί Όμοιοι. Τόν Ζ' αιώνα έγιναν στη Σπάρτη οι κοινωνικές άλλαγές πού αποδόθηκαν στον Λυκούργο. Βάση της οικονομικής ζωής της πόλης ήταν ή γεωργία. Ή γη άνηκε στό κράτος καί είχε διαιρεθεί σε ίσα τμήματα - κλήρων (κλάρους). Ή επικαρπία μόνο των κλήρων άνηκε στα μέλη της κοινότητας των όμοίων, τά όποια δέν είχαν δικαίωμα ούτε να μεταβιβάζουν την κυριότητά τους αλλά ούτε καί να τους υποδιαιρούν. Γι' αυτό μόνο οι πρωτότοκοι κληρονομούσαν τό δικαίωμα της νομής των κλήρων καί μόνο αυτοί θεωρούνταν στη Σπάρτη ελεύθεροι πολίτες.*

Οί Περίοικοι. Δεύτερη τάξη στη Σπάρτη μετά τους ελεύθερους Σπαρτιάτες ήταν οι περίοικοι. Τούς περίοικους άποτελοΰσαν Δωριείς, πού έγκαταστάθηκαν στα περίχωρα της κοιλάδας του Εύρώτα, καί Άχαιοί, πού ήταν από πριν έγκαταστημένοι εκεί καί δέν είχαν άντισταθεί στους Σπαρτιάτες. Ήταν προσωπικά ελεύθεροι, αλλά δέν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Οί περίοικοι είχαν συγκεντρωμένες στα χέρια τους όλες τις βιοτεχνικές καί τις έμπορικές εργασίες. Είχαν κάποια αυτοδιοίκηση καί όταν γινόταν πόλεμος στρατεύονταν.

Οί Δούλοι. Άφοσιωμένοι οι Σπαρτιάτες στον πόλεμο ή στις στρατιωτικές άσκήσεις δέν άσχολούνταν με τό έμπόριο καί τη βιοτεχνία ούτε καλλιεργούσαν οι ίδιοι τους άγρούς. Είχαν αναθέσει την καλλιέργεια των κλήρων στους ειλωτες, πού δέν τους άνηκαν όμως, γιατί καί αυτοί ήταν περιουσία του κράτους. Οί ειλωτες ήταν υποχρεωμένοι να παραδίνουν στους κύριους των κλήρων μέρος του εισοδήματος, πού υπολογίζεται στο μισό περίπου. Οί κάτοχοι των κλήρων δε μπορούσαν ν' απαιτήσουν περισσότερο εισόδημα από εκείνο πού καθόριζε τό κράτος. Δηλαδή οι ειλωτες είχαν σχετική οικονομική άνεξαρτησία. Τούτο όμως δε σήμαινε ότι ή ζωή τους ήταν εύκολη. Γιατί παρά τους νόμους πού απαγόρευαν τον άκρωτηριασμό ή τό φόνο των δούλων, έπειδή ήταν περιουσία του κράτους, ή συμπεριφορά των κυρίων τους ήταν πολλές φορές έξαιρετικά σκληρή. Γι' αυτό γίνονταν συχνά έξεγέρσεις.

Ή Μεγάλη Ρήτρα. Κατά παράδοση οι νόμοι της Σπάρτης δόθηκαν από τό μαντείο στο Λυκούργο υπό μορφή χρησμού. Ό χρησμός αυτός είναι γνωστός ως μεγάλη ρήτρα του Λυκούργου. Άναφέρεται στη διαίρεση του λαού σε πολιτικοστρατιωτικές μονάδες, στη συγκρότηση της γερουσίας καί στη συνέλευση της Άπέλλας. Όλοι οι ένήλικοι καί με πλήρη πολιτικά δικαιώματα Σπαρτιάτες λάβαιναν μέρος στη συνέλευση της Άπέλλας, πού άντιστοιχοΰσε στην εκκλησία του δήμου των Άθηνών. Ή Άπέλλα ήταν τό άνώτατο όργανο έξουσίας αλλά μόνο στον τύπο. Οί Σπαρτιάτες δέν άνέπτυσαν την γνώμη τους στην Άπέλλα ούτε έκαναν προτάσεις. Έπιδοκίμαζαν μόνο ή άποδοκίμαζαν με φωνές (διά βοής) τις προτάσεις της γερουσίας.

Τή λαϊκή συνέλευση συγκαλοΰσαν οι δύο βασιλείς της Σπάρτης. Ήταν έπικεφα-

* Οί δευτερότοκοι, τριτότοκοι κτλ. είχαν περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα.

λῆς τῆς γερουσίας καί ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ στίς ἐκστρατείες. Εἶχαν ἐπίσης καί μερικά θρησκευτικά καθήκοντα.

Τῆ γερουσία ἀποτελοῦσαν οἱ δύο βασιλιάδες καί εἴκοσι ὀκτώ ἄλλοι Σπαρτιάτες ἡλικίας ἐξήντα ἐτῶν καί πάνω, πού ἦταν ἰσόβια μέλη τῆς. Τούς ἐξέλεγε ἡ Ἀπέλλα ἀπό τούς πολίτες πού ἀνήκαν στίς ἰσχυρότερες οικογένειες. Ὅταν ἡ γερουσία ἔκρινε, πῶς μιά ἀπόφαση τῆς Ἀπέλλας δέν ἦταν συμφέρουσα γιά τήν πόλη, μπορούσε νά τήν ἀκυρώσει.

Ἰσχυρό ὄργανο τῆς ἐξουσίας ἦταν οἱ πέντε ἔφοροι, πού ἐκλέγονταν ἀπό τήν Ἀπέλλα. Μποροῦσαν οἱ ἔφοροι νά κατηγορήσουν τούς βασιλιάδες, νά ἀκυρώσουν ὀρισμένες ἀποφάσεις τους ἢ καί νά τούς τιμωρήσουν ἀκόμη. Συγκαλοῦσαν τή γερουσία καί ἦταν ὑπεύθυνοι γιά τήν ἐξωτερική πολιτική τοῦ κράτους καί τά οικονομικά του. Ἐπιτηροῦσαν τέλος τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων καί τή συμπεριφορά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐνῶ ὅμως οἱ ἔφοροι ἦταν ἀρχικά οἱ φύλακες τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, μέ τόν καιρό ἐγίναν ἐχθροί κάθε προοδευτικῆς κίνησης. Αὐτό ὀφειλόταν στό γεγονός ὅτι ἡ Σπάρτη δέν ἀνέπτυξε τόν ἀποικισμό καί τό ἐμπόριο καί ἐπομένως δέν ἐξελίχθηκε πολιτικά, ἀλλ' ἀντίθετα ὀπισθοδρόμησε.

Ἰδιότητα τῆς Σπαρτιατικῆς κοινωνίας. Δέν ἐπιτρεπόταν σέ Σπαρτιάτη νά ταξιδέψει ἔξω ἀπό τήν πατρίδα του παρά μόνο γιά κοινή ὑπόθεση, γιατί ὑπῆρχε φόβος νά μμηθεῖ καί νά μεταφέρει στή Σπάρτη ξενικά ἤθη καί ἔθιμα. Γιά τόν ἴδιο λόγο δέν ἐπέτρεπαν εὐκόλα σέ ξένο νά ἐπισκεφτεῖ τή Σπάρτη, ἀλλά τόν ἐδιώχναν βίαια, ἂν τόν θεωροῦσαν ὑποπτο (*ξενηλασία*).

Ἡ ἀγαμία ἐθεωρεῖτο ἐπονείδιστη. Ὅσοι εἶχαν τέσσερες γιούς ἀπαλλάσσονταν ἀπό τούς φόρους. Ἐπιτρεπόταν ἡ χρήση σιδερέων μόνο νομισμάτων, ὥστε νά περιορίζεται ἡ δωροδοκία, ἡ κλοπή καί ἡ φιλαργυρία.

Τά ἀγόρια ἀπό ἐπτά ὡς εἴκοσι ἐτῶν ὑποχρεώνονταν σέ στρατιωτική καί κοινωνική ἀγωγή χαρακτηριστική γιά τή σκληρότητά τῆς, μέ σκοπό νά εἶναι ἱκανοί στόν πόλεμο. Μάθαιναν νά ἔχουν βαθύ τό συναίσθημα τῆς τιμῆς, τοῦ σεβασμοῦ στούς μεγαλύτερους, τῆς ἀγάπης γιά τήν πατρίδα καί τῆς περιφρόνησης γιά τό θάνατο καί τόν πόνο. Ὁ νέος πού ὑπόμεινε τό μαστίγωμα χωρίς νά δακρύσει βραβεύεται. Στό μουσεῖο τῆς Σπάρτης ὑπάρχει μιά ἐνεπιγράφη στήλη μέ μιά στλεγγίδα*. Ἡ ἐπιγραφή μνημονεύει τό ὄνομα τοῦ νέου, πού τήν πήρε ὡς βραβεῖο, ἐπειδὴ δέ δάκρυσε στό μαστίγωμα.

Οἱ Σπαρτιάτες ἀποκοτοῦσαν πολιτικά δικαιώματα μόνο ὅταν κατατάσσονταν στό στρατό, στόν ὁποῖο ὑπηρετοῦσαν ἀπό τά εἴκοσι ὡς τά ἐξήντα τους χρόνια. Δέν τούς ἀπασχολοῦσε καμιά ἄλλη ἐργασία ἐκτός ἀπό τά στρατιωτικά. Ὁ λόγος τους ἔπρεπε νά εἶναι σύντομος καί περιεκτικός σέ νοήματα, ἄλλωστε εἶχαν μάθει νά ἀπεχθάνονται τήν πολυλογία. Τόν περισσότερο καιρό τους τόν περνοῦσαν μακριά ἀπό τίς οικογενεῖς τους στά στρατόπεδα καί ἔτρωγαν στά συσσίτια.

Οἱ νεκροί στή Σπάρτη θάβονταν στούς περιβόλους τῶν ναῶν, γιά νά συνηθίζον οἱ νέοι στήν ὄψη τους καί νά μή τούς ταραξεί ὁ θάνατος. Ἀπαγορευόταν τό στόλισμα τῶν νεκρῶν, πού ἔπρεπε νά θάβονται μέ ἓνα ἀπλό κόκκινο πανί καί μέ φύλλα ἐλιάς.*

Ὁ Σπαρτιατικός στρατός ἦταν λιτοδίατος, ἀσκημένος στίς στερήσεις καί γενναῖος. Τόν 6ο αἰ. π.Χ. ἡ φήμη του εἶχε ἤδη ξεπεράσει τά ὄρια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ ἄνδρες τῶν ἐνωμοτιῶν, πού ἦταν οἱ μικρότερες στρατιωτικές μονάδες, συνδέονταν

* Ξύστρα λουτροῦ μέ τήν ὁποία οἱ νέοι ἐθγαζαν ἀπό τό σῶμα τους τή λάσπη τῆς παλαιστρας μετά τήν πάλη.

* Στά χωριά τῆς Τσακωνιάς (Πάρωνα), ὅπου μιλιέται ἀκόμη ἓνα γλωσσικό ἴδιωμα μέ πολλές δωρικές λέξεις, στολιζοῦν καί σήμερα τούς νεκρούς μέ κλάδους ἐλιάς.

μέ στενή φιλία επίσφραγισμένη με ὄρκο. Ἦταν ἐξασκημένοι ν' ἀλλάζουν ξαφνικά τούς σχηματισμούς τους ἀνάλογα με τὴν ἐξέλιξη τῆς μάχης καί μετακινούνταν με τέτοιο τρόπο, ὥστε οἱ καλύτεροι νά βρίσκονται πάντα ἐμπρός στὸν ἐχθρό. Συγχρόνιζαν τὸ βῆμα τους καί στὸν πόλεμο καί στίς ἀσκήσεις με τὴ μουσική τῶν αὐλῶν. Ἄν οἱ ἐχθροὶ διασποῦσαν τὴν τάξη, σκόρπιοι ὀπλίτες ἐπαιρναν ἀμέσως τὴ θέση ἐκείνων ποῦ εἶχαν πέσει. Ὁ καθένας εἶχε τὴ θέση του στὸ σχηματισμὸ ἀνάλογα με τὴν ὁποία εἶχε καί ὀριζομένη καθήκοντα. Ἄλλες μονάδες τοῦ στρατοῦ ἦταν οἱ λόχοι καί οἱ μοῖρες.

Τὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς Σπαρτιατικῆς κοινωνίας ἦταν ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὸ σύνολο, ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους σέ ὅλα, ἡ κοινότητα τῶν ἀγαθῶν μεταξύ τῶν πολιτῶν, ἡ στέρηση κάθε πολυτέλειας καί ἡ προσήλωση στὴν πατρίδα. Δέν ὑπῆρχε θέση στὴ Σπάρτη γιὰ ἀτομικὴ ζωὴ. Καί ὁ καθένας ἦταν ἔτοιμος νά πεθάνει γιὰ τὴν πατρίδα.

Ἡ Ἀθήνα καί ἡ Σπάρτη εἶχαν τόσο διαφορετικὲς κοινωνίες, ὅσο διαφορετικὰ ὑπῆρξαν τὰ ἰδανικά τους. Κι ἂν θαυμάζουμε καί προτιμοῦμε τὴν Ἀθήνα, δέν μπορούμε νά μὴ ἐκφράζουμε τὸ σεβασμὸ μας καί τὸν ἴδιο θαυμασμό γιὰ τὴν ψυχικὴ δύναμη, τὸ μεγαλεῖο καί τὴν αὐστηρότητα τῆς Σπάρτης.

Μέ τὴν ἀλλαγὴ στὴ ζωὴ καί τὸ κοινωνικὸ σύστημα ἡ Σπάρτη εἶχε ἀρχίσει νά διεκδικεῖ τὴν πρώτη θέση στὴν Ἑλλάδα γύρω στὰ τέλη ἤδη τοῦ βου αἰ. π.Χ. Ἡ φήμη τοῦ στρατοῦ της εἶχε πιά γίνει πανελληνία.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὀρθώνεται ἐξίσου ἰσχυρὸ ἀπέναντι στὴ Σπάρτη τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τὰ αἰτία τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λυκούργου;
2. Γιατί ἡ νέα πολεμικὴ τακτικὴ τῆς χρησιμοποίησης τῆς ὀπλιτικῆς φάλαγγας ὑπῆρξε παράγων πολιτικῆς προόδου;
3. Ποιές εἶναι οἱ σημαντικότερες διαφορὲς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν καί τοῦ κράτους τῆς Σπάρτης;

4. Ποιά διαίρεση τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ἀπηχεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀριστοκρατίας καί ποιά τὴν ἐποχὴ τῆς τιμοκρατίας;
5. Τί ἦταν καί σέ τί ἀπέβλεπε τὸ σύστημα τῶν τριτῶν;
6. Μὲ ποιά ἐπιχειρήματα μπορεῖ κανεὶς νά ὑποστηρίξει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ ζωὴ τῶν δούλων στὴν Ἀθήνα δέν ἦταν τόσο ἄθλια, ὅσο ἦταν σ' ἄλλες χώρες καί σ' ἄλλες ἐποχές;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδης, Δ, 80. Μετάφραση Φ. Παππά)

Ἐξόντωση στὴ Σπάρτη 2000 εἰλῶτων

«Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἔπαιον θλάππωντες τὴν Πελοπόννησον καί ἰδιαίτερος τὴν Λακωνικὴν, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐσκέφθησαν ὅτι θά ἤμπορούσαν νά ἐνεργήσουν ἀντιπερισπασμόν, ἂν ἐστειλον στρατόν κατὰ τῶν συμμαχῶν των, ἐφόσον ἄλλωστε οὗτοι ἦσαν διατεθειμένοι νά ἀναλάβουν τὴν τροφῶδοσίαν (τοῦ στρατοῦ), καί τούς πρόσσεκάλουν ἐκεῖ διὰ νά

ἀποστατήσουν. Συγχρόνως ἤθελον νά στεῖλουν ἔξω μερικoὺς τῶν Εἰλωτῶν, με ἰανδῆποτε πρόφασιν, φοβούμενοι μήπως στασιάσουν ὑπὸ τὴν παρούσαν κατάστασιν, ἀφοῦ καί ἡ Πύλος κατεῖχτο ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Διότι ἔκαμαν ἀκόμη καί τὸ ἐξῆς, φοβούμενοι τὴν νεότητά (τῶν Εἰλωτῶν) καί τὸ πλῆθος των (ὁ πλεῖστοι θεομοὶ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπέβλεπον εἰς τὸ πῶς θά προφυλαχθοῦν οὗτοι ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐξέγερσιν τῶν Εἰλωτῶν)· προεκήρυξαν, ὅτι ὅσοι ἐξ αὐτῶν αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ἰκανοὺς εἰς τὰ πολεμικά θά τεθοῦν ὑπὸ κρίσιν, διὰ νά κηρυχθοῦν ἐλεύθεροι. Καί αὐτὸ

ήτο δοκιμή, διότι έσκέπτοντο ότι, όσοι ήξι-
ωσαν πρώτοι νά έλευθερωθούν, θά ήσαν και οι
πλέον ίκανοί και τολμηροί νά τούς έπιτεθούν.
Προέκριναν λοιπόν δύο χιλιάδες έξ αυτών και
ούτοι στεφανωμένοι περιήρχοντο τούς ναρούς
ώς άπελευθερωμένοι: αλλά μετ' όλίγων οι Λα-
κεδαιμόνιοι τούς έξηφάνισαν, χωρίς κανείς νά
μάθη πώς έξηφανίσθη καθένας από αυτούς».

(*Άριστοτέλη, Άθηναίων Πολιτεία, 5.*
Μετάφρ. Γ. Κοτζιούλα)

**Ό Σόλων συμβουλεύει σέ στίχους του
τούς πλούσιους νά μήν είναι πλεονέκτες.**

«Καταπραύνετε κι έσεεις τόν πόθο τόν άψύ-
σας
έσεεις πού άπ' τά πολλά άγαθά παραχορτάσα-
τε.
Φανείτε βολικώτεροι: μᾶς δέ θ' αλλάξ' ή γνώ-
μη
ούτε θά βγούνε σέ καλό όλα γιά λόγου σας».

(*Άριστοτέλη, Άθηναίων Πολιτεία, 12, 2. Μετάφρ.*
Γ. Κοτζιούλα)

**Συμβουλές του Σόλωνα γιά τό πώς πρε-
πει νά συμπεριφέρεται κανείς πρός τό
λαό.**

«Τότε ό λαός άκολουθάει πιστά τούς άρχη-
γούς του,
μήτε άν του άφήσουν τά λουριά, μήτε άν τά
παρασφίξουν.
Αυθάδεια ή χόρταση γεννά, πολλά σάν πέ-
σουν πλούτη
σ' άνθρωπους πού δέν έχουνε τό νοϋ τους
μετρημένο».

(*Πλουτάρχου, Λυκούργος, 8. Μετάφρ. Ά. Ρα-
γκαθή*)

Ή ισότητα στή Σπάρτη

«Δεύτερον δέ πολιτικόν μέτρον του Λυ-
κούργου και τολμηρότατον είναι τής γής ή
διανομή. Διότι μεγάλη ύπήρχεν άνωμαλία, και
πολλοί άποροι και άκτήμονες έπλήρουν τήν
πόλιν, και ό πλούτος είχεν εις όλιγίστους
συρρεύσει. Τούτου ένεκεν ό Λυκούργος έξ-
εδίωξε τήν ύπερρηφάνειαν και τόν φθόνον και
τήν κακουργίαν και τήν τρυφήν και τά τούτων
προγενέστερα και μεγαλύτερα τής πολιτείας
νοσήματα, τόν πλοϋτον και τήν πένιν και
έπεισε τούς πολίτας νά θάλωσιν εις τήν μέσην
όλην τήν γήν και νά τήν διανείμωσιν έξ άρχής
και νά ζώσιν όλοι ισοτίμους έχοντες και ίσο-
μεγέθεις τάς περιουσίας και εις μόνην τήν
άρετήν νά άπονέμωσι τό πρωτεϊόν».

(*Διογένη Λαέρτιου Α, 56 και ΣΤ, 135*).

Άπό τή νομοθεσία του Χαρόνδα

«... κάλλιστον δέ κάκεϊνο· τόν έπίτροπον
τῆ τών όρφανών μητρί μή συνοικειν μηδ' έπι-
τροπεύειν, εις όν ή ουσία έρχεται τών όρφα-
νών τελευτησάντων.
... τῶ άρχοντι, άν μεθύων ληφθῆ, θάνατον ει-
ναι τήν ζήμιαν».

(*Διοδώρου 9, 2, 5*)

Ή γνώμη του Σόλωνα γιά τούς άθλητές

«... ότι ό Σόλων ήγειτο τούς μέν πύκτας
(πυγμαχούς) και σταδιείς (δρομείς σταδίου)
και τούς άλλους άθλητάς μηδέν άξιόλογον
συμβάλλεσθαι ταις πόλεσιν πρός σωτηρίαν,
τούς δέ φρονήσει και άρετή διαφέροντας μό-
νους δύνασθαι τάς πατριδας έν τοις κινδύνοις
διαφυλάττειν».

ΑΠΕΙΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗ

1. Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΙΚΗΣ

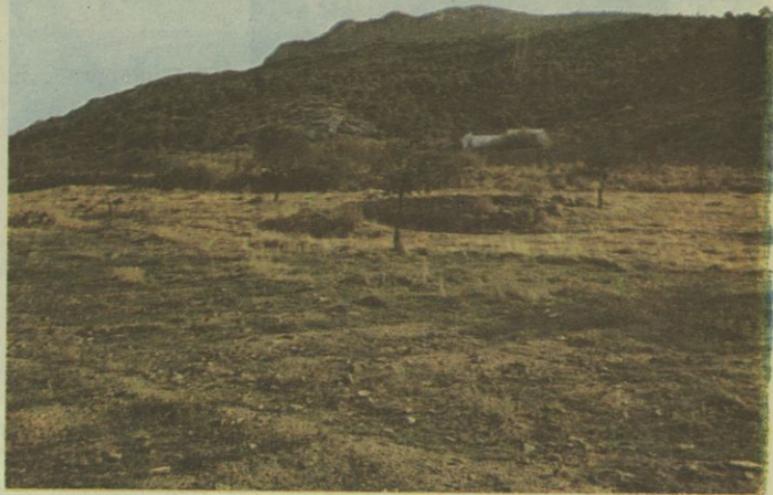
Οι Μήδοι και οι Πέρσες εγκαταστάθηκαν στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., κατά τη διάρκεια της μεγάλης μετανάστευσης των Ίνδοευρωπαίων στο δυτικό Ίράκ, ανάμεσα στην Κασπία θάλασσα και τον Περσικό κόλπο. Το βόρειο μέρος της χώρας το κατοίκησαν οι Μήδοι και το νότιο οι Πέρσες. Γιά ένα διάστημα οι Μήδοι βρέθηκαν υπό την υποτέλεια των Ασσυρίων. Έπειτα όμως απέκτησαν την ανεξαρτησία τους και κυριεύσαν μάλιστα τη χώρα των Περσών. Αργότερα οι Πέρσες με αρχηγό τον Κύρο επαναστάτησαν κι όχι μόνο κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, αλλά και υπόταξαν τους Μήδους. Από τότε Πέρσες και Μήδοι αποτέλεσαν ένα κράτος και ονομάζονταν Πέρσες ή Μήδοι.

Στά μέσα περίπου του 6ου αι. π.Χ. ο Κύρος υπόταξε το μικρασιατικό βασίλειο της Λυδίας και τις ελληνικές αποικίες της Μ. Ασίας. Οι διάδοχοί του Καμβύσης και Δαρείος άπλωσαν παντοδύναμη την περσική κυριαρχία σε είκοσι διαφορετικούς λαούς. Από τότε οι βασιλιάδες της Περσίας για διάκριση από τους άλλους ονομάζονταν «μεγάλοι βασιλείς».

Λόγω της άκμης του ελληνικού εμπορίου (στά εύρηματα της Μεσοποταμίας διαπιστώθηκε ότι το ελληνικό εμπόριο έφτανε ως εκεί) οι Πέρσες είχαν τά σημαντικότερα εισοδήματά τους από τη φορολογία των ελληνικών μικρασιατικών πόλεων. Οι εμπορικές όμως και οι άλλες σχέσεις των Ελλήνων πού ζούσαν στα ανατολικά παράλια του Αιγαίου με τη μητροπολιτική Ελλάδα οδηγούσαν μοιραία σε αναπόφευκτη σύγκρουση με τους Πέρσες εξαιτίας των ιμπεριαλιστικών περσικών βλέψεων. Προηγήθηκε ή έκστρατεία των Περσών κατά των Σκυθών, ή πρώτη πού έκαναν σε ευρωπαϊκό έδαφος. Οι υποταγμένες στους Πέρσες ελληνικές πόλεις των νότιων παραλίων της Μαύρης Θάλασσας είχαν εμπορικές σχέσεις με τις ελεύθερες αποικίες στα βόρεια παράλια της. Έπρεπε λοιπόν νά καταληφθούν κι αυτές, για νά περιέλθει ολοκληρωτικά τό ελληνικό εμπόριο στους Πέρσες. Τά ελληνικά λιμάνια στα νότια παράλια του Εύξεινου ήταν οι πύλες για τά θόρεια. Αλλά κι οι ελληνικές πόλεις στό ανατολικό Αιγαίο ήταν για τους Πέρσες οι πύλες για τό δυτικό. Η άφορμή για τήν έκστρατεία στις χώρες Β. του Δούναβη ήταν οι επιδρομές των Σκυθών. Αλλά κι οι άφορμές πού περίμεναν, για νά έκστρατεύσουν στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, δέν άρρησαν νά δοθούν. Ήταν ή βοήθεια πού έστειλαν οι Αθηναίοι και οι Έρετριείς στην εξέγερση των Ίώνων και τό αίτημα του έκπτωτου τύραννου των Αθηνών Ίππία νά τον βοηθήσει ο Δαρείος νά ξαναπάρει τήν έξουσία.

Ίωνική εξέγερση και Αθήνα. Είμαι γνωστό ότι στη διάρκεια της Ίωνικής επανάστασης (499 - 494 π.Χ.) οι Αθηναίοι έστειλαν βοήθεια στους Ίωνες 20 τριήρεις και οι Έρετριείς άλλες 5. Τά 20 πλοία πού έστειλαν οι Αθηναίοι δέν ήταν λίγα, αν ληφθεί υπόψη ότι αναγκάστηκαν νά δανειστούν 20 σκάφη από τήν Κόρινθο, για νά άντιμετωπίσουν τους Αιγινήτες τό 496 π.Χ. Πρίν καταπνιγεί όμως ή εξέγερση, οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν τους Ίωνες και ανάκλεσαν τό στόλο τους. Η ανάκληση των 20 αθηναϊκών πλοίων πρέπει νά έγινε, επειδή επικράτησε προσωρινά στην Αθήνα ή ούδετε-

Τό βουνό Ἀγριλίκι στήν ἄκρη τοῦ κάμπου τοῦ Μαραθῶνα. Στίς ὑπώρειές του εἶχαν στρατοπεδεύσει οἱ Ἀθηναῖοι. Στή θέση τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πού διακρίνεται στή φωτογραφία, πρέπει νά ἦταν τό ἱερό τοῦ Ἡρακλῆ, ὅπου κατά τόν Ἡρόδοτο βρισκόταν τό ἑλληνικό στρατηγεῖο.

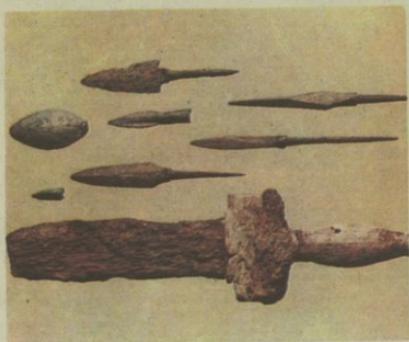
ρόφιλη παράταξη, πού τήν ἀποτελοῦσαν ἀριστοκράτες καί ὀπαδοί τοῦ Ἱππία. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ τιμωρία στήν Ἀθήνα τοῦ ποιητῆ Φρυνίχου μέ βαρῦ πρόστιμο, γιατί μέ τήν τραγωδία του «Μιλήτου ἄλωσις» ἐξέγειρε τά ἀντιπερσικά αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ ἄνοδος ὁμως στήν ἐξουσία τοῦ ἡγήτη τῆς δημοκρατικῆς παράταξης Θεμιστοκλῆ, λίγο μετά τή λήξη τῆς Ἴωνικῆς ἐξέγερσης, ἔδωσε στήν Ἀθήνα τήν εὐκαιρία νά προετοιμάσει τήν ἄμυνά της στήν ἐπικείμενη περσική ἐπίθεση. Ὁ διορατικός Θεμιστοκλῆς διέβλεπε πῶς ἡ περσική κατάκτηση τῶν μικρασιατικῶν παραλίων ὀδηγοῦσε τούς Πέρσες σέ σύγκρουση μέ τούς Ἕλληνες καί ὅτι ὁ ἀγῶνας θά κερδιζόταν μόνο μέ τή ναυπήγηση ἰσχυροῦ στόλου, λόγω τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν στήν ξηρά ἀλλά καί τῆς ἀπειρίας τους στήν θάλασσα. Οἱ ἀριστοκρατικοί ὠστόσο φοβήθηκαν ὅτι θά ἔχαναν ἔδαφος μέ τή στρατολόγηση τῶν θητῶν, πού ἦταν ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπὶ ἀνδρωση τοῦ στόλου. Τήν ἀντίδρασή τους κατέπνιξαν οἱ δημοκρατικοί ἐξοστρακίζοντας τούς ἡγέτες τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης. Ὅστρακα πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν θυμίζουσι τούς ἐξοστρακισμούς ἐκείνους.

Στόν πόλεμο πού ἐπακολούθησε πρωτοστάτησαν ἀνάμεσα στίς χωρισμένες ἐλληνικές πόλεις, πού στόν κοινό κίνδυνο ἐνίσταναν ἐπιτέλους τήν ἀνάγκη νά συνεργαστοῦν, ἡ Πελοποννησιακή συμμαχία καί ἡ δημοκρατικὴ Ἀθήνα. Οἱ ἄθηναῖοι πολίτες μετά τίς δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη δέ θά ὑστεροῦσαν σέ φρόνημα ἀπό τούς μαχητές τῆς Σπάρτης.

Τό 492 π.Χ. πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαρδόνιου πού ἀπότυχε, ἐπειδὴ πολλά περσικά πλοῖα καταποντίστηκαν, ἐνῶ προσπαθοῦσαν νά περιπλεύσουν τόν Ἀῶν.

Μαραθῶνας. Τό 490 ὁ Δάτις καί ὁ Ἀρταφέρνης ὀδηγήσαν ἀπό τίς Κυκλάδες τόν περσικό στόλο στό Ν. Εὐβοϊκό κόλπο. Μετά τήν ἄλωση τῆς Ἐρέτριας ἡ πόλη καταστράφηκε κι ὁ πληθυσμός της μεταφέρθηκε στά βάθη τῆς Ἀσίας. Ἐπειτα οἱ Πέρσες ἀγκυροβόλησαν στόν κόλπο τοῦ Μαραθῶνα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν νά ἀντιπαραταχθοῦν στίς ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ, πού σήμερα λέγεται Ἀγριλίκι. Οἱ μόνοι πού ἦρθαν νά βοηθήσουν τούς 10.000 ὀπλίτες τῆς Ἀθήνας ἦταν οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς. Ἡ Σπάρτη δέν μπόρεσε νά στείλει ἐγκαίρα τή βοήθεια πού ζήτησε ἡ Ἀθήνα, γιατί ἦταν ἀπασχολημένη μέ πόλεμο ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων.

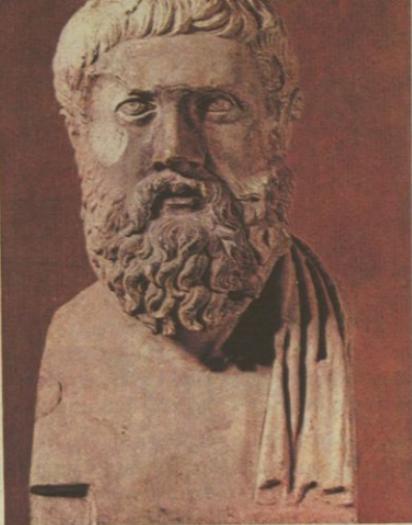
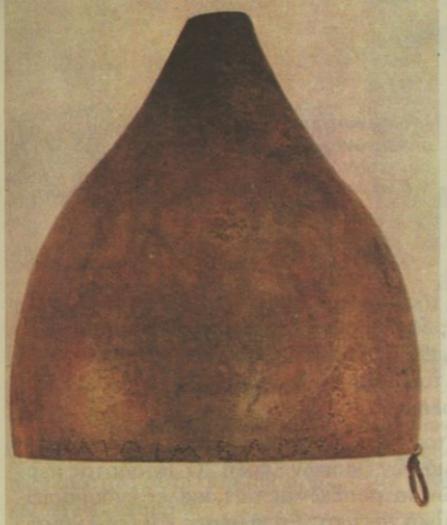
Αιχμές δοράτων, ξίφος, βλήμα σφενδόνας και αιχμή θέλους. Βρέθηκαν στο πεδίο της μάχης του Μαραθώνα. Έκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο, στο Λονδίνο.

ται φανερό από το γεγονός ότι εκεί έχουν βρεθεί και οι περισσότερες αιχμές περσικών θελών. Τό σχέδιο πού εφάρμοσε ο Μιλτιάδης τό μμήθηκαν άργότερα μεγάλοι στρατηγοί διαφόρων εποχών. Αντίθετα δηλαδή πρός ό,τι έκαναν οι Πέρσες, άραιωσε τό κέντρο και ένίσχυσε τά άκρα της άθηναικής παράταξης. Έτσι οι Έλληνες στά δύο άκρα μετά την προέλασή τους γύρισαν και περικύκλωσαν τό περσικό κέντρο, πού είχε στό μεταξύ προελάσει καταδιώκοντας τό ασθενέστερο έλληνικό. Η περικύκλωση του κέντρου τους έπέφερε στους Πέρσες πανωλεθρία. Πολλοί υποχωρώντας πνίγηκαν στά έλη (13 Σεπτ. 490 π.Χ.).*

Όταν οι Πέρσες έπλευσαν στό Φάληρο, δέν τόλμησαν νά αποβισαστούν θλέποντας παραταγμένους στους λόφους του Κυνοσάργους τούς νικητές του Μαραθώνα, πού παρά την έξαντλητική μάχη είχαν φθάσει έγκαιρα στην Άθήνα μέ γρήγορη πορεία και ήταν έτοιμοι για νέα άναμέτρηση.

Άφου ό περσικός στόλος είχε πιά αποπλεύσει για την Άσία, έφτασε στην Άθήνα σπαρτιατική ένίσχυση 2.000 άνδρων. Οι Σπαρτιάτες συγχάρηκαν τούς Άθηναίους κι επισκέφτηκαν τό πεδίο της μάχης, όπου θαύμασαν τό πλήθος των λαφύρων. Μέ ένα μέρος των λαφύρων φτιάχτηκε τό χάλκινο άγαλμα της Προμάχου Άθηνάς. Στήθηκε στην Άκρόπολη μεταξύ Έρεχθείου και Προπυλαίων και ήταν ορατή από τό Σούνιο ή λάμψη της περικεφαλαίας του. Άρκετά κράνη Περσών πού έπεσαν στό πεδίο της μάχης άφιερώθηκαν στην Όλυμπία και μερικά από αυτά κοσμούν σήμερα τό Μουσείο της. Εκεί βρίσκεται και τό περίφημο κράνος του Μιλτιάδη, πού τό άφιέρωσε στην Όλυμπία σέ άνάμνηση της νίκης του. Πρόκειται για τό πιό σημαντικό εύρημα των άνασκαφών της Όλυμπίας, πού δέν είναι και τό μόνο πολύτιμο ένθυμημα της μάχης. Ίερότερο άκόμη ένθυμιο του Μαραθώνα είναι ό,τι άπόμεινε από τή νεκρική τέφρα των 192 Άθηναίων πού έπεσαν στον άγώνα. Η μάζα των καμένων όστων τους βρέθηκε μαζί μέ άγγελία στό βάθος σταυροειδούς τομής πού ανοίχτηκε στίς άνασκαφές του τύμβου και θρίσκειται σήμερα στό μικρό Μουσείο του Μαραθώνα, πού έχει την τιμή νά φυλάει τό πολυτιμότερο λείψανο της άρχαίας ιστορίας μας. Πρόσφατα άνακαλύφτηκε κι ό τύμβος μέ τούς σκελετούς των Πλαταιέων πού σκοτώθηκαν και

* Στην περιοχή του Σχηνιά, όπου υπάρχουν άκόμη κατάλοιπα των έλών, σώζεται τό τρόπαιο της μάχης.

Άριστερά. Περσικό κράνος. Αφιερώθηκε από τους Αθηναίους στην Όλυμπία ως λάφυρο της μάχης του Μαραθώνα.

Δεξιά. Ρωμαϊκό αντίγραφο αρχαιότερης προτομής του Μιλτιάδη. Στο πρόσωπό του εκφράζεται η δύναμη και αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του. Έθν. Μουσείο Ραβέννας.

θάφτηκαν στο Μαραθώνα. Το επίγραμμα που αφιέρωσε στους νεκρούς του Μαραθώνα ο Σιμωνίδης, Έλλήνων προμαχούντες Αθηναίοι Μαραθώνι χρυσοφόρων Μήδων εστόρεσαν δύναμιν (Οι Αθηναίοι πολεμώντας μπροστά και για λογαριασμό όλων των άλλων Έλλήνων στο Μαραθώνα συνέτριψαν τη δύναμη των χρυσοντυμένων Περσών), αποκαλύπτει τη βαθύτερη σημασία και τό μήνυμα που διασάλπισε η αθηναϊκή νίκη στους άλλους Έλληνες. Μέ το Μαραθώνα ο θρύλος της περσικής παντοδυναμίας κλονίστηκε και φάνηκε καθαρά η υπεροχή του φρονήματος.

Η ήττα των Περσών στο Μαραθώνα δεν κλόνησε μόνο στην Ελλάδα τό θρύλο του αήττητου των Περσών. Ο απόηχός της έφτασε και στην Ασία μέ αποτέλεσμα νά γίνουν άργότερα έξεγέρσεις έναντιόν των Περσών στη Βαβυλώνα και στην Αίγυπτο. Σ' αυτές τίς έξεγέρσεις όφειλόταν ή μεγάλη καθυστέρηση της νέας περσικής έκστρατείας κατά της Ελλάδας. Μιά ήττα μόνο δεν μπορούσε ν' αλλάξει τά έπεκτατικά σχέδια των Περσών, που μπορούσαν ν' άντλήσουν άπεριόριστες δυνάμεις από την

Άριστερά. Κράνος μέ την έπιγραφή «Μιλτιάδης άνέθεκεν τή Δία» βρέθηκε στίς άνασκαφές της Όλυμπίας, στο εκεί ιερό του Δία.

Δεξιά. Ο τύμβος των Αθηναίων στην πεδιάδα του Μαραθώνα.

Στό στενότερο σημείο τής χερσόνησου του Άθως διακρίνονται ακόμη, δίπλα στον οικισμό Νέα Ρόδα, τὰ ἴχνη τής διώρυγας πού ἄνοιξε ὁ Ξέρξης, γιά νά ἀποφύγει νά περιπλεύσει τή χερσόνησο.

ἀπέραντη χώρα τους. Ἡ βραδυπορία ὁμως τής προετοιμασίας τους γιά τή νέα μεγάλη ἐκστρατεία ἐπέτρεψε στό Θεμιστοκλή νά ὀλοκληρώσει τή ναυπήγηση τοῦ στόλου τῶν 200 μεγάλων καί νεότευκτων τριήρων, πείθοντας τούς Ἀθηναίους νά διαθέσουν τὰ εἰσοδήματά τους ἀπό τὰ ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρίου, γεγονός πού ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 480 π.Χ. Τήν ἄνοιξη τοῦ 480 π.Χ. μιά τεράστια στρατιά ξεκίνησε ἀπό τίς Σάρδεις ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν Ξέρξη. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει γλαφυρά τὰ στρατιωτικά σώματα τῶν σατραπειῶν μέ τίς ποικίλες ἐνδυμασίες, τὰ ἀνόμοια ὅπλα καί τή διαφορετικῆ πολεμικῆ τακτικῆ. Ἐπτά μέρες καί ἐπτά νύχτες χρειάστηκαν κατά τήν περιγραφή του οἱ Πέρσες, γιά νά περάσουν στήν εὐρωπαϊκῆ του ἀκτῆ ἀπό τίς δυό γέφυρες πού εἶχαν στήσει στόν Ἑλλήσποντο. Στό πέρασμά τους σκορποῦσαν παντοῦ τήν ἀπόγνωση. Θεσσαλοί καί Βοιωτοί μήδισαν, παρά τήν ἀπόφαση πού πήραν οἱ Ἕλληνες στό πανελλήνιο συνέδριο στήν Κόρινθο τό φθινόπωρο τοῦ 481 π.Χ. νά ἀντιτάξουν κοινῆ ἄμυνα. Πρώτη φορά τό ἔθνος εἶχε παρουσιαστεῖ ἐκεῖ ἐνωμένο. Στό συνέδριο τής Κορίνθου ἀποφασίστηκε νά δοθεῖ ἡ ἀρχηγία στοῦς Σπαρτιάτες, παρόλο πού οἱ Ἀθηναῖοι διέθεταν τόν ἰσχυρότερο στόλο. Πρώτη γραμμῆ ἄμυνας ὀρίστηκαν τὰ Τέμπη, ὅπου παρατάχθηκαν 10.000 Ἕλληνες. Χωρίς ὁμως νά δώσουν μάχη ἀποσύρθηκαν στή δεύτερη ἀμυντικῆ γραμμῆ στίς Θερμοπύλες.

Θερμοπύλες (480 π.Χ.). Ἡ τοποθεσία τῶν Θερμοπυλῶν προσφερόταν γιά ἄμυνα, γιατί τὰ στενά τῆς, πού εἶχαν μήκος 1300 μ. καί πλάτος 50 ὡς 15 μ., ἦταν ἡ μόνη διάβαση πρός τή Ν. Ἑλλάδα. Στή θέση τοῦ κάμπου, πού σχηματίστηκε ἀπό τίς προσχώσεις τοῦ Σπερχειοῦ, πίσω ἀπ' τό σύγχρονο ἄγαλμα τοῦ Λεωνίδα, ἦταν ἡ θάλασσα. Τήν τοποθεσία ἔκανε πιό ὄχυρή τό τεῖχος τῶν Φωκῶν πού ὑπῆρχε ἐκεῖ. Ἀλλεπάλληλες περσικῆς ἐπιθέσεις συντρίφθηκαν στήν ἑλληνικῆ ἄμυνα. Ὅταν ὁ πέρσης στρατηγός Ὑδάρνης εἶχε σχεδόν περικυκλώσει μέ τούς ἄνδρες του ἀπό τήν Ἀνοπαῖα ἀτραπό τόν Λεωνίδα, ἐκεῖνος ἔστειλε τούς ὑπόλοιπους ἀπό τούς 7.000 Ἕλληνες πού εἶχαν παραταχθεῖ στό Στενό καί ἔμεινε μόνος μέ τούς 300 Σπαρτιάτες καί τούς 700 Θεσπιεῖς. Αὐτοί ἀμύνθηκαν μέχρι τέλους ἥρωικά κι ἀπεγνωσμένα. Οἱ λίγοι πού ἀπόμειναν ὑποχώρησαν μέ τό πτώμα τοῦ Λεωνίδα στό ψῆλωμα τοῦ Κολωνοῦ*. Ἐκεῖ κατακαλύφθηκαν ἀπό τὰ θέλη τῶν Περσῶν πού εἶχαν πλημμυρίσει τούς γύρω λόφους. Οἱ νεκροί ὁμως Πέρσες ἦταν τόσοι, ὥστε ὁ Ξέρξης διέταξε νά τούς κρύψουν, πρὶν προχωρήσει ὁ ὑπόλοιπος στρατός του.

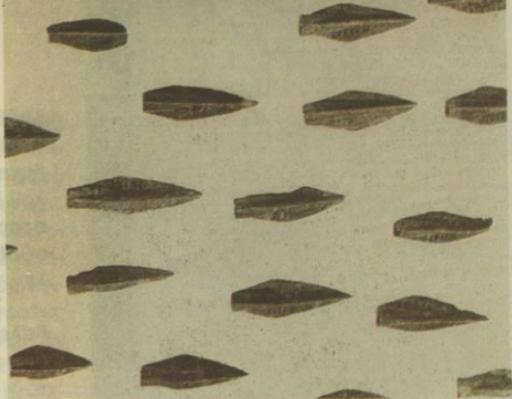
Ἡ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης στίς Θερμοπύλες εἶναι τεράστια. Ἐκτός ἀπό τήν καθυστέρηση καί τίς ἀπώλειες τῶν Περσῶν πολύ σπουδαιότερη ἦταν ἡ ἠθικῆ σημασία τῆς αὐτοθυσίας τῶν Σπαρτιατῶν καί τῶν Θεσπιέων*. Ἀπό τό παράδειγμά τους οἱ Ἕλληνες ἐμψυχώθηκαν, γιά νά συνεχίσουν μέ φρόνημα καί πίστη τόν ἀγῶνα.

Στό λόφο τοῦ Κολωνοῦ στήθηκε μιά πλάκα μέ τό ἐπίγραμμα:

*Ὡ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι.*

* Μικρό ὑψωμα στίς Θερμοπύλες, ἀέναντι ἀπό τό σύγχρονο μνημεῖο τοῦ Λεωνίδα.

Ἐκατοντάδες αἰχμῶν περσικῶν βελῶν
βρέθηκαν στό χώρο τοῦ Κολωνοῦ στίς
Θερμοπύλες. Ζωντανεύουν τή στιγμή
τοῦ θανάτου τῶν τελευταίων ἀνδρῶν
τοῦ Λεωνίδα. Μή τολμῶντας νά τοῦς
πλησιάσουν οἱ Πέρσες τοῦς σκότω-
σαν ἀπό ἀπόσταση μέ τά βέλη τους.
Ἐθν. Ἀρχ. Μουσείο.

Τό πολυθρύλητο ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδη ἤχῃ μέσα ἀπό τοῦς αἰῶνες σ' ὅλους τοῦς λαούς, σ' ὅλες τίς ἐποχές, σάν χρέος, προσταγή καί ὑπόμνηση ὅτι δέν χωράει σκοπιμότητα οὔτε συμβιβασμός, ὅταν πρόκειται γιά τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἐλευθερία.

Ἀρτεμίσιο (480 π.Χ.). Τρομερή θύελλα πού κατάστρεψε 400 περσικά καράβια στά βράχια τοῦ Πηλίου ἀνάγκασε τόν Ξέρξη νά κτίσει τόν πρῶτο στόν κόσμο φάρο. Ἡ βάση του σώζεται στό ἀκρωτήρι στό Πήλιο, πού οἱ σημερινοί ναυτικοί τόν ξέρουν σάν «κάβο Λευτέρη». Ὁ περσικός στόλος ἀγκυροβόλησε στούς Ἀφέτες τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ἐνῶ ὁ ἑλληνικός ἔλαβε θέση στό ἀκρωτήριο Ἀρτεμίσιο τῆς Β. Εὐβοίας. Ἄλλα 200 περσικά πλοῖα βυθίστηκαν ἀπό καταιγίδα στά Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, ὅταν προσπάθησαν νά περικυκλώσουν ἀπό τό Νότιο Εὐβοϊκό τόν ἑλληνικό στόλο. Ἡ ναυμαχία τελικά πραγματοποιήθηκε τήν ἴδια μέρα μέ τή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ὄχι βέβαια ἀπό σύμπτωση, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ταυτόχρονης προσπάθειας τῶν Περσῶν νά περικυκλώσουν καί ἀπό τή θάλασσα τοῦς Ἑλλήνες στίς Θερμοπύλες. Ἡ σύγκρουση ἦταν ἀμφίρροπη.

Σαλαμίνα. Ὄταν πληροφορήθηκαν τή νύκτα στά ἑλληνικά πλοῖα τήν ἦττα στίς Θερμοπύλες, ἐπλευσαν μέσα ἀπό τόν Εὐβοϊκό κόλπο πρὸς τήν Ἀθήνα, ὅπου ἀγκυροβόλησαν μεταξύ τῶν ἀκτῶν τῆς Σαλαμίνας καί τῆς Ἀττικῆς. Στήν προσέγγιση τῶν Περσῶν ἡ πόλη ἐκκενώθηκε. Τά γυναικόπαιδα κατέφυγαν στά κοντινά νησιά καί τήν Τροιζῆνα. Τήν παραμονή τῆς τελικῆς σύγκρουσης πραγματοποιήθηκε συμβούλιο τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν στή ναυαρχίδα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὄταν ὁ Σπαρτιάτης ναυαρχος, Εὐρυβιάδης ἐπέμεινε στό πολεμικό συμβούλιο νά ἀποπλεύσουν τά πλοῖα πρὸς τόν Ἴσθμό, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶδε τόν κίνδυνο νά ναυαγήσουν τά σχέδια του, πού ἡ πραγματοποίησή τους ἦταν τόσο κοντά τώρα. Τό μήνυμα πού ἔστειλε τότε στόν Πέρση ναύαρχο μέ τό δούλο του Σίκκινο νά περικυκλώσει τά ἑλληνικά πλοῖα, πού θά ἀπέπλεαν μέσα στή νύκτα, φανερῶνει τό φλογερό πατριωτισμό ἀλλά καί τόν παράτολμο χαρακτήρα του. Γιατί, ἂν οἱ Πέρσες νικοῦσαν στή Σαλαμίνα, τό ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλῆ θά ἦταν συνώνυμο τῆς προδοσίας στοῦς αἰῶνες, σάν καί αὐτό τοῦ Ἐφιάλτη. Ἡ ἐπιμονή τοῦ Θεμιστοκλῆ νά ναυμαχήσουν κοντά στή Σαλαμίνα ὀφειλόταν στήν πρόβλεψη ὅτι στά στενά τῆς θά ἦταν ἀδύνατο νά ἐλιχθοῦν τά πλοῖα. Ἐτσι θά ὑπερεῖχαν οἱ νεότευκτες καί βαρύτερες ἀθηναϊκές τριήρεις.

Ὁ περσικός στόλος εἰσχώρησε τή νύκτα στά Στενά* καί περικύκλωσε τόν ἑλληνικό. Τό πρωί τῆς 21ης Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ. ἄρχισε ἡ ναυμαχία. Τήν περιγράφει παραστατικά στούς «Πέρσες» ὁ Αἰσχύλος, πού πολέμησε σ' αὐτή. Ὁ Ξέρξης παρακο-

* Σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τοῦ Ἡροδότου.

Τμήμα του βόρειου τείχους της Ακρόπολης. Διακρίνονται καθαρά τὰ έντειχιόμενα αρχιτεκτονικά μέλη τών ναών πού κατάστρεψαν οι Πέρσες.

λούθησε από τό Αιγάλεω τή σύγκρουση σ' όλες τίς φάσεις ώς τή συντριπτική του ήττα. Τά ύπολείμματα του περσικού στόλου έφυγαν τότε στήν Άσία. Ο περσικός στρατός μέ άρχηγό τό Μαρδόνιο αποσύρθηκε, γιά νά διαχειμάσει στή Θεσσαλία.

Στό θρίαμβο τής Σαλαμίνας συνέβαλε καί ή πατριωτική στάση τών άρχηγών τής άριστοκρατικής παράταξης τόσο του Άριστειδη, πού ύπήρξε άποφασιστική ή συμβολή του στήν έξόντωση τών Περσών στήν ναυμαχία, όσο καί του Κίμωνα, πού πρωτος έδωσε τό παράδειγμα τής επιβίβασης στα πλοία ύπακούοντας στή διαταγή του Θεμιστοκλή γιά τήν εκένωση τής Άθήνας.

Όταν επέστρεψαν οι Άθηναίοι στήν Άθήνα, βρήκαν τήν πόλη πυρπολημένη

καί τά αγάλματα πού τή στόλιζαν σπασμένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι όσα αγάλματα τής έποχής εκείνης βρέθηκαν στίς άνασκαφές τής Ακρόπολης καί τής Άγοράς τών Άθηνών ήταν κομματιασμένα. Οι Άθηναίοι έθαψαν σέ λάκκους όσα άπ' αυτά θεωρούσαν ιερά.*

Τά αρχιτεκτονικά μέλη του παλαιότερου Παρθενώνα, πού τόν έκαψαν οι Πέρσες, τά έντειχισαν στο βόρειο τείχος τής Ακρόπολης, όπου φαίνονται ώς σήμερα. Θέλησαν έτσι οι Άθηναίοι νά θυμούντι τήν πυρπόληση τών ιερών τους, ώστε νά πάρουν κάποτε εκδίκηση.

Πλαταιές. Τήν άνοιξη του 479 π.Χ. ο Μαρδόνιος, άφου προσπάθησε μάταια νά πάρει τούς Άθηναίους μέ τό μέρος του, προέλασε πρός Νότο. Γιά δεύτερη φορά ή Άττική έγκαταλείφτηκε από τούς κατοίκους της κι ή Άθήνα καταστράφηκε καί πάλι από τούς Πέρσες, πού όταν έμαθαν, ότι πλησίαζε συμμαχικός στρατός 110.000 Έλλήνων, αποσύρθηκαν στήν πεδιάδα τής Βοιωτίας άνατολικά τών Θηβών.

Τό ελληνικό στράτευμα υπό τήν άρχηγία του βασιλιά τής Σπάρτης Πausanias άντιπαράτάχθηκε στίς ύπώρειες του Κιθαιρώνα, έξω από τίς Έρυθρές (σημερινό Κριεκούκι). Εκεί σέ μία επίθεση του περσικού ίππικού σκοτώθηκε ο άρχηγός του Μασίστιος, ο ίκανότερος καί πιό δημοφιλής στρατηγός τών Περσών. Οι Έλληνες περιέφεραν τό πτώμα του πάνω σέ άρμα κατά μήκος τής παράταξης τους, ένώ κραυγές θρήνου γιά τό νεκρό άκούγονταν από τήν παράταξη τών Περσών. Στίς επόμενες μέρες οι Έλληνες, γιά νά ύδρευόντι καλύτερα, στρατοπέδευσαν χαμηλότερα στήν πεδιάδα, κοντά στή Γαργαφία κρήνη. Έπειδι όμως κι εκεί δυσκολεύονταν από τίς παρενοχλήσεις του περσικού ίππικού, μετακινήθηκαν στή διάρκεια τής νύχτας πρός τή θέση «Νήσο». Έτσι τό επόμενο πρωί πού άρχισε ή μάχη (479 π.Χ.) τά ελληνικά τμήματα κατείχαν τρεις θέσεις. Τό κέντρο τών Έλλήνων βρέθηκε μακριά από τόν τόπο τής συμπλοκής. Τό ίππικό τών Περσών πρόφτασε τότε τούς Σπαρτιάτες καί τούς Τεγεάτες στή δεξιά πτέρυγα τής ελληνικής παράταξης καί τούς καθήλωσε.

* Έτσι διατηρήθηκαν ώς σήμερα τά χρώματά τους (κόρες Μουσείου Ακρόπολης), επειδι ή μέσα στο χώμα δέν ξεπλύθηκαν από τό φώς καί τίς βροχές τών αιώνων.

Ἐπειτα ἔφτασαν Πέρσες πεζοί κι ἀφοῦ δημιούργησαν μέ τις ἀσπίδες τους τείχος, ἔριχναν ὄχρωμαμένοι πίσω ἀπ' αὐτό ἀναρίθμητα βέλη κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Παρά τις ἀπώλειές τους ὅμως ἐκείνοι ἀδρανοῦσαν, ἐπειδή περίμεναν τό ἀποτέλεσμα τῶν θυσιῶν. Κι ὅταν αὐτές ἐγιναν εὐνοϊκές, Σπαρτιάτες καί Τεγεάτες ὄρμησαν ἀσυγκράτητοι καί πέτυχαν σύντομα **ὀλοκληρωτική** νίκη, ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ Ἀθηναῖοι στό ἀριστερό τῆς ἐλληνικῆς παράταξης συνέντριθαν τοὺς συμμάχους τῶν Περσῶν Θηβαίους. Μεταξύ τῶν νεκρῶν Περσῶν ἦταν καί ὁ Μαρδόνιος. Ἀπό τὰ λάφυρα στό πεδίο τῆς μάχης οἱ Ἕλληνες ἀφιέρωσαν στοὺς Δελφοὺς χρυσό τρίποδα, πού στηριζόταν σέ πελώρια χάλκινη βάση τριῶν ἀλληλοσυμπλεκόμενων φιδιῶν. Στίς σπιῆρες τους χαραχτήκαν τὰ ὀνόματα τῶν ἐλληνικῶν πόλεων πού συμπαρατάχτηκαν στίς Πλαταιές. Τό πολύτιμο μνημεῖο μεταφέρθηκε καί στήθηκε ἀργότερα στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρίσκεται (χωρίς τόν τρίποδα) στόν ἴδιο χώρο ὅπου στήθηκε, δηλαδή στό στίβο τοῦ βυζαντινοῦ ἵππόδρομου, πού εἶναι σήμερα μιά πλατεία τῆς σύγχρονης πόλης δίπλα στήν «Ἁγία Σοφία».

Ὁ πόλεμος ἀλλάζει μορφή. Μετά τῆ νίκη στίς Πλαταιές συμπληρώθηκε ἡ καταστροφή τοῦ περσικοῦ στόλου. Ὁ ἐλληνικός στόλος βρισκόταν στή Δῆλο, ὅταν ἔφτασε τό μήνυμα τῆς νίκης. Ἀπέπλευσε τότε πρὸς τή Σάμο. Στὴν ἀπάντι ἀσιατικὴ χερσόνησο τῆς Μυκάλης ἐντόπισε ἰσχυρὸ περσικὸ στρατόπεδο καί περσικὰ πλοῖα τραβηγμένα στήν ξηρὰ (479 π.Χ.). Οἱ Ἕλληνες ἀποβιβάστηκαν καί συνέντριψαν τοὺς Πέρσες. Ἡ νίκη τῆς Μυκάλης ἦταν τό σύνθημα γιὰ ἐξέσπασμα νέας ἐπανάστασης τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας. Αὐτὴ τῆ φορά ἡ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα ἀνέλαθε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς τῆν ἐξέγερση. Ὁ ἀγῶνας ἀπὸ ἀμυντικὸς γιὰ τὴν ἐλευθερία γινόταν τώρα ἐπιθετικὸς. Ἐπειδὴ ἡ νίκη στή Μυκάλῃ ἦρθε σάν ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγγέλματος τῆς νίκης τῶν Πλαταιῶν, συσχετίστηκαν ἔτσι στήν παράδοση οἱ δυὸ μάχες, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ὁ θρύλος πῶς ἐγιναν τὴν ἴδια μέρα. Ἀντίστοιχος συσχετισμὸς ἐγινε μέ τὴ ναυμαχία Σαλαμίνας καί τὴ μάχη τῆς Ἰμέρας. Ἐνθαρρυσμένοι οἱ Καρχηδόνιοι ἀπὸ τὴν περσικὴ ἐκστρατεία τοῦ 480 ἢ καί παρακινημένοι ἀπὸ τοὺς Πέρσες ἀποβιβάστηκαν στήν ἀκτὴ τῆς Β. Σικελίας καί πολιορκήσαν τὴν Ἰμέρα. Ἐφτασε ὅμως στήν Ἰμέρα ἐλληνικός

Ἡ ἐξί μέτρων ὕψους χάλκινη στήλη μέ τὴ μορφή τῶν φιδιῶν στό χώρο πού βρίσκεται σήμερα στήν Κωνσταντινούπολη. Πάνω τους εἶναι χαραγμένα τὰ ὀνόματα 31 ἐλληνικῶν πόλεων πού πολέμησαν στοὺς Περσικοὺς πολέμους.

στρατός υπό τό Γέλωνα, τύραννο τῶν Συρακουσῶν καί τό Θήρωνα, τύραννο τοῦ Ἀκράγαντα, καί συνέτριψε τούς Καρχηδόνιους σώζοντας τόν ἑλληνισμό τῆς Μ. Ἑλλάδας. Καρχηδόνιοι αἰχμάλωτοι ἀπό τή μάχη αὐτή ἔκτισαν στίς Συρακοῦσες τό ναό τῆς Ἀθηνᾶς καί στόν Ἀκράγαντα τό ναό τοῦ Δία.

Οἱ παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς νίκης. Περιγράφοντας ὁ Ἡρόδοτος τίς περσικές δυνάμεις, πού ἐξεστράτευσαν κατά τῆς Ἑλλάδας, δίνει ἀριθμούς ὑπερβολικούς. Αὐτό ὀφείλεται στή φυσική σέ κάθε λαό παράδοση γιά μεγαλοποίηση τῆς νίκης, ὅσο κι ἂν νίκες σάν κι αὐτές τῶν ἑλληνοπερσικῶν πολέμων δέν εἶχαν ἀνάγκη ἀπό παρόμοια μεγαλοποίηση. Οἱ ἀριθμοί ὁμως τοῦ Ἡροδότου ἐκφράζουν ἔστω καί μέ ὑπερβολή μιᾶ πραγματικά μεγάλη ἀριθμητική ὑπεροχή τῶν Περσῶν ἐναντι τῶν Ἑλλήνων. Γιά τοῦτο ἡ ἑλληνική νίκη θά μπορούσε νά δημιουργήσει ἀπορίες. Ὀφείλεται ὁμως στούς ἐξῆς λόγους:

α) Ἡ κοινωνική, ἡ πολιτική καί ἡ οἰκονομική ζωή τῆς Ἑλλάδας εἶχε φτάσει σέ ψηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης σέ σύγκριση μέ τό περσικὸ κράτος, πού εἶχε συμπεριλάβει πολλοὺς λαοὺς μέ τή βία καί ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξή τους. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες εἶχαν ψηλότερο φρόνημα, πού ἦταν συνέπεια τῆς ἐλεύθερης ζωῆς στήν Ἑλλάδα.

β) Οἱ Ἕλληνες ἀγωνίστηκαν μέ μεγαλύτερο ἥρωισμό καί αὐτοθυσία, γιατί πολεμοῦσαν «ὑπὲρ βωμῶν καί ἐστίων». Ὄταν π.χ. οἱ Θεσπιεῖς θυσιάζονταν στίς Θερμοπύλες καί οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχοῦσαν μέ γενναιότητα ἀπαράμιλλη στή Σαλαμίνα, γνώριζαν ὅτι ἀπό τήν μαχητικότητά τους θά κρινόταν ἡ ζωὴ ἢ ἡ ὑποδούλωση τῶν παιδιῶν καί γυναικῶν τους. Οἱ Πέρσες ἀντίθετα πολεμοῦσαν, ἐπειδὴ αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ τους. Ἔτσι ἡ ἔλλειψη ἐνθουσιασμοῦ τῶν Περσῶν μείωνε τή μαχητικότητά τους.

γ) Ἐπειδὴ ὁ στρατός τῶν Περσῶν εἶχε στρατολογηθεῖ ἀπὸ διάφορες σατραπείες καί ποικίλους λαοὺς, χαρακτηρίζονταν γιά τήν ἀνομοιομορφία του καί τήν ἔλλειψη συνοχῆς. Ὡς καί ἡ πολεμικὴ τακτικὴ τῶν ποικίλων περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἦταν διαφορετικὴ. Τόν περσικὸ στόλο ἐξάλλου ἀποτελοῦσαν αἰγυπτιακά, φοινικικά, κυπριακά, ἰωνικά καί καρικά πλοία.

δ) Κατὰ τόν Ἡρόδοτο οἱ Πέρσες ἦταν κατώτεροι σέ εὐφυΐα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καί ἀπειροὶ στὰ πολεμικά. Ὑστεροῦσαν ἐπίσης στή ναυτικὴ ικανότητα, γιά τήν ὁποία ἀντίθετα οἱ Ἕλληνες φημίζονταν.

ε) Οἱ Ἕλληνες διέθεταν καλύτερο ὄπλισμό καί εἶχαν μεγαλύτερη σωματικὴ ἀντοχή καί δύναμη, γιατί ἀγαποῦσαν τὴ γυμναστική, ἐνῶ οἱ Πέρσες τὴν ἀγνοοῦσαν. Οἱ Πέρσες μειονεκτοῦσαν ἀκόμη κι ὡς πρὸς τὴν πολεμικὴ ἐξάρτυση κι ἐνδυμασία.

στ) Ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν Περσῶν στρατηγῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔλλειψη πνεύματος συνεργασίας καί σύμπνοιας μεταξὺ τους. Ὁ Πέρσης στρατηγός Ἀρτάβαζος π.χ. κατηγορήθηκε ὅτι ἀδιαφόρησε σκόπιμα γιά τό Μαρδόνιο στίς Πλαταιές.

ζ) Οἱ Ἕλληνες εἶχαν σπουδαίους στρατηγοὺς. Τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιλτιάδη καί τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν εἶχε κανένας πέρσης στρατηγός. Ὁ σημαντικότερος πάντως ἀπὸ ὄλους τοὺς παράγοντες τῆς νίκης ὑπῆρξε τό ἀνώτερο ἑλληνικὸ φρόνημα. Τὰ ὀνόματα Θερμοπύλες, Σαλαμίνα, Πλαταιές εἶναι σήμερα διεθνῶς γνωστά καί οἱ ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι διδάσκονται παντοῦ, γιατί ἐκφράζουν τὴ σύγκρουση δυὸ κόσμων μέ βασικά ἀντίθετους πολιτισμοὺς. Ἄν εἶχαν νικήσει οἱ Πέρσες, θά εἶχε ἐπικρατήσει τό πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς δεσποτείας καί ἡ ζωὴ σήμερα θά ἦταν διαφορετικὴ, ὁ δὲ πολιτισμὸς ἀναμφισβήτητα πιὸ πίσω.

2. Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΑΘΗΝΩΝ – ΣΠΑΡΤΗΣ. ΣΦΑΙΡΕΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ

Ἡ ἀρχή τῆς ἀντιζηλίας. Ὅσο κι ἄν τόνωσαν οἱ Ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, δὲν ὀδήγησαν στὴν πολιτικὴ τους ἔνωση. Ἀντίθετα ἐξαιτίας τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν τῆς στοῦ ἔθνος ἡ Ἀθήνα κατέλαβε ξεχωριστὴ θέση στὴ συνειδηση τῶν Ἑλλήνων, παρόμοια μὲ τὴ Σπάρτη, πού μέχρι τότε ἦταν ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἡγετικὴ δύναμη. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ἀντίθεση μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, πού ὀλοένα μεγάλωνε, γιὰ νὰ ὀδηγήσει τελικὰ στὸν ὀλέθριο Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

Ἀμέσως μετὰ τὶς Πλαταιεὶς ἄρχισαν οἱ Ἕλληνες ἀντεπίθεση πού διάρκεσε 30 χρόνια, ἀλλὰ πού δὲν κατόρθωσε νὰ τοὺς ἐνώσει. Ἡ ἀντιζηλία τῶν Σπαρτιατῶν πού πίστευαν ὅτι μετὰ τὸ στρατὸ τους οἱ Ἕλληνες νίκησαν στὶς Πλαταιεὶς (εἶχαν παραταχθεῖ ἐκεῖ περίπου 45.000 Λακεδαιμόνιοι) καὶ τῶν Ἀθηναίων πού θεωροῦσαν ἀποφασιστικότερη τὴ νίκη στὴ Σαλαμίνα (τὴν ὀφειλόμενη κυρίως στὰ ἀθηναϊκὰ πλοῖα) ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ αἴτημα τῆς Σπάρτης νὰ σταματήσει ἡ ἀνέγερση τοῦ «Θεμιστοκλείου» τείχους. Μὲ τὸ τείχος αὐτὸ εἶχαν ἀρχίσει οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τειχίζουσαν τὴν πόλη τους κατὰ συμβουλή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Οἱ Σπαρτιάτες πρέσβεις δικαιολόγησαν τὴ σπαρτιατικὴ ἀπαίτηση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ τείχος ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἂν ξανακυρίαζαν τὴν πόλη. Ὁ Θεμιστοκλῆς πῆγε τότε στὴ Σπάρτη, ὅπου ἀνέβαλλε νὰ παρουσιαστῆ στοὺς ἐφόρους, ὥστόσο ἀνυψώθηκαν τὰ τείχη. Τότε τοὺς δήλωσε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐσωτερικὸ θέμα τῆς Ἀθήνας. Οἱ Σπαρτιάτες δὲ συγχώρησαν ποτέ τὴ στάση αὐτὴ τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Τὸ τέλος τοῦ Πausανία καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Στὸ μεταξύ ὁ συμμαχικὸς στόλος, ὑπὸ τὸν Πausανία ἐδίωξε τοὺς Πέρσες ἀπὸ νησιά καὶ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπελευθέρωσε τὶς πόλεις Σησότ καὶ Βυζάντιο. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Πausανίας καταπίεζε τοὺς συμμάχους, ἀνακλήθηκε στὴ Σπάρτη, ὅπου βρέθηκε ἔνοχος προδοσίας καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Κατέφυγε τότε στοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς. Ἐπειδὴ ἡ σύλληψή του ἐκεῖ θὰ ἦταν ἱεροσυλία, οἱ Σπαρτιάτες ἔκτισαν τὶς πύλες τοῦ ναοῦ, γιὰ νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα. Λέγεται ὅτι τὴν πρώτη πέτρα ἔβαλε ἡ μητέρα του. Μετὰ τὸ οἰκτρὸ τέλος τοῦ Πausανία οἱ σύμμαχοι στράφηκαν στοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Σπαρτιάτες ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν συμμαχία. Ἡ ἀντιζηλία τους ὅμως μὲ τὴν Ἀθήνα ἐνισχύθηκε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κύρος τους μειώθηκε. Ἀφότου μάλιστα ἡ συμμαχία τῆς Δήλου ὀργανώθηκε καὶ ἄρχισε νὰ μεταβάλλεται σὲ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, ὁ ἀνταγωνισμὸς Ἀθῆνας καὶ Σπάρτης γιὰ τὴν ἡγεσία στὴν Ἑλλάδα πῆρε ἔντονη μορφή. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀριστοκρατικῶν στὴν Ἀθήνα τὸ 472 π.Χ. καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες ὡς συνένοχος τοῦ Πausανία. Ὁ δαιμόνιος πολιτικὸς κατέφυγε τότε στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου πέθανε τὸ 459 π.Χ. Κατὰ τὸν Πλούταρχο αὐτοκτόνησε, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν περσικὴ πίεση γιὰ συνεργασία (Θεμιστ. 32). Οἱ συγγενεῖς του σύμφωνα μὲ ἐπιθυμία του μετέφεραν τὰ ὀστά του καὶ τὰ ἐνταφίασαν στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ στὸν Πειραιά.

Προσωρινὴ ἀνάπαυλα. Γιὰ ἕνα διάστημα πού τὴν Ἀθήνα κυβερνοῦσαν οἱ ἀριστοκρατικοί, στοὺς ὁποίους οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν ἐμπιστοσύνη, οἱ σχέσεις τῶν δύο πόλεων ἦταν καλές. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Κίμωνα, ἀρχηγοῦ τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης στὴν Ἀθήνα, ἦταν εἰρήνη μὲ τοὺς ὀμόφλους καὶ πόλεμος μὲ τοὺς βαρβάρους. Ὄταν μάλιστα ξέσπασε στὴν Πελοπόννησο ὁ Γ' Μεσσηνιακὸς Πόλεμος (468 - 458 π.Χ.), ὁ Κίμων ὑποστήριξε ψήφισμα γιὰ ἀποστολὴ ἀθηναϊκῆς βοήθειας στὴ Σπάρτη. Στὴν πραγματικότητα ὁ πόλεμος αὐτὸς ἦταν γενικὴ ἐξέγερση τῶν εἰλώτων τῆς Μεσσηνίας πού ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ Λακωνία.

Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν βοήθεια από τους 'Αθηναίους. Έξεστράτευσε τότε ο ίδιος ο Κίμων (462 π.Χ.) με στρατιωτικό σώμα 4.000 αθηναίων οπλιτών. Άλλά στο διάστημα της απουσίας του οι δημοκρατικοί έπεισαν την έκκλησία του δήμου να επιφέρει τροποποιήσεις στο πολίτευμα. Η μεταρρύθμιση στην Άθήνα έκανε τους Σπαρτιάτες να επανέλθουν στην παλιά τους δυσπιστία και να αποπέμψουν τελικά με προσχήματα τον Κίμωνα. Τό προσβλητικό αυτό για την Άθήνα γεγονός μείωσε τό κύρος του Άθηναίου πολιτικού και τό 461 π.Χ. οι δημοκρατικοί κατόρθωσαν να τον έξεστρακίσουν.

Νέα δξηση. Τό ίδιο έτος επικράτησε στην Άθήνα ή δημοκρατική παράταξη και έφάρμοσε άποφασιστικά τό πρόγραμμα της, πού έξωτερικά ήταν ή κραταίωση της άθηναϊκής ήγεμονίας και έσωτερικά ή ένίσχυση της δημοκρατίας. Η δύναμη του άθηναϊκού κράτους στην περίοδο εκείνη φαίνεται από τό γεγονός ότι από τό 459 ως τό 457 π.Χ. οι Άθηναίοι πολεμούσαν σέ τέσσερα μέτωπα συγχρόνως: στην Αίγυπτο κατά των Περσών, στά Μέγαρα κατά των Κορινθίων, στην Άττική κατά των Αιγινητών και στή Βοιωτία κατά των Σπαρτιατών. Η έχθρότητα με τή Σπάρτη είχε ήδη όδηγήσει σέ ρήξη. Τό 457 π.Χ. στή μάχη της Τανάγρας νίκησαν οι Σπαρτιάτες. Δυό μήνες όμως άργότερα στους άμπελώνες των Οινόφυτων ό περίφημος στρατηγός των Άθηναίων Μυρωνίδης πήρε τή νίκη πίσω, με άποτέλεσμα να προσχωρήσουν στην άθηναϊκή συμμαχία οι Βοιωτοί, οι Φωκείς και οι Λοκροί.

Τό 447 π.Χ. οι Άθηναίοι νικήθηκαν από τους Βοιωτούς, πού άποστάτησαν με τή παρακίνηση της Σπάρτης. Οι Μεγαρείς, οι Φωκείς και οι Λοκροί άποσύρθηκαν από την άθηναϊκή συμμαχία, ενώ ταυτόχρονα έπαναστάτησε και ή Εύβοια με ύποκίνηση των Σπαρτιατών. Έξεστράτευσε τότε ό ίδιος ό Περικλής, ανάγκασε τους Εύβοείς να επανέλθουν στή συμμαχία και μοίρασε τό Ληλάντιο πεδίο σέ 3.000 Άθηναίους κληρούχους.

Τριακοντούτεις σπονδαί. Τά πράγματα όδηγούσαν σέ νέο πόλεμο. Σπαρτιατικός στρατός προέλασε μάλιστα μέχρι την Έλευσίνα. Άλλά με ένέργεια του Περικλή συμφωνήθηκε ειρήνη, αί τριακοντούτεις σπονδαί, για 30 χρόνια (445 π.Χ.). Σύμφωνα με τους όρους της οι Άθηναίοι άφηναν στους Σπαρτιάτες τίς κτήσεις τους στην Πελοπόννησο, αναγνώριζαν τους Μεγαρείς και τους Βοιωτούς ως συμμάχους της Σπάρτης και περιόριζαν τή συμμαχία τους στά νησιά και στίς άποικίες, έξω από την κυρίως Έλλάδα. Η συνθήκη δηλαδή αναγνώριζε τό καθεστώς πού ύπήρχε με μερικές παραχωρήσεις στους Πελοποννησίους.

Η ειρήνη όμως δέν έμελλε να διατηρηθεί πολύ. Τά θαυότερα αίτια του πολέμου προϋπήρχαν κι όδηγούσαν στην έκρηξη του. Κι αυτά ήταν ή αύξηση της άθηναϊκής δύναμης κι ό φόθος της Σπάρτης, ότι θα μεγάλωνε ή δύναμη των Άθηναίων άκόμη περισσότερο. Τή Σπάρτη άλλωστε την άνησυχούσε ή έπιρροή της Άθήνας στους συμμάχους, πού όλοένα αύξανόταν και ή πολιτική της ύποστήριξης των κινημάτων των δημοκρατικών. Τά πιό κάτω γεγονότα των έτών 433/2 π.Χ., πού προκάλεσαν τό έξεσπασμα του Πελοποννησιακού πολέμου, όρθά θεωρούνται από τό Θουκυδιδη άφορμές του μόνο.

Πρός πόλεμο. Η Κέρκυρα, πού βρισκόταν σέ σύγκρουση με την Κόρινθο, ζήτησε από τους Άθηναίους βοήθεια. Η έμφάνιση του Άθηναϊκού στόλου στή ναυμαχία πού έγινε τό 433 π.Χ. μεταξύ Κορινθίων και Κερκυραίων στά Σύβοτα (σήμερα νησάκια Άη Νικόλα και Μαύρο Όρος στά παράλια της Θεσπρωτίας) είχε ως άποτέλεσμα να χάσουν οι Κορίνθιοι βέβαιη νίκη από τά χέρια τους. Η έχθρότητα της Κορίνθου προς τους Άθηναίους ένεκα της στροφής του οικονομικού ενδιαφέροντος των Άθηνών

στή Δύση, κατ' ἐξοχή περιοχή ἀποικιακής κι ἐμπορικῆς δραστηριότητας τῶν Κορινθίων, ἔγινε τώρα μεγαλύτερη.

Γιὰ νά ἐκδικηθοῦν οἱ Κορίνθιοι τοὺς Ἀθηναίους, ἔστειλαν στρατιωτικὴ βοήθεια στὴν ἀποικία τους τὴν Ποτειδαία (στὴ Χαλκιδική), πού ἦταν μέλος τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, ἀλλὰ εἶχε ἀποστατήσει. Ἀθηναῖοι καὶ Κορίνθιοι συγκρούστηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Ποτειδαίας κατὰ παράβαση τῶν σπονδῶν τοῦ 445 π.Χ. Ὁ Περικλῆς ἀντέδρασε μὲ τὸ *Μεγαρικὸ ψήφισμα*. Ἀπαγόρευσε δηλαδὴ στοὺς Μεγαρεῖς νά χρησιμοποιοῦν τὰ λιμάνια τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καὶ νά διαθέτουν τὰ προϊόντα τους στὶς ἀγορὲς τῆς. Τὸ μέτρο ἦταν ἐξοντωτικὸ. Μεγαρεῖς καὶ Κορίνθιοι ζήτησαν τότε ἀπὸ τὴ Σπάρτη νά κηρύξει πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἦταν τώρα ἀναπόφευκτος. Μὲ τοὺς ἀντίπαλους Ἀθηναίους καὶ Σπαρτιάτες συμπαράταχτηκαν ἀντίστοιχα ὄσες ἑλληνικὲς πόλεις βρέθηκαν στὶς σφαῖρες ἐπιρροῆς τους. Ἀπὸ τὴ μία παράταξη δηλαδὴ ἦταν ἡ Πελοπόννησος (ἐκτός τοῦ Ἄργους καὶ τῶν οὐδέτερων ἀχαϊκῶν πόλεων) τὰ Μέγαρα, οἱ Φωκεῖς, οἱ Λοκροὶ, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ κορινθιακὲς ἀποικίες Λευκάδα καὶ Ἀμβρακία. Μὲ τὴν Ἀθήνα συντάχτηκαν οἱ σύμμαχοι τοῦ Αἰγαίου, οἱ Θεσσαλοὶ, οἱ Πλαταιεῖς, οἱ Ναυπάκτιοι, οἱ Ἀκαρνανεὺς κι ἀπὸ τὰ Ἴονια νησιά ἡ Κέρκυρα, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος. Στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου προσχώρησε στὴν παράταξη τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἡ Μακεδονία.

3. ΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ ΣΕ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

Μετὰ τὴν περσικὴ ἥττα στὴ Μυκάλη καὶ τὴ νέα ἐξέγερση τῶν Ἴωνικῶν πόλεων οἱ Ἕλληνες ἀντιμετώπισαν τὸ πρόβλημα τῆς προστασίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας, πού ἦταν δυνατὴ μόνο μὲ ἐπιθετικὸ πόλεμο. Ὁ πόλεμος αὐτὸς ἄρχισε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Ἡ Σπάρτη, μὴ μπορώντας νά ἀναλάβει ὑπερπόντια ἐκστρατεία συνέστησε στοὺς Ἴωνες νά ἐγκαταλείψουν τὴ Μ. Ἀσία. Ἡ Ἀθήνα ὅμως χάρη στὸ στόλο τῆς εἶχε τὴ δυνατότητα νά ἡγηθεῖ στὸν ἐπιθετικὸ ἀγῶνα. Ἔτσι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πausανία, Ἴωνες καὶ σύμμαχοι τῆς πρόσφεραν τὴν ἡγεσία. Ἰδρύθηκε τότε ἡ *Συμμαχία τῆς Δήλου* (478 π.Χ.) μὲ στόχο τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας ἀπ' τὸ ζυγὸ τῶν Περσῶν. Τὴν ἡγεσία καὶ τὴν ὀργάνωσή τῆς ἀνέλαβε ὁ Ἀριστείδης. Θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἦταν ἡ αὐτονομία τῶν συμμάχων. Οἱ συνεδρίες τους (*ξύνοδοι*) γίνονταν στὸ παλιὸ κέντρο τῆς Ἴωνικῆς Ἀμφικτιονίας, τὴ Δῆλο. Ἐκεῖ, στὸ ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνα, ἦταν καὶ τὸ ταμεῖο τῆς συμμαχίας, πού διαχειρίζονταν δέκα Ἀθηναῖοι *Ἑλληνοταμίαι*. Ὅσοι σύμμαχοι δὲν ἤθελαν νά προσφέρουν πλοία καὶ πληρώματα ἔδιναν ἐτήσια εἰσφορά («φόρο»), πού τὸ συνολικὸ τῆς ποσὸ ὑπολογίστηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη σὲ 460 τάλαντα. Σὲ μικρὸ διάστημα ἡ συμμαχία ἀπλώθηκε στὶς περισσότερες παραλιακὲς πόλεις καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Στὰ 443 π.Χ. εἶχε συμπεριλάβει 236 πόλεις.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀριστείδη (468 π.Χ.) τὴν ἡγεσία τῆς συμμαχίας ἀνέλαβε ὁ Κίμων καὶ μὲ μεγάλη ἐπιτυχία συνέχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Περσῶν. Τὰ κατορθώματά του ἦταν τόσα, ὥστε τὸ ὄνο-

Ἄεροφωτογραφία τῆς Δήλου. Διακρίνονται τὰ εἶρηπια τῆς ἀρχαίας πόλης, πού ὑπῆρξε τὸ κέντρο τῆς ὁμώνυμης Συμμαχίας.

μά του έγινε θρόλος. Έλευθέρωσε πόλεις στά παράλια τής Θράκης καί τής Χαλκιδικής. Ἀπάλλαξε τή Σκύρο ἀπό τούς Δόλοπες πειρατές κι ἐγκατέστησε στό νησί Ἐλευθέρους κληρούχους*. Ἐδίωξε τούς Πέρσες ἀπό τά παράλια τής Καρίας καί τής Λυκίας. Τό 467 π.Χ. στά βόρεια τής Κύπρου, κοντά στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντα στήν Παμφυλία, συνέτριψε σέ ναυμαχία καί πεζομαχία μεγάλη περσική δύναμη. Ἀλλά καί μετά τήν πτώση τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης στήν Ἀθήνα ὁ Κίμων συνέχισε τήν πατριωτική δράση του. Ἀπό τόν τόπο τῆς ἐξορίας του διέταξε τούς ὀπαδούς του νά πολεμήσουν στή μάχη τῆς Τανάγρας κατά τῶν Σπαρτιανῶν. Ἐκεῖνοι πολέμησαν μέ τέτοια αὐτοθυσία, ὥστε εἶχαν 100 νεκρούς. Ἀλλά καί οἱ δημοκρατικοί στάθηκαν ἀξιοί τῶν περιστάσεων ἀναθέτοντας πάλι τήν ἡγεσία τοῦ στόλου στόν Κίμωνα, πού σέ νέα του ἐκστρατεία νίκησε τούς Πέρσες στήν Κύπρο, ἀλλά πέθανε στήν πολιορκία τοῦ Κιτίου (449 π.Χ.). Πρὶν πεθάνει ὁ Κίμων συμβούλευσε τούς διαδόχους του στή διοίκηση τοῦ στόλου νά διαλύσουν τήν πολιορκία καί νά κρύψουν τό θάνατό του. Ἐτσι, ὅταν σέ λίγο ὁ ἑλληνικός στόλος ξανασυναντήθηκε κοντά στή Σαλαμίνα τῆς Κύπρου μέ τόν Περσικό, οἱ Πέρσες κατατροπώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ πανικοῦ τους, ἐπειδὴ νόμιζαν ὅτι ὁ Κίμων ζοῦσε ἀκόμη. Ἀποτέλεσμα τῶν νικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στήν Κύπρο ἦταν νά ὑπογραφεῖ ἡ *Καλλίειος εἰρήνη*, μέ τήν ὁποία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τούς Πέρσες ἡ ἐλευθερία τῶν μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν παραλιῶν (448 π.Χ.).

Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἀθηναίων εἶχαν στό μεταξύ δώσει μεγάλη αἴγλη, δύναμη καί αὐτοπεποίθηση στήν Ἀθήνα. Μέ τά χρήματα τῶν συμμάχων, φιλειρηνικῶν νησιωτῶν στήν πλειοψηφία τους πού δέν ἐπιθυμοῦσαν νά πολεμοῦν, οἱ Ἀθηναῖοι μεγάλωναν συνεχῶς τό στόλο τους. Αὐτό διευκόλυνε τή βαθμιαία μετατροπὴ τῆς συμμαχίας σέ ἀθηναϊκὴ ναυτικὴ δύναμη καί ἡγεμονία. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπόκτησαν τέλος τό δικαίωμα νά παρεμβαίνουν στά ἔσωτερικά τῶν συμμάχων ἐπιβάλλοντας τή θέλησή τους. Πολλές φορές ἡ προσπάθεια τῶν συμμάχων καί τῶν πιό ἰσχυρῶν ἀκόμη (ὅπως ἦταν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Νάξος καί ἡ Θάσος) νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν ἀθηναϊκὴ κηδεμονία καταπνιγόταν βίαια. Πρέπει πάντως νά σημειωθεῖ ὅτι πολλές ἐξεγέρσεις κατά τῶν Ἀθηνῶν ἦταν στήν πραγματικότητα κινήματα τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν πού τούς ὑποστήριζαν οἱ Ἀθηναῖοι. Τά κινήματα αὐτά ξεσποῦσαν μέ τήν παρακίνηση τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀθηναῖοι πολλαπλασίασαν τότε τίς κληρουχίες τους, γιά νά ἐπιτηροῦν ἀποτελεσματικότερα τούς συμμάχους. Τελικά ἀπό ὄλους τούς συμμάχους μόνο ἡ Χίος, ἡ Λέσβος καί ἡ Σάμος διατηροῦσαν δική τους ναυτικὴ δύναμη. Μέ τόν καιρὸ οἱ Ἀθηναῖοι ἄρχισαν νά ἐλέγχουν τούς συμμάχους τους καί οἰκονομικά. Τό ἀθηναϊκὸ νόμισμα ἔγινε γι' αὐτούς ὑποχρεωτικό. Τό 454 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι μετέφεραν τό συμμαχικὸ ταμεῖο στήν Ἀθήνα κι ἀπὸ τότε διέθεταν τά χρήματα σάν νά ἦταν δικά τους. Ὁ Περικλῆς στήν κατηγορία τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων ὅτι ἀνήγειρε τά μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης μέ συμμαχικά χρήματα ἀπαντοῦσε πῶς τά χρήματα αὐτά ἀνήκαν στοὺς Ἀθηναίους, γιατί διεξῆγαν μέ συνέπεια τόν πόλεμο κατά τῶν Περσῶν, γιά χάρη τοῦ ὁποίου τούς τά ἔδιναν οἱ σύμμαχοι, καί πῶς μπορούσαν ἐπομένως νά τά διαθέσουν ὅπως ἤθελαν. Ἀλλά καί οἱ δικαστικὲς διαφορὲς πολιτῶν τῶν συμμαχικῶν πόλεων μέ Ἀθηναίους ἄρχισαν νά ἐκδικάζονται ἀπὸ ἀθηναϊκὰ δικαστήρια.

Μετά τήν Καλλίειο εἰρήνη ἡ διατήρηση τῆς συμμαχίας δέν εἶχε πιά νόημα. Ἐντονότερες τάσεις γιά τή διάλυσή της παρουσιάστηκαν τότε ἀνάμεσα στοὺς συμμάχους. Ὁ Περικλῆς προσπάθησε νά γίνει στήν Ἀθήνα πανελλήνιο συνέδριο γιά εἰρήνη

*Μέχρι σήμερα σώζονται στή Σκύρο ἀθηναϊκά τοπωνύμια, ὅπως π.χ. τοῦ ποταμοῦ Κηφισοῦ.

Ἐπιτύμβια στήλη Ἑλληνα ποῦ σκοτώθηκε στήν Κύπρο σέ ἐκστρατεία γιά τήν ἀπελευθέρωσή της ἀπό τοῦς Πέρσες (ἐκστρατεία τοῦ Κίμωνος). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

ἀνάμεσα σ' ὄλους τοῦς Ἕλληνες. Τό σχέδιό του δέν πέτυχε ἀπό ἀντίδραση τῆς Σπάρτης. Ἀκολούθησαν τά γεγονότα ἐκεῖνα ποῦ ὀδήγησαν στίς τριακοντούεις σπονδάς τό 445 π.Χ. καί ἀργότερα οἱ ἀφορμές γιά τό ξέσπασμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

4. ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥΣ

Ἀπό τό 461 ὤς τό 431 π.Χ. τήν Ἀθήνα κυβερνοῦσε ὁ ἀρχηγός τῆς δημοκρατικῆς παράταξης ὁ Περικλῆς. Τό πολιτικό του πρόγραμμα στό διάστημα αὐτό θριάμβευσε καί ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ «χρυσοῦ αἰώνα», ποῦ συνδέθηκε τόσο μέ τό ὄνομα τοῦ μεγάλου ἀθηναίου πολιτικοῦ. Ἡ πολιτική τοῦ Περικλῆ ὀδηγοῦσε στή γενίκευση τῶν δημοκρατικῶν καί σέ πιθανή ἔνωση τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ἡ στροφή ὅμως τῆς ἀθηναϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στή Δύση καί οἱ παρεμβάσεις τῶν συμμάχων προκάλεσαν τήν ἀντίδραση ὄχι μόνο τῆς Σπάρτης καί τῶν συμμάχων της ἀλλά καί τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ἀθήνας. Ὁ Περικλῆς ξεχώρισε γρήγορα γιά τήν παιδεία του, τή ρητορική του δεινότητα καί τήν πολιτική ἀρετή του. Σοβαρός, πάντα ψυχραίμος καί εὐγενικός ποτέ δέν κολάκευε τοῦς συμπολίτες του, ποῦ τοῦς ἐπηρεάζε ὡστόσο, ὥστε νά παίρνουν σωστές ἀποφάσεις.

Ὁ Περικλῆς ἔχοντας ὀλοκληρωμένη παιδεία καί πνεῦμα μεγαλοφυῆς ἐπιδίωκε μέ πάθος νά γίνει ἡ Ἀθήνα τό κέντρο τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὁ πολυμέτωπος πόλεμος ποῦ ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι δέν τόν ικανοποιοῦσε. Ὅταν ὅμως οἱ περιστάσεις τό ἐπέβαλλαν, ὁ μέγας πολιτικός μεταβαλλόταν σέ ἐξαίρετο στρατηγό. Ἄλλ' αὐτή ἡ μορφή τοῦ Περικλῆ θεωρεῖται ἀσήμαντη, ἀν συγκριθεῖ μέ τή μεγάλη πολιτική του διορατικότητα, τό ὕψιλό ἦθος καί τή σπάνια πνευματική του καλλιέργεια. Τό πρόγραμμα τοῦ Περικλῆ νά ἐδραίωσε τήν ἡγεσία τῶν Ἀθηναίων στήν Ἑλλάδα ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τή γραμμή τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Κίμων ἐπιζητοῦσε πόλεμο μόνο κατὰ τῶν Περσῶν καί ἀποφυγή κάθε ἐνέργειας ποῦ θά δυσαρεστοῦσε τή Σπάρτη.

Μιά τέτοια ἐνέργεια, ποῦ δέν ἔθιγε ἄμεσα τή Σπάρτη (ἀφοῦ οἱ Σπαρτιάτες ἀδιαφοροῦσαν γιά τό ἐμπόριο) ἀλλά τή σύμμαχό της Κόρινθο, ἦταν ὁ ἀποικισμός τῶν Θουρίων ἀπό τοῦς Ἀθηναίους (443 π.Χ.). Μέ τήν προσπάθεια νά ἱδρῶσουν ἀθηναϊκή ἀποικία στή Ν. Ἰταλία οἱ Ἀθηναῖοι ἐκδήλωσαν ἐνδιαφέρον γιά μιά περιοχή, στήν ὁποία οἱ Κορίνθιοι ὡς τότε εἶχαν ζωτικά συμφέροντα. Οἱ Θούριοι κτίστηκαν στή θέση τῆς καταστραμμένης Σύβαρης. Μέ πρόταση τοῦ Περικλῆ δόθηκε πανελλήνιος χαρακτήρας στόν ἀποικισμό τους. Σ' αὐτόν ἠγήθησαν ὁ περιφημος πολεοδόμος Ἴπποδάμος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἱστορικός Ἡρόδοτος κι ἄλλοι γνωστοί Ἕλληνες. Ἡ πόλη ὀργανώθηκε δημοκρατικά κατὰ τό ἀθηναϊκό πολίτευμα κι οἱ κάτοικοί της χωρίστηκαν σέ δέκα φυλές. Γρήγορα οἱ Θούριοι ἔγιναν κέντρο γραμμάτων, τεχνῶν καί διάδοσης τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στή Δύση.

Όταν πέθανε ο Κίμων τον διαδέχθηκε στην ηγεσία της άριστοκρατικής παράταξης ο συγγενής του Θουκυδίδης, γιός του Μελησία, έμπαθής πολιτικός και επικίνδυνος αντίπαλος του Περικλή. Ο Θουκυδίδης ήταν και ρήτορας δεινός, αλλά παραπονιόταν για την κακοτυχία του να έχει αντίπαλο τό σπουδαιότερο ρήτορα της εποχής, τον Περικλή, πού για τό ήρεμο και γαλήνιο ύφος του και τή ρητορική του δεινότητα τον όνόμαζαν 'Ολύμπιο.

Ο Θουκυδίδης δραστηριοποίησε τούς άριστοκράτες τής 'Αθήνας, ανάπτυξε φιλικές σχέσεις μέ τούς Σπαρτιάτες και παρουσιάστηκε ως όπαδός τής ειρήνης. Κατηγόρησε τον Περικλή για κακομεταχείριση τών συμμάχων και για δημαγωγία, γιατί είχε καθιερώσει τή μισθοφορά, άμοιβή δηλαδή τών πολιτών πού προσέρχονταν στην έκκλησία του δήμου.

Στήν πολιτική διαμάχη τών δύο άνδρών επικράτησε ο Περικλής κι ο Θουκυδίδης έξοστρακίστηκε (443 π.Χ.).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο Θεμιστοκλής επέμενε στή ναυπήγηση Ισχυρού άθηναικού στόλου; Πού όφείλεται ή αντίδραση τών πολιτικών του αντίπαλων;
2. Ποιά είναι ή βαθύτερη σημασία τής νίκης τών 'Αθηναίων στό Μαραθώνα;
3. Ποιά ή ήθικη και έθνικη σημασία τής θυσίας εκείνων πού έπεσαν στις Θερμοπύλες;
4. Ποιά είναι ή παγκόσμια σημασία τής ελληνικής νίκης στους 'Ελληνοπερσικούς πολέμους;
5. Ποιά είναι τά βαθύτερα αίτια τής αντίθεσης μεταξύ 'Αθηνών και Σπάρτης;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(*Ηροδότου Ζ', 8. Μετάφρ. Ε. Πανέτσου.*)

'Από τήν όμιλία του Ξέρξη στό συμβούλιο τών άνώτατων άξκωματούχων Περσών για τήν έκστρατεία κατά τής 'Ελλάδας

«... Είναι εύκαιρία ν' άποχτήσουμε δόξα μαζί και χώρα, όχι μικρότερη ούτε και φτωχότερη, μάλιστα εύφορότερη από αυτή πού έχουμε και έκτός τούτου έκδικούμαστε και ξεπλένουμε μία προσβολή πού μās έγινε. Γι' αυτό σās κάλεσα σήμερα να σās εκθέσω αυτό πού σκοπεύω να κάνω... Νά είστε βέβαιοι ότι ο ήλιος δέν θά βλέπει άλλη χώρα να συνορεύει μέ τή δική μας, άφου έγώ θά διασχίσω όλη τήν Εύρώπη και θά τς κάμω όλες δικές μας».

(*Ηροδότου Ζ, 40-41. Μετάφρ. Τ. Εύσταθίου.*)

'Η άναχώρηση του Ξέρξη από τς Σάρδεις

Πρώτοι πήγαιναν οι σκευοφόρες και τά μεταφορικά ζώα, και μετά από αυτούς άνακταωμένους στρατός διαφόρων έθνικοτήτων χωρίς διάκριση. Όταν είχαν περάσει περισσότεροι από τούς μισούς, είχε άφειθεί ένα διάστημα και έτσι δέν έρχονταν σε έπαφή μέ τό Βασιλιά. Μετά από αυτό πρώτοι έρχονταν χίλιοι ίππεις διαλεγμένοι από όλους τούς Πέρσες· μετά χίλιοι άκοντιστές και αυτοί όπως και οι άλλοι διαλεγμένοι από όλους και κρατούσαν τς λόγχες στραμμένες προς τό έδαφος. Κατόπιν έρχονταν δέκα ιππιοι πού καλούνταν Νησαίοι και ήσαν πολύ ώραία στολισμένοι. Οι ίππιοι όνομάζονται Νησαίοι, γιατί υπάρχει στή Μηδία μία μεγάλη πεδιάδα μέ αυτό τό όνομα, στήν όποία και άνατρέφονται αυτοί οι μεγαλόσωμοι ίππιοι. Πίσω από τούς δέκα αυτούς ίππους άκολουθούσε τό ιερό άρμα του Δία, συρόμενο από όκτώ άσπρους ίππους και ο ήνίοχος πεζός άκολουθούσε τούς ίππους κρατώντας τά χαλινάρια· γιατί κανείς άνθρωπος δέν άνεβαίνει στό κάθισμα του άρματος αυτού. Πίσω από αυτό έρχόταν ο ίδιος ο Ξέρξης πάνω σε άρμα, τό όποιο έσυραν Νησαίοι ίππιοι· παραπλεύρως βάδιζε ήνίοχος, ο όποιος όνομαζόταν Πατιράμφης, παιδί του Πέρση 'Ότάνη.

Μέ αυτό τό τρόπο έκανε ο Ξέρξης τήν εξόρμηση από τς Σάρδεις και όποτε του έκανε όρεξη, άλλαζε θέση από τό άρμα του σε μία άμαξα. Πίσω από αυτόν έρχονταν χίλιοι άκοντιστές, οι πιο γενναίοι και πιο εύγενείς τών Περσών, κρατώντας τς λόγχες σύμφωνα

μέ τις συνήθειες και μετά από αυτούς χίλιοι διαλεγμένοι έφιπποι Πέρσες, και μετά τό ιππικό δέκα χιλιάδες, οι οποίοι ήταν πεζοί, διαλεγμένοι από τούς υπόλοιπους Πέρσες. Χίλιοι από αυτούς στη βάση του δόρατος είχαν χρυσά ρόδια και περιέβαλλαν τούς άλλους. Οι έννιά χιλιάδες πού θρίσκονταν μέσα σέ αυτούς είχαν άργυρά ρόδια. Χρυσά ρόδια είχαν ακόμη και εκείνοι πού κρατούσαν τίς λόγχες στραμμένες πρós τά κάτω και μήλα είχαν αυτού πού άκολουθούσαν άμέσως τόν Ξέρξη. Μετά από τίς δέκα χιλιάδες πεζούς έρχονταν δέκα χιλιάδες Πέρσες έφιπποι. Μετά τό ιππικό ύπήρχε ένα διάστημα δύο σταδίων και μετά έρχόταν ο υπόλοιπος όχλος άνακαταμένος.

(*Ηροδότου Ε, 78. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου*)

Τό φρόνημα τών Αθηναίων

Οι Αθηναίοι λοιπόν τότε εύρισκοντο εις πλήρη εύτυχία. Φαίνεται δέ όχι μόνον από ένα παράδειγμα, άλλα γενικώς πόσον σπουδαίον πράγμα είναι ή ισότης· διότι οι Αθηναίοι, έφ' όσον μέν έδιοικούντο τυραννικώς, δέν ήσαν καθόλου καλύτεροι εις τά πολεμικά από κανένα τών γειτόνων των, άπαλλαγέντες όμως από τούς τυράννους έγιναν πρώτιστοι όλων. Τοúτο φανεράνει, ότι, όταν ήσαν δοϋλοι, συμπεριφερόντο έκουσίως ώς δειλοσκεπτόμενοι ότι ειργάζοντο διά τόν κύριόν των, ότε όμως ήλευθερώθησαν, ό καθένας δείκνυε προθυμία νά έργασθ ή σκεπτόμενος ότι έργάζεται διά τόν έαυτόν του.

(*Ηροδότου ΣΤ, 112. Μετάφρ. Ε. Πανέτσου*)

Η μάχη τού Μαραθώνα

Αφού έπιασαν τίς θέσεις τους και οι θυσίες έγιναν εύνοϊκές, τότε καθώς άπολύθησαν οι Αθηναίοι, όρμησαν τρέχοντας κατά τών βαρβάρων. Τό ένδιάμεσο πού τούς χώριζε δέν ήταν λιγότερο από έναμιση χιλιόμετρο. Οι Πέρσες τότε βλέποντας, ότι έβάδιζαν τρεχάτοι έναντίον τους, έτοιμάζονταν νά τούς άποκρούσουν και τούς θεωρούσαν τούς Αθηναίους τρελλούς, πού βαδίζουν πρós θέβαιη καταστροφή, επειδή τούς έβλεπαν λιγούς και μάλιστα νά έρχονται τρεχάτοι, χωρίς ιππικό και χωρίς τοξότες. Τέτοια λοιπόν συμπεράσματα έβγαναν οι θάρβαροι· οι Αθηναίοι όμως, άμα πλησίασαν συμπυκνωμένοι τούς βαρβάρους, πολεμούσαν άξιόλογα. Γιατί πρῶτοι αυτοί άπ' όλους τούς Έλληνες, όσο έξέρω έγώ, χρησιμοποιήσαν τό τρέξιμο στήν έπίθεση κατά τών έχθρών, και πρῶτοι τόλημαν νά κρατηθούν βλέποντας στολάς Μηδικές και τούς άντρες πού τίς φορούσαν, ένῶ έως τότε οι Έλληνες, και τή λέξη Μηδος ν' άκουαν, τούς έπιανε τρόμος.

(*Ηροδότου Ζ, 104. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου*)

Από τήν όμιλία τού Δημαράτου πρós τόν Ξέρξη

«...Οι Λακεδαιμόνιοι ένας πρós ένα πολεμούτες είναι άνώτεροι από όλους. Πολεμούντες όμως πολλοί όμοιοι είναι οι άνδρείοτατοι τών ανθρώπων, διότι, άν και είναι έλεύθεροι, δέν έχουν έλευθερία άπερίοριστον, άλλ' ύπακούουν εις ένα δεσπότην, τόν νόμον, τόν όποιον φοβούνται πολύ περισσότερο παρ' όσον φοβούνται σέ οι Ιδικοί σου. Έκτελούν πάν, ό,τι εκείνος τούς προστάζει, τούς προστάζει δέ πάντοτε τό αυτό και δέν τούς επιτρέπει νά φεύγουν από τήν μάχη, όσον κι άν είναι τό πλήθος τών έχθρών, άλλα μένοντες εις τάς τάξεις τους ή νά νικούν ή νά άποθνήσκουν».

(*Ηροδότου Ζ, 225. Μετάφρ. Έ. Πανέτσου*)

Στίς Θερμοπύλες, μετά τό θάνατο τού Λεωνίδα

«...Μόλις όμως έμαθαν οι Έλληνες ότι είχαν καταφτάσει, από εκείνη τή στιγμή πιά ό πόλεμος άλλαξε όψη. Γιατί άρχισαν ν' άποσύρωνται πίσω στό στενό σημείο του δρόμου, προσπέρασαν τό τείχος και πήγαν και σάθηκαν άπάνω στό λόφο όλοι οι άλλοι μαζί συγκεντρωμένοι, πλην τών Θηβαίων. Ο λόφος αυτός είναι στήν είσοδο κοντά και εκεί επάνω σήμερα στέκει τό μαρμάρινο λιοντάρι πρós τιμήν του Λεωνίδα. Ένώ άμύνονταν στό μέρος αυτό μέ τά σπαθιά, όσοι έτυχε νά τούς μέινουν άκόμα, και άλλοι μέ τά χέρια και μέ τό στόμα, τούς κατάχωσαν οι θάρβαροι μέ τά θλημάτά τους, άλλοι όπως τούς άκολουθήσαν κατά μέτωπο και γκρέμισαν τό όχύρωμα του τείχους, και άλλοι τούς έζωσαν στή μέση από παντού».

(*Ηροδότου Η, 79. Μετάφρ. Άγγ. Βλάχου*)

Συνάντηση Άριστειδή - Θεμιστοκλή τήν παραμονή τής ναυμαχίας

«Καθώς γήγχε ό Θεμιστοκλής, ό Άριστειδης του είπε τά έξης: Έχουμε χρέος έμεις πού είμαστε άντιπαλιοι νά συναγωνιζόμαστε και σέ άλλες περιστάσεις άλλα και σέ τούτη, ποιός από τούς δυο θά ώφελήσει τήν πατρίδα περισσότερο».

(*Ηροδότου Η, 84. Μετάφρ. Άγγ. Βλάχου*)

Η άρχή τής ναυμαχίας στή Σαλαμίνα

«Μόλις παρατάχθηκαν, οι θάρβαροι τούς έκαναν έπίθεση. Όλοι οι άλλοι Έλληνες άνάκρουσαν πρῆμην κι άρχισαν νά ύποχωρούν

πρός τήν ἀκτή, ὁ Ἀθηναῖος ὁμως Ἀμεινίας, ἀπό τό δῆμο τῆς Παλλήνης, ἔκανε ἐπίθεση μέ τό ἐμβολο ἐναντίον ἐχθρικοῦ καραβιοῦ. Ὅταν τό πλοῖο συγκρούστηκε καί δέν μπορούσαν νά τό χωρίσουν, τότε οἱ ἄλλοι ἔτρεξαν νά βοηθήσουν τόν Ἀμεινία καί ἀρχισε ἡ συμπλοκή».

(Αἰσχύλου, Πέρσες, 386 - 432. Μετάφρ. Γ. Ζερβού)

Ἡ ναυμαχία Σαλαμίνας

...Κι ὅταν λοιπόν ἡ ἀσπρόφανη ἡμέρα τήν γῆν ὅλη ἔπιασεν, ὥστε πού καλοφώτιστη νά ναι στή θάλαξη, πρῶτα καλόηχο φωνητό τραγουδιστά εἰπωμένο ἀπό τούς Ἕλληνες βούιξε, πού δυνατά ἀμέσως τό ἀπόδωκε μ' ἄλαλαγμό ὁ ἀντίλαλος τοῦ βράχου τοῦ νησιώτικου· καί φόβος σ' ὅλους ἦταν τούς βαρβάρους πού ἀπόσφαζαν στή γνῶμη· γιατί ὁμοῦ παῖδα ἔσφαλλαν τότε οἱ Ἕλληνες ὄχι σά γιά φευγάλα, ἀλλά σέ μάχη ὁρμώντας μέ παλληκαρίσιο θάρρος· κι ἡ σάλπιγγα μ' ἤχον ὀξὺ ἐκόρωνε ὅλα 'κεῖνα· κι εὐθύς μέ τοῦ ροχθόβουου κουπιοῦ συνταριασμένο λάμνημα κατά πρόσταξη τό βαθύ ἐχτύπησαν ἀρμυρονερί καί γοργά ὅλοι φανήκαν μπρός μας. Πρῶτο τό κέρας τό δεξιή πήγαιν' ἐμπρός μέ τάξη καί μέ ρυθμό, καί δεῦτέρ' ὅλος ὁ στόλος προχωροῦσε καί μέ πολλή βοή ὁμαδιαστά ἀκούοταν.

«Γυιοί τῶν Ἑλλήνων μπρός, ἐλευθερώστε τήν πατρίδα κι ἐλευθερώστε τά παιδιά, τίς γυναίκες καί τῶν πατρικῶν θεῶν τά ἱερά καί τῶν προγόνων τούς τάφους· τώρα γιά ὅλα εἶν' ὁ ἀγώνας».

Καί τότε ἀπό μᾶς τῆς Περσικῆς γλώσσας ρόχθος ἐξαπατοῦσε, τί καιρός γιά χρόνισμα δέν ἦταν. Κι εὐθύς ἔνα πλοῖο χτυπᾶ μέ χάλκινο ἐμβολο ἄλλο πλοῖο. Κι ἀρχισε τῆ σύγκρουση Ἑλληνικό πλοῖο κάποιο, πού ἔσπασ' ἐνός ἄλλου πλοῖο Φοινικικό τό πρόσωπ' ὅλο. Κι ἄλλος χυμοῦσε κατά πάνω σέ ἄλλο πλοῖο. Κι ἔτσι ὁμως στήν ἀρχή τοῦ Περσικοῦ στόλου τό ρέμα ἀντιστεκόταν· μά καθώς σ' ἔνα στενό ἀθροισμένος ἦταν ὁ σωρός τῶν πλοίων κι οὔτε βοήθεια μπορεῖ νά δώσουν μεταξύ τους, χτυπώντας τό 'να τ' ἄλλο μέ τά χαλκόστομα ἐμβολά τους, ἔσπαζαν ὅλη τήν ἀρματωσιά 'πό τά κουπιά τους. Κι ὄχι ἀδέξια τά Ἑλληνικά τά πλοῖα χτυποῦσαν ἀπ' ὀλοῦθε γύρω κι ἀναποδογυρίζονταν ἔτσι τά καραβοσκάρια. Οὐδέ τῆ θάλασσα πιά μόρρειε νά ἰδεῖ κανένας, γιατί γεμάτη ἀπό ναυάγια καί σκοτεινοῦς ἦταν.

Καί τ' ἀκρογῆλια ἀπό νεκροῦς ἐγέμανε καί οἱ ἔξρες, καί γι' ἀτακτη φευγάλα κάθε πλοῖο λαμνοκοποῦσε, ὅλα ὅσα ἦταν πού βαρβαρικοῦ τό στόλο. Κι ἐκεῖνοι σάμπως τόνουος ἦ τοῦ διχτιοῦ ἄλλα ψάρια μέ κουπιῶν κομμάτια ἦ συντρίμια 'πό σπασμένα πλοῖα βαροῦσαν καί ραχίζαν, καί τοῦ πελόου τήν ἄπλα κρατοῦσε

ἀγαλλισμοῦ φωνή μαζί καί θρήνοι ὡς πού τῆς σκοτεινῆς νύχτας τό μάτι ἔπαφεν ὅλα. Μά τῶν κακῶν τό πλῆθος νά σοῦ τό ἀνιστορήσω δέν θά δυνόνομαι κι ἂν σοῦ μλοῦσ' ἀράδα δέκα μέρες. Γιατί καλά νά ξαίρεις τοῦτο ἐδῶ, ἀνθρώπων τόσο πλῆθος δέν πέθανε ποτέ πουθενά ἄλλοῦ σέ μίαν ἡμέρα....

(Ἡροδότου Η, 87 - 88. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Τό πλοῖο τῆς Ἀρτεμισίας στή ναυμαχία Σαλαμίνας

«Ἐνὸ ἐπεκράτει μεγάλη ταραχή εἰς τό ναυτικόν τοῦ βασιλέως, τό πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας κατεδιώκετο ἀπό Ἀττικόν πλοῖον· αὐτή δέ μὴ δυναμένη νά διαφύγη, διότι ἐμπροσθέν τῆς ἦσαν ἄλλα φιλικὰ πλοῖα καί τό ἰδικόν τῆς τό ἀπό τό μέρος, ἀπό τό ὅποιον ἤρχοντο οἱ ἐχθροί, ἔκρινε καλόν νά κάμη τό ἐξῆς, τό ὅποιον καί τήν ὠφέλησεν, ἀφοῦ τό ἔκαμεν. Διωκομένη ἀπό τό Ἀττικόν πλοῖον ἐπετέθη καί ἐκτύπησε ἓνα φιλικόν πλοῖον τῶν Καλυνδῶν (τῆς Καρίας)... καί τό ἐθύθεισε... ὁ τριήραρχος τοῦ Ἀττικοῦ πλοῖου, καθῶς τήν εἶδε νά κτυπᾶ βασιλικόν πλοῖον, ἐνόμισεν ὅτι τό πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας ἦτο ἑλληνικόν ἢ ὅτι ἠτύτομολει ἀπό τούς βαρβάρους καί ἐβοήθει τούς Ἕλληνας, καί διά τοῦτο ἔστρεψε καί κατεδίωκεν ἄλλα πλοῖα... Ὁ δὲ Ἐέρξης λέγουσιν ὅτι εἶπε: Οἱ μὲν ἄνδρες μου ἔγιναν γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες».

Τό κείμενο τοῦ ψηφίσματος τῆς Τροιζήνας (Ἀπόδοση ἐλευθερῆ)

Θεοί

Ἡ βουλή καί ὁ δῆμος ἀποφάσισαν κατά πρόταση τοῦ Θεμιστοκλή γιοῦ τοῦ Νεοκλή τοῦ Φρεάριου νά ἐμπιστευθοῦν τήν πόλην στήν Ἀθηνά..... τῆς Ἀθήνας τήν Δέσποινα καί σ' ὅλους τούς ἄλλους θεούς γιά νά τήν φυλάξουν καί νά τήν προασπίσουν ἀπό τό βάρος γιά χάρη τῆς χώρας. Οἱ Ἀθηναῖοι δέ οἱ ἴδιοι καί ὁ ξένοι πού κατοικοῦν στήν Ἀθηνά νά μεταφέρουν τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους στή Τροιζίνα..... τοῦ ἀρχηγέτη τῆς χώρας.

Οἱ γέροντες καί τά κινητά ὑπάρχοντα νά μεταφερθοῦν στή Σαλαμίνα.

Οἱ ταμίεις καί οἱ ἱερεῖς στήν Ἀκρόπολη νά μένουν, γιά νά προστατευτοῦν τά ἱερά. Ὅσοι οἱ ἄλλοι Ἀθηναῖοι κι' ὄσοι ξένοι εἶναι σέ στρατεύσιμη ἡλικία νά ἐπιβηστατοῦν στά διακόσια πλοῖα πού ἔχουν ἐτοιμασεῖ καί ν' ἀγωνιστοῦν κατά τῶν βαρβάρων γιά τή δική τους ἐλευθερία καί γιά τήν ἐλευθερία τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, μαζί μέ τούς Λακεδαιμόνιους, τούς Κορινθίους τούς Αἰγινήτες, καί ὅλους τούς ἄλ-

λους πού θέλουν νά συμμετέχουν στό κίνδυνο. Νά διορίσουν οί στρατηγοί 200 τριήραρχους, ένα γιά κάθε πλοίο, άμέσως από αύριο, από εκείνους πού κατέχουν πατρική γή στήν Ἀθήνα καί παιδιά νόμιμα καί πού δέν εἶναι πάνω από 50 ἐτών. Στούς άνδρες αὐτούς τά πλοία θά δοθοῦν μέ κλῆρο. Νά ἐπιλέξουν ἀκόμα πεζοναυτές 20 γιά κάθε πλοίο ἡλικίας 20 - 30 ἐτών, καί 4 τοξότες. Νά κατανεῖμουν ὑπαξιωματικούς στά πλοία, ἀμέσως μόλις κληρωθοῦν οί τριήραρχοι. Νά καταγράψουν ἐπίσης οί στρατηγοί τά ὄνόματα τῶν πληρωμάτων σέ λευκοῦς πίνακες, παίρνοντας τά ὄνόματα ἀπ' τούς ληξιαρχικούς κατάλογους καί τά ὄνόματα τῶν ξένων ἀπ' τίς καταστάσεις τοῦ πολέμαρχου. Νά ἀναγράψουν τά ὄνόματα, ἀφοῦ κατανεμηθεῖ ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν άνδρῶν σέ 200 ἴσες τάξεις καί νά γραφεῖ ἐπάνω ἀπό κάθε τάξη τό ὄνομα τῆς τριήρας καί τοῦ τριήραρχου καί τῶν ὑπαξιωματικῶν, ἔτσι ὥστε νά γνωρίζει σέ ποιά τριήρη θά ἐπιθισαστεῖ κάθε τάξη. Καί ὅταν κατανεμηθοῦν ὅλες οί τάξεις καί γίνεῖ κλῆρωση γιά τίς τριήρεις, νά συμπληρώσει ἡ βουλή τήν ἐπάνδρωση τῶν 200 πλοίων. Κι οἱ στρατηγοί, ἀφοῦ θυσιάσουν ἐξευμενιστική θυσία στό Δία τόν παγκράτιο καί στήν Ἀθήνα καί στή Νίκη καί στόν Ποσειδῶνα τόν ἀσφάλειο... Ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπάνδρωση τῶν πλοίων, μέ 100 ἀπ' αὐτά νά σπεύσουν στό Ἄρτεμῖσιο τῆς Εὐβοίας καί μέ τ' ἄλλα 100 νά μείνουν ἀνοικτά τῆς Σαλαμίνας καί τῆς ὑπόλοιπης Ἀττικῆς καί νά φυλάνε τή χώρα. Γιά νά εἶναι ἐνωμένοι ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἀμυνα κατά τοῦ βαρβάρου, ὅσοι εἶχαν σταλεῖ ἐξορία γιά 10 χρόνια νά πάνε στή Σαλαμίνα καί νά μείνουν ἐκεῖ, μέχρι ν' ἀποφασίσει γι αὐτούς ὁ δῆμος, ἐνώ ὅσοι στερήθηκαν τά.....

(*Ηροδότου, Θ', 25. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου*)

Ὁ θάνατος τοῦ Μασίστιου

«...Οἱ δέ Ἕλληνες ἐπειδή δέδεχθησαν τήν ἐπίθεσιν τοῦ ἱππικοῦ καί τήν ἀπέκρουσαν, ἔλαβον πολύ περισσότερο θάρρος. Καί πρῶτον μέν θέσαντες τόν νεκρὸν εἰς ἀμαξαν τόν περιέφεραν ἀνά τά διάφορα στρατιωτικά τιμήματα, καί ἐπειδή ὁ νεκρὸς ἦτο ἀξίος θέας καί διά τό μέγεθος καί τήν ὠραιότητά του, οἱ στρατιῶται ἀφήνοντες τήν θέσιν των ἐπήγαγιναν νά δοῦν τόν Μασίστιον».

(*Ηροδότου, Θ', 44 -45. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου*)

Πρὶν ἀπό τή μάχη τῶν Πλατακῶν

«...Ὅταν δέ ἐπροχώρησε ἡ νύκτα καί ἐφαίνετο ὅτι ἦτο ἡσυχία εἰς τά στρατόπεδα, οἱ δέ

ἄνθρωποι ἦσαν εἰς βαθύν ὕπνον, τότε πλησιάσας ἐφιππος εἰς τās προφυλακὰς τῶν Ἀθηναίων ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Ἀμύντου, ὁ ὁποῖος ἦτο στρατηγὸς καί βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ἐζήτηε νά συνομιλήσει μέ τούς στρατηγοὺς. Ἐκ τῶν φρουρῶν οἱ περισσότεροὶ ἔμειναν εἰς τās θέσεις των, μερικοὶ δέ ἔτρεξαν πρὸς τούς στρατηγοὺς... Οἱ στρατηγοὶ καθὼς ἤκουσαν αὐτά, ἀμέσως ἐπήγαν εἰς τās προφυλακὰς, ὅταν δέ ἐφθασαν, ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς εἶπε: «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σὰς ἐμπιστεύομαι τοὺς ἐξῆς λόγους καί σὰς παρακαλῶ νά τούς κρατήσετε μυστικούς, χωρὶς νά τούς εἶπητε εἰς κανένα ἄλλον παρὰ μόνον εἰς τόν Πausανίαν μήπως καί μέ καταστρέψετε. Δέν θά ἔλεγον τοῦτους τοὺς λόγους, ἀν δέν ἐφρόντιζον ὑπερβολικά δι' ὅλην τήν Ἑλλάδα ἐν γένει· διότι καί ἐγὼ εἶμαι Ἕλληνας ἀπό παλαιὰ καί δέν θά θασοῦσα ἡ ψυχὴ μου νά θλέπω τήν Ἑλλάδα ὑποδουλωμένην ἀντὶ ἐλευθερίας... (Ὁ Μαρδόνιος) τώρα ἀπεφάσισε νά ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰ σφάγια καί μόλις ἀρχίσῃ νά φέγγῃ ἡ ἡμέρα, νά συμπλακῇ μέ σὰς, διότι φοβεῖται καθὼς συμπεραίνω, μήπως συγκεντρωθῆτε περισσότεροί. Ἐάν δέ τυχόν ὁ Μαρδόνιος ἀναβάλῃ τήν σύγκρουσιν, κάμετε ὑπομονὴν περιμένοντες, διότι δι' ὀλίγας μόνον ἡμέρας τοῦ μόνον τροφαί. Εἶμαι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδῶν».

(*Ηροδότου Θ', 62. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου*)

Ἀπὸ τῆν Μάχη τῶν Πλατακῶν.

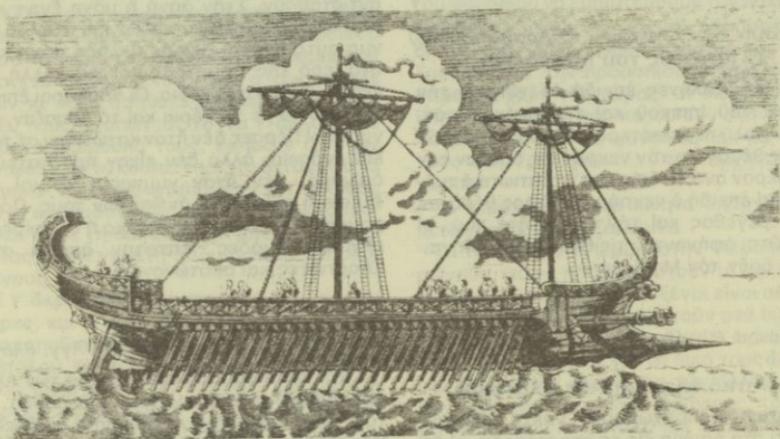
Ἐνῶ ἔκανε τήν ἐπικλήσῃ αὐτή, πρῶτοι οἱ Τεγεαῖτες ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ὑστερα ἀπὸ τήν εὐχή τοῦ Πausανία ἐγίνε ἡ θυσία εὐνοϊκή. Τότε καί οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν Περσῶν, καί οἱ Πέρσες παράτησαν τὰ τόξα τους, γιά νά ἀντισταθοῦν. Στήν ἀρχὴ ἡ μάχη ἐγίνε γύρω ἀπὸ τό φράγμα τῶν ἀσπίδων καί ὅταν τό φράγμα αὐτὸ ἔπεσε, ἀρχισε σκληρὴ μάχη κοντὰ στό ἱερὸ τῆς Δήμητρας καί γιά πολλὴ ὥρα, ὥσπου ἦρθαν στά χέρια. Οἱ θάρβαροι ἐπιαναν τὰ ἀκόντια μέ τὰ χέρια καί τὰ ἔσπαζαν. Πράγματι, οἱ Πέρσες δέν ἦταν κατώτεροι σέ τόλμη καί ἀνδρεία, ἀλλὰ δέν εἶχαν προστατευτικὸ ὀπλισμὸ, δέν ἦταν γυμνασμένοι καί τοὺς ἔλειπε ἡ πείρα τῶν ἀντιπάλων τους. Προχωροῦσαν ἕνας ἕνας ἢ ἀνά δέκα ἢ σέ μικρὰς καί μεγάλας ὀμάδες, ἐπεφταν ἀπάνω στοὺς Σπαρτιάτες καί σκοτώθηκαν.

(*Ηροδότου Θ, 78, 79. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου*)

Στὶς Πλαταιάς, στό στρατόπεδο τῶν Αἰγιντῶν ὑπῆρχε ὁ Λάμπων, γιὸς τοῦ Πυθέα, ἀπὸ τούς πρῶτους Αἰγινίτες πού πῆγε νά βρεῖ τόν Πausανία, γιά νά τοῦ πει κάτι πολὺ ἀνόσιο.

Πήγε και τόν βρήκε βιαστικά και του είπε: «Γιέ του Κλεόμβροτου, κατόρθωσες ένα έργο τεράστιο και ωραιότατο και ο θεός-σέ διάλεξε να έλευθερώσεις την Έλλάδα και να αποκτήσεις τή μεγαλύτερη δόξα απ' όσους Έλληνες ξέρω. Τώρα άποτελείωσε τό έργο σου, ώστε να φημιστείς άκόμη περισσότερο και να έμποδίσεις έτσι τούς βαρβάρους να ξαναδείξουν τέτοια άλαζονεία άπέναντι τών Έλλήνων. Όταν σκοτώθηκε ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες, ο Μαρδόνιος και ο Ξέρξης του έκοψαν τό κεφάλι και τό έστησαν σέ ένα παλούκι. Αν τό άνταποδώσεις, τότε θά σ' επαινέσουν πρώτα όλοι οι Σπαρτιάτες. Πασάλωσε τόν Μαρδόνιο και θά έκδικηθείς έτσι τόν θεϊό σου Λεωνίδα». Αύτά είπε ο Λάμπων νομίζοντας ότι θά εύχαριστήσει τόν Πausανία, εκείνος όμως του άποκρίθηκε: «Ξένε Αιγινίτη, σ' εύχαριστώ για τήν εύνοική σου διάθεση,

άλλά ή συμβουλή σου δέν είναι καλή. Άνάθεσες πρώτα στά ύψη έμένα, τήν πατρίδα μου και τά έργα μου και ύστερα μ' έρριξες στό μηδέν, συμβουλευόντάς με να άτιμάσω ένα νεκρό και λέγοντάς μου ότι, άν τό κάνω αυτό, θά φημιστώ περισσότερο. Αύτά πρέπειν περισσότερο στους βαρβάρους παρά στους Έλληνες, τά όποια και όταν οι βαρβαροι τά κάνουν τούς κατηγορούμε. Δέν έχω διάθεση με τέτοια πράγματα να κερδίσω τήν εκτίμηση τών Αιγινιτών και τών όμοίων τους. Μου λές να έκδικηθώ τόν Λεωνίδα, αλλά σου λέω εγώ, ότι τόν έκδικηθήκαμε περίφημα αυτόν και όσους σκοτώθηκαν στις Θερμοπύλες με τίς ανάρητες ψυχές που χάθηκαν σ' αυτήν τήν μάχη. Τώρα μήν ξανάρθεις να μου πεις τέτοια πράγματα, ούτε να μου δώσεις τέτοιες συμβουλές. Και να χρωστάς χάρη που φεύγεις χωρίς να πάθεις τίποτα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ (5ος ΑΙ. Π.Χ.)

Τήν πορεία γιά τήν πνευματική ανάπτυξη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. διαιροῦμε σέ δύο φάσεις: α) Στήν πρό καί κατά τή διάρκεια τῶν Μηδικῶν πολέμων καί β) Στή μετά τά Μηδικά καί μέχρι τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στήν πρώτη περίοδο ἡ τέχνη ἐλευθερώνεται ἀπό τά δεσμά τῆς ἀρχαίῃς παράδοσης καί δημιουργοῦνται νέα πρωτότυπα λογοτεχνικά εἶδη. Τοῦτο εἶναι συνέπεια τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος, πού γεννιέται στήν Ἀθήνα μετά τήν κατάλυση τῆς τυραννίδας. Στή δεύτερη περίοδο, μετά τόν ἐλληνικό θρίαμβο κατά τῶν Περσῶν, καί πάλι πρωτοστατοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, γιατί αὐτοί ὠφελήθηκαν περισσότερο – ὕλικά καί ἠθικά – ἀπό τοὺς Περσικούς πολέμους. Πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι διάλυσαν τὸ θρόλο τῆς περσικῆς παντοδυναμίας καί αὐτοί μέ τό στόλο τους χάρισαν τή νίκη στή Σαλαμίνα. Τό φρόνημα καί ἡ αὐτοπεποίθηση πού ἀπόκτησαν σέ συνδυασμό μέ τό δημοκρατικό πολίτευμα, πού ἐξύψωνε τήν προσωπικότητά τους, ἔδωσαν στοὺς Ἀθηναίους τήν ἠθική δύναμη γιά τή δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ ανάπτυξη ἐξάλλου τοῦ ἐμπορίου, ἡ επέκταση τοῦ κράτους καί ἡ Συμμαχία τῆς Δήλου τοὺς πρόσφεραν τίς ὑλικές προϋποθέσεις γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ θαύματος ἐκείνου, πού λέγεται πολιτισμός τοῦ «Χρυσοῦ Αἰῶνα τοῦ Περικλή». Ἡ ἐποχή αὐτή δέν ἀποτελεῖ μόνο τή λαμπρότερη περίοδο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀλλά καί ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας.

Ι. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΣΤΟΝ ΠΕΖΟ ΛΟΓΟ

Ἀρχές τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Λογογράφοι. Τό κριτικό πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τοὺς ὀδηγεῖ ἀπό τή μυθολογία, πού ἀπό ξεχασμένους αἰῶνες διασώζει γεγονότα μέ μορφή μύθων, στήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία. Ὡς τόν 6ο αἰ. π.Χ. ἡ ἐπική ποίηση καί μάλιστα τὸ λεγόμενο «ἱστορικό ἔπος» ἱκανοποίησε τήν ἀνάγκη τῆς ἀπομνημόνευσης τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἀπό τά τέλη ὁμως τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ἐμφανίζονται στήν Ἴωνία οἱ πρῶτοι ἱστοριογράφοι, πού ἀνοίγουν τὸ δρόμο πρὸς τήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία γράφοντας σέ πεζὸ λόγο, γιά νά μπορέσουν ὄχι μόνο νά περιγράψουν γεγονότα, ἀλλά νά ἐκφράσουν καί κρίσεις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ στόχος τους δέν ἦταν μόνο αἰσθητικός, ἐγκατέλειψαν τόν ποιητικὸν λόγο. Οἱ ἱστοριογράφοι αὐτοὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς λογογράφοι (πεζογράφοι). Ἀπὸ τά ἔργα τους, πού ἀναφέρονται σέ γενεαλογίες θεῶν καί ἡρώων, σέ ἰδρύσεις πόλεων καί σέ περιγραφές ταξιδιῶν, διασώζονται ἀποσπάσματα μόνο. Ὁ γνωστότερος λογογράφος εἶναι ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, πού ἐξῆσε στὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἔργα του εἶναι τὰ «Γῆς περίοδος» (περιήγηση) καί οἱ «Γενεαλογίαι». Ὁ Ἐκαταῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού προσπάθησε νά διαπιστώσει τήν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του καί ἄσκησε μάλιστα καί κάποια κριτική. Οἱ ἱστορικές πληροφορίες πού διέσωσε βοήθησαν τόν Ἡρόδοτο στὴ συγγραφή τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου.

Σπουδαῖος λογογράφος εἶναι ὁ Ἑλλάνικος ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη (480-405 π.Χ.). Ὅπως καί οἱ ἄλλοι λογογράφοι, ὁ Ἑλλάνικος δέν κατῴρθωσε νά ξεχωρίσει τήν ἱστορία ἀπὸ τὸ μῦθο. Ἡ ἰδιαίτερη ὁμως σημασία τοῦ ἔργου του εἶναι ὅτι πρῶτος προσπάθησε νά περιγράψει γεγονότα στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἐγραψε 23 ἔργα πού δέν σώθηκαν. Μερικά ἀπ' αὐτὰ ἦταν γεωγραφικά. Ὁ Ἑλλάνικος προσπάθησε νά δημιουργήσει σταθερὸ χρονολογικὸ σύστημα γιά ὅλη τήν Ἑλλάδα.

Ἡρόδοτος, ὁ «πατέρας τῆς Ἱστορίας». Ἔτσι ὀνόμασε τὸν ἱστορικό, πού γεννήθηκε τὸ 484 π.Χ. στὴν Ἀλικαρνασσὸ τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ρωμαῖος ρήτορας Κικέρων. Ὁ Ἡρόδοτος προσπάθησε πράγματι νὰ περιγράψει ἀμερόληπτα καὶ συστηματικά τὰ γεγονότα. Ἐλαβε μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τοῦ τυράννου τῆς Ἀλικαρνασσοῦ κι ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὴ Σάμο, γιατί τὸ κίνημα ἀπότυχε. Γιά ἓνα διάστημα ἔπειτα ἔμεινε στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ στοὺς Θουρίους, ὅπου ἔζησε τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του. Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου, λόγω τῆς παραμονῆς του στὴ Σάμο, στὴν Ἀθήνα καὶ στοὺς Θουρίους, εἶναι γραμμένο στὴν Ἴωνικὴ διάλεκτο, ἂν καὶ ἡ καταγωγὴ του εἶναι δωρικὴ. Ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο, στὴ Βαθυλῶνα, στὸν Εὐξείνιο Πόντο κι ἄλλοῦ. Τὶς πληροφορίες πού συγκέντρωσε στὰ ταξίδια του τίς περιέλαβε στὸ ἱστορικὸ ἔργο του πού δὲν εἶναι μόνο ἱστορικὸ. Περιέχει καὶ στοιχεῖα ἐθνογραφικά, γεωγραφικά, μυθολογικά, θρησκευτικά κ. ἄ. Αυτό ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τῶν παλαιότερων λογογράφων καὶ τῆς ἐποχῆς του γενικότερα. Γιά τοῦτο παρά τὴν προσπάθειά του νὰ εἶναι ἀκριβῆς παρεμβάλλει μυθικὲς παραδόσεις στὴν ἐξιστόρηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, γιατί ἀφύπνισε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Δίκαια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ πρώτη ἐθνικὴ μας ἱστορία. Ἄλλη πλευρὰ τῆς σημασίας του εἶναι ἡ θέση πού παίρνουν σ' αὐτὸ οἱ ἠθικὲς ἀξίες. Μὲ τὴν ἀνατολικὴ χλιδῆ, τὴν ὑπερβολὴ καὶ δουλοπρέπεια ἔρχονται π.χ. σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση τὸ μέτρο τῶν Ἑλλήνων, ἡ λιτότητα καὶ ἡ ἐλευθερία. Γιά τὴν ἐλευθερία ἀγωνίστηκε κι ὁ ἴδιος στὰ νεανικά του χρόνια παίρνοντας μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν τυράννων κι ἀργότερα ἀφυπνίζοντας μὲ τὴν ἱστορία του τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου, μὲ τὸ ὅποιο ἐνέπνευσε φρόνημα κι ἀγάπη γιά τὴν ἐλευθερία, εἶναι ἐπίσης τὸ πρῶτο ἱστορικὸ σύγγραμμα στὴν Εὐρώπη.

Θουκυδίδης. Ὁ πρῶτος κριτικὸς ἱστορικὸς. Ὁ Θουκυδίδης (460 - 395 π.Χ.), γιὸς τοῦ Ὀλόρου, καταγόταν ἀπὸ τὸ δῆμο Ἀλιμούντα (Ἀλίμου) τῆς Ἀττικῆς. Ἐζησε στὴν Ἀθήνα στὴν περίοδο τῆς μεγάλης πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀκμῆς τῆς. Τὸ 424 π.Χ., ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στὴ Θάσο, ἀπότυχε νὰ πλεύσει ἔγκαιρα στὴν Ἀμφίπολη μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες. Ἀναγκάστηκε τότε ὁ Θουκυδίδης, ἐπειδὴ κατηγορήθηκε γιά προδοσία, νὰ καταφύγει στὸ κτήμα του στὴ Θράκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ συνέγραψε ἐκεῖ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο μέχρι τὸ 411 π.Χ. Τῆ συνέχεια τοῦ πολέμου ἐξιστόρησε ὁ Ξενοφώντας στὰ «Ἑλληνικά» του. Στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του ὁ Θουκυδίδης σημειώνει ὅτι ἔγραψε τὴν ἱστορία του γιά τὴ χρῆση τῶν μελλοντικῶν γενεῶν (*κτῆμά τε ἐς αἰεὶ*) καὶ ὅτι προσπάθησε νὰ εἶναι ἀκριβῆς καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἀπὸ πάθη. Δέχεται, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς του, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴ μοίρα του καὶ ὄχι οἱ θεοί. Ἄν καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀσχολήθηκε εὐκαιριακὰ μὲ τὴ συγγραφὴ, θεωρεῖται δίκαια ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι ὁ πρῶτος πού διακρίνει τὰ αἷτια καὶ τίς ἀφορμὲς καὶ πού ἐρμηνεύει σωστά τὰ πολεμικὰ γεγονότα ὡς ἀποτελέσματα πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν αἰτίων. Γιά τοῦτο δίκαια θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος ἱστορικὸς τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι πράγματι ἀξιοπερίεργο τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ἓνας Ἀθηναῖος πού ἀσχολήθηκε περιστασιακὰ μὲ τὴν ἱστορία, ἔγινε ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας κι ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἱστορικοὺς στὸν κόσμο. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ξενοφῶντα. Πρέπει ὅμως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ ὑψηλὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ στὴ διάρκεια τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τοῦ Περικλῆ.

Ἐπειδὴ ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορεῖ γεγονότα σύγχρονα, χρησιμοποιεῖ ὡς πηγές προφορικὲς μαρτυρίες προσώπων καὶ τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν. Προχωρεῖ ἔπειτα

στην εξακριβωση και στην αναγραφή των Ιστορικῶν γεγονότων με εὐσυνειδησία και ἀντικειμενικότητα, ἀναλύοντάς τα και ἀποκαλύπτοντας και τὰ βαθύτερα κίνητρα τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἐρμηνεία τῶν Ιστορικῶν φαινομένων συχνὰ ὁ Θουκυδίδης τὴ δίνει στους λόγους πού παρουσιάζει νὰ ἐκφωνοῦν οἱ πολιτικοὶ τῶν ἀντίπαλων κρατῶν. Ἐνας ἀπ' αὐτούς εἶναι ὁ «Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους» πού ἀποτελεῖ ὕμνο στὴ δημοκρατία και στίς πολιτικές, κοινωνικές και πνευματικές ἀρετές τῶν Ἀθηναίων. Στὸ λόγο αὐτό, πού ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸν Περικλῆ τὸ πρῶτο ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναλύει τὴ σημασία τῆς θυσίας τῶν νεκρῶν, οἱ ὅποιοι αὐτοπροαίρετα πρόσφεραν τὴ γεμάτη εὐτυχία και δημιουργικὸ ἐνδιαφέρον ζωὴ τους γιὰ χάρη τῆς δημοκρατίας.

Ἐπιστημονικὴ πρόοδος. Σπουδαῖος ἀστρονόμος και μηχανικός τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἦταν ὁ ἀθηναῖος **Μέτων**, πού ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη στὴν κωμῶδια τοῦ «Ὀρνίθες» και ἀπὸ τὸν Πλούταρχο στὸ βίο τοῦ Ἀλκιβιάδη. Γιὰ νὰ διορθώσει ἀτέλειες στὸ ἀρχαῖο ἡμερολόγιο, ὁ Μέτων ἐπινόησε τὸν ἡμερολογιακὸ κύκλο, πού εἶναι γνωστός ὡς κύκλος τοῦ Μέτωνα. Ὀνομάζεται ἀπὸ νεώτερους ἀστρονόμους και κύκλος τῆς σελήνης, γιατί ἀρκεῖ νὰ παρατηρηθοῦν οἱ χρονολογίες τῶν πανσέληνων ἐπὶ 19 χρόνια, γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν και οἱ πανσέληνοι τοῦ μέλλοντος. Ὁ κύκλος τοῦ Μέτωνα ἐφαρμόστηκε και στὸ ἐβραϊκὸ ἡμερολόγιο και ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε και ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἐκκλησία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἡμερομηνιῶν τῶν ἐορτῶν.

Τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ἔζησε στὴν Ἀθήνα ὁ φιλόσοφος **Ἀναξαγόρας** πού καταγόταν ἀπὸ τὴς Κλαζομενές τῆς Μ. Ἀσίας. Τὸ 434 π.Χ. κατηγορήθηκε γιὰ ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπὸ πολιτικούς ἀντιπάλους τοῦ Περικλῆ, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε δάσκαλος και φίλος. Σώθηκε ἀπὸ καταδίκη σὲ θάνατο με ἐπέμβαση τοῦ Περικλῆ και κατέφυγε στὴ Λάμψακο. Ἡ κατηγορία γιὰ ἀσέβεια στηρίχτηκε στὴ διδασκαλία του ὅτι ὁ ἥλιος και ἡ σελήνη ἦταν «λίθος και γῆ». Ὁ Ἀναξαγόρας συνέγραψε και ἔργο «περὶ φύσεως», πού εἶναι τὸ πρῶτο σύγγραμμα με σχέδια. Γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου ὁ ἴωνας φιλόσοφος ἔλεγε ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ χάος», δηλαδή ἡ ὕλη χωρὶς τάξη. Ἐπειτα ὁ «Νοῦς» ἢ πρωταρχική, ἡ πιὸ λεπτή και καθαρὴ οὐσία, ὠθησε τὴν ὕλη σὲ περιδίνηση. Ἀπὸ τὴ γῆ ἀποσπᾶστηκαν τότε λίθοι πού διαπυρῶθηκαν ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ὁ ἥλιος – *πολλῶν μείζων τῆς Πελοποννήσου* – ἡ σελήνη και τὰ ἀστέρια. Με τὴν περιδίνηση ὁ Νοῦς ἔβαλε τὴν ὕλη, ἀπὸ τὸ χάος, σὲ τάξη και ἁρμονία. Με τὴν κίνηση πραγματοποιεῖται ἡ σύνθεση τῶν στοιχείων πού εἶναι ἡ γένεση, και με τὸν ἀποχωρισμὸ τους ἐπέρχεται ἡ ἀποσύνθεση, δηλαδή ὁ θάνατος. Δέν ὑπάρχει λοιπὸν ἀρχὴ και τέλος παρὰ μόνον ἀλλαγὴ. Κι αὐτὴ ὁμως εἶναι ἐπιφανειακὴ, ἀφοῦ στὸ βάθος τῆς ὑπάρχει ἀκίνησις, γιατί τὰ στοιχεῖα δὲ χάνονται, ἀλλὰ ἐνώνονται και ἀποσυντίθενται.

Λογικὴ και μηχανικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου ἔδωσε και ὁ **Δημόκριτος** ἀπὸ τὴ Θράκη, πού ἀνήκει στὴ σχολὴ τῶν ἀτομικῶν. Γεννήθηκε γύρω στὰ 470 π.Χ. στὰ Ἀθήνα. Ἦταν νεώτερος ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόρα και μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ Σωκράτη. Ταξίδεψε πολὺ στίς Ἰνδίες, στὴν Αἴγυπτο και στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα και ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Ἴπποκράτη. Ἐγράψε πολλὰ συγγράμματα, πού ἀναφέρονται σ' ὄλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Ὁ Κικέρων θεωρεῖ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημόκριτου ἐφάμιλλα τοῦ Πλάτωνα. Δυστυχῶς δὲ σώθηκαν παρὰ λίγα ἀποσπάσματα τους.

Δάσκαλος τοῦ Δημοκρίτου ὑπῆρξε ὁ **Λεῦκιππος**, πού θεμελίωσε τὴ φιλοσοφικὴ θεωρία γιὰ τὰ ἄτομα. Κύριος ὁμως ἐκπρόσωπός της εἶναι ὁ Δημόκριτος, γιατί αὐτός τὴ συστηματοποίησε και τὴν ἀνάπτυξε. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμᾷ πολὺ τὸ Δημόκριτο και συχνὰ κάνει στὸ ἔργο του μνεῖα τῆς διδασκαλίας του. Κατὰ τὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο τὸ πρῶτο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ὄν, δηλαδή ὁ, τι κατέχει θέση στὸ χῶρο, και τὸ μὴ ὄν, δηλαδή ὁ κενὸς χῶρος πού εἶναι ἀπειρος. Ἡ ὕλη τῶν ὄντων

Ἀναπαράσταση τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ. Ἐγινε μέ βάση τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

ἀποτελεῖται ἀπό ἄπειρα σωματίδια χωρισμένα μεταξύ τους μέ κενό καί τόσο μικρά, ὥστε δέν μποροῦν νά ὑποπέσουν στήν ἀντίληψή μας. Εἶναι ἀπλά καί ἀδιαίρετα, γι' αὐτό ὀνομάζονται ἄτομα. Τά ἄτομα εἶναι ἀφθαρτα, ἀναλλοίωτα καί αἰώνια. Ὡς πρός τό σχῆμα καί τό μέγεθος εἶναι ποικίλα καί ἀπό τήν ἔνωση τους δημιουργοῦνται τά ὄντα, πού διαφέρουν μόνο ὡς πρός τή σύνθεση. Ἡ τάση γιά τή συνένωση τῶν ἀτόμων σέ σύμπλεγμα προέρχεται ἀπό τά ἴδια καί ὄχι ἀπό ἄλλη ἐξωτερική αἰτία. Ἀπό τήν ἔνωση τους προκαλεῖται ἡ γένεση καί ἀπό τό χωρισμό τους ἡ φθορά τῶν σύνθετων ὄντων. Ὁ Δημόκριτος πίστευε ὅτι μόνο ἡ νόηση μᾶς παρέχει τήν ἀληθινή γνώση, ἐνώ οἱ αἰσθήσεις μᾶς ξεραποῦν. Γι' αὐτό δίδασκε ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἀνυψωθεῖ πάνω ἀπό τίς αἰσθήσεις.

Σημαντικός ἐκπρόσωπος τῆς ἐπιστήμης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι καί ὁ Ἴπποκράτης ἀπό τήν Κῶ. Ἡ φήμη του ἦταν μεγάλη. Συνέγραψε 59 ἔργα χαρακτηριστικά τῆς μεγάλης σοφίας, τῆς πείρας καί τοῦ ἐξοχοῦ λογισμοῦ του, σέ ἰωνική διάλεκτο. Τά συγγράμματα αὐτά τοῦ Ἴπποκράτη θεωροῦνται τά ἀρχαιότερα μνημεία τῆς ἱατρικῆς. Στά γενικά του ἔργα ἀνήκουν τό «Περί ἀδένων», τό «Περί διαίτης ὑγιεινῆς» καί ὁ περίφημος «ὄρκος» του, γνωστός σήμερα διεθνῶς.

Τήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ἔζησε στήν Ἀθήνα καί ὁ φιλόσοφος καί πολεοδόμος Ἴππόδαμος ὁ Μιλήσιος, πού ἀνέλαβε τήν ἐπιστοασία τῆς οἰκοδόμησης τοῦ Πειραιᾶ καί τῶν Θουρίων. Ὁ Ἴππόδαμος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὁ πρῶτος στόν κόσμο πολεοδόμος. Στόν Πειραιᾶ ἐφάρμοσε σχέδιο παράλληλων καί κάθετων ὁδῶν, πού χῳρίζαν τήν πόλη σέ ἴσα τετράγωνα. Στούς Θουρίους χῳρίσε τήν πόλη, πού κτίστηκε στά ἐρείπια τῆς καταστραμμένης Σύβαρης, σέ τέσσερες ζῶνες κατὰ μήκος καί ἄλλες τρεῖς κατὰ πλάτος. Ὁ Ἴππόδαμος ἔγραψε καί σύγγραμμα «περί πολιτείας».

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ. ΣΩΚΡΑΤΗΣ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ)

Στό δεύτερο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. στίς ἑλληνικές πόλεις καί ἰδιαίτερα στήν Ἀθήνα ἐμφανίστηκαν οἱ σοφιστές. Προέρχονταν συνήθως ἀπό τίς ἀποικίες, ὅπου καί πρωτοδίδαξαν τή ρητορική, τίς πολιτικές ἐπιστήμες ἀλλά καί πολλούς τομεῖς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ προέλευση τῶν σοφιστῶν ἀπό τίς ἀποικίες εἶναι ἄλλη μιά ἀπόδειξη ὅτι οἱ ἀποικοὶ προηγήθηκαν στίς δημοκρατικές ἐξελίξεις. Γιατί ἡ ρητορική ὡς μέσο ἐπαφῆς τῶν ἡγετῶν καί τοῦ λαοῦ καί οἱ πολιτικές ἐπιστήμες ἀναπτύσσονται μόνο στίς δημοκρατίες. Ἔτσι δέν ἦταν περίεργη ἡ συρροή τῶν νέων ἐκεῖ ὅπου οἱ σοφιστές ἔφταναν γιά νά διδάξουν, ἰδιαίτερα στή δημοκρατική Ἀθήνα.

Οι παλαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν κοσμοθεωρητικοί. Τούς απασχολούσε δηλαδή τό πρόβλημα τής δημιουργίας τής ζωής καί του κόσμου, ή πορεία καί οι νόμοι του. Στόν 5ο αί. π.Χ. όμως τό αντικείμενο τής φιλοσοφίας διαφοροποιείται. Οι φιλόσοφοι έξακολουθοούν νά ενδιαφέρονται γιά τή γενικότερη γνώση, αλλά ή έρευνά τους έχει τώρα χαρακτήρα περισσότερο πρακτικό. Μετά τούς Περσικούς πολέμους ή πρόσδος των φυσικών επιστημών καί ή διάψευση παλαιότερων θεωριών γεννοούν άμφιβολία καί δυσπιστία γιά τό κατορθωτό τής γνώσης. Η νέα τάση οδηγεί στην άγκατάλειψη τής θεωρητικής έρευνας καί στην έξέταση πρακτικών προβλημάτων. Η φιλοσοφία δηλαδή γίνεται άνθρωποκεντρική*. Μέ τήν επικράτηση παράλληλα των δημοκρατιών οι πολίτες έλπίζουν νά άνεθούν σέ μεγάλα άξιώματα. Τό πολιτικό ενδιαφέρον παύει, ιδιαίτερα στην Άθήνα, νά είναι προνόμιο των όλίγων. Γιά τήν πρόσδο στις δημοκρατίες όμως είναι αναγκαία ή ρητορική ίκανότητα καί ή άπόκτηση τής πολιτικής άρετης. Τήν ανάγκη αυτή ήλθαν νά καλύψουν οι σοφιστές. Δάσκαλοι κυρίως τής ρητορικής καί τής πολιτικής τέχνης δίδασκαν άντί πολλών χρημάτων. Η δίψα των νέων γιά μάθηση, στην Άθήνα ιδιαίτερα, τούς έδωσε πλούτο καί φήμη. Σημαντική ήταν ή συμβολή των σοφιστών καί στις θετικές επιστήμες καθώς καί στή γραμματική καί στή λογική, ένώ στά θεολογικά προβλήματα κρατούσαν στάση άγνωστικιστική.** Οι πιό όνομαστοί σοφιστές ήταν:

α) **Ο Πρωταγόρας ό Άδδηρίτης.** Άσχολήθηκε μέ μελέτες μαθηματικές, άστρονομικές καί φυσικές. Πιό σημαντική ήταν ή συμβολή του στή διαμόρφωση τής λογικής, τής διαλεκτικής, τής ρητορικής καί τής γλωσσικής επιστήμης. Ο Πρωταγόρας πρώτος χώρισε τά γένη των όνομάτων. Ο Πλάτωνας περιγράφει στό διάλογο «Πρωταγόρας» μέ τρόπο χαρακτηριστικό τή διδασκαλία των σοφιστών καί τά μέσα πού χρησιμοποιούσαν, γιά νά άποστομώσουν τούς αντιπάλους τους. Στην περιγραφή του Πλάτωνα υπάρχει δόση ύπερβολής, τούτο όμως είναι φυσικό, γιατί ήταν αντίπαλός τους. Ο Πρωταγόρας έγραψε σύγγραμμα μέ τίτλο «Άλήθεια», όπου αναφέρεται στή σχετικότητα τής γνώσης.

β) **Ο Γοργίας** καταγόταν από τήν εύβοϊκή άποικία των Λεοντινών τής Σικελίας. Ήταν από τούς θεμελιωτές τής άπτικής ρητορικής καί συνέτεινε στή μελέτη του δικαίου, των πολιτευμάτων, των θρησκευών καί τής ήθικης. Ο Γοργίας απέδιδε έξαιρετική σημασία στό λόγο, πού τόν όνόμαζε «μέγαν δυνάστην». Ο Όλυμπιόδωρος, άρχαίος σχολιαστής νεοπλατωνικών κειμένων, μάς πληροφορεί ότι ό Γοργίας προκαλούσε τέτοιο ένθουσιασμό στην Άθήνα, ώστε τίς μέρες πού δίδασκε τίς χαρακτήριζαν μέρες γιορτής.

γ) **Ο Πρόδικος,** από τήν Κέα,*** συνέγραψε έργο «περί των συνωνύμων», άσχολήθηκε όμως καί μέ τίς μαθηματικές επιστήμες. Διακρινόταν επίσης γιά τίς ιστορικές, τίς πολιτικές καί τίς νομικές του γνώσεις. Ο Πλάτων στους διαλόγους του παρουσιάζει τό Σωκράτη νά συνιστά στους μαθητές του πού ύστερούσαν στή διαλεκτική τό

* Έχει δηλαδή σάν στόχο νά βοηθήσει τόν άνθρωπο στην καθημερινή ζωή του καί στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της.

** Άγνωστικισμός είναι ή φιλοσοφική θεωρία σύμφωνα μέ τήν όποία ή γνώση τής άρχής του κόσμου καί τής ουσίας των όντων είναι άδύνατη.

*** Σήμερα Τζιά.

μάθημα του Προδίκου. Στόν «Πρωταγόρα» τόν παριστάνει σχολαστικό στή διάκριση τών λέξεων. Ἀναφέρεται γιά τόν Πρόδικο πώς συνήθιζε νά λέει ὅτι, ὅπως τό ἕνα χέρι νίβει τό ἄλλο, ἔτσι πρέπει νά δίνει κανεῖς χρήματα, γιά νά παίρνει σοφία. Τό φόβο τοῦ θανάτου ἀντιμετώπιζε ὁ Πρόδικος μέ τό συλλογισμό ὅτι, ὅσο ζοῦμε, θάνατος γιά μᾶς δέν ὑπάρχει κι ὅταν αὐτός ἔλθει, ἐμεῖς ἔχουμε πιά παύσει νά ὑπάρχομε. Στό σύγγραμμά του «Ὡραι» περιεχόταν κι ὁ γνωστός μύθος γιά τόν Ἡρακλῆ, πού ἐκλέγει τήν Ἄρετή ἀπό τήν Κακία. Ὁ μύθος αὐτός ἄσκησε ἐπίδραση στή χριστιανική φιλολογία. Ὁ Πρόδικος ἔγραψε πολλά φιλοσοφικά ἔργα, ἀλλά σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα.

δ) Ὁ Ἴππίας ὁ Ἡλείος. Διακρινόταν γιά τήν πολύπλευρη καί πλατιά μόρφωση καθώς καί γιά τήν ἐξαιρετική του μνήμη. Μποροῦσε μιλώντας πρόχειρα νά ἀναπτύξει ὅποιο-δήποτε θέμα καί ὑπερηφανευόταν ὅτι κέρδιζε περισσότερα ἀπό κάθε ἄλλο σοφιστή. Ἐκφώνησε πολλούς πανηγυρικούς λόγους στήν Ὀλυμπία. Κάποτε καυχῆθηκε ὅτι δέν εἶχε τίποτε πάνω του, πού νά μή τό εἶχε φτιάξει ὁ ἴδιος, ἀπό τό σφραγιδολίθο τοῦ δακτυλιδιοῦ του μέχρι τά ροῦχα καί τά σανδάλια του. Ὁ Ἴππίας ἦταν ἐπίσης μηχανικός καί ἀστρονόμος.

Οἱ σοφιστές ἔκαναν χρήση τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. *Διαλεκτική* εἶναι ἡ τέχνη τῆς ἀνάπτυξης τών συλλογισμῶν μέ λογικά συνδεδεμένες ἐρωταποκρίσεις. Συνήθως ὅμως οἱ σοφιστές ἔκαναν ἀπατηλή χρήση τών ἐννοιῶν, χωρίς νά ἀποδίδουν σημασία στό πραγματικό τους περιεχόμενο. Ἔτσι κατέληγαν σέ συμπεράσματα ἀκαταμάχητα μέν λογικά ἀλλ' ἀντίθετα πρὸς τήν ἐμπειρία καί συχνά πρὸς τήν ἠθική. Ξεκινώντας ἀπό τή συνεχή ἀλλαγὴ τών πάντων, πού διακήρυξαν οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι, δίδασκαν τήν ἀνυπαρξία τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Μέ τό νά ὑποστηρίζουν ὅτι «*χρημάτων ἀπάντων μέτρον ἀνθρώπος*» κλόνησαν τήν πίστη τών συγχρόνων τους στίς ἠθικές καί πνευματικές ἀξίες τῆς ἐποχῆς τους. Γι' αὐτό ἡ διδασκαλία τους θεωρήθηκε καί ἦταν ἐπικίνδυνη. Ἀντίθετη μέ τή διδασκαλία τών σοφιστῶν ἦταν ἡ φιλοσοφία τοῦ **Σωκράτη** (469 - 399 π.Χ.). Γιός τοῦ «λιθοξόου Σωφρονίσκου καί τῆς μαιᾶς Φαιναρέτης» ἔζησε τή ζωὴ του «ἐν πενία μυρία», καί δέν πῆρε ποτέ χρήματα γιά ὅ, τι δίδασκε. Ἡ διδασκαλία του γινόταν ὑπό μορφή συζητήσεων στήν ἀγορά, στίς στοές, στίς παλαιστρες καί στά καταστήματα. Ἐκανε ὀρθή χρήση τῆς διαλεκτικῆς, πού ὁ σκοπός της ἦταν ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης, τών ἐννοιῶν καί ἡ θεμελίωση τών ἀναλλοίωτων καί αἰώνιων ἠθικῶν νόμων. Κατά τό Σωκράτη ἡ γνώση ὀδηγεῖ στήν ἀρετή. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀρετὴ κάνει τόν ἄνθρωπο εὐτυχῆ, ἡ γνώση ὀδηγεῖ στήν ἀληθινή εὐτυχία. Ἀλλά γιά νά γνωρίσει ὁ ἄνθρωπος τήν ἀλήθεια, εἶναι ἀπαραίτητο νά γνωρίσει πρῶτα τόν ἑαυτό του (*Γινῶθι σαυτόν*).

Ἡ πρωτοτυπία τῆς διδακτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη βρισκόταν στή συχνή χρήση τοῦ ὀρισμοῦ τών πραγμάτων, στή *μαιευτική* του μέθοδο καί στήν εἰρωνεία (*Σωκρατικὴ εἰρωνεία*).

Μέ τή μαιευτικὴ μέθοδο ἐπιχειρεῖ μέ ἐρωταποκρίσεις νά βοηθήσει τόν ἀκροατὴ νά βρεῖ μόνος του τήν ἀλήθεια.

Ὁ Σωκράτης συνήθιζε μέ κατάλληλες ἐρωτήσεις καί συμπεράσματα νά παρασύρει τό συνομιλητὴ του σέ ἀντιφάσεις, ὥστε νά ἀποκτάει συνειδηση τῆς ἀγνοίας του. Αὐτό τόν τρόπο τῆς διδασκαλίας ὀνόμασαν *εἰρωνεία*. Δέν πρόκειται γιά σαρκασμό ἀλλά γιά βοήθεια. Ἐπιδιώκει δηλαδή ὁ φιλόσοφος νά γεννήσει στήν ψυχὴ ἀνησυχία καί ἀπὸ αὐτὴ τόν ἔρωτα γιά τὴ σοφία καί τήν ἀρετὴ. Μέ τό Σωκράτη ἡ φιλοσοφία τοποθετήθηκε σέ νέες θάσεις.

Εἶναι γνωστό ὅτι τὸ 399 π.Χ. ὁ Σωκράτης δικάστηκε μέ τήν κατηγορία ὅτι δίδασκε *καινὰ δαιμόνια* προσβάλλοντας τίς θρησκευτικὲς παραδόσεις τῆς ἐποχῆς του. Ρωτή-

θηκε τότε, σύμφωνα με συνήθεια της εποχής, ποιά νόμιζε πώς έπρεπε να είναι η ποινή του. Έκείνος, συνεπής σέ δ,τι πίστευε, ζήτησε να σιτίζεται στο πρυτανείο, τήν πιό μεγάλη δηλαδή τιμή, πού μπορούσε ή δημοκρατία να άπονείμει σέ Άθηναίο πολίτη. Ή άπάντησή του θεωρήθηκε άσέβεια στο δικαστήριο. Έτσι αντί χρηματικής ποινής ή έξορίας καταδικάστηκε σέ θάνατο. Στην καταδίκη του έπαιξαν ρόλο, φαίνεται, καί πολιτικά αίτια. Τήν παραμονή της έκτέλεσης οι μαθητές του προσπάθησαν νά τόν πείσουν νά δραπετεύσει. Όλα ήταν έτοιμα γιά τήν έπιτυχία της άπόδρασης. Άλλά συνεπής εκείνου στή διδασκαλία του γιά ύπακοή στους νόμους δέ δέχτηκε. Άντίθετα έπεισε τούς μαθητές του γιά πούους λόγους έπρεπε νά πιει άδιαμαρτύρητα τό κώνειο. Τό σχετικό διάλογο διέσωσε ό Πλάτων στο έργο του «Κρίτων». Ό Σωκράτης ύπήρξε ό μεγάλος αντίπαλος τών σοφιστών. Ένώ γιά τούς σοφιστές ύπάρχει μόνο ύποκειμενική άλήθεια, γιά κείνον ή άλήθεια είναι άντικειμενική καί άνεξάρτητη άπό τόν άνθρωπο καί τούς θεσμούς του. Οι σοφιστές ισχυρίζονταν ότι ήταν παντογνώστες. Ό Σωκράτης βεβαίωνε ότι *έν οίδε, ότι ούδέν οίδε*. Οι σοφιστές διδάσκαν τό δρόμο πρός τή δόξα καί τήν πολιτική δύναμη. Ό Σωκράτης αντίθετα άναζητώντας τήν άλήθεια καί πάντα διδασκόμενος ήταν ταπεινός καί ξεκινούσε άπό τήν άρχή ότι ή ήθική συνείδηση άποτελεί τήν κύρια φύση του άνθρώπου.

3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τό δράμα είναι άπό τίς μεγαλύτερες δημιουργίες του έλληνικού πολιτισμού. Γεννήθηκε, όπως είναι γνωστό, άπό τίς τελετουργίες τών γιορτών του Διονύσου, θεού της φύσης πού πεθαίνει καί άνασταίνεται. Στά τραγούδια πού ψάλλονταν σ' αυτές τίς γιορτές άπό χορό μεταμφιεσμένων σέ σατύρους ή τράγους θρίσκουμε τά πρώτα στοιχεία θεατρικής δράσης. Άπό τό χορό αυτό προέρχονται καί οι λέξεις σατυρικό δράμα καί τραγωδία.*

Τόν 5ο αι. π.Χ. τό θέατρο παίρνει μεγάλη άνάπτυξη στην Έλλάδα καί μάλιστα στην Άθήνα, πού γίνεται τό σημαντικότερο κέντρο της πολιτιστικής ζωής.

Τόν 5ο καί 4ο αι. π.Χ. ή λογοτεχνία άναπτύχθηκε περισσότερο μέ νέα λογοτεχνικά είδη πού συνδέονται μέ τό θέατρο. Πολλές τραγωδίες καί κωμωδίες πού γράφτηκαν τότε είναι άκόμη έπίκαιρες παρά τήν πάροδο 2.500 περίπου χρόνων καί προκαλούν μάλιστα τήν κατάπληξη του παγκόσμιου κοινού γιά τόν πλούτο καί τή λεπτότητα της σκέψης ή τό θάθος καί τή δύναμη της καλλιτεχνικής τους έκφρασης.

Στήν Άθήνα άλλά καί στίς άλλες έλληνικές πόλεις άγαπούσαν πολύ τό θέατρο, πού ήταν κέντρο σπουδαίο της κοινωνικής καί της πολιτιστικής ζωής. Οι τραγικοί ποιητές έπαιρναν τά θέματα τους άπό τή μυθολογία κι όχι σπάνια άπό ίστορικά γεγονότα. Ό **Φρύνιχος**, άπό τούς παλιότερους άθηναίους τραγικούς, μετά τήν καταστροφή της Μιλήτου άπό τούς Πέρσες ανέθασε τήν τραγωδία «*Μιλήτου άλωσις*». Πρώτος όμως τραγωδός ήταν ό **Θέσπις**, πού πρόσθεσε στο δίθυραμβικό χορό τών Διονυσιακών έορτών τόν πρώτο ήθοποιό (*ύποκριτή*) δημιουργώντας έτσι τόν πρώτο διάλογο ήθοποιού-χορού. Ό Θέσπις ανέθασε έργο του τό 534 π.Χ. Άλλά ή μεγάλη άνάπτυξη της τραγωδίας συνδέεται μέ τά όνόματα τών μεγάλων άθηναίων τραγικών **Αισχύλου, Σοφοκλή καί Εύριπίδη**.

* Διακρίνεται σέ τραγωδία, κωμωδία καί σατυρικό δράμα.

Οί μεγάλοι τραγικοί. Ὁ Αἰσχύλος (525-456 π.Χ.) πρόσθεσε δεύτερο ἠθοποιό καὶ ὀργάνωσε καλύτερα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας χωρίζοντάς τα σὲ διάλογο καὶ χορικό. Ἀργότερα ὁ διάλογος ἀναπτύχθηκε περισσότερο σὲ βάρος τῶν χορικῶν.

Τὰ νοήματα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ὑψηλά καὶ τὰ πρόσωπά του ὑπερφυσικά. Ἐγράψαι 90 τραγωδίες, ἀλλὰ σώθηκαν μόνο 7. Ἀντλεῖ τὰ θέματά του ἀπὸ τῆ μυθολογία μὲ ἐξαιρέση τοὺς *Πέρσες*, ὅπου περιγράφει τὴν καταστροφὴ τῶν Περσῶν στὴ ναυμαχίᾳ τῆς Σαλαμίνας. "Ἄλλα ἔργα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ἡ *τριλογία*" «*Ἀγαμέμνων*, *Χοηφόρος*, *Εὐμενίδες*», «*Ἐπτά ἐπὶ Θήβας*», «*Προμηθεὺς Δεσμώτης*» καὶ «*Ἰκέτιδες*».

Ὁ **Σοφοκλῆς (496-405 π.Χ.)** ἦταν σύγχρονος τοῦ Περικλῆ. Ἀπὸ τὰ 120 ἔργα τοῦ ἔγραψε σώζονται 7 τραγωδίες καὶ ἓνα σατυρικό δράμα. Ὁ Σοφοκλῆς ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς ποιητῆς τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ μέτρου. Οἱ μορφές τῶν ἡρώων του εἶναι περισσότερο ἐξιδανικευμένες παρὰ ὑπαρκτές. Τὰ γνωστότερα ἔργα του ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ θηβαϊκὸ κύκλο («*Οἰδίπους τύραννος*», «*Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶν*», «*Ἀντιγόνη*»).

Ὁ **Εὐριπίδης**, ὁ νεώτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικούς (484-406 π.Χ.), θεωρεῖται νεωτεριστῆς καὶ μεγάλος γνώστης τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Παρουσιάζει τοὺς ἀνθρώπους ὅπως εἶναι στὴν πραγματικότητα μὲ τίς ἀδυναμίες τους καὶ ὄχι ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι. Γιά τὴ συχνὴ χρῆση γνωμικῶν καὶ ἀποφθεγμάτων ὀνομάστηκε ὁ ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος. Ἀπὸ τὰ 92 ἔργα του σώθηκαν 18 τραγωδίες κι ἓνα σατυρικό δράμα. Γιά ἓνα διάστημα ἔζησε στὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας Πέλλα. Ἐκεῖ ἔγραψε τὴν τελευταία του τραγωδία τίς «*Βάκχες*». Ἄλλα ἔργα τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἡ «*Μήδεια*», ἡ «*Ἡλέκτρα*», ὁ «*Ἰππόλυτος*», ἡ «*Ἰφιγένεια ἢ ἐν Αὐλίδι*», ἡ «*Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*» κ.ἄ. Ἦταν ἀζεπέραστος ὁ Εὐριπίδης στὴν ἔκφραση τοῦ πάθους καὶ στὴν ἐξιστόρηση δεινῶν. Στὶς τραγωδίες του προβάλλει καθαρὰ τὸ πρόβλημα τῆς θέσης τῆς γυναίκα στὴν οἰκογένεια καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του. Συνδυάζει τέλος τὴ λεπτὴ ψυχολογικὴ παρατηρητικότητά μὲ τόλμη ἀσυνήθιστη στὴν ἐρμηνεία τῶν ἠθικῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀθηναϊκὴ κωμῶδια τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὶς γιορταστικὲς πομπές τοῦ Διονύσου, πού εἶχαν διαδοθεῖ πλατιά στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀττικὴ, ἀνταλλάσσονταν πολλὰ πειράγματα καὶ χωρατὰ χωρὶς παρεξήγηση. Ἀπὸ τὸν ἀπλό περιπαικτικὸν διάλογο ἀνάμεσα στὸ χορὸ καὶ στὸν ὑποκριτὴ ἢ κωμῶδια τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἔφτασε στὴν χρησιμοποίησιν τοῦ μύθου καὶ τῆς πλοκῆς. Πιὸ πολὺ ἀναπτύχθηκε στὴν Ἀττικὴ, ὅπου πῆρε καὶ ἔντονο πολιτικὸν χαρατῆρα. Ἀπὸ τίς πολιτικὲς κωμῶδιες τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. διασώθηκαν ὀλόκληρες μόνο μερικὲς κωμῶδιες τοῦ **Ἀριστοφάνη (445-385 π.Χ.)**, τοῦ σπουδαιότερου ἐκπρόσωπού τους. Ἀπὸ τίς 44 κωμῶδιες πού ἔγραψε σώζονται μόνο 11. Γιά νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοφάνη, εἶναι ἀναγκαία ἡ γνώση τῶν πολιτικῶν (καὶ μάλιστα τῶν καθημερινῶν) γεγονότων τῆς ἐποχῆς του. Γιατί στοὺς στίχους του, πού πολλές φορές ἄλλο ἐκφράζουν ἐξωτερικά, ἀλλὰ ἄλλο ὑπονοοῦν βαθύτερα, γίνεται ἔντονη πολιτικὴ σάτιρα τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων τῶν ἡμερῶν του. Ἡ αἰχμὴ τῆς σατίρας του στρέφεται προπάντων κατὰ τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνα. Ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ἀνεξάντλητος σὲ πρωτοτυπία, δριμύτης σκώπτης, καὶ μερικὲς φορές βαθύς λυρικός. Μὲ τοὺς «*Ἀχαρνεῖς*», τὴν «*Εἰρήνην*» καὶ τὴ «*Λυσιστράτην*», ἔργα πού συγγράφει στὴ διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, κτυπᾷ ἀμείλικτα τὸν πόλεμο, πού εἶχε προξενήσει μεγάλες συμφορές στὸ λαό. Ἀσυνήθιστη εἶναι ἡ τεχνοτροπία του γιά τὴν πολυμορφία τῆς καὶ ἡ γλώσσα του γιά τὴ μεγάλη

*Τριλογίες λέγονταν οἱ τρεῖς τραγωδίες πού ὄφειλαν νὰ παρουσιάσουν ὄσοι συγγραφεῖς λάβαιναν μέρος στοὺς δραματικούς ἀγῶνες τῶν Διονυσίων.

Ἀναπαράσταση τοῦ Πειραιᾶ. Τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα χαράχθηκαν κατὰ τὸ σχέδιο τοῦ Ἴπποδόμου. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Μουνιχίας (σημερινῆς Καστέλλας) 1, εἶχε ἰδιαίτερο ὄχυρωτικό περίβολο, πού ἴχνη του βρέθηκαν πρόσφατα. Τὸ μικρὸ λιμάνι τῆς Μουνιχίας (σήμερα Μικρολίμανο) 2, ἦταν ὄχυρωμένο μὲ τείχη καὶ πύργους. Τοῦ ἀριστεροῦ τείχους μὲ τὸν πύργο σώζεται μέρος. Στὸ σημερινὸ Πασαλιμάνι βρισκόταν ὁ πολεμικὸς ναύσταθμος τῆς Ζέας, 3. Πολλές ἀγκυρες τριήρων βρέθηκαν στὸ θυθὸ του καὶ σήμερα φυλάγονται στὸ ναυτικὸ Μουσεῖο Πειραιῶς. Γύρω στὸ λιμάνι ὑπῆρχαν 196 νεώσοικοι γιὰ τὴ συντήρηση τῶν τριήρων. Πολλὰ ἴχνη τῶν νεωσοίκων ἔχουν ἐπισημανθεῖ στὴν περιοχή. Κοντὰ στὴ Β.Δ. γωνία τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ζέας ἦταν τὸ μικρότερο καὶ νεώτερο θέατρο τοῦ Πειραιᾶ, 4, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο καὶ ἀρχαιότερο διακρίνεται στὴ Β. πλευρὰ τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας, 5. Στὰ δεξιὰ τοῦ σχεδίου τὸ κεντρικὸ λιμάνι τοῦ Κανθάρου, 6, ὄχυρωμένο κι αὐτὸ μὲ τείχη καὶ πύργους. Στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ τελωνεῖου, 7, ἄλλοι νεώσοικοι.

Ἐρυθρόμορφο ἄγγειο. Εἰκονίζει τὴν ἐπιστροφή τοῦ συζύγου στὸ σπίτι του μετὰ ὀλο-
νύκτια διασκέδαση. Ἡ σύζυγος σπεύδει νὰ του ἀνοίξει.

Θέατρο Διόνυσου. Ἀθήνα. Στὴ σκηνὴ του πρωτοανεβάστηκαν τὰ ἀθάνατα καὶ διεθνῶς γνωστὰ ἔργα τῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν.

ποικιλία καὶ ζωντάνια τῆς. Χρησιμοποιεῖ πολυσύλλαβες λέξεις πού προξενοῦν κωμικὴ ἐντύπωση καὶ μιμεῖται περιπαιχτικὰ ἤχους μὲ λέξεις πού ἤχητικά θυμίζουν τιτιθίσματα πουλιῶν ἢ κοῦσματα θατράχων. Ὁ διάλογός του εἶναι ἀφάνταστα ὀρμητικὸς καὶ γοργός. Γιὰ νὰ διακόψει τὴ σκηνικὴ ψευδαῖσθηση, δὲ διστάζει νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ τὰ πιὸ ἀπροσδόκητα εὐρήματα, ὅπως στὴ σκηνὴ πού βάζει τὸν ἠθοποιὸ τὴν ὥρα πού πετᾶ νὰ ἀπευθύνεται στὸ μηχανικὸ τῆς σκηνῆς, πού χειριζόταν τὸ μηχανήμα**, νὰ τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ τὸν ἀφήσει νὰ πέσει κάτω.

** Στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο χρησιμοποιοῦσαν μηχανὴ εἰδικὴ πού λέγονταν αἰώρημα. Μ' αὐτὸ παρουσίαζαν θεοὺς ἢ ἥρωες νὰ πετοῦν. Μὲ παρόμοια ἐμφάνισή τους δινόταν πολλές φορές ἀπροσδόκητη λύση (ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός) στὴν ὑπόθεση τοῦ δράματος.

Άριστερά: Ἡ πρόσταση τῶν Καρυατίδων. Ἡ ἀτμοσφαιρική μόνωση τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦς ἐπέφερε μεγαλύτερη φθορά ἀπ' ὅ,τι τό χρονικό διάστημα τῶν 2.500 περίπου χρόνων τῆς ἡλικίας τους. Δεξιά: Ὁ ναός τοῦ Ἡφαίστου στήν Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπειδή οἱ μετόπες του εἰκονίζουν κατορθώματα τοῦ Θησέα, ὁ λάος τόν ὀνόμασε Θησεῖο.

Τό θέατρο στήν ἀρχαία Ἑλλάδα δέν ἦταν διασκέδαση ἀλλά λειτουργημα καί παιδεία γιά τοῦς πολίτες ὄλων τῶν ἡλικιῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες μάλιστα ἐπαίρναν ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο εἰδικό βοήθημα, τά θεωρικά, γιά νά πληρώνουν τήν εἰσοδὸ τους στό θέατρο. Μέ τά χρήματα αὐτά καί τή λειτουργία τῆς χορηγίας ἀντιμετωπίζονταν τά ἐξοδα τῶν παραστάσεων, πού ἦταν πολύ μεγάλα.

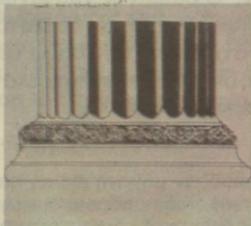
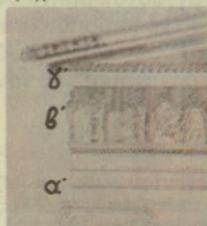
4. Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

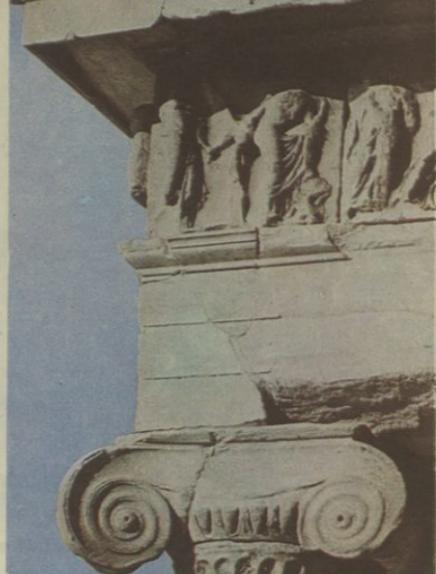
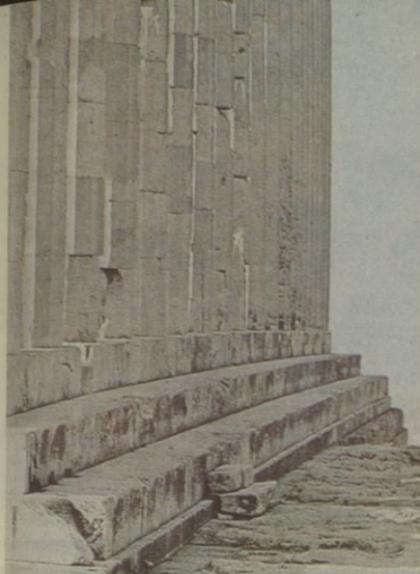
Λέγοντας Αἰώνα τοῦ Περικλῆ ἐννοοῦμε ὄχι μόνο τή λαμπρότερη περίοδο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀλλά ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ χαρακτηρισμός τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς «χρυσοῦ» βασίζεται κυρίως στή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τέχνης, πού σημειώνεται ἰδιαίτερα στήν περίοδο 450 μέ 410 π.Χ. Πρόκειται γιά μιὰ περίοδο καλλιτεχνικῆς δημιουργίας μέ ἐπίκεντρο τήν Ἀθήνα.

Παράγοντες ἐξέλιξης τῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ οικονομική καί ἡ πολιτική ἀκμή τῆς Ἑλλάδας μετὰ τοῦς Ἑλληνοπερσικούς πολέμους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἡ ἐθνική συνείδηση καί τό φρόνημα πού τονώθηκε μέ τή θριαμβευτική νίκη ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκφράστηκαν μέ ἰδιαίτερη δύναμη στήν καλλιτεχνική δημιουργία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τά καλλιτεχνικά ἐπιτεύγματα τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως μέ τά μέσα πού πρόσφερε ἡ συμμαχία τόν 5ο π.Χ. αἰῶνα, ἔχουν ἀξία ἰδιαίτερη ὄχι μόνο γιά τόν ἐλληνισμό ἀλλά γιά ὀλόκληρο τόν κόσμο. Τοῦτο ὀφείλεται στήν πρωτοβουλία τοῦ Περικλῆ, πού ἤθελε νά κάνει τήν Ἀθήνα ὄχι μόνο πολιτικό ἀλλά καί καλλιτεχνικό καί πνευματικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας.

Ἄλλα κέντρα ἀνάπτυξης τῆς τέχνης, ἐκτός τῆς Ἀθήνας, εἶναι ἡ Σικυώνα, τό

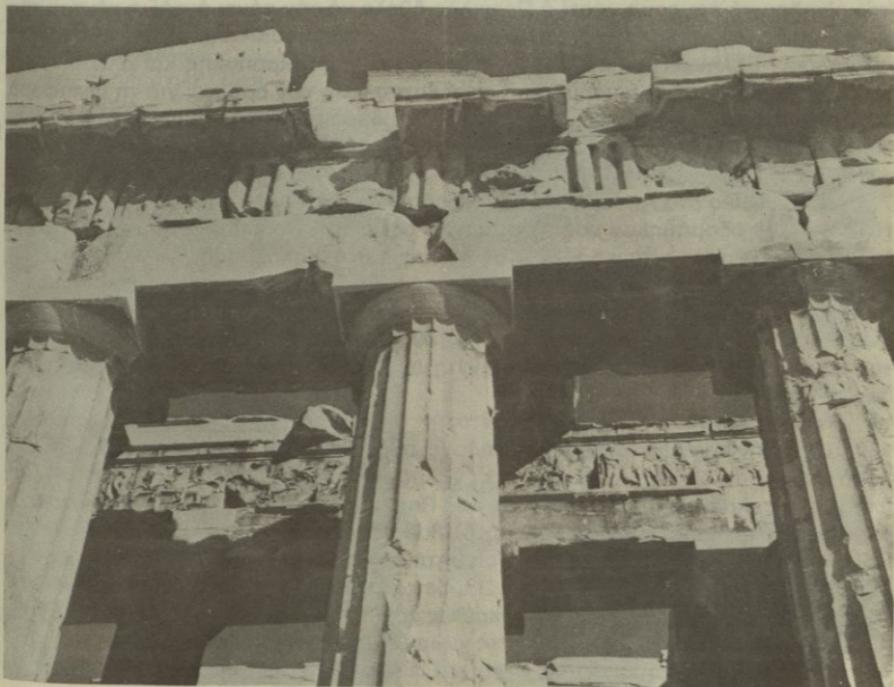
Άριστερά: Θρηγκός καί ἀέτωμα τοῦ Ἐρεχθείου. α) ἐπιστύλιο β) ζωφόρος γ) γείσο. Κέντρο: Βάση Ἴωνικοῦ κίονος Ἐρεχθείου. Δεξιά: Ἴωνικό κιονόκρανο βόρειας πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου.

Αριστερά: Αν τοποθετήσει κανείς ένα αντικείμενο στην άκρη του στυλοβάτη του Παρθενώνα, δε θα μπόρεσει, λόγω της καμπυλότητάς του, να τό δεξιά από την άλλη του άκρη. Δεξιά: Ίωνικό κιονόκρανο, επιστύλιο και ζωφόρος ναού Ἀπτέρου Νίκης.

Πάνω από τό επιστύλιο τής έξωτερικῆς κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενώνα οἱ χαρακτηριστικὲς μετόπες καί τὰ τρίγλυφα τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Πάνω ἀπὸ τό επιστύλιο τῶν ἑσωτερικῶν κίωνων ἡ φημισμένη ζωφόρος τοῦ μέ τήν προμή τῶν Παναθηναίων. Θαυμάσια σύζευξη τῶν δύο ρυθμῶν πού ἔγινε σκόπιμα ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, γιά νά ἐκφράσει τό συνδυασμό τῆς ἑξωτερικῆς τους δύναμης καί τῆς ἑσωτερικῆς τους καλλιέργειας.

Ἡ Ζωφόρος τοῦ Παρθενώνα, πού εἰκονίζει τήν πομπή τῶν Παναθηναίων πρὸς τιμὴ τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς, ἔχει μήκος 160 μ. (στὶς 4 πλευρὲς τοῦ ναοῦ) καὶ ὕψος 1.01 μ. Στὴν εἰκόνα λεπτομέρεια ἀπὸ

Ἄργος, ἡ Αἶγινα (δωρικῆς τέχνης), ἡ Σάμος καὶ ἡ Νάξος (ιωνικῆς τέχνης) καὶ τὰ πανελλήνια ἱερά, προπάντων ἡ Ὀλυμπία καὶ οἱ Δελφοί.

Οἱ κλάδοι τῆς τέχνης πού ἐξελίχθηκαν περισσότερο ἦταν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἀγγειογραφία.

Ἀρχιτεκτονικὴ. Μετὰ τὰ Μηδικὰ ἀνεγείρονται πολλὰ εἶδη οἰκοδομημάτων στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ναοί, στοές, βουλευτήρια, στάδια κ.ἄ. Ἡ Ἀθήνα ἰδίως κυριαρχεῖται ἀπὸ οἰκοδομικὸ ὄργανο, γιὰ τὸ Περικλῆς ἤθελε νὰ τὴν κάνει ἀντάξιο κέντρο τῆς πανελληνιας πολιτικῆς του καὶ ταυτόχρονα νὰ δώσει ἐργασία σὲ χιλιάδες Ἀθηναίους καὶ ἄλλους Ἕλληνες πού ἐργάστηκαν στὰ ἔργα τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἀλλοῦ, στὴν ἐξόρυξη καὶ λάξευση τοῦ μαρμάρου, στὴν κατασκευὴ τῶν δρόμων γιὰ τὴ μεταφορὰ του, στὴν οἰκοδόμησι τῶν κτηρίων καὶ στὴ διακόμησίν τους. Γιὰ τὴν Ἀθήνα οἰκοδομήθηκαν κατὰ τὰ τριάντα χρόνια τῆς διακυβέρνησης τοῦ Περικλῆ οἱ Παρθενῶνας καὶ τὰ Προπύλαια στὴν Ἀκρόπολη, ἡ Ποικίλη Στοὰ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου στὴν Ἀγορὰ, τὸ Ὡδεῖο στὴ Ν.Α. πλευρὰ τῆς Ἀκρόπολης κ.ἄ. (Ἀλλὰ κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν 5ο αἰ. οἰκοδομήθηκαν ναοὶ ὀνομαστοί, ὅπως τοῦ Ποσειδῶνα στὸ Σούνιο, τῆς Νέμεσης στὸ Ραμνούντα κ.ἄ.). Στὴν ἀνέγερση καὶ τὴ διακόσμηση τῶν αἰωνιωναυτῶν μνημείων, πού ἦταν μοναδικὰ σὲ μεγαλοπρέπεια, ἀρμονία καὶ χάρι διακρίθηκαν ὁ Φειδίας, ὁ Καλλικράτης, ὁ Ἴκτινος, ὁ Μνησικλῆς καὶ ὁ Κόροιβος. Χαρακτηριστικὸ μνημεῖο τοῦ ὕψους πού ἔφτασε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ Παρθενῶνας, τὸ τελειότερο σὲ ἀναλογίες καὶ ἐναρμόνιση μὲ τὸ περιβάλλον κτίσμα τῆς παγκόσμιας ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἄν καὶ φαίνονται νὰ κυριαρχοῦν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του οἱ εὐθεῖες γραμμές, στὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχει στὸν Παρθενῶνα καμιά εὐθεῖα γραμμὴ. Αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πιστοποιήσει καὶ μόνος του, ἂν π.χ. τοποθετήσῃ στὴ μιά ἄκρη τοῦ στυλοβάτη ἢ μίᾳ βαθμίδας τοῦ Παρθενῶνα τὸ καπέλλο του καὶ κυττάξῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ βαθμίδες εἶναι καμπύλες, δὲ θὰ τὸ δεῖ. Πρόκειται γιὰ μικρὸ παράδειγμα τῶν αἰσθητικῶν καὶ ὀπτικῶν κανόνων πού χαρακτηρίζουν τὸ ναὸ. Οἱ γωνιαῖοι κίονες τοῦ Παρθενῶνα εἶναι τόσο χοντρότεροι στὴ διάμετρο ἀπὸ τοὺς διπλανοὺς τους, ὅσο ἀκριβῶς χρειάζεται, γιὰ νὰ φαίνονται ἰσοπλατεῖς μὲ αὐτοὺς. Οἱ ἀρχαῖοι δηλαδὴ Ἕλληνες γνώριζαν ὅτι ὅσο περισσότερο φωτίζεται ἕνα ἀντικείμενο, τόσο ἐξασθενεῖ σὲ ὄγκο καὶ φαίνεται λεπτότερο. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ

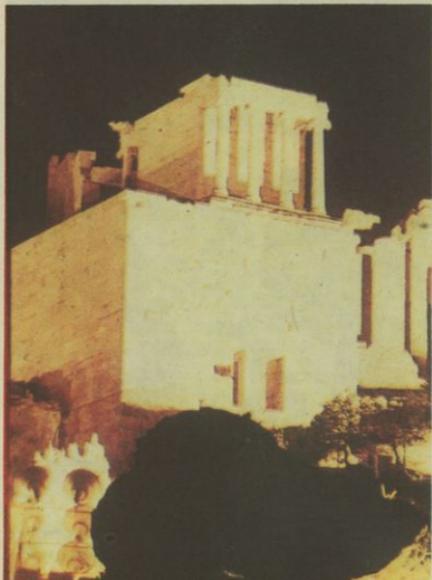
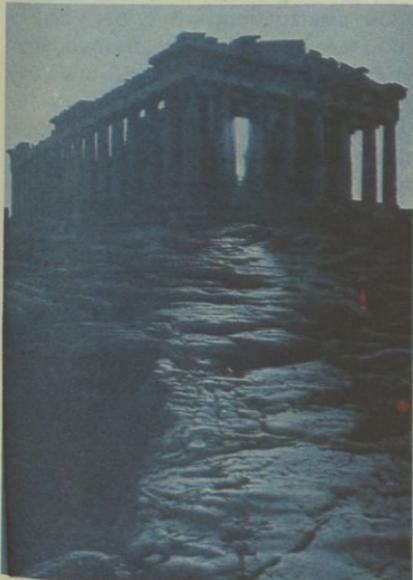

τήν απεικόνιση τῆς παρελάσης τῶν ἀθηναίων ἐφήβων. Στῆ μέση ἓνα ἀπό τά δλογα ἔχει ἀγριέψει. Ἔνας ἄνδρας προσπαθεῖ νά τό συκρατήσσει.

γωνιαῖοι κίονες προβάλλονται στό κενό καί ἔτσι φωτίζονται περισσότερο, τοὺς ἔκαναν μεγαλύτερους σέ διάμετρο ἀπό τοὺς ἄλλους, γιά νά φαίνονται ἴσοι. Καί τό καταπληκτικότερο εἶναι ὅτι ἤξεραν πόσο ἀκριβῶς παχύτερους ἔπρεπε νά τοὺς κάνουν, γιά νά φαίνονται ὅμοιοι. Μέ ἀνάλογο ὀπτικό σκοπό τά μετακίονια (ἀποστάσεις μεταξύ τῶν κίωνων) τῶν γωνιῶν τοῦ Παρθενῶνα τά κατασκεύασαν μικρότερα ἀπό τά διπλανά τους.

Οἱ γωνιαῖες κολόνες τοῦ Παρθενῶνα, ἐπειδή φωτίζονται περισσότερο, φαίνονται λεπτότερες ἀπό ὅ,τι πράγματι εἶναι.

Δεξιά ἀπό τά Προπύλαια ὑπάρχει ἀκόμα ὁ ἀμυντικός προμαχῶνας ἀπό τόν καιρό πού ἡ Ἀκρόπολη ἦταν φρούριο. Ἐπειτα κτίστηκε πάνω του ὁ ναός τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

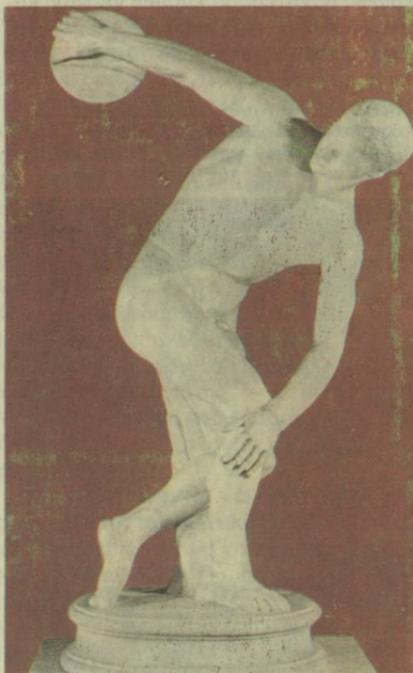

‘Ο ναός του ‘Απόλλωνα στις Βάσες της Φιγάλειας. Οικοδομήθηκε τόν 5ο αι. π.Χ. και είναι απόλυτα έναρμονισμένος αρχιτεκτονικά και αισθητικά μέ τη μεγαλοπρέπεια του όρεινού τοπίου της ‘Αρκαδίας πού τόν περιβάλλει.

Οί αρχιτέκτονες του Παρθενώνα απέφυγαν τίς εύθειες, επειδή στή φύση δέν υπάρχει καμιά εύθεια. ‘Ο ναός λοιπόν θά έναρμονιζόταν περισσότερο μέ τό φυσικό περιβάλλον του, άν δέν είχε εύθειες επιφάνειες. Για τόν ίδιο λόγο κανείς από τούς 46 μεγάλους έξωτερικούς κίονες του Παρθενώνα δέν είναι όμοιοι στίς διαστάσεις του μέ τούς άλλους. Στή μέση περίπου του ύψους τους οί κίονες έχουν μιά άνεπαίσθητη έξόγκωση πού λέγεται στήν αρχαία αρχιτεκτονική *ένταση*. ‘Ο σκοπός της είναι αισθητικός. Κάνει δηλαδή τό μάρμαρο νά φαίνεται εύπλαστο καί ζωντανό, καθώς δίνει τήν έντύπωση ότι ή έξόγκωση τών κίωνων προκαλείται από τήν πίεση του ύπερκειμένου θάρους. ‘Ετσι έξουδετερώνεται ή έντύπωση ότι τό μάρμαρο είναι θαρύ καί ‘‘άψυχο’’ όλικό.

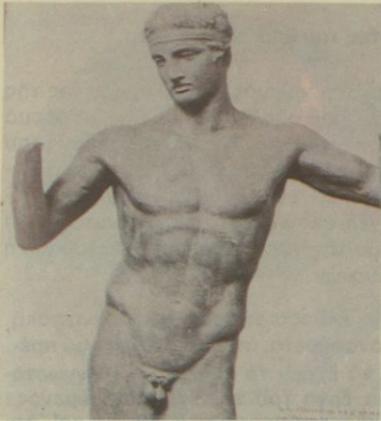
‘Αρχιτέκτονας του Παρθενώνα ήταν ό ‘Ικτίνος. Τή διακόσμησή του ανέλαβε ό

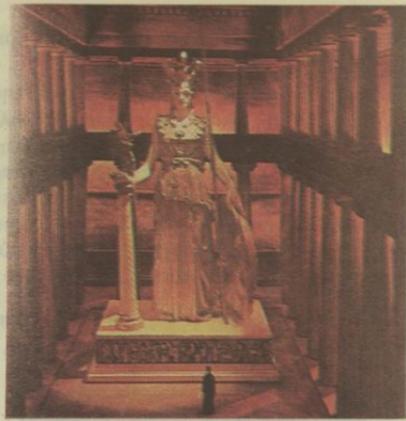
‘Ο Δισκοβόλος του Μύρωνα. Αρχαίο μαρμάρινο αντίγραφο του χάλκινου πρωτότυπου. Ρώμη, Μουσείο Θερμικών.

Φειδίας μέ τούς μαθητές του. Πολλοί από αυτούς ήταν σχεδόν έφάμιλλοί του, όπως διαπιστώνεται από τήν έκπληκτική τέχνη τών 400 μορφών της ζωφόρου του ναού, πού εικονίζει τήν πομπή τών Παναθηναίων καί έχει μήκος 160 περίπου μέτρα. ‘Ο Παρθενώνας στήν έξωτερική του περίσταση είναι δωρικό ρυθμού, ένώ έσωτερικά έχει στοιχεία ρυθμού ιωνικού. Οί ‘Αθηναίοι συνδύασαν τούς δύο ρυθμούς σκόπιμα, για νά δείξουν τήν δύναμή τους αλλά καί τήν πνευματική τους καλλιέργεια. Οί έργασίες του Παρθενώνα άρχισαν τό 447 καί τελείωσαν τό 432 π.Χ.

‘Η γλυπτική. ‘Η γλυπτική διακόσμηση τών ναών καί ό πλούτες τών αφιερωμάτων στα πανελλήνια ιερά είχαν ως αποτέλεσμα τή μεγάλη πρόοδο της γλυπτικής. Πολλά αγάλματα στόλιζαν τά αετώματα τών ναών καί πολλά ανάγλυφα τίς μετόπες καί τίς ζωφόρους. ‘Εκτός από τά λατρευτικά αγάλματα πού έστηναν στόν κύριο έσωτερικό χώρο (σηκό) τών ναών, πολλά άλλα αγάλματα διακοσμούσαν τό χώρο έξω από τούς ναούς, τά θέατρα, τίς αγορές, τά θουλευτήρια κ.λ.π. Στήν άδριαντοποία επικράτησε ή χαλκοπλαστική, ένώ καί ή μαρμαρογλυφία σημεί-

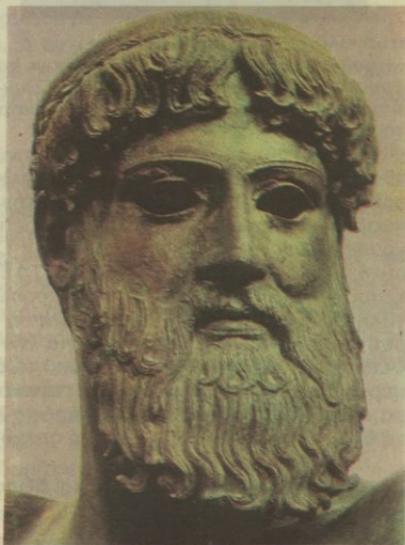

Ο Διαδούμενος του Πολυκλείτου. Άρχαιο μαρμάρινο αντίγραφο του παλιότερου χάλκινου πρωτότυπου. Άρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

Αναπαράσταση του έσωτερικού του Παρθενώνα (σηκού) με τό χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς, έργο του Φειδία.

Άριστερά: Έξαιρετικό δείγμα της γλυπτικής του 5ου αι. π.Χ. είναι ο 'Ηνίοχος των Δελφών (470 π.Χ.). Τά μάτια του χάλκινου αγάλματος είναι ένθετα. Ο ήνιοχος φοράει στά μαλλιά του τήν ταινία του νικητού. Ήταν μορφή μεγαλύτερης σύνθεσης, πού παρίστανε 4 άλογα τεθρίππου, τό άρμα πού έσυραν κι επάνω του τόν ήνιοχο και τόν αναθέτη του άφιερώματος. Η στοχαστική έκφραση του αγάλματος είναι τέλεια έναρμονισμένη μέ τή σεμνότητα της στάσης του. Τό έργο άφιερώθηκε από Έλληνες της Σικελίας, σέ ανάμνηση νίκης τους, στους Δελφούς. Δεξιά: Τό κεφάλι του περίφημου χάλκινου Δία ή Ποσειδώνα πού θρέθηκε στό θυθό του Άρτεμίσιου άκρωτήριου της Β. Εύβοιας. Θαυμάσιο έργο του 5ου αι. (450 π.Χ.), είναι από τά λίγα άρχαία πρωτότυπα άγάλματα του Έθνικού Άρχαιολογικού Μουσείου μας.

ωσε μεγάλη πρόοδο. Οι περιφημότεροι γλύπτες του 5ου αι. π.Χ. είναι:

α) Ο Μύρων. Υπήρξε χαλκοπλάστης και είναι ο παλαιότερος εκπρόσωπος της άττικής τέχνης. Από τους πρώτους καλλιτέχνες που απαλλάχτηκαν από τα δεσμά της αρχαϊκής τέχνης και από την ιερατική στάση των μορφών της, δίνει στα έργα του κίνηση και έλευθερία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τεχνοτροπίας του είναι ο «δισκοβόλος», που μόνο τό δεξιό του πόδι πατάει στερεά, ενώ, καθώς τό σώμα συστρέφεται γιά τήν έκτίναξη του δίσκου, τό άριστερό χέρι άκουμπά στό δεξιό γόνατο. Άλλα περίφημα έργα του Μύρωνα ήταν τό σύμπλεγμα τής Άθηνάς και του Μαρσύα κι ή χάλκινη «βοϋς» που κοσμούσε πλατεία των Άθηνών.

β) Ο Πολύκλειτος. Έξαιρετος χαλκοπλάστης, εκπροσωπεί τήν Πελοποννησιακή τέχνη. Έγραψε βιβλίο μέ τίτλο «Κανών», όπου αναφέρεται στις αναλογίες που πρέπει νά έχουν τά αγάλματα. Τά γνωστότερα έργα του είναι ό «διαδούμενος» (άρχαιο αντίγραφο στό Έθνικό και Άρχαιολογικό Μουσείο Άθηνών), ή «πληγωμένη άμαζόνα» (Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. Υόρκης) και ό «δορυφόρος» (Μουσείο Νεάπολης). Τό έργο αυτό του Πολύκλειτου είναι γνωστό ως «κανών» γιά τίς τέλειες αναλογίες και τή βαθιά ανατομική γνώση.

Άρχαιο νόμισμα των Ήλειών. Παριστάνει τό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Όλυμπία, που θεωρείται ένα από τά έπτά θαύματα τής αρχαιότητας.

15 μ.), έχουμε από αντίγραφο, γνωστό ως «Άθηνά του Βαρβακειού». Τό μεγαλείο, ή σοβαρότητα αλλά και ή αγαθότητα στην έκφραση του προσώπου τής Άθηνάς έντυπωσίαζε. Φημισμένο γιά τήν μεγαλοπρέπεια και τήν έκφραστικότητα του ήταν και τό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Όλυμπία. Μπορούμε νά πάρουμε μιά ιδέα γι' αυτό από τά νομίσματα των Ήλειών. Τά έργα του Φειδία διακρίνονται γιά τήν εξιδανίκευση και γιά τήν τελειότητα του προσώπου, που τό χαρακτηρίζει ή εύγένεια και ή γαλήνη. Άλλο γνωστό έργο του ήταν ή «Άθηνά των Λημνίων», άφιέρωμα των κληρϋχων τής Λήμνου, περίφημο γιά τήν αύστηρή και στοχαστική του έκφραση. Ο Φειδίας φιλοτέχνησε και πολλά από τά ανάγλυφα τής ζωφόρου του Παρθενώνα. Τά περισσότερα βρίσκονται στό Βρετανικό Μουσείο. Είναι γνωστά ως Έλγίνεια μάρμαρα, γιάτί ληλατήθηκαν τό 1800 από τό Σκώτο διπλωμάτη Έλγην, που συνέδεσε έτσι τό όνομά του μ' αυτά αλλά και μέ άπεχθή πράξη, που καλό είναι νά μ' βρει μμητές.

δ) Ο Άλκαμένης. Γνωστός και άξιος μαθητής του Φειδία. Τό γνωστότερο έργο του ήταν ή έν κήποις Άφροδίτη. Είκόνιζε τή θεά νά κρατάει τό χρυσό μήλο του Πάρη και βρίσκεται σέ κήπο των Άθηνών, κοντά στους στύλους του «Όλυμπίου Διός».

Άριστερά: Έσωτερική διακόσμηση έρυθρόμορφης κύλικας. Νέος ψαρεύει με καλάμι καί κύρτους. Δεξιά: Λευκή άττική λήκυθος του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. Παρουσιάζει πολεμιστή που κάθεται στον τάφο του.

Άρχαίο αντίγραφο του έργου αυτού του Άλκαμένη βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Τά γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης του 5ου αι. π.Χ., της γνωστής ως κλασικής, είναι ή ύψηλοφροσύνη, ή μεγαλοπρέπεια, ή εύτυχία καί ή γαλήνη. Κι όλα αυτά εκφράζονται στα πρόσωπα των έργων της μέ πολύ λιτό αλλά καί έξαιρετικά εκφραστικό τρόπο. Γι' αυτό ή κλασική τέχνη υπήρξε πάντα καί εξακολουθεί νά είναι άξεπέραστη αλλά καί πρότυπο διεθνώς.

Ή Ζωγραφική. Λόγω των φθαρτών υλικών της δέν σώζονται έργα της ζωγραφικής του 5ου αιώνα π.Χ. Ότι όμως καί ή τέχνη αυτή προόδευσε πολύ τότε φαίνεται από τις πληροφορίες των αρχαίων φιλολογικών πηγών, από τις σύγχρονές της άγγειογραφίες καθώς καί από μεταγενέστερα αντίγραφα χαμένων έργων ζωγραφικής σέ τοιχογραφίες καί σέ ψηφιδωτά. Οί γνωστότεροι ζωγράφοι του 5ου αι. π.Χ. είναι ο **Πολύγνωτος**, ο **Μίκων**, ο **Ζεύξης** καί ο **Παρράσιος**. Έκπρόσωποι της αρχαιότερης ζωγραφικής της περιόδου, πού τή χαρακτηρίζει ή μεγαλοπρέπεια, ή αύστηρότητα κι ο άτελής χρωματισμός, είναι ο Πολύγνωτος από τή Θάσο καί ο Μίκων. Ό Πausanias αναφέρει ότι υπήρχαν άκόμη στον καιρό του δύο πίνακες του Πολυγνώτου στή Πνακοθήκη των Προπυλαίων. Ό ένας παρίστανε τή συνάντηση του Όδυσσέα μέ τή Ναυσικά καί ο άλλος τόν Άχιλλέα στο παλάτι του βασιλιά της Σκύρου Λυκομήδη. Ό Πολύγνωτος ήταν μεγαλοφυής καί πρωτοπόρος, έξοχος στήν παράσταση της γυναικείας καλλονής καί στήν άπεικόνιση των διαφανών ένδυμάτων.

Ό Μίκων ήταν άθηναίος ζωγράφος, σύγχρονος καί συνεργάτης του Πολυγνώτου. Διακόσμησε έναν τοίχο της Ποικίλης Στοάς μέ τό γνωστό κι από τή γλυπτική τέχνη θέμα της Άμαζονομαχίας. Ό Ζεύξης από τήν Ήράκλεια της Ήταλίας καί ο

Παρράσιος από την Έφεσο εκπροσωπούν τη νεώτερη ζωγραφική της περιόδου, που χαρακτηρίζεται για τη χάρη και τους τέλειους χρωματισμούς.

Άλλοι ζωγράφοι της εποχής ήταν ο «Απολλόδωρος», εφευρέτης της προοπτικής σκιαγραφίας και ο «Αγάθαρχος», θεμελιωτής της σκηνογραφίας.

Η άγγειογραφία. Άν και η κεραμική του 5ου αι. π.Χ. είχε γίνει πιά βιομηχανία, τα προϊόντα της είναι δημιουργήματα τέχνης και αποτελούν άριστουργήματα. Ο «*ανατολιζών*» ρυθμός και τα θέματά του έχουν υποχωρήσει τελείως. Έπικρατεί τώρα ο έρυθρόμορφος ρυθμός. Οι μορφές δηλαδή εικονίζονται με έρυθρωπό χρώμα στο μαύρο φόντο του άγγείου. Τα θέματα των άγγειογραφιών παίρνονται από τους μύθους, αλλά ζωγραφίζονται και σκηνές από τον καθημερινό δημόσιο και ιδιωτικό βίο. Έτσι τα άγγεία της εποχής εκείνης γίνονται πολύτιμες πηγές, για να γνωρίσουμε τις ποικίλες εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής στις αρχαίες ελληνικές πόλεις.

Περίφημα άγγεία της περιόδου είναι οι *λευκές αττικές λήκυθοι*, κομψότατα άγγεία νεκρικής χρήσης, που προσφέρονταν στους τάφους για χάρη των νεκρών. Στο άσπρο φόντο της λήκυθου εικονίζεται ο νεκρός, άρατος ύποτιθεται, να παρακολουθεί δίπλα στο μνήμα την επίσκεψη συγγενικού προσώπου. Συγκλονιστική είναι η έκφραση της γαλήνιας μελαγχολίας στο πρόσωπο του νεκρού, που συχνά πετυχαίνεται με πολύ άπλές αλλά άδρες γραμμές.

5. Η ΑΘΗΝΑ «ΣΧΟΛΕΙΟ» ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Η Αθήνα δέν ύπηρεξε μόνο τό κέντρο της Έλλάδας στις τέχνες, στό θέατρο, στην πολιτική, την οικονομική και την κοινωνική ζωή. Έξισου ύπηρεξε «σχολείο» της Έλλάδας στη ρητορική και στη φιλοσοφία. Η ώριμότητα του αθηναϊκού λαού δέν άνεχόταν τον κάθε τυχαίο ρήτορα στό θήμα της Πνύκας. Έτσι τό έπίκεντρο της άκμής της ρητορικής βρίσκεται τον 5ο αι. π.Χ. στην Αθήνα, μολοντί ο ρητορικός λόγος πρωτοκαλλιεργήθηκε στη Μ. Έλλάδα. Η πολιτική ζωή των Αθηναίων και η άπασχόλησή τους στά δικαστήρια προώθησε τη ρητορική στην πράξη. Οι Αθηναίοι πού μιλούσαν σέ άκροατήριο χιλιάδων πολιτών στην εκκλησία του δήμου ή εκατοντάδων δικαστών στην Ήλιαία έπρεπε νά έχουν στην Ικανότητα νά πείθουν τούς μορφωμένους συμπολίτες τους μιλώντας από σπηθους. Έτσι δικαιολογείται η παρουσία κορυφαίων πολιτικών ρητόρων στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ., όπως ήταν ο Θεμιστοκλής, ο Περικλής, ο Θουκυδίδης του Μελεσία, ο Νικίας κ.ά.

Ήτα φυσικό νά μίν ύστερήσει ή Αθήνα και σέ φιλοσοφικές σχολές. Σ' αυτές άναπτύχθηκε και έπεκτάθηκε ή φιλοσοφία του Σωκράτη πρós διάφορες κατευθύνσεις. Στίς σχολές αυτές πού λέγονταν Σωκρατικές δέν συμπεριλαμβάνεται ή Πλατωνική Ακαδημία, γιατί ο Πλάτων ήταν μέν μαθητής του Σωκράτη, αλλά ύπηρεξε και ο ίδιος σπουδαίος φιλόσοφος. Οι Σωκρατικές σχολές είναι ή *Κυνική*, ή *Κυρηναϊκή* και ή *Μεγαρική*. Τήν Κυνική ίδρυσε ο Άντισθένης, αντίπαλος του Πλάτωνα, πού θεωρούσε τον εαυτό του ως τό μόνο γνήσιο σωκρατικό. Η κεντρική ιδέα της φιλοσοφίας του άναφέρεται στην άυτόγνωσία ως προϋπόθεση της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Άποτέλεσμα της άυτόγνωσίας είναι ή άρετή, πού είναι πηγή κάθε εϋδαιμονίας. Όποιος είναι ένάρετος, δέν έχει άνάγκη από άλλες γνώσεις. Γι' αυτό άπέριπτε ο Άντισθένης τη γεωμετρία και τά αγαθά του πολιτισμού, ο όποιος είναι αντίθετος πρós τό ίδανικό της ολιγάρκειας και άρα έχθρός της άρετής. Ο Άντισθένης διδασκε ότι φύσει ύπάρχει ένας θεός μόνο.

Σπουδαίος μαθητής του Άντισθένη ήταν ο Διογένης από τη Σινώπη, γνωστός στην Αθήνα ως Διογένης ο κύων από τον ιδιόρρυθμο τρόπο της ζωής του. Από τό

Διογένη ή σχολή ονομάστηκε **Κυνική**. Κατά μία γνώμη αυτός ίδρυσε την Κυνική σχολή. Κατά τό Διογένη ή άρετή άσκειται με τή φυσική ζωή, τήν ολιγάρκεια και τήν αϋτάρκεια. Είναι γνωστό ότι ο Διογένης έφάρμοσε τή διδασκαλία του στην πράξη ως τήν ύπερβολή χρησιμοποιώντας στην Κόρινθο γιά κατοικία του ένα πιθάρι.

Ίδρυτής τής **Κυρηναϊκής σχολής** είναι ο **Άρίστιππος** από τήν Κυρήνη. Κατά τή διδασκαλία τής σχολής αυτής άνώτατο αγαθό τής ζωής είναι ή ήδονή στην εύρύτερη έννοια. Οί πνευματικές ήδονές όμως είναι άναγκαίες γιά τήν ολοκλήρωση τής εύτυχίας. Από τή σωκρατική διδασκαλία ο Άρίστιππος υιοθέτησε και δίδασκε τό ιδανικό τής έσωτερικής έλευθερίας του άνθρώπου.

Τή **Μεγαρική σχολή** ίδρυσε ο **Εύκλειδης** από τά Μέγαρα. Ο Εύκλειδης συσχέτισε τή σωκρατική με τήν έλεατική φιλοσοφία και έλεγε ότι τό *άγαθόν* άποτελεί τή μόνη πραγματικότητα και είναι τό μόνο αιώνιο, άμετάβλητο, άγέννητο και άφθαρτο, ενώ ή εικόνα του κόσμου είναι άπατηλή κι οι αισθήσεις μäs ξεγελούν.

6. ΑΚΜΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΚΛΗ (461-431 π.χ.)

Ή τέλεια δημοκρατικοποίηση του πολιτεύματος. Βασικό χαρακτηριστικό τής δημοκρατίας του Περικλή είναι ή κυριαρχία του λαού πού προσωπικά συμμετέχει στην διοίκηση κι όχι με άντιπροσώπους. Τό δικαίωμα του «έκλέγειν και του εκλέγεσθαι» είναι καθολικό και ύπάρχει ολοκληρωτική ίσoγομία και ίσοπολιτεία. Γιά νά εξασφαλιστεί μεγαλύτερη δημοκρατικότητα οι άρχοντες και οι δημόσιοι ύπάλληλοι, με εξαίρεση τους δέκα στρατηγούς, εκλέγονται με κλήρωση. Γιά νά διευκολύνονται οι φτωχότεροι πολίτες νά συμμετέχουν στην έξουσία καθιερώνεται ή μισθοφορά, δηλαδή ο *έκκλησιαστικός*, ο *βουλευτικός* και ο *δικαστικός* μισθός. Καθιερώθηκε άκόμη τό *μετακλητόν*, δηλαδή δυνατότητα παύσης των άρχόντων από τους εκλογείς. Ή άρμοδιότητα του Άρείου Πάγου περιορίστηκε σε θρησκευτικές και φονικές δίκες. Άλλά και ή έξουσία των έννεα άρχόντων μειώθηκε, ενώ πολλά από τά καθήκοντά τους κατανεμήθηκαν σε άλλους άρχοντες με νέες άρμοδιότητες. Ή Έκκλησία του δήμου, στην όποία συμμετέχουν οι πολίτες πού έχουν ήλικία 21 έτών και πάνω, είναι κυρίαρχη.

Ή όργάνωση του κράτους. Ή δημοκρατία του Περικλή εξασφάλιζε στους πολίτες της τήν έλευθερία αλλά ταυτόχρονα τήν τάξη και τήν έννομία με τήν έπαρκή της όργάνωση και τή σωστή κατανομή καθηκόντων. Γιατί ή όρθή δημοκρατία, έπειδή άκριβώς προστατεύει τήν έλευθερία, όφείλει νά είναι και άυστηρή. Ή άυστηρότητα τής δημοκρατίας του Περικλή φαίνεται και από τους πολλούς άρχοντες ειδικών καθηκόντων. Μερικοί από αυτούς ήταν:

α) Οί *έπτά νομοφύλακες* στην Πνύκα κάθονταν σε ψηλές έδρες κι άν έβλεπαν κάποιον νόμο νά παραβιάζεται, διέλυαν άμέσως τήν έκκλησία του δήμου. Έκτελοϋσαν επίσης τίς αποφάσεις τής βουλής.

β) Οί *φύλαρχοι* είχαν καθήκοντα πολιτικών άρχόντων τής κάθε φυλής.

γ) Οί *άστυνόμοι* ήταν υπεύθυνοι γιά τήν εύκοσμία και τήν καθαριότητα τής πόλης.

δ) Οί *σωφρονισταί* επέβλεπαν τή συμπεριφορά των νέων.

ε) Οί *εύθυνοι* έλεγχαν τους άλλους άρχοντες.

Στους οικονομικούς άρχοντες περιλαμβάνονταν:

α) Οί *Έλληνοταμίαι* ήταν υπεύθυνοι γιά τους φόρους των συμμάχων ή των υπηκόων.

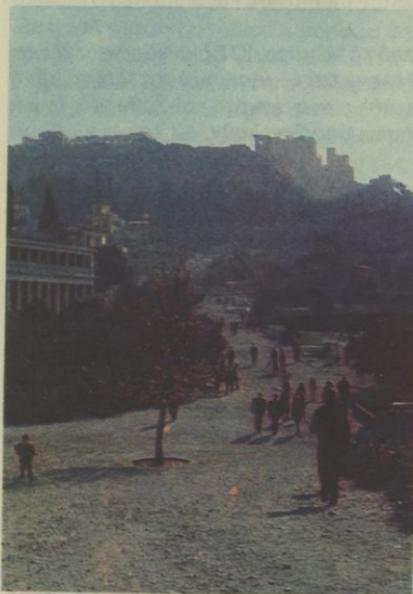
β) Οι *πωληταί*: ἐκμίσθωναν τούς φόρους καί πουλούσαν τίς δημευόμενες περιουσίες.

γ) Οι *πράκτορες*: εισέπρατταν τίς χρηματικές ποινές.

δ) Οι *σιτοφύλακες*: ἀρμόδιοι γιά τήν τιμή καί τήν ἐπάρκεια τοῦ σίτου.

ε) Οι *λογισταί*: ἔλεγχαν τούς δημόσιους λογαριασμούς.

Εισοδήματα καί δαπάνες. Οἱ κύριες πρόσοδοι τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους ἦταν: α) Τά εισοδήματα ἀπό τά μεταλλεῖα. Ἐκτός ἀπό τά ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρίου οἱ Ἀθηναῖοι

Ἀπό αὐτή τήν ὁδὸ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸν ἄντρον τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηναίων ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων. Σ' ἐλάχιστα σημεῖα τῆς μόνο σωζομένης ἀρχαίας πλακόστρωτο.

β) Οἱ *χορηγία*. Ἐκεῖνος πού ἀναλάβαινε τὴ λειτουργία αὐτὴ λεγόταν χορηγός, γιατί ἔδινε τὰ ἐξοδα γιά τὴν προετοιμασία τοῦ χοροῦ τῶν τραγωδιῶν. Ὁ χορηγός τῆς τραγωδίας πού βραβευόταν ἔπαιρνε ὡς βραβεῖο χρυσὸ τρίποδα, πού μποροῦσε νά τὸ στήσει σὲ ἀνάμνηση τῆς χορηγίας του ἐπάνω σὲ μνημεῖο, στὴ λεγόμενη ὁδὸ τῶν τριπόδων, στὶς ὑπώρειες τῆς Ἀκρόπολης. Ἀπὸ τὰ μνημεῖα πού ὑπῆρχαν σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ τῶν τριπόδων σώζεται μόνο τὸ χορηγικὸ μνημεῖο τοῦ Λυσικράτη, γνωστὸ σήμερα ὡς «φανάρι τοῦ Διογένη».

β) Ἡ *γυμνασιαρχία*, δηλαδή ἡ δαπάνη γιά τὴν ἐξάσκηση τῶν ἀθλητῶν καί τὴ διακόσμηση τοῦ χώρου τῶν ἀγώνων.

γ) Ἡ *τριηραρχία*, ἡ δαπάνη γιά τὴ συντήρηση καί τὸν ἐξοπλισμὸ τριήρων. Ἡ λειτουργία αὐτὴ ἦταν ἀπὸ τίς δαπανηρότερες. Ὁ τριηραρχος, ὅπως λεγόταν ὁποῖος τὴν ἀναλάβαινε, εἶχε τὸ δικαίωμα καί τὴν τιμὴ νά κυβερνᾷ τὴν τριήρη σὲ ὦρα πολέμου.

δ) Ἡ *ἐστίασις*, φιλετικό δεῖπνο στὸ ὁποῖο ἔτρωγαν δύο χιλιάδες ἄτομα γιά τὴ

εἶχαν μεταλλεῖα χαλκοῦ στὴ Θάσο καί χαλκοῦ καί σιδήρου στὴ Θράκη. β) Οἱ φόροι τῶν συμμάχων, γ) οἱ φόροι τῶν μετοίκων, (*μετοίκιον*) δ) Οἱ λιμενικοὶ φόροι στὰ εἰσαγόμενα καί ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα.

Οἱ δαπάνες τοῦ κράτους ἦταν οἱ μισθοὶ τῶν ἀρχόντων καί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου, οἱ ὀχυρώσεις, ἡ κατασκευὴ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, ἡ συντήρηση τῶν οἰκογενειῶν ὄσων ἔπαιρναν στὸν πόλεμο καί οἱ προετοιμασίες τῶν ἐορτῶν καί τῶν ἀγώνων. Στὶς δαπάνες τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους πρέπει νά συγκαταλεγοῦν καί τὰ *θεωρικά*, τὰ χρήματα δηλαδή πού ἔδινε τὸ δημόσιο ταμεῖο στοὺς πολίτες γιά τὴν πληρωμὴ τῶν εἰσιτηρίων τους στὸ θέατρο. Μερικὰ ἀπὸ τὰ εἰσιτήρια αὐτὰ ἔχουν βρεθεῖ στὶς ἀνασκαφές τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου καί εἶναι μολύβδινα.

Οἱ *λειτουργίες*. Ἐπειδὴ ἡ ἄμεση φορολογία νομιζόταν ἀνάξια ἐλευθέρων πολιτῶν, οἱ πλοῦσιοι βοηθοῦσαν τὸ κράτος μὲ τίς λειτουργίες. Οἱ λειτουργίες ἦταν οἱ ἑξῆς:

γνωριμία τῶν μελῶν τῆς φυλῆς.

ε) Ἡ *λαμπαδαρχία*, δαπάνη δηλαδή γιὰ τὴ διοργάνωση νυκτερινῶν ἀγῶνων δρόμου μὲ πηροσούς πρὸς τιμὴ τοῦ Προμηθεά, τοῦ Ἡφαιστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

Οἱ γιορτές. Ἡ πιὸ μεγάλη γιορτὴ στὴν ἀρχαία Ἀθῆνα ἦταν τὰ **Παναθήναια**, πού γιορτάζονταν τὸ μῆνα Ἰούλιο σὲ ἀνάμνηση τοῦ συνοικισμοῦ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς. Στὴ διάρκεια τῶν 6 ἡμερῶν πού κρατοῦσαν γίνονταν ἀγῶνες μουσικοὶ σὸ Ὦδειο τοῦ Περικλῆ, λεμβοδρομίες στὸν Πειραιᾶ κι ἄλλοι ἀγῶνες, ἀρματοδρομίας, ἵππικοί, καθῶς καὶ ρητορικοὶ καὶ ποιητικοί. Γινόταν ἀκόμη καὶ ἀγῶνας εὐανδρίας καὶ γερόντων. Ἡ σπουδαιότερη ὅμως ἐκδήλωση τῶν Παναθηναίων ἦταν ἡ ὁμώνυμη πομπὴ τῶν Παναθηναίων, πού πραγματοποιοῦταν τὴν τελευταία μέρα. Μεταφερόταν τότε σὸ Ἐρέχθειο, κρεμασμένοι σάν ἱστό πλοίου πού συρόταν σὲ τροχοῦς, ὁ νέος μᾶλλονος πέπλος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.* Εἶχε ὑφανθεῖ ἀπὸ ἀθηναίες παρθένες (τίς ἐργαστίνες) καὶ παρίστανε τὸν ἀγῶνα τῆς θεᾶς κατὰ τῶν γιγάντων. Στὴν πομπὴ συμμετεῖχαν, ὅπως βλέπουμε στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενῶνα, ἱερεῖς, ἄρχοντες, οἱ κανηφόρες, ἀντιπρόσωποι τῶν συμμάχων, μέτοικοι, ἀρματηλάτες, ἱππεῖς καὶ τὰ ζῶα πού ὀδηγοῦνταν γιὰ τὴ θυσία (*ἐκατόμβη*).

Τὰ **Διονύσια** γιορτάζονταν τὸ Μάρτιο. Στὴ διάρκειά τους παρουσιάζονταν νέα δραματικά ἔργα κι ἀπονέμονταν βραβεῖα σὲ συγγραφεῖς καὶ ἠθοποιούς. Μιά ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τῶν Διονυσίων ἦταν ἡ μεταμφίεση νέων σὲ σατύρους, πού ἔλεγαν ἀπὸ ἄμαξα πειρακτικά λόγια στοὺς διαβάτες χωρὶς παρεξήγηση (τὰ *ἐξ ἀμάξης*), γιὰ νά προκαλεῖται εὐθυμία καὶ ζωηρότητα, πού χαρακτήριζαν τίς γιορτές τῶν Διονυσίων. Ἐκτός ἀπὸ τὰ Διονύσια, τὰ λεγόμενα *μεγάλα ἢ κατ' ἄστου*, γιορτάζονταν στὴν ὑπαιθρο καὶ τὰ *μικρά ἢ κατ' ἀγρούς* Διονύσια, ὅταν πρωτόπιαν τὸ νέο κρασί τῆς χρονιάς. Τότε γινόταν πομπὴ μὲ κωμικοὺς χορούς, ἀστεῖσμούς καὶ διθυραμβικά τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναπτύχθηκε τὸ σατυρικό δράμα καὶ ἡ κωμῶδια. Ἀπὸ τίς πομπές αὐτές τοῦ Διονύσου φαίνεται πῶς κατανοοῦνται οἱ σύγχρονες ἀποκρηάτικες μασκαράτες.

Τὰ **Ἐλευσίνεια** διοργανώνονταν τὸ Σεπτέμβριο πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Περσεφόνης καὶ κρατοῦσαν ἔννεα μέρες. Στὶς πρῶτες πέντε γίνονταν προσευχές, θυσίες καὶ καθαρμοί. Τὴν ἕκτη μέρα γινόταν ἡ πομπὴ ἀπὸ τὴν Ἱερά ὁδὸ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, πού ἀκολουθοῦσαν μυριάδες λαοῦ κατὰ τὸν Ἡρόδοτο. Τίς ἐπόμενες μέρες ἀκολουθοῦσαν τὰ Ἐλευσίνεια μυστήρια σὸ Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, ὅπου ἀποκαλύπτονταν τὰ σύμβολα καὶ τὰ μυστικά, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μέλλουσα ζωὴ. Στὴν ἀρχὴ τὰ Ἐλευσίνεια ἦταν γεωργικὴ γιορτὴ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σπορὰ τοῦ σίτου κι ἡ ἀναθλάστησή του ἀπὸ τὴ γῆ εἶχε κάτι τὸ μυστηριῶδες, πού ὑπαινισσόταν καὶ ὁ γνωστός μῦθος τῆς Περσεφόνης, τὰ Ἐλευσίνεια συνδυάστηκαν μὲ τὰ μυστήρια, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

* Μὲ τὸν πέπλο τύλιγαν τὸ ἱερό ξοανόμορφο ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς πού φυλαγόταν σὸ Ἐρέχθειο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο ελληνικός πολιτισμός έφτασε στο άποκορύφωμά του στην περίοδο που ακολουθεί τους έλληνοπερσικούς πολέμους;
2. Θεωρείται δίκαια ο Θουκυδίδης Ιδρυτής της επιστημονικής ιστοριογραφίας; Γιατί;
3. Πώς εξηγείται τό ότι οι σοφιστές προέρχονταν συνήθως από τις άποικίες;
4. Σέ τί διαφέρει ή κοσμοθεωρητική από τήν ανθρωποκεντρική φιλοσοφία;
5. Ποιά ή διαφορά μεταξύ τών αντίληψεων τού Σωκράτη καί τής διδασκαλίας τών σοφιστών;
6. Πού όφειλεται ή μοναδικότητα τής αίσθητικής όμορφιάς τού Παρθενού;
7. Ποιά είναι τά γενικά χαρακτηριστικά τής κλασικής τέχνης καί γιατί ή τέχνη αυτή θεωρείται άεπέεραστη;
8. Τί φανεράνει ό μεγάλος αριθμός τών άρχόντων μέ τίς ειδικές άρμοδιότητες στή δημοκρατία τού Περικλή;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Περικλής, 12 κ.έ. Μετάφρ. Ά. Ραγκαβή)

Ό Περικλής καί τά έργα τών Άθηνών

«Έκείνο προπάντων, τό όποϊον έτεριψε καί εκόσμησε τās Άθήνας καί υπερβολικά εξέπληξε τούς άλλους ανθρώπους καί είναι τό μόνο μαρτύριον διά τήν Έλλάδα, ότι ή φημιζόμενη εκείνη δύναμις καί ή παλαιά της εύτυχία δέν ήτο ψεύδος, είναι ή κατασκευή τών μνημείων, τά όποια ό Περικλής άνηγέριεν εις τās Άθήνας. Δι' αυτό τό πολιτικό του έργον έφθόνον κυρίως τών Περικλέα οι αντίπαλοί του καί θωόντες τόν καθηρόν εις τās εκκλησίας.

Ό Περικλής εσήγαγεν εις τόν δήμον μεγάλας έπιχειρήσεις οικοδομών καί σχέδια έργων, τά όποια όχι μόνον ήσαν πολύτεχνα, αλλά καί χρόνον μακρόν άπήνουν. Σκοπόν ειχε νά κινήσει όλα τά άστικά επαγγέλματα, ώστε νά λάβουν άφορμήν καί εκείνοι οι πολίται, οι όποιοι διεύμενοι εις τήν πατρίδα, νά ώφελούνται καί νά μετέχουν τής δημοσίας ώφελείας όπως καί οι ναυτιλλόμενοι, οι φρουρούντες τήν πατρίδα καί οι εκστρατεύοντες. Τά άπαιτούμενα ύλικά ήσαν λίθος, χαλκός, έλέφας, χρυσός, έβενος καί κυπάρισκος. Διά τήν καταγρασίαν αυτών άπητούντο ποικίλοι τεχνίται, τέκτονες, πλάσται,

σιδηρουργοί, λιθουργοί, βαφείς, χρυσοχοί, έλεφαντουργοί, ζωγράφοι, διακοσμηταί καί τερνευταί. Προμηθευταί αυτών ήσαν εις μέν τήν θάλασσαν οι έμποροι, οι ναύται καί οι κυβερνήται, εις τήν Ήραν οι άμαξοποιοί, ζευγηλάται, ήνιοχοι, σχοινοποιοί, λιουργοί καί ύποδηματοποιοί, όδοποιοί καί μεταλλευταί. Κάθε τέχνη, καθώς ό στρατηγός, έχρησιμοποίησε όλόκληρον στράτευμα ανθρώπων εκ τής τάξεως τών θητών. Τιοιουτρόπως αι διάφοροι άνάγκα κατένεμον καί έσκορπίζον τήν εύποριαν εις πάσαν ηλικίαν καί φύσιν.

Τά έργα ύψώνοντο ύπερήφανα κατά τό μέγεθος, άμίμητα εις τήν μορφήν καί τήν χάριν. Μεγάλη ήτο ή φιλοτιμία τών τεχνιτών νά υπερβούν τήν δημιουργικήν έμπνευσιν μέ τήν τελειότητα καί άξία θαυμασμού ήτο ή ταχύτης τής προόδου τών οικοδομημάτων. Διά τούτο θαυμάζονται περισσότερο τά έργα τού Περικλέους, διότι έντός όλίγου χρόνου έγιναν τοιαύτα, ώστε νά ζήσουν χρόνον πολύν».

(Θουκυδίδη Β, 40.Μετάφρ. Ε.Β.)

Άπό τόν Έπιτάφιο τού Περικλή

«Καί γι' αυτά, νομίζω, ή πόλη είναι άξια θαυμασμού καί γιά πολλά άλλα άκμή. Άγαπούμε τίς τέχνες συνδυασμένες μέ άπλότητα καί φιλοσοφούμε χωρίς νά φτάνουμε σέ νωθρότητα καί τόν πλούτο χρησιμοποιούμε γιά επίτευξη έργων παρά σάν άφορμή γιά καυχσιολογίες; καί δέ θεωρεί κανείς κας τή φτώχεια ντροπή, άλλα νομίζει αιτία ντροπής τό νά μη προσπαθει νά τήν άποφυγει μέ τήν εργασία του. Άκμή είναι δυνατό οι ίδιοι νά καταγινόμεστε καί μέ τά οικογενειακά μας προβλήματα καί μέ τά πολιτικά καί, μολοντί ό καθένας μας έχει στραφεί πρός διαφορετική εργασία, μπορούμε νά έχουμε ικανοποιητική γνώση τών πολιτικών πραγμάτων. Διότι μόνο έμεις θεωρούμε αυτόν πού δέν άνακατεύεται σ' αυτά άχρηστο άνθρωπο καί όχι φιλήσυχο καί έμεις οι ίδιοι ή εκφράζουμε γνώμη σ' ό, τι προτείνουν άλλοι ή σκεπτόμαστε καί ύποβάλλουμε στήν κρίση τών άλλων προτάσεις, επειδή πιστεύουμε ότι οι λόγοι δέ θλάπτουν στά έργα, άλλ' ότι θλάπτει νά μη φωτιστούμε μέ λόγια, πρίν φτάσουμε στήν πράξη. Γιατί καί σ' αυτό διαφέρουμε πολύ από τούς άλλους, στό ότι δηλαδή είμαστε έμεις οι ίδιοι εξαιρετικά τολμηροί, άλλα καί πολύ καλά ύπολογίζουμε όσα πρόκειται νά έπιχειρήσουμε. Αντίθετα στους άλλους ή άμάθεια φέρνει θράσος καί ό ύπολογισμός δισταγμό. Καί πολύ γενναίοι θά μπορούσαν δίκαια νά θεωρηθούν εκείνοι, πού γνωρίζουν καλά καί τούς κινδύνους τού πολέμου καί τά καλά τής ειρήνης, όμως δέν άποφεύουν τόν κίνδυνο τής μάχης.

(M. PERRY, *Mar's unfinished journey*, σ. 41. 'Από τό βιβλίο τῆς Παιγκόσμιας Ἱστορίας πού διδάσκειται στά γυμνάσια τῶν Η.Π.Α. Μετάφρ. Ε.Β.).

Ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός

«Ἡ συμβολή τῶν Ἑλλήνων στήν τέχνη, στά μαθηματικά, στά γράμματα, στήν πολιτική εἶναι μεγάλη. Εἶναι οἱ θεμελιωτές τῆς φιλοσοφίας καί πολλῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Σέ κανένα ἄλλο λαό δέν χρωστάμε τόσα πολλά, ὅσα στούς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ὅλα ἐνδιέφεραν τούς Ἕλληνας καί ἔκαναν σχεδόν τό καθετί τέλεια. Ποτέ στήν Ἱστορία δέν ἔδειξε ἄλλος λαός τέτοια ἱκανότητα σέ τόσο πολλούς τομεῖς. Ἀκόμη καί σήμερα μένουμε ἐκπληκτοί καί ἐμπνεόμαστε ἀπό τά ἐπιτεύγματά τους».

(F R. Schoder, *Greek Art*, σ. 1. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ κληρονομιά τῆς Ἑλλάδας

«Οἱ Ἕλληνες μᾶς ἔμαθαν νά ζοῦμε ἐλεύθεροι καί νά ἔχουμε πνευματικά ἐνδιαφέροντα. Ἡ ἐπίδρασή τους στόν πολιτισμό εἶναι ὀλοζώντανη ἀκόμη καί σήμερα· πολλές ἀπό τίς πολυτιμότερες ἀξίες καί ἀπό τά ἔργα τῆς τέχνης καί τῆς φιλολογίας μας ἀποτελοῦν κληρονομιά τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.»

(Παιγκόσμια Ἱστορία ΕΣΣΔ, τ. Β1. Μετάφρ. Ἀ. Σαραντόπουλου, σελ. 161)

Ἡ ἀρχαία ἐλληνική τέχνη

«Τόν 5ο καί 4ο αἰ. π.Χ. ὁ ἄνθρωπος ἔκανε ἕνα τεράστιο βήμα πρὸς τὰ ἐμπρός στή γνώση τοῦ γύρου κόσμου καθὼς καί στήν καλλιτεχνική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ καθολικότητα, ἡ ἀρμονικότητα καί ἡ ἐπιβεβαιωτική τῆς ζωῆς δύναμη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, πού οἱ ρίζες τῆς, παρα τόν κλασικό της χαρακτήρα, θρῖσκονται πολύ βαθιά μέσα στή λαϊκή βάση, ἔκαναν ἀθάνατα τὰ καλύτερα δημιουργήματά της, πού διατηροῦν τήν ἀξία τους ἀπό ὀρισμένες πλευρές σάν κανόνες καί ἀφθαστα πρότυπα».

(Σοφοκλή, Ἀντιγόνη, στ. 332 - 369. Μετάφρ. Κ. Μάνου)

Ὕμνος στή δύναμη τοῦ ἀνθρώπου

«Τοῦ κόσμου ἀπό τὰ θέματα δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, πού νάιναι σάν τόν ἄνθρωπο περήφανο, μεγάλο. Σέ φουσκωμένα κύματα, σέ θάλασσα ἀφρισμένη, αὐτός ξέρει καί μπαινέι

καί φύσαγε, νοτιά!
Καί τῆ θεά τήν ὑπέρατη,
τῆ Γῆ τῆ φαρδειοπλάτα,
πού ἀκούραστα τὰ χαιρεται
τ' ἀθάνατά της νειάτα,
ζέβει στ' ἄλετρι τ' ἄλογα
καί τήν περικυκλώνει,
βαθεία τήνε πληγώνει
καί τήν καταπονά.

Πάνει πουλιά γοργόφτερα,
βουνήσια ἀγρίμια πάνει
τά ψάρια ἀπό τή θάλασσα
αὐτός μέ δίχτυα θγάνει.
Αὐτός τόν ταῦρο, τ' ἄλογο
ξέρει νά μεταπίσει
τή λευτεριά ν' ἀφήσει
καί στό ζυγὸ νά μπει.

Αὐτός καί γλώσσαν ἔμαθε,
καί σπίτια νά σκεπάζει
καί νόμους ἔστέρωσε,
καί φρόνημα σπουδάζει.
Μέ χίλιους τρόπους ἔρχεται
καί χίλιους τρόπους ξέρει,
καί μόνο δέ θά φέρει
θανάτου ἀποφυγή!

Αὐτός τό κάθε ἀνέλιπτο
μέ τέχνη μηχανεύει
πότε κακὸν ὀρέγεται,
πότε καλὸ γυρεύει!
Κι ἐκεῖνος ὅπου χαιρεται
ψηλά τήν ἐξουσία
τῶν νόμων τήν οὐσία
συχνά παρεξηγᾷ.
Μά πολιτείας ἀνάξιος
ἐκεῖνος πού τολμάει,
γιατί ἔτσι τό φαντάστηκε,
τ' ἄδικο ν' ἀγαπάει.
Καί δέν τόν θέλω σύμμαχο,
φιλο μου δέν τόν πιάνω,
στό σπίτι δέν τόν θάνω,
ὅπου τὰ κάνει αὐτά!».

(Εὐριπίδη, Μῆδεια, στ. 1236 - 1265. Μετάφρ. Παν. Λεκατσά).

Τό πάθος τῆς Μῆδειας

«ΜΗ. Φίλες, τὰ λόγια τέλειωσαν, ἀπόφαση
τό πήρα νά σκοτώσω τὰ παιδιά μου
καί νά τοῦ δίνω ἀπό τή χώρα. Μῆτε
στιγμὴ δέν πρέπει νά σταθῶ, ν' ἀφήσω
νά μοῦ ἐξακάμουν τὰ παιδιά μου χέρια
ἀπ' τὰ δικά μου πιὸ ἐχθρικά· κι ἔτσι κι ἀλλιῶς
ἀνάγκη νά πεθάνουν· κι ἀφοῦ εἶν' ἔτσι
θά τὰ σκοτώσω ἡ ἴδια ἐγὼ πού τάκαμα.
Μά ἐμπρός, καρδιά μου, ὀπλίσου· δέν εἶν' ὦρα

γιά διαταγμούς, σάν επιβάλλ' η ανάγκη
τά φοβερά κακά. Τί στέκεις; Έλα,
πανάθλιο χέρι, πάρε τό μαχαίρι,
πάρε καί τράβα ώς τό στερνό του θιου
τό σκαλοπάτι τό πικρό, καί μή δειλιάσεις,
μή θυμηθείς πώς ήταν ή λατρεία σου,
μηδέ καί πώς τά γέννησες; μά τούτη
ξέγνα τή μέρα τή γοργή πώς εχεις
παιδιά, κι έπειτα θρήνα; και τί τάχα
σά γίνεις ό φονιάς τους; Πάντα, πάντα
θά σ' άκλουθα ή άγάπη τους, καθώς
πάντα θά σ' άκλουθα καί ή δυστυχία».

(Ευριπίδη, Όρέστης, στ. 917 - 922. Μετάφρ.
Μ. Γαρίδη)

Ό αγρότης

«Τό παρουσιαστικό του δέν προκαλεί τήν
προσοχή, όμως είναι ό γενναίος
πού σπάνια τόν βλέπεις στήν πόλη καί στήν
πλατεία.
είναι ένας από εκείνους πού ζοϋν μέ τή δου-
λειά τών χειριών τους
καί πού σώζουν τήν πατρίδα».

(Άριστοφάνη, Πλούτος, στ. 14 - 21. Μετάφρ.
Η. Άγγελόπουλου)

Χρεμύλος καί Καρίων.

[Ό Άθηναίος αγρότης Χρεμύλος άκολουθει στό
δρόμο τόν Πλούτο, πού τόν είχε τυφλώσει ό Δίας. Ό
δούλος του Χρεμύλου Καρίων (πολλοί δούλοι στήν
Άθήνα ήταν από τήν Καρία) στρεφόμενος στό κοινό
λέει ότι τόν άφέντη του τόν κτύπησε ή τρέλλα...].

«Αυτός γυρεύει
ν' άκολουθάει άνθρωπο στραβά κι άπ' ό,τι
πρέπει
νά κάνει τ' ανάποδο. Γιατί τούς οδηγούμε
έμεις, πού μάτια εχουμε, εκείνους πού δέν
βλέπουν
ένώ αυτός άκολουθει στραβά καί μέ προστά-
ζει

ν' άκολουθώ καί ουδέ γρύ λέει για ποιά αιτία.

(στρεφόμενος προς τόν Χρεμύλο)

Έγώ λοιπόν, άφέντη μου, τό στόμα δέ θα
κλείσω,
άν δέν μου πεις καί τό γιατί πηγαίνουμε από
πίσω
άπ' τόν στραβό καί ησυχο στιγμή δέ θα σ'
άφήσω.
Γιά νά μέ δειρεις; Δέν μπορείς, γιατί φορώ
στεφάνι». »

(Άριστοφάνη, Πλούτος, στ. 182-194. Μετάφρ.
Κ. Βάρναλη)

«Χρεμύλος

(στόν Πλούτο)
Έσύ 'σαι ό μόνος αίτιος, νά τό ξέρεις,
για τά κακά καί τά καλά στόν κόσμο.

Πλούτος

Ένας έγώ μπορώ καί κάνω τόσα;

Χρεμύλος

Ναί μά τό Δία, κι άκόμα περισσότερα,
πού κανένας ποτέ δέν σέ χορταίνει.
Όλα τ' άλλα μαθές, χορταίνονται; Έρωτας
Καρίων Καρβέλια...

Χρεμύλος Μουσική.....

Καρίων Κρασομαζέδες

Χρεμύλος Τιμές.....

Καρίων Γλυκά ταψιού...

Χρεμύλος Άνδραγαθίες....

Καρίων Σύκα...

Χρεμύλος Φιλοδοξίες.....

Καρίων Κριθαροκούλουρα

Χρεμύλος Στρατηγηλίκια.....

Καρίων Καί φακή.....»

*Σεβασμός όφειλόταν σ' όσους στεφανοφορούσαν.

Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (431-362 π.Χ.)

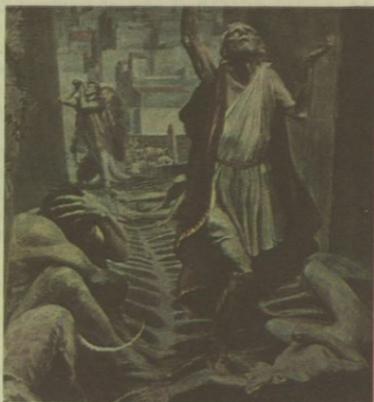
Μετά τήν περίοδο τής μεγάλης άκμής τών ελληνικών πόλεων και ιδιαίτερα τών Ἀθηνών, πού όφειλόταν στό ύψηλό φρόνημα από τίς ελληνικές νίκες έναντίον τών Περσών και στήν οικονομική πρόοδο και στήν επικράτηση τών δημοκρατιών, οι Ἑλληνες παρασύρθηκαν από έσωτερικές διαμάχες και από εμφύλιους πολέμους. Οι πόλεμοι αυτοί έγιναν μέ πείσμα και υπήρξαν όλέθριοι γιά τόν άρχαιο έλληνισμό. Ὁ πιό καταστρεπτικός υπήρξε ό Πελοποννησιακός πόλεμος, πού έγινε μεταξύ Ἀθηνών και Σπάρτης γιά τήν ήγεμονία τής Ἑλλάδας. Οι εμφύλιοι πόλεμοι έξασθέ- νισαν τίς ελληνικές πόλεις και δημιούργησαν καταστρεπτικές συνέπειες γιά νικητές και ήττημένους. Ἀπέδειξαν επίσης ότι ό άτομικισμός τών ελληνικών πόλεων ήταν τόσο έντονος, όσο είναι σήμερα ό άτομικισμός τών συγχρόνων κρατών.

Ι. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.)

Πολιτικοκοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις. Ἡ τάση τών πόλεων τής Ἀθη- ναϊκής συμμαχίας γιά άνεξαρτησία είχε τόν αντίκυπό τής και στήν έσωτερική τους κατάσταση. Πολλές προτίμησαν νά επανέλθουν στό παλιό σύστημα άυτοκυβέρνη- σης. Τήν πολιτική αυτή άκολουθοῦσαν οι άριστοκρατικοί σέ κάθε πόλη. Ἀντίθετα ή τάξη τών εμπόρων και τών βιοτεχνών προτιμοῦσε συμμαχία μέ τούς Ἀθηναίους, έστω κι άν θρίσκονταν υπό τήν πολιτική τους εξάρτηση. Ἐτσι οι Ἀθηναίοι ύποστήρι- ζαν παντοῦ τά δημοκρατικά κόμματα, πού άποτελοῦσαν συνήθως οι έμποροι, οι βιοτέχνες και οι λαϊκότερες γενικά τάξεις.

Ἡ Σπάρτη, επειδή φοβόυσε και φοβόταν τήν αύξηση τής δύναμης τοῦ αθηναϊ- κοῦ κράτους, τήν οικονομική του πρόοδο και τήν επέκταση τής ήγεμονίας του, ύποστήριζε μέ κάθε τρόπο τά συντηρητικά κόμματα στίς πόλεις πού ήταν σύμμαχοι τών Ἀθηναίων και τά βοηθοῦσε νά άντιδρουν στίς δημοκρατικές κυβερνήσεις τους. Ἐτσι Σπάρτη και Ἀθήνα, τά δύο ίσχυρότερα κράτη τής Ἀρχαίας Ἑλλάδας, έχοντας αντίθετα πολιτικά συστήματα κι άποβλέποντας κάθε μιá στό συμφέρον τής, βάδι- ζαν πρós πόλεμο. Τόν πόλεμο αυτόν επιτάχυναν ή γοργή άνάπτυξη τών πειραϊκών λιμανιών και οι οικονομικές κατακτήσεις τοῦ αθηναϊκοῦ έμπορίου και τής βιομηχα- νίας στή Μεγάλη Ἑλλάδα. Ἐκεί κυριαρχοῦσαν, όπως προαναφέρθηκε, οι σύμμαχοι τής Σπάρτης, οι Κορινθιοί και οι Μεγαρείς. Οι άνησυχίες τής Κορίνθου ιδιαίτερα αύ- ξήθηκαν από τότε πού ή Κεφαλληνία και ή Ζάκυνθος συντάχτηκαν μέ τούς Ἀθη- ναίους. Ἐτσι ζητοῦσαν οι Κορινθιοί εύκαιρία νά κηρυχτεί ό πόλεμος. Ἡ εύκαιρία αυτή δόθηκε μέ τή ρήξη Κερκυραίων-Κορινθίων λόγω τής Ἐπιδάμνου. Στή σύγ- κρουση άναμείχθηκαν και οι Ἀθηναίοι. Ἡ κατάσταση επιδεινώθηκε μέ τήν εξέγερ- ση στήν Ποτειδαία και τό αθηναϊκό ψήφισμα γιά τό έμπόριο τών Μεγαρέων.

Στό πελοποννησιακό συνέδριο, πού συνήλθε στή Σπάρτη μέ εισήγηση τών Κο- ρινθίων, παρά τή φιλειρηνική στάση τοῦ βασιλιά τής Ἀρχιδάμου, επικράτησαν οι φιλοπόλεμοι. Οι Σπαρτιάτες έστειλαν τότε πρεσβεία στήν Ἀθήνα μέ προτάσεις πού φανέρωναν ότι ό πόλεμος είχε προαποφασιστεί. Ἡ πρεσβεία άπαίτησε: α) νά έξορι- στούν οι Ἀλκμαιωνίδες (ό Περικλής), β) νά άνακληθεί τό ψήφισμα γιά τούς Μεγαρείς, γ) νά παραχωρηθεί άυτόνομία στήν ήττημένη από τήν Ἀθήνα Αίγινα και δ) νά διαλυθεί

Άριστερά: Ο λοιμός έφερε σέ φοβερή θέση τούς Άθηναίους. Δεξιά: ανάγλυφο εξαιρετης τέχνης μέ σκηνή ίππομαχίας, μνημείο τής άθηναικής πολιτείας πρός τιμή τών πρώτων νεκρών τού Πελοποννησιακού πολέμου. Villa Albani, Ρώμη.

ή Άθηναϊκή συμμαχία. Όπως ήταν έπόμενο οί προτάσεις άπορρίφθηκαν. Οί Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις διώχτηκαν. Ό άρχηγός τους άποχωρώντας είπε τήν άκόλουθη προφητική φράση: «Ήδε ήμέρα τοίς Έλλησι μεγάλων κακών άρξει».

Ό πόλεμος κηρύχτηκε επίσημα τό 431 π.Χ. Οικονομικά οί Άθηναίοι ήταν ισχυρότεροι, ενώ στρατιωτικά οί Σπαρτιάτες είχαν ύπεροχή στήν ξηρά, οί Άθηναίοι όμως στή θάλασσα. Οί συμπάθειες τών Έλλήνων στήν άρχή τού πολέμου ήταν μέ τό μέρος περισσότερο τών Σπαρτιατών, γιατί παρουσιάζονταν σάν πρόμαχοι τής έλευθερίας. Ό πόλεμος κράτησε μέχρι τό 404 π.Χ. και διαιρείται σέ τρεις περιόδους: α) τόν Δεκαετή ή Άρχιδάμειο πόλεμο (431-421 π.Χ.) β) τή Σικελική έκστρατεία (415-413 π.Χ.) γ) τό Δεκελεικό πόλεμο (413-404 π.Χ.).

ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οί έχθροπραξίες άρχισαν μέ τήν επέμβαση τών Θηβαίων στίς Πλαταιές, ενώ λίγο άργότερα ό βασιλιάς τής Σπάρτης Άρχίδαμος εισέβαλε στήν Άττική και τή λεηλάτησε. Κατά διαταγή τού Περικλή οί κάτοικοί της κλείστηκαν στά Μακρά τείχη.

Τό δεύτερο έτος τού πολέμου φοβερή καταστροφή έπληξε τήν Άθήνα. Ένα πλοίο πού έφτασε από λιμάνι τής Άνατολής μετάδωσε φοβερή νόσο πού ό Θουκυδίδης ονομάζει λοιμό. Η άρρώστεια μεταδόθηκε άστραπιαία λόγω τής συγκέντρωσης τών κατοίκων τής ύπαιθρου τής Άττικής στόν περιορισμένο χώρο ανάμεσα στά Μακρά τείχη και τής σχετικής έλλειψης καθαριότητας. Η έπιδημία εξόντωσε τό ένα τρίτο περίπου τού πληθυσμού τής Άττικής. Για τή δραματική κατάσταση πού δημιουργήθηκε οί Άθηναίοι έρριξαν εύθύνες στόν Περικλή και τού άφαίρεσαν τό άξίωμα τού στρατηγού. Εκείνος, άν και είχε χάσει από τήν έπιδημία τούς δυό γιούς του, μέ άξιοπρέπεια και ψυχικό μεγαλειό άποσύρθηκε στήν ιδιωτική ζωή. Άργότερα τόν ανακάλεσαν στήν έξουσία, αλλά σύντομα πέθανε από τό λοιμό (429 π.Χ.). Ό θάνατος του ήταν συμφορά γιά τούς Άθηναίους, γιατί ήξερε νά τούς έπιβάλλει πειθαρχία, χωρίς νά τούς δεσμεύει τήν έλευθερία. Τόν διαδέχτηκε ό Κλέων, πλούσιος Άθηναίος ταπεινής καταγωγής, σπουδαίος ρήτορας αλλά μέγάλος δημαγωγός και φανατικός

όπαδός του πολέμου. Τό δυσαναπλήρωτο κενό πού άφησε ό θάνατος του Περικλή φάνηκε τότε άμέσως.

Ή ήθική κατάπτωση. Ή συνέχιση του πολέμου όδηγοΰσε τούς Έλληνες σέ κατάπτωση ήθική κι άσυνήθιστες γι' αυτούς έκδηλώσεις βίας. Τό 427 π.Χ. Θηβαίοι κι Σπαρτιάτες κατέλαβαν τίς Πλαταιές, σκότωσαν τούς τελευταίους ήρωικούς ύπερασπιστές της κι έξανδραπόδισαν τά γυναικόπαιδα. Άλλά κι οι Άθηναίοι δέν ύστέρησαν σέ σκληρότητα. Τόν ίδιο χρόνο έπαναστάτησε ή σύμμαχος τους Λέσθος. Μετά τήν κατάπιξη τής έξέγερσης από τόν άθηναϊκό στόλο ό Κλέων πρότεινε στήν έκκλησία κι ό δήμος ψήφισε νά θανατωθούν όλοι οι ένήλικοι Μυτιληναίοι. Άθηναϊκό πλοίο έπλευσε άμέσως γιά τό νησί μέ τή διαταγή τής έκτέλεσης. Έγκαίρα εύτυχώς μεταμελήθηκαν οι Άθηναίοι κι έστειλαν δεύτερο πλοίο μέ διπλό πλήρωμα πού έναλλασσόταν στήν κωπηλασία. Έτσι τό δεύτερο πλοίο πρόλαβε τό πρώτο τή στιγμή μάλιστα πού έφτανε στό λιμάνι τής Λέσθου. Κι νά μέν σώθηκε ό πληθυσμός του νησιού, αλλά εκτελέστηκαν χίλιοι άριστοκρατικοί.

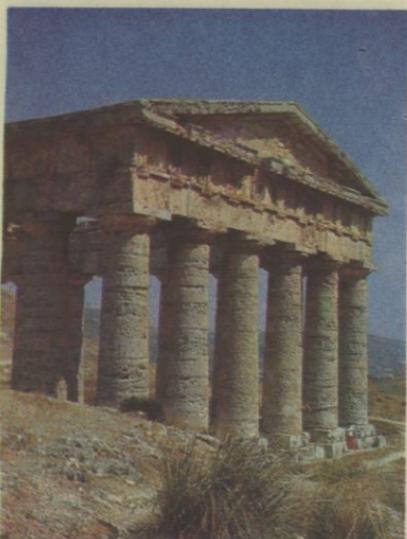
Τά γεγονότα τής Πύλου. Τό 425 π.Χ. ό άθηναϊός στρατηγός Δημοσθένης μέ 5 πλοία προσορμίστηκε στόν όρμο τής Πύλου κι όχύρωσε τήν περιοχή, γιά νά τή χρησιμοποιήσει σάν όρμητήριο κατά τής Σπάρτης. Οι Σπαρτιάτες επιτέθηκαν έναντίον του από Ξηρά κι θάλασσα κι αποβίθασαν 420 όπλίτες στό νησάκι τής Σφακτηρίας, γιά νά τόν πολιορκήσουν άποτελεσματικότερα. Ό Δημοσθένης άντιστάθηκε γενναία. Κι όταν ήλθε βοήθεια, όχι μόνο άπώθησε τούς Σπαρτιάτες, αλλά απέκλεισε τούς 420 όπλίτες στή Σφακτηρία. Μεταξύ τους ήταν γιοί των καλύτερων οικογενειών τής Σπάρτης. Τότε ό Κλέων ύποσχέθηκε στούς Άθηναίους ότι σέ 20 μέρες θά σκότωνε ή θά αιχμαλώτιζε τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Ή ύπόσχεσή του χάρη στό Δημοσθένη πραγματοποιήθηκε. Οι 292 όπλίτες τής Σπάρτης πού

Ή άσπίδα αυτή θρέθηκε στίς άνασκαφές του χώρου τής άρχαίας Άγοράς των Άθηνών. Έπιγραφή χαραγμένη πάνω της μνημονεύει ότι πρόκειται γιά λάφυρο πού πήραν οι Άθηναίοι από τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Τό βάρος τής άσπίδας θυμίζει τή ρωμαλεότητα των Σπαρτιατών.

Στό άκρωτήρι στό κέντρο τής φωτογραφίας, στό άριστερό άκρο του στρογγυλού όρμου, σΰζονται άκόμη ήχη του στρατοπέδου πού έκτισε ό Δημοσθένης. Τό στενόμακρο νησί στό βάθος είναι ή Σφακτηρία, όπου περικυκλώθηκαν κι αιχμαλωτίστηκαν οι Σπαρτιάτες.

Ἀρχαῖος ἑλληνικός ναός στήν Ἐγεστα τῆς Σικελίας. Ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἀνάμεσα στούς δύο τελευταίους κίονες τῆς πρόσοψης μάς βοηθάει νά καταλάβουμε τό μέγεθος τοῦ ἐπιβλητικού ναοῦ.

σουν τόν ἀτίθασο χαρακτήρα του. Μορφωμένος καί εὐγενής, ὠραῖος καί σπάταλος, πειστικός καί καταδεχτικός ἦταν κατά περιόδους πολύ ἀγαπητός ἀπό τό λαό. Ἀγαποῦσε ὁμως τόσο τήν ἐξουσία, ὥστε ἔγινε ἀρχηγός τῶν δημοκρατικῶν χωρῖς νά πιστεύει στή δημοκρατία καί τάχθηκε ὑπέρ τοῦ πολέμου, γιατί σ' αὐτόν θά μπορούσε νά ἀναδειχτεῖ. Ἔτσι ὑποκινώντας τούς Ἀργεῖους καί τούς Ἀρκάδες ἐναντίον τῆς Σπάρτης ὀργάνωσε στήν Πελοπόννησο ἀντισπαρτιατική κίνηση, πού τελικά ἀπέτυχε (418 π.Χ.).

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

Εὐκαιρία γιά τά σχέδια τοῦ Ἀλκιβιάδη δόθηκε, ὅταν οἱ κάτοικοι τῆς Ἐγεστας τῆς Σικελίας ζήτησαν τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Σελινουντίων, τούς ὁποῖους ὑποστήριζαν οἱ Συρακούσιοι. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπεισε τούς Ἀθηναίους νά ἐκστρατεύσουν στή Σικελία. Ἀρχηγοί ἐκλέχτηκαν οἱ Ἀλκιβιάδης, Λάμαχος καί Νικίας. Τίς παραμονές τῆς ἀναχώρησης τοῦ στόλου βρέθηκαν κομμένες οἱ κεφαλές τῶν ἐρμαϊκῶν στηλῶν. Μερικοί ὑποπετεύθηκαν τόν Ἀλκιβιάδη κι ἐκεῖνος ζήτησε νά γίνουν ἀνακρίσεις. Ἡ δίκη ὁμως ἀναβλήθηκε σκόπιμα. Στά μέσα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 415 π.Χ. ὄλος σχεδόν ὁ λαός τῆς Ἀθήνας κατέθηκε στό λιμάνι, γιά νά καμαρωτοῦν τόν ἀπόπλου τοῦ ἰσχυροῦ στόλου, πού ἔγινε σέ ἀτμόσφαιρα πανηγυρική. Λίγο μετά τήν ἀφίξη τοῦ στόλου στή Σικελία κατέπλευσε ἀπροσδόκητα ἡ Σαλαμινία, ἕνα ἀπό τά ἐπείρα πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, νά παραλάβει τόν Ἀλκιβιάδη, πού ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς ὄλης ἐκστρατείας, γιά νά δικαστεῖ στήν Ἀθήνα μέ τήν κατηγορία τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν

ἐπέζησαν μεταφέρθηκαν αἰχμάλωτοι στήν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες δέν τόλμησαν νά εἰσβάλουν στήν Ἀττική ἀπό φόβο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι σκοτώσουν τούς αἰχμάλωτους.

Ἡ εἰρήνη τοῦ Νικίας. Μετά τήν ἧττα τῶν Ἀθηναίων καί τό θάνατο τοῦ Κλέωνα στήν Ἀμφίπολη (422 π.Χ.), ὁ δρόμος γιά τήν εἰρήνην ἦταν ἀνοικτός. Τήν ἀνοιξη τοῦ 421 π.Χ. ὑπογράφηκε ἡ Νικίειος εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τόν ἐκπρόσωπο τῶν Ἀθηνῶν στίς διαπραγματεύσεις Νικία, ἀρχηγό τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος, ἐνάρετο καί πατριώτη ἀλλά ἥπιο πολιτικό. Σύμφωνα μέ τήν εἰρήνην οἱ ἀντίπαλοι θά ἐπέστρεφαν ὅσα ἐδάφη εἶχαν κατακτήσει στόν πόλεμο καθώς καί τούς αἰχμάλωτους.

Ὁ Ἀλκιβιάδης. Τό 420 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεξαν στρατηγό τόν Ἀλκιβιάδη, ἀνδρα μέ πλοῦσια χαρίσματα ἀλλά ὑπέρμετρα φιλόδοξο. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν γιός τοῦ Κλεινία καί τῆς Δεινομάχης, τοῦ γένου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, καί συγγένευσε μέ τόν Περικλή. Οὔτε ὁμως ὁ κηδεμόνας του, ὁ Περικλῆς, οὔτε ὁ δάσκαλός του, Σωκράτης, μπόρεσαν νά χαλιναγωγή-

Ἐρμών.* Ὁ Ἀλκιβιάδης ἀκολούθησε τὴ Σαλαμίνια μὲ τὴν τριῆρη του ὡς τοὺς Θουριούς, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖ δραπέτευσε καὶ κατέφυγε στὴ Σπάρτη. Ἐκεῖ συμβούλευσε τοὺς Σπαρτιάτες νὰ στεῖλουν βοήθεια στὶς Συρακοῦσες καὶ νὰ τειχίσουν μόνιμα τὴ Δεκέλεια, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ὡς ὀρμητήριο κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πολιορκία τῶν Συρακουσῶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατέληξε σὲ πανωλεθρία**. Οἱ Συρακοῦσιοι αἰχμαλώτισαν 7.000 Ἀθηναίους πού ἀπόμειναν. Ἄλλους ἀπ' αὐτούς, καὶ μεταξύ τους τοὺς στρατηγούς Νικία καὶ Δημοσθένη, τοὺς ἐκτέλεσαν κι ἄλλους τοὺς ἔρριξαν στὰ λατομεία. Στὴν ὑγρὴ κι ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν λατομείων οἱ περισσότεροι πέθαναν. Ὅσοι ἐπέζησαν πουλήθηκαν δοῦλοι. Μὲ τὴν τραγικὰ ἐπιγραμματικὴ φράση «οὐδὲν ἔστιν, ὃ, τι οὐκ ἀπώλετο» ὁ Θουκυδίδης δίνει χαρακτηριστικὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπιτύμβια στήλη τῶν Ἀθηναίων πολεμιστῶν Χαιρέδημου καὶ Λυκῆα πού σκοτώθηκαν μαζί στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Πειραιᾶ.

ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἡ κατάσταση στὴν Ἀθήνα ἐπιδεινώθηκε μὲ τὴν ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ τὴν ἐπανάσταση συμμαχικῶν πόλεων (413/12 π.Χ.). Μὲ κίνημα τότε ἐγκαθιδρύθηκε ἡ ὀλιγαρχικὴ βουλή τῶν 400. Ἀλλὰ σύντομα ὁ λαὸς κατέλυσε τὴν ἐξουσία τῶν 400 μὲ τὴ βοήθεια τοῦ δημοκρατικοῦ στόλου κι ἀποκατάστησε τὴ δημοκρατία.

Ἀνάκληση τοῦ Ἀλκιβιάδου στὴν Ἀθήνα. Ὅταν ὁ Ἀλκιβιάδης ἦλθε σὲ προστριβὴ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες, κατέφυγε στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς συμβούλευσε ὅτι τοὺς συνέφερε νὰ πολεμοῦν μὲ ἴσες δυνάμεις ἢ Ἀθήνα καὶ ἡ Σπάρτη, ὥστε νὰ φθειροῦνται περισσότερο. Ταυτόχρονα ἔστειλε μήνυμα στοὺς στρατηγούς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, πού στάθμευε στὴ Σάμο, ὅτι θὰ ἐπειθε τοὺς Πέρσες νὰ σταματήσουν νὰ βοηθοῦν τὴ Σπάρτη. Μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν στρατηγῶν ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνακλήθηκε. Δὲν γύρισε ὅμως στὴν Ἀθήνα παρά μόνο μετὰ ἀπὸ σημαντικὲς ἐπιτυχίες του. Ἡ σπουδαιότερη ἦταν στὴν Κύζικο, ὅπου συνέτριψε τὸ σπαρτιατικὸ στόλο (410 π.Χ.). Ἡ ἐπάνο-

* Πιθανὸ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ σκευωρία τῶν ἀντιπάλων του. Θὰ ἦταν περιεργὸ νὰ εἶχε προβεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης σὲ μιά τόσο ἐπιπόλαιη ἐνέργεια τὶς μέρες πού θριάμβευε ἢ πολιτικὴ του μὲ τὴν προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας γιὰ τὴ Σικελία.

** Μόνο ὅταν ἐπισκεφτεῖ κανεὶς σήμερα τὶς φοβερὲς ὀχυρώσεις τῶν Συρακουσῶν, καταλαβαίνει τὶς ἀπώλειες τῶν Ἀθηναίων πού ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης. Μὲ βάση τὶς ὀχυρώσεις αὐτὲς ὁ Διονύσιος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, ἔκτισε ἀργότερα τὴν ὀχυρὴ ἀκρόπολη τῶν Συρακουσῶν, πού ἐνέπνευσε τοὺς γερμανοὺς στὴν κατασκευὴ τῆς ὀχυρῆς γραμμῆς τους Ζίγκφριντ στὰ σύνορα Γερμανίας – Γαλλίας.

—Στά λατομεία αυτά των Συρακουσών βρήκαν τό θάνατο χιλιάδες αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι. Οἱ ἀνθρώπι-
νες μορφές πού μόλις διακρίνονται στό θάθος μάς δείχνουν τό ὕψος τῶν λατομείων πού εἶναι τά μεγα-
λύτερα τεχνητά σπήλαια στόν κόσμο. Στήν ὄροφή τοῦ σπηλαίου καί στά κάθετα τοιχώματά του διακρί-
νονται ἴχνη ἀπό τήν ἀπόσπαση μεγάλων ὀρθογώνιων κομματιῶν βράχου.

δός του στόν Πειραιά μέ πολλά πλοῖα, χρήματα κι αἰχμαλώτους προκάλεσε παραλή-
ρημα ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ λαός τόν ἀνακήρυξε στρατηγό αὐτοκράτορα, μέ ἀπεριόριστη
δηλαδή ἐξουσία. Ἀλλά ἡ τύχη ἔπαψε πιά νά τόν συνοδεύει. Σέ σύγκρουση στό
ἀκρωτήριο τῆς Μ. Ἀσίας Νότιο μέ τόν ἐξαιρετο στρατηγό τῆς Σπάρτης Λύσανδρο ὁ
ἀθηναϊκός στόλος ἠττήθηκε. Ἐν καί ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπουσίαζε σέ ἄλλη ἀποστολή,
θεωρήθηκε ὑπεύθυνος καί ἀπομακρύνθηκε ἀπό τή στρατηγία. Ἀποσύρθηκε τότε σέ
κτῆμα του στή Χερσόνησο τῆς Καλλιπόλης, ἀπό ὅπου κατά περίεργη σύμπτωση
ἐπρόκειτο νά παρακολουθήσει τήν τελευταία σύγκρουση τοῦ Πελοποννησιακοῦ πο-
λέμου.

Ἡ Ναυμαχία τῶν Ἀργινοῦσῶν καί ἡ καταδίκη τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν (406 π.Χ.). Τό 406 π.Χ. τέλειωσε ὁ χρόνος τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου. Τόν διαδέχτηκε ὁ Καλλικρατίδης πού κατόρθωσε νά ἀποκλείσει τόν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα στό λιμάνι τῆς Μυτιλήνης. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλευσαν πρὸς βοήθεια τοῦ Κόνωνα μέ ὄσα ἄλλα πλοῖα μπόρεσαν νά συγκεντρώσουν. Οἱ δύο στόλοι συγκρούστηκαν κοντά στίς Ἀργινοῦσες, νησάκια μεταξύ τῆς Λέσβου καί τῶν μικρασιατικῶν ἄκτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι θριάμβευσαν, ἀλλά κηλίδωσαν τή νίκη τους, γιατί καταδίκασαν σέ θάνατο καί ἐκτέλεσαν ἕξι νικητές στρατηγούς μέ τήν κατηγορία ὅτι δέν περισυνέλεξαν τοὺς ναυαγούς καί τοὺς νεκρούς.

Τό τέλος τοῦ πολέμου. Στή διάρκεια τῆς ναυμαχίας στίς Ἀργινοῦσες ὁ Καλλικρατίδης πνίγηκε. Στή θέση του οἱ Σπαρτιάτες ἐπανεφέραν τό Λύσανδρο ἀλλά ὡς ὑποναύαρχο, γιατί οἱ νόμοι τους δέν ἐπέτρεπαν νά ξαναεκλεγεί ναύαρχος. Ὑποκρινόμενος ὁ Λύσανδρος ὅτι ὑποχωρεῖ ἐπλευσε στόν Ἑλλήσποντο καί ἀγκυροβόλησε στή Λάμψακο, στήν ἀσι-

Ὀχυρή τάφος τῶν Συρακουσῶν.

ατική άκτῆ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθώντας τον ἀγκυροβόλησαν στὴ θέση «Αἰγὸς ποταμοί», στὴν εὐρωπαϊκὴ ἄκτῆ τοῦ Ἑλλησπόντου. Τὸ ἀγκυροβόλι τους δὲν τοὺς ἀσφάλιζε ἀπὸ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση τοῦ ἔχθρου. Μάταια ὁ Ἀλκιβιάδης, ποὺ παρακολουθοῦσε ἀπὸ τὸ κτήμα του τὶς κινήσεις τῶν στόλων, συμβούλευσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀγκυροβολήσουν ἄλλου. Καθημερινὰ οἱ ἀθηναϊκὲς τριήρεις ἀνοίγονταν στὸ πέλαγος καὶ προκαλοῦσαν τὸν ἔχθρὸ σὲ σύγκρουση. Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν πιά βεβαιωθεῖ ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέφευγε νὰ ναυμαχήσει, καὶ εἶχαν χαλαρώσει τὰ μέτρα ἐπιτήρησης, οἱ Σπαρτιάτες ἐπιτέθηκαν αἰφνιδιαστικά, κυριεύσαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου καὶ αἰχμαλώτισαν τὰ πληρώματα (405 π.Χ.). Κηλίδωσαν ὁμως τὴ νίκη τους σκοτώνοντας τοὺς αἰχμαλώτους. Μόνο ὁ Κόνων διέφυγε μὲ 12 πλοῖα στὴν Κύπρο. Ξέφυγε ἐπίσης καὶ τὸ ἱερὸ πλοῖο Γιάραλος, ποὺ ἔφερε στὴν Ἀθήνα τὰ νέα τῆς καταστροφῆς. Ἡ ἤττα τῶν Ἀθηναίων ἦταν πιά ὀριστική. Στὸ συνέδριο τῶν νικητῶν ποὺ ἔγινε στὴ Σπάρτη, Θηβαῖοι καὶ Κορινθιοὶ πρότειναν νὰ μὴ δεχτοῦν συνθηκολόγηση, ἀλλὰ νὰ καταστρέψουν τὴν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες τότε, πρὸς τιμὴ τους, ἀρνήθηκαν νὰ καταστρέψουν πόλη «μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις τῆς Ἑλλάδος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ στὰ «Ἑλληνικά» τοῦ ὁ Ξενοφῶν. Σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη ποὺ ὑπογράφηκε, οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν: 1. Νὰ γκρεμίσουν τὰ Μακρὰ τείχη καὶ τὶς ὀχυρώσεις τοῦ Πειραιᾶ. 2. Νὰ παραδώσουν τὸ στόλο τους πλὴν 12 πλοίων. 3. Νὰ ἐπαναφέρουν τοὺς πολιτικούς ἐξόριστους. 4. Νὰ ἔχουν τοὺς ἴδιους ἔχθρους καὶ φίλους μὲ τὴ Σπάρτη.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὀλέθριες κι ἀνεπανόρθωτες ἦταν οἱ ζημιὲς ἀπὸ τὸ μακροχρόνιο καὶ πεισματικὸ ἐμφύλιο πόλεμο. Πόλεις ὀλόκληρες εἶχαν ἐξαφανιστεῖ καὶ οἱ πληθυσμοὶ τους εἶχαν ἐξοντωθεῖ. Ἡ ὑπαίθριος εἶχε δενδροτομηθεῖ κι ἐγκαταλειφτεῖ. Ἀπὸ τίς μάχες, τίς ἐπιδημίες, τίς ἐκτελέσεις καὶ τίς στερήσεις ἀμέτρητες χιλιάδες Ἕλληνες εἶχαν χαθεῖ. Τὰ ἔργα τῆς προκοπῆς καὶ τῆς εἰρήνης εἶχαν ξεχαστεῖ. Ἡ ὑλικὴ φθορὰ ὁμως, ὅσο κι ἂν ἦταν τεράστια, ὠχριοῦσε μπροστὰ στὴν ἠθικὴ κατάρπωση. Καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι λησμόνησαν τὸν πολιτισμὸ τους ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρο ποὺ χαρακτήριζε τοὺς Ἕλληνες. Συναγωνίστηκαν σὲ πράξεις σκληρότητας φτάνοντας μερικές φορές σὲ βαρβαρότητα. Ἀπαρνήθηκαν ἔτσι τοὺς κοινούς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Περσῶν, τὰ κοινὰ ἱερά, τὰ ἴδια ἦθη, τὴν κοινὴ τους καταγωγὴ, τοὺς θεῖους καὶ τοὺς ἀνθρώπινους νόμους. Ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ πουλοῦν γιὰ δούλους Ἕλληνες καὶ νὰ σκοτώνουν τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ τὸ χειρότερο ἀπὸ ὅλα νὰ δέχονται περσικὴ βοήθεια κατὰ τῶν ὁμοεθνῶν τους. Τὴν ἠθικὴ αὐτὴ κατάρπωση ποὺ ἐπέφερε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀναλύει ὁ Θουκυδίδης μὲ παραστατικότητα.

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ Θουκυδίδης χαρακτηρίζει ἀπάνθρωπη τὴν ἐξέλιξη ποὺ πῆρε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ προσθέτει ὅτι οἱ ὀμότητες ποὺ διαπράχθηκαν ἔκαναν φοβερὴ ἐντύπωση, γιατί ὁ πόλεμος αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐμφύλιους ποὺ ἀκολούθησαν. Μεγάλο ρόλο στὴ σκληρότητα, ποὺ ἐπιδείχτηκε κι ἀπὸ τοὺς δύο ἀντιπάλους, ἔπαιξε ἡ κομματικὴ ἐμπάθεια, ποὺ ἦταν τόση, ὥστε καλοῦσαν σὲ βοήθεια οἱ δημοκρατικοὶ τοὺς Ἀθηναίους κι οἱ ἀριστοκρατικοὶ τοὺς Σπαρτιάτες ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν τους. Κι ὅσο βέβαια ἐπικρατοῦσε εἰρήνη, ἡ ἀνάμειξη τῶν δύο μεγάλων πόλεων στὰ ἐσωτερικὰ τῶν μικρότερων δὲν ἦταν πάντα εὐκόλη. Ὅταν ὁμως ξέσπασε ὁ πόλεμος, οἱ ἐπεμβάσεις ἦταν ἀδιστακτες, γιατί τόσο οἱ Ἀθηναῖοι ὅσο καὶ οἱ Σπαρτιάτες ἐπιδί-

ωκαν νά βροῦν νέους συμμάχους. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρεται στά πολλά καί μεγάλα παθήματα τῶν διαφόρων πόλεων ἀπό τίς ἐπεμβάσεις αὐτές καί τούς ἐμφύλιους πολέμους καί προσθέτει τή γνώμη του, ὅτι αὐτά τά πράγματα θά συμβαίνουν πάντοτε, ὅσο ἡ ἀνθρώπινη φύση θά παραμένει ἀμετάβλητη.

Ὅσο συνεχίζοταν ὁ πόλεμος, τόσο μεγάλωνε ὁ φανατισμός καί ἐπινοοῦνταν νέοι τρόποι ἐξόντωσης τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων. Ἄλλαξαν καί τή συνηθισμένη σημασία τῶν λέξεων, λέει ὁ Θουκυδίδης, ἀποδιδοτάς τους ὄχι τήν πραγματική τους ἔννοια, ἀλλά ἐκεῖνη πού τούς φαινόταν κατά περίπτωση κατάλληλη. Ὅσο μεγαλύτερη δυστυχία εὑρίσκε στή διάρκεια τοῦ πολέμου τόν πληθυσμό μιᾶς πόλης, τόσο μεγαλύτερη γινόταν ἡ ἠθική του ἐξαχρείωση. Ἀκόμη καί οἱ συγγενικοί δεσμοί θεωρήθηκαν χαλαρότεροι ἀπό τούς κομματικούς. Ἄλλά καί ἡ κομματική τοποθέτηση γινόταν σύμφωνα μέ τά προσωπικά συμφέροντα ἢ γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐξουσίας. Ἔτσι πολλοί μέ λόγια μόνο φρόντιζαν γιά τά κοινά, ἐνῶ στήν πραγματικότητα τά θεωροῦσαν σάν ἐπαθλα προορισμένα γιά τούς νικητές τῶν κομματικῶν συγκρούσεων. Σ' αὐτές ἐπικρατοῦσαν οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένοι πνευματικά, γιάτί καθώς συναισθάνονταν τήν κατωτερότητά τους, ἐνεργοῦσαν βίαια ἢ παρασκηνιακά. Ἀντίθετα οἱ καλύτεροι ἐξολοθρεύονταν, γιάτί δέν προφυλάγονταν καί δέν ἤθελαν νά μεταχειριστοῦν βίαια ἢ ἀνέντιμα μέσα. Αὐτά περιγράφει ὀλοζώντανα γιά τά πολιτικά ἤθη τῆς ἐποχῆς ὁ Θουκυδίδης. Καί εἶναι ἄξια ἀπορίας, ἐπειδή ἡ κατάσταση αὐτή τῆς ἠθικῆς παρακμῆς ἀκολούθησε περίοδο ἀκμῆς τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς δημοκρατίας. Ἄλλά πρόκειται γιά μιά ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τῆς ἐκβαρθάρωσης, στήν ὁποία ὁδηγεῖ τούς ἀνθρώπους ὁ πόλεμος.

2. ΠΤΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Μαζί μέ τό γκρέμισμα τῶν τειχῶν, πού ἐγινε μέ μουσική καί αὐλητρίδες, σέ ἐνδειξη ὅτι ἀρχίζε ἡ ἐλευθερία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, κατέρρευσε καί ἡ δημοκρατία. Ἄλλά οἱ ἐλπίδες τῶν πρώην συμμάχων τῶν Ἀθηναίων σύντομα διαψεύστηκαν. Στήν Ἀθήνα ἐγκαθιδρύθηκε ἡ τυραννίδα τῶν τριάντα τυράννων. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου καί ἡ Ἡλιαία καταργήθηκαν. Ἡ τρομοκρατία πού ἐπικράτησε στήν Ἀθήνα πρέπει νά ἀποτελεῖ παράδειγμα τῶν ὄσων συνέβαιναν καί στίς ἄλλες πόλεις, ὅπου ὁ Λύσανδρος ἐγκαθίδρυσε τίς δεκαρχίες, ὀλιγαρχικές δηλαδή δεκαμελεῖς κυβερνήσεις. Ἐχοντας οἱ τύραννοι τῆς Ἀθήνας τήν προστασία τῆς σπαρτιατικῆς φρουράς πού ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀκρόπολη, ἐπιχείρησαν ἀκόμη καί ἀνηλεῆ σφαγή τῶν δημοκρατικῶν. Δήμεσαν περιουσίες, ἀπαγόρευσαν τήν ἀνώτερη ἐκπαίδευση καί ἐξόρισαν τούς μισούς σχεδόν Ἀθηναίους. Ἀπό τούς 30 τυράννους ὁ Θηραμένης μόνο ἀντέδρασε στά τρομοκρατικά μέτρα. Τελικά οἱ ἄλλοι τύραννοι τόν ἀνάγκασαν νά πιεῖ τό κώνειο.

Ἡ τυραννίδα διάρκεσε ὀκτώ μόνο μῆνες. Ἡ σύντομη πτώση τῆς ὀφειλόταν στή σκληρότητά της κι ἦταν ράπισμα στό γόητρο τῆς Σπάρτης. Τή δημοκρατία ἀποκατάστησε ὁ Θρασύβουλος (403 π.Χ.).

3. Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ «ΞΕΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ» ΣΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ

ΒΟΙΩΤΙΚΟΣ Η ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (395-387 π.Χ.)

Τό 401 π.Χ. ὁ Κύρος, νεώτερος ἀδελφός τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν Ἄρταξέρξη, μέ 13.000 Ἕλληνες μισθοφόρους καί 100.000 Πέρσες ἐξεστράτευσε ἐναντίον τοῦ ἀδελ-

φοῦ του, γιά νά πάρει τό θρόνο. Στή μάχη πού ἔγινε στά Κούναξα νίκησαν οἱ Ἕλληνες τούς ἀπέναντι παραταγμένους Πέρσες τοῦ Ἄρταξέρξη, ἀλλά ὁ Κύρος σκοτώθηκε. Ἔτσι βρέθηκαν ἀπομονωμένοι στά βάθη τῆς Ἀσίας, ὅμως ἀρνήθηκαν νά παραδώσουν τά ὄπλα τους. Συμφωνήθηκε τότε νά συνοδεύσει τούς Ἕλληνες ὁ Τισσαφέρνης, ἔμπιστος σατράπης τοῦ Ἄρταξέρξη, ὡς τά μικρασιατικά παράλια. Ἀλλά σέ συμπόσιο «συμφιλίωσης» ὁ πανούργος σατράπης παγίδευσε καί σκότωσε τούς Ἕλληνες στρατηγούς. Ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφώντας, πού παρακολουθοῦσε τήν ἔκστρατεία, ἔγινε τότε στήν οὐσία ἀρχηγός τῶν «Μυρίων». Μετά ἀπό πολλές περιπέτειες 8.600 Ἕλληνες πού ἐπέζησαν ἔφτασαν στήν Τραπεζούντα κι ἀπό ἐκεῖ προχώρησαν παραλιακά στό Βόσπορο, ἀπό ὅπου 6.000 ἐπέστρεψαν στή Μ. Ἀσία, γιά νά ὑπηρετήσουν ὑπό τίς διαταγές τοῦ Σπαρτιάτη Θίβρωνα. Ἡ παρουσία τῶν Σπαρτιατῶν ἐκεῖ ὀφειλόταν στήν ὑποχρέωση πού ἐπέβαλε ἡ ἡγεμονική τους θέση στήν Ἑλλάδα νά διαδεχτοῦν τούς Ἀθηναῖους στό καθήκον τῆς προστασίας τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Μεγαλύτερη ἔκταση πήρε ὁ πόλεμος, ὅταν ἤλθε στή Μ. Ἀσία ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, πού μέ 20.000 στρατό νίκησε τόν Τισσαφέρνη κοντά στίς Σάρδεῖς. Ἀποφάσισε τότε νά προχωρήσει στήν ἐνδοχώρα, γιατί ἡ ἐπιστροφή τῶν Μυρίων ὑπό τόν Ξενοφῶντα εἶχε φανερώσει τί μπορούσε νά ἐπιτύχει ἡ γενναιότητα καί ἡ πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλά καί τήν ἀδυναμία παράλληλα τοῦ περσικοῦ κράτους. Μέ τήν ὑποκίνηση ὅμως τῶν Περσῶν καί μέ περσικά χρήματα συγκροτήθηκε τότε συνασπισμός κατὰ τῆς Σπάρτης ἀπό τή Θήβα, τήν Κόρινθο, τό Ἄργος καί τήν Ἀθήνα. Ὁ πόλεμος πού ἀκολούθησε λέγεται *Βοιωτικός ἢ Κορινθιακός*, γιατί ἄρχισε στή Βοιωτία καί συνεχίστηκε στήν Κορινθία Ὁ Ἀγησίλαος ἀνακλήθηκε ἐσπευσμένα ἀπό τή Μ. Ἀσία. Μέ πορεία 30 ἡμερῶν ἔφτασε στή Βοιωτία. Στή μάχη τῆς Κορώνειας νίκησε (394 π.Χ.) ἀλλά τή νίκη του ἐπισκίασε μεγάλη ἥττα τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου στή ναυμαχία τῆς Κνίδου ἀπό τόν Κόνωνα, πού τόν βοήθησε ὁ Πέρσης σατράπης Φαρνάβαζος. Ἀποτέλεσμα τῆς ἥττας τῆς Σπάρτης ἦταν νά ἀνατραποῦν οἱ ἀριστοκρατικές κυβερνήσεις καί νά διωχτοῦν οἱ σπαρτιατικές φρουρές ἀπό τίς περισσότερες ἑλληνικές πόλεις.

Τό 392 π.Χ. ἡ κατάσταση γιά τή Σπάρτη χειροτέρευσε μετά τήν ἥττα τῶν Λακεδαιμονίων στήν περιοχή τοῦ Λεχαιῶ ἀπό τόν Ἀθηναῖο στρατηγό Ἰφικράτη καί τό νέο σῶμα τῶν πελταστῶν* πού συγκρότησε.

ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (387 π.Χ)

Ἡ δράση τοῦ Κόνωνα ἔδωσε πρόσχημα στή Σπάρτη νά προσεγγίσει μέ τή σειρά τῆς τούς Πέρσες καί νά ὑπογράψει τήν ἀτιμωτική γιά τούς Ἕλληνες Ἀνταλκίδειο εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπό τόν ἔφορο τῆς Σπάρτης Ἀνταλκίδα, πού ἔκανε τίς διαπραγματεύσεις. Οἱ μικρασιατικές πόλεις καί ἡ Κύπρος παραδίνονταν οὐσιαστικά στοὺς Πέρσες. Ἀναγνωριζόταν ἡ αὐτονομία τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων, ἐκτός τῶν ἀθηναϊκῶν κληρουχιῶν Ἰμβρου, Λήμνου καί Σκύρου. Ἡ Σπάρτη ὀριζόταν ἐγγυήτρια δύναμη. Στήν πραγματικότητα, μέ ἀντάλλαγμα τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας καί τῆς Κύπρου, ζητοῦσε νά ἐξασφαλίσει περσική ὑποστήριξη γιά ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς τῆς στήν Ἑλλάδα. Ἡ αὐτονομία δηλαδή δέν ἀπέβλεπε παρά στήν ἐξασθένιση τῶν ἀντιπάλων τῆς.

Οἱ ἐπεμβάσεις τῆς Σπάρτης πού ἀκολούθησαν σέ ἐφαρμογή τῆς ἐπαίσχυντης

* Ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπό τήν πέλτη, ἐλαφριά σέ σχῆμα μισοφέγγαρου ἀσπίδα. Ὁ ἐλαφρὸς ὄπλισμός τῶν πελταστῶν τούς ἔφερε σέ πλεονεκτική θέση ἀπέναντι στή βαριά καί δυσκίνητη σπαρτιατικὴ φάλαγγα.

Ἐπιτύμβιο μνημείο μέ ανάγλυφη παράσταση ἵππομαχίας πρὸς τιμὴ νεκρῶν τοῦ Βοιωτικοῦ ἢ Κορινθιακοῦ πολέμου. Κάτω ἀπὸ τίς λέξεις: «οἶδε ἀπέθανον ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Βοιωτοῦς» ἦταν γραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν κατὰ φυλές.

συνθήκης μείωσαν πολύ τό κύρος της σέ πανελλήνια κλίμακα. Ἡ προκλητικότερη ἐπέμβαση ἐγίνε στή Θήβα, ὅταν ὁ Σπαρτιάτης στρατηγός Φοιβίδας, κατέλαβε μέ τούς ἄνδρες του τήν Καδμεία. Ὅπως κάποτε οἱ δημοκρατικοί Ἀθηναῖοι εἶχαν καταφύγει στή Θήβα, ἔτσι τώρα οἱ δημοκρατικοί Θηβαῖοι βρῆκαν καταφύγιο στήν Ἀθήνα (382 π.Χ.).

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ὁ Πελοπίδας, ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῶν Θηβαίων δημοκρατικῶν, μέ ἐλάχιστους συντρόφους του ξεκίνησε ἀπό τήν Ἀθήνα, γιά νά ἐπανάλαβει τό κατόρθωμα τοῦ Θρασύβουλου. Οἱ ὀλιγαρχικοί ἄρχοντες τῆς Θήβας διασκέδαζαν τό βράδυ ἐκεῖνο σέ συμπόσιο, ὅταν ἐφτασε ἕνα γραπτό μήνυμα ἀπό τήν Ἀθήνα, πού ἀποκάλυπτε τή συνωμοσία. Ὁ φρούραρχος Ἀρχίας, γιά νά μή διακόψει τή διασκέδαση, εἶπε τότε «ἐς αὔριον τά σπουδαῖα» καί ἡ φράση του ἔμεινε ἱστορική. Σέ λίγο οἱ δημοκρατικοί κατόρθωσαν μεταμφιεσμένοι νά μπουῖν στήν αἴθουσα τοῦ συμπόσιου καί νά ἐξοντώσουν τούς ἄρχηγούς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἀνοίχθηκαν ἔπειτα οἱ φυλακές καί ὁ λαός ἐνώθηκε μέ τούς συνωμότες (379 π.Χ.).

Β' ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (378 π.Χ.)

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στή Θήβα καί ἡ συγκρότηση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας φανέρωσαν τήν ἀδυναμία τῆς Σπάρτης νά ἐπιβάλλει τήν Ἀνταλκίδειο Συνθήκη. Στή Β' Ἀθηναϊκή Συμμαχία πῆραν μέρος τό Βυζάντιο, ἡ Εὐβοία, ἡ Ρόδος, ἡ Χίος, ἡ Λέσθος καί ἄλλα νησιά. Οἱ σύμμαχοι διατήρησαν τήν αὐτονομία τους καί ἀντί φόρου κατέβαλαν τώρα τίς εἰσφορές (*συντάξεις*). Μόνιμο συνέδριο ἀντιπροσώπων τους, πού εἶχε τήν ἐδρα του στήν Ἀθήνα, ὄριζε τό ποσό τῶν συντάξεων καί ἐπαιρνε τίς ἀποφάσεις. Ἡ συμμαχία μέ τούς Ἀθηναίους στρατηγούς Χαθρία καί Τιμόθεο, γιό τοῦ Κόνωνα, σημείωσε σπουδαῖες ἐπιτυχίες στή θάλασσα σέ βάρος τῆς Σπάρτης. Ἐνῶ ἡ Β' Ἀθηναϊκή Συμμαχία ἀναπτυσσόταν, ἡ Θήβα ἐδραίωνε τήν ἡγεμονία της στίς λοιπές βοιωτικές πόλεις.

4. Η ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Λεῦκτρα. Τό καλοκαίρι τοῦ 371 π.Χ. συνήλθε στή Σπάρτη συνέδριο τῶν Ἑλλήνων, γιά νά κατοχυρώσουν μέ συνθήκη τήν αὐτονομία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Ὁ ἐκπρό-

371
Συνομι
371 π.Χ.
154

Σ' αυτή τήν τοποθεσία δόθηκε ἡ μάχη τῶν Λευκτῶν. Ἀσπίδες καί ἄλλα τμήματα τοῦ στρογγυλοῦ βάθρου βρέθηκαν σκόρπια στά γύρω χωράφια καί ἀναστηλώθηκαν στήν ἐποχή μας. Πρόκειται γιά τρόπαιο, πού ἔστησαν οἱ Ἑθβαῖοι στόν τόπο τοῦ θριάμβου τους. Τά τρόπαια στήνονταν στό σημεῖο, ὅπου οἱ ἐχθροί εἶχαν τραπέι σέ φυγή.

σπος τῶν Ἑθβῶν Ἐπαμεινώνδας ἀξίωσε νά ὑπογράψει τή συνθήκη ὡς ἀρχηγός τῆς ἐνώσεως τῶν Βοιωτῶν κι ὄχι μόνο τῶν Ἑθβαίων. Ἀλλά ὁ Ἀγησίλαος δέν τό ἐπέτρεψε κι ὁ βοιωτάρχης Ἐπαμεινώνδας ἀποχώρησε ἀπό τό συνέδριο. Ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτος μέ 11.000 Λακεδαιμονίους εἰσέβαλε τότε στή Βοιωτία. Στήν πεδιάδα τῶν Λευκτῶν συγκρούστηκε μέ 7.000 Ἑθβαίους ὑπό τίς διαταγές τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Ἡ γενναιότητα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τόν Πελοπίδα, καί ἡ λοξή φάλαγγα, παραλλαγή τῆς παράταξης τῶν Ἀθηναίων στό Μαραθῶνα, βοήθησαν τούς Ἑθβαίους νά συντρίψουν τούς εἰσβολεῖς. Μεταξύ τῶν νεκρῶν τῆς Σπάρτης ἦταν καί ὁ Κλεόμβροτος. Ἡ νίκη τοῦ Ἐπαμεινώνδα προκάλεσε ἐκπληξη στήν Ἑλλάδα κι ἀποτελέσασε σταθμό, γιατί σημεῖωσε τό τέλος τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης, στή Βοιωτική συμμαχία, πού ὀργανώθηκε κατά τό πρότυπο τῆς Ἀθηναϊκής, προσχώρησαν ἀρκετές πόλεις τῆς Εὐβοίας καί τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Στήν περίοδο ἐκείνη γιά τήν ἐνίσχυση τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Βοιωτικῆς ἡγεμονίας δημιουργήθηκαν ναυτικές βάσεις καί λιμάνια (Φθιωτικές Ἐθῆρες, Ἀνθηδῶν).

Εἰσβολή στήν Πελοπόννησο. Ἡ δύναμη τῶν Ἑθβαίων αὐξήθηκε τόσο, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας τόλμησε νά εἰσβάλει στήν Πελοπόννησο καί νά ρυθμίσει τήν ἐκεῖ πολιτική κατάσταση σύμφωνα μέ τά συμφέροντα τῶν Ἑθβῶν. Βοήθησε τούς Ἀρκάδες, τούς Ἀργεῖους καί τούς Ἑλείους νά ὀργανωθοῦν ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν κατά τό πρότυπο τῶν Βοιωτῶν. Συγκρότησε ὁμοσπονδία τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων, ἴδρυσε τή Μεγαλόπολη καί ὀργάνωσε ἀνεξάρτητο Μεσσηνιακό κράτος μέ πρωτεύουσα τή Μεσσήνη (370 π.Χ.). Ἐξασφάλισε ἐπίσης τήν ἀνεξαρτησία τῶν Μεσσηνίων ὀχυρώνοντας τήν περιοχή μέ τεῖχος ἰσχυροῦ καί πύργους πού σώζονται ἐπιβλητικοί ὡς σήμερα. Στό διάστημα τῆς παρουσίας του στήν Πελοπόννησο βάδισε μέ τό στρατό του μέχρι τήν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα. Πρώτη φορά τότε τά γυναῖκόπαιδα τῆς Σπάρτης εἶδαν τόν ἐχθρό τόσο κοντά. Ἡ ἐξασθενημένη Σπάρτη μπροστά στήν ἀνοδο τῶν Ἑθβῶν παραμέρισε τήν παλαιά ἀντιζηλία της μέ τήν Ἀθήνα. Οἱ δύο πόλεις συγκρότησαν συμμαχία (369 π.Χ.), στήν ὁποία προσχώρησε καί ὁ τύραννος τῶν Συρακοῦσων Διονύσιος. Ὁ πραγματικός κίνδυνος γιά τήν Ἀθήνα προερχόταν τώρα ἀπό τή Θῆβα.

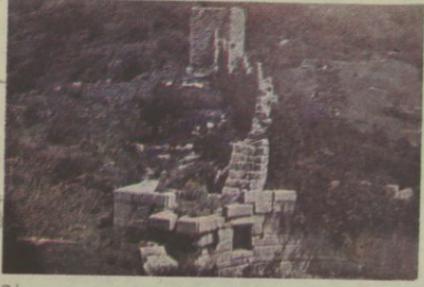
Ἡ ἐπιρροή τῶν Ἑθβῶν στό μεταξύ ἐπεκτεινόταν. Τό 368 π.Χ. ὁ Πελοπίδας συμμαχῆσε μέ τούς Μακεδόνες καί γιά ἐγγύηση πῆρε ὡς ὀμήρους εὐγενεῖς νέους ἀπό τή Μακεδονία. Ἐνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ μετέπειτα βασιλιάς τῆς Φίλιππος ὁ Β'. Τό 364 π.Χ. ὁ Πελοπίδας μετά πρόσκληση τῶν Θεσσαλῶν εἰσέβαλε στή Θεσσαλία ἐναντίον τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου. Στήν ἐκστρατεία αὐτή ὁ Πελοπίδας σκοτώθηκε.

* Ὁ Διονύσιος ἀπέκρουσε τούς Καρχηδόνιους καί ὀργάνωσε κράτος πού ἀπλώθηκε ὡς τό νησί Ἐθβα. Ἰδρυσε ἀκόμη τίς πόλεις Ἀγκῶνα καί Ἀδρία. Ἡ ἔξουσία του διάρκεσε 40 χρόνια.

Νοτιοανατολικά πλ 4^ο σελ

362

Λαμία
Αμφικλίστρο
Γλυπτό
βίβλιν.

Ν. Λ. Μαντινείας
+ Μουσείο
v.s
Μαντινείας
v.s
Μαντινείας
v.s
Μαντινείας

Ν. death
v.s
v.s
v.s

Ν. v.s
v.s
v.s

Ν. Αθήνα
v.s
v.s

Ν. v.s
v.s
v.s

Ν. v.s
v.s
v.s

Ν. v.s
v.s
v.s

Ν. v.s
v.s
v.s

Μαντινεία. Δυό χρόνια αργότερα ο Έπαμεινώνδας πραγματοποίησε την τέταρτη έκστρατεία του στην Πελοπόννησο. Όταν έμαθε ότι ο Αγησίλαος έλειπε σε έκστρατεία, προσπάθησε να καταλάβει αιφνιδιαστικά τη Σπάρτη. Αλλά η εγκληματική επάνοδος του ηλικιωμένου Αγησίλαου έσωσε την πόλη. Ο Έπαμεινώνδας αποσύρθηκε στην Τεγέα. Από εκεί με τους συμμάχους του (νότιους Αρκάδες, Αργείους, Μεσσηνίους) προχώρησε εναντίον των συγκεντρωμένων στην πεδιάδα της Τριπολιτσάς αντιπάλων του (Σπαρτιατών, Αθηναίων, Β. Αρκάδων, Ηλείων, Αχαιών, Μαντινέων). Η μάχη δόθηκε κοντά στη Μαντινεία, στις υπώρειες του Μαινάλου, το 362 π.Χ.

Ο Έπαμεινώνδας βοήθησε τους Μεσσηνίους να ανεγείρουν τείχος που θα τους προστατεύει από τις σπαρτιατικές επιθέσεις. Στη φωτογραφία τμήμα του Μεσσηνιακού τείχους. Κατά διαστήματα διακόπτεται από τετράγωνους ή κυκλικούς πύργους.

Πολεμώντας ο Έπαμεινώνδας μπροστά τραυματίστηκε βαριά, ενώ καταδίωκε τους αντιπάλους. Τόν χτύπησαν με δόρυ τόσο δυνατά, που έσπασε και η αιχμή του παρέμεινε στο στήθος του. Με πεισμα οί αντίπαλοι πάλαψαν για τό σώμα του. Τελικά οί Θηβαίοι έτρεψαν σε φυγή τούς Λακεδαιμόνιους. Ο Έπαμεινώνδας ρώτησε αν νικούσαν κι αν είχε σωθει ή άσπίδα του. * Κι όταν πήρε καταφατική απάντηση διάταξε να θγάλουν από τό στήθος του τό σπασμένο δόρυ. Με τό θάνατο του Έπαμεινώνδα χάθηκε και ή δύναμη των Θηβών. Αλλά ό χαμός του ήταν άπώλεια και για την Ελλάδα. Ήταν μεγάλος στρατηγός, σπουδαίος πολιτικός, εξαίρετος ρήτορας. Λεγόταν ότι ήταν δικαιότερος κι από τόν Άριστειδη άκόμη. Σε τόσο λίγο διάστημα είχε πετύχει να άπαλλάξει την Ελλάδα από την κηδεμονία των Αθηνών και της Σπάρτης. Αν ζούσε περισσότερο, μπορεί να τή γλύτωνε κι από τόν έμφύλιο σπαραγμό. Η μάχη της Μαντινείας είχε άμφίροπο αποτέλεσμα. Ο θάνατος του Έπαμεινώνδα σήμανε και τό τέλος της ηγεμονίας των Θηβών. Στην κατάσταση σύγχυσης που δημιουργήθηκε τότε στην Ελλάδα θα έβασε τέλος ή Μακεδονία.

Πανελλήνια κηρύγματα. Στούς λόγους των ρητόρων της εποχής αναζητούνται λύσεις που εκφράζουν τόν πόθο των Ελλήνων να θεθεί τέρμα στην έμφύλια διαμάχη και να ένωθεί πολιτικά ό ελληνισμός. Ο Γοργίας από τόν 5ο ήδη αι. π.Χ. είχε πρώτος συλλάβει την ιδέα για την πραγματοποίηση της ενότητας των Ελλήνων. Γνωστός είναι ό λόγος που έκφώνησε στην Όλυμπία για την όμονοια των Ελλήνων, όπου είπε ότι «τά μέν κατά βαρβάρων τρόπανα ήνους άπαιτεί, τά δέ κατά των Ελλήνων θρήνους». Την ενότητα των Ελλήνων είχε σαν σκοπό της ζωής του κι ό Σπαρτιατής ναύαρχος Καλλικρατίδης που χάθηκε στις Αργινούσες. Αλλά κυριότερος κήρυκας της πανελληνίας ιδέας στον 4ο αι. είναι ό Ισοκράτης. Στούς πολιτικούς του λόγους κυριαρχεί πάντα ή ευγενική ιδέα της ένωσης των Ελλήνων. Πιστεύει σ' αυτή μέ ειλικρίνεια και έχει την πεποίθηση ότι είναι δυνατή ή πραγματοποίησή της. Ονειρεύεται μιá Ελλάδα ένωμένη, πατρίδα κάθε πνευματικής δραστηριότητας και πολιτισμού. Στόν Πανηγυρικό, τόν άριστοურηματικό του λόγο που έκφώνησε στην Όλυμπία τό 380 π.Χ., ύμνει την Αθήνα παρουσιάζοντας άνάγλυφα την τότε κατάσταση στην Ελλάδα και έξορκίζει τούς Έλληνες να άνανεώσουν την παλιά τους συμμαχία.

* Η άπώλειά της νομιζόταν ντροπή.

156
328
v.s
v.s
v.s

378

Δυό χρόνια αργότερα φιλοξενήθηκε από τόν Κύπριο βασιλιά Ευαγόρα, πού μόνος συνέχιζε τόν πόλεμο έναντίον τών Περσών. Γιά τό γιό του Ευαγόρα Νικοκλή ο Ίσοκράτης έγραψε αργότερα τό λόγο του «Πρός Νικοκλέα», στόν όποιο τόν παρακινεί νά δειχτεί άξιος του έλληνικού όνόματος. Τήν ένότητα αύτή πού όνειρευόταν ο Ίσοκράτης και πού δέν μπόρεσαν νά τήν όλοκληρώσουν ο Περικλής και ο Έπαμειώνδας θά πετύχαινε ή Μακεδονία.

Ή Μεγαλόπολη, πρωτεύουσα τών Άρκάδων, ιδρύθηκε από τόν Έπαμειώνδα. Τό θέατρό της ήταν τό μεγαλύτερο στήν Άρχαία Ελλάδα. Σήμερα όμως σώζονται λίγες σειρές τών κερκίδων του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί στις πόλεις τής Άθηναικής συμμαχίας οι άριστοκρατικοί ύποστήριζαν τούς Σπαρτιάτες και οι έμποροι και θι-οτέχνες τούς Άθηναίους;
2. Ποιές νομίζετε χειρότερες; τίς ύλικές ή τίς ήθικές ζημιές του Πελοποννησιακού πολέμου; Γιατί;
3. Ποιές αντιφάσεις βρίσκουμε στό χαρακτήρα και στή συμπεριφορά του Άλκιβιάδη;
4. Ποιά πράξη Άθηναίων και Σπαρτιατών ήταν άξιοκατάκριτη στό Βοιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδη Β, 50. Μετάφρ. Ί. Δημάρατου)

Ό λοιμός

«Τά πτηνά και τά τετράποδα ζώα, όσα τρώγουν ανθρώπινα πτώματα, ή δέν έπλησιάζαν εις τά άταφα πτώματα τών άποθνησκόντων έκ τής νόσου ταύτης, τά όποια ήσαν πολλά, ή όσα έφαγαν από αυτά έμολύνθησαν και άπέθανον. Σημειόν δέ του γεγονότος τούτου

διά μέν τά πτηνά ύπήρξεν ή αποδεδειγμένη έξαφάνις αύτών και από τά μέρη, όπου εύρίσκοντο άταφα πτώματα...».

(Θουκυδίδη Δ, 34. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ή περικόκληση τών Σπαρτιατών στή Σφακτηρία

«Έπειτα όμως, έπειδή οι Λακεδαιμόνιοι δέν είχον πλέον τήν δύναμιν νά τρέχουν τόσο ταχέως έναντίον τών Άθηναίων, όπου ούτοι ένήργουν επιθέσεις, οι ψιλοί αντίληφθέντες ότι αι κινήσεις του έχθρου έγίνοντο τώρα μέ κάποιαν θραδύτητα και βλέποντες ότι ήσαν πολυαριθμότεροι τών Λακεδαιμονίων, έλαβον περισσότερο θάρρος και συνήθισαν νά μή θεωρούν πλέον τόσο φοβερούς τούς αντίπαλους των. Διότι δέν έπαθαν άμέσως όσα έπερίμεναν νά πάθουν από αυτούς, όταν κατά πρώτον άπεπιβάζοντο εις τήν νήσον έχοντες τήν προκατάληψιν του φόβου, ότι πρόκειται νά έπιτεθούν έναντίον Λακεδαιμονίων. Έπαυσαν πλέον νά τούς φοβούνται και μέ πολεμικές κραυγές ώρμησαν συγκεντρωμένοι έναντίον των κτυπώντες αυτούς μέ ό,τι είχεν έκαστος πρόχειρον, ήτοι μέ λίθους, μέ βέλη και μέ άκόντια. Μέ τήν ταυτόχρονον αύτήν κραυγήν και επίθεσιν οι Λακεδαιμόνιοι περιέπεσαν εις έκτληξιν, διότι ήσαν άνθρωποι άσυνήθιστοι εις τοιούτου είδους μάχας».

ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀποτεφρωθῆ πρό ὀλίγου ἢ θλάσσης, καὶ ἡ τέφρα ἀνυψοῦτο εἰς τὸν ἀέρα πυκνῆ, ἦτο ἀδύνατον νά ἴδῃ κανεῖς τί συνέβαινε πρό αὐτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ἐκτός τῆς τέφρας ἔφεραν σύγχυσι εἰς τοὺς Λακεδαιμόνιους τὰ βέλη καὶ οἱ λίθοι ποῦ ἐρίπτοντο πυκνά ταυτοχρόνως ὑπό πολλῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καθίστατο διὰ τοὺς Λακεδαιμόνιους δύσκολος ὁ ἀγών. Διότι οὔτε τὰ κράνη ἦσαν ἱκανά νά τοὺς προστατεύσουν ἀπὸ τὰ βέλη, ἐξ ἄλλου δὲ εἶχον θραυσθῆ καὶ ἐμπηχθῆ ἐντός αὐτῶν τεμάχια βλημάτων ριπτομένων ἐναντίον των, καὶ τοιουτοτρόπως οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἤξευραν πῶς νά χρησιμοποιήσουν τὰ δυνάμεις των, ἐφόσον οὔτε νά ἴδουν ἔμπροσθέν των ἤδύνατον, οὔτε νά ἀκούσουν τὰς ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν διδομένας διαταγὰς, ἔνεκα τῆς μεγάλης κραυγῆς τῶν ἐπιτιθεμένων. Ὁ κίνδυνος λοιπὸν τοὺς εἶχε παναχόθεν περικυκλώσει καὶ δὲν ἤξευραν κατὰ ποῖον τρόπον ἔπρεπε νά ἀμυνθοῦν διὰ νά σωθοῦν».

(Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης 23,3-5. Μετάφρ. Ν. Μαγγιῆρου)

Ὁ Ἀλκιβιάδης στὴ Σπάρτη

«Εἰς τὴν Σπάρτην ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο πολὺ ἀρεστὸς δημοσίως καὶ ἐθαυμάζετο ἰδιωτικῶς, ἐδημαγωγεῖ δὲ τὸ πλῆθος καὶ τὸ ἐγοῦτευε, λακωνίζων κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν· ὥστε οἱ βλέποντες αὐτὸν νά ξυρίζεται σύρριζα, νά λούεται εἰς ψυχρὸν ὕδωρ καὶ νά τρώγῃ μέλανα ζῶμόν ἠπόρονον καὶ δὲν ἐπίστευον, ἂν ποτέ ὁ ἀνθρώπος οὗτος εἶχε μάγειρον εἰς τὴν οἰκίαν του, ἂν εἶδέ ποτε μυρεψὸν (ἀρωματοποιὸ) ἢ ἡγγίσει χλαμύδα ἐκ Μιλήτου. Διότι, ὡς λέγουσιν, αὐτὴ ἦτο μίκα ἐκ τῶν μεγάλων ἱκανότητων του καὶ τρόπος διὰ νά γοητεύῃ τοὺς ἀνθρώπους, τὸ νά προσαρμόζεται πρός τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ζωὴν ἐκάστου μέρους, ὧν εὐμεταβλητότερος τοῦ χαμαιλέοντος· καὶ μάλιστα τὸ μὲν ζῶον τοῦτο ἀδυνατεῖ, ὡς λέγεται, νά ἀφομοιωθῆ πρός ἕν χρώμα, τὸ λευκόν, διὰ δὲ τὸν Ἀλκιβιάδην, ὁ ὁποῖος μετ' ἴσης εὐκολίας ἔπραττε τὰ καλὰ καὶ τὰ κακά, οὐδὲν ὑπῆρχε, τὸ ὁποῖον νά μὴ δύναται νά μιμηθῆ καὶ νά ἐπιτηδευθῆ. Ἄλλ' ἔν μὲν τῇ Σπάρτῃ ἦτο σκυθρωπός, ἐνδύόμενος καὶ ζῶν ἐντελῶς καὶ ἀσκούμενος τὸν ἀθλητισμόν, ἐν Ἰωνία φιλήδονος, ὀκνηρός καὶ φιλάρεσκος, ἐν Θεσσαλίᾳ ἀσχολούμενος μὲ τὴν ἵππασίαν καὶ ἐν Θράκῃ ἐπιπρεπῆς πρός μέθην».

(Θουκυδίδη, Ζ, 27. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας

«Ἡ Δεκέλεια... ἐβλαπτε πολὺ τοὺς Ἀθηναίους καὶ οἱ ἀπώλειες σὲ ἀνθρώπους καὶ οἱ ὕλικές χειροτέρευσαν τὴν κατάστασιν. Δὲν εἶχαν μόνο οἱ Ἀθηναῖοι χάσει ὅλη τὴν ὑπαίθρο, ἀλλὰ εἶχαν αὐτομολήσει στὸν ἐχθρὸ πᾶνω ἀπὸ 20.000 δούλων... κι εἶχαν χαθεῖ ὅλα τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑποζύγια· κι ἐπειδὴ οἱ ἵππεις ἔκαναν κάθε μέρα ἐπιδρομὲς στὴ Δεκέλεια καὶ φύλαγαν τὴ χώρα, τὰ ἄλογά τους κούτσαιναν, γιατί κάλπαζαν σὲ μέρη πετρώδη καὶ συνεχῶς ταλαιπωροῦνταν, οὐδὲ δὲ τραυματίζονταν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 25. Μετάφρ. Ε.Β.)

Τὰ τεχνάσματα τῶν ἀντιπάλων

(Οἱ Ἀθηναῖοι προσπαθοῦν νά καταστρέψουν τὰ πλοῖα τῶν Συρακουσίων στὸν ὄρμο τῶν Συρακουσῶν.)

«Ἐγίναν δὲ καὶ μικροσυμπλοκὲς στὸ λιμάνι καὶ γιὰ τοὺς πασσάλους ποῦ εἶχαν τοποθετησεῖ οἱ Συρακούσιοι μπρὸς ἀπὸ τοὺς παλιούς νεώσοικους (ὑπόστεγα πλοίων) στὴ θάλασσα, γιὰ νά προστατεύσουν τὰ πλοῖα τους καὶ γιὰ νά μὴ ἐπιτιθενταῖ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ κάνουν ζημιές σ' αὐτά. Ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ρυμούλκησαν ἕνα πλοῖο πολὺ μεγάλο μὲ ἐξίλυτους πύργους καὶ προστατευτικά παραπετάσματα, ἔδεναν τοὺς πασσάλους μὲ τὰ ἀκάτια καὶ τοὺς τραβοῦσαν καὶ τοὺς ἐσπαζαν περιστρέφοντας τὴ μηχανή, ἄλλους δὲ τοὺς πρίονίζαν κολυμπώντας. Οἱ Συρακούσιοι ἔρριχναν βέλη ἀπὸ τοὺς νεώσοικους κι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὸ φορηγὸ ἔκαναν τὸ ἴδιο. Τέλος οἱ Ἀθηναῖοι κατὰστρεψαν τοὺς περισσότερους πασσάλους. Μεγαλύτερη δυσκολία εἶχαν οἱ ὑποβρύχιοι μάσσαλοι, γιατί εἶχαν καρφώσει μερικούς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, ὥστε ἦταν ἐπικίνδυνον νά πλησιάσουν τὰ πλοῖα, καθὼς δὲν γινώριζαν τὴν ἀκριβῆ τους θέση. Ἄλλὰ κι αὐτοὺς τοὺς πρίονισαν δύτες ποῦ πληρώθηκαν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 53. Μετάφρ. Ἐλ. Λαμπριδῆ)

Τὸ πρῶτο «πυρπολικό»

«Καὶ θέλοντας νά βάλουν φωτιά στὰ ὑπόλοιπα πλοῖα, (οἱ Συρακούσιοι) γέμισαν ἕνα παλιὸ φορηγὸ μὲ κληματόβερρες καὶ βαδί (κι ὁ ἄνεμος τὸ ἴπρωξε ἀπὸ πίσω πρὸς τοὺς Ἀθηναίους), τὸ ῥίξαν καταπάνω τους ἀφοῦ ἀναψαν τὸ φορτίο του».

(Θουκυδίδη, Ζ, 44. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ επίθεση τῶν Ἀθηναίων στὶς Συρακοῦσες

«Ἡ σελήνη ἦτο λαμπρὰ καὶ ἔβλεπον ἀλλήλους, ὅπως εἶναι φυσικὸν νὰ θλέπη κανεὶς μέ τὸ σεληνώφως, δηλαδὴ νὰ θλέπουν τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἀμφιβάλλουν ἂν ὁ ἐρχόμενος εἶναι φίλος (ἢ ἐχθρὸς). Πολλοὶ ὀπλιτῶν τῶν δύο στρατῶν κυκλοφοροῦν εἰς στενὸν χώρον. Ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ἐνικῶντο καὶ ἄλλοι ἐπροχώρουν ἀήττητοι μέ τὴν ἴδιαν ὀρμήν... Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ στρατεύματος εἶχε πρό ὀλίγου ἀναβῆ, ἄλλο ἀνέβαινε ἀκόμη καὶ δὲν ἐγνώριζον ποῦ νὰ διευθυνθοῦν. Οἱ πρῶτοι ἀναβάντες στρατιῶται, κατόπιν τῆς ὑποχωρήσεως, περιῆλθον εἰς σύγχυσιν καὶ ἦτο δύσκολο νὰ διακρίνουν λόγῳ τῆς βοῆς... Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνεζήτησαν ἀλλήλους, πάντα δὲ ἐρχόμενον ἐξ ἀντιθέτου ἀκόμη καὶ ἐάν ἦτο ἰδικὸς τῶν ἐκ τῶν φευγόντων ὀπίσω, τὸν ἐξελάμβανον ὡς ἐχθρὸν. Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε ἄλλο μέσον νὰ γνωρίσουν τοὺς δικούς των, ἐζήτησαν διαρκῶς τὸ σύνθημα... κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον τὸ ἐφανέρωσαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς. Διὰ τοῦτο οἱ Συρακοῦσιοι ὄταν συναντοῦσαν ἰσχυροτέραν ἐχθρικήν δύναμιν, διέφευγον χάρις εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ συνθήματος, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀπαντήσουν, ἐφρονεῦοντο. ...καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ πολλοὶ Ἀθηναῖοι ἐρρίπτοντο εἰς τοὺς κρημνοὺς καὶ ἐχάνοντο, ἐπειδὴ ἦτο στενὴ ἡ κατάβασις (ὁ δρόμος πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὴν παραλία).

(Θουκυδίδη Ζ, 63-64. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ὁ Νικίας ἐμψυχώνει τοὺς Ἀθηναίους πρὸ τῆς ναυμαχίας στὸν ὄρμο τῶν Συρακοῦσῶν

(Μετὰ τὴν ἦττα τους στὴν Ξηρά οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφασίζουν νὰ διαφύγουν πρὸς τὴ θάλασσα. Ἄφρασαν τοὺς τραυματίες μὲ φουρὰ καὶ ἐπιθεθῶσθησαν στὰ πλοῖα. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Συρακοῦσιοι προσπάθησαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν τὸν ἀπόλοιο κλείνοντας τὸ στόμιον τοῦ λιμανιοῦ μὲ τριήρεις καὶ ἄλλα πλοῖα. Ὁ Νικίας προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσει τοὺς Ἀθηναίους ἀπευθύνοντας λόγους, στὸν ὅποιο δίνει καὶ τίς πιὸ κάτω συμβουλές:)

«Ὅταν πλοῖα σας πᾶσει πᾶνω σ' ἐχθρικό, νὰ μὴ χωρίζετε ἀπ' αὐτὸ, πρὶν ρίξετε τοὺς ὀπλίτες ἀπὸ τὸ ἐχθρικό κατάστρωμα στὴ θάλασσα. Κι αὐτὰ λέω γιὰ τοὺς ὀπλίτες μᾶλλον παρά γιὰ τοὺς ναῦτες, γιατί ἡ σωτηρία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅσους θὰ εἶναι στὸ κατάστρωμα κι οἱ ἑλπίδες μας γιὰ τὴ νίκη στηρίζονται τώρα περισσότερο στοὺς πεζοὺς. Τοὺς ναῦτες συμβουλεύω καὶ μαζὶ παρακαλῶ νὰ μὴ χάσουν τὸ

ἠθικό τους ἀπὸ τίς συμφορὲς μας, γιατί τώρα τὰ καταστρώματα ἔχουν ἐτοιμαστῆ καλύτερα καὶ τὰ πλοῖα εἶναι περισσότερα. Σκεφθεῖτε ὅτι ἀεῖζει νὰ διασωθεῖτε γιὰ χάρι τῆς εὐτυχίας ποῦ ἀπολαμβάνετε, σεις ποῦ θεωρεῖστε Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ δὲν εἴσατε [ἀπευθύνεται στοὺς μέτοικους], ποῦ σᾶς θαυμάζουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ γνῶσιν τῆς γλώσσας μας καὶ τὴ μίμησιν τῶν ἐθίμων μας, ποῦ μετέχετε στὴν ἐξουσία μας μέ τὰ ἴδια ὠφελήματα, λόγω τοῦ φόβου ποῦ ἐμπνέετε στοὺς ὑπηκόους μας καὶ τῆς προστασίας μας ἀπὸ κάθε ἀδικία. Σεῖς λοιπὸν ποῦ μετέχετε στὴν ἐξουσία μας, χωρὶς περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας σας, μὴ τὴν προδώσετε σήμερα ποῦ κινδυνεύει... Καί σέ ὅσους ἀπὸ σᾶς εἴσατε Ἀθηναῖοι, Ἐξαναμιζέω ὅτι δὲν ἔχετε ἀφήσει στὰ νεώρια τῶν Ἀθηναίων πλοῖα ὅμοια μ' αὐτὰ ἐδῶ οὔτε ἐφεδρεῖα ὀπλιτῶν. Ἄν λοιπὸν συμβεῖ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ νίκη, οἱ ἐχθροὶ θὰ ἐκπέδουσιν ἀπὸ ἐδῶ, γιὰ νὰ πολεμήσουν στὴν Ἀττικὴ καὶ οἱ ἐκεῖ συμπολίτες μας δὲν θὰ μποροῦν νὰ ἀμύνονται ταυτόχρονα στοὺς ἐχθροὺς ποῦ εἶναι ἐκεῖ καὶ στοὺς νέους ἐχθροὺς ποῦ θὰ ἐπέλθουν ἐναντίον τους».

(Θουκυδίδη, Ζ, 65-71. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ναυμαχία στὸν ὄρμο τῶν Συρακοῦσῶν

(Οἱ Συρακοῦσιοι πληροφορήθησαν πῶς οἱ Ἀθηναῖοι θὰ χρησιμοποιοῦσαν σιδερένιες ἀράγες). «Πρὸς τοῦτο ἔλαβον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα. Ἰδιαιτέρως περικάλυψαν μέ δέρματα τὰς πρῶφρας καὶ μέγα μέρος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν πλοίων, διὰ νὰ γλιστρᾷ ἢ σιδηρὰ χεῖρ ριπτομένη καὶ νὰ μὴ εὐρίσκη λαβὴν... Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐφθασαν εἰς τὸ ζεύγμα, μέ τὴν πρῶτην ἐπίθεσιν ἐνίκησαν τὰ πλησίον παραταγμένα πλοῖα καὶ προσεπάθησαν νὰ ἀνοίξουν δίοδον. Ἄλλὰ κατόπιν ὤρμησαν ἐναντίον των οἱ Συρακοῦσιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ συνήφθη ναυμαχία ὄχι μόνον πλησίον τοῦ ζεύγματος ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν λιμένα... Ἐνεκα τῆς συσσωρεύσεως πολλῶν πλοίων εἰς στενὸν χώρον, αἱ ἀπ' εὐθείας ἐπιθέσεις διὰ τῶν ἐμβόλων ἦσαν σπάνια, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ ὑποχωρήσουν οὔτε νὰ διασχίσουν τὴν ἀντίπαλον γραμμὴν... Ὅταν ἓν πλοῖον ἐπλησίαζε τὸ ἄλλο, διὰ νὰ ἐπιπέσει κατ' αὐτοῦ, οἱ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος στρατιῶται ἐρρίπτον ἀφθονα ἀκόντια, βέλη καὶ λίθους ἐναντίον του· ὅταν ὄμως τὰ πλοῖα ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν, οἱ ἐπιβαίνοντες ἤρχοντο εἰς χεῖρας καὶ προσεπάθουν νὰ ἀναδοῦν εἰς τὰ πλοῖα τῶν ἀντιπάλων. Λόγω τοῦ στενοῦ χώρου συνέβαινε πολυλάκι, ἓν πλοῖον ἐπιτιθέμενον κατ' ἄλλο νὰ δεχθῆ καὶ αὐτὸ ἐπίθεσιν δι' ἐμβόλου ἐκ μέρους ἄλλου καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ εὑρεθοῦν

γύρω του δύο ή άλλου και περισσότερα πλοία άνηρημένα και μη δυνάμενα να άπαλλαγούν ... Φοβερός θόρυβος, προερχόμενος εκ των πολλών συγκρουομένων μεταξύ τους πλοίων, έπροξένη τρόμον και συγκρόνως έμπόδιζε να άκούωνται τα παραγγέλματα τών κελευστών ... Τέλος ο Συρακούσιος και οι σύμμαχοι των, κατόπιν μακράς και πεισματώδους ναυμαχίας, έτρεψαν εις φυγήν τούς 'Αθηναίους... και τούς κατεδίωξαν προς την Ήρην... ουδέμειαν έλπίδα είχαν να σωθούν διά Ήρας, εκτός άν συνέβαινε κάτι τό ανέλπιστον».

(Θουκυδίδη, Ζ, 74-86. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Οί Συρακούσιοι αιχμαλυτίζουν τούς 'Αθηναίους καθώς ύποχωρούν

(Οί 'Αθηναίοι έκαψαν τά πλοία τους κι' έτοιμάζον-ται να ύποχωρήσουν προς τό εσωτερικό τό νησί).

«Έν τώ μεταξύ ό Γύλιππος και οι Συρακούσιοι έξηλθον έγκαίρως μέ τόν κατά Ήρην στρατόν και έφραξαν τούς δρόμους, άπό όπου έπρόκειτο να περάσουν οι 'Αθηναίοι, κατέλαβον τάς διαβάσεις των χερμαρρών και τών ποταμών και παρετάχθησαν παντού, όπου ένόμιζον ότι θά διήρχοντο οι έχθροι... Οι νεκροί ('Αθηναίοι) παρέμεναν άταφοι και όταν κάποιος εκ των στρατιωτών άντίκρυζε τό πτώμα φονευθέντος φίλου του, έδοκίμαζε αίσθημα ληψης άνάμεικτο, μέ φόβον: όσοι δ' έγκατελείποντο ζωντανοί, πληγωμένοι ή άσθενείς, προεκάλουν τόν οικτον των άπερχομένων περισσότερο παρά οι άποθανόντες. Μέ τάς παρακλήσεις και τούς όλοφρυμούς των έβηταν τόν στρατόν εις φρικτήν άμηχανίαν... 'Η κατάσταση αυτή έγένεσε μέ δάκρυα όλόκληρον τόν στρατόν... Τό πλήθος πού εβάδιζε δέν ήτο όλιγώτερον των 40.000 άνδρών' ... 'Αντί εύχών και των παιάνων, μέ τούς όποιους είχαν άποπλεύσει, άπεμακρύνοντο σήμερον μέ στεναγμούς και θρήνους... Περικλεισθέντες εις ένα χώρον, γεμάτων έλαιόδενδρα, γύρω άπό τό όποϊόν ύπήρχε μικρόν τεϊχος και ό όποϊος περιωριζέτο ένθεν και ένθεν δι' ενός δρόμου, εκτυπώντο άπό όλα τά σημεϊα διά θελών. Εύλόγως δε οι Συρακούσιοι έχρησιμοποϊούν τό είδος τούτου τής έπιθέσεως μάλλον ή τής μάχης εκ συστάδην, διότι δέν είχαν συμφέρον να ρισκοκινδύνεψουν έναντίον άνθρώπων άπλησιωμένων.

...Οί 'Αθηναίοι έσπευδον προς τόν ποταμόν, άφ' ενός μέν διότι έπιέζοντο πανταχόθεν άπό έπιθέσεις πολυαρϊθμου ίππικού... άφ' έτέρου δε, διότι έβασανίζοντο άπό δίψαν. Μόλις έφθασαν εις τάς όχθας του, έρρίφθησαν έν-τός αυτού, χωρίς να τηρούν πλέον καμμίαν τάξιν, και ό καθεις ήθελε να διαβή πρώτος, ένώ οι έχθροι έπετίθεντο... έπιπτον οι μέν επί

τών δε και κατεπάτων άλλήλους. Έν μέσω των δοράτων και των σκευών άλλοι έφρονεύοντο άμέσως και άλλοι έμπλεκόμενοι παρεσύροντο ύπό τού ρεύματος. Εις τήν άπέναντι όχθην τού ποταμού, ή όποία ήτο άπόκρημος, εύρίσκοντο παραταγμένοι οι Συρακούσιοι, οι όποιοι εκτύπων άπό ύψηλά τούς 'Αθηναίους, οι πλείστοι των όποιων μέ ήδονην κατεγίνοντο να πίνου άπληστως, συσσωρευόμενοι άτάκτως εις τήν θαείαν κούτην τού ποταμού. Οι Πελοποννήσιοι τότε καταβάντες ήρχισαν να σφάζου τούς έντός τού ποταμού. Άμέσως τό νερό έβόλυσεν, άλλα οι 'Αθηναίοι έξηκολούθησαν να τό πίνου, μολονότι αιματωμένον και βορβορώδες, πολλοί μάλιστα συνεπλέκοντο προς άλλήλους χάριν αυτού.

...Και όλους μέν τούς άλλους 'Αθηναίους και τούς συμάχους, πού είχαν συλλάβει αιχμαλώτους, κατεβίβασαν εις τά λατομεία, θεωρούντες ταύτα όσα άσφαλεστάτη φυλακήν, τόν δε Νικιανκαί τόν Δημοσθένην άπέσφαξαν, παρά τήν θέλησιν τού Γυλιππου».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, Α, 6, 7. Μετάφρ. Κ. 'Αραπόπουλου)

Ο Καλλικρατίδας για τόν εμφύλιο πόλεμο.

«...είπεν ότι οι 'Ελληνες είναι άθλιώτατοι, πού κολακεύουν τούς θαρβάρους χάριν χρημάτων, και διεβεβαίωεν ότι έν άπανάληθη σώς εις τήν πατρίδα του θά φροντίση τό κατά δύναμιν να συμφιλιώση τούς 'Αθηναίους μέ τούς Λακεδαιμονίους».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, Β, 1,25-26. Μετάφρ. Κ. 'Αραπόπουλου)

Πριν άπό τήν καταστροφή στούς Αίγος ποταμούς

«Ο 'Αλκιβιάδης όμως παρατηρήσας εκ των τευχών ότι οι 'Αθηναίοι ήσαν προωρμισμένοι εις άλιμενον άκτήν και καμμία πόλις δέν ήτο πλησίον και ότι έπρομηθεύοντάς ζωτροφίας άπό τήν Σητόν, άπομακρυνόμενοι 15 στάδια εκ των πλοίων των, τούς είπεν ότι δέν είναι προωρμισμένοι εις καλόν μέρος, και τούς προέτρεψεν να μεθορμιστούν εις τήν Σητόν. Έκει, τούς είπεν, εύρισκόμενοι θά ναυμαχήσετε, όπότεν θελήσητε σεΐ. 'Αλλά οι στρατηγοί, προπάντων ό Τυδεύς και ό Μένανδρος, τόν διετάξαν να άπέλθη, λέγοντες ότι αυτοί ήσαν τώρα στρατηγοί και όχι εκείνος».

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Β, 3, 50-51. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ἡ καταδικὴ τοῦ Θηραμένη

(Μετά τήν ἀπολογία τοῦ Θηραμένη στή βουλή ὁ Κριτίας φοβάται μήπως τόν ἀθωώσουν) «... μεταβάς καί συζητήσας μέ τούς τριάκοντα ἐξήλθε καί διέταξε νά ἔλθουν οἱ ἔχοντες τά ἐγγχειρίδια καί νά σταθοῦν φανερά εἰς τήν βουλήν ἀπάναντι τοῦ κικλιδῶματος. Πάλιν δέ εἰσελθὼν εἶπε: «Ἐγώ, ὦ βουλή, νομίζω ὅτι ἔργον πραγματικοῦ ἀρχηγοῦ εἶναι, ὅταν βλέπῃ τούς φίλους του νά ἐξαιπατώνται νά μή ἐπιτρέπῃ τοῦτο. Αυτό, λοιπόν, θά κάμω... Ἀναγράφεται δέ εἰς τούς νέους νόμους ἐκ μέν τῶν ἀνηκόντων εἰς τούς τρισχιλίους κανεῖς νά μή φονεύεται ἀνευ τῆς ἰδικῆς σασ ψήφου, ἐκείνους δέ πού εἶναι ἐξω τοῦ καταλόγου τοῦτου ἀναγράφεται ὅτι ἔχουν δικαίωμα νά φονεύσουν οἱ Τριάκοντα. Ἐγώ λοιπόν, εἶπε, τόν Θηραμένη τοῦτον ἐδῶ ἐξαλείφω ἐκ τοῦ καταλόγου, ἀφοῦ ὄλοι μας συμφωνοῦμε».

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Β, 4, 2-7. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ὁ Θρασύβουλος ἀπελευθερώνει τήν Ἀθήνα

«Τότε ὁ Θρασύβουλος ἀναχωρήσας ἐκ τῶν Θηβῶν μέ ἑβδομήκοντα περίπου ἄνδρας καταλαμβάνει τήν Φυλήν, τοποθεσίαν ὄχυράν. Οἱ δέ Τριάκοντα ἔσπευδον εἰς βοήθειαν ἐκ τῆς πόλεως μέ τούς τρεῖς χιλιάδας ἄνδρας καί τούς ἵππους, ἐνῶ ἦτο πολύ καλός καιρός. Ὅτε ἐφθασαν, μερικοὶ νέοι πολύ τολμηροὶ προσέβαλον τήν ὄχυράν τοποθεσίαν, ἀλλά δέν κατόρθωσαν τίποτε καί ἀπεσύρθησαν τραυματισμένοι.

Ἐνῶ δέ οἱ Τριάκοντα ἤθελαν νά ἀποκλείσουν διά τείχους τό ὄχυρόν, διά νά τούς ἀναγκάσουν νά παραδοθοῦν, ἀφοῦ τούς ἀποκλείσουν τήν εἰσαγωγὴν τροφίμων, πίπτει ἀφθονος χιών κατά τήν νύκτα καί τήν ἐπομένην ἡμέραν. Οὗτοι τότε καλυπτόμενοι ὑπό τῆς χιόνος ἀπῆλθον εἰς τήν πόλιν, ἀφοῦ ἔχασαν πέντους ὑπέρτας, φονευθέντας ὑπό τῶν ἐνόχους τῆς Φυλῆς, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν ἔξοδο.

Ἀντιλαμβανόμενοι δέ ὅτι καί τούς ἀγρούς θά ἐλεηλάτουν, ἂν δέν ὑπῆρχε κάποια φρουρά, στέλλον πρὸς τὰς ἐοχατιάς, περίπου δέκα πέντε στάδια ἀπὸ τῆς Φυλῆς, σχεδόν ὅλην τήν φρουράν τῶν Λακεδαιμονίων καί ἐκ τῶν ἵππῶν δύο φυλάς. Οὗτοι δέ στρατοπεδεύσαντες εἰς τοποθεσίαν πυκνόδενδρον ἐφύλασσαν. Ὁ Θρασύβουλος ἐν τούτοις, ὅταν ἤδη εἶχον συναθροισθῆ εἰς τήν Φυλήν περίπου ἑπτακόσιοι, ἀφοῦ ἔλαβον αὐτούς κατήλθεν ἐν καιρῷ νυκτός διατάξας δέ νά ἀφήσουν τὰ ὄπλα κατά γῆς, περίπου τρία ἕως

τέσσαρα στάδια μακράν τῶν φρουρῶν, ἡσυχάζειν.

Ὅταν δὴμος ἐπλησίαζε νά ἐξημερώσῃ καί ἤδη ἐσηκόνοντο καί μετέβαιναν ἕκαστος μακράν τοῦ στρατοπέδου, ὅπου εἶχεν ἀνάγκη, καί οἱ ἱπποκόμοι ξυστρίζοντες τούς ἵππους ἔκαμαν θόρυβον, τότε λαβόντες τὰ ὄπλα τῶν οἱ περί τόν Θρασύβουλον τροχάδην ἐπετίθεντο κατ' αὐτῶν· καί μερικοὺς μέν ἔριψαν κάτω ἀπὸ τούς ἵππους, ἄλλους δέ τρέξαντες εἰς φυγήν κατεδίωξαν ἐξ ἡ ἑπτὰ στάδια, καί ἐφόνευσαν ἐκ μέν τῶν ὀπλιτῶν περισσοτέρους τῶν ἑκατόν εἴκοσι, ἐκ δέ τῶν ἵππῶν τόν Νικόστρατον τόν ἐπικαλούμενον καλόν καί ἄλλους δύο, ἀφοῦ τούς εὔρον ἀκόμη νά κοιμῶνται».

(Michel, Recueil des Inscriptions Grecques, 500.

Ἐπιγραφή ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς τῆς Μ. Ἀσίας).

Τίμες στὸν Κόνωνα

Τὰ γράμματα στῆς ἀγκύλες δέν σώζονται

[Ἐδοξεν] τῇ βουλῇ καί τῷ [δῆμῳ Κ] ὄνωνα ἀναγράψαι [εὐεργ] ἐτῆν Ἐρυθραίων [καί π] ρόξενον καί προε-[δρ] ἴην αὐτῷ εἶναι ἐν Ἐρυ-[θρ] ἦσιν καί ἀτέλειαν [π] ἀντων χρημάτων καί [έσο] αγωγῆς καί ἐξαγωγῆς [κ] αἱ πολέμου καί εἰρήνης [καί] Ἐρυθραῖον εἶναι [ῆν] θούληται· εἶναι δέ [ταῦ] τα καί αὐτῷ καί ἐκ-[γόνοις]. Ποιήσασθαι δέ [αὐτοῦ ε] ἰκὸνα χαλκῆν [ἐπίχρυσον] καί στήσαι [ἴδου ἂν δόξῃ] Κόνωνι...

(Ξενοφώντα, Ἑλληνικά, Ζ, 5 23. Μετάφρ. Α. Λαζάρου)

Στὴ μάχη τῆς Μαντινείας

«Ὁ Ἐπαμεινώνδας ὠδήγει τό στράτευμα κατά τοῦ ἐχθροῦ ὡσάν τριήρη μέ τήν πύραν, πεπεισμένος ὅτι παντοῦ, ὅπου ἤθελε διεισδύσει εἰς τὰς ἐχθρικές γραμμάς, θά τὰς διέσπα καί θά κατέστρεφεν ὀλόκληρον τό ἐχθρικόν στράτευμα. Διότι προετοιμάζετο ν' ἀγωνισθῇ μέ τό ἐκλεκτότερον μέρος τοῦ στρατεύματός του, ἐνῶ τό ἀσθενέστερον ὀπισθενεῖ καί μακράν εἰς τοποθεσίαν, διότι ἐγνώριζεν ὅτι, ἐάν ἠττηθῆ, θά μεταδώσῃ τήν δειλίαν εἰς τούς ἰδικούς του καί τό θάρρος εἰς τούς ἐχθρούς».

(Ξενοφώντα, Έλληνικά, ΣΤ, 4. 16. Μετάφρ. Κ. Αραπόπουλου)

Ἡ ἀναγγελία τῆς ἥττας τῆς Μαντινείας στή Σπάρτη

«Μετά τό γεγονός τοῦτο, ὁ μὲν ἀποσταλεῖς εἰς τήν Λακεδαίμονα διά νά ἀναγγεῖλῃ τό δυστύχημα, ἔφθασε κατά τήν τελευταίαν ἡμέραν τῶν γυμνοπαιδιῶν καί μάλιστα ἐνώ ὁ χορός τῶν ἀνδρῶν εὐρίσκετο ἐπί σκηνῆς· οἱ δέ ἔφοροι, ἀφού ἐπληροφορήθηκαν τήν συμφορᾶν, ἔλυποῦντο μὲν, ὅπως νομίζω, ἤτο φυσική ἀνάγκη νά λυπῶνται, ἀλλά τόν χορόν δέν ἐξ-

Στό πρώτο πλάνο τῆς φωτογραφίας ὀχυρῶνεις τῶν ἀρχαίων Συρακουσῶν. Στό βάθος ἡ πεδιάδα, ὅπου στρατοπέδευσαν οἱ Ἀθηναῖοι.

ἤγαγον ἐκ τοῦ θεάτρου καί τόν ἄφῃσαν νά τελειώσῃ τούς ἀγῶνας του. Καί τά μὲν ὀνόματα τῶν φονευθέντων ἀνεκοίνωσαν εἰς ἕκαστον τῶν οἰκείων των, συνέστησαν δέ εἰς τάς γυναῖκας νά μή κραυγάζουν, ἀλλά νά ὑποστοῦν τό πάθημά των ἐν σιωπῇ. Τήν δέ ἐπομένην ἡμέραν ἦτο δυνατόν νά θλέπῃ κανεῖς ἐκείνους μὲν τῶν ὁποίων εἶχον φονευθῆ οἱ συγγενεῖς νά παρουσιάζωνται δημοσίᾳ μέ πρόσωπον λαμπρόν καί φαιδρόν, ἐξ ἐκείνων δέ εἰς τούς ὁποίους ἤλθεν ἡ εἰδήσις ὅτι οἱ συγγενεῖς των ζοῦν, ὀλίγους μόνον ἠδύνασσο νά θλέπῃς νά περιφέρωνται, καί μάλιστα σκυθρωπούς καί ταπεινωμένους».

Ἄρχαία στήν ἀκρόπολη τῶν Συρακουσῶν, στήν κατάστασι πού βρίσκονται σήμερα.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΤΕΤΑΡΤΟ ΑΙΩΝΑ Π.Χ.

‘Η κοινωνική αποσύνθεση που έφερε ο πόλεμος και η διδασκαλία των σοφιστών κλόνισαν την πίστη στους θεούς και στα παλιά ιδανικά. Σ’ αυτά αντιπάχθηκε τώρα η υποκειμενική σκέψη και το δικαίωμα του ατόμου να ασκεί σε όλα κριτική. ‘Η αλλαγή αυτή είχε την επίδρασή της και στην τέχνη. ‘Η μορφή του ατόμου, τα συναισθήματα και τα πάθη του πήραν μεγαλύτερη θέση σ’ αυτήν. ‘Ως και οι θεοί παρουσιάζονταν στα αγάλματα του 4ου αι. π.Χ. σαν άνθρωποι κι όχι με τη θείκη άταραξία και γαλήνη που βλέπουμε στα έργα του 5ου αι. π.Χ. ‘Η δεξιοτεχνία στην κατεργασία του μαρμάρου έφτασε σε τελειότητα. ‘Η ‘Αθήνα εξακολούθησε να είναι το σπουδαιότερο καλλιτεχνικό κέντρο.

Ι. Η «ΜΕΣΗ» ΚΑΙ Η «ΝΕΑ» ΑΤΤΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ

‘Η περίοδος 400 - 320 π.Χ. χαρακτηρίζεται για την άνθηση της Μέσης Κωμωδίας, που δέν έχει πιά πολιτική σάτιρα, αλλά στρέφεται σε θέματα καθημερινής ζωής. Δέν έχει επίσης τά τολμηρά άστεία της ‘Αρχαίας Κωμωδίας. ‘Ο ρόλος του χορού έχει περιοριστεί, γιατί ήταν πολυδάπανος και ο πόλεμος δέν επέτρεπε σπατάλες. Τό πολιτικό περιεχόμενο της παλιάς κωμωδίας αντικαταστάθηκε με τό κοινωνικό κι άρχισαν να δημιουργούνται οι χαρακτηριστικοί κωμικοί τύποι του πονηρού δούλου, του κόλακα, του ανθρώπου που ζει παρασιτικά σε θάρος άλλων κ.ά.

Οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι της Μέσης ‘Αττικής Κωμωδίας είναι ο ‘Αντιφάνης και ο ‘Αλεξίς. Λέγεται ότι ο καθένας είχε γράψει πάνω από 200 έργα. ‘Η μεγάλη θεατρική παραγωγή όφειλόταν στη διάδοση του θεάτρου στην ‘Ελλάδα. Τόν 4ο αι. π.Χ. δέν υπήρχε στή χώρα πόλη χωρίς θέατρο.

‘Από τή Μέση Κωμωδία δημιουργήθηκε τά τελευταία χρόνια του 4ου αι. π.Χ. ή Νέα Κωμωδία. Σ’ αυτή παραγκωνίστηκε έντελώς ο δημόσιος θίος. ‘Επιδιώκεται τώρα ή έντεχνη πλοκή και ή επίδεξια λύση. Οί διάφοροι τύποι της κοινωνίας γίνονται πιά χαρακτηριστικοί. ‘Ενώ στή Μέση Κωμωδία διακωμωδούνται μύθοι, στή Νέα Κωμωδία τά μυθολογικά θέ-
Τό ειδύλλιο εικονίζει τό θρασύ δούλο, ένα τυποποιημένο χαρακτήρα της Νέας ‘Αττικής Κωμωδίας που τόν δημιούργησε, όσο κι αν παρουσιάζεται υπερβολικά, ή πραγματικότητα της καθημερινής ζωής. ‘Ο δούλος κάθεται σε θυμό και κοροϊδεύει τόν άφέντη του, που δέν μπορεί, έκει που κάθεται να τόν πειράξει. Μουσείο Princeton, Η.Π.Α.

Τό θέατρο τῶν Δελφῶν ἀνεγέρθηκε τόν 4ο αἰ. π.Χ. Ἀνακαινίστηκε ἀργότερα μέ δαπάνες τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περγάμου Εὐμένη τοῦ Β'.

Δίφιος ματα ἔχουν παραμεληθεῖ. Κύριοι ἐκπρόσωποι αὐτοῦ τοῦ θεατρικοῦ εἴδους εἶναι ὁ Φιλῆμων καί ὁ Μένανδρος, ὁ τελευταῖος διακρίνεται γιὰ τήν ἐκφραστική καί φυσική του γλώσσα καί εἶναι ὁ δεύτερος μετά τόν Ἀριστοφάνη κωμικός συγγραφέας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

2. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΔΙΚΑΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκτός ἀπό τό θέατρο τῆς ἐποχῆς ἡ πνευματική ζωή τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκφράζεται καί στήν ἀκμή τῆς ρητορικής καί ἰδιαίτερα τοῦ δικανικοῦ λόγου. Ἡ ὑπεροχή τῶν Ἀθηνῶν εἶναι φανερή σ' ὅλους τούς τομείς τοῦ πολιτισμοῦ, φαίνεται ὁμοίως ἰδιαίτερα στή Φιλοσοφία καί στή Ρητορική. Ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ρήτορες, ὁ Ἰσοκράτης καί ὁ Λυσίας*, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ὑπερείδης, ὁ Δημάδης κ.ἄ. ἐζήσαν καί διακρίθηκαν στήν Ἀθήνα. Κι αὐτό δέν ἦταν τυχαῖο. Οἱ ρητορικοὶ λόγοι διακρίνονται σέ δικανικούς, πού

* Ἡ δράση τους ὡς ρητόρων χρονολογεῖται ἀπό τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Σύγχρονη παρουσίαση χορού αρχαίας ελληνικής τραγωδίας.

αναφέρονται σε κατηγορία ή απολογία του δικαζόμενου, σε συμβουλευτικούς και σε επιδεικτικούς ή πανηγυρικούς.

Στους δικανικούς λόγους καθώς και στους συμβουλευτικούς διακρίθηκαν ιδιαίτερα ο Δημοσθένης και ο Αισχίνης. Ο Δημοσθένης, αρχηγός της αντιμακεδονικής παράταξης, όνειρευόταν νέα ήγεμονία της Αθήνας. Θεωρείται ο κορυφαίος ρήτορας στον κόσμο για την ακρίβεια, τό πάθος και τή ζωηρότητα της έκφρασης. Γνωστοί συμβουλευτικοί λόγοι του Δημοσθένους είναι οι Φιλιππικοί και οι Ολυνθιακοί, και από τούς δικανικούς περίφημος είναι ο λόγος περί του στεφάνου.

Μεγάλος αντίπαλος του Δημοσθένη ήταν ο Αισχίνης, αρχηγός της φιλομακεδονικής αθηναϊκής παράταξης. Ο κατά Κτησιφώντος δικανικός λόγος του μάς δείχνει τό γευρώδες ύφος του. Άλλοι σπουδαίοι ρήτορες της εποχής ήταν ο Ύπεριδης, πού ή γλώσσα του είναι χαρακτηριστική του άττικού ύφους και ο Λυκούργος, του οποίου ο κατά του Λεωκράτους δικανικός λόγος σώθηκε άκέραιος. Ο Λυκούργος ήταν άμειλικτος για όποιον πρόδινε τήν πόλη ή παρέβαινε τούς ήθικούς και πολιτικούς κανόνες. Οί δικανικοί λόγοι έκτός από τή ρητορική ικανότητα προϋπέθεταν και πάθος, πού τό δημιουργούσαν οί έμφύλιοι και έσωτερικοί πόλεμοι του 4ου αιώνα π.Χ. Έτσι έξηγείται ή ιδιαίτερη επίδοση στό δικανικό λόγο τήν περίοδο εκείνη.

3. ΤΕΧΝΕΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Σημαντικός είναι ο αντίτυπος πού είχε στήν τέχνη ή εξασθένηση τών ελληνικών πόλεων εξαιτίας του Πελοποννησιακού πολέμου. Τό ενδιαφέρον για τίς τέχνες ήταν τόρα ιδιωτικό, γιατί οί πόλεις δέν είχαν πιά τή δυνατότητα νά τίς προστατεύουν. Συνέπεια αύτου του φαινόμένου ήταν νά επικρατήσει στήν τέχνη ένας ατομικισμός. Ή γαλήνη και ή ήρεμία, πού χαρακτηρίζει τήν έκφραση τών αγαλμάτων του 5ου αι. π.Χ., άηκε πιά στό παρελθόν. Τά πολεμικά γεγονότα έκαναν τούς ανθρώπους εύερεθιστους και ευαίσθητους. Τά πάθη και τά συναίσθημά τους έκφράζει έντονα ή

Κορινθιακό κιονόκρανο τής θόλου τής 'Επιδαύρου.

κορινθιακού ναού έγινε πλουσιότερη απ' αυτήν του δωρικού και του ιωνικού.

Λέγεται ότι τον Κορινθιακό ρυθμό έμπνεύστηκε ένας καλλιτέχνης στή διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν είδε φύλλα άκάνθου νά έχουν περιζώσει ένα καλάθι πάνω σέ ένα έγκαταλειμμένο τάφο.

Τόν πυρήνα του κορινθιακού κιονόκρανου άποτελει ό κάλαθος. Πάνω του είναι ό άβαξ. Τή βάση του καλάθου περιβάλλουν δύο σειρές φύλλων άκάνθου. Τό κορινθιακό κιονόκρανο είναι πιό γραφικό από τό ιωνικό και πιό διακοσμητικό από τό δωρικό.

Παράλληλα μέ τήν τελειότητα τής άρχιτεκτονικής δημιουργούνται και νέα στερεότυπα είδη κτισμάτων. Έτσι τόν 4° αί. π.Χ. δημιουργήθηκε ένα νέο άρχιτεκτονικό είδος: στρογγυλά οικόδομήματα μέ κωνική στέγη, που όνομάζονται θόλοι. Περιφνημη θόλος κτίστηκε στήν 'Επίδαυρο από τόν 'Αργείο γλύπτη και άρχιτέκτονα Πολύκλειτο

τέχνη τής έποχής. Τά καλλιτεχνικά έργα είναι άφθονα και ή δεξιοτεχνία τών δημιουργών τους ξαφνιάζει.

Άρχιτεκτονική. Στήν ήπειρωτική 'Ελλάδα εξακολουθει νά έπικρατεί ό δωρικός ρυθμός. Κτίζονται νέοι ναοί του 4ου αί. π.Χ., όπως ό ναός του Δία στή Νεμέα, του 'Ασκληπιού στήν 'Επίδαυρο, του 'Απόλλωνα στους Δελφούς και τής 'Αλέας 'Αθηνάς στήν Τεγέα. Ό 'Ιωνικός ρυθμός εξακολουθει νά κυριαρχεί στή Μικρασιατική 'Ελλάδα. Τότε κτίζεται στή νέα του μορφή ό περίφημος ναός τής 'Αρτεμης στήν 'Εφεσο, ένα από τά έπτά θαύματα τής αρχαιότητας, και ό ναός του 'Απόλλωνα στά Δίδυμα τής Μιλήτου, που ήταν δίπτερος μέ διαστάσεις κολοσσιαίες.

Τόν 4° αί. π.Χ. δημιουργήθηκε ένας νέος ρυθμός στήν άρχιτεκτονική, ό Κορινθιακός. 'Η παλιά λιτότητα τών ναών δέν ικανοποιύσε πιά τούς ανθρώπους, γι' αυτό ή άρχιτεκτονική διακόσμηση του

τό νεώτερο και στους Δελφούς από τόν Θεόδωρο τόν Φωκαέα. Θόλο οικόδομησε στήν 'Ολυμπία και ό Φίλιππος μετά τή νίκη του στή Χαιρώνεια. Τήν όνόμασαν Φιλίππειο. Τό Φιλίππειο άποπεράτωσε ό γιός του 'Αλέξανδρος και έστισε εκεί χρυσελεφάντινα αγάλματα τών γονέων του, τών γονέων του Φιλίππου και του έαυτού του, έργα όλα του γλύπτη Λε-

'Η θόλος τών Δελφών είναι γνωστή σάν Ιερό τής «Προναίας 'Αθηνάς». Ονομάστηκε έτσι, γιατί ήταν πρό του κύριου ιερού τών Δελφών, δηλαδή του ναού του 'Απόλλωνα.

ωχάρη*. Τόν 4^ο αἰ. π.Χ. χτίστηκε τό θέ-
ατρο τοῦ Διονύσου στήν Ἀθήνα καί τό
θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἡ πλαστική. Στίς εἰκαστικές τέχνες
ἐπικράτησαν ρεαλιστικές τάσεις καί δό-
θηκε προσοχή στά ἀτομικά χαρακτηρι-
στικά τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, πού δέν
ἐνδιέφεραν τούς καλλιτέχνες τῆς προ-
ηγούμενης ἐποχῆς. Οἱ κύριοι ἐκπρόσω-
ποι τῆς τέχνης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι:

α) Ὁ Ἀθηναῖος **Κηφισόδοτος**, Γνωστό
τοῦ ἔργο ἦταν ἡ **Εἰρήνη**, πού κρατοῦσε
στήν ἀγκαλιά της ἓνα παιδί, τόν πλοῦτο.
Τό χάλκινο αὐτό ἔργο ἦταν ἓνα ἀπό τά
πολλά ἀγάλματα, πού στόλιζαν τήν
Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Τό πρωτότυπο δέ
σώζεται, ἀλλά τό γνωρίζουμε ἀπό μαρ-
μάρينو ἀντίγραφο πού βρίσκεται στή
γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου.

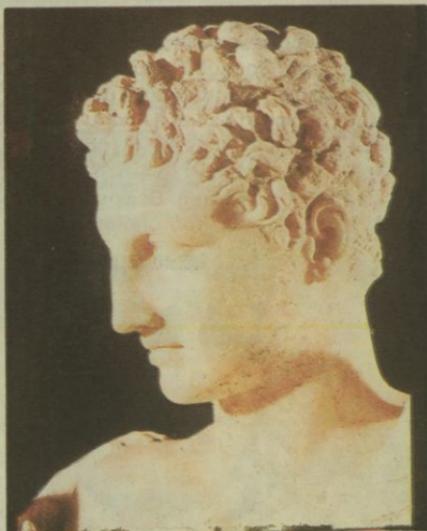
β) Ὁ **Σκόπας** ἀπό τήν Πάρο. Τά ἔργα
του διακρίνονται γιά νέες τάσεις, ἰδιαί-
τερα γιά τό ἔντονο πάθος καί τήν ἐσωτε-
ρική πνοή. Διακόσμησε τό ναό τῆς
Ἀλέας Ἀθηνᾶς στήν Τεγέα καί τό Μαυ-
σωλεῖο τοῦ Μαυσώλου. Γνωστά ἔργα του
εἶναι ὁ **Μελέαγρος**, ἡ **Μαινάδα**, ἡ Ἀφρο-
δίτη (τό μόνο χάλκινο ἔργο τοῦ Σκόπα),
κ.ἄ.

γ) Ὁ **Πραξιτέλης**, γιός τοῦ Κηφισοδό-
του τοῦ Ἀθηναίου. Χαρακτηριστικά τῆς
τέχνης του εἶναι ἡ μεταβολή τῆς ἐπιφά-
νειας τοῦ μαρμάρου σέ ζωντανή καί «ζε-
στή» ἐπιδερμίδα, ἡ ἀπαλότητα στή
στάση τῶν ἀγαλμάτων καί ἡ γλυκύτητα
τῆς μορφῆς τους. Ὅσα ἔργα του εἰκονί-
τό κεφάλι τοῦ φημισμένου ἀγάλματος τοῦ Ἑρμῆ
τοῦ Πραξιτέλη στό Μουσεῖο Ὀλυμπίας. Ὁ Παι-
σανίας ἐπισκέφθηκε τήν Ὀλυμπία καί περιγρά-
φει ἀρκετά ἀγάλματα πού τοῦ ἔκαναν ἐντύπω-
ση. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἀναφέρει ἀπλά καί τόν
Ἑρμῆ, χωρίς νά δείχνει ὅτι πρόκειται γιά ἔργο ἐ-
ξαιρετικά ἀξιόλογο. Ἐντυπωσιάζει πλὴν ἄλλων
καί τό διπλό ὄφρος στήν ἔκφραση τοῦ θεοῦ: Φαι-
δρῆ διάθεση ἀπό τό θέαμα τοῦ βρέφους Διονύ-
σου ἀλλά καί στοχαστικότητα. Ἡ σκέψη του δη-
λαδῆ ταξιθεῖται ταυτόχρονα ἄλλου, ὅπως θά ταί-
ριαζε σέ θεό.

* Μικρογραφίες τους βρέθηκαν στὸν τάφο
(τοῦ Φιλίππου;) στή Βεργίνα.

Ἡ θεά Εἰρήνη καί ὁ Πλοῦτος, ἔργο τοῦ ἀθη-
ναίου γλύπτη Κηφισοδότου, ἐκφράζει τήν ἐπι-
θυμία τῶν Ἀθηναίων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. γιά εἰρή-
νη, ἔπειτα ἀπό μακροχρόνιους πολέμους.

Άριστερά ο Άγιος του Λυσίππου, αρχαίο μαρμάρινο αντίγραφο του πρωτότυπου που ήταν από χαλκό (336 π.Χ. Μουσείο Δελφών.) Δεξιά σύγχρονο αντίγραφο του «Αποειρομένου» του Λυσίππου. Μουσείο Βαρσοβίας.

από τό σώμα του. Ο Λύσιππος ήταν ο Άλεξάνδρου, του οποίου την έκρηκτική προσωπικότητα απόδωσε στις προτομές του μέ εκπληκτική δεξιοτεχνία.

Στόν 4^ο αί. π.Χ. άνήκουν καί γνωστά έργα άγνωστων καλλιτεχνών όπως ο έφηβος τών Αντικυθήρων, ο έφηβος του Μαραθώνα, τό σύμπλεγμα της Νιδθης, ή Νίκη της Σαμοθράκης, ο Απόλλων του Μπελβεντέρε κ.ά. Τά δύο πρώτα βρίσκονται στό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών καί τά άλλα σέ ξένα μουσεία.

Ιστορία. Η ιστοριογραφία απομακρύνθηκε από τό κριτικό πνεύμα του Θουκυδίδη καί περιορίστηκε στό ώραίο ύφος. Η ιστορική παραγωγή είναι συστηματική κι έχει κύριο εκπρόσωπο τόν Ξενοφώντα τόν Αθηναίο (430 - 354 π.Χ.), που συνεχίζει τή συγγραφή του Θουκυδίδη (μετά τό 411 π.Χ.) στό Ελληνικά. Τήν εξιστόρησή του τελειώνει στό σύγγραμμα αυτό μέ τή μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.). Άλλο ιστορικό έργο του Ξενοφώντα είναι ή Κύρου Ανάβασις. Διαφορετικού περιεχομένου έργα του είναι ή Λακεδαιμονίων Πολιτεία (πολιτικού), τά Σωκράτους Απομνημονεύματα (φιλοσοφικού), ο Οικονομικός, ο Κυνηγετικός, κ.ά. Η γλώσσα του Ξενοφώντα είναι άπλή, γλαφυρή καί έκφραστική. Θεωρείται υπόδειγμα του πεζού άττικού λόγου. Η διδασκαλία του Σωκράτη, του οποίου υπήρξε ο Ξενοφώντας μαθητής, είχε βαθιά επίδραση στό χαρακτήρα του. Οι άναμνήσεις του από αυτήν περιέχονται στό Απομνημονεύματα.

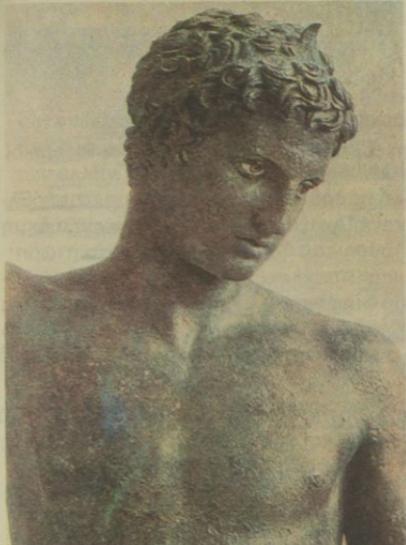

ζουν θεούς, τούς παρουσιάζουν μέ χάρη καί ευγένεια ανθρώπινη, γιατί ή τέχνη του 4ου αί. π.Χ. είναι πιό κοντά στόν άνθρωπο. Τά γνωστότερα έργα του Πραξιτέλη είναι ο Έρμής μέ τό μικρό Διόνυσος στην άγκαλιά του (στό Μουσείο της Όλυμπίας), ο σαυροκτόνος Απόλλων (στό Μουσείο του Λούβρου), ο άναπαύομενος σάτυρος, ή Κνιδία Αφροδίτη κ.ά.

δ) Ο Λύσιππος ο Σικωνίος. Ήταν εξαιρετος καί πολύ παραγωγικός χαλκοπλάστης. Έλεγαν ότι είχε κατασκευάσει 1.500 έργα. Η τέχνη του χαρακτηρίζεται γιά τήν άνεπιτήδευτη στάση, τή συμμετρία καί τήν ποικιλία στην έκφραση. Γνωστά έργα του είναι ο άθλητής Άγιος στους Δελφούς, ο Άλέξανδρος, ο Αποειρομένος κ.ά. Τό τελευταίο έργο του εικονίζει άθλητή που μετά τή νίκη του θγάζει μέ τή σπλεγγίδα τό λάδι καί τό χμά εύνοούμενος άνδριαντοποιός του Μ.

Άλλοι ιστορικοί της εποχής είναι ο Θεόποπος από τή Χίο, που τό έργο του εκτός λίγων άποσπασμάτων έχει χαθεί καί ο Έφορος ο Κυμαίος, που έγραψε γενική Έλληνική Ιστορία από τήν εποχή

Στήν τέχνη του 4ου αί. ή Γοργύ - Μέδουσα δέν εμφανίζεται πιά τερατόμορφη αλλά ρεαλιστικά έξανθρωπισμένη.

Αριστερά: ο εφηβος του Μαραθώνα (Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.) Τό έργο άνήκει στό 340 π. Χ. Βρέθηκε άπό ψαράδες στό βυθό του όρμου του Μαραθώνα. Τά μάτια του όρειχάλκινου άγάλματος είναι «ένθετα» άπό διαφορετικό ύλικό. Πρόκειται γιά άγαλμα χαρακτηριστικό τής τέχνης τών άττικών έργαστηρίων πλαστικής. Ό νέος πού εικονίζει δέν έχει τή μυική διάπλαση του εφήβου τών Άντικυθήρων, έργου Πελοποννησιακού έργαστηρίου, άλλα έχει μεγαλύτερη πνευματικότητα, όπως άκριβώς θά ταίριαζε σέ εφηβο Άθηναίο.

Δεξιά: ή Νίκη τής Σαμοθράκης είναι ένα άπό τά πιό γνωστά κι άξιοθαύμαστα άγάλματα στόν κόσμο. Βρίσκεται στό Μουσείο του Λούβρου στόν πιό επίσημο χώρο του. Ειδική μελέτη άπόδειξε ότι τό άγαλμα κατασκευάστηκε, γιά νά τό βλέπουν άπό χαμηλότερα κι άπό τά άριστερά, όπως άκριβώς σ' αυτή τή φωτογραφία. Τό βάρος τών άνοικτών φτερών προς τό πίσω έξισσοροπείται άπό τήν κλίση του σώματος προς τά έμπρός. Η δύναμη κι ή σταθερότητα του σώματος έρχεται σέ αντίθεση μέ τόν άνεμο, πού προσκολλάει τό ένδυμα επάνω του και τό κάνει νά διαγράφεται θαυμάσια πίσω άπό αυτό. Άξιοπρόσεκτος είναι και ό συνδυασμός τών αντίθετικών κινήσεων φτερών και σώματος. Κατά μία γνώμη τό έργο έγινε σέ άνάμνηση τής νίκης του Δημητρίου Πολιορκητή στήν Κύπρο κατά του Πτολεμαίου του Α' τής Αιγύπτου, τό 306 π. Χ.

Αρχαιολογικές άνασκαφές στήν Κώ άπόκάλυψαν τό Άσκληγείο τής πού ήταν τό πιό φημισμένο στήν άρχαιότητα. Τή φήμη του τό Άσκληγείο τής Κώ τήν όφειλει στόν Ήπιοκράτη.

της καθόδου των Ήρακλειδών. Τήν ίδια εποχή οι λεγόμενοι Άθροισγράφοι ιστορικοί έγραψαν αξιόλογη τοπική ιστορία των Άθηνών.

Οι θετικές έπιστήμες γνώρισαν σημαντική πρόοδο τόσο στη μητροπολιτική Έλλάδα όσο και στις άποικίες. Τά Μαθηματικά και ή Άστρονομία σημειώνουν νέα άκμή με τή σχολή των Πυθαγορείων υπό τή διεύθυνση του Ταραντίνου Άρχύτα.

Ο Ήρακλείδης καταγόταν από τήν άποικία Ήράκλεια του Πόντου. Ήταν μαθητής του Πλάτωνα και έζησε στην Άθήνα, όπου συνέγραψε 50 περίπου συγγράμματα γεωγραφικά και άλλα. Σημαντικός γεωγράφος και άστρονόμος τής εποχής ήταν και ο Εύδοξος ο Κνίδιος, πού άπόδειξε πρώτος τή σφαιρικότητα τής γής και τή διαίρεσε σε ζώνες.

Η Ίατρική. Η άκμή πού τής έδωσε ο Ήπποκράτης συνεχίστηκε τόν 4^ο αϊ. π.Χ. Τά Άσκληπεία τής Κω, τής Επιδαύρου, των Άθηνών και τής Περγάμου και οι ιατρικές σχολές τής Κνίδου και τής Κω συνέβαλαν στην πρόοδο αυτής τής έπιστήμης.

4. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Οι φιλοσοφικές σχολές πού προήλθαν από τή σωκρατική διδασκαλία εκφράζουν τά ιδεολογικά ρεύματα και τής άνησυχίας τής εποχής. Η διδασκαλία του Πλάτωνα (427 - 347 π.Χ.) παρουσιάστηκε στις πρώτες δεκαετίες του 4ου αϊ. π.Χ. Μετά τό θάνατο του Σωκράτη, ο Πλάτων αναγκάστηκε νά φύγει από τήν Άθήνα, αλλά γύρισε μετά 15 περίπου χρόνια και ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, πού ονομάστηκε Άκαδημία από τό ίερό του ήρωα Άκαδήμου, πού υπήρχε στην περιοχή τής. Σύμφωνα με τή διδασκαλία του Πλάτωνα ο υλικός κόσμος είναι άντανάκλαση του πραγματικού κόσμου των ιδεών, οι όποιες είναι αιώνιες και άφθαρτες. Η ψυχή του ανθρώπου έζησε στόν κόσμο των ιδεών. Έτσι ή γνώση τους είναι προσιτή στόν άνθρωπο, γιατί μπορεί με τήν ανάμνηση (μέθεξη) νά τής θυμηθεί. Οι διάλογοι του Πλάτωνα, όπου εκθέτει τής θεωρίες του, είναι γραμμένοι με μεγάλο ταλέντο συγγραφικό. Τά έργα του εύτυχώς σώθηκαν. Στην Πολιτεία αναπτύσσει τή θεωρία του γιά ένα ιδανικό κράτος, πού τό κυβερνοούν οι χωρίς περιορία και οίκογένεια φιλόσοφοι. Σέ νεώτερό του σύγγραμμα, τους Νόμους, πρότεινει μέτρα γιά τόν περιορισμό τής άτομικής ιδιοκτησίας, του έμπορίου και τής βιοτεχνίας. Τή διδασκαλία του Σωκράτη ο Πλάτων άπαθανάτισε ιδιαίτερα στά έργα του Συμπόσιου και Φαίδωνα.

Στόν Πλάτωνα άσκησε επίδραση ή διδασκαλία των Πυθαγορείων γιά τήν άθανασία τής υχής και τή μετεμψύχωση. Συγγύασε άκόμη τή θεωρία του γιά τής ιδέες με τή διδασκαλία των Πυθαγορείων περί των άριθμών. Τά Μαθηματικά, πού γνώρισε από τό φιλο του Άρχύτα και τούς Πυθαγορείους, έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην Άκαδημία. Ο σπουδαιότερος μαθητής του Πλάτωνα ήταν ο Άριστοτέλης από τό Στάγειρα (384 - 322 π.Χ.). Άν και σ' όλη του τή ζωή έτρεφε άγάπη και σεβασμό γιά τόν Πλάτωνα, άμφισβήτησε τήν πλατωνική θεωρία των ιδεών, γιατί πίστευε πώς μόνο ή άντίληψη του άνθρώπου με τής αισθήσεις του μπορεί νά είναι ή πηγή γιά τή γνώση του έξωτερικού κόσμου. Μετά από περίοδο διαμονής του στην Πέλλα ήλθε στην Άθήνα τό 355/4 π.Χ., και αργότερα κατά τό πρότυπο τής Άκαδημίας ίδρυσε τό Λύκειον ή τήν Περιπατητική Σχολή. Έκεί δίδαξε 13 χρόνια. Μετά τό θάνατο του Μ. Άλεξάνδρου διώχτηκε από τήν Άθήνα και πήγε στην Χαλκίδα, όπου πέθανε τό 322 π.Χ. Ο Άριστοτέλης από τήν πλατωνική φιλοσοφία και τή θεωρία προχώρησε στην ειδική έμπειρική έρευνα. Γιά τή μελέτη των φυσικών έπιστημών ο ίδιος και οι μαθητές του συγκέντρωσαν τεράστιο υλικό. Ο Άριστοτέλης είναι ο πρώτος μεγάλος εμελεωτής και όργανωτής τής έπιστημονικής έρευνας. Κανείς δέν μπορεί νά συγκριθεί μαζί του στην εύρύτητα

των γνώσεων. Δέν ήταν μόνο φιλόσοφος αλλά και μεγαλοφυής επιστήμονας. Τά έργα του έχουν έξαιρετική σημασία γιά τή γνώση τής πολιτικής και κοινωνικής Ιστορίας των ελληνικών πόλεων. Τό σπουδαιότερο από τά πολιτικά του συγγράμματα είναι τά Πολιτικά πού συντέθηκαν μέ βάση τήν Ιστορία των πολιτευμάτων διαφόρων πόλεων μεταξύ των οποίων ή Αθηναίων Πολιτεία. Στο έργο του Περί τά ζώα Ιστορία γίνεται ή πρώτη στον κόσμο προσπάθεια ζωολογικής επιστημονικής ταξινόμησης. Έγραψε και πολλά άλλα έργα φιλολογικά, Ιστορικά, φιλοσοφικά, ψυχολογικά, κ.τ.λ. Ο Άριστοτέλης είχε δάσκαλο τόν Πλάτωνα και ό Πλάτων τό Σωκράτη. Η διαδοχή αυτή των τριών γιγάντων τής φιλοσοφίας δέν έχει άλλο παράδειγμα στην Ιστορία τής ανθρωπότητας.

6-12-4

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές νέες μορφές παρατηρούνται στην αρχιτεκτονική του 4ου αι. π.Χ. και ποιός νέος ρυθμός δημιουργείται τότε;
2. Ποιοί τομείς των θετικών επιστημών προόδευσαν τόν 4° αι. π.Χ. και ποιοί υπήρξαν οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι τους;
3. Πώς εξηγείται ή διαφορά του περιεχόμενου των έργων τής Αρχαίας και τής Νέας Κωμωδίας;
4. Πώς μπορούμε νά εξηγήσουμε ή διαφορά πού παρατηρείται μεταξύ τής πλαστικής τέχνης του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ.;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλάτωνα, Φαιδων, 57. Μετάφρ. Ά. Λαζάρου)

Ή ζωή μετά θάνατο

«...Όφειλομεν, ώ άνδρες, τούτο νά σκεφθώμεν, ότι, επειδή ή ψυχή είναι άθάνατος, έχει ανάγκην επιμελείας όχι μόνον διά τόν χρόνον τούτον, τόν όποιον όνομάζομεν ζωήν, αλλά και διά τήν αιωνιότητα, και ότι ό κίνδυνος θά είναι μέγιστος, άν τήν παραμελήσωμεν. Διότι, άν ό θάνατος ήτο άπαλλαγή τού παντός, θά ήτο κέρδος εις τούς κακούς μέ τόν θάνατον ν' άπαλλαγούν του σώματος συγχρόνως και τής κακίας των μετά τής ψυχής. Έπειδή όμως είναι άθάνατος, ούδεμία άλλη άποφυγή των κακών ή σωτηρία υπάρχει εις αυτήν παρά νά γίνη όσο τό δυνατόν καλύτερα και καθαρώτερα».

(Πλουτάρχου, Δημοσθένης, 11. Μετάφρ. Α. Ραγκαβή)

Πώς διόρθωσε ό Δημοσθένης τά σωματικά του ελαττώματα

«Τήν άσάφειαν και τήν τραυλότητα τής γλώσσης του εξήλειψε και επανώρθωσε, λαμβάνων εις τό στόμα του λιθάρια, και άπαγγέλλων συγχρόνως περικοπάς τήν δέ φωνήν του έγύμναζε τρέχων, και αναβαίνων θέσεις άνωφερεις, και συγχρόνως διαλεγόμενος ή προφέρων λόγους τινάς ή στίχους, ενώ ή πνοή του έγίνετο πυκνότερα. Είχε δέ και μέγα κάτοπρον εις τήν οίκαν του, και άντικρυ τούτου Ιστάμενος έμελέτα. Λέγεται δ' ότι προσήλθε ποτέ άνθρωπός τις πρός αυτόν, έχων ανάγκην συνηγορίας, και τού είπεν ότι έκτυπήθη υπό τινος. Άλλά σύ, είπεν ό Δημοσθένης, ούδέν έπαθες. Τότε ύψωσε τήν φωνήν του ό άνθρωπος και έβόα. Έγώ, ώ Δημόσθενες, δέν έπαθα τίποτε; Μά τόν Δία, άπεκρίθη τότε ό Δημοσθένης, τώρα άκούω φωνήν άδικηθέντος και παθόντος. Ούτως ενόμιζεν ότι μεγάλως συντείνει ό τόνος και ή ύπόκρισις των λεγόντων εις τό νά καθιστά αυτούς πιστευτούς».

(Χρ. Τσοούντα, Ιστορία τής αρχαίας Έλληνικής Τέχνης, σ. 466)

Ό Έρμής του Πραξιτέλη

«... Καθ' όδόν ό θεός έσταμάτησε διά νά άναπαυθή και άκούμβησεν εις κορμύν δένδρου, παίζων δ' έπεδείκνυε σταφυλήν, πιθανάτα, πρός τήν όποιάν ό Διόνυσος τείνει τάς χείρας... Άπό αρχαίους συγγραφείς μόνος ό Πausανίας αναφέρει τό σύμπλεγμα

τούτο και αυτός με ὀλίγας ξηράς λέξεις, διότι προφανῶς δέν ἦτο ἀπό τὰ διασημότερα δημιουργήματα τοῦ καλλιτέχνου. Ἡμεῖς ὁμως δέν ἔχομεν ἴσως κανέν ἄλλον ἔργον, τό ὅποιον νά ἀναπαριστᾷ τόνον ἐναργῶς τήν μορφικήν ἀγλαίαν τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, ὅπως θά τήν ἐβλεπον εἰς τὰ ὄραματά των οἱ μεγάλοι πλάσται καί ζωγράφοι τῆς ἀρχαιότητος. Τό σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι εὐρωστον, ἀλλά συνάμα καί ἀνθηρόν καί ἀθρόν καί λεπταί μεταβάσεις συνάπτουν τήν μίαν ἐπιφάνειαν μέ τήν ἄλλην· εἶναι ἀθρόν, διότι τήν εὐρωστίαν του χρεωστεῖ ὁ Ἑρμῆς, ὄχι εἰς ἐπιπόρους ἀσκήσεις, ἀλλ' εἰς τήν θείαν του φύσιν, τό περικαλλές δέ πρόσωπον μέ τό ἀρρενωπόν μέτωπον ἀπαυγάζει ὄλην τήν εὐμενῆ καί φαιδρᾶν διάθεσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ σκέψεις τοῦ νεανικοῦ θεοῦ δέν δύνανται νά περιορισθοῦν εἰς τό παιδίον (τό Διόνυσος στήν ἀγκαλιά του) καί τό θλέμμα του πλανᾶται μακράν εἰς ἀορίστους ρεμβασμούς».

(Ἰσοκράτης, Πανηγυρικός, 29. Μεταφρ. Μυτιληναίου)

Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν

«Μέχρις αὐτόν τόν καιρό λοιπόν ἔξερω πῶς ὄλοι θά συμφωνήσουν ὅτι ἡ πόλις μας ἔχει προσφέρει πάρα πολλές ὑπηρεσίες καί ὅτι θά ἀνῆκε σ' αὐτήν δικαιοματικά ἡ ἡγεμονία, μετά ὁμως ἀπ' αὐτά μᾶς κατηγοροῦν μερικοί ὅτι, ἀφοῦ πήραμε τήν ἡγεμονία στή θάλασσα, γίναμε αἰτία πολλῶν συμφορῶν γιά τούς Ἑλληνας, καί μ' αὐτά τὰ λόγια φέρουν μπροστά μας τήν κατηγορία γιά τήν ὑποδούλωση τῶν Μηλιῶν καί τήν ἐξόντωση τῶν Σκιωναίων. Ἄλλά ἐγώ νομίζω ὅτι, ἐάν μερικοί ἀπ' αὐτούς πού μᾶς πολέμησαν φαίνεται πῶς τιμωρήθησαν σκληρά, αὐτό καθόλου δέν σημαίνει ὅτι

ἀσκήσαμε μέ τρόπο κακό τήν ἐξουσία, ἀλλά ἀντίθετα εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπόδειξη πῶς διοικούσαμε καλά τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, γιατί ἀπ' τίς πόλεις πού ἦσαν κάτω ἀπ' τή δική μας ἐπιτροπῆ καμμία δέν ἔπεσε σ' αὐτές τίς συμφορές. Ἐπειτα, ἄν μερικοί ἄλλοι ἀντιμετώπισαν τήν ἴδια κατάσταση μέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια, θά ἦταν φυσικό νά μᾶς κατηγοροῦν· ἐάν ὁμως οὔτε αὐτό τό πράγμα συνέβηκε, οὔτε εἶναι δυνατό νά κρατᾷ κανεῖς τόσες πόλεις, ἄν κάποιος δέν τιμωρῆ ὄσους παρεκτρέπονται, δέν εἶναι σωστό νά μᾶς ἐπαινοῦν, πού μπορέσαμε νά κρατήσουμε πάρα πολύ καιρό τήν ἐξουσία τιμωρώντας ἐλαχίστους;».

(Μενάνδρου, Δύσκολος, 797-812. Μετάφρ. Θρ. Σταύρου)

Ἡ ἀβεβαιότητα τοῦ πλοῦτου

«Σῶστρος: Γιά χρήματα μιλάς, ἀβέβαιο πράμα. Ἄν ξέρεις πῶς αὐτά θά μείνουν πάντα κοντά σου, φύλαγέ τα καί μὴ δίνεις μερῖδιο σέ κανένα. Μά ἀπό πράμα πού τό χρωστᾷς στήν τύχη, πού δέν εἶσαι ἀπόλυτος τοῦ κύριος, μή διστάζεις, πατέρα μου, νά δίνεις καί στοὺς ἄλλους. Ἡ τύχη πού τὰ χάρισε σ' ἐσένα, ἡ ἴδια μπορεῖ ἀπό σένα νά τὰ πάρει καί σέ κάποιον ἀνάξιο νά τὰ δώσει. Νομίζω, ἐγώ τουλάχιστο, ὅτι πρέπει, ὅσον καιρό στά χέρια σου εἶν' ἀκόμα, γενναιοδωρὸς νά δείχνεσαι, πατέρα, ὄλους νά τούς βοηθᾷς καί νά πλουτίζεις κι ἄλλους, ὄσους μπορεῖς, μέ τ' ἀγαθά σου. Μόνον αὐτό εἶν' ἀθάνατο, κι ἄν ἴσως κάποτε ἡ τύχη ἀνάποδα τὰ φέρει, κεῖθε θά βρεῖς ὅ,τι καλό ἔχεις κάμει. Κάλιο ἓνας φίλος πού μπροστά σου λάμπει παρά πλούτη κρυφά, στή γῆ· θαμμένα».

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΟΝ 5^ο - 4^ο ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Ἡ πολιτιστική ἀκτινοβολία τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στή Δ. Μεσόγειο καί ἰδιαίτερα στή Ν. Ἰταλία καί τή Σικελία ἐξακολουθεῖ τόν 5^ο καί τόν 4^ο αἰ. π.Χ. νά εἶναι ἰσχυρή. Σέ ὀρισμένους μάλιστα τομεῖς εἶναι σημαντικότερη ἀπό τήν προηγούμενη περίοδο στή διάρκεια τῆς ὁποίας, ὅπως προαναφέρθηκε, οἱ Λατίνοι ἔμαθαν ἀπό τοὺς Κυμαίους ἀποίκους τή χρήση τοῦ χαλκιδικοῦ ἀλφάβητου.

Ι. ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἡ παρουσία στίς Συρακοῦσες ἐκλεκτῶν ἐκπροσώπων τῶν γραμμάτων καί τοῦ πνεύματος ἀπό τήν Ἑλλάδα, τήν ἐποχή τοῦ τυράννου Ἰέρωνα, πού ἦταν καί ὁ ἴδιος πνευματικά καλλιεργημένος, εἶναι χαρακτηριστική τῆς ἀκμῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στή Σικελία. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς ἀναφέρονται ὁ Σιμωνίδης, ὁ Βακχυλίδης, ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καί ὁ Ξενοφάνης. Τήν ἴδια ἐποχή ζοῦσαν στίς Συρακοῦσες οἱ ποιητές Ἐπίχαρμος καί Φόρμης πού συνέβαλαν στήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου.

Ὁ Ἐπίχαρμος ἦταν Συρακοῦσιος καί ἐζήσε στό πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐγραψε δράματα καί κωμωδίες πολύ νωρίτερα ἀπό τόν Ἀριστοφάνη.

Ὁ Ἐπίχαρμος καί ὁ σύγχρονός του Φόρμης εἶναι οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς πού παρουσίασαν ἔργα μέ ἐνιαία πλοκή. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει γιά τόν Ἐπίχαρμο ὅτι ἐπηρέασε τήν ἐξέλιξη τῆς κωμωδίας στήν Ἀθήνα.

Ὁ Φόρμης ἔγραψε κωμωδίες καί βελτίωσε τήν τεχνική τοῦ Ἐπιχάρμου. Ὁ Φόρμης καί ὁ Ἐπίχαρμος, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποίησαν πρῶτοι στά ἔργα τους μυθολογικά θέματα.

Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος ἀσχολήθηκε μέ τή συγγραφή δραμάτων, ὁ δέ γιός του Διονύσιος ὁ νεώτερος συνέθεσε παίανες.

Ἡ ποίηση τοῦ Σησιχόρου ἀπό τήν Ἰμέρα καί τοῦ Ἰθύκου ἀπό τό Ρήγιο μᾶς βεβαιώνουν γιά τήν παράδοση πού εἶχε ἡ Μ. Ἑλλάδα στήν ποίηση ἀπό τά παλαιότερα χρόνια.

Ἀξίζει τέλος νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς σέ στίχους ἐξέφρασαν τίς φιλοσοφικές τους ἀντιλήψεις.

2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Οἱ πολιτικές ἐπιστήμες καί ἡ ρητορική ἀναπτύχθηκαν νωρίς στή Μ. Ἑλλάδα. Περίφημο ἦταν τό ρητορικό ὕφος τοῦ σοφιστῆ ἀπό τοὺς Λεοντίους Γοργία, πού μέ τή δεινότητα τοῦ λόγου του ἐνθουσίασε τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν ἦλθε στήν Ἀθήνα τό 427 π.Χ. Τό ὕφος αὐτό ἄσκησε ἐπίδραση στή συγγραφή τοῦ Θουκυδίδη, ἰδίως στίς δημηγορίες του. Ἡ ἰκανότητα τοῦ Γοργία στό λόγο δέν ἦταν παρά ἀποτέλεσμα τῆς ρητορικῆς προπαίδειάς του στή Σικελία, ὅπου εἶχε δάσκαλο τόν περίφημο ρητοροδίδασκαλο Τεισία ἀπό τίς Συρακοῦσες. Στόν Τεισία, πού ἐζήσε τόν 5ο αἰ. π.Χ. ἀποδίδεται ἡ εὔρεση τῆς ἐντεχνῆς καί ἐπιτηδευμένης ἀπαγγελίας. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Συρακοῦσιου ρήτορα πού διέπρεψαν στή ρητορική ἦταν ἐκτός ἀπό τό Γοργία, ὁ

Λυσίας και ό Ίσοκράτης. Η μακροχρόνια παράδοση τής ρητορικής στις Συρακούσες φαίνεται από τό γεγονός ότι και ό Τεισίας ήταν μαθητής του επίσης φημισμένου ρητοροδιδάσκαλου και πολιτικού **Κόρακα**, πού είχε διακριθεί τόν 5^ο αι. π.Χ. στις Συρακούσες ως έξοχος δικανικός ρήτορας. Η έντατική ένασχόλησή του μέ τή ρητορική παρακίνησε τόν Κόρακα νά αναζητήσει και νά καθιερώσει τούς κανόνες της, πού τούς περιέλαθε sé σπουδαίο σύγγραμμα τής έποχής μέ τόν τίτλο *Τέχνη*.

Νεώτερος σοφιστής από τό Γοργία και δάσκαλος τής ρητορικής ήταν ό **Πώλος** από τόν Άκράγαντα τής Σικελίας.

Σχετική μέ τήν άκμή τής ρητορικής στή Μ. Έλλάδα υπήρξε και ή εκεί ανάπτυξη τών πολιτικών έπιστημών. Ό μεγάλος αριθμός τών έλληνικών θεάτρων, πού διασώθηκαν στήν Ίταλία, θυμίζει τήν έποχή εκείνη, πού τά θέατρα δέν ήταν μόνο κέντρα καλλιέργειας τής δραματικής τέχνης αλλά και τόποι συγκεντρώσεων γιά άγορεύσεις και λήψη αποφάσεων sé πολιτικά θέματα.

Και ή **πολεοδομία** έχει τήν προϊστορία της στή Ν. Ίταλία και στή Σικελία. Άεροφυτογραφίες και άνασκαφές δείχνουν ότι οι άποικίες Άκράγαντας, Σελινούντας και Ποσειδωνία χτίστηκαν μέ βάση πολεοδομικό σχέδιο παραλληλεπίπεδων μέ επίκεντρο τήν Άγορά. Τό σχέδιο αυτό ήταν γνωστό στή Μ. Έλλάδα πολλά χρόνια πριν τό έφαρμοσει sé εύρεία κλίμακα ό σπουδαίος πολεοδόμος **Ίππόδαμος**.

Τά **Μαθηματικά** γνώρισαν ιδιαίτερη άκμή στόν Κρότωνα μετά τήν εκεί έγκατάσταση (530 π.Χ.) του Σάμιου φιλόσοφου Πυθαγόρα, όπου, όπως αναφέρθηκε, ίδρυσε τή σχολή τών Πυθαγορείων. Στόν Κρότωνα υπήρξε και περίφημη σχολή Ίατρικής, τό ίδιο όνομασθή μέ τήν Ίατρική σχολή τής Κυρήνης. Πολλοί από τούς μαθητές του Πυθαγόρα διακρίθηκαν στήν πνευματική και πολιτική ζωή τών έλληνικών πόλεων τής Ίταλίας. Μεταξύ αυτών ήταν οι Κροτωνιάτες Άλκμαίων και Φιλόλαος καθώς και ό Ταραντίνος Άρχύτας. Ό **Άλκμαίων** ήταν φιλόσοφος αλλά και διάσημος γιατρός. Τό σύγγραμά του *Περί φύσεως* είναι τό παλιότερο γνωστό έλληνικό σύγγραμμα. Από τό έργο αυτό σώθηκαν έλάχιστα μόνο άποσπάσματα. Φαίνεται ότι ό Άλκμαίων υπήρξε ό πραγματικός πατέρας τής έλληνικής ιατρικής. Πρώτος θεώρησε τόν έγκέφαλο έδρα και κέντρο τών αισθήσεων. Στις θεωρίες του γιά τήν Ισορροπία τών σωματικών δυνάμεων, από τήν όποία εξαρτάται κατά τόν Άλκμαίωνα ή υγεία του ανθρώπου, ύπάρχει ή πυθαγόρεια ιδέα τής άρμονίας.

Ό **Φιλόλαος** δίδαξε τόν 5^ο αι. π.Χ. στή Θήβα τής Βοιωτίας, όπου είχε μαθητές τούς σωκρατικούς *Σιμμία* και *Κέθητα*. Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία του όλα στή φύση έχουν σχηματιστεί κατά μίμηση τών αριθμών. Οι κοσμολογικές θεωρίες του Φιλόλαου άποτελέσαν τή βάση του άστρονομικού συστήματος του Κοπέρνικου. Ό φίλος του Πλάτωνα **Άρχύτας** δέ διακρίθηκε μόνο στή φιλοσοφία αλλά και στήν πολιτική. Άσχολήθηκε επίσης μέ τή θεωρία τών μουσικών διαστημάτων καθώς και μέ προβλήματα γεωμετρίας και μηχανικής. Σ' άλλο κεφάλαιο προαναφέρθηκε πώς τά μαθηματικά πήραν νέα ώθηση τόν 4^ο αι. π.Χ. μέ τή διδασκαλία του Άρχύτα.

Τά ταξίδια τών Φωκαέων δυτικότερα στή Μεσόγειο συνέβαλαν στήν πρόοδο τής **Γεωγραφίας** και είναι άξιοσημείωτο ότι έλληνικά νομίσματα από τήν έποχή εκείνη έχουν βρεθεί στις άκτές του Μαρόκου και στις Άζόρες.

Ό **Πυθέας** από τή Μασσαλία στά τέλη περίπου του 4ου αι. π.Χ. πέρασε τίς Ήράκλειες στήλες (Γιβραλτάρ) και κατευθύνθηκε προς τό Βορρά. Περιέπλευσε τήν Άγγλία και συνέχισε μετά βόρεια ως τή *Θούλη*, πού πρέπει νά είναι ή Ίσλανδία ή ή Νορβηγία. Έπειτα έπλευσε νότια στή Βαλτική μέχρι τίς έκβολές του Βιστούλα στήν Πολωνία. Ένα νησί όπου άγκυροβόλησε και όπου στις άκτές του οι ίθαγενείς μά-

ζεταν ήλεκτρο (κεχριμπάρι), πρέπει να ήταν ή 'Ελιγολάνδη, απέναντι από τις έκβολές του ποταμού Έλβα. Παλαιότερα άμφισθητήθηκε τό ταξίδι του Πυθέα και ή περιγραφή που άφησε για τις χώρες που είδε. 'Η νεώτερη όμως έπιστήμη δέ φαίνεται να άμφιβάλλει τόσο για τό ταξίδι του όσο και για την ακρίβεια της περιγραφής του, που ήταν τόσο λεπτομερής (π.χ. δίνει τό μήκος των άκτων της Άγγλιας), ώστε επί πολλούς αιώνες αποτέλεσε τή βάση για τή χαρτογράφηση των μακρινών χωρών του Βορρά.

Ο μεγάλος αριθμός των ιστορικών συγγραφέων φανεώνει τήν άκμή και τής **ιστοριογραφίας** στή Μ. Έλλάδα.

Έκτός από τόν 'Ηρόδοτο, που για αρκετά χρόνια έζησε στους Θουρίους, μεταξύ των ιστορικών τής Μ. Έλλάδας αναφέρεται ό **Ίππυς** από τό Ρήγιο. Έζησε στους χρόνους των Περσικών πολέμων και έγραψε *Κτίσιν Ίταλίας* και *Σικελικών βιβλία*, από τό όποια σώθηκαν ελάχιστα μόνο άποσπάσματα.

Σπουδαιότερο είναι τό έργο του **Φιλίστου**, ιστορικού που έζησε στίς Συρακούσες ανάμεσα στόν 5^ο και στόν 4^ο αι. π.Χ. Τόν καιρό τής πολιορκίας των Συρακουσών από τούς Άθηναίους έλαβε μέρος στήν άμυνα τής πόλης που είχε οργανώσει ό Γύλιππος. Έγραψε *Σικελικό*, δηλαδή ιστορία τής Σικελίας μέχρι και των χρόνων του Διονυσίου του νεώτερου (363 π.Χ.). Και αύτοϋ του έργου σώθηκαν μόνο άποσπάσματα. Ο Κικέρων ονομάζει τό Φίλιστο μικρό Θουκυδίδη.

3. ΤΕΧΝΕΣ

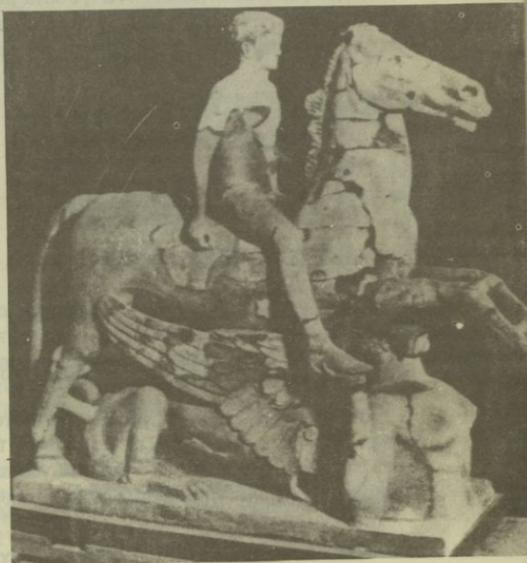
Η ελληνική πλαστική στή Δύση λόγω τής εκεί έλλειψης του μαρμάρου περιορίστηκε σε πήλινα, λίθινα και χάλκινα πλαστικά έργα.

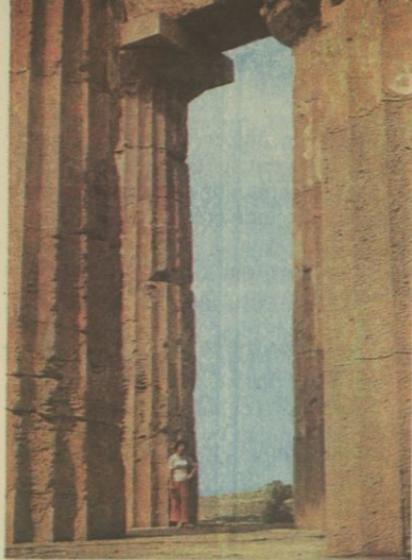
Άξιοσημείωτα είναι τά πολυάριθμα πήλινα αγαλματίδια και άφιερώματα τής 'Ηρας, τής Δήμητρας και τής Περσεφόνης, που βρίσκονται παντού στή Μ. Έλλάδα, γιατί ή εκεί λατρεία των θεοτήτων αυτών ήταν πολύ διαδεδομένη. Πολλά από αυτά δείχνουν εξαίρετη γνώση τής πλαστικής τέχνης.

Η **άρχιτεκτονική** προόδευσε σημαντικά στίς ελληνικές άποικίες τής Ίταλίας. Άξίζει να αναφερθεί ότι περισσότεροι άρχαίοι ελληνικοί ναοί βρίσκονται σήμερα εκεί από ό,τι στήν Έλλάδα. Οί ναοί αύτοί παρουσιάζουν διαφορές από τούς ναούς τής μητροπολιτικής Έλλάδας. Η γλυπτική τους διακόσμηση είναι φτωχότερη στά άετώματα και στίς μετόπες. Αυτό όφείλεται στήν έλλειψη του μαρμάρου. Ο ναός όμως δέν έπαυε να είναι έντυπωσιακός με τήν πλούσια, στά άλλα του ίδιως μέρη, χρωματισμένη πήλινη

Άγαλμα πήλινο από τούς Λοκρούς τής Κάτω Ίταλίας. Τό άλογο του Ίππεία, που πρέπει να είναι ένας από τούς Διάσκουρους, στηρίζεται σε Σφίγγα. Έθνικό Μουσείο του Ρέτζιο, Ίταλία.

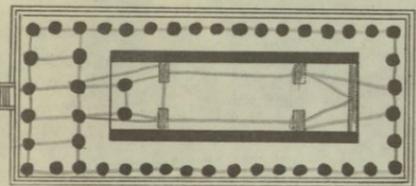
* Στήν κύρια και τή νησιώτικη Έλλάδα υπάρχουν 16 περίπτεροι άρχαίοι ναοί του 6ου και του 5ου αιώνα π.Χ. Μόνο ή Σικελία έχει 20 παρόμοιους ναούς τής ίδιας περιόδου.

Ο έντυπωσιακός αυτός δωρικός ναός με τις αγκώδεις κολόνες σώζεται στην άποικία του Σελινούντα στην Σικελία.

του Ξενοφάνη επηρέασαν το μεταγενέστερο του **Παρμενίδη**, πού γεννήθηκε στην Έλεά τό 515 π.Χ. Γύρω στό 450 π.Χ. ο Παρμενίδης επισκέφθηκε τήν Άθήνα, όπου συνάντησε, νέο τότε, τό Σωκράτη. Φημισμένη ήταν ή σεμνότητα τής ζωής του Παρμενίδη, ώστε νά γίνει παροιμακή μετά τό θάνατό του ή φράση *παρμενίδειος βίος*. Τίς φιλοσοφικές του ιδέες διατύπωσε σε έμμετρο σύγγραμμα, από τό όποιο σώθηκαν μερικοί μόνο στίχοι. Ο Παρμενίδης πίστευε ότι ή γένεση, ή φθορά και ή αλλοίωση είναι άπάτη των αισθήσεων, ενώ ή ουσία των πραγμάτων είναι ένιαία, αναλλοίωτη και άκίνητη. Έτσι τό *όν*, σύμφωνα μέ τόν Παρμενίδη, δε γεννιέται ούτε πεθαίνει, δέν έχει άρχή ή τέλος και είναι αναλλοίωτο και νοητό μόνο μέ τή νόηση.

Κάτοψη του δωρικού περίπτερου ναού του Απόλλωνα στις Συρακούσες. Ο όπισθόδομος δέν έχει θύρα πρός τό περιστύλιο.

θησε νά σκοτώσει τόν τύραννο τής πατρίδας του και θανατώθηκε, αφού βασάνιστηκε.

Σπουδαίος φιλόσοφος τής Σικελίας ήταν κι ο **Έμπεδοκλής** ο Άκραγαντίνος, πού ο Άριστοτέλης χαρακτηρίζει θεμελιωτή τής ρητορικής. Έζησε τόν 5^ο αι. π.Χ. και άναμείχτηκε στά πολιτικά του Άκράγαντα και στόν άγώνα κατά των όλιγαρχικών. Διακρίθηκε και γιά τή γνώση του στή μηχανική, στήν Ιατρική και στή μουσική.

* Ένας από τούς ναούς π.χ. του Σελινούντα έχει μήκος 110 μ. και πλάτος 50.

διακόσμηση. Η ελληνική δυτική άρχιτεκτονική διακρίνεται γιά τήν επιβλητικότητα.* Χωρίς νά άγνοεί τόν Ίωνικό ρυθμό προτιμά τό Δωρικό, και σ' όρισμένες άποικίες, όπως στόν Τάραντα, άρχίζει νά χρησιμοποιεί και τόν Κορινθιακό.

4. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Σέ προηγούμενο κεφάλαιο άναφέρθηκαν οι Έλεάτες φιλόσοφοι Ξενοφάνης και Παρμενίδης, πού άντέταξαν στους Ίωνες φιλοσόφους του 6ου αι. π.Χ. τήν άρνηση τής μεταβολής. Ο Ξενοφάνης στά μέσα περίπου του 6ου αι. π.Χ. μετανάστευσε από τήν Ίωνία στή Δύση. Αντιτάχθηκε στόν πολυθεισμό, άπόρριψε τόν άνθρωπομορφισμό του και παραδέχτηκε τήν ύπαρξη ένός θεού, πού κυβερνούσε τό σύμπαν μέ τή σκέψη μόνο. Οι θεωρίες

του Παρμενίδη ήταν ο Ζήνων από τήν Έλεά. Γεννήθηκε τό 490 π.Χ. και συνόδευσε τό δάσκαλό του στό ταξίδι του στην Άθήνα. Αναφέρεται από τόν Άριστοτέλη ότι ο Ζήνων επινόησε τήν διαλεκτική. Μέ λογική μέθοδο προσπάθησε νά στηρίξει τίς θεωρίες του Παρμενίδη και τίς μεταφυσικές άντιλήψεις τής Έλεατικής σχολής. Άσχολήθηκε όπως και οι σοφιστές και μέ τήν πολιτική, τήν έβλεπε όμως πύ όιδεαλιστικά κι όχι ως μέσο προσωπικής άνάδειξης. Προσπά-

θησε νά σκοτώσει τόν τύραννο τής πατρίδας του και θανατώθηκε, αφού βασάνιστηκε.

Μαθητής του Παρμενίδη ήταν ο Ζήνων από τήν Έλεά. Γεννήθηκε τό 490 π.Χ. και συνόδευσε τό δάσκαλό του στό ταξίδι του στην Άθήνα. Αναφέρεται από τόν Άριστοτέλη ότι ο Ζήνων επινόησε τήν διαλεκτική. Μέ λογική μέθοδο προσπάθησε νά στηρίξει τίς θεωρίες του Παρμενίδη και τίς μεταφυσικές άντιλήψεις τής Έλεατικής σχολής. Άσχολήθηκε όπως και οι σοφιστές και μέ τήν πολιτική, τήν έβλεπε όμως πύ όιδεαλιστικά κι όχι ως μέσο προσωπικής άνάδειξης. Προσπά-

Στό λαιμό χάλκινου κρατήρα από τόν Τάραντα εικονίζονται έναλλακτικά πολεμιστές καί άρματα.
Μουσείο Σατιγιόν, Γαλλία.

Έκτός από τίς άποικίες τής Μ. Έλλάδας ή φιλοσοφία γνώρισε άκμή καί στήν Κυρήνη, τόν 5^ο αϊ. π.Χ., όπου ο μαθητής του Σωκράτη **Άρίστιππος** ο Κυρηναίος ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, πού λειτουργούσε καί στά ελληνιστικά χρόνια. Η σχολή αυτή ανήκει στίς Σωκρατικές. Ο Άρίστιππος δίδασκε ότι οι αισθήσεις κάθε ανθρώπου είναι ύποκειμενικές καταστάσεις τής ψυχής καί ότι δημιουργούν στό σώμα κίνηση πού, άν είναι όμαλή, προκαλεί στόν άνθρωπο εύχαρίστηση, καί άν είναι άνώμαλη, προκαλεί στενοχώρια ή ψυχικό πόνο. Έτσι ή ίδια ή φύση φανερώνει πώς ό,τι φέρνει εύχαρίστηση είναι αγαθό, ένώ ό,τι φέρνει δυσάρεσκεια είναι κακό. Γι' αυτό σκοπός του ανθρώπου πρέπει νά είναι ή απόλαυση όσων φέρνουν εύχαρίστηση καί εύδαιμονία. Όμως ο Άρίστιππος δέ θεωρούσε τήν εύδαιμονία σάν κατάσταση ήρεμίας τής ψυχής, αλλά σάν δραστηριοποίησή της πρός κάποια θετική απόλαυση.

Ο ναός τής Όμόνοιας στόν Άκράγαντα.

Οι ελληνικές άποικίες δέν ύστέρησαν σέ πολιτισμό από τή μητροπολιτική Έλλάδα. Κι ήταν αυτό φυσικό, άφου πάντα διατηρούσαν μέ τήν πατρίδα στενοούς δεσμούς καί μ' ένθουσιασμό συμμετείχαν στίς πανελλήνιες γιορτές καί άγώνες στήν Όλυμπία*, στούς Δελφούς, στόν Όσθμό καί στή Νεμέα. Οι θησαυροί καί τά έργα τέχνης πού άφιέρωναν στήν Όλυμπία καί στούς Δελφούς είναι έφάμιλλα καί μερικές φορές άνώτερα από τά άφιερώματα τών Έλλήνων τής κύριας Έλλάδας.

*Στούς Όλυμπιακούς άγώνες ιδιαίτερα συνέρρεαν Έλληνες από τίς άποικίες. Βλέποντας εκεί οι Έλληνες τούς όμογενείς τους συναθροισμένους αισθάνονταν δυνατοί κι έβλεπαν τήν ώραϊότητα, τή δύναμη καί τήν εύφύια τής φυλής, άφου έκτός από τούς γυμνικούς άγώνες ποιητές άπάγγελαν στήν Όλυμπία ποιήματα, μουσικοί τίς συνθέσεις τους καί σοφοί τά θιβλία τους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές επιστήμες προόδευσαν ιδιαίτερα στις ελληνικές άποικίες της Ν. Ιταλίας και της Σικελίας;
2. Ποιοί ήταν οι σπουδαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι στη Δύση και στη Β. Αφρική;
3. Πού φαίνεται η παλιά παράδοση και η άκμη της ρητορικής στη Σικελία;
4. Πού όφειλεται και ποιά είναι η βασική διαφορά ανάμεσα στην αρχιτεκτονική της μητροπολιτικής Έλλάδας και στην αρχιτεκτονική των ελληνικών άποικιών στη Δύση;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πυθαγόρα, Χρυσά Έπη, στ. 40-48. Μετάφρ. Έ. Παντελάκη)

Συμβουλές του Πυθαγόρα

«...Μηδέ νά δέχεσαι εις τούς όφθαλμούς τόν γλυκύν ύπνον, πρίν εξετάσης τρίς έκαστον τών έργων σου τής ημέρας: τί (κακόν) έπραξα; τί (καλόν) έπραξα; τί έπρεπε νά τό πράξω και δέν τό έπραξα; άρχισας άπό τού πρώτου έργου σου νά εξετάζης πάντα κατά σειράν και μετέπειτα δι' όσα μέν κακώς έπραξες νά κατηγορής τόν έαυτόν σου, διά δέ τάς χρηστάς σου πράξεις νά τέρπασαι. Ταύτα τά παραγγέλματα προσπάθει νά έφαρμόξεις, εις ταύτα νά άσκησαι, αυτά πρέπει ν' άγαπάς: αυτά θά σου δείξουν τήν δόδν τήν άγουσαν εις τήν θεϊάν άρετήν» ναι, μά τόν έμφυτεύσαντα εις τήν ψυχήν ήμών τήν πηγήν τής αιωνίας φύσεως».

(Άριστοτέλη, τών μετά τά Φυσικά 996, α, 29-35. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ό Άρίστιππος γιά τά Μαθηματικά

«...Διότι στά μαθήματα αυτά... δέν άποδεικνύεται καθόλου τί είναι καλύτερο ή χειρότερο..., ώστε γι' αυτό μερικοί σοφιστές, όπως ό Άρίστιππος, τά περιφρονοΰσαν. Γιατί στίς άλλες τέχνες, άκόμη και στίς κατώτερες, όπως στήν ξυλουργική και στήν τέχνη έπεξεργασίας τών δερμάτων, μπορεί κανείς νά

χαρκτηρίσει κάτι καλύτερο ή χειρότερο, αλλά τά μαθηματικά δέν διακρίνουν καθόλου τί είναι καλό και τί κακό».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 3. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ό Παρμενίδης

«Ήταν ό πρώτος πού θεβαίωσε ότι ή γή ήταν σφαιρική κι ότι βρισκόταν στό κέντρο τού σύμπαντος. Επίσης δίδασκε ότι ύπήρχαν δύο στοιχεία, ή φωτιά και ή γή... Συνήθιζε επίσης νά λέει ότι ό άνθρωπος πρωτοφιάχτηκε άπό πηλό... Άλλη θεωρία του ήταν ότι πνεΰμα και ψυχή ταυτίζονται...».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 5. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ό θάνατος τού Ζήνωνα

«...Ό Έρμιππος διηγείται ότι έβαλαν τό Ζήωνα πάνω σέ μιά στρογγυλή λίθινή βάση και τόν κατέκοψαν.

Ήθελες, Ζήνων, νά σκοτώσεις τόν τύραννο και νά άπελευθερώσεις τήν Έλλά άπό τή δουλεία. Άλλά δαμάστηκες. Γιατί σέ συνέλαβε ό τύραννος και σέ βωμό πάνω σέ κομμάτισε. Άλλά τί λέω; Τό σώμα σου δάμασε, κι όχι πάντως έσένα».

(Ξενοφώντα, Άπομνημονεύματα, Β, 1, 8. Μετάφρ. Έ. Παντελάκη)

Ό Άρίστιππος γι' αυτούς πού άρχουν

(Ό Σωκράτης ρωτάει τό μαθητή τού Άρίστιππο σέ ποιά τάξη πολιτού βάζει τόν έαυτό του. Εκείνος τού άπαντάει:)

«Όυδαμώς βέβαια κατατάσσω τόν έαυτόν μου εις τήν τάξιν τών έπιθυμούντων νά άρχωσι. Διότι νομίζω ότι είναι ίδιον άνοήτου άνθρώπου, ένώ είναι πολύ δύσκολον έργον νά παρασκευάζη τις εις έαυτόν τά δέοντα, νά μη άρκήται εις τούτο, αλλά προσέτι νά άναλάβη νά πορίζη και εις τούς άλλους πολιτας εκείνα, τών όποιων έχουσιν ανάγκη» και εις αυτόν μέν νά έλλείψωσι πολλά έξ όσων θέλει, όταν δέ γίνη άρχων τής πόλεως, ένάν δέν κατορθώση όλα όσα θέλει ή πόλις, νά τιμωρήται ένεκα τούτου, πώς δέν είναι μεγάλη άνοησία; Άφού, ως γνωστόν, αι πόλεις έχουν τήν άξίωσιν νά μεταχειρίζωνται τούς άρχοντάς των, όπως άκριβώς έγώ τούς δούλους μου».

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Οι μακροχρόνιοι ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐξασθένησαν τούς Έλληνες. Ἡ Θήβα δέν εἶχε τόν πλοῦτο οὔτε τόν πολιτισμό οὔτε τό ἱστορικό παρελθόν τῶν Ἀθηνῶν, γιά νά δημιουργήσει ἐξουσία παρόμοια μέ ἐκείνη τῆς Ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας. Ἄλλωστε ὁ Ἐπαμεινώνδας πέθανε, χωρίς νά ἀναδειχθεῖ ἄλλος Θηβαῖος ἐφάμιλλός του. Οἱ Ἀθηναῖοι δέ μπόρεσαν νά διατηρήσουν τή συμμαχία τους, περνοῦσαν ἄλλωστε περίοδο πολιτικῆς κατάρπτωσης. Μετά τήν ἐξασθένηση τῆς Θήβας ἡ πολιτική κατάσταση στήν Ἑλλάδα θρῆσκόταν σέ χάος. Ἀπό τήν ἀναρχία ἐπιωφελήθηκε ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος, γιά νά ἐπέμβει στή νότια Ἑλλάδα. Πολλοί διορατικοί Έλληνες, ὅπως ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλάτων καί ὁ Ἰσοκράτης ἐβλεπαν μέ ἀγωνία τόν ἀλληλοσπαραγμό, στόν ὁποῖο ὀδηγοῦσε τούς Έλληνες ὁ τοπικισμός. Στήν περίοδο πού ὁ Φίλιππος ζοῦσε στή Θήβα ὁμηρος εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅτι, ὅταν μιά ἑλληνική πόλη ἐξασθενοῦσε, οἱ ἄλλες ἔχαιραν. Νωρίς φαίνεται σχεδίασε νά ἐνώσει τούς Έλληνες ὑπό τήν ἡγεμονία του. Ἡ ἐνωσή τους ἐπιβαλλόταν, γιατί οἱ Πέρσες δέν ἔπαιαν νά ἀναμειγνύονται στά ἐσωτερικά τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὁ Ἀθηναῖος ρήτορας Ἰσοκράτης θεώρησε κατάλληλο τό Φίλιππο, γιά νά ἡγηθεῖ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας τελικά πέτυχε νά τούς ἐνώσει, ἀλλά ἡ δολοφονία του διέκοψε τή δράση του. Τήν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν, πού θά σταθεροποιῶσε τήν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, συνέχισε ὁ νεαρός γιός του Φίλιππου Ἀλέξανδρος, δίκαιότερα ἀπό κάθε ἄλλον στήν ἱστορία ὀνομάστηκε ὁ Ἀλέξανδρος Μέγας, ὄχι τόσο γιατί κατέλυσε σέ σύντομο χρόνο τή μεγάλη περσική αὐτοκρατορία, ὅσο γιατί πρῶτος καί μόνος στήν ἱστορία προσπάθησε νά συγχωνεύσει τόν Ἀνατολικό μέ τό Δυτικό κόσμο. Ἡ συγχώνευση αὐτή πέτυχε. Οἱ συνέπειές της ἦταν κοσμοϊστορικές.

Ι. ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ ἀρχαιότερη Μακεδονία. Ἡ Μακεδονία λόγω τῆς γεωγραφικῆς της διαμόρφωσης καί τῶν ἐπιδρομῶν πού ἔκαναν στό ἔδαφός της ἀπό τά Βόρεια οἱ Ἰλλυριοί, οἱ Θράκες καί οἱ Παῖονες δέ συμβάδισε χρονικά μέ τήν ἐξέλιξη τῆς νοτιότερης Ἑλλάδας. Ὁ ὄγκος τοῦ Βερμίου, πού ἀπλώνεται μέ κατεύθυνση ἀπό Β. πρὸς Ν. τή χῶριζε στήν Ἄνω Μακεδονία (σημερινή Δυτική) καί τήν Κάτω (σημερινή κεντρική Μακεδονία). Ἡ Ἄνω Μακεδονία, μέ μεγάλη ὑψομετρική διαφορά, ἦταν κατάλληλη γιά κτηνοτροφία, ἐνῶ ἡ παραθαλάσσια Μακεδονία μέ τίς εὐφορες πεδιάδες, πού ἀρδεύονται ἀπό τόν Ἀξιό καί τόν Ἀλιάκμονα, προσφερόταν στή γεωργία. Ἡ χῶρα δέν εἶχε κατάλληλα λιμάνια. Ἐτσι οἱ παλιότεροι κάτοικοί της ἦταν κτηνοτρόφοι καί γεωργοί. Οἱ Ἀργεάδες, βασιεῖς τῆς Μακεδονίας ἀπό τόν 7^ο αἰ. π.Χ., θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τους ἀπόγονους τοῦ Ἡρα. λῆ καί τοῦ Δία. Οἱ Ἑλλανοδίκες στήν Ὀλυμπία ἀναγνώριζαν τό δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς τους στούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες. Ἡ μακεδονική γλῶσσα ἦταν ἑλληνική διάλεκτος ἀρχαιότερης μορφῆς. Ἀπό τόν 6^ο καί 5^ο αἰ. ἤδη π.Χ. ἡ Θεσσαλομακεδονική Σχολή στή γλυπτική τέχνη παρουσιάζει τεχνοτροπία ὅμοια μέ τήν τέχνη τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων. Τά θέματά της μάλιστα εἶναι παρόμοια.

Μέρος άνασκαφής ιδιωτικών οικημάτων στην Πέλλα. Στο βάθος τό σύγχρονο χωριό Πέλλα. Κάτω από τά σπία του πρέπει νά βρίσκονται τά σπουδαιότερα έρείπια τής άρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας.

Όμοιότητα ύπάρχει καί στά νομίσματα, στην κεραμεική, στη χρυσοχοία καί στη ζωγραφική, πού τήν άκμή της στην Μακεδονία φανερώνουν οι έξαιρετικές τοιχογραφίες τής Βεργίνας.

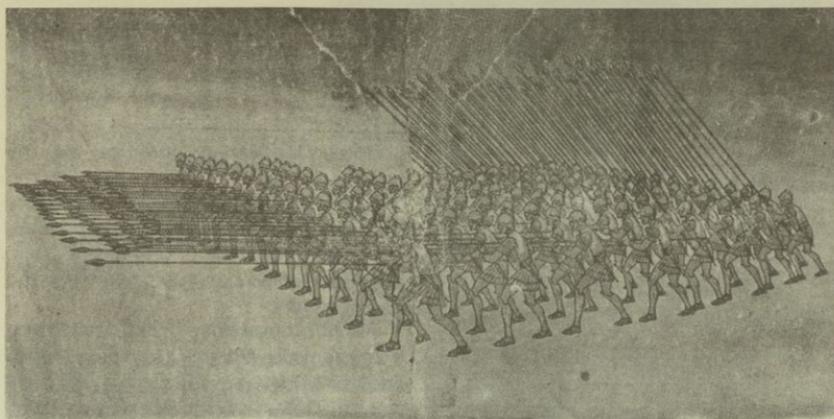
Οι Μακεδόνες λάτρευαν τούς Όλύμπιους θεούς καί ιδιαίτερα τό Δία. Είχαν τέλος τά ίδια ήθη καί έθιμα μέ τούς νότιους Έλληνες. Τήν άγάπη του γιά τούς άγώνες, πού διοργάνωνε ο Μέγας Άλέξανδρος καί στίς δύσκολες άκόμη φά-

σεις τής έκστρατείας του στην Άσία, τήν είχε κληρονομήσει από τή μακροχρόνια μακεδονική παράδοση.

Άνάμεσα στους παλιότερους βασιλιάδες τής Μακεδονίας ο Άλέξανδρος ο Α΄ (498-454 π.Χ.) έγινε ο θεμελιωτής τής ένότητάς της ένοποιώντας τήν Άνω καί τήν Κάτω Μακεδονία. Τό 496 π.Χ. πήρε μέτρος στους Όλυμπιακούς άγώνες, όπου διακρίθηκε σέ άγώνα δρόμου. Ο Άρχελαος (413-399 π.Χ.) έκανε αλλαγές στην διοίκηση καί, γιά νά αναπτύξει τό έμπόριο, μετέφερε τήν πρωτεύουσα από τίς Αιγές (Βεργίνα ή Έδεσσα) στην Πέλλα, όπου στην λίμνη της έφταναν τά πλοία από τον

Αυτός ο κρατήρας πού βρέθηκε σέ μακεδονικό τάφο στο Δερβένι, έξω από τή Θεσσαλονίκη, βεβαιώνει τό ψηλό επίπεδο τής τέχνης τής Μακεδονίας. Τά πρόσωπα στίς λαβές του άγγελίου δείχνουν ότι είχε άπονημθεί τσιω σέ ήθσοιό πού νίκησε σέ δραματικό άγώνα.

Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα ἦταν δημιούργημα τοῦ Φιλίππου. Οἱ ἄνδρες τῆς ἦταν ὀπλισμένοι μὲ μακρὸ δόρυ κατασκευασμένο ἀπὸ εὐκαμπτο καὶ ἐλαφρὸ ξύλο κρανιαῖς. Οἱ ἄνδρες τῶν 4 πρώτων σειρῶν κρατοῦσαν τὴ σάρισα ὀριζόντια, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἀδιαπέραστο τείχος. Στὶς πρὸς πίσω σειρὲς κρατοῦσαν τὶς σάρισις πρὸς τὰ πάνω μὲ ἐλαφριά κλίση. Σ' αὐτὸ τὸ κάθετο φράγμα τῶν δορῶν ἀναχαιτίζονταν ἡ ὀρμὴ τῶν ριπτομένων ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ βλημάτων (ἀκοντίων, βελῶν, καὶ λίθων). Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα στὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας τὸ 338 π.Χ. εἶχε παραταχθεῖ σὲ βάθος 10 ἀνδρῶν. Ἀργότερα τὸ βάθος τῆς ἔγινε 16 σειρὲς. Οἱ ἄνδρες τῶν πίσω σειρῶν συμπλήρωναν τὰ κενὰ πού δημιουργοῦσαν ὄσοι φονεύονταν ἢ τραυματίζονταν.

ποταμὸ Λουδία*. Ἀπὸ τότε οἱ Αἰγῆς παρέμειναν θρησκευτικὸ κέντρο καὶ τόπος ταφῆς τῶν Ἀργεαδῶν βασιλιάδων. Ὁ Ἀρχέλαος ἀγαποῦσε τὴ συνναστροφὴ μὲ σοφοὺς καὶ καλλιτέχνες. Στὸ παλάτι του, πού διακόσμησε ὁ ζωγράφος Ζεύξης, φιλοξενήθηκαν ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ ποιητὲς Ἀγάθων καὶ Τιμόθεος, ἐνῶ στὴν αὐλὴ τοῦ **Περδίκκα τοῦ Γ'** (365-359 π.Χ.), πού συνέχισε τὴν ἐκπολιτιστικὴ προσπάθεια τοῦ Ἀρχελαίου, ἐξῆσε ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος **Εὐφραῖος**, ἀπὸ τὸν Ὄρωπό. Ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης **Λεωχάρης** ἐργάστηκε στὴν Πέλλα, ὅπου ἔφτιαξε τὰ 5 χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', πού προορίζονταν γιὰ τὸ Φιλίππειο τῆς Ὀλυμπίας. Αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Μακεδονία ἀκολούθησε σύντομα στὸν πολιτισμὸ τῆν ὑπόλοιπῃ Ἑλλάδα.

Ὁ Φίλιππος ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία του. Ὄταν ὁ Φίλιππος πῆρε τὴν ἐξουσία (359 π.Χ.), οἱ περιστάσεις ἦταν κρίσιμες. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος προερχόταν ἀπὸ τὴ λαφυραγωγικὴ ἐπιδρομὴ τῶν Ἰλλυριῶν, Παϊόνων καὶ Θρακῶν. Ὁ Φίλιππος ἀναδιοργάνωσε τὸ πεζικὸ, δημιούργησε τὴν περίφημῃ μακεδονικὴ φάλαγγα καὶ ἐφοδίασε τὸ στρατὸ μὲ κατάλληλο πολιορκητικὸ ὕλικό, καταπέλτες, κριοὺς καὶ πολιορκητικούς πύργους Ὄργάνωσε μόνιμο στρατὸ μὲ ὑποχρεωτικὴ θητεία. Μὲ συνεχεῖς πορεῖες, ἀσκήσεις καὶ ψευτομάχες ἐμφύσησε πειθαρχία, φρόνημα καὶ ἐνότητα, πού εἶχαν ἐπίδραση καὶ στὸ λαό.

Τὴ μακεδονικὴ φάλαγγα, σχηματισμὸ πεζῶν σὲ 6 σειρὲς, πού ἦταν ὀπλισμένοι μὲ δόρυ μήκους 6 μ., τὴ σάρισα, ξίφος καὶ μικρὴ ἀσπίδα, πλαισιῶνε μὲ ἵππικό καὶ ἐλαφρὸ πεζικὸ. Στὴ μάχη ἐπιδίωκε ρῆγμα ἐξαπολύοντας σφοδρὴ ἐπίθεση τοῦ ἵππι-

* Στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Πέλλας θρέθηκε ἀποθάβρα μὲ κρῖκους πρόσοδεσης πλοίων.

Ἄνασκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της ἔχαν δάπεδα στολισμένα μέ ἄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτοῦ τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

ἡσκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της ἔχαν δάπεδα στολισμένα μέ ἄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτοῦ τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

ἡσκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της ἔχαν δάπεδα στολισμένα μέ ἄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτοῦ τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

ἡσκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της ἔχαν δάπεδα στολισμένα μέ ἄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτοῦ τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

ἡσκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της ἔχαν δάπεδα στολισμένα μέ ἄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτοῦ τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

Ἐπιστολές τοῦ Ἰσοκράτη πρὸς τὸ Φίλιππο. Ἐνὼ στήν Ἀθήνα ὁ Δημοσθένης

* Ὁ Στέφ. Βυζάντιος ἀναφέρει 70 μακεδονικὲς πόλεις, ἐνὼ οἱ ἀνασκαφές πού ἐγίναν στήν Καλαμαριά, στήν Καλίνδοια, στὸ Δίο, στήν Πέλλα καί στήν Ἐδεσσα θεβαιῶνων ὑπαρξὴ πόλεων ἀπὸ τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. στὴ Μακεδονία. Οἱ ἐπιπεδόμορφοι λόφοι στὶς ὑπάρχειες τοῦ Παγγαίου πρέπει νὰ κρῖθουν ἐπίσης λησμονημένες μακεδονικὲς πόλεις.

Ἀναπαράσταση τοῦ τάφου ποῦ βρέθηκε πρόσφατα στή Βεργίνα. Ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις ὅτι πρόκειται γιὰ τόν τάφο τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', πατέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τό θέλος δείχνει τόσημεῖο ἀπό ὅπου μῆταν στόν τάφο οἱ ἀρχαιολόγοι, γιὰ νά ἀνακαλύψουν τίς χρυσές ὀστεοθήκες, τόν ἐξαιρετικῆς τέχνης χρυσοῦ θώρακα, τίς κνημίδες καί πολλά ἄλλα σπουδαία ἐυρήματα.

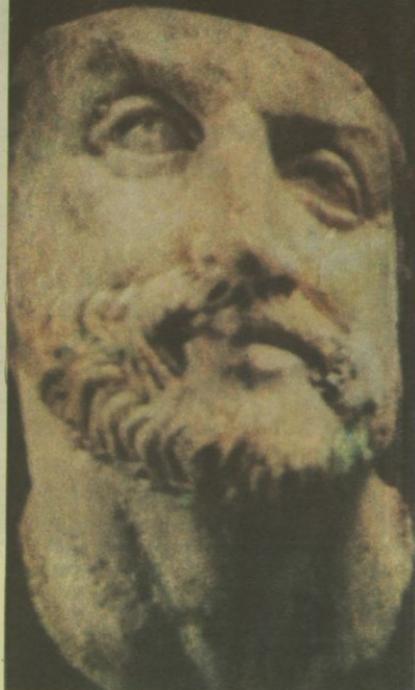

ἀγωνίζοταν κατά τῶν «φιλιππιζόντων», ὁ Ἀθηναῖος ρήτορας Ἴσοκράτης συμβούλευε μέ ἐπιστολές τό Φίλιππο νά ἐνώσει τίς ἑλληνικές πόλεις, γιὰ νά ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν Περσῶν. Τή Φιλοκράτειο συνθήκη, ποῦ ὁ Δημοσθένης ὀνόμαζε ἀνάξια τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἴσοκράτης τή θεώρησε ἀνάξια τῆς παράδοσης τῶν δύο μεγάλων ἑλληνικῶν κρατῶν. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς συνθήκης ὁ Ἴσοκράτης ἐπανῆλθε στό πρό 40 ἐτῶν πανελλήνιο κήρυγμα, ποῦ βρίσκουμε στόν Πανηγυρικό του λόγου. Τήν ἔνωση δηλαδή τῶν Ἑλλήνων καί τήν ἐκστρατεία κατά τῶν Περσῶν.

Οἱ συμβουλές τοῦ Ἴσοκράτη στό Φίλιππο ἦταν πράγματι ὅ,τι ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις. Ἡ πραγματοποίησή τους θά ἀνάγκαζε τοὺς Ἕλληνες νά τερματίσουν τό μακροχρόνιο ἐμφύλιο σπαραγμό, ποῦ τοὺς εἶχε ἐξαθλίψει οἰκονομικά καί δημογραφικά. Ἐπιπλέον εἶχαν παρακμάσει ἐξαιτίας τοῦ πολέμου καί τά πολιτεύματα. Σέ ἀρκετές πόλεις εἶχαν κυριαρχήσει οἱ ὀλιγαρχικοί μέ ἀποτέλεσμα τά κτήματα, καί σέ μερικές περιπτώσεις καί τά πολιτικά δικαίωματα, νά ἔχουν περιέλθει στά χέρια λίγων. Ὑπῆρξαν καί πόλεις ποῦ ὀλιγανδρία ὅπως π.χ. ἡ Σπάρτη. Ἀλλά ὁ ἐμφύλιος πόλεμος δέν εἶχε ἀκόμη τελειώσει.

Χαιρώνεια (338 π.Χ.). Μέ πρόοχημα νά τιμωρήσει τοὺς Λοκρούς, ποῦ εἶχαν κατηγορηθεῖ ὅτι καλλιέργησαν κτήματα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ὁ Φίλιππος προέλασε στήν Ἐλάτεια. Ἀπό ἐκεῖ ὁ δρόμος ἦταν ἐλεύθερος πρὸς τή Βοιωτία καί τήν Ἀττική. Ἐπειτα ἀπό παρότρυνση τοῦ Δημοσθένη οἱ Ἀθηναῖοι συμμάχησαν μέ τοὺς Θηβαίους, ἀναγνωρίζοντας γιὰ πρώτη φορά τή βιοιωτική κυριαρχία τους. Σέ λίγο στή Χαιρώνεια 32.000 Μακεδόνες ἀντιμετώπισαν 30.000 Ἀθηναίους, Θηβαίους καί συμμάχους τους (Ἀχαιοὺς, Κορίνθιους, Εὐβοεῖς). Στή μάχη διακρίθηκε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μακεδονικοῦ ἰππικοῦ σέ ἡλικία 18 ἐτῶν. Ὁ Φίλιππος ἀκολουθώντας τήν τακτική τοῦ Ἐπαμεινῶνα ἀραίωσε τή δεξιὰ του παράταξη, γιὰ νά διασπάσει τοὺς συμμάχους. Ὄταν, ὅπως τό ἐπέδιδωξε, οἱ Ἀθηναῖοι ποῦ εἶχαν παραταχθεῖ ἀπέναντι στή δεξιὰ του πτέρυγα προέλασαν, δημιουργήθηκε ρῆγμα στή συμμαχική παράταξη. Διεισδύοντας στό ρῆγμα ὁ Ἀλέξανδρος πλευροὶψῆσε καί ἐξόντωσε τή Θηβαϊκή φάλαγγα. Ἡ ἐπέλαση τοῦ ἰππικοῦ τήν κατάλληλη στιγμή πρωτοκαθερίωθηκε στή Χαιρώνεια καί τελειοποιήθηκε ἀργότερα ἀπό τόν Ἀλέξανδρο. Τόν μιμήθηκαν ἔπειτα μεγάλοι στρατηγοὶ σ' ὅλες τίς ἐποχές ἀκόμη καί στή δική μας. Στό χῶρο τῆς μάχης ὁ Λέων τῆς Χαιρώνειας μᾶς θυμίζει σήμερα τήν ἀνδρεία τῶν ἀνδρῶν τοῦ θηβαϊκοῦ Ἴερου λόχου, ποῦ δέν ὑποχώρησαν καί ἔπεσαν μέχρι ἐνός.

Μετά τή νίκη του ὁ Φίλιππος συγκάλεσε πανελλήνιο συνέδριο στήν Κόρινθο (337 π.Χ.), ποῦ τόν ἀνακήρυξε εὐεργέτη καί ἡγεμόνα τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν βαρβάρων. Ἐπακολούθησε ἡ δολοφονία του στή Μακεδονία, στό θέατρο τῶν Αἰγῶν, στή διάρκεια τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τήν ἐκστρατεία κατά τῆς Ἀσίας (336 π.Χ.).

Στόν άούλητο βασιλικό τάφο τής Βεργίνας θρέθηκαν καί πέντε κεφαλάκια από έλεφαντοστό. Πιστεύεται ότι παριστάνουν τά μέλη τής βασιλικής οίκογένειας του Φιλίππου. Στο είκονιζόμενο κεφαλάκι του τάφου τής Βεργίνας διακρίνονται τά προσωπικά χαρακτηριστικά του Φιλίππου. Στο σκόπιμα μεγεθυμένο δεξί μάτι ό καλλιτέχνης άποδίδει έντυπωσιακά τό τραύμα που είχε δεχτεί σ' αυτό ό Φίλιππος. Τό μικροσκοπικό αυτό έργο είναι χαρακτηριστικό του ρεαλισμού που θά κυριαρχήσει σέ λίγο άπόλυτα στή διάρκεια τής έλληνιστικής περιόδου.

Ό Άλέξανδρος συνεχίζει τό έργο του Φιλίππου. Ό Άλέξανδρος διαδέχτηκε τό Φίλιππο σέ ηλικία 20 ετών. Είχε ήδη δείξει τή δυνατή προσωπικότητα καί τόν όρμητικό χαρακτήρα του. Ό τρόπος όμως που άντέδρασε στίς δυσκολίες των πρώτων ήμερών τής βασιλείας του ξάφνιασε όλους. Άφου πρώτα στράφηκε κατά των άνταπειτητών του θρόνου,

προχώρησε μέ στρατό στήν Κόρινθο, όπου σέ νέο συνέδριο οι άντιπρόσωποι των έλληνικών πόλεων, έκτός από τή Σπάρτη, ανακήρυξαν τό νεαρό ήγέτη άρχιστράτηγο των Έλλήνων στήν έκστρατεία κατά των Περσών. Μετά έκστράτευσε έναντίον των βαρβάρων, που είχαν άρχισει νά κινούνται στό Βορρά. Τότε έμαθε ότι οι Θηβαίοι έπαναστάτησαν. Μέ άπίστευτη ταχύτητα επέστρεψε στή Θήβα, κατάπνιξε τήν εξέγερση καί κατάσκαψε τήν πόλη εξαιρώντας τήν Καδμεία, τούς ναούς καί τήν οίκια του Πινδάρου, ό όποιος είχε ύμνησει τή νίκη του Άλεξάνδρου του Α' στήν Όλυμπία. Έπειτα, άφου οι εκπρόσωποι των πόλεων ανανέωσαν στόν Ίσθμό τήν έμπιστοσύνη τους στό πρόσωπό του, επέστρεψε στή Μακεδονία.

2. ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μέ σκοπό νά έλευθερώσει τίς έλληνικές πόλεις τής Μ. Άσίας καί νά σταματήσει γιά πάντα τίς περσικές παρεμβάσεις ό Άλέξανδρος ξεκίνησε από τήν Πέλλα μέ 30.000 πεζούς καί 5.000 ίππεις. Όταν έφτασε στήν Άσία, θυσίας στόν τάφο του Άχιλλέα στήν Τροία κι όδήγησε τό στρατό του στό Γρανικό ποταμό. Έκει έδωσε τήν πρώτη του μάχη έναντίον 20.000 Περσών καί Ισάριθμων Έλλήνων μισθοφόρων του τότε βασιλιά τής Περσίας Δαρείου Γ' του Κοδομανού. Ό ήρωισμός των Μακεδόνων καί ή θυελλώδης επέλαση του Άλεξάνδρου χάρισαν στήν έλληνική παράταξη τή νίκη (334 π.Χ.). Στή διάρκεια τής μάχης ό στρατηγός Κλείτος έσωσε τόν Άλέξανδρο από φονικό χτύπημα του Πέρση στρατηγού Σπιθριδάτη. Τριακόσιες άσπίδες από τά περσικά λάφυρα άφιέρωσε ό Άλέξανδρος στόν Παρθενώνα*. Άφου άπελευθέρωσε έπειτα τίς

*Άκόμη σώζονται τά σμάρδια που έγιναν στό μάρμαρο του έπιστύλιου γιά τή στερέωσή τους.

Στό Μουσείο του Βερολίνου βρίσκεται τό χρυσό αυτό περίσππο (μενταγιόν) μέ τά ώραία χαρακτηριστικά του Μ. 'Αλεξάνδρου. 'Ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους.

έλληνικές πόλεις στά παράλια τής Μ. 'Ασίας, κατευθύνθηκε στό έσωτερικό της. Στό Γόρδιο, κόβοντας μέ τό σπαθί του τό «Γόρδιο δεσμό» έδειξε στους λαούς τής 'Ασίας ποιός ήταν ό κυρίαρχός της καί ταυτόχρονα τή γνωστή έτοιμότητά του.

Στή μάχη τής 'Ισσοῦ (333 π.Χ.) ό Δαρείος αντιμετώπισε προσωπικά τόν 'Αλέξανδρο μέ 400.000 στρατό. Σίγουρος γιά τή νίκη του ή γιά νά έμψυχώσει τούς άνδρες του, ό βασιλιάς τών Περσών είχε φέρει στό πεδίο τής μάχης τήν οικογένειά του. Έκανε όμως τό λάθος νά πολεμήσει στό στενή πεδιάδα τής 'Ισσοῦ, όπου δέν μπορούσε νά έκμεταλλευτεί τήν αριθμητική ύπεροχή του. Μπρός στην άνωτερη στρατηγική καί τήν όρμή του 'Αλεξάνδρου αναγκάστηκε νά ύποχωρήσει έγκαταλείποντας τήν οικογένειά του. Στά μέλη τής βασιλικής οικογένειας ό 'Αλέξανδρος φέρθηκε μεγαλόψυχα.

'Ακολούθησε ή κατάληψη τής Φοινίκης. 'Η όχυρή Τύρος, κτισμένη σέ νησί, άντιστάθηκε 7 μήνες. Μέ έπιχωμάτωση τής θάλασσας ό 'Αλέξανδρος κατόρθωσε νά τήν καταλάβει. Θυμήθηκαν τότε τήν προφητεία του 'Ιεζεκιήλ, ότι ή Τύρος θά καταστρεφόταν από τό χώμα της (Παλαιά Διαθήκη ΚΖ, 7). 'Ακολούθησε ή ύποταγή τής Παλαιστήνης καί τής Αιγύπτου, όπου δέχτηκαν οι Αιγύπτιοι τόν 'Αλέξανδρο ως έλευθερωτή τους από τούς Πέρσες. Έκείνος σεβάστηκε τόν πολιτισμό τους. Μέ μοναδική διορατικότητα έκτισε στίς έκβολές του Νείλου τήν 'Αλεξάνδρεια, πού τόσο σύντομα θά γινόταν κέντρο του παγκόσμιου έμπορίου καί φάρος του έλληνικού πολιτισμού στό έπίκαιρο γεωγραφικά σημείο, όπου ή 'Αφρική ένώνεται μέ τήν Εύρώπη καί τήν 'Ασία.

Στή μάχη τών Γαυγαμήλων (331 π.Χ.), άνατολικά του ποταμού Τίγρη, ό 'Αλέξανδρος, ένισχυμένος μέ νέες δυνάμεις από τήν 'Ελλάδα, αντιμετώπισε τό κο-

Τά εύρήματα του άούλητου τάφου τής Βεργίνας περιελάμβαναν δύο χρυσές λάρνακες συνολικού θάρους 20 κιλών, 2 ζεύγη κνημίδων, άσπίδα, θώρακα, διάδημα, πολλά άγγεία καί τή χρυσή φάβρα τής φωτογραφίας.

Λεπτομέρεια από τό ψηφιδωτό τής Πομπηίας πού εικονίζει τή μάχη τής Ίσσοῦ. Στά μάτια τοῦ Βουκεφάλα ὁ καλλιτέχνης πέτυχε νά ἀποτυπώσει τήν ἔνταση τῆς μάχης, ἐνῶ στήν ἔκφραση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπέδωσε τή μεγάλη σημασία μιάς στιγμῆς ἀποφασιστικῆς γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα.

πυρπόλησης τῶν Ἀθηνῶν τό 480 π.Χ. Μέ τήν πράξη του αὐτή θερμάτισε τήν ἐκδικητική φάση τοῦ πολέμου. Στό ἐξῆς ἡ ἐκστρατεία θά ἀλλάζε μορφή, γιά νά πάρει στό τέλος τό χαρακτηρισμό «τῆς ἐνοπλῆς ἐξερευνησης».

Τήν Ἀνοιξη τοῦ 330 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος προέλασε στά Ἐκβάτανα. Ἐκεῖ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς του βρῆκαν μέσα στό ἄρμα του βαριά τραυματισμένο τό Δαρεῖο. Ὡστόσο νά φτάσει ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ μέγας βασιλιάς εἶχε ξεψυχήσει. Τόν

λοοσιαῖο στράτευμα πού συγκέντρωσε ὁ Δαρεῖος. Ἄφου ἐξουδετέρωσε μέ τέχνασμα τόν κίνδυνο τῶν δρεπανηφόρων περσικῶν ἀρμάτων, μέ ριψοκίνδυνες ἐπελάσεις πλευροκόπησε τελικά τό Δαρεῖο καί τόν ἀνάγκασε νά τραπεῖ καί πάλι σέ φυγή. Ἡ περσική στρατιά διαλύθηκε. Μέ ραγδαία προέλαση κατέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος ἔπειτα τίς μεγάλες περσικές πόλεις Βαβυλῶνα, Σοῦσα, Περσέπολη καί Πασαργάδες, Στά Σοῦσα βρῆκε καλλιτεχνήματα πού εἶχε λαφυραγωγῆσει ὁ Ξέρξης ἀπό τήν Ἀθήνα καί τά ἐπέστρεψε στούς Ἀθηναίους. Στήν Περσέπολη ἔκαψε τά ἀνάκτορα σέ ἀνταπόδοση τῆς

Συμβολή των Έλλνων

“Γραδύτα γὰρ τὸν Ἀλέξανδρον ἔφυγεν”

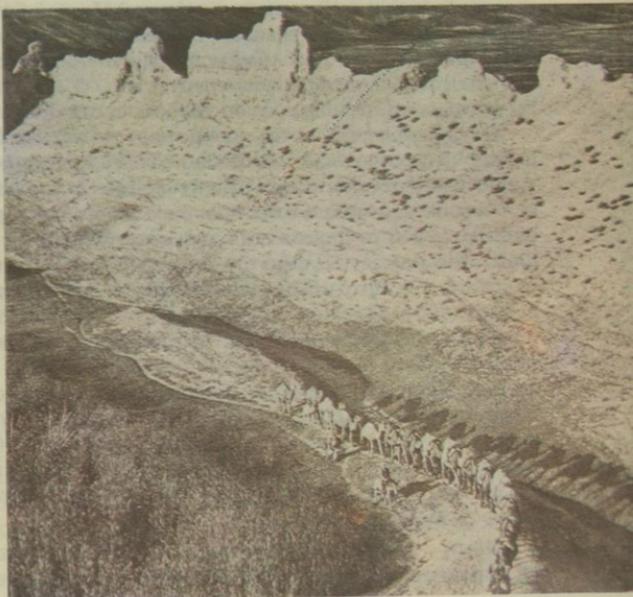
ἔθαψε τότε μέ τιμές καί αὐτοανακηρύχτηκε διάδοχος τῆς ἐξουσίας τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Τό Δαρεῖο δολοφόνησε ὁ Βῆσσοσ, σατράπης τῆσ Βακτριανῆσ, πού εἶχε διακριθεῖ στή μάχη στά Γαυγάμηλα. Ἄρχισε τότε μιά δραματική καταδίωξη τοῦ Βῆσσοσ, γιά νά μήν προλάβει νά ὀργανώσει νέα ἄμυνα. Ἀκολούθησε ἡ κατάκτηση τῆσ Ὑρκανίασ, τῆσ Παρθίασ καί τῆσ Ἀρείασ.

Τόν χειμῶνα τοῦ 330/29 π.Χ. μπῆκε στή Βακτριανή καί περνώντας τό ὄροσ Ἰνδοκούς (Ἰνδικό Καύκασο) κατέθηκε στήν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ὡξου. Ὁ Βῆσσοσ, πού εἶχε πάρει τό περσικό στέμμα, κατέφυγε στή Σογδιανή. Ὁ στρατηγός Πτολεμαῖοσ μέ τό ἀπόσπασμά του, μετά ἐξαντλητική καταδίωξη, συνέλαβε τελικά τό σφετεριστή. Ὁ Ἀλέξανδροσ τόν ἔστειλε στά Βάκτρα, ὅπου καταδικάστηκε σέ θάνατο μέ βασανισμό ἀπό περσικό δικαστήριο συγγενῶν τοῦ Δαρεῖου.

Ὁ Ἀλέξανδροσ προχώρησε ἔπειτα ἀκόμη μακρύτερα, στήν κοιλάδα τοῦ Ἰαξάρτη, ὅπου ἴδρυσε τήν Ἀλεξάνδρεια τήν ἐσχάτη (σήμερα Λενιναμπάντ). Δυό χρόνια περίπου χρειάστηκε ἐκεῖ, γιά νά ὑποτάξει τίς ντόπιεσ πολεμικέσ φυλέσ, πού ἀποφεύγοντασ τό κύριο ἑλληνικό στράτευμα κτυποῦσαν καί ἐξόντωναν τά μεμονωμένα ἀποσπάσματα ἢ ρίχονταν στίς ἑλληνικέσ φρουρέσ. Χρησιμοποιώντας τήν πολεμική τακτική τῶν ντόπιων καθώς καί ντόπια ἄλογα ἀναπροσάρμοσε τήν πολεμική του τακτική στό γεωγραφικό περιβάλλον τοῦ τόπου καί κατόρθωσε τελικά νά τοῦσ ὑποτάξει. Στό διάστημα αὐτό παντρεύτηκε τήν ἀσύγκριτη σέ ὀμορφιά Ρωξάνη, κόρη ἄρχοντα τῆσ Σογδιανῆσ, καί υἱοθέτησε ἀνατολικέσ συνήθειεσ, ὅπωσ τό προσκύνημα,

Ἐρείπια τῶν Βάκτρων στό σημερινό Ἀφγανιστάν.

επιζητώντας πολιτιστική προσέγγιση με τούς ντόπιους. Ἡ πολιτική του αὐτὴ πέτυχε. Μέρος τῶν ἰθαγενῶν ἐντάχθηκε στὶς δυνάμεις του καὶ τὸ ἵππικό του ἐνισχύθηκε με τούς περίφημους Βακτριανούς ἵππους. Ἀλλὰ ταυτόχρονα ἄρχισαν οἱ πρῶτες δυσἀρέσκεις τῶν Μακεδόνων, πού κατέληξαν σὲ συνωμοσίες ἐναντίον του. Τότε καταδικάστηκε ἀπὸ μακεδονικὸ στρατοδικεῖο καὶ ἐκτελέστηκε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἵππικοῦ Φιλῶτας καὶ στὴ συνέχεια θανατώθηκε ὁ πατέρας του Παρμενίνας. Ἀργότερα, σὲ ἓνα συμπόσιο, ὁ Ἀλέξανδρος σὲ ἐξέπασμα ὀργῆς γιὰ δηκτικό ὑπαινιγμὸ τῆς μακεδονικῆς Κλεῖτο ὑπὸ ἐπήρεια μέθης. Σὲ λίγο ὀργανώθηκε συνωμοσία τῶν *παιδων*, βασιλικῶν δηλαδὴ σωματοφυλάκων, πού ἦταν γιοὶ ἀριστοκρατικῶν μακεδονικῶν οἰκογενειῶν. Γιὰ τὴν συνωμοσία αὐτὴ θανατώθηκε καὶ ὁ ἱστοριογράφος τῆς μακεδονικῆς αὐλῆς *Καλλισθένης*. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἂν οἱ συνωμοσίες ὀφείλονταν στὴ δυσἀρέσκεια τῶν Μακεδόνων, σὲ προσωπικὰ κίνητρα ἢ στὸν παλιὸ ἀνταγωνισμὸ τῆς μακεδονικῆς ἀριστοκρατίας γιὰ τὴν ἐξουσία. Ἐνα εἶναι πάντως βέβαιο: ὅσο ρίζωνε στὸν Ἀλέξανδρο ἡ ἰδέα τῆς κομοκρατορίας, τόσο λιγότευε ἡ ψυχικὴ του ἐπαφὴ με τούς Μακεδόνες. Ἴσως γιὰτὶ μοῖρα τῶν μεγάλων εἶναι νὰ πορεύονται τὸ δρόμο τους μόνοι.

Ἐκστρατεία τῶν Ἰνδιῶν. Τὸ 327 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔχοντας ἐνισχύσει σημαντικὰ τὸ στρατὸ του ξεκίνησε γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν Ἰνδιῶν. Ὁ Ἰνδὸς ἡγεμόνας *Ταξιλης* συμμάχησε με τὸν Ἀλέξανδρο. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρὸς *Πῶρος* ἐτοιμάστηκε νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει.

Τὸ Μάιο τοῦ 326 π.Χ. νίκησε τὸν Πῶρο στὸν παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ Ἰθάσση ἐξουδετερώνοντας με ἀπρόσμενη κυκλωτικὴ κίνηση τὴν ὑπεροχὴ τῶν Ἰνδῶν, πού στηρίζονταν στὸ πλήθος τῶν πολεμικῶν ἐλεφάντων. Μετὰ τὴν νίκη του ἴδρυσε τίς πόλεις *Βουκεφάλεια* καὶ *Νίκαια* καὶ προχώρησε ἀνατολικά. Πέρασε τὸν Ἀκεσίνη κι ἔφτασε στὸν ἀνατολικότερο παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ, τὸν Ἰφασση. Ἦθελε τώρα νὰ προχωρήσει, σύμφωνα με τίς τότε ἀντιλήψεις, στὴν ἄκρη τῆς γῆς καὶ νὰ γνωρίσει τίς γεωργικὲς γνώσεις τῶν ντόπιων στὴν κοιλάδα τοῦ Γάγγη. Ἀλλὰ οἱ στρατιῶτες του, ἐξαντλημένοι ἀπὸ τίς ἀτέλειωτες τροπικὲς βροχὲς στὴν ἀγνωστὴ κι ἀπομακρυσμένη χώρα, ἀρνήθηκαν πεισματικὰ νὰ προχωρήσουν. Με αὐτοὺς συμφώνησαν καὶ οἱ διοικητὲς καὶ οἱ πιὸ ἄμεσοι ἀκόμη συνεργάτες του. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγκάστηκε νὰ διατάξει ὑποχώρηση, ἀφοῦ φρόντισε νὰ ἱδρύσει στὰ Ἰνδικὰ ἐδάφη δύο σατραπείες.

Ἡ ἐπιστροφή ἦταν στὴν πραγματικότητα μιὰ νέα ἐκστρατεία. Με πλωτὰ μέσα ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ἐπλευσε ἀπὸ τὸν Ἰθάσση πρὸς τίς ἐκβολές του, ἐνῶ ἄλλα τμήματά του πεζοποροῦσαν στὶς ὄχθες του. Στὴ χώρα τῶν Μαλλῶν ὁ Ἀλέξανδρος κινδύνευσε παράτολμα στὴν πολιορκία μιᾶς πόλης βραχυμάνων καὶ τραυματίστηκε σοβαρά. Ἀφοῦ ἀνέρρωσε καὶ ὀργάνωσε τὴν περιοχὴ ἐγκαθιστώντας φρουρὲς καὶ ἱδρύοντας πόλεις, διέταξε τὸν ἀρχηγὸ τοῦ στόλου του καὶ φίλο του *Νέαρχο* νὰ πλεύσει δυτικὰ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν ὡς τίς ἐκβολές τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη. Με ἐντολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Νέαρχος χαρτογράφησε τότε τὰ παράλια τῆς Ἀραβικῆς θάλασσας καὶ συγκέντρωσε σπάνια ψάρια καὶ φυτὰ, ἀργότερα δὲ ἔγραψε τὸν *Παράπλουον*. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος με μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ προχώρησε ἀπὸ τὴ βορειῆ ἔρημο τῆς *Γεδρωσίας* (Βελουχιστάν). Βουλιάζοντας στὴν καφτὴ ἄμμο, ὑποφέροντας ἀπὸ τρομερὴ δίψα καὶ πείνα κι ἐγκαταλείποντας πίσω του ἄνδρες καὶ ζῶα, πού καταδικάζονταν σὲ φοβερὸ θάνατο στὴν ἔρημο, ὁ στρατὸς προχωροῦσε ἀργὰ ἀπὸ τὴν ἐξάντληση. Ἄλλο τμῆμα του ὑπὸ τὸν Κρατερὸ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ἀραχωσία. Τὸ 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔφτασε στὶς Πασαργάδες τερματίζοντας ἐκεῖ τὴ δεκαετὴ ἐκστρατεία του.

Ἡ στρατηγικὴ ἰκανότητά τοῦ Ἀλεξάνδρου. Θὰ τὴν ἀρκετοὶ ὁ θαυμασμοῦ τοῦ Μ. Ναπολέοντα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, γιὰ νὰ μᾶς πείσει γιὰ τὴ στρατηγικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ

νεαρού Μακεδόνα βασιλιά. Ο τρόπος που συνδύαζε τις επιθέσεις των διαφόρων στρατιωτικών σωμάτων, ή εκλογή της κατάλληλης στιγμής και θέσης, όπου εξαπέλυε τις θυελώδεις του επελάσεις, ή προσαρμογή της πολεμικής του τακτικής στο περιβάλλον, ή μέριμνα για τη ψυχαγωγία και τό φρόνημα των στρατιωτών που εκδηλωνόταν με συχνές γιορτές κι αγώνες, ή άσταμάτητη καταδίωξη του αντιπάλου, για να μη βρει καιρό να ανασυγκροτηθεί, ή πορεία με διασπασμένες κι ή έπιθεση με ένωμένες τις δυνάμεις του, όλα αυτά αποτελούν έπινοήσεις του 'Αλεξάνδρου, που μιμήθηκαν οί μεταγενέστεροι. Δέν προέλαυε επίσης ό 'Αλέξανδρος, άν δέν εξασφάλιζε πρώτα τά νώτα του κι άν δέν όργάνωνε, και μάλιστα αξιοθαύμαστα, τά έδάφη που είχε καταλάβει. Πρίν προχωρήσει, έστελνε πάντα άνιχνευτική έμπροσθοφυλακή. Οί σύγχρονοι στρατιωτικοί άπορούν όχι τόσο για τις κατακτήσεις του, όσο για τόν τρόπο που εξασφάλιζε τήν κυριαρχία του σέ εκτάσεις άχανείς. Στο θέμα αυτό μάς λείπουν δυστυχώς πολλές πληροφορίες. 'Αξιζει όμως να σημειωθεί ότι σέ άκατοίκτητες και έρημες περιοχές τής 'Ασίας έχουν έπισημανθεί ίχνη στρατοπέδων και φρουριών που είχε ίδρύσει ό Μ. 'Αλέξανδρος.

Η πολιτική του 'Αλεξάνδρου. Οί μυστικιστές και όνειροπόλοι, όπως ήταν ό 'Αλέξανδρος και όσοι γενικά συλλαμβάνουν σχέδια τολμηρά, δέν έχουν συνήθως τήν ικανότητα να τά εφαρμόσουν. Ο 'Αλέξανδρος όμως συνδύαζε τις δύο ικανότητες, όπως άπόδειξε και στήν τολμηρή για τήν έποχή του ίδιως προσπάθεια να συναδελφώσει τούς λαούς και να συγχωνεύσει τούς πολιτισμούς τους. Ο δάσκαλος του 'Αριστοτέλης τόν είχε μάθει να πιστεύει στήν άνωτερότητα του έλληνικού πολιτισμού. Πρέπει λοιπόν να γνωρίζε ότι δέν υπήρχε κίνδυνος να άφομοιωθεί ό έλληνικός πολιτισμός από τόν άσιατικό, άλλ' ότι θα συνέβαινε τό αντίθετο, όπως και πράγματι κατά βάση συνέβη.

Μόλις τέλειωσε τις πολεμικές επιχειρήσεις αντιμετώπισε τό πρόβλημα πώς να κρατήσει στήν έξουσία του τήν άπέραντη άυτοκρατορία με τό μικρό στρατό του, που οί τάξεις του είχαν άλλωστε άραιώσει από τις άπώλειες, τήν έγκατάσταση παλαιμάχων στίς πόλεις που ίδρυε και από τήν τοποθέτηση φρουρών. Σ' αυτό τό πρόβλημα ή λύση ήταν μόνο μία: 'Αρμονικές σχέσεις με τούς ντόπιους. 'Εφαρμόζοντας έτσι ό 'Αλέξανδρος στήν πράξη τήν πολιτική τής συγχώνευσης όργάνωσε στα Σούσα μεγαλοπρεπείς γιορτές. Στή διάρκεια τους έγιναν όμαδικοί γάμοι 10.000 πολεμιστών του και 80 έταίρων. Ο ίδιος νυμφεύθηκε τή μεγαλύτερη κόρη του Δαρείου Βαρσίνη και ό 'Ηφαιστίων τή μικρότερη. Μεγαλύτερη σημασία είχε ή χρησιμοποίηση ντόπιων σέ υπεύθυνες διοικητικές θέσεις και στο στρατό. Παράλληλα ό 'Αλέξανδρος εκμεταλλεύτηκε τήν πίστη των 'Ασιατών για τή θεική καταγωγή τής βασιλικής του έξουσίας. Νέα αντίδραση των Μακεδόναυ αντιμετώπιστηκε στήν άρχη άυστηρά κι έπειτα με συμπόσιο συμπιλίωσης 9.000 προσώπων, όπου ό 'Αλέξανδρος ήπιε κρασί από τό ίδιο κύπελλο με τούς στρατιώτες του. Μετά τή συμπιλίωση 10.000 παλαίμαχοι έφυγαν για τή Μακεδονία, όπου κατά διαταγή του 'Αλεξάνδρου τούς άπένευμαν έξαιρετικές τιμές.

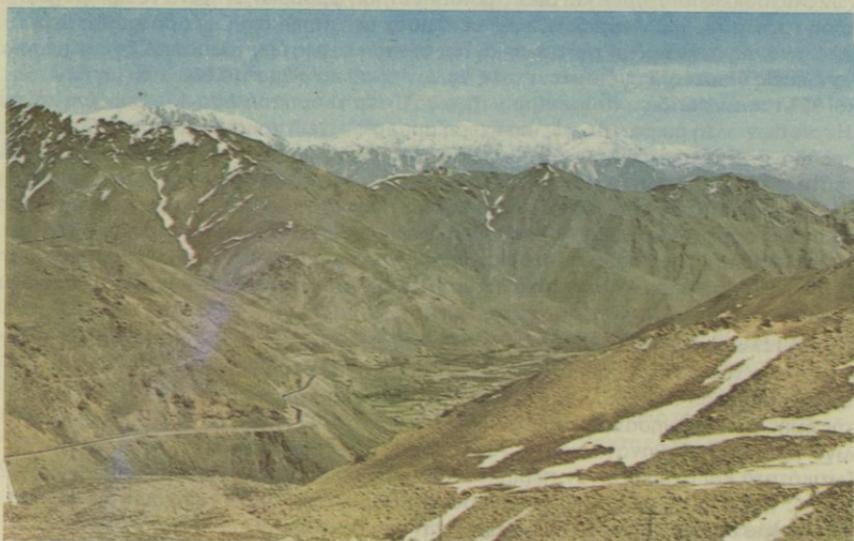
Τό τέλος του 'Αλεξάνδρου. Ο θάνατος του 'Ηφαιστίωνα στα 'Εκβάτανα (324 π.Χ.) κατάθλιψε τόν 'Αλέξανδρο. 'Εχει εκφραστεί ή γνώμη ότι ή θλίψη του για τό θάνατο του άγαπημένου του φίλου, μαζί με τις κακουχίες και τόν ύπερβολικά έντονο ρυθμό τής ζωής του, όδήγησαν τόν 'Αλέξανδρο στο θάνατο. Η γνώμη αυτή δέν στέκει, γιατί λίγο πρίν από τό θάνατό του ό 'Αλέξανδρος είχε ξανάβρει τή συνηθισμένη του ζωτικότητα και σχεδίαζε τόν περίπλου τής 'Αραβίας από τόν Περσικό κόλπο ως τό Σουέζ. Τήν άνοιξη του 323 π.Χ. έφθασε στή Βαβυλώνα, όπου τόν χαιρέτησαν πρεσβείες από όλο σχεδόν τόν τότε κόσμο άναγνωρίζοντάς τον κύριο τής 'Ανατολής. Τό

γεγονός αυτό θά ἐνίσχυσε τά σχέδιά του νά προχωρήσει στήν κατάκτηση τῆς Δύσης, γιατί ἄρχισε τότε νά ναυπηγῆ ἰσχυρό στόλο στή Βαθυλώνα κι ἄλλου. Οἱ τελευταῖες του μέρες πέρασαν μέ πυρετώδη προετοιμασία γιά τόν περίπλου τῆς Ἀραβίας. Τρεῖς ἐξερευνητικές ἀποστολές, πού εἶχε στείλει γιά τό σκοπό αὐτό, εἶχαν ἀποτύχει. Τόν ἴδιο καιρό ἐπλευσε στίς ἐκβολές τοῦ Εὐφράτη ἔχοντας σχέδια νά ἀλλάξει τό ροῦ του, γιά ἄρδευση νέων ἐδαφῶν. Λίγο μετά, στή διάρκεια γιορταστικῶν συμποσίων, προσβλήθηκε ἀπό ἰσχυρό πυρετό. Τό νοσογόνο κλίμα τῆς Βαθυλώνας τοῦ μετᾶδωσε φαίνεται ἐλονοσία βαριάς μορφῆς καί ἡ ἀρρώστια ἐπιδεινώθηκε, ἐπειδή συνέχισε τίς πρωινές θυσίες πού συνήθιζε καί τά λουτρά του. Ἀπό τίς *βασιλικές ἐφημερίδες*, τό ἐπίσημο δηλαδή ἡμερολόγιο τῆς αὐλῆς, βλέπουμε ὅτι ἡ ἐκστρατεία τῆς Ἀραβίας, παρά τόν ψηλό πυρετό του, τόν ἀπασχολοῦσε σχεδόν μέχρι τέλος. Χαιρετώντας μέ νεῦμα τούς παλιούς του συμπολεμιστές, καθῶς ἕνας - ἕνας περνοῦσαν ἀπό τήν ἐπιθανάτια κλίνη του, πέθανε στίς 13 Ἰουνίου τοῦ 323 π.Χ., πρὶν κλείσει τά 33 του χρόνια. Ἡ μορφή τοῦ Ἀλεξάνδρου γέμισε τόν κόσμο μέ κατάπληξη καί θαυμασμό. Τά κατορθώματά του μῆκαν στή μέχρι σήμερα ζωντανή παράδοση πολλῶν λαῶν. Γιατί ἦταν ὁ μοναδικός κατακτητής, πού οἱ κατακτήσεις του δέν ἔφεραν καταστροφές ἀλλά πολιτισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ἄν καί ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦλθε τόσο πρῶιμα, τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο ἦταν ἔρραστο. Λίγα δυστυχῶς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αὐτό. Οἱ σοφοί πού τόν συνόδευσαν, τά ἐπιστημονικά στοιχεῖα πού συγκέντρωσε, ἡ διαταγή

Ἄν ὁ Ἰνδικός Καυκάσος μέ τίς ἀτέλειωτες ὄροσειρές του. Ἐδῶ ὁ στρατός τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου χρειάστηκε νά πορευτῆ σέ ὑψόμετρο 2.000 μ. πάνω ἀπό 100 χιλιόμετρα ἀπόσταση. Τό πέρασμα τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου ἀποτελεῖ κατόρθωμα καί γιά ὀρειβατική ἀποστολή ἐξοπλισμένη μέ τά πρῶτα σύγχρονα τέλεια μέσα.

για τόν παράπλου πού έδωσε στό Νέαρχο, ή δίψα του νά γνωρίσει νέες μεθόδους καλλιέργειας στίς Ίνδιες, δίκαια έδωσαν στήν έκστρατεία του Μ. Άλεξάνδρου τό χαρακτηρισμό τής **ενοπλης εξερεύνησης**. Στόν Ίνδικό Καύκασο επιδόθηκε σέ κλιματολογικές καί γεωλογικές παρατηρήσεις. Στίς όχθες του Ώξου, στή Βακτριανή, ένδιαφέρθηκε γιά τό φλεγόμενο ύγρό (πρώτη μνεία πετρελαίου). Ειδικοί τεχνικοί τών μετάλλων διατάχθηκαν νά έρευνήσουν τά ινδικά όρυχεία, ένώ άλλοι έρευνητές σκορπίστηκαν στίς κοιλάδες τών ινδικών παραποτάμων, γιά νά συγκεντρώσουν πληροφορίες γιά τή ζωή τών Ίνδων. Από τούς «θηματιστές» μετρήθηκαν οί άποστάσεις πού διάνυσε ό στρατός του. Από τήν Αίγυπτο ό Άλέξανδρος έστειλε άποστολή στό Σουδάν, γιά νά μελετήσει τά αίτια τών πλημμυρών του Νείλου.

Έκτός όμως από τούς έπιστήμονες άκολουθούσαν τόν Άλέξανδρο μόνιμα ή μέ επισκέψεις καί στά βάθη άκόμη τής Ασίας, καλλιτέχνες θεάτρου, πού μέ άδρή άμοιθή παρουσίαζαν δράματα καί μουσικούς άγώνες μέ άπονομή βραβείων. Πολλούς ύποκριτές καλούσε από τήν Ελλάδα καί μάλιστα από τήν Αθήνα. Έτσι παντού όπου έφτανε ό έλληνομακεδονικός στρατός, μετάφερε μαζί του καί τήν φνοή της έλληνικής ζωής. Πρώτοι πού μάθαιναν τόν έλληνικό πολιτισμό καί γίνονταν φορείς του ήταν οί Πέρσες καί άλλοι Ασιάτες, πού είχαν πάρει αξιώματα στό περιβάλλον του Άλεξάνδρου.

Οί περιγραφές του Νεάρχου καί του Άνδρόθηνη, άρχηγού μίς από τίς άνιχνευτικές άποστολές πού έστειλε ό Άλέξανδρος γιά τόν περίπλου τής Αραβίας, διεύρυναν τούς όρίζοντες τής γεωγραφίας καί τής έθνογραφίας, ένώ παράλληλα πλούτισαν μέ νέες γνώσεις τή φυσική, τή ζωολογία, τή βοτανική καί τήν ιστορία. Τά μαθηματικά καί ή άστρονομία πήραν μεγαλύτερη εξέλιξη από τήν έπαφή του έλληνικού μέ τόν άνατολικό κόσμο. Μέ τήν ίδρυση έλληνικών πόλεων σέ έπίκαιρα σημεία τής Ασίας ό πολιτισμός τών Έλλήνων εισχώρησε στή ζωή τών λαών της. Η έλληνική ζωή καί σκέψη άφύπνισε τούς Ασιάτες από τήν άμάθεια, στήν όποία τούς κρατούσε ό περσικός ζυγός. Τεράστια ήταν ή ώφέλεια τών Ασιατών από τήν έπαφή τους μέ τίς νεοϊδρυμένες έλληνικές πόλεις, όπου οί παλαίμαχοι κι όσοι έποικοι ήλθαν άργότερα από τήν Ελλάδα έφεραν τά έλληνικά ήθη, τούς άγώνες, τήν αγορά, τίς ποικίλες εκδηλώσεις καί τήν τέχνη τους. Ο Ίσοκράτης πρώτος είχε συμβουλεύσει τό Φίλιππο νά ιδρύσει πόλεις στήν Ασία γιά τή θεμελίωση εκεί του έλληνικού πολιτισμού. ● **Άλέξανδρος πραγματοποίησε τή συμβουλή.** Η θέση τόσο τής Άλεξάνδρειας τής Αιγύπτου όσο καί τής Άλεξάνδρειας τής Συρίας (Άλεξανδρέττας) ήταν εκείνες πού έπρεπε γιά τήν έπιτυχία του σκοπού. Σέ 70 άνεβάζει ό Πλούταρχος τίς πόλεις πού έκτισε ό Άλέξανδρος στήν Ασία. Η έλληνική γλώσσα καί παιδεία άπλώθηκε παντού καί νέος πολιτισμός δημιουργήθηκε, γνωστός μέ τό όνομα **έλληνιστικός**. Η σημασία του γεγονότος ύπήρξε κοσμοϊστορική γιά τήν πορεία τής ανθρωπότητας, γιατί τήν προετοιμάσε νά δεχτεί άργότερα τό χριστιανισμό.

Τόν Άλέξανδρο άκολουθούσαν πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες καί τεχνικοί, πού τούς χρησιμοποιούσε καί στήν κατασκευή ειρηνικών έργων. Οί τεχνικοί αύτοί σχεδίασαν τίς έλληνικές πόλεις μέ τά βουλευτήρια, τίς αγορές, τούς ναούς, τά στάδια καί τίς άκρόπολεις. Κατασκεύασαν άκόμη λιμάνια, γέφυρες κι άρρευτικά έργα, ένώ οί καλλιτέχνες διακοσμούσαν καί τίς άσιατικές πόλεις μέ δικά τους άγάλματα. Έτσι τό πνεύμα καί ή τέχνη τών Έλλήνων άπλώθηκε από τήν Αίγυπτο καί τήν Αραβία μέχρι τόν Καύκασο καί τήν Κασπία.

* Φαίνεται ότι πολλές από τίς 70 πόλεις πού αναφέρει ό Πλούταρχος κτίστηκαν άργότερα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπεκτάθηκε ὡς τὶς Ἰνδίες. Ἐπὶ αἰῶνες διατηρήθηκαν ἐκεῖ στὴν ἀρχὴ Ἑλληνες καὶ ἔπειτα «ἑλληνίζοντες» ἡγεμόνες, πού ἔκοβαν ἑλληνικά νομίσματα καὶ φοροῦσαν ἑλληνικὲς ἐνδυμασίες. Ντόπιοι ἄρχοντες θυσίαζαν στοὺς βωμούς τῶν 12 θεῶν, πού ἔστησε ὁ Ἀλέξανδρος στὶς ὄχθες τοῦ Ὑφασθῆ ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Καὶ σήμερα ἀκόμη σὲ ἀπομονωμένες περιοχὲς τῶν Ἰνδιῶν καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν υπάρχουν φυλὲς πού χρησιμοποιοῦν παραφθαρμένες ἑλληνικὲς λέξεις, λατρεύουν τὴ μνήμη τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιμάχων του. Ὡς καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Βούδα σὲ ὀρισμένες περιοχὲς παρουσιάζουν ἐντονα τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης γιὰ αἰῶνες.

Τὸ κοσμοκρατορικό ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου κατάρρευσε σύντομα. Τὸ πολιτιστικό ὁμως ἦταν κοσμοϊστορικό καὶ αἰῶνιο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιζεῖ ἀκόμη στοὺς θρύλους, στὰ παραμύθια καὶ στὴν παράδοση πολλῶν ἐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν. Ἀκόμη καὶ μεγάλοι Πέρσες ποιητές, ὅπως ὁ Νιζαμί (1141 - 1203 μ.Χ.), ἔγραψαν ἔπη μὲ ἥρωα τὸν Ἀλέξανδρο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι μοναδικὸ στὴν ἱστορία καὶ δείχνει πᾶν ἀπὸ ὅλα τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ νεαροῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Στὶς πόλεις πού ἴδρυσε ὁ Ἀλέξανδρος στὴν Ἀσία ἀρχικὰ ἐγκαθιστοῦσε Ἑλληνες παλαίμαχους ἢ ἀνάπηρους ἢ ὄσους γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο εἶχαν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ-ὑπηρεσία. Μὲ τὸν καιρὸ συνέρρεαν τόσο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅσο κι ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας πολλοὶ Ἑλληνες, ἔμποροι, τεχνίτες, καλλιτέχνες, μικροεπιχειρηματίες γιὰ καλύτερη τύχη ἢ κι ἀπὸ τὴ μεταναστευτικὴ τάση πού χαρακτήριζε ἀπὸ παλιά τοὺς Ἑλληνες.

Ὁ Ἀλέξανδρος μερίμνησε γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο κατασκευάζοντας μεγάλους ἐμπορικοὺς δρόμους, διανοίγοντας διώρυγες καὶ βελτιώνοντας τὴν καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν μὲ ἀρδευτικά ἔργα καὶ τὴ συγκοινωνία μὲ τὴν κατασκευὴ γεφυρῶν καὶ λιμανιῶν.

Ἡ προσέλκυση μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων στὶς νέες πόλεις φανερῶνει τὴν οἰκονομικὴ τους εὐημερία, πού κατὰ θάση ὀφειλόταν στὴν βελτίωση τοῦ ἐμπορίου τῆς περιοχῆς καὶ στὴν καλύτερη ὀργάνωση καὶ διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων ἀπὸ

τοὺς Ἑλληνες. Οἱ περισσότερες πόλεις ἦταν αὐτόνομες ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ ἢ τοῦ διοικητῆ πού τὸν ἐκπροσωποῦσε. Οἱ μετανάστες εἶχαν πολλές διευκολύνσεις. Ἀπολάμβαναν πολιτικὰ προνόμια, εἶχαν φορολογικὲς ἀπαλλαγές καὶ ἔπαιρναν πλοῦσια κτήματα, γιὰ νὰ τὰ καλλιεργήσουν ἢ μεγάλες ἐκτάσεις, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν τὴν κτηνοτροφία τους.

Τὰ μέτρα αὐτὰ ἀπέφεραν σύντομα πλοῦσιους καρπούς στὸν τομέα τῆς οἰκονομίας καὶ δυνατότητες γιὰ μεγαλύτερη ἀκόμη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Οἱ σχέσεις πράγματι μὲ τὶς Ἰνδίες, τὴν Ἀραβία καὶ τὶς περιοχὲς τῆς Κασπίας θάλασσης ἔγιναν εἰς λίγο στενές.

Οι επιτυχίες αυτές του Άλεξάνδρου είχαν αντίκτυπο και στον κοινωνικό τομέα, όχι μόνο στην Άσία αλλά και στην Ελλάδα, που έστειλε στην Ανατολή πλήθος εμπόρων, τεχνιτών, επιστημόνων, πολεμιστών και ανθρώπων που αγαπούσαν την περιπέτεια.

5. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ. ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΣ. ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ

Συγκρούσεις των διαδόχων καταλήγουν στην ίδρυση ελληνιστικών κρατών. Η παγκόσμια μοναρχία που ίδρυσε ο Άλεξάνδρος δέν κράτησε πολύ. Μέ τη σειρά της άπότηχε κι αυτή νά άποκαταστήσει όμόνοια και ειρήνη.

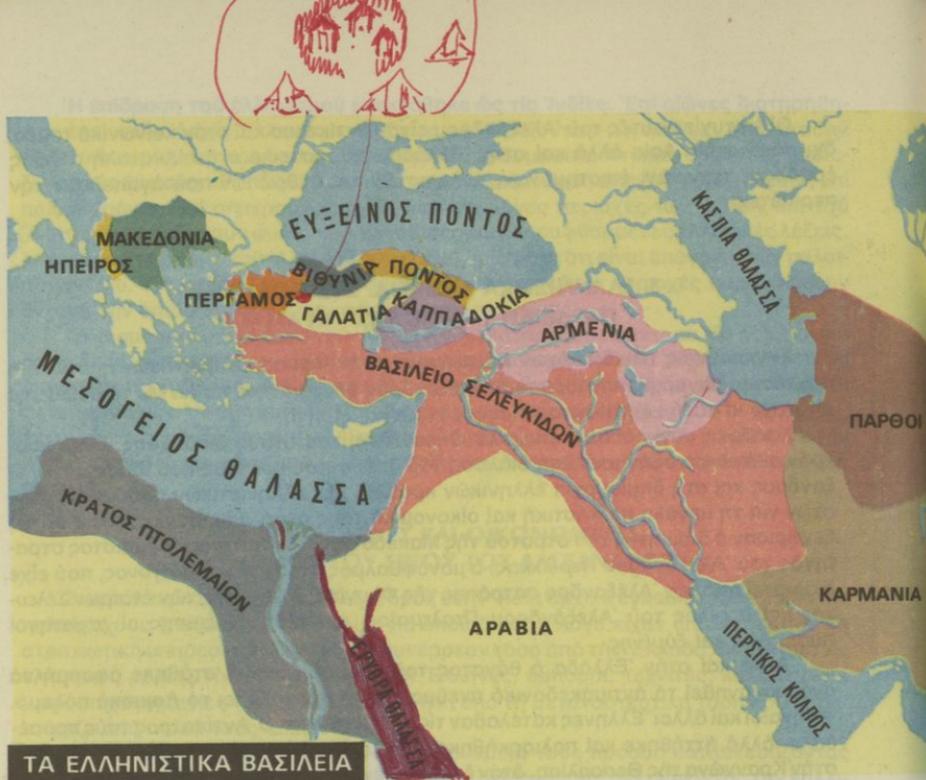
Σφοδρές συγκρούσεις έπακολούθησαν ανάμεσα στους διαδόχους. Οι μακροχρόνιοι άγωνες όδήγησαν στη διάλυση του άπέραντου κράτους που ίδρυσε ο Άλεξάνδρος και στη δημιουργία ελληνικών κρατών, των ελληνιστικών βασιλείων, γνωστών για τή μεγάλη πολιτιστική και οικονομική τους άκμή. Στίς συγκρούσεις αυτές ξεχώρισαν ό διοικητής του στρατού της Μακεδονίας, *Άντίπατρος*, ό έμπιστος στρατηγός του Άλεξάνδρου *Περδίκκας*, ό μονόφθαλμος στρατηγός *Άντίγονος*, που είχε διοριστεί άπό τον Άλεξάνδρο σατράπης της Φρυγίας, ό άρχηγός των έταίρων *Σέλευκος* και ό φίλος του Άλεξάνδρου *Πτολεμαίος*. Διακρίθηκαν επίσης οι στρατηγοί *Λυσίμαχος* και *Εύμένης*.

Άλλά και στην Ελλάδα ό θάνατος του νεαρού βασιλιά σάθηκε άφορμή νά άναζωογονηθεί τό άντιμακεδονικό πνεύμα και νά προκαλέσει τό **Λαμιακό** πόλεμο. Άθηναίοι και άλλοι Έλληνες κατέλαβαν τίς Θερμοπόλες. Ό Άντίπατρος τούς προσέβαλε, αλλά ήττήθηκε και πολιορκήθηκε στη Λαμία. Οι Μακεδόνες τελικά νίκησαν στην Κρανώνα της Θεσσαλίας, όταν έφτασαν ένισχύσεις άπό την Άσία, (322 π.Χ.). Ό άρχηγός της άντιμακεδονικής μερίδας Δημοσθένης αυτοκτόνησε, για νά μή παραδοθεί στους διώκτες του. Στην Άθήνα και στίς πόλεις που είχαν στρατηγική σημασία τοποθετήθηκαν μακεδονικές φρουρές.

Στήν Ανατολή ξεσπασε σύντομα ό πόλεμος για τήν έξουσία, ανάμεσα στους διαδόχους του Άλεξάνδρου που κράτησε 50 περίπου χρόνια. Στην πρώτη φάση των συγκρούσεων ξεχώρισε, στην Άσία, ό Άντίγονος κι ό γίός του Άντιπάτρου *Κάσσανδρος* στη Βαλκανική χερσόνησο. Ός κι ή Άθήνα αναγκάστηκε νά συμμαχήσει μαζί του και νά έγκαταστήσει όλιγαρχικό πολίτευμα. Κυβερνήτης της τότε έγινε ό *Δημήτριος* ό *Φαληρέας*, γνωστός φιλόσοφος και νομοθέτης. Τό 307 π.Χ. ό γίός του Άντιγόνου *Δημήτριος*

Ό *Ίδρυτής* του βασιλείου των Σελευκιδών *Σέλευκος* ό *Νικάτωρ*. Άντίγραφο προτομής αρχαιότερης που κατασκευάστηκε άπό τό γλύπτη Βρούαη γύρω στό 300 π.Χ. Μουσείο Νεάπολης. Ιταλία.

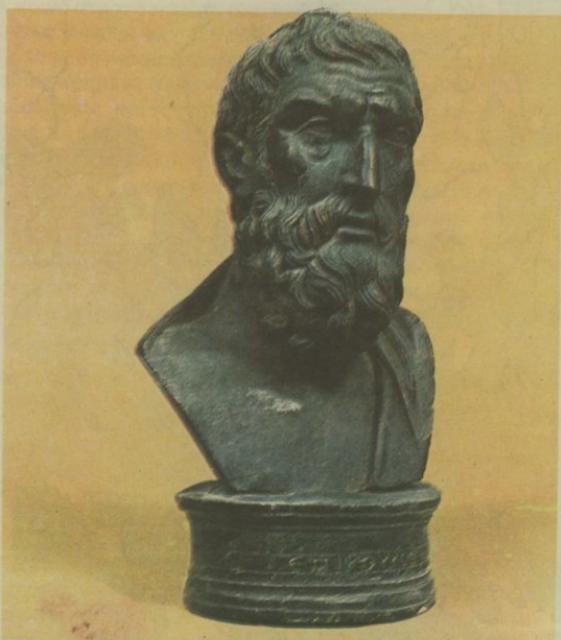
ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Πολιορκητής* κατέπλευσε στην Αθήνα κι άποκατάστησε τή δημοκρατία. Οί Αθηναίοι έστησαν σ' αυτόν και τόν πατέρα του χρυσούς άνδριάντες κι όνόμασαν δύο φυλές από τά όνόματά τους (Αντιγονίδα - Δημητριάδα). Άποφασιστική ήταν ή μάχη στην Ίψό (301 π.Χ.), όπου οί συνασπισμένοι άντίπαλοι του Άντιγόνου Κάσσανδρος, Πτολεμαίος, Λυσίμαχος και Σέλευκος άντιμετώπισαν τό στρατό του Άντιγόνου, πού έπαθε πανωλεθρία από τούς έλέφαντες του Σελεύκου.

Άκολούθησε νέα φάση αγώνων πού τελείωσε τό 276 π.Χ. μέ τήν άνάρρηση στό μακεδονικό θρόνο του Άντιγόνου Γονατά, γιου του Δημητρίου του Πολιορκητή. Ο Γονατάς άνέβηκε στό θρόνο μετά τή νίκη του στή Λυσιμάχεια έναντίον των Γαλατών (277 π.Χ.), πού είχαν εισβάλει στην Ελλάδα. Στίφη απ' αυτούς πέρασαν στην Άσία, όπου τρομοκρατούσαν τίς ελληνικές πόλεις, μέχρις ότου έγκαταστάθηκαν στην περιοχή τής Άγκυρας, πού πήρε τό όνομα Γαλατία. Ένωμεταξύ από τίς συγκρούσεις των διαδόχων είχαν δημιουργηθεί, εκτός από τό βασίλειο τής Μακεδονίας, τά ελληνιστικά βασίλεια τής Συρίας υπό τό Σέλευκο, τής Αιγύπτου υπό τόν Πτολεμαίο και τής Περγάμου, πού ίδρυσε ο Φιλέταιρος, άλλ' άργότερα κυβέρνησε ο Εύμένης**. Ίσχυρό ελληνικό βασίλειο ήταν και τής Ηπείρου υπό τόν Πύρρο, πού εκστράτευσε στην Ίταλία κατά των Ρωμαίων προς βοήθεια των εκεί Έλλήνων. Παρά τίς νίκες του

*Όνομάστηκε έτσι άργότερα από τήν πολιορκία τής Ρόδου, τό 305 π.Χ.

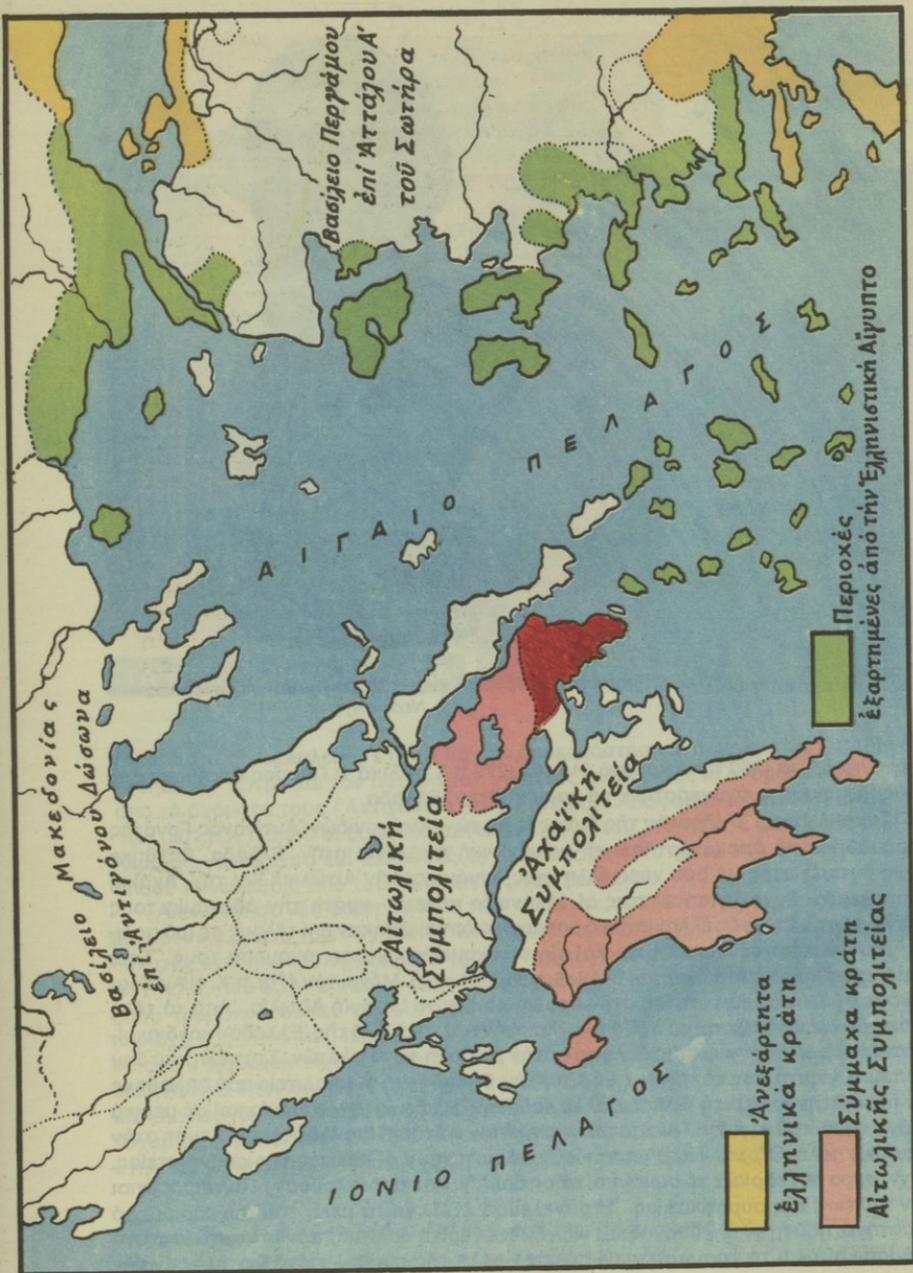
**Τό βασίλειο τής Θράκης, υπό τό Λυσίμαχο, ύπήρξε εφήμερο.

Προτομή του Έπικούρου, του 2ου αι. π.Χ. Έθνικό Μουσείο Νεάπολης.

στην *Ήράκλεια* (280 π.Χ.) και στο *Άσκλο* (279 π.Χ.) τελικά ο Πύρρος ήττήθηκε από τους Ρωμαίους κι αναγκάστηκε να γυρίσει στην Ελλάδα.

Συμπολιτείες. Ο ιδρυτής της δυναστείας των Αντιγονιδών Αντίγονος Γονατᾶς προσπάθησε να άποκαταστήσει τή μακεδονική ήγεμονία στην Ελλάδα, θρέθηκε όμως αντιμετώπος μέ δύο νέες ελληνικές δυνάμεις, τήν *Αιτωλική* και τήν *Αχαϊκή* συμπολιτεία. Συνειδητοποιώντας οι ελληνικές πόλεις - κράτη τήν άδυναμία τους άπέναντι στις ίσχυρές ελληνιστικές μοναρχίες οργανώθηκαν έπι τέλος σε μία πολιτική συνένωση, πού διευκόλυνε και τις οικονομικές σχέσεις ανάμεσά τους. Έτσι δημιουργήθηκαν ή Αιτωλική και ή Αχαϊκή συμπολιτεία. Μέχρι τόν 4^ο αι. π.Χ. οι Αιτωλοί ζούσαν σε μικρές κοινότητες στην όρεινή και κτηνοτροφική Αιτωλία. Από τά τέλη όμως του αιώνα άρχισαν να παίζουν ρόλο στην πολιτική ζωή τής Ελλάδας και διακρίθηκαν υπερασπίζοντας τούς Δελφούς στην εισβολή των Γαλατών. Στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. συγκρότησαν τό *κοινόν των Αιτωλών*, δηλαδή μία συμπολιτεία πού άπλώθηκε όχι μόνο στην Κεντρική Ελλάδα αλλά και στην Ήλιδα, στη Μεσσηνία και σε μερικά άκόμενη νησιά του Αιγαίου. Άνώτατο όργανο ήταν ή *έτήσια* (συνήθως) συνέλευση στην αιτωλική πόλη *Θέρμο*, όπου μπορούσαν να μετέχουν οι πολίτες τής συμπολιτείας. Συχνότερα συνεδρίαζε τό *συνέδριο*, είδος βουλής πού άποτελοΰσαν οι άντιπρόσωποι των πόλεων τής συμπολιτείας. Η συνέλευση *έξελεγε* τά μέλη του συνεδρίου, τό *στρατηγό*, πού ήταν υπεύθυνος και για τήν *έξωτερική* πολιτική, τόν *ίππαρχο* (άρχηγό του ίππικού) και τό *γραμματέα*. Οι πόλεις - μέλη τής συμπολιτείας διατήρησαν τήν

Ἡ Ἑλλάδα καὶ τὸ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸ 228 π.Χ.

αυτοδιοίκηση τους, αλλά είχαν κοινό στρατό και ίδια νομίσματα, μέτρα και σταθμά. Οι συμπολιτείες υπήρξαν παράγοντες ένωσης των Ελλήνων. 'Αλλά προσπαθώντας να απλώσουν τις σφαίρες επιρροής τους συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Καί ή 'Αχαΐα ήταν μέχρι τον 4 αϊ. π.Χ. περιοχή καθυστερημένη πολιτικά και οικονομικά. Μετά τή συγκρότηση όμως τής 'Αχαϊκής συμπολιτείας, και τήν προσχώρηση σ' αυτή τής Σικυώνας (253 π.Χ.) και τής Κορίνθου (243 π.Χ.) άρχισε να έξελίσσεται. 'Ο 'Αρατος, πού γιά 30 χρόνια ήταν στρατηγός τής συμπολιτείας κατεύθυνε τήν πολιτική τής. 'Η όργανωση τής ήταν ή ίδια περίπου μέ τής Αιτωλικής συμπολιτείας. Πρωτεύουσα είχε τό *Αίγιο*. 'Ανώτερα όργανα τής 'Αχαϊκής συμπολιτείας ήταν ή *σύνοδος* (συνέλευση), όπου μπορούσαν να μετέχουν όλοι οι πολίτες τών πόλεων τής όμοσπονδίας πού είχαν συμπληρώσει τά 30 καί ή *σύγκλητος* (συμβούλιο) αντίστοιχη μέ τό Αιτωλικό συνέδριο. 'Η σύνοδος συνεδρίαζε δύο φορές τό χρόνο, ψήφισε τούς άρχοντες καί άποφάσιζε γιά τίς σπουδαίες ύποθέσεις. Κοινό χαρακτηριστικό τής Αιτωλικής καί 'Αχαϊκής συμπολιτείας ήταν ότι δέν υπήρξε ήγεμονία μιάς πόλης πάνω στις άλλες.

Η παρακμή τής πόλης - κράτους. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι κι οι παρεμβάσεις τών έλληνιστικών μοναρχιών όδηγησαν τό θεσμό τής πόλης - κράτους σέ παρακμή. Τά περιθώρια τής πολιτικής έξουσίας τών έλληνικών πόλεων στένεψαν, καί σέ μερικές περιπτώσεις έχασαν καί τήν πολιτική τους αυτότέλεια ή καί τά δικαιώματα να ρυθμίζουν έσωτερικά τους ζητήματα, ιδιαίτερα στις πόλεις όπου έγκαταστάθηκαν μακεδονικές φρουρές, γιά να ύποστηρίζουν όλιγαρχικές κυβερνήσεις.

Οί επιτυχίες του μακεδονικού βασιλείου είχαν δημιουργήσει τήν αντίληψη ότι ή πόλη - κράτος είχε πιά θεματίσει τόν ιστορικό ρόλο τής. Οί πολιτικές καί κοινωνικές αντίθεσεις τών όλιγαρχικών καί τών δημοκρατικών στις πόλεις διευκόλυναν τίς επεμβάσεις τών Διαδόχων, πού ύποστήριζαν τή μιά ή τήν άλλη παράταξη. 'Η πολιτική δηλαδή τών Διαδόχων ρυθμιζόταν από τά κατά περιόδους συμφέροντά τους, κι όχι από ιδεολογικά κριτήρια. 'Όλα αυτά έξηγούν, γιαν ή πόλη - κράτος όδηγήθηκε στήν παρακμή.

6. ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

'Η Σπάρτη στά μέσα περίπου του 3ου αϊ. π.Χ. ήταν σέ μεγάλη παρακμή, γιαν δέν είχε έξελιχτεί πολιτικά καί ύπόφερε από όλιγανδρία, άποτέλεσμα τών πολλών νεκρών τών συνεχών πολέμων. 'Εξάλλου ή οικονομική καταστροφή πολλών Σπαρτιατών είχε περιορίσει σέ λίγες έκατοντάδες μόνο τούς πολίτες μέ πολιτικά δικαιώματα. Τά 6/7 τών πολιτών τής μή έχοντας κληρο ούτε πολιτικά δικαιώματα ζητούσαν άναδασμό τής γής καί κατάργηση τών χρεών. 'Ομάδα πατριωτών μέ άρχηγό τό βασιλιά **'Αγη**, άνησυχώντας γιά τήν έξασθένηση αυτή τής Σπάρτης, προσπάθησε να ξαναφέρει τό καθεστώς του Λυκούργου. 'Ο **'Αγης** (βασίλευσε από τό 245 ως τό 241 π.Χ.) πρότεινε στήν **'Απέλλα** άναδασμό καί διανομή 4500 κλήρων στους άκτήμονες Σπαρτιάτες καί 15000 κλήρων στους περιόικους. 'Όλοι οι ιδιοκτήτες τών κλήρων θά έπαιρναν πολιτικά δικαιώματα. 'Ο ίδιος, οι συγγενείς καί οι φίλοι του έδωσαν τό παράδειγμα προσφέροντας γιά τήν έκαστήν τους. Οί νέοι τής Σπάρτης πήγαν μέ τό μέρος του **'Αγη**. 'Αλλά οι μεγαλοκτηματίες άντέδρασαν στή μεταρύθμιση πού άρχισε να εφαρμόζεται. Μεταξύ τών έχθρών τής ήταν κι ό βασιλιάς Λεωνίδα, πού στις άρχές τής μεταρρύθμισης έξορίστηκε. 'Όταν ό **'Αγης** έλειψε σέ έκστρατεία, ό Λεωνίδας γύρισε στή Σπάρτη καί συνέτριψε μέ μισοφόρους τήν αντίσταση τών όπαδών του **'Αγη**. Τόν ίδιο, όταν επέστρεψε από τήν έκστρατεία, τόν συνέλαθαν καί τόν θανάτωσαν.

'Ο γιός του Λεωνίδα **Κλεομένης** (βασίλευσε από τό 235 ως τό 221 π.Χ.) νυμφεύ-

θηκε νέος τή χήρα τοῦ Ἄγῃ Ἀγιάτιδα, κι ἀφοῦ κατηχήθηκε ἀπ' αὐτή στίς ἰδέες ἐκείνου, προσπάθησε νά ὀλοκληρώσει τή μεταρρύθμιση. Γιά νά μήν ἔχει ὁμως τό ἴδιο τέλος μέ τόν Ἄγῃ, κινήθηκε πιό συστηματικά. Θέλοντας νά ἰσχυροποιήσει τήν τυπική στή Σπάρτη βασιλική ἐξουσία, ἄρχισε ἐκστρατείες ἐναντίον τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Σέ μιά ἀπ' αὐτές ἄφησε τό κύριο μέρος τοῦ στρατοῦ του στήν Ἀρκαδία καί μέ τμήμα του γύρισε ξαφνικά στή Σπάρτη καί ἐξόντωσε τούς ἐφόρους, πού ἔστεκαν ἐμπόδιο στά σχέδιά του. Τά κτήματα ξαναμοιράστηκαν, τά χρέη καταργήθηκαν καί πολλοί νέοι πολίτες γράφτηκαν τότε στούς κατάλογους τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐλευθέρωθηκαν 6000 δούλοι, ἀπό τούς ὁποίους οἱ 2000 πύκνωσαν τίς τάξεις τοῦ σπαρτιατικοῦ στρατοῦ. Ἄνεμος ἐλευθερίας ἐπνευσε τότε στή Σπάρτη, πού γιά πρώτη φορά παρουσίασε τό παράδοξο φαινόμενο νά γίνει γιά ἓνα διάστημα καταφύγιο ὄλων τῶν δημοκρατικῶν τῆς Ἑλλάδας.

Τότε ὁ ὀλιγαρχικός ἡγέτης τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Ἄρατος, ἀδυνατώντας νά ἀντιμετωπίσει στρατιωτικά τόν Κλεομένη, ζήτησε τήν ἐπέμβαση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου Δώσωνα. Στήν ἀνιση σέ δυνάμεις ἀντιπάλων μάχη τῆς Σελλασίας, κοντά στή Σπάρτη, ὁ Δώσων συνέτριψε τόν Κλεομένη (222 π.Χ.). Οἱ Μακεδόνες ἀποκατάστησαν τό παλιό καθεστῶς στή Σπάρτη. Ὁ Κλεομένης κατέφυγε στήν Αἴγυπτο.

7. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ

Ἡ παρακμή τῆς πόλης - κράτους, ἡ ἐπικράτηση τῶν μοναρχιῶν, ἡ κόπωση ἀπό τούς πολέμους κι ἡ ἐπαφή μέ τούς ἀνατολικούς λαούς ἔκαναν τά ἦθη ποικιλότερα καί τή ζωή πιό ὕλιστική. Ἡπίστη στά παλιά ἰδανικά κλονίστηκε. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀφθονή ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν καί ἡ ψυχική κόπωση πού τή συνόδευε, ὀδήγησαν τελικά τή φιλοσοφία σέ περιφρόνηση τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν. Εἶδαμε τήν τάση αὐτή νά πρωτοεμφράζεται στόν κυνισμό, πού δίδαξε τήν αὐτάρκεια.

Οἱ νεώτεροι κυνικοί. Στήν ἐλληνιστική ἐποχή οἱ κυνικοί δέν ἀσχολήθηκαν, ὅπως παλαιότερα, μέ τήν καταπολέμηση τῆς ἡδονῆς, ἀλλά δίδαξαν τήν προσαρμογή στίς διάφορες καταστάσεις τῆς ζωῆς. Παρ' ὅλα αὐτά στάθηκαν ἀρνητές τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, ἀκόμη καί τῆς ζωῆς, πού τήν παρομοίαζαν μέ θέατρο. Γι' αὐτό δέν πρέπει νά παίρνομε σοβαρά τή ζωή, δίδασκαν, ὅπως κάνουν οἱ ἠθοποιοί μέ τούς ρόλους τους. Ἀπό τούς γνωστότερους κυνικούς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἦταν ὁ Βίων ἀπό τήν ἀποικία τοῦ Πόντου Ὀλβία, ὁ Μένιππος ἀπό τά Γάδαρα τῆς Συρίας κι ὁ Μενέδημος ἀπό τήν Ἐρέτρια.

Στά χρόνια τῶν Διαδόχων τά σπουδαιότερα ἀπό τά νέα φιλοσοφικά ρεύματα, ὁ ἐπικουρισμός καί ὁ στωικισμός ἐκφράζουν τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Καί τά δύο φιλοσοφικά συστήματα ἀποβλέπουν στή γαλήνη τῆς ψυχῆς.

Ἐπικουρισμός. Ἰδρυτής τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ὁ Ἐπίκουρος ἀπό τή Σάμο. Ἰδρυσε φιλοσοφικές σχολές στή Μυτιλήνη, στή Λάμψακο καί στήν Ἀθήνα, ὅπου δίδαξε 36 χρόνια. Ἐγγραψε πολλά συγγράμματα, ἀλλά δέ σώθηκαν. Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία του ἡ φιλοσοφία πρέπει νά ἔχει μοναδικό σκοπό τήν εὐτυχία. Κάθε γνώση πού δέν τήν ἐξυπηρετεῖ εἶναι περιττή. Τά Μαθηματικά π.χ. εἶναι περιττά, γιατί δέν ὀδηγοῦν στήν εὐτυχία. Ἡ ἀστρολογία εἶναι ἀγυρτεία κι ἡ ρητορική ἀπάτη. Ἡ γνώση τοῦ κόσμου βρίσκεται στήν αἴσθηση κι ὄχι στίς θεωρίες καί τούς ὀρισμούς.

Τό μεγαλύτερο ἰδανικό τοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα μέ τόν Ἐπίκουρο, πρέπει νά εἶναι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς. Ἡ ἡδονή ἀκόμη κι ἡ χαρά εἶναι περιττή, γιατί προκαλοῦν

ταραχή. Ἐφοῦ ὁμως ἀπό φύση ὁ ἄνθρωπος ἀποφεύγει τόν πόνο καί ἐπιδιώκει τήν εὐχαρίστηση, πρέπει αὐτήν νά θεωρεῖ σκοπό τῆς ζωῆς του. Λέγοντας ἡδονή ὁ Ἐπίκουρος δέν ἐννοεῖ τήν ἡδονή τῶν ἀσώτων καί παρόμοιες ἀπολαύσεις, ἀλλά τό νά μή πονάει τό σῶμα καί νά μή ταραάζεται ἡ ψυχή. Τήν εὐχάριστη ζωή, προσθέτει, δέν τήν κάνουν οἱ ὑλικές ἀπολαύσεις, ἀλλ' ἡ καθαρῆ λογική. Αὐτή διαλύει τίς φαντασιώσεις, πού φέρνουν τίς ψυχικές ταραχές. Γι' αὐτό ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά εὐτυχῆσει μέ τή βοήθεια τῆς ἐπιστήμης, πού πολεμάει ὁσες ἐνοχλήσεις προέρχονται ἀπό τό φόβο, τήν ἀμάθεια καί τή φιλοδοξία. Εἶναι ἀδύνατη ἡ ζωή χωρίς ὁμορφιά, δικαιοσύνη καί εὐχαρίστηση στά πλαίσια τῆς λογικῆς. Μεγάλη σημασία ἔχει γιά τόν Ἐπίκουρο ἡ φιλία, ὄχι ἐπειδὴ μᾶς ἐξασφαλίζει τή βοήθεια τῶν φίλων, ἀλλά γιατί μᾶς χαρίζει τήν ἐμπιστοσύνη τους.

Ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ὅτι πῶτος καταπολέμησε τό φόβο, ὑποστήριξε τήν ἀνθρωπιά καί διάδωσε τήν ἑλληνική ἀντίληψη γιά τήν ἰσορροπία καί τό μέτρο πού πρέπει νά ἔχουμε στή ζωῆ μας.

Στωικισμός εἶναι ἡ φιλοσοφία πού δίδαξε στήν Ποικίλη Στοά τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἀπό ὅπου πῆρε καί τό ὄνομά της, ὁ Ζήνων ἀπό τό Κίτιο τῆς Κύπρου. Ἡ στωική φιλοσοφία εἶναι νέα θεώρηση τῆς ζωῆς καί ἀντίδραση στή φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων, ἄν καί σέ μερικά σημεῖα οἱ θεωρίες τους πλησιάζουν. Ὁ στωικισμός ἔχει τίς ρίζες του στή φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη.

Ὁ Ζήνων ἐπηρέαστηκε ἀπό τήν κυνική φιλοσοφία, ἀλλά προσπάθησε νά τήν θεμελιώσει θεωρητικά, ὥστε νά μή συγκρούεται μέ τήν κοινῶνία. Ἐνῶ ὁ Ἐπίκουρος πολέμησε τό φόβο διδάσκοντας ὅτι ὁ θεός ἀδιαφορεῖ γιά τόν ἄνθρωπο, ὁ Ζήνων πίστευε στήν πρόνοια τοῦ θεοῦ γι' αὐτόν. Πρόνοια εἶναι καί ὁ φυσικός νόμος, πού ρυθμίζει τό σύμπαν στό ὅποιο συνυπάρχει ὁ θεός. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος τοῦ θεοῦ καί τῆς φύσης πρέπει νά τῆς ἔχει ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη, καί νά ζεῖ σύμφωνα μ' αὐτήν (ὁμολογουμένως τῆς φύσει ζῆν). Ὅ,τι ἀντιτίθεται στό λόγο (πού εἶναι μόριο τοῦ θεοῦ λόγου), ὅπως οἱ ὀρμές καί τά πάθη, εἶναι ἀνήθικο. Οἱ ὀρμές καί τά πάθη ἀποβλέπουν στά ὑλικά ἀγαθά. Πρέπει λοιπόν νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό αὐτά καθώς καί ἀπό τίς ἐξωτερικές ἐπιδράσεις, ὥστε νά γίνουμε αὐτάρκεις, ψυχικά δυνατοί καί ἐσωτερικά ἐλευθεροί. Ἡ ἀρετή εἶναι τό μόνο ἀληθινῶ ἀγαθό. Ὅλα τά ἄλλα, ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, ἀκόμη καί ἡ ὑγεία πρέπει νά μᾶς εἶναι ἀδιάφορα. Οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ μέτεχουν τοῦ θεοῦ λόγου, εἶναι τέκνα τοῦ θεοῦ καί ἀδέλφια μεταξύ τους. Δέν πρέπει νά ὑπάρχουν διαφορές μεταξύ τῶν φυλῶν, τῶν γενῶν καί τῶν δύο φύλων. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπό φύση του τήν ὁρμή πρός τή φιλία καί τό γάμο, ἐπιβάλλεται ἡ συμμετοχή στήν κοινωνική ζωή. Στόν πολιτικό βίο ὁμως ἡ ἐνεργητική ἀνάμειξη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τήν ποιότητα τοῦ κράτους. Αὐτές εἶναι οἱ βασικές ἀντιλήψεις τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, πού ἐπηρέασε βαθιά τόν ἑλληνιστικό καί τό ρωμαϊκό κόσμο ὡς τό τέλος τῶν ἀρχαίων χρόνων προετοιμάζοντας τό δρόμο γιά τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Κοσμοπολιτισμός. Ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας τῶν κυνικῶν καί τῶν στωικῶν φιλοσόφων ἀναπτύχθηκε στά ἑλληνιστικά χρόνια ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν κοσμοπολιτισμό τά καθήκοντα ἀπέναντι στήν πατρίδα δέν πρέπει νά ξεχωρίζουν ἀπό τά καθήκοντα πρός ὅλη τήν ἀνθρωπότητα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά εἶναι πολῖτες μιᾶς καθολικῆς κοινότητας ὁλόκληρου τοῦ κόσμου. Ὁ κοσμοπολιτισμός δέν ἀποκλείει τόν πατριωτισμό, γιατί τό ἔθνος εἶναι μέλος τῆς ἀνθρώπινης πολιτιστικῆς κοινότητας. Τόν κοσμοπολιτισμό ὑποστήριξαν οἱ Κυνικοί, οἱ Στωικοί καί μερικοί Ἐπικουρείοι φιλόσοφοι. Ἀργότερα μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ

ιδέες γιά τήν οίκουμενική ένότητα καί αγάπη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων διαδόθηκαν πλατύτερα. Ἡ ἐποχή τῆς πόλης – κράτους ἀνῆκε πιά ὀριστικά στό παρελθόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πόσα καί ποιά συνέδρια πού ἔγιναν στήν Κόρινθο μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν πανελλήνια;
2. Στό στρατιωτικό τομέα ποιά μέτρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου θεωρήθηκαν ἀργότερα βασικές ἀρχές τῆς τέχνης τοῦ πολέμου;
3. Μέ ποιές του πράξεις ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἔδειξε τήν πολιτικότητα καί τή διπλωματική του ἱκανότητα;
4. Ἀπό ποιές πράξεις ἰδίως τοῦ Ἀλεξάνδρου φαίνεται και εὐσταθεῖ ὁ χαρακτηρισμός πού τοῦ ἀπένειμε ἡ ἱστορία ὡς μεγάλου;
5. Ποιά ἦταν ἡ συμβολή τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στήν ἀνοδο τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ἰσοκράτης, Φίλιππος, 51.Μετὰφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Ὁ Ἰσοκράτης συμβουλεύει τό Φίλιππο νά ἐκστρατεύσει κατά τῶν Περσῶν.

«Διότι τώρα τουλάχιστον πολύ δικαιολογημένα θά ἠμποροῦσε κανεὶς νά ἐκπλαγῆ δι' ὅσα ἔχουν συμβῆ καί νά μᾶς καταφρονήσῃ, διότι εἰς μέν τούς βαρβάρους τούς ὁποίους ἐθεωρήσαμεν ὡς μαλθακοὺς καί ἀπείρους τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων καί διεφθαρμένους ἀπό τήν τρυφήν τῶν, παρουσιάσθησαν ἄνδρες πού ἔκριναν τούς ἑαυτοῦς τῶν ἀξίους νά κυριαρχήσουν τῆς Ἑλλάδος, ἐκ δέ τῶν Ἑλλήνων κανεὶς δέν ἠσθάνθη τόσον ὑψηλόν φρόνημα, ὥστε νά προσπαθῆσῃ νά μᾶς κἀμὴ κυριάρχους τῆς Ἀσίας. Τόσον δέ κατώτεροι εἴμεθα τῶν βαρβάρων, ὥστε ἐκεῖνοι μὲν δέν ἐδίστασαν νά ἐκδηλώσουν πρῶτοι τό μῖσος τῶν ἐναντίον ἡμῶν, ἐνῶ ἡμεῖς δέν τολμῶμεν οὔτε νά τοὺς ἐδικηθῶμεν διὰ τὰς ἀδικίας πού μᾶς ἔκαμαν. Καίτοι δέ οἱ θάρσαροι ὁμολογοῦν, ὅτι εἰς ὅλους τούς πολέμους δέν ἔχουν οὔτε στρατιώτας οὔτε στρατιοῦς οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνα πού χρησιμεύουν διὰ τήν ἀπόκρουσιν τῶν κινδύνων τοῦ πολέμου, ἀλλά ὅλα αὐτά τὰ προμηθεύονται ἀπὸ ἡμᾶς, ἡμεῖς κατελήφθημεν ἀπὸ ἀσυγκράτητον ἐπιθυμίαν νά θλάπωμεν ὁ ἕνας τόν ἄλλον».

(Πλουτάρχου, Ἀλέξανδρος, 8.Μετὰφρ. Α. Ραγκαβῆ)

Ἡ φιλομάθεια τοῦ Ἀλεξάνδρου

«Νομίζω δ' ὅτι καί τήν κλίσιν πρὸς τήν ἱατρικὴν ὁ Ἀριστοτέλης υπέρ πάντα ἄλλον ἐνέπνευσεν εἰς τόν Ἀλέξανδρον. Καί οὐ μόνον τήν θεωρίαν ἠγάπησεν ἀλλά καί ἐβοήθη τούς φίλους του διὰ ἡσθάνθη καὶ συνέταττε συνταγὰς θεραπειᾶς καὶ διαίτης, ὡς δυνάμεθα νά ἴδωμεν εἰς τὰς ἐπιστολάς του. Ἦτο δέ καί φύσει φιλόλογος καί φιλομαθὴς καί φιλαναγνώστης. Καί τήν μὲν Ἰλιάδα, ἐφόδιον πολεμικῆς ἀρετῆς καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων, ἔλαβε διορθωθείσαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, καί αὕτη εἶναι ἡ «ἐκ τοῦ νάρθηκος»* καλουμένη. Τήν εἶχε δέ πάντοτε ὑπὸ τό προσκεφάλαιόν του μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου του, ὡς Ἰσοκρεὶ ὁ Ὀνησίκριτος. Ἄλλα δέ βιβλία μὴ ἔχων ἐν τῇ ἀνῶ Ἀσία, διέταξε τόν Ἀρπαλον νά τῷ πέμψῃ τινά καί ἐκεῖνος τῷ ἐπεμψε τὰ βιβλία τοῦ Φιλίστου, καί πολλάς τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ Αἰσχύλου, καί τούς διθυράμβους τοῦ Τελέστου καὶ Φιλοξένου. Τόν δ' Ἀριστοτέλην ἐθαύμαζε κατ' ἀρχάς, καί τόν ἠγάπα, ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγεν, οὐχ ἦττον τοῦ πατρὸς του, διότι παρ' ἐκείνου μὲν εἶχε τό ζῆν, παρὰ τούτου δέ τό καλῶς ζῆν.»

(Ἀρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, Β, 12, 6. Μετὰφρ. Δ. Λύκα)

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπισκέπτεται τήν αἰχμάλωτη οἰκογένεια τοῦ Δαρείου

«Λέγεται δέ ὅτι καί ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος τήν ἐπομένην ἡμέραν εἰσηλθεν εἰς τήν σκηνὴν τῶν βασιλισσῶν συνοδευόμενος ἀπὸ τῶν Ἡφαιστίωνα μόνον ἀπὸ τῶν ἑταίρων: καί ὅτι, ἐπειδὴ ἡ μήτηρ τοῦ Δαρείου ἀμφεβαλλε ποῖος ἀπ' αὐτοῦς τούς δύο ἦτο βασιλεὺς, διότι καί οἱ δύο ἦσαν ἐνδεδομμένοι ἐξ ἴσου λαμπρῶς, ἐπροχώρησε πρὸς τόν Ἡφαιστίωνα καί προσεκίνησεν αὐτόν, διότι τῆς ἐφάνη ὑψηλότερος κατὰ τό ἀνάστημα. Ὅταν δέ ὁ Ἡφαιστίων ἀπεσῦρθη πρὸς τὰ ὀπίσω, καί κάποιος

* Γιατί ὁ Ἀλέξανδρος φύλαγε τό ἀντίγραφο αὐτό σέ πολυτελῆ θήκη.

ἀπ' τὴν συνοδείαν τῆς, ἀφοῦ ἔδειξε τὸν Ἀλέξανδρον, εἶπεν ὅτι ἐκείνος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκείνη μὲν ἐπειδὴ ἐντροπιάσθη διὰ τὸ λάθος τῆς ἐτραθηχθῆ πρός τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος εἶπεν ὅτι αὐτὴ δὲν ἐπλανήθη δι-
ὅτι λέγουν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶπεν ὅτι καὶ ἐκείνος εἶναι Ἀλέξανδρος».

(Ἀρριανού, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, Β', 14, 4-9. Μετάφρ. Δ. Λύκα)

Γράμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου στό Δαρεῖο

Μετὰ τὴ μάχη τῆς Ἴσσοῦ ὁ Δαρεῖος γράφει στὸν Ἀλέξανδρο καὶ ζητεῖ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μ. Ἀσίας, ταυτόχρονα παραπονεῖται, γιατί οἱ Μακεδόνες ἄρχισαν ἀδικία ἐπίθεση. Ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ ἀπαντᾷ.

«Οἱ ἰδικοί σας πρόγονοι, ἀφοῦ ἦλθαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐπροξένησαν κακὰ εἰς ἡμᾶς, ἐνῶ δὲν εἶχαν πάθει κανένα ἀδικημα ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐγὼ δὲ ἀφοῦ ἐξελέγην ἀρχηγός τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπειδὴ ἤθελα νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Πέρσας, ἐπέρασα εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐπειδὴ σεῖς, πρῶτοι ἐκάματε ἀρχὴν ἐχθρικὴν. Διότι καὶ τοὺς Περνθίους ἐβοήθησατε καὶ εἰς τὴν Θράκην, τὴν ὁποία ἡμεῖς ἐξουσιάζομεν, ἔστειλε στρατιωτικὴ δύναμις ὁ Ὅμηρος. Ἀφοῦ δὲ ἐφονεύθη ὁ πατήρ μου ἀπὸ τοὺς ἐπιπολυθεύσαντες τὴν ζωὴ του συνομῶτας, τοὺς ὁποίους σεῖς ὠργανώσατε, ὅπως σεῖς οἱ ἴδιοι διεδώσατε κομραστικῶς μὲ τὰς ἐπιστολάς, ... καὶ ἐνῶ ἔστειλες ἐχθρικά γράμματα περὶ ἐμοῦ εἰς τοὺς Ἑλλήνων, καὶ ἐνῶ οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων τὰ ἐδέχθη, μόνον δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰ ἔλαβαν, καὶ ἐνῶ οἱ ἐκ μέρους σου ἀποσταλέντες διέφθειραν τοὺς φίλους μου καὶ ἐπεχειροῦσαν νὰ διαλύσουν τὴν εἰρήνην, τὴν ὁποίαν συνῆψα μὲ τοὺς Ἕλληνας, – ἐξεστράτευσα ἐναντίον σου, ἐνῶ σὺ πρῶτος ἐδωσας ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐχθραν. Ἀφοῦ δὲ ἐνίκησα εἰς μάχην πρῶτον μὲν τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς διοικητὰς σου, τώρα δὲ σὲ καὶ τὸν μαζὶ μὲ σὲ στρατόν σου καὶ τὴν χώραν κατέχω, ἀφοῦ μοῦ τὰ παρεχώρησαν οἱ θεοί, – ὅσοι ἀπὸ τοὺς πολεμήσαντας μαζὶ μὲ σὲ δὲν ἐφονεύθησαν, ἀλλὰ κατέφυγαν πρὸς ἐμὲ, ἐνῶ φροντίζω δι' αὐτούς, καὶ αὐτοὶ ὄχι παρὰ τὴν θέλησίν των μένουσιν πλησίον μου, ἀλλὰ θεληματικῶς ἐκοιτατεύουσιν μαζὶ μὲ ἐμὲ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐγὼ εἶμαι κύριος ὅλης τῆς Ἀσίας, ἐλθέ πρὸς ἐμὲ ἔάν δὲ φοβῆσαι μήπως, ἀφοῦ ἔλθης, πάθης κανένα κακὸν ἀπὸ ἐμοῦ, στείλε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς φίλους σου νὰ λάβουν ἐνόρκους διαβεβαιώσεις. Ὅταν δὲ ἔλθης πρὸς ἐμὲ, ζήτησε καὶ λάμβανε τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας σου καὶ ὁ, τι ἄλλο θέλεις. Διότι εἰς ὅ, τι καὶ ἂν μὲ πείθης αὐτὸ θὰ τὸ λάθῃς. Καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅταν

στέλλεις κανένα πρὸς ἐμὲ, ἔχε ὑπ' ὄψιν σου ὅτι τὸν στέλλεις πρὸς βασίλειά τῆς Ἀσίας, μὴ δὲ νὰ μοῦ γράφῃς ὡς ἴσος πρὸς ἴσον, ἀλλ' ἔάν χρειάζεσαι τίποτε, νὰ ὁμολῇς, ὡς πρὸς τὸν κύριον ὄλων τῶν ἰδικῶν σου· ἐν ἐναντίῳ δὲ περιπτώσει, ἐγὼ θὰ ἀποφασίσω περὶ σοῦ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι μὲ ἀδικεῖς. Ἐάν δὲ μοῦ διαφιλονικῇς τὴν βασιλείαν, ἀφοῦ σταθῆς, ἀκόμη ἀγωνίσου δι' αὐτήν, καὶ μὴ φεύγῃς, δι-
ὅτι ἐγὼ θὰ βαδίσω κατὰ σοῦ ὅπουδῆποτε καὶ ἂν εἶσαι».

(Ἰεζεκιήλ, ΚΣΤ', 4 καὶ 12. Μετάφρ. Ι. Γιαννακόπουλου)

Προφητεία γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Τύρου

«Θὰ λιχνίσουν (οἱ ἐχθροὶ) καὶ θὰ ἐξαφανίσουν τὸ χῶμα τῆς Τύρου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ μέσῳ αὐτῶν θὰ καταστήσῃ τὴν πόλιν ταύτην γυμνὴν ὡς τὴν λείαν πέτραν».
...καὶ αὐτὸ τὸ χῶμα σου θὰ ριφῆ εἰς τὸ μέσον τῆς θαλάσσης».

(Διοδώρου Σικελιώτη, ΙΖ', 97, 1-3. Μετάφρ. Σ. Β.)

Ὁ Ἀλέξανδρος κινδυνεύει στὴ συμβολὴ τῶν ποταμῶν Ἰνδοῦ - Ἀκεσίην - Ὑδάσπη.

«Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιβεβαιώθηκε πάλι μὲ τοὺς φίλους του στὰ πλοῖα καὶ συνέχισε τὸ ταξίδι στὸ ποτάμι μέχρι τῆ συμβολῆ τοῦ Ἰνδοῦ μὲ τοὺς παραπόταμους του. Καθὼς δὲ ἰσχυρὰ ρεύματα συνέρρεαν στὸν ἴδιο χώρο, σχηματίζαν πολλές καὶ φοβερὲς δίνες πού περιδουλοῦσαν καὶ κατέστρεφαν τὰ πλοῖα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὄρμη τοῦ ρεύματος ἦταν γρήγορη καὶ δυνατὴ καὶ ὑπερίσχυε ἀπὸ τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν κυβερνητῶν τῶν πλοίων, δύο μεγάλα σκάφη βυθίστηκαν καὶ πολλὰ ἐξώκειλαν. Ὅταν ἡ ναυαρχίδα παρασύρθηκε σὲ μεγάλο καταράκτη, ὁ βασιλιάς ἦλθε στὸν ἔσχατο κίνδυνος: Ἀντιμετωπίζοντας τὸ θάνατο ὁ Ἀλέξανδρος γυμνώθηκε καὶ πήδηξε στὸ νερὸ γιὰ νὰ σωθεῖ, ἐνῶ οἱ φίλοι του κολυμποῦσαν κοντὰ του σπεύδοντας νὰ ὠσωσιν τὸν βασιλιά, ἐνῶ ἀνατρεπόμενα τὸ πλοῖο».

(Ἀρριανού, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, ΣΤ', 9, 3 καὶ 10, 1. Μετάφρ. Ν. Γκρητζαλή)

Τραυματισμός τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν χώρα τῶν Μαλῶν

«Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπειδὴ νόμιζε ὅτι αὐτοὶ πού κουβαλοῦσαν τὶς κλιμακὲς ἀργοποροῦν ἀπὸ νωθρότητα, ἀφοῦ ἄρπαξε μίαν κλιμακὰ ἀπὸ ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς πού τίς μετέφεραν, τὴν

έσθησε στο τείχος και άφου άναδιπλώθηκε πίσω από τήν άσπίδα άνέθηκε πάνω στήν κλίμακα. Τόν άκολουθοϋσε ο Πευκέστας πού έφερε τήν ίερή άσπίδα, τήν όποία ο 'Αλέξανδρος παρέλαβε από τόν ναό τής 'Αθηνάς στήν Τροία. Μετά από αυτόν στήν ίδια κλίμακα άνέβαινε ο Λεοννάτος, ένας από τούς σωματοφύλακές του, και στήν άλλη κλίμακα ο 'Αβρέας, ένας από τούς διμοιρίτες τής έκστρατείας...

Στό μεταξύ ο Πευκέστας, ο διμοιρίτης 'Αβρέας και μετά από αυτόν ο Λεοννάτος, οι μόνοι πού άνέθηκαν πάνω στο τείχος, πριν συντριβοϋν οι κλίμακες, έπήδησαν και αυτοί κάτω και έμάχοντο πρό του βασιλιά τους. 'Ο 'Αβρέας τότε έπεσε εκει νεκρός, άφου βλήθηκε μέ τόρο στο πρόσωπο και ο ίδιος ο 'Αλέξανδρος κτυπήθηκε στο στήθος, πάνω από τόν μαστό μέ τόξευμα πού τρήσασε τόν θώρακα, ώστε όπως αναφέρει ο Πτολεμαίος από τό τραϋμα έθγαينه μαζί μέ τό αίμα και άέρας.

(*Άρριανού, 'Αλεξάνδρου 'Ανάβασις, ΣΤ, 24. Μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη*)

'Η πορεία του Μ. 'Αλεξάνδρου στην έρημο της Γεδρωσίας

«... Καί ή φλογερά θερμokraσία λοιπόν, και ή έλλειψις του ύδατος κατέστρεψαν πολύ μέρος του στρατού και προπάδων τα κτήνη ταυτα μεν λοιπόν, κατεστράφησαν και από τό θάθος τής άμμου και τήν θερμότητά της, διότι ήτο πυρωμένη, και τα πλείωτερα από τήν δίψαν... 'Η δέ μεγάλη άπόστasi των διαδοχικών σταθμών δέν έστενοχωροϋσαν όλγώτερον τήν στρατιάν διότι ένεκα τής έλλείψεως ύδατος κατ' ανάγκην έκαναν τάς πορείας όχι κανονικάς. Καί όταν μέν διήρχοντο νύκτα τήν όδόν τήν όποιαν έπρεπε να διανύσουν και ήθελον φθάσει εις ύδωρ τήν χαραυγήν, δέν έταλαιπωροϋντο πολύ: άν όμως ή ήμέρα τούς έπαιρνε κατά τήν εκτέλεσιν τής μακρινής πορείας (και τό ύδωρ όπου θα έστάθμευον ήτο άκόμη μακράν) είν έμμαν όπιώου πορευόμενοι, τότε πλέον έταλαιπωροϋντο, διότι τούς εύρισκε και ή θερμότης του ήλιου και άκατάπαστη δίψα τούς κατείχε».

(*Άρριανού, 'Αλεξάνδρου 'Ανάβασις, ΣΤ, 26. Μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη*)

Περιστατικό κατά τή διάβαση τής έρήμου της Γεδρωσίας

«... Έπορευέτο μέν ή στρατιά διά μέσου τής άμμου και κάτω από φλογεράν θερμότητα... και ο ίδιος δέ 'Αλέξανδρος, επειδή κατείχετο από δίψαν, μόλις μέν και δυσκόλω, άλλ' όμως πεζός έπροχωροϋσεν... 'Εν τώ μεταξύ δέ μερικοί από τούς ψιλούς, οι όποιοι άπεμα-

202

κρύνθησαν από τήν στρατιάν προς άναζήτησιν ύδατος, εύρον εις μίαν χαράδραν, όχι βαθείαν, ύδωρ μαζεμμενον... αυτό δέ άφου μέ δυσκολίαν τόν έμάζευον, έτρεξαν προς τόν 'Αλέξανδρον... καθώς δέ έπλησίασαν, άφου έββλαν μέσα εις κράνος τό ύδωρ, τό προσέφεραν εις τόν βασιλέα. 'Εκείνος δέ τό δέδεχθη μέν και έπήνεσε αυτούς πού τό έφεραν άφου όμως τό έλαβε τό έχουσεν, ενώ όλοι έβλεπον. Καί από αύτήν τήν πράξιν του... έξυψώθη τό φρόνημη όλοκλήρου τής στρατιάς...».

(*Άρριανού, 'Ινδική, 30, 1-7. Μετάφρ. Ν. Γκριτζαλη*)

Συνάντηση Νέαρχου με τά κήτη

«Μεγάλα θαλάσσια κήτη ζοϋν συνήθως εις τόν 'Ωκεανό και πολύ μεγαλύτεροι ίχθύες, άπ' ότι στήν ίδική μας Μεσόγειο θάλασσα. 'Ο Νέαρχος αναφέρει ότι, ενώ παρέπλεαν τήν χώρα των Κυζίκων, κατά τήν αύγή, είδαν νερό τής θάλασσας τό όποιο εκτινασσόταν και ύψωνόταν μέ όρμητικότητα, όπως ακριβώς συμβαίνει μέ τις καταγίδες. 'Επειδή κατεπλάγησαν, ζήτησαν να μάθουν από εκείνους οι όποιοι έπλεαν προς τήν παραλία, τί ήταν αυτό τό φαινόμενο και από τί έδημιουργείτο. Αυτόι άποκρίθησαν, ότι ύπήρχαν θαλάσσια κήτη, τά όποια περιπλανώμενα στήν θάλασσα, έξετίνασαν τό νερό προς τα πάνω μέ φύσημα, όποτε έντρομοι οι ναυτες άφησαν να τούς πέσουν οι κώπες από τά χέρια.

Μόλις ο Νέαρχος έβασισε τούς προέτρεπε και τούς ένεβάρρυνε, και εις τούς τόπους όπου έφθανε παραπλέων, διάταξε να προχωροϋν τά πλοία κατά μέτωπο, σαν να έπρόκειτο για ναυμαχία, να εκβάλλουν αλαλαγμούς, παράλληλα προς τόν ρόχθο τής θάλασσας και ή κωπηλασία να γίνεται γρήγορα και μέ πολύ πάταγο. Κατ' αυτό τόν τρόπο άνέλαβαν θάρρος και ο στόλος από κοινού έπλεε μέ σύνθημα. 'Όταν πλησίαζαν πλέον προς τά θαλάσσια κήτη, οι ναυτες εκραυγαζαν μέ όλες τις δυνάμεις τους, οι σάλληγγες εσάλπιζαν και ο πλαταγισμός από τήν κωπηλασία άκουγόταν στήν μεγαλύτερη κατά τό δυνατόν άπόσταση.

'Ετσι τά κήτη έθεάθησαν να βυθίζονται από τρόμο. πριν τά πλησιάσουν οι πρώρες των πλοίων, αλλά αναδυόμενα μετά από λίγο από τό μέρος των πρυμνών, έπέπλεαν επί τής επιφανείας και αναφουσοϋσαν πάλι σε μέγα ύψος τήν θάλασσα. Οι ναυτες εχειροκρότησαν τότε για τήν άπροσδόκητη σωτηρία και άνέπεμψαν έπιδοκίμασία προς τόν Νέαρχο για τό τόλμημα και τό τέχνασμα».

(*Πλουτάρχου, Κλεομένης, 13. Μετάφρ. 'Α. Πουρνάρα*)

'Η άπλότητα του Κλεομένη

«Σέ όλα γινόταν δάσκαλος αυτός ο ίδιος,

προτείνοντας σάν παράδειγμα σωφροσύνης τή λιτή και άφελή ζωή του, πού δέν είχε καμιά επίδειξη ούτε τίποτε τό ξεχωριστό από τούς άλλους πολίτες. Αυτό τοΰδωκε και κάποια έπιρροή στά Έλληνικά πράγματα. Γιατί οι άνθρωποι, όταν παρουσιάζονται στους άλλους βασικείς δέν αισθάνονται καθόλου κατάπληξη από τά πλούτη τους και τήν πολυτέλειά τους, αλλά μάλλον σιχαμάρα γιά τήν ύπεροψία τους και τήν άκαταδεξία τους και τήν άπάσια και σκληρή συμπεριφορά τους σ' αυτούς πού παρουσιάζονται μπροστά τους. Όταν όμως πήγαιναν στόν Κλεομένη, πού κι αυτός ήταν και λεγόταν βασιλιάς, τόν έβλεπαν χωρίς πορφύρες και χλαμύδες γύρω του, χωρίς ντιθάνια και φορεία. Τίς άπαντήσεις δέν τίς έπαιρναν ούτε διά μέσου πολλών άγγελιαφόρων και θυρωρών, ούτε μέ σημειώματα, ούτε δύσκολα και άργά, αλλά μόνος του, ντυμένος μέ ένα οποιοδήποτε φόρεμα, δεχόταν τούς επισκέπτες και συζητούσε μαζί τους, ώρα πολλή μένοντας μέ όσους είχαν τήν ανάγκη του, μέ τρόπο εύχάριστο και φιλό-
θρωπο».

(Πλουτάρχου – Κλεομένης, Γράκχοι, 2. Μετάφραση Α. Πουρνάρα)

Σύγκριση "Άγη - Κλεομένη και Γράκχων

«Θά ήταν ίσως άληθινότερο νά λέγαμε ότι κατήργησε τή μεταβολή πού είχε φέρει όλα τά κακά, και ξανάφερε τήν πόλη και τήν άποκατάστησε στήν παλιά της μορφή. Μπορεί ακόμα νά ειπῆ κανείς και αυτό, ότι δηλαδή στήν πολιτική τών Γράκχων ήταν αντίθετοι οι δυνατότεροι από τούς Ρωμαίους, σέ όσα όμως έπιχείρησε ο "Άγις και τά τελειοποίησε ο Κλεομένης, ύπήρχε τό ωραιότατο και μεγαλοπρεπέστατο παράδειγμα, ... Τό σπουδαιότερο είναι, ότι μέ τίς πολιτικές πράξεις τών Γράκχων ή Ρώμη δέν κέρδισε τίποτε παραπάνω από όσα είχε, μέ όσα όμως έκανε ο Κλεομένης, μέσα σέ λίγο χρονικό διάστημα είδε ή Έλλάδα τή Σπάρτη νά κυριαρχεί στήν Πελοπόννησο, και νά διαγωνίζεται μέ τούς Ισχυρότερους τής εποχής εκείνης».

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (323 - 30 π.Χ.)

Τά ελληνιστικά κράτη ήταν σπουδαία κέντρα τής ελληνικής τέχνης και παιδείας. Οί πρωτεύουσές τους 'Αλεξάνδρεια, 'Αντιόχεια και Πέργαμος συναγωνίζονταν στήν πρόοδο τών γραμμάτων και τών τεχνών. 'Η συμβολή τών 'Ελλήνων στήν εξέλιξη του παγκόσμιου πολιτισμού κατά τήν ελληνιστική περίοδο ήταν ακόμη σπουδαιότερη και πλατύτερη παρά στο παρελθόν. Οί λαοί τής 'Ανατολής άφυπνίστηκαν από ό φώς του ελληνικού πνεύματος. 'Ηταν όμως επόμενο νά χάσει κι αυτό τήν αγνότητά του από τόν κοσμοπολιτισμό πού επικράτησε μέ τήν άνάμειξη τών λαών. 'Ετσι ό ελληνικός πολιτισμός αλλοιώθηκε σ' όλους σχεδόν τούς τομείς, όπως στόν πολιτικό μέ τήν εξάπλωση τών κληρονομικών μοναρχιών, στήν τέχνη πού έγινε πιό ρεαλιστική, στή λογοτεχνία πού από τή δημιουργική συγγραφή περιορίστηκε στήν κριτική τών παλαιών συγγραφέων. Τήν καθαρή άπτική διάλεκτο αντικατάστησε ή άπλούστερη κ ο ι ν ή ή ά λ ε ξ α ν δ ρ ι ν ή , στήν όποία άργότερα γράφτηκε και ή Καινή Διαθήκη.

Στή φιλοσοφία επικράτησε ρεύμα κοσμοπολιτισμού. Οί θετικές επιστήμες στά ελληνιστικά χρόνια προόδευσαν πολύ μέ τό συστηματικό ενδιαφέρον πού έδειξαν γιά τήν επιστημονική έρευνα οί βασιλείς τών ελληνιστικών κρατών.

'Η 'Αθήνα εξακολούθησε και στήν περίοδο αυτή νά είναι τό πνευματικό κέντρο τής 'Ελλάδος. 'Αλλά τήν ως τότε πνευματική ήγεμονία της άμφισβήτησαν οί πρωτεύουσες τών ελληνιστικών κρατών και ή Ρόδος.

Ι. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ - ΑΣΙΑΣ

Τήν πολιτική τής συγχώνευσης του ελληνικού και του άσιατικού πολιτισμού, πού τόλμησε νά πρωτοεφαρμόσει ό 'Αλέξανδρος, όνόμασαν πετυχημένα «γάμο» τής Εύρώπης μέ τήν 'Ασία (πρόκειται γιά τίτλο ζωγραφικού πίνακα). Τό παράδειγμα του 'Αλεξάνδρου άκολούθησαν και οί Διάδοχοι.

'Η άίσοιδα τών ελληνικών πόλεων, πού ίδρυσε ό 'Αλέξανδρος από τήν Αίγυπτο ως τά 'Ινδία, ήταν φάρος φωτός κι όχι κρίκοι σκλαβιάς στο λαίμο τών άσιατικών λαών. 'Ο 'Αλέξανδρος φρόντισε ώστε ή μορφή τών πόλεων και ή έσωτερική όργάνωσή τους νά είναι καθαρά ελληνική. Αυτό άποδεικνύει ότι δέν κατακτήθηκε από τόν άσιατικό πολιτισμό ή δέν επηρεάστηκε άπ' αυτόν παρά μόνο όσο ό ίδιος ήθελε. Γι' αυτό άλλωστε χάρισε προνόμια στίς ελληνικές πόλεις, γιά νά μή χάσουν δηλαδή μέ τήν πάροδο του χρόνου τήν ελληνικότητά τους, άφου μόνο μ' αυτήν θά μπορούσε νά επιδράσει τό ελληνικό πνεύμα στο άσιατικό. Παράλληλα όμως συνειδητοποίησε ό 'Αλέξανδρος ότι έπρεπε νά σεβαστεί και τίς συνήθειες τών ντόπιων. 'Όταν π.χ. έπισκέφθηκε στήν άσση Σίβα τής Αιγύπτου τό μαντείο τών 'Αμμωνος, έπιφελήθηκε από τό γεγονός, ότι ό Αιγύπτιος ιερέας τόν άποκάλεσε παιδί του Δία. Λέγεται ότι ό ιερέας ήθελε νά τόν όνομάσει «παιδίον» δηλαδή νέο. 'Εκανε όμως λάθος και τόν άποκάλεσε «παί Διός». 'Ο 'Αλέξανδρος παρουσίαστηκε τότε στους Αιγύπτιους σαν γίος θεού, σύμφωνα μέ τήν πίστη τών Αιγυπτίων γιά τή θεική καταγωγή τών Φαραώ. 'Αργότερα στήν 'Ασία υιοθέτησε τήν προσκύνηση και διάλεξε 30.000 Πέρσες, πού τούς έκπαίδευσε στή μακεδονική πολεμική τακτική και στα ελληνικά γράμματα.

Είναι φανερό ότι ο 'Αλέξανδρος δέν υιοθέτησε τήν προσκύνηση από φιλοδοξία άλλα από σκοπιμότητα. Γιατί πώς θά μπορούσαν νά τόν δοϋν οι Πέρσες σάν βασιλιά τους, όταν ανακηρύχτηκε διάδοχος τών 'Αχαιμενιδών, άν δέν τόν προσκυνούσαν κατά τίς συνήθειές τους; Τό ότι δέν πίστευε ό ίδιος στήν προσκύνηση φαίνεται από τό γεγονός ότι συνέχισε νά πολεμάει στήν πρώτη γραμμή ανάμεσα στους έταίρους ή νά μοιράζεται τίς κακουχίες μέ τούς στρατιώτες του. Αυτό έκανε π.χ., στήν έρημο τής Γεδρωσίας, όταν, γιά νά τούς έμψυχώσει και νά τούς παραδειγματίσει, έχυσε τό λιγιστό νερό πού του έφεραν μέσα σ' ένα κράνος, θυμίζοντας ότι όλοι έπρεπε νά συμμετέχουν τό ίδιο στίς στερήσεις. 'Αργότερα, στό συμπόσιο συμπιλώσης, ήπια κρασί από τό ίδιο κύπελλο πού έπιναν και οι στρατιώτες του. Γιά τήν ίδια σκοπιμότητα δέχτηκε ό 'Αλέξανδρος όρισμένα άσιατικά έθιμα, φόρεσε άνατολίτικα ένδύματα κι άσπαστηκε άκόμη τήν πίστη και τήν λατρεία τών Αιγυπτίων και τών 'Ασιατών θεωρώντας ισότιμους τούς θεούς τους μέ τούς θεούς τών 'Ελλήνων. Στήν 'Αλεξάνδρεια μαζί μέ τά ιερά τών θεών τών 'Ελλήνων ίδρυσε και ναό τής αιγυπτιακής θεότητας 'Ισιδας. Στή Βαβυλώνα θυσίασε στό θεό Βήλο και διέταξε τήν άνοικοδόμηση παλιών ιερών πού είχαν καταστραφεί από τούς Πέρσες.

Τήν πολιτική αυτή του 'Αλεξάνδρου συνέχισαν μέ τήν ίδια έπιτυχία οι Διάδοχοί του και οι άπόγονοί τους, γνωστοί στήν Ιστορία ώς 'Επίγονοι. 'Ετσι διευρύνθηκε τό έλληνικό πνεύμα μεταδίδοντας γιά πρώτη φορά στήν Ιστορία τάσεις οικουμενικότητας και ένότητας τών ανθρώπων ύπερεθνικής.

Οι Πτολεμαίοι κυβέρνησαν τήν Αίγυπτο ώς άπόγονοι τών Φαραώ και σύμφωνα μέ τή θεοκρατική τους αντίληψη γιά τήν έξουσία. 'Αλλά χρησιμοποίησαν 'Ελληνες στό στρατό και στή διοίκηση και μέ κάθε τρόπο ένθάρρυναν τή μετανάστευσή τους στήν Αίγυπτο.

Οι Σελευκίδες βασιλιάδες τής Συρίας, πού ή έξουσία τους άπλώθηκε σέ πολλούς λαούς και τεράστιες έκτάσεις (Παλαιστίνη, Συρία, Φοινίκη, Μ. 'Ασία, Μεσοποταμία, παλιά Περσία μέχρι τόν Καύκασο, 'Αρμενία και κοιλάδα άκόμη του Γάγγη), βασίστηκαν στόν έλληνικό πολιτισμό και τόν χρησιμοποίησαν σάν παράγοντα ένότητας τών άνομοιογενών πληθυσμών πού κυβερνούσαν.

'Ο Σέλευκος ίδρυσε πόλεις στίς πιό εύφορες περιοχές τής Μ. 'Ασίας, τής Συρίας και τής Μεσοποταμίας, ένώ ό διάδοχός του 'Αντίοχος ό Α' έκτισε άλλες έλληνικές πόλεις στό 'Ιράν, πού έγιναν και σπουδαίοι συγκοινωνιακοί κόμβοι. Οι πιό γνωστές έφεραν τό όνομα 'Αντιόχεια, Σελεύκεια, 'Απάμεια, Στρατονίκεια. 'Ο πληθυσμός τους ήταν μεικτός από 'Ελληνες και ντόπιους διαφόρων έθνικοτήτων. Πυκνότερη συγκέντρωση 'Ελλήνων

Ναός τής αιγυπτιακής θεότητας 'Ισιδας στή Δήλο. Στό βάθος τό άκέφαλο άγαλμα τής θεάς. 'Η Δήλος γνώρισε μεγάλη οικονομική εύημερία στό έλληνιστικά χρόνια.

παρατηρήθηκε στη ΒΔ. Μεσοποταμία και στη Β. Συρία.

"Όπως οι Πτολεμαίοι έτσι και οι Σελευκίδες σεβάστηκαν τόν πολιτισμό τών ντόπιων, δέν είχαν προκατάληψη έναντίον τους ούτε έκαναν διακρίσεις για λόγους έθνικούς ή φυλετικούς.

"Ανάλογη πολιτική ακολούθησαν και οι βασιλιάδες του έλληνιστικού βασιλείου της Βακτριανής* στό σημερινό Τουρκεστάν και Β. Αφγανιστάν, πού άργότερα επεκτάθηκε και σέ ινδικά έδάφη στίς ανατολικές περιοχές του Ίνδου. Στίς άρχές του 2ου αι π.Χ. ο Έλληνας βασιλιάς της Βακτριανής Δημήτριος δημιούργησε έλληνοϊνδικό κράτος, πού επεκτάθηκε μέχρι τήν κοιλάδα του Γάγγη ποταμού. Μετέφερε τότε τήν πρωτεύουσα του βασιλείου από τά Βάκτρα στήν *Εύθυδήμεια*, Α. του Ίνδου. Μετά τό θάνατό του ο στρατηγός του Δημητρίου Μένανδρος πήρε τό στέμμα του βασιλιά τών Ίνδιών. Ο Δημήτριος σεβάσθηκε τόν πολιτισμό τών ντόπιων και πέτυχε τή συνεργασία Έλλήνων και Ίνδων, πού πρώτος τήν όραματίστηκε ο Αλέξανδρος. Τό όνομά του παρέμεινε στήν ινδική παράδοση μέχρι τούς νεώτερους χρόνους. Ο Βοκκάκιος τόν αναφέρει ως *Εμέτριο*, βασιλιά τών Ίνδιών.

Ο διάδοχος του Μένανδρος άγωνίστηκε για τή συγχώνευση τών πολιτισμών. Ο ίδιος μύηθηκε στό Βουδισμό μεταφέροντας έλληνικές δοξασίες σ' αυτόν και πήρε θέση στήν ινδική θρησκευτική παράδοση μέ τό όνομα *Μιλίντα*. Θεωρήθηκε μάλιστα άργότερα βουδιστής άγιος. Νομίσματα του Μένανδρου βρέθηκαν μέχρι και τό κινεζικό Τουρκεστάν. Έχουν πάνω τους γράμματα έλληνικά και ινδικά και θυμίζουν τό σεβασμό τών Έλλήνων ηγεμονών της Βακτριανής και τών Ίνδων στό ντόπιο πολιτισμό, τή θρησκεία και τήν ινδική παράδοση γενικότερα. Ο Μένανδρος προστάτευσε τή θρησκεία και τή φιλοσοφία και συνέχισε τήν πολιτική του Αλεξάνδρου τοποθετώντας ίθαγενείς ήγεμόνες στίς ινδικές έπαρχίες. Άλλοι 23 Έλληνες βασιλείς και 2 Έλληνίδες βασίλισσες κυβέρνησαν διαδοχικά στίς Ίνδιες μετά τό θάνατο του Μένανδρου. Από νομισματικές ένδειξεις διαπιστώνεται ότι ή ελληνική γλώσσα διατη-

Νόμισμα του βασιλιά της Βακτριανής και τών Ίνδιών Μένανδρου. Βρετανικό Μουσείο Λονδίνο.

* Τά ελληνικά βασίλεια της Περγάμου και της Βακτριανής και τά έξελληνισμένα βαρβαρικά κράτη της Καππαδοκίας, της Παρθίας και της Αρμενίας δημιουργήθηκαν μέ άπόσπαση εδαφών από τό βασίλειο τών Σελευκιδών.

ρήθηκε εκεί άλλα 200 χρόνια μετά τό θάνατο του τελευταίου Έλληνα βασιλιά τών 'Ινδιών 'Ερμαίου (25 π.Χ.).

2. ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Οικονομικές συνέπειες. Η ἐγκατάσταση σημαντικού ἀριθμού Έλλήνων ἐμπόρων στά ἑλληνιστικά κράτη καί ἡ ὀρθή οἰκονομική πολιτική τών Πτολεμαίων καί τών Σελευκιδῶν εὐνόησαν τήν οἰκονομία τών Ἀσιατῶν καί τών Αἰγυπτίων, πού ὠφελήθηκαν ἀπό τήν ἑλληνική δραστηριότητα προπάντων στό ἐμπόριο.

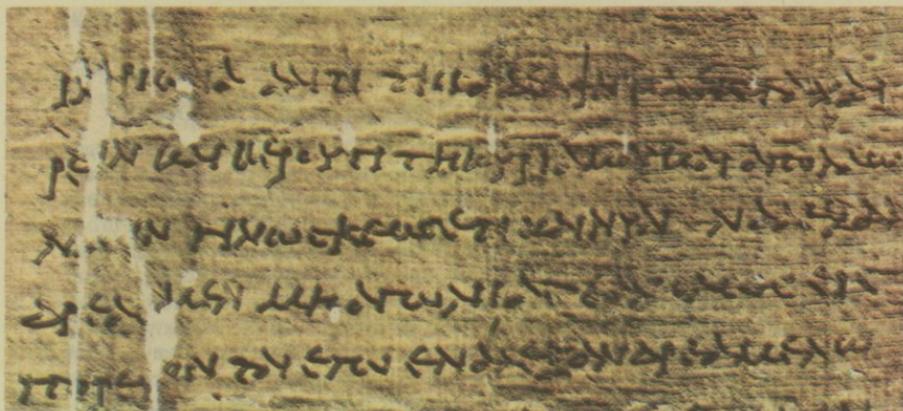
Ὁ ρόλος πού ἔπαιξαν οἱ Έλληνες στήν ἀνάπτυξη ἐνός οἰκουμενικοῦ ἐμπορίου ὀφειλόταν καί στήν ἐπικαιρότητα τών θέσεων, ὅπου ἰδρύθηκαν οἱ ἑλληνικές πόλεις. Στήν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου π.χ. κατέληγαν τά ἐμπορεύματα τών μεσογειακῶν λιμανιῶν, πού ἔφταναν ἀπό θαλάσσιους δρόμους καί τά προϊόντα τῆς Ἀφρικής καί τῆς Ἀσίας, πού διαμετακομίζονταν ἀπό δρόμους καραβανιῶν. Τό ἴδιο συνέβαινε μέ τή Σελεύκεια καί τή Λαοδίκεια, τά σπουδαιότερα δηλαδή λιμάνια τῆς Συρίας, μέ τήν πρωτεύουσά τῆς Ἀντιόχεια, καί μέ τή Σελεύκεια στίς ὀχθές τοῦ Τίγρη, ὅπου κατέληγαν οἱ ἐμπορικοί δρόμοι ἀπό τήν Ἀραβία, τήν Περσία καί τίς Ἰνδίες. Σέ ἀνάλογες θέσεις - κόμβους ἦταν καί ἡ Μίλητος, ἡ Ἐφεσος, ἡ Σμύρνη, ἡ Σινώπη, τό Βυζάντιο καί πολλές ἄλλες ἑλληνικές πόλεις.

Ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου διαπιστώνεται καί ἀπό ἑλληνικά νομίσματα πού θρέθηκαν ὡς ἀκόμη καί τήν περιοχή τοῦ Δελχί στίς Ἰνδίες. Ἡ τεχνική ἐμπειρία τών Έλλήνων στάθηκε ἐπίσης εὐεργετική γιά τούς Ἀσιάτες καί τούς Αἰγυπτίους. Ἄγονες ὡς τότε ἐκτάσεις ἀξιοποιήθηκαν μέ νέα ἔργα ἀποξηραντικά καί ἀρδευτικά, στά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνταν ἀγνωστα ὡς τότε στούς ντόπιους μηχανήματα ἀντλησης καί ἀνύψωσης ὕδατων. Συγγράμματα γράφτηκαν γιά τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία καί τήν ἀλκία. Ἡ ἑλληνική ἐμπειρία στή μεταλλοურγία ἀξιοποίησε τά μεταλλεύματα στήν Ἀφρική καί στήν Ἀσία περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐποχή. Νέες μέθοδοι χρησιμοποιοῦνταν στή ναυπήγηση πλοίων. Σημειώθηκε ἀκόμη μεγάλη πρόοδος στή βιοτεχνική παραγωγή. Ἀκμή γνώρισαν καί οἱ βιομηχανίες τών ὀπλων. Μόνο ὁ Πτολεμαῖος ὁ Β' π.χ. εἶχε ἀποθηκεύσει στούς στρατώνες του 300.000 πανοπλίες.

Ἡ διδδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Στήν κλασική ἐποχή ἡ ἑλληνική γλώσσα διακρινόταν σέ διαφορετικές διαλέκτους. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἦταν τόση, ὥστε ἡ ἀττική διάλεκτος ἐπηρέασε καί ἀφομοίωσε μέ τόν καιρό τίς ἄλλες. Τήν ἀττική διάλεκτο, ἐξελιγμένη σέ ἀπλούστερη μορφή, υιοθέτησαν καί οἱ Μακεδόνες καί τήν ἔκαναν ἐπίσημη γλώσσα τους. Μ' αὐτή διοίκησαν καί ἐκπολίτισαν τούς ἀσιατικούς λαούς. Εἶναι γνωστή ὡς *Κοινή ἀττική*. Ἡ γενίκευση τῆς χρησιμοποίησης τῆς «κοινῆς» ἔχει σημασία ἐξαιρετική, γιατί ἔδωσε στόν ἑλληνισμό γλωσσική ἐνότητα καί βοήθησε στόν ἐξελληνισμό τών λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐκμάθησή της ἀπό τούς Ἀσιάτες φανερώνει ὅτι πρόθυμα υιοθέτησαν τόν ἑλληνικό πολιτισμό. Ἡ ἑλληνική κοινή γλώσσα βοήθησε τούς Ἀσιάτες νά ἀφηνισθοῦν πολιτιστικά καί νά μνηθοῦν στίς ἀνθρωπιστικές ἀξίες τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Σ' αὐτήν μεταφράστηκαν καί τά κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κι ἀργότερα σ' αὐτήν γράφτηκαν στό πρωτότυπο τά κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης.*

Ὡς τό 2^ο αἰ. π.Χ. ἡ ἑλληνική γλώσσα παρουσίασε σημαντική ἐξέλιξη. Τά μακρά καί τά βραχέα φωνήεντα ἔπαψαν νά προφέρονται ὡς μακρόχρονα καί βραχύχρονα καί

* Μέ τήν ἐξαίρεση τοῦ Εὐαγγελίου κατά Ματθαῖον πού γράφτηκε στήν Ἀραμαϊκή, ἀλλά μεταφράστηκε στήν ἑλληνική.

Πάπυρος τής ελληνιστικής Αιγύπτου. Πρόκειται για έπιστολή πού γράφτηκε στά ελληνικά τόν 1ο αΙ. π.Χ. στην Αίγυπτο. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Βικτωρίας, Τορόντο, Καναδάς.

προφέρονταν τώρα όλα ισόχρονα. Ή τονισμένη συλλαβή σταμάτησε νά προφέρεται σέ τόνο μουσικά ψηλότερο. Ό τόνος στό έξής σήμαινε ότι ή συλλαβή θά προφερόταν άπλώς δυνατώτερα. Μ' αυτές τίς αλλαγές ή ελληνική γλώσσα διείσδυσε άπό τήν Αίγυπτο ώς τή Βακτριανή καί τίς Ίνδιες.

Τότε έπινοήθηκαν οι τόνοι καί τά πνεύματα, γιά νά μαθαίνουν οι άλλοι λαοί εύκολότερα τό τονισμό καί τήν προφορά των ελληνικών λέξεων. Ή πρώτη πάντως χρήση των τόνων ξεκίνησε άπό τήν ανάγκη πού αντιμετώπιζαν Έλληνες σπουδαστές των φιλολογικών σχολών τής Έλληνιστικής έποχής νά προφέρουν σωστά λέξεις όμηρικών ή κλασικών κειμένων, άπαρχαιωμένες κι άγνωστες πιά στην καθημερινή ζωή. Πρώτος πού χρησιμοποίησε όξεία καί περισπωμένη ήταν ό φιλόλογος Άριστοφάνης άπό τό Βυζάντιο (3ος αΙ. π.Χ.). Στην παλιότερη ελληνική γλώσσα ή περισπωμένη ήταν ένωση ενός τόνου μουσικά ψηλού κι ενός χαμηλού. Δηλαδή έδειχνε ότι ή φωνή του άναγνώστη έπρεπε νά άνέβει μουσικά στό πρώτο μέρος του μικρού φωνήεντος καί κατέβει στό δεύτερο. Ή λέξη π.χ. πράγμα έπρεπε νά προφερθεί πράγμα. Ή όξεία σήμαινε αντίθετα ότι ή φωνή κατέβαινε στό πρώτο μέρος κι άνέβαινε στό δεύτερο. Έτσι ή λέξη πράγματος έπρεπε νά προφερθεί πράγματος. Έπειδή όμως στην Κοινή δέ γινόταν διάκριση μακρών καί βραχέων, οι τόνοι χρησιμοποιούνταν γιά τή σωστή προφορά τής άρχαιότερης μόνο γλώσσας. Ή Κοινή γλώσσα έζησε μέχρι τόν 6^ο αΙ. μ.Χ. Άπό τότε μέχρι τήν άλωση τής Κωνσταντινούπολης έπιβίωσε μέ τή μορφή τής μεσαιωνικής Έλληνικής γλώσσας, γιά νά συνεχιστεί έπειτα ώς Νεοελληνική. Ή Κοινή δάνεισε πολλές λέξεις της στις γλώσσες των λαών τής Άσίας καί τής Άφρικής. Πολλές άπ' αυτές χρησιμοποιούνται ώς σήμερα στις γλώσσες των Έβραίων, των Αιθίοπων, των Άρμενίων, των Κοπτών (Αιγυπτίων χριστιανών) καί των Σύρων. Τή μεγάλη διάδοση τής Κοινής άποδεικνύουν κι οι άνασκαφές. Οι άρχαίες ελληνικές έπιγραφές, πού βρέθηκαν στις χώρες όπου είχαν άπλωθεί τά Έλληνιστικά κράτη, άκόμα καί έπιγραφές των φτωχικών τάφων, είναι περισσότερες άπό τίς έπιγραφές πού χαράχτηκαν στις ντόπιες γλώσσες. Πολλοί Άσιάτες είχαν επίσης ελληνικά όνόματα. Ξέ κείμενα παπύρων τής ελληνιστικής Αιγύπτου μετρήθηκαν 15.000 όνόματα, άπό τά όποία 8.000 είναι ελληνικά. Ίδια περίπου άναλογία παρατηρήθηκε καί στά

ονόματα σε πήλινες πινακίδες της Έλληνιστικής Μεσοποταμίας. Στην Παλαιστίνη ως και Έβραίοι άρχιερείς είχαν ονόματα ελληνικά.

Πνευματική διείσδυση. Άλληλένδετη και σε στενή σχέση με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας ήταν η πνευματική άφύπνιση των Άσιατών. Κι εδώ κυρίως βρίσκεται η σημασία της προσφοράς της Κοινής στον παγκόσμιο πολιτισμό. Άνάλογο προς την έκφραστικότητα μιας γλώσσας είναι και το πνευματικό επίπεδο του λαού πού τη χρησιμοποιεί. Έπειδή δηλαδή κάθε άνθρωπος σκέπτεται με έννοιες - λέξεις, όσο πιά έκφραστική σε άποχρώσεις και πιά συστηματική είναι η γλώσσα πού χρησιμοποιεί, τόσο πιά θαύτερα και συστηματικά μπορεί νά σκεφτεί.

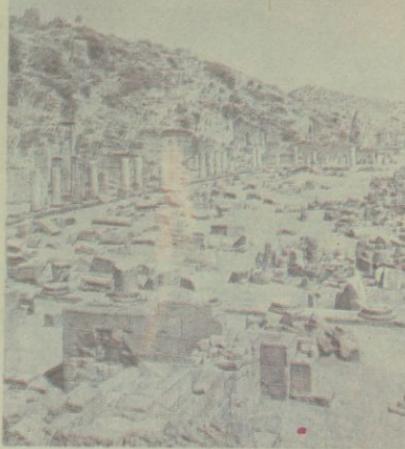
Τούς ίθαγενείς άφύπνισε παράλληλα κι η έπαφή τους με τίς ελληνικές πόλεις. Μόνο στίς Ίνδίες κτίστηκαν 27 ελληνικές πόλεις, 19 στή Βακτριανή και 11 στίς άκτές τής Άφρικής.

Δέν υπήρχε πόλη ελληνική χωρίς γυμνάσιο κι όργανωμένη συστηματικά παιδεία. Τήν έποχή εκείνη τά γυμνάσια* δέν ήταν άπλώς χώροι άθλησης των νέων αλλά κέντρα πνευματικής και κοινωνικής ζωής. Οί άπόφοιτοί τους όργανώνονταν σε συλλόγους, τά μέλη των όποιών διατηρούσαν στενό δεσμό. Άρχιτεκτονικά και λειτουργικά τά άρχαία ελληνικά γυμνάσια ήταν άνοικτά στήν πόλη και σε στενή έπαφή με τήν πνευματική ζωή της. Ύπρχαν μάλιστα και *έξέδρες*, δηλαδή άνοικτοί χώροι συζητήσεων με τό κοινό.

Οί βασιλιάδες των Έλληνιστικών χρόνων και πλούσιοι ιδιώτες πρόσφεραν μεγάλα ποσά γιά τήν ίδρυση βιβλιοθηκών και γυμνασίων. Σε πολλές περιπτώσεις πλήρωναν τούς μισθούς των δασκάλων και προκήρυσσαν βραβεία γιά τούς άριστους μαθητές.

Γιά πρώτη φορά γνώρισαν οί Άσιάτες και τό θέατρο. Έκτός από τά ελληνικά θέατρα, πού κτίστηκαν στίς νέες πόλεις, περιοδεύοντες ελληνικοί θίασοι παρουσίαζαν ελληνικά έργα.

Έλληνικά θέατρα χτίστηκαν ως τά πιά άκράια όρια των ελληνικών κατακτήσεων. Πολλά άπ' αυτά σώζονται ακόμη και σήμερα στήν Άσία, όπως στό Άμάν, στό Γέρασα, στό Μπάαλμπεκ και στή Βαβυλώνα. Οί ήθοιοι και οί μουσικοί άπολάμβαναν προνομιακή μεταχείριση. Μόνο αυτοί π.χ. μπορούσαν νά περνοϋν τά σύνορα σε ώρα πολέμου. Τίς παραστάσεις των ελληνικών δραμάτων παρακολούθουν και Άσιάτες. Σε πολλές περιοχές τής Άσίας σώζονται ελληνικά θέατρα, πού είχαν θέσεις περισσότερες από τον άριθμό των έκει έγκαταστημένων Έλλήνων. Ό Πausανίας αναφέρει ότι ή τραγωδία Φαίδρα ήταν γνωστή στους Άσιάτες. Άπό έπιγραφή πού βρέθηκε στό θέατρο τής Μιλήτου διαπιστώνεται ότι ένα τμήμα του προοριζόταν γιά Έβραίους θεατές. Διοργανώνονταν παντού έπίσης εκτός από τούς άθλητικούς θεατρικοί και μουσικοί άγώνες. Φημισμένοι γιά τήν τελειότητά τους ήταν οί μουσικοί άγώνες τής Άλεξάνδρειας.

Στή φωτογραφία εικονίζεται μέρος μόνο του γυμνασίου τής Περγάμου. Άριστερά ό, τι σώθηκε από τήν κιονοστοιχία τής στοάς του Γυμνασίου και τίς αίθουσες πίσω από αυτή, 2ος αί. π.Χ.

*Όνομάστηκαν έτσι, έπειδή οί νέοι έκαναν εκεί τίς άσκήσεις τους γυμνοί.

Σαλαμίνα Κύπρου. Δεξιά στή φωτογραφία τό άρχαιο της θέατρο και άριστερά τό γυμνάσιο. Γύρω άπό τή μεγάλη περίστυλη αύλή του ύπήρχαν οι διάφορες αίθουσες. Στή δεξιά γωνία του γυμνασίου ή έξεδρα του, όπου γίνονταν δημόσιες συζητήσεις και διαλέξεις.

Μεταφέροντας οι Έλληνες στήν Άσία τόν τρόπο τής ζωής τους μετέδιδαν ταυτόχρονα τήν παιδεία, τήν τέχνη, τήν ποίηση, τή φιλοσοφία τους. Δημιούργησαν έτσι μιά κοινοπολιτεία παιδείας και ήθικου πολιτισμού, τέχνης, επιστήμης και έμπορίου. Η κοινοπολιτεία αυτή δημιούργησε τίς πολιτιστικές θάσεις πού θεμελίωσαν τόν Εύρωπαϊκό πολιτισμό και άνοιξαν τό δρόμο στό χριστιανισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Στά Έλληνιστικά κράτη επικράτησε τό πολίτευμα πού ονομάστηκε *έλληνιστική μοναρχία*. Τά κράτη αυτά είχαν ιδιομορφία ανάλογη μέ τούς λαούς πού κυβερνούσαν και την προσωπικότητα του μονάρχη. Οι βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών είχαν έξουσία άνεξέλεγκτη. Σύμφωνα μέ τίς άντιλήψεις των Ιθαγενών Ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από θεούς. Μερικοί μάλιστα Πτολεμαίοι και Σελευκίδες άναγορεύτηκαν θεοί. Δέν προβάλλονταν όμως σάν θεοί μπρός στους Έλληνες, όπως φανερώνουν σωζόμενα κείμενα έπιστολών των Διαδόχων, πού άπευθύνονται σέ έλληνικές πόλεις.

Οι βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών ήταν ιδιοκτήτες τής γής, όπως παλιότερα οι Φαραώ. Μέ τούς φόρους συντηρούσαν τό στρατό τους, τούς ύπαλλήλους τής διοίκησης και τίς βασιλικές αύλές τους. Τό δικαίωμα του μακεδονικού στρατού νά συμβουλευεί ή νά διαφωνεί μέ τό βασιλιά περιορίστηκε και οι συνελεύσεις του έγιναν τυπικές. Οι έλληνιστικοί στρατοί άνήκαν στό βασιλιά και είχαν στίς τάξεις τους και ντόπιους. Στά τέλη του 3ου αι. π.Χ. συγκροτήθηκε αιγυπτιακή όπλιτική φάλαγγα υπό Έλληνες αξιωματικούς.

Στήν Αίγυπτο ή έξουσία του βασιλιά ήταν πιά συγκεντρωτική και οι περιορισμοί των κατοίκων των εκεί έλληνικών πόλεων μεγάλυτεροι. Μέ τόν καιρό τά πολιτικά τους δικαιώματα περιορίστηκαν στήν επίλυση των δημοτικών προβλημάτων. Τότε δηλαδή έγινε ή άλλαγή από τήν αυτοδιοικούμενη πόλη στήν πόλη-οικισμό τής εποχής ιις.

Δέν υπήρχε ελληνική πόλη χωρίς θέατρο. Στην εικόνα τό άρχαίο ελληνικό θέατρο στήν πόλη Ξάνθο τής Λυκίας.

Οι σπουδαιότερες θέσεις στήν ελληνική διοίκηση τής Αιγύπτου ήταν τού διοικητού, τού άρχιδικαστού, τού γραμματέως τών δυνάμεων και τού γραμματέως τού ναυτικού.

Ό διοικητής ήταν επικεφαλής πολύπλοκης ύπηρεσίας μέ κεντρικούς και περιφερειακούς υπάλληλους, πού άπλωνόταν ώς και τό τελευταίο χωριό τής Αιγύπτου. Ό ύπηρεσία αύτή ήταν υπεύθυνη γιά τή γεωργική παραγωγή, τή συγκέντρωση τών προϊόντων πού έπρεπε νά δοθούν στό στέμμα, και τήν είσπραξη τών φόρων και τών ένοικίων τών μεγάλων βασιλικών κτημάτων και μεταλλείων. Στό βασιλιά άνήκαν και βιοτεχνικά έργαστήρια, πού παρήγαν είδη όχι μόνο γιά τή βασιλική αύλή αλλά και γιά τό έμπόριο. Ό παραγωγή τής μύρας και τών άρωμάτων π.χ. άνήκε στό βασιλικό μονοπώλιο. Ό ιδιωτική παραγωγή και καλλιέργεια έλέγχονταν μέχρι και τό τελευταίο χωριό.

Στή Φαραωνική Αίγυπτο οι άξιωματούχοι ήταν φεουδάρχες. Στήν Πτολεμαϊκή ήταν άπλοι υπάλληλοι, στήν πλειοψηφία τους Έλληνες. Οι κατώτεροι υπάλληλοι ήταν Αιγύπτιοι συνήθως.

Έλληνικές άντιλήψεις και μέθοδοι, πού χρησιμοποιήθηκαν στόν κρατικό μηχανισμό, επέτρεψαν στους Πτολεμαίους νά γνωρίζουν κάθε στιγμή μέ άκρίβεια τήν οικονομική κατάσταση και πρόοδο τής χώρας. Έκτός από τόν κρατικό έλεγχο στή γεωργία και στή βιοτεχνία έλεγχόταν μέ αύστηρότητα και τό έμπόριο.

Ό όρθότητα τής οικονομικής πολιτικής τών Πτολεμαίων φάνηκε από τήν μεγάλη άνάπτυξη τής παραγωγής και τήν πρωτοφανή γιά τήν Αίγυπτο έμπορική δραστηριότητα. Μέ επέκταση τέλος τών καναλιών άμμώδεις εκτάσεις έγιναν κτήματα και παραχωρήθηκαν στους Έλληνες.

Ό έξουσία τών Σελευκιδών στό ελληνιστικό βασίλειο τής Συρίας ήταν λιγότερο συγκεντρωτική. Ό άυτόνομία πού παραχώρησαν στις ελληνικές πόλεις οι Έλληνες βασιλιάδες έποίκιλλε. Μέρος τής έξουσίας τους έδωσαν στους «στρατηγούς», πού έβαλαν επικεφαλής τών σατραπειών τους. Οι Σελευκίδες δέν είχαν βιοτεχνικές έπιχειρήσεις και περιόρισαν τή βασιλική ιδιοκτησία τους σε μικρότερα κτήματα.

Άσκοϋσαν τήν εκτελεστική έξουσία μέ τή βοήθεια Έλλήνων συμβούλων, πού είχαν τόν τίτλο τών φίλων ή συγγενών. Οι σπουδαιότεροι άξιωματούχοι στήν Έλληνη-

στική Συρία ήταν *ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων* (ὑπουργός Οἰκονομικῶν) καὶ *ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῶν δυνάμεων* (ὑπουργός Στρατιωτικῶν).

Καὶ στὸν οἰκονομικὸ τομέα οἱ Σελευκίδες εἶχαν πῖο ἐλεύθερη ὀργάνωση ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους. Τὰ πῖο σημαντικὰ τους ἔσοδα ἦταν ἀπὸ τὴ φορολογία. Οἱ φόροι ἦταν σταθεροὶ καὶ ἔτσι περιττεῦε ὁ ἐλεγχος τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἴδρυση τῶν νέων πόλεων, ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ χρῆση κοινοῦ νομίματος εὐνόησαν τὸ ἐμπόριο στὴν Ἀσία. Ἐξωτικὰ προϊόντα κατέληγαν στὰ λιμάνια τῆς Συρίας κι ἀπὸ τὴν Ἄπω Ἀνατολὴ ἀκόμη καὶ ἑλληνικὰ προϊόντα ἔφταναν ἀντίστοιχα μέχρι τὸν Καύκασο, τὴν Ἀραβία καὶ τὶς Ἰνδίες. Ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι, ἔτσι καὶ οἱ Σελευκίδες μέ βελτιώσεις στὴν ὕδρευση, στὴν καλλιέργεια καὶ στὴν ἐπιλογή τῶν σπόρων, αὐξῆσαν τὴ γεωργικὴ παραγωγή. Οἱ τιμές τῶν εἰδῶν διατροφῆς, πού ἀνέβαιναν στὰ χρόνια τῶν Περσῶν, ὄχι μόνο σταθεροποιήθηκαν, ἀλλὰ καὶ ὑποχώρησαν στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἰχνη ἀρδευτικῶν ἔργων, πού ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες στὴν Ἀσία, προκαλοῦν τὸ θαυμασμό ἀκόμη καὶ σήμερα.

4. ΝΕΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ δίψα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, πού ἔδειξε ὁ Ἀλέξανδρος ὀργανώνοντας ἐξερευνητικὰ ἀποστολὰς καὶ συγκεντρώνοντας σπάνια ζῶα καὶ φυτὰ, συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς Διαδόχους. Τὸ νέο πνεῦμα στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, πού θεμελίωσε ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἡ διεύρυνση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρίζοντα ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἀγνωστων ὡς τότε χωρῶν, σέ συνδυασμό μέ τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, προῆλθαν τὶς ἐπιστήμες σέ ὕψος ἀπίστευτο. Γιὰ πρώτη φορὰ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἔρευνα τὸ πείραμα καὶ γράφτηκαν πάρα πολλὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα. Οἱ ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστῆμης. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔγινε σπουδαία ἔδρα τῶν φυσικομαθηματικῶν σπουδῶν. Οἱ γνώσεις πού ἀποκτήθηκαν χρησιμοποιήθηκαν στὴν πρόοδο τῆς μηχανικῆς καὶ πραγματοποιήθηκαν τότε σημαντικὲς ἐφευρέσεις.

Μηχανικὴ. Ὁ *Κτησιβίος* ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπινόησε ἀτμοκίνητη μηχανή. Ὁ *Φίλων* ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἔγραψε σύγγραμμα 9 βιβλίων μέ τίτλο *Μηχανικὴ Συλλογὴ*. Τὸ τέταρτο βιβλίο, γνωστὸ ἀπὸ ἀραβικὴ μετάφραση (μόνο αὐτὴ σώθηκε), ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ πυροβόλων.

Ὁ *Ἡρων*, μαθητὴς τοῦ *Κτησιβίου*, ἔφτιαξε ρολοὶ, ἀρμόνιο ὑδραυλικῆς πίεσης καὶ μηχανήματα βολῆς μέ πεπιεσμένο ἀέρα. Εἶχε ἀκόμη γράψει σύγγραμμα γιὰ τὸν κενὸ χῶρο, πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπαρχὴ τῆς σύγχρονης ὑδρομηχανικῆς καὶ ἀερομηχανικῆς. Ἄλλ' οἱ σπουδαῖες αὐτὲς ἐπινοήσεις δέν ἐφαρμόστηκαν στὴν πράξη εὐρύτερα, γιὰτὶ οἱ δούλοι ἀφθονοῦσαν καὶ ἡ ἐργασία τῶν χειρῶν τους στοιχίζε φηγνότερα. Ἐνα εἶναι πάντως βέβαιο, ὅτι γιὰ τὴν τεχνολογία τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγνοοῦμε πολλὰ*.

Στὴν Αἴγυπτο ὁ Ἀρχιμήδης ἐπινόησε σύστημα ἀντλησης νεροῦ ἀπὸ τὸ Νεῖλο μέ ἐλικοειδῆ ἀντλία. Στὶς Συρακοῦσες, χρησιμοποιώντας συνδυασμὸ μοχλῶν, κατόρθωσε μέ μικρὴ δύναμη νὰ καθ'ελκύσει τὴ *Συρακοσία*, ἕνα πλοῦ μεγάλο πλοῖο τοῦ

* Αὐτὸ ἀποδείχτηκε καὶ ἀπὸ τὸν «ἀστρολάβο» τῶν Ἀντικυθέρων. Ἔτσι εἶχε ὀνομαστῆι περιεργὸ κατασκευάσμα πού εἶχε βρεθεῖ στὸ ναυάγιο τοῦ ἀρχαίου πλοίου, πού μετέφερε καὶ τὸν περίφημο ἔφηβο τῶν Ἀντικυθέρων. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀσυνήθιστο καὶ πολυσύνθετο μηχανήμα, γιὰ ἕνα ὑπολογιστὴ πλοῦ πῖο σύνθετο ἀπὸ τὰ τελειότερα σημερινὰ ρολογια. Τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, γιὰ νὰ βροῦν τὴν ὥρα ἀνατολῆς καὶ δύσης τῶν ἀστρῶν καθώς καὶ τὴν πορεία τους στὸ σπέρωμα.

τύραννου Ίέρωνα. Τότε είπε τήν περίφημη φράση του: «Δός μοι πᾶ σῶ καί τὰ γὰν κινήσω». Ἐπινοώντας ἐπίσης ὁ Ἀρχιμήδης τήν ἀρχή τῆς ὑδροστατικῆς δημιουργήσε τήν ὁμώνυμη ἐπιστήμη.

Ίατρική - Ἀνατομία. Μεγάλη πρόοδος σημείωσαν ἡ χειρουργική καί ἡ βιολογία μέ τίς ἀνατομικές ἐρευνες πού ἔγιναν στήν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Ἡρόφιλος ἀπό τή Χαλκηδόνα, μαθητής τοῦ Ἱπποκράτη, πού ἔζησε στήν Ἀλεξάνδρεια γύρω στό 300 π.Χ., ἦταν ὁ πρῶτος ἀνατόμος. Ἔκανε μάλιστα τομές μπρός σέ κοινῶ. Ἐρεύνησε κυρίως τόν ἐγκέφαλο καί τό νευρικό σύστημα. Πρῶτος ξεχώρισε τά αἰσθητήρια ἀπό τά κινητήρια νεῦρα καί συσχέτισε τό νευρικό σύστημα μέ τόν ἐγκέφαλο. Ἔδωσε τήν ὀνομασία τοῦ δωδεκαδάκτυλου καί, ξεχώρισε τό ὀπτικό νεῦρο τῶν ὀφθαλμῶν.

Πρῶτος ἐπίσης ὀνόμασε ἔτσι τόν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα καί τόν κερατοειδῆ. Ἐπινόησε ἀκόμη ὄργανο γιά τή μέτρηση τῶν σφυγμῶν, γιατί κατάλαβε τή σημασία τῆς μέτρησής τους, πού καί σήμερα εἶναι βάση γιά τή διάγνωση πολλῶν ἀσθενειῶν. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ γιατροῦ ἀπό τή Χαλκηδόνα προϋπέθεταν ἀνοιγμα τοῦ σώματος σέ ἐποχή πού αὐτό νομιζόταν ἱεροσυλία. Ὁ Ἡρόφιλος πράγματι κατηγορήθηκε γιά ζωτοτομία (τομή σέ ζωντανό σῶμα) μαζί μέ τό σύγχρονό του φυσιολόγο Ἐρασίστρατο, πού ἔκανε ἐρευνες στήν Ἀλεξάνδρεια γιά τήν καρδιά. Λεγόταν ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν ἐπιτρέψει νά δίνονται κακοῦργοι σέ γιατρούς, γιά νά κάνουν τομές στό ζωντανό τους σῶμα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Ἡρόφιλος ἔκανε πειράματα καί τομές σέ ζῶα μόνο, γιατί ἀναφέρει σέ σύγγραμμά του μιά οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, πού βρίσκεται μόνο στά ζῶα. Τίς θεωρίες τοῦ Ἡροφίλου ἀναφέρει ὁ Γαληνός, περίφημος γιατρός καί βιολόγος πού ἔζησε στήν Πέργαμο τά ρωμαϊκά χρόνια, στό ἔργο του Ἐγκυκλοπαίδεια, ἀπό ὅπου ἔγιναν γνωστές στήν Εὐρώπη τό 16^ο αἶ.

Στήν **βοτανολογία** μεγάλη ἦταν ἡ συμβολή τοῦ Θεοφράστου ἀπό τήν Ἐρεσό τῆς Λέσβου. Ὁ Θεόφραστος, πού διαδέχτηκε τόν Ἀριστοτέλη στή διεύθυνση τῆς Περιπατητικῆς σχολῆς, ξεχώρισε κι ὀνόμασε 17 νέα φυτά. Στό ἔργο του *Περὶ Φυτῶν*, συγκέντρωσε τεράστιο ὕλικό πού ἐπεξεργάστηκε μέ ἐπιμέλεια, ἀκρίβεια καί συστηματικότητα.

Στή **Φυσική** διακρίθηκε ὁ Στράτων, δάσκαλος τοῦ βασιλιά τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Φιλαδέλφου. Ἰσοθετώντας τήν ἀτομική - μοριακή θεωρία τοῦ Δημοκρίτου

- Χειρουργικά καί ἀνατομικά ἐργαλεῖα ἑλληνιστικῶν χρόνων. Βρετανικό Μουσείο. Λονδίνο.

Ὁ «ἀστρολάβος» τῶν Ἀντικυθῆρων. Βρέθηκε στήν πρώτη στόν κόσμο ὑποβρύχια ἀρχαιολογική ἐρευνα, πού ἔγινε στά Ἀντικυθῆρα στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Μόνο πρόσφατα ὅμως ἐξακριβώθηκε ἡ χρήση του.

δημιούργησε ο Στράτων τή θεωρία για τό κενό και προκαθόρισε έτσι τό δρόμο τών θετικῶν ἐπιστημῶν.

Καί ἡ **Ζωολογία** προχώρησε πολύ. Ὁ Θεόφραστος καί οἱ Στράτων συνέγραψαν βιβλία γιά τά ζῶα. Οἱ Διάδοχοι ἐνδιαφέρθηκαν προσωπικά γιά τήν πρόοδο αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Σέλευκος ἔστειλε στήν Ἀθήνα ἰνδικό τίγρη. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Α' στό *Μουσείο*, πού ἱδρύσε στήν Ἀλεξάνδρεια, ἕνα εἶδος δηλαδή Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, ὀργάνωσε ζωολογικό κῆπο μέ σπάνια ζῶα καί ἐρπετά τῆς Ἀφρικῆς.

Μέ τή γνωριμία τῶσαν νέων χωρῶν προόδευσε καί ἡ **Γεωγραφία**. Οἱ γνώσεις τῆς αὐξήθηκαν μέ τόν παράπλου τοῦ Ἰνδικοῦ ἀπό τόν Νέαρχο καί τῶν ἀραβικῶν ἀκτῶν ἀπό τίς ἐξερευνητικές ἀποστολές πού ἔστειλε ὁ Ἀλέξανδρος λίγο πρῖν πεθάνει. Ὁ *Δικαίαρχος* ὁ *Περιπατητικός* ἔκανε τόν πρῶτο χάρτη τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Μέτρησε τό ὕψος τῶν ἐλληνικῶν βουνῶν καί ὄρισε τήν περιφέρεια τῆς γῆς σέ 300.000 στάδια.

Ὁ Ἐρατοσθένης ἀπό τήν Κυρήνη πίστευε ὅτι ἀπό τήν Ἰσπανία μπορούσε νά πλεύσει κανεῖς ἀκολουθώντας τίς ἀκτές τῆς Ἀφρικῆς πρὸς τίς Ἰνδίες. Μέτρησε τήν περίμετρο τῆς γῆς μέ βάση τή σκιά πού δημιουργοῦσε τήν ἴδια στιγμή ὁ ἥλιος σέ 2 πηγᾶδια, ἕνα στήν Ἀλεξάνδρεια κι ἕνα στό Ἀσουάν. Ἐκανε λάθος κατά 322 μόνο χιλιόμετρα, ἀλλά καί γι' αὐτό δέν ἔφταιγε, γιατί ἡ ἀπόσταση Ἀλεξάνδρειας – Ἀσουάν τοῦ δόθηκε σάν 820 χιλιόμετρα, ἐνῶ ἦταν 800. Πρῶτος ἀκόμη ὁ Ἐρατοσθένης ὄρισε τή θέση ἑνός σημείου μέ βάση τούς παράλληλους καί τούς μεσημβρινούς. Τή μέθοδο αὐτή τελειοποίησαν ἀργότερα ὁ Ἰππάρχος καί ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος.

Τά Μαθηματικά μέ τόν Ἀρχιμήδη ἔφτασαν στή μεγαλύτερη ἀκμή τους.

Ὁ *Εὐκλείδης*, δεῦτερος μετά τόν Ἀρχιμήδη μαθηματικός τῆς ἀρχαιότητας, ἔζησε στήν Ἀλεξάνδρεια γύρω στό 300 π.Χ. Κανένα σύγγραμμα δέ χρησιμοποιήθηκε τόσους αἰῶνες, ὅσους τό ἔργο του *Στοιχεῖα Γεωμετρίας* ἀπό 13 βιβλία. Ἡ Εὐρώπη τό ἔμαθε ἀπό ἀραβικές μεταφράσεις τοῦ 8ου αἰ. μ.Χ. Ἄλλα συγγράμματά του εἶναι τά *Ὀπτικά*, τά *Κάτοπτρα* καί τά *Φαινόμενα* (ἀστρονομικά). Μεταξύ τῶν μαθητῶν του ἦταν καί ὁ Πτολεμαῖος ὁ Α' πού, ὅταν κάποτε τόν ρώτησε, ἄν μπορούσε νά κάνει τό μάθημά του εὐκολότερο, ὁ Εὐκλείδης τοῦ ἀπάντησε ὅτι δέν ὑπάρχει βασιλική ὁδός γιά τή Γεωμετρία.

Ἐκπληκτική ἦταν ἡ πρόοδος στήν **Ἀστρονομία**. Ὁ *Ἡρακλείδης* ἀπό τόν Πόντο πρῶτος διακήρυξε ὅτι ἡ γῆ στρέφεται γύρω ἀπό τόν ἀξονά της. Τήν τολμηρή γιά τήν ἐποχή θεωρία υἱοθέτησε ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος (3ος αἰ. π.Χ.), πού ἔγραψε γιά τό μέγεθος καί τήν ἀπόσταση ἡλίου – σελήνης καί ἐξηγήσε ὅτι ἡ γῆ κάθε μέρα ὀλοκληρώνει μιά στροφή γύρω ἀπό τόν ἑαυτὸ της καί κάθε χρόνο γύρω ἀπό τόν ἥλιο.

Ὁ Ἰππάρχος ἀπό τή Νίκαια τῆς Βιθυνίας, πού ἔζησε στή Ρόδο κι ἔπειτα στήν Ἀλεξάνδρεια, προώθησε τήν Ἀστρονομία. Ὅταν τό 134 π.Χ. παρατήρησε ἕνα νέο ἀστέρι, ἔγραψε κατάλογο μέ τή θέση 1000 ἀστέρων γιά τή χρήση τῶν μεταγενέστερων, γιά νά ξέρουν δηλαδή ποιά ἀστέρια ὑπῆρχαν στήν ἐποχή του καί ποιά φάνηκαν ἀργότερα. Τό σύγγραμμα τοῦ Ἰπάρχου εἶναι ἡ βάση τῶν νεώτερων ἀστρονομικῶν καταλόγων καί ἔχει συντελέσει στήν καθιέρωση τῶν ἐλληνικῶν ὀνομασιῶν τῶν ἀστέρων καί ἀστερισμῶν.

Ἡ ἱδρύση τῶσαν νέων ἐλληνικῶν πόλεων ἀνέπτυξε τήν **πολεοδομία**. Ἡ Ἀλεξάνδρεια καί ἡ Ἀντιόχεια εἶχαν θαυμασία ρυμοτομία καί μεγάλο πληθυσμό. Ἡ Σελεύκεια, στίς ὀχθες τοῦ Τίγρη, λίγο ὕστεροῦσε σέ πληθυσμό ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια. Τό σύστημα πού ἐφάρμοσε στά χρόνια τοῦ Περικλῆ ὁ Ἰππόδαμος τώρα γενικεύτηκε. Ὁ ἱστορικός τῶν Ἐλληνιστικῶν χρόνων Πολύβιος παρομοιάζει τήν ἐλληνιστική πόλη μέ στρατόπεδο ρωμαϊκῆς λεγεῶνας. Δύο κύριες λεωφόροι, πού σέ σχῆμα σταυροῦ τῆ

Άριστερά: άνασκαφές στην Άλεξάνδρεια άποκάλυψαν τό επιθλητικό αυτό έλληνικό ταφικό μνημείο. 3ος αι. π.Χ.

Δεξιά: Ή διπλή κιονοστοιχία τής άνατολικής (στενής) πλευράς του ναού του Άπόλλωνα στά Δίδυμα τής Μιλήτου. Ή διάμετρος κάθε κολόνας είναι περίπου 2 μέτρα. Ή ναός είναι Ιωνικού ρυθμού. Χαρακτηριστική είναι ή πλούσια διακόσμηση τής βάσης των κίωνων. 3ος αι. π.Χ.

χώριζαν σε 4 τετράγωνα, τερμάτιζαν σε 4 πύλες. Όπως άποδείχτηκε άπό τίς άνασκαφές, ή Άγορά θρισκόταν στή μιá πλευρά του κύριου δρόμου, άλλα ποτέ πάνω σ' αυτόν. Στίς 3 πλευρές της είχε στοές κι άλλα δημόσια κτήρια. Ή τέταρτη πλευρά της ήταν άνοικτή στον κύριο δρόμο. Ή προσανατολισμός τής πόλης ήταν τέτοιος, ώστε όλα τά σπίτια νά έχουν ήλιο τό χειμώνα και θέα πρós τή θάλασσα. Οί δρόμοι είχαν ώραία πλακόστρωση (Σμύρνη). Αύστηρά πρόστιμα επιβάλλονταν γιά τή ρύπανση (Πέργαμος). Περιήγημα ήταν ή ρυμοτομία τής Άλεξάνδρειας. Δύο μεγάλες λεωφόροι πλάτους 31 μ., πού διασταυρώνονταν σε μεγάλη πλατεία, χώριζαν τήν πόλη σε 4 συνοικίες. Δημόσιοι κήποι κάλυπταν μεγάλο μέρος της. Άνάλογη ήταν ή μεγαλοπρέπεια τής πρωτεύουσας των Σελευκιδών Άντιόχειας, στίς όχθες του ποταμού Όρόντη. Άπό τό κέντρο της διερχόταν μεγαλόπρεπη λεωφόρος μήκους 3 χιλιομέτρων. Μέ τή λεωφόρο αυτή, πού στολιζόταν μέ στοά τετραπλής κιονοστοιχίας, διασταυρωνόταν άλλη, κι αυτή μέ μαρμαρίνες στοές. Ή Άντιόχεια άπόκτησε πληθυσμό 500.000 κατοίκων και συναγωνίστηκε τήν Άλεξάνδρεια σε οικονομική και πολιτιστική άκμή.

Στήν Άρχιτεκτονική κυριάρχησε ό Κορινθιακός ρυθμός και πρωτοχρησιμοποιήθηκε ή γνωστή άπό τή Βαβυλώνα άψίδα και καμάρα. Τά σπίτια κτίζονταν πιδό άνετα και πολυτελή κι οι έσωτερικοί τους τοίχοι στολίζονταν μέ τοιχογραφίες. Προστέθηκε περιούλιο* στό αίθριο** και χρησιμοποιήθηκε πολύ τό μάρμαρο. Είναι χαρακτηριστική ή γνώμη γιά τήν Άλεξάνδρεια, ότι δε μπορούσε νά καεί, γιαιτί ήταν χτισμένη μέ μάρμαρο. Λόγω τής άστυφιλίας άρχισαν νά κτίζονται και πολυώροφα οίκοδομήματα. Τό επιθλητικότερο κτήριο κτίστηκε στήν Άλεξάνδρεια άπό τόν περίφημο άρχιτέκτονα Σώστρατο, άπό τήν Κνίδο. Ήταν ό περίφημος φάρος της, πού οίκοδομήθηκε στά χρόνια του Πτολεμαίου του Β΄ του Φιλαδέλφου (283 - 246 π.Χ.), στή νησίδα Φάρο, άπό τήν όποία κι όνομάστηκε έτσι. Τό καταπληκτικό αυτό οίκοδόμημα είχε ύψος 130 μ. Στήν κορυφή του 8 κολόνες ύποστήριζαν θόλο πού κάτω του εκαιγε φωτιά. Τό φώς άντανακλούσαν κοίλα κάτοπτρα σε μεγάλη άπόσταση.

Ήστοριογραφία. Τό πνεύμα πού μετάδωσε ό Άριστοτέλης και τό ενδιαφέρον πού προκάλεσαν οι μακεδονικές κατακτήσεις έδωσαν ώθηση στήν Ιστοριογραφία τής εποχής. Γενικεύτηκαν οι Ιστορίες πόλεων (κατά τό πρότυπο των Άτιθογράφων) και γιά πρώτη φορά γράφτηκαν Ιστορίες πολιτικών άνδρών, κατά τό παράδειγμα του

*Σειρά κίωνων όλόγυρα.

**Εσωτερική ξέσκεπη αύλή.

Ίδιωτικό οίκημα στη Δήλο με περιστύλιο στο αΐθριο (έσωτερική αυλή). Όλουργα ήταν τὰ δωμάτια.

Ἀλεξάνδρου ἢ φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη Ἀριστόξενος ἔγραψε βίους φιλοσόφων κι ὁ Ἀντίγονος ἀπὸ τὴν Κάρυστο βίους καλλιτεχνῶν. Ὁ Ἄρατος ὁ Σικυώνιος ἔγραψε αὐτοβιογραφία του. Ἀγαπητὸ θέμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις. Οἱ καλύτερες ἐξιστορήσεις τῆς «Ἀναβάσεως» γράφτηκαν ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς του Μ. Ἀλεξάνδρου Πτολεμαῖο (τὸ μετέπειτα βασιλιά τῆς Αἰγύπτου) καὶ Ἀριστόβουλο, πού πῆραν μέρος στὴν ἐκστρατεία. Στὸ ἔργο τους βασίστηκε ὁ Ἀρριανός, γιὰ νὰ ἐξιστορήσει τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὰ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο γεγονότα ἐξιστόρησε ὁ Ἰερώνυμος ἀπὸ τὴ Θράκη, στρατηγὸς τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Τὸ ἔργο του χρησιμοποίησε ἀργότερα ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, ὁ σπουδαιότερος Ἕλληνας ἱστορικός στὴ Δύση.

Τὴν Ἑλληνιστικὴ ἱστοριογραφία τῆς κύριας Ἑλλάδας ἐκπροσωπεῖ ὁ Πολύβιος ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολη. Μερικοὶ ἱστορικοὶ τὸν θεωροῦν δεῦτερο μετὰ τὸ Θουκυδίδη. Ὁ Πολύβιος περιέγραψε τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 264 - 146 π.Χ. σὲ 40 βιβλία. Πίστευε ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἴδια αἷτια ὀδηγοῦν στὰ ἴδια ἀποτελέσματα, εἶναι δυνατὴ ἡ πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος μὲ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀφοῦ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται. Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος ὀνομάστηκε δάσκαλος τῶν μελλοντικῶν γεγονότων.

Ἡ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐδειξαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλολογία, ἐπιστῆμη πού δημιουργήθηκε στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δηλαδὴ, δὲ χαρακτηρίζεται τόσο ἀπὸ τὴ συγγραφὴ νέων ἔργων, ὅσο ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ τὸ σχολιασμό τῶν παλιότερων. Τὰ κλασσικὰ ἔργα ἀντιγράφονταν καὶ κυκλοφοροῦσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στίς ἀγορὲς τῶν πόλεων. Ἀλλὰ μὲ τὴ συνεχὴ τους ἀντιγραφὴ εἰσώρτησαν λάθη. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ κείμενα καὶ νὰ δίνονται ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις γιὰ τὴν κατανόηση λέξεων, πού δὲν χρησιμοποιοῦσαν στοὺς χρόνους αὐτοὺς καὶ γι' αὐτὸ ἦταν δυσνόητες (π.χ. λέξεις τοῦ Ὁμήρου) δημιούργησε τὴ φιλολογικὴ ἐπιστῆμη. Νέα ποιητικὰ εἶδη τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Ἀλεξανδρινὴ καὶ ἡ Βουκο-

λική ποίηση. Κύριοι εκπρόσωποι της πρώτης είναι ο 'Απολλώνιος ο Ρόδιος και ο Καλλίμαχος. Ο 'Απολλώνιος έγραψε τό έπος 'Αργοναυτικά κι ο Καλλίμαχος τούς "Υμνους. Τά ποιήματα αυτά διακρίνονται γιά τή γλωσσική τελειότητα, αλλά δέν έχουν δύναμη έμπνευσης. Έκπρόσωπος τής Βουκολικής ποίησης, πού είναι προσπάθεια αντίδρασης στήν άστυφιλία τής έποχης, ήταν ο Θεόκριτος ο Συρακόσιος. Έζησε γύρω στό 300 π.Χ. Γνωστό είναι τό έργο του *ειδύλλια*. Στήν κωμωδία τής έποχής διακρίθηκε ο *Λυκόφρων*, συγγραφέας 55 έργων. Καταγόταν από τή Χαλκίδα και έζησε στήν 'Αλεξάνδρεια, όπου ο Πτολεμαίος ο Φιλάδελφος του είχε αναθέσει τή διεύθυνση του τμήματος κωμωδίας τής ξακουστής 'Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης. Ο *Ευφορίων* από τή Χαλκίδα, διεθυντής τής Βιβλιοθήκης τής Αντιόχειας, διακρίθηκε επίσης στήν ποίηση, ήταν όμως δυσνόητος γιά τό ύφος του και τούς αρχαίσιμους του.

Η ρητορική διδάχτηκε και τήν έποχή εκείνη σάν τομέας ευρύτερης παιδείας. Περιορίστηκε όμως στούς δήμους, στά δικαστήρια, στή διπλωματία και στίς βασιλικές αύλές. Γνωστές σχολές ρητορικής υπήρχαν στή Ρόδο και στή Δ. Μικρά 'Ασία.

Έπιστημονικά κέντρα. Βιβλιοθήκες. Τό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας συνέβαλε πολύ στήν πρόοδο των επιστημών. Στό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας καλλιεργήθηκαν ευρύτερα οι επιστήμες. Ήταν δηλαδή ένα είδος 'Ακαδημίας 'Επιστημών. Οι Πτολεμαίοι, προστάτες των γραμμάτων και των τεχνών, θέλησαν μέ τό Μουσείο νά κάνουν τήν 'Αλεξάνδρεια μεγάλο πνευματικό κέντρο. Τό Μουσείο τής 'Αλεξάνδρειας, σνέχεια των Πτολεμαϊκών ανακτόρων, περιελάμβανε 'Αστεροσκοπείο, 'Ανατομείο, Βοτανολογικό και Ζωολογικό κήπο, αίθουσες διαλέξεων και τήν περίφημη 'Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη μέ τούς 700.000 τόμους της, πού ή πυρκαγιά της χαρακτηρίστηκε ως ή μεγαλύτερη συμφορά στήν Ιστορία του πολιτισμού. Ήταν ή πρώτη μεγάλη βιβλιοθήκη στον κόσμο. Στά βιβλία της υπήρχε δλη ή σοφία των αρχαίων Έλλήνων. Μέ τήν πυρκαγιά τά περισσότερα χάθηκαν γιά πάντα. Ο ζωολογικός κήπος του Μουσείου είχε λεοπαρδάλεις, αγριόγατους, θοσειδή των 'Ινδιών και τής 'Αφρικής, ρινόκερους, πύθωνες 15 μ., ακόμη και άρκουδες πολικές. Είχε επίσης όλα τά είδη των έξωτικών πτηνών. 'Ανάλογο πλούτο είχε και ο Βοτανολογικός κήπος.

Τό Μουσείο διέθετε και καταλύματα γιά τούς λόγιους, πού ζούσαν εκεί μέ άνεση, γιά νά αφιερώνονται στήν έρευνα, νά διδάσκουν και νά δίνουν διαλέξεις. Εκεί διδασκε ο Εύκλειδης μαθηματικά κι ο 'Ηρόφιλος ανατομία και φυσιολογία. Ο Πτολεμαίος ο Β' παρακολουθούσε ο ίδιος μαθήματα φυσιολογίας και ο Πτολεμαίος ο Γ' μαθηματικά.

Στήν 'Αντιόχεια, πού βοήθησε στή διάδοση του έλληνικού πολιτισμού, ο *Αντίοχος Φιλοπάτωρ* (2ος αι. π.Χ.) ίδρυσε Μουσείο και όνομαστή βιβλιοθήκη. 'Αλλά ή δεύτερη ξακουστή βιβλιοθήκη τής αρχαιότητας, μετά τήν 'Αλεξανδρινή, ήταν τής Περγάμου,

Τοιχογραφία του 1ου αι. π.Χ. με σκηνικό κωμωδίας. Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. Υόρκης.

όπου οι Άτταλίδες βασιλιάδες της προστάτευσαν τά γράμματα μέ παρόμοιο ζήλο, όπως και οι Πτολεμαίοι.

Η ανάπτυξη τών επιστημών στά ελληνιστικά χρόνια όφειλόταν στό ενδιαφέρον τών Διαδόχων, στίς οικονομικές προϋποθέσεις πού δημιούργησε ή διεύρυνση τού έμποριου και στήν έπαφή μέ τήν Άσία, τής όποίας μερικές έπιτεύξεις, όπως ή βαβυλωνιακή άστρονομία, άξιοποιήθηκαν από τούς Έλληνες. Στή διάδοση τού νέου πνεύματος άσκησαν επίδραση τά επιστημονικά ιδρύματα, οι βιβλιοθήκες και ή πλατιά χρήση νέων γραφικών ύλων. Όταν οι Πτολεμαίοι απαγόρευαν τήν έξαγωγή παπίρου από τήν Αίγυπτο, ή Πέργαμος τελειοποίησε τήν κατεργασία τών δερμάτων μικρών ζώων, πού όνομάστηκαν *περγαμηνές* από τόν τόπο τής κατασκευής τους. Στήν έπεξεργασία τής νέας γραφικής ύλης χρησιμοποιήθηκαν άκόμη και δέρματα έμβρύων κατσικιών, γιά νά είναι οι περγαμηνές λεπτές. Άφού έγραφαν στίς περγαμηνές, τίς τίλιγαν σέ κυλίνδρους, πού τοποθετούσαν σέ ράφια τών βιβλιοθηκών. Από κάθε κύλινδρο κρεμόταν σέ κομματάκι περγαμηνής ή παπίρου ό τίτλος τού περιεχομένου του και τό όνομα τού συγγραφέα. Υπήρχαν και βιβλιοθηκάριοι, πού λέγονταν *γραμματείς* ή *επιμεληταί τών βιβλιοφυλακίων*, και κατάλογοι πού διευκόλυναν τήν άνεύρεση τού κυλίνδρου. Βιβλιοθήκες είχαν άρκετές πόλεις τής Μ. Άσίας, ή Κύπρος, ή Κρήτη, ή Ρόδος, ή Κώς, ή Σάμος, ή Δήλος και ή Εύβοια. Στήν ήπειρωτική Ελλάδα, εκτός από τήν Άθήνα, βιβλιοθήκες είχαν ή Σπάρτη, ή Πέλλα, οι Φίλιπποι, οι Δελφοί και ή Έπίδαυρος.

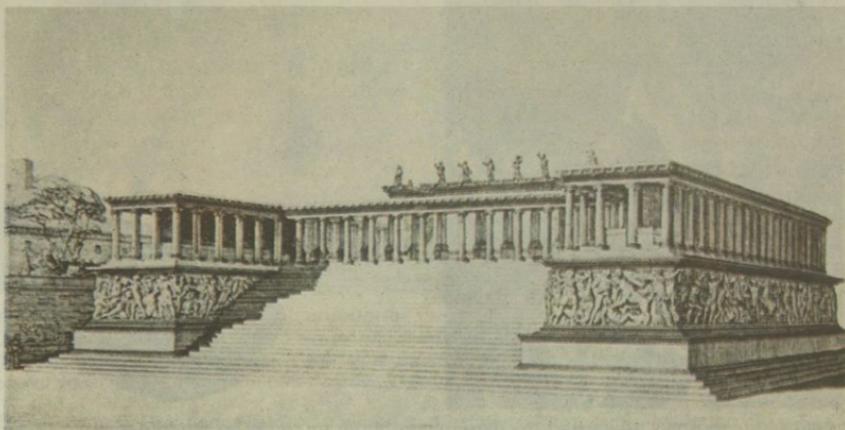
5. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Στόν τομέα τής τέχνης συναγωνίστηκαν οι πόλεις Άλεξάνδρεια, Άντιόχεια, Πέργαμος και Ρόδος. Η ελληνιστική τέχνη σημείωσε βαθειά άλλαγή, πού δέν είναι παρακμή, αλλά εξέλιξη και προσαρμογή στό ρεύμα τής εποχής. Η γαλήνια δύναμη τού Φειδία, ή χάρη τού Πραξιτέλη, τό πάθος τού Σκόπα και ή λεπτότητα τού Λυσίππου άνήκουν πιά στό παρελθόν. Τήν τέχνη τών γλυπτικών σχολών τής Ρόδου και τής Περγάμου χαρακτηρίζουν ή άγωνία, οι γεμάτες ταραχή κινήσεις κι ό ψυχικός ή και ό σωματικός πόνος. Άλλο χαρακτηριστικό τής τέχνης τών ελληνιστικών χρόνων είναι τό έπιβλητικό και τό πομπώδες, πού όφειλόταν στό γεγονός ότι πολλοί καλλιτέχνες εργάζονταν στίς αúλες τών μοναρχών, όπου εύρισκαν προστασία. Όμως οι νέες τάσεις στή γλυπτική δέν παύουν νά άποτελοϋν εξέλιξη τής τέχνης τού 4ου αι. π.Χ. μέ τό ρεαλισμό τους και τίς έντονες κινήσεις τού σώματος.

Περίφημα είναι τά γλυπτά τής Περγάμου, πού ή άκρόπολή της μετά τή νίκη

Ό Διόνυσος πάνω σέ πάνθηρα. Ένα από τά υραιότερα ψηφιδωτά πού σώθηκαν από τόν άρχαίο κόσμο. Έκπληκτική είναι ή ζωντανεία, ή άγριότητα κι ή έλαστικότητα στίς περήφανες κινήσεις τού ζώου. Σέ αντίθεση μέ αυτές έρχεται ή θεϊκή άταραξία τού Διονύσου πού μέ τή θέλησή του μόνο κατευθύνει τό ζώο. Δήλος. «Οικία Προσωπείων» 100 π.Χ.

Ἀναπαράσταση τοῦ θωμοῦ τῆς Περγάμου (180 - 150 π.Χ.)

ἐναντίον τῶν Γαλατῶν στολίστηκε μέ θαυμάσια μνημεῖα. Τό πιό ἐπιβλητικό κι ὠραῖο ἦταν ὁ μέγας θωμός τοῦ Δία, ἓνα ἀπό τά ἑπτὰ θαύματα τῆς ἀρχαιότητος. Οἰκοδομήθηκε ἀπό τόν Εὐμένη τό Β' (197-159 π.Χ.). Ὁ θωμός τῆς Περγάμου εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό ὅσα δείγματα σώζονται τῆς ἐλληνιστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλά βρίσκεται μακριά ἀπό τό χώρο στόν ὁποῖο ἀνεγέρθηκε. Μεγάλο μέρος του ἔχει μεταφερθεῖ κομμάτι-κομμάτι ἀπό τή Μ. Ἀσία στό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου (σήμερα ἀνατολικό). Μνημειακή σκάλα ὁδηγεῖ σέ ἐξέδρα σχήματος Π, πού περιβάλλεται ἀπό ἰωνικές κιονοστοιχίες. Τή βάση τοῦ θωμοῦ στολίζει ὀλόγυρα ζωφόρος μήκους 130 καί ὕψους 2.30 μ. Τά ἀνάγλυφά της παρουσιάζουν μέ μεγάλη τέχνη καί ἐκρηκτική δραματικότητα μάχη θεῶν καί γιγάντων, συμβολική τῆς Ἑλληνογαλατικῆς σύγκρουσης στήν Ἀσία. Πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τά λίγα μεγαλειώδη ἔργα πού ἔγιναν στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ τόλμη, ἡ βιασιότητα τῶν κινήσεων καί ἡ ὀρμή τῶν μορφῶν συγκλονίζουν.

Περίφημα ἦταν καί τά χάλκινα ἀγάλματα πού ὁ βασιλιάς Ἄτταλος ὁ Α' (241-197 π.Χ.) ἔστησε στήν ἀκρόπολη τῆς Περγάμου σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης κατά τῶν Γαλατῶν.

Ἡ γλυπτική σχολή τῆς Ρόδου φημιζόταν γιά τό ρεαλισμό καί τή γνώση τῆς ἀνατομίας. Χαρακτηριστικό καί πασίγνωστο ἔργο της εἶναι ὁ *Λασκόων*. Εἶναι ἀπίστευτη ἡ ἔνταση τῆς ἀγωνίας καί τῆς μυϊκῆς προσπάθειας πού δείχνει τό πρόσωπό του, καθώς ἀγωνίζεται νά σωθεῖ ὁ ἴδιος καί νά ἀποσπάσει τά παιδιά του ἀπό τό θανάσιμο ἀγκάλιασμα τῶν φιδιῶν. Αὐτό τό μνημειακό ἔργο κατασκευάστηκε ἀπό τούς Ρόδιους γλύπτες Ἀγήσανδρο, Ἀθηνόδωρο καί Πολύδωρο. Ληλατημένο ἀπό τούς Ρωμαίους, βρέθηκε τό 1506 στά εἱρεῖπια τοῦ παλατιοῦ τοῦ Νέρωνα στή Ρώμη. Ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος ἦταν ἀπό τούς πρώτους πού ἀποθαύμασαν τότε τό ἐλληνικό καλλιτέχνημα.

Ἡ τέχνη ἐξακολούθησε νά ἀκμάζει καί στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στήν Ἀττική κι ἄλλοι ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀκαμμία καλλιτεχνικά ἐργαστήρια. Ἔργο ἀττικῆς ἐργαστήριου φαίνεται νά εἶναι ὁ «τζόκευ» πού βρέθηκε στή θάλασσα τοῦ Ἀρτεμίου στή Β. Εὐβοία. Ἡ κίνηση τοῦ ἀλόγου, πού στηρίζεται στά πίσω μόνο πόδια του, ἀποτελεῖ τόλμημα στήν ἱστορία τῆς πλαστικῆς.

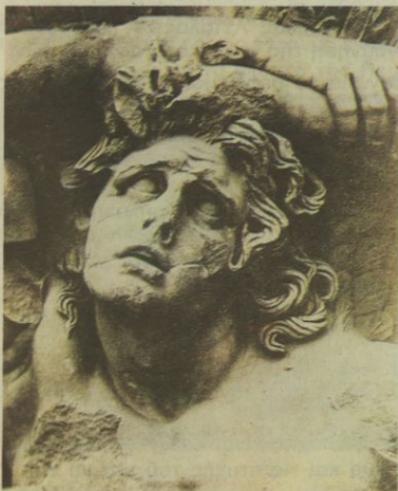
Ἀπό τά τελευταῖα ἔργα τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶναι καί ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στό γυμνό σῶμα καί τίς πτυχές τοῦ χιτῶνα της, ἡ

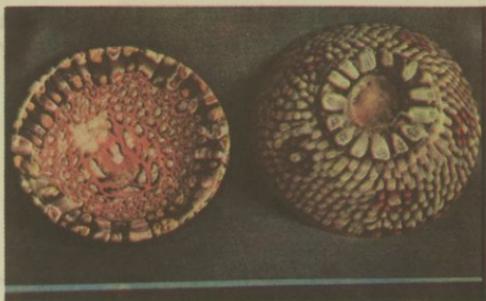

Άριστερά: ο Λαοκόων προσπαθεί νά σώσει τόν εαυτό του καί τά παιδιά του από τά φίδια. Έργο τής γλυπτικής σχολής τής Ρόδου. Είναι εκπληκτικός ό ρεαλισμός, τό πάθος τών μορφών κι ή ανατομική γνώση τού ανθρώπινου σώματος. Ό μικρός γυιός τού Λαοκόοντα φαίνεται έτοιμοθάνατος, έννύ ό μεγαλύτερος είναι κοντά στή διάσωση. Μουσείο Βατικανού. Ρώμη. Δεξιά: μέ τό πορτραίτο αυτό σέ χαλκό (2ος Πος αϊ. π. Χ.) ή έλληνιστική τέχνη φτάνει στό άποκορύφωμα τού ρεαλισμού τής. Τά φοβισμένα μάτια, τό μισάνοικτο στόμα, τά βουλιαγμένα μάγουλα, τό άτημέλητο μαλλί δείχνουν στό πρόσωπο τού ήλικιωμένου ανθρώπου πού τόν εγκαταλείπουν οι δυνάμεις του, τό φόβο γιά τό θάνατο, πού κανείς δέν μπορεί νά άντιμετωπίσει. Μουσείο Νεάπολης. Ίταλία.

Άριστερά: μορφή γίγαντα πού καταβάλλεται από τή θεά Άθηνά. Λεπτομέρεια από τή Γιγαντομαχία πού κομοούσε τή βάση τού θωμού τής Περγάμου.

Δεξιά: ό δίσκος Φαρνέζε κατασκευάστηκε στήν Άλεξάνδρεια ένα περίπου αιώνα μετά τήν Ίδρυσή τής. Τό άγγείο είναι τό πολυτιμότερο σκεύος αυτού τού εβδους στόν κόσμο. Σκαλίστηκε σέ σαρδόνυχα, ήμιπολύτιμη πέτρα, πού έχει στρώματα διαφόρων χρωμάτων. Έτσι άνάλογα μέ τό βάθος πού σκάλιζε ό τεχνίτης, πετύχαινε διαφορετικά χρώματα. Άριστερά εικονίζεται ό Νείλος μέ τό κέρασ τής Άμάλθειας. Πάνω από τή μεσαία μορφή, πού θυμίζει τόν Μ. Άλέξανδρο, οι έτήσιοι άνεμοι (μελέμια), πού βοηθούσαν τόν πλοΰ στό Νείλο. Στά δεξιά δύο νύμφες. Έθνικό Μουσείο Νεάπολης. Ίταλία.

Άριστερά: Τό σπουδαιότερο κέντρο ύαλουργίας στά ελληνιστικά χρόνια ήταν ή 'Αλεξάνδρεια. 'Η τεχνική μέ τήν όποία φιλάχτηκε τό σκεύος τής φωτογραφίας έπινοήθηκε από έλληνες τεχνίτες στήν 'Αλεξάνδρεια. Γυάλινες φόρμες ποικίλων χρωμάτων και σχημάτων ένσωματώνονταν σέ διάφανο γυαλί. 1ος αϊ. π.Χ. Μουσείο αρχαίας Τέχνης, Μόναχο.

Δεξιά: Πυπτό τής Περγάμου: Γαλάτης τήν ώρα πού πεθαίνει από τραύμα θανάσιμο. 220 π.Χ. Μουσείο Καπιτώλιου. Ρώμη. Τό έργο είναι χαρακτηριστικό τής τέχνης τής γλυπτικής σχολής τής Περγάμου. 'Ο πόνος, ό θάνατος, ή θιαιότητα είναι συχνά θέματα τής σχολής αυτής. 'Η ρωμαλεότητα κι ό ρεαλισμός αποτελούν άλλα χαρακτηριστικά τής τέχνης τής. Τό τραχύ μαλλί, τό άσυνήθιστο μουστάκι και τό περίεργο κόσμημα στό λαιμό τού γαλάτη τονίζουν τήν αρχαία ελληνική αντίληψη γιά τούς θαρβάρους. 'Ο καλλιτέχνης παρουσίαζε στό γλυπτό τό γαλάτη άκαλλιέργητο και άδεστο αλλά και μέ συμπάθεια γιά τήν άγωνία τού θανάτου του. Μέ ρεαλισμό αποδίδει επίσης τά φυλετικά του χαρακτηριστικά καθώς και τά τραυμάτά του. Τό έργο είναι μαρμάρινο αντίγραφου άγάλματος όρειχάλκινου.

σοβαρότητα τού προσώπου και ή όλη χάρη τού έργου, πού βρίσκεται σήμερα στό Παρίσι, στό Μουσείο τού Λούβρου, κάνουν τό άγαλμα άνεπανάληπτο.

Τήν περίοδο εκείνη αναπτύχτηκε και ή ζωγραφική καθώς και ή τέχνη τών ψηφιδωτών. Τά ελληνιστικά ψηφιδωτά έπηρέασαν τόσο στά θέματα όσο και στήν τεχντροπία τους τήν τέχνη τών λαών τής Εύρώπης, τής 'Αφρικής και τής 'Ασίας επί πολλούς αιώνες. Περίφημο είναι τό ψηφιδωτό τού 2ου αϊ. π.Χ. τής Πομπηίας, πού εικονίζει τή μάχη τής 'Ισσοϋ. Έχει πλάτος 5 μ. περίπου και ύψος 2.50 μ. και άποτελείται από 1.500.000 περίπου μικρές ψηφίδες μεγέθους ρυζιού. Τό ψηφιδωτό αυτό έχει έξαιρετική σημασία, γιατί μπορεί νά μάς δώσει μιά άμυδρή ιδέα τών χαμένων πινάκων τής ελληνιστικής ζωγραφικής, έπειδή αντιγράφει πιστά ένωστό πίνακα τού ζωγράφου Φιλόξένου από τήν 'Ερέτρια. 'Ο Φιλόξενος χρησιμοποίησε στό έργο του αυτό μόνο τέσσερα χρώματα και τά ίδια χρώματα αντιγράφηκαν στό ψηφιδωτό. 'Η ταραχή και ή άγωνία τής μάχης εικονίζονται σ' όλη τους τή δραματικότητα, αλλά είναι ιδιαίτερα εκδηλες στά μάτια τού Βουκεφάλα και τών άλλων τού άρματος τού Δαρείου. 'Αν τό ψηφιδωτό δημιουργεί τέτοια έντύπωση, καταλαβαίνουμε τί συναίσθημα θά προκαλούσε ό πίνακας πού χάθηκε.

'Η 'Αλεξάνδρεια ήταν και όνομαστό κέντρο ύαλουργίας. 'Ελληνες τεχνίτες ώφελήθηκαν από τήν πείρα τών ανατολικών στήν ύαλουργία κι έφτιαξαν κομψότατα σκεύη από πολύχρωμο γυαλί, έφάμιλλα τών περίφημων σύγχρονων γυαλικών Μουράνο τής Βενετίας. Τό συνήθως μπλέ, κόκκινο ή μαύρο διάφανο γυαλί τους κοσμούσαν έσωτερικά ποικιλόχρωμα σχήματα. 'Αλλά τά πιό ώραία και πολύτιμα σκεύη, πού δέν ξαναφτιάχτηκαν από ανθρώπινο χέρι, ήταν τά άγγεία μέ τίς άνάγλυφες παραστά-

σεις, πού κατασκευάζονταν από πολύτιμες πέτρες ή θαλάσσια δστρακα. Τά κομψά αυτά καλλιτεχνήματα κατασκευάστηκαν με μιά τεχνική πού αναπτύχθηκε μόνο στην ππολεμαϊκή Άλεξάνδρεια.

Ψηφιδιωτό άλεξανδρινής τέχνης από τό Πρενέστε της Ιταλίας. Σκηνή από τό Νείλο με « Έλληνες τών Πτολεμαϊκών χρόνων».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σέ ποιούς τομείς ίδίως ή έπαφή Έλλήνων καί Άσιατών ώφέλησε τούς δεύτε-ρους;
2. Έπιηρέαστηκαν οι Έλληνες από τούς Άσιάτες; Πού περισσότερο;
3. Γιατί προόδευσε τό έμπόριο στην Άσία στούς χρόνους τών Διαδόχων;
4. Ποιά ήταν ή προσφορά του «Μουσείου» τής Άλεξάνδρειας στην Ιστορία του πολιτισμού;
5. Σέ τί διαφέρουν βασικά ή κλασική καί ή έλληνιστική τέχνη; Μπορούμε μέσα από αυτές νά δούμε καί τό βαθύτερο πνεύμα τών έποχών πού τίς δημιούργησαν;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Α. Reinach, Μετάφρ. Ξ. Μακκά, σ. 249)

Ή άκτινοβολία του Έλληνισμού

«Ό μέγας Γερμανός Ιστορικός Droysen έχει δώσει τόν τίτλον Ιστορία του Έλληνισμού εις

τό έργον του όποίου ό πρώτος τόμος επιγράφεται Ιστορία Άλεξάνδρου του Μεγάλου. Καί τούτο είναι άπολύτως δίκαιον. Ό έλληνισμός, ώς δύναμις έπεκτάσεως, είναι έργον του Άλεξάνδρου. Είδομεν τόν έλληνισμόν νά σχηματίζεται, καί κατόπιν ν' άκτινοβολή προς ένα κύκλον επί μάλλον καί μάλλον εύρυνόμενον. Παρήγαγε τά πλείστα αυτού άριστουργήματα. Άλλά τά άριστουργήματα ταύτα, τόσον τά καλλιτεχνικά όσον καί τά φιλολογικά, θά έφθανον άραγε μέχρις ήμών χωρίς τόν Άλεξάνδρον;».

(Στράβωνα ΙΖ', 1, 8. Μετάφρ. Ε.Β)

Ή Άλεξάνδρεια

«Ή πόλη όλη διαιρείται με δρόμους κατάλληλους για ίππείς καί άρματα καί με δύο λεωφόρους πολύ φαρδιές πού έχουν πλάτος μεγαλύτερο από ένα πλέθρο καί ή κάθε μία κόβει τήν άλλη κάθετα στη μέση. Ή πόλη έχει ώραία άλση, ιερά καί άνάκτορα, πού καλύπτουν τό ένα τέταρτο ή καί τό ένα τρίτο τής όλης έκτασής της. Γιατί, ό καθένας από τούς βασιλείς φιλοδοξούσε νά τήν κοσμήσει με μνημεία πρόσθετα με δική του δαπάνη καί με

νά κτίσματα στά υπάρχοντα, ὡστε νά λέγεταί ἀπό ποιητή "τό 'να κτίσμα πάνω στό ἄλλο"... Τό Μουσείο εἶναι ἐπίσης τμήμα τῶν 'Ανακτόρων καί ἔχει χώρο γιά περίπατο, ἐξέδρα (ἡμικυκλικό χώρο μέ περιστύλιο) μέ καθίσματα καί μεγάλο κτήριο, ὅπου διαμένουν οἱ λόγιοι.

(Στράβωνα Β, 3,4. Μετάφρ. Α. Ἀρβανιτόπουλου)

Ἀποστολή ἀπό τήν Αἴγυπτο στίς Ἰνδίες

«...Ἀναφέρει (ὁ Ἡρακλείδης Ποντικός, μαθητής τοῦ Πλάτωνα), ἕνα Εὐδοξον Κυζικηνόν, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταθεῖ στήν Αἴγυπτο κατά τήν ἐποχήν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου... καί συνεργάσθη μέ τόν βασιλέα καί τούς ἐπιτελεῖς τοῦ δια τόν διάπλου τοῦ Νεῖλου πρός τάς πηγάς. Ἐτυχε λοιπόν νά φέρουν οἱ φύλακες τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου ἕναν Ἰνδόν πρός τόν βασιλέα καί τοῦ ἔλεγον ὅτι τόν εὗρον ἡμιθανή καί μόνον μέσα εἰς ἕνα πλοῖον, μέ τό ὅποιον εἶχαν ἔλθει, ἀλλά δέν ἐγνώριζον ποῖος ἦτο καί ἀπό πῶδ, διότι δέν κατενόουν τήν γλώσσαν του· ὁ βασιλεύς τόν παρέδωσε εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι θά τόν ἐδίδασκον νά ὁμιλῇ ἑλληνιστί. Ὅταν ἔμαθε νά ὁμιλῇ, διηγῆθη ὅτι ἤρχετο ἀπό τήν Ἰνδικήν καί περιεπλανήθη, ἐσώθη δέ εἰς τό μέρος ἐκεῖνο μόνος, ἀφοῦ ἔχασεν ὄλους τούς συντρόφους του ἀπό τήν πείναν· τώρα δέ ποῦ ἐσώθη, ὑπεσχέθη εἰς τόν βασιλέα νά ὀδηγήσῃ διά θαλάσσης εἰς τάς Ἰνδίας τούς ἀνθρώπους ποῦ θά ἐξέλεγε· ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦτο καί ὁ Εὐδόξος. Ἀφοῦ λοιπόν ἐπήγεν εἰς τάς Ἰνδίας φέρων δῶρα, ἐπανήλθε φορτωμένος καί αὐτός μέ ἀρώματα καί πολυτίμους λίθους, ἀπό τούς ὁποῖους ἄλλους φέρουν πρός τά κάτω οἱ ποταμοί μαζί μέ τά χαλίκια καί ἄλλους τούς ἐξάγουν σκάπτοντες τήν γῆν... Κατά τήν ἐπάνοδόν του παρεσύρθη ὑπό ἀνέμων πέραν τῆς Αἰθιοπίας· εἰς μερικούς τόπους ὅπου ἐπλησίασε, συνήψε φιλικάς σχέσεις μέ τούς ἐκεῖ κατοικοῦς δίδων εἰς αὐτούς τρόφιμα καί οἶνον καί γλυκίσματα ἀπό σῦκα, τά ὁποῖα ἐκεῖνοι δέν εἶχον, καί ἀντί αὐτῶν ἐλάμβανε ὕδωρ καί πληροφορίας· ἔγραψε καί μερικά ἀπό τά λεγόμενα τῶν...».

(Διοδώρου Σικελιώτη Γ', 18,4. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης στέλνει ἀποστολή γιά τήν ἐξερεύνηση τῶν παραλίων τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης

«Καί ὁ Πτολεμαῖος ὁ Γ', ποῦ ἀγαποῦσε πολύ τό κινῆσι τῶν ἐλεφαντῶν ποῦ ζοῦν στήν περιοχή αὐτή, ἔστειλε ἕναν ἀπό τούς φίλους του ὀνομαζόμενο Σιμμία νά ἐπισκεφθεῖ τήν χώρα (τῶν ἰχθυοφάγων, στά παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς): αὐτός μέ τά κατάλληλα ἐφόδια ἐξερεύνησε μέ

ἐπιμέλεια τίς φυλές ποῦ κατοικοῦν στά παράλια, καθώς βεβαιώνει ὁ Ἀγαθαρχίδης, ὁ ιστοριογράφος ἀπό τήν Κνίδο».

(Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος, Β', 42-43. Μετάφρ. Κ. Φριλίγγου)

Οἱ Ἐβραῖοι στήν Ἀλεξάνδρεια

«...Ἀπό ἄλλειψη κατοικῶν δέ μάζεψε ἐκεῖ ὁ Ἀλέξανδρος, στήν πόλη ποῦ ἔκτισε μέ τόσο ζήλο (Ἀλεξάνδρεια), μερικούς ἀπό τούς δικούς μας, παρά δοκιμάζοντας τούς ὄλους μέ προσοχή γιά τήν ἀρετή τους καί γιά τήν πιστότητά τους, τότες μονάχα ἔδωσε στούς δικούς μας αὐτή τήν τιμή. Γιατί τό τιμοῦσε τό ἔθνος μας, ὅπως λέει γιά μᾶς καί ὁ Ἐκαταῖος, πῶς γιά τήν καλωσύνη καί τήν ἀφοσίωση ποῦ δειξάν σ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, προσάρτησε στή χώρα τους τή Σαμάρεια καί τήν ἄφησε μάλιστα ἀφορολόγητη».

(Διοδώρου Γ', 6, 2-4. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ὁ Ἑλληνισμός ἐπιδρά στήν Αἰθιοπία

«Στή Μερόη τῆς Αἰθιοπίας οἱ ἱερεῖς εἶχαν τόση δύναμη, ὡστε, ὅταν ἤθελαν, παράγγελλαν στό βασιλιά τοῦ τόπου ὅτι οἱ θεοὶ ἐπιθυμοῦσαν νά θάλει τέλος στή ζωή του. Οἱ βασιλίδες ἀπό δεσποδαμονία ὑπάκουαν κι αὐτοκτονοῦσαν.

Στά χρόνια τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' ὁ βασιλιάς τῶν Αἰθίοπων Ἐργαμένης, ποῦ πῆρε ἀληγική μῶρφωση καί σπούδασε φιλοσοφία, πρώτος τόλμησε νά περιφρονῆσει τέτοιο μήνυμα. Γιατί ἔχοντας ἀποκτήσει φρόνημα ἀντάξιο τῆς βασιλείας ἦλθε μέ στρατιώτες του στόν ἱερό χώρο, ὅπου ἦταν ὁ χρυσοῦς ναός τῶν Αἰθίοπων, καί τούς μέν ἱερεῖς ἔσφαξε, τό δέ ἔθιμο κατέρυσε».

(Πολυβίου ΙΑ', 34, 14-16. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ὁ Ἀντίοχος ὁ Μέγας

«...Δέν ὑπόταξε μόνο τούς σατράπες στό βάθη τῆς Ἀσίας ἀλλά καί τίς παραθαλάσσιες πόλεις καί τούς ἀρχοντες τῆς ἐδῶ μεριάς τῶν ὄρους Ταύρου καί μέ δύο λέξεις ἐξασφάλισε τό βασίλειο, ἀφοῦ κατέπληξε μέ τή γενναϊότητα καί τή δραστηριότητα του ὄλους τούς ὑπόδουλους· γιατί μέ αὐτήν τήν ἑκρατεία του φάνηκε ἄξιος τῆς βασιλείας ὄχι μόνο στήν Ἀσία ἀλλά καί στήν Εὐρώπη».

(Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Δ', 155 β. Μετάφρ. Ε. Β.)

Στήν αὐλή τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου

«...Στήν αὐλή τοῦ βασιλιά Ἀντιόχου, ποῦ ὀνομάστηκε Μεγάλος, στό δεῖπνο χόρευαν

ἐνοπλιοι ὄχι μόνο οἱ φίλοι τοῦ βασιλιά, ἀλλά καί ὁ ἴδιος. Ὅταν δέ ἦλθε ἡ σειρά νά χορέψει, ὁ Ἥγησιάναξ ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀπὸ τὴν Τρωάδα, πού ἔγραψε τίς «Ἱστορίες», ἀφοῦ σηκώθηκε ὀρθιος εἶπε: Τί ἀπὸ τὰ δύο, βασιλιά, θέλεις, νά μέ δεῖς νά χορεύω ἄσχημα ἢ νά μέ ἀκούσεις νά ἀπαγγέλλω ὠραία δικά μου ποιήματα; Ἀφοῦ τοῦ ζήτησε νά ἀπαγγεῖλαι, τόσο εὐχαριστήθηκε ὁ βασιλιάς, ὥστε ὁ Ἥγησιάναξ ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς φίλους του».

(*Παυσανία Η', 33, 3. Μετάφρ. Ε. Β.*)

Ἡ ἀκμή τῆς Ἀλεξάνδρειας καί τῆς Ἀντιοχείας

«Ἀλλά ἡ πόλη τοῦ Ἀλεξάνδρου στήν Αἴγυπτο καί τοῦ Σελεύκου στόν ποταμό Ὀρόντη, πού ἰδρῦθηκαν πρόσφατα, ἔχουν φτάσει στήν τωρινή τους ἔκταση καί ἀκμή, γιατί ἡ τύχη τίς εὖνοε!».

(*Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκή Ἀρχαιολογία, ΣΤ, 189 - 191*)

Ὁ Ἰουδαῖος ἰκώσῃπος γράφει στή «Κοινή»

(Ὁ Δαυῖδ) ..«κατέθηκεν ἐκ τοῦ χειμάρρου λίθον ἕνα καί ἀρμόσας τῇ σφενδόνη θάλλει ἐπὶ τόν Γολιάθον εἰς τό μέτωπον· καί διήλθεν ἔως τοῦ ἔγκεφάλου τό βληθέν, ὡς εὐθύς καρωθέντα πεσεῖν τόν Γολιάθον ἐπὶ τὴν ὄψιν... πεσών δ' ὁ Γολιάθος ἦττα καί φυγή γίνεται Παλαιστίνους.»

(*Ἱπποκράτης, Περί Διαίτης Ὁξέων, 2. Μετάφρ. Κ. Μητρόπουλου*)

Οἱ ἀσθένειες ὀξείας μορφῆς

«Προπάντων δέ ἤβηλον ἐπαινέσει τόν

ἱατρὸν ἐκεῖνον, ὅστις εἰς τὰ ὀξέα νοσήματα, τὰ ὁποῖα θανατώνουν τοὺς πλείστους, ὥριζε διάφορόν τι, ἀπὸ ὅ,τι ὀρίζει διὰ τὰ χρόνια νοσήματα, τὸ ὅποιον θά ἐκαλυτέρευε τὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. Εἶναι δέ τὰ ὀξέα νοσήματα ὅσα οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλεσαν πλευρίτιν, περιπνευμονίαν, φρενίτιν (πυρετό μέ παραλήρημα), λήθαργον καί καῦσον (μεγάλο πυρετό) καί ὅσα εἶναι ἐπακόλουθα τούτων, τῶν ὁποίων ὁ συνεχεῖς πυρετοὶ προκαλοῦν τὸν θάνατον».

(*Εὐκλείδης, Στοιχεῖα, Α,5.*)

Τὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα

«Τῶν ἰσοσκελῶν τριγῶνων αἱ πρὸς τῇ βάσει γωνίαι ἴσαι ἀλλήλαις εἰσίν, καί προσεκβληθεῖσων τῶν ἴσων εὐθειῶν αἱ ὑπὸ τὴν βάσιν γωνίαι ἴσαι ἀλλήλαις ἔσονται.»

(*Γαληνοῦ, Περί Κεφάλου. Μετάφρ. Ε. Β.*)

Τὰ εἶδη τῶν κεφάλων

«Ὁ κεφαλος ἀνήκει στό γένος τῶν λεπίδων ψαριῶν καί γεννιέται ὄχι μόνο στή θάλασσα ἀλλά καί στίς λίμνες καί στά ποτάμια· γι' αὐτό οἱ κατὰ περιοχῆς κεφαλοὶ διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Καλύτερη εἶναι ἡ σάρκα τῶν κεφάλων πού τρέφονται σέ καθαρή θάλασσα, σ' αὐτές δέ πού ὀνομαζονται λιμνοθάλασσες εἶναι χειρότερη· ἀπὸ τοὺς κεφαλοὺς πού γεννιοῦνται στά ποτάμια εἶναι καλύτερο ὅσοι ζοῦν σ' ἐκείνους τοὺς ποταμούς, πού τὸ ρεῦμα τους εἶναι ὀρμητικὸ καί μεγάλο· σ' ἐκείνους πού λιμνάζουν δέν εἶναι καλοί».

Ο ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΑΠΟ ΤΟ 2^Ο ΑΙΩΝΑ π.Χ. ΩΣ ΤΟΝ 3^Ο ΑΙΩΝΑ μ.Χ.)

Ἡ ἱστορία τῆς Ἀρχαιότητος συμπληρώνεται καὶ κλείνει μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία ὁ ἑλληνιστικὸς κόσμος ἀπορροφήθηκε σταδιακὰ (μέσα στοὺς δύο τελευταίους προ-χριστιανικοὺς αἰῶνες) ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Στοὺς κόλπους τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς ἀναπτύχθηκε ὁ χριστιανισμὸς· αὐτὴ ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράδοση συνετέλεσαν ἀργότερα στὴ μεταμόρφωση τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους σὲ Βυζαντινὸ (ἀπὸ τὸ 330 μ.Χ.). Ἔτσι ἡ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία καταλήγει στὴν ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἀφήνει τὴ ρωμαϊκὴ κληρονομιά διάσπαρτη στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο: ρωμαϊκὴ τέχνη, γλῶσσα, νομοθεσία, διοικητικὴ παράδοση, ἰδέα καὶ ἀνάμνηση μιᾶς οἰκουμενικῆς ἐνόητας.

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Μιά ρωμαϊκὴ παροιμία συνόψιζε τὴ μακράϊωνη προσπάθεια πού χρειάστηκε γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους: *Roma non est condita in una die* (ἡ Ρώμη δὲ χτίστηκε σὲ μιὰ μέρα). Ἡ ἱστορία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, πού κυριάρχησε σὲ ὅλες τίς χώρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο καὶ γιὰ ὀρισμένη περίοδο ἔκτεινόταν ὡς τὴ Βρετανία, τὴ Δακία (σημερινὴ Ρουμανία) καὶ τὴν Ἀρμενία, ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμα: δὲν ἦταν ἔργο κάποιου μεγάλου ἡγέτη καὶ κατακτητῆ, δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα κάποιου σχεδίου· δημιουργήθηκε σταδιακὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ ἐπενέργεια πολλῶν παραγόντων (τῶν ρωμαίων πολιτῶν, πού γιὰ ἄρκετοὺς αἰῶνες μετείχαν στὰ κοινὰ καὶ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὰ κοινὰ καὶ πολέμησαν γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου, πού γιὰ πολλοὺς αἰῶνες χειριζόταν μὲ σύνεση, μὲ συνέπεια καὶ εὐκαμψία τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ).

Ἡ παράδοση τοποθετεῖ χρονικὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ρώμης στὸ 753 π.Χ. Ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι δημιούργημα μεταγενέστερο καὶ συνδέεται μὲ τὸ χρονολογικὸ σύστημα πού χρησιμοποίησαν οἱ ρωμαῖοι (ἀπὸ τὴν κτίση τῆς πόλης, *ab urbe condita*). Στὴν πραγματικότητά λατινικά (ρωμαϊκά) χωριὰ ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ τῆς Ρώμης ἀπὸ τὸ 10^ο αἰ. π.Χ.

Βορειότερα ζοῦσαν οἱ Ἑτροῦσκοι μὲ τὴ δική τους πολιτιστικὴ παράδοση. Στὰ νοτιότερα παράλια ἀνοθοῦσαν ἑλληνικὲς ἀποικίες, φορεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὰ δυτικὰ τῆς Σικελίας καὶ τὰ ἄλλα νησιά καὶ παράλια τῆς δυτικῆς Μεσογείου, κυριαρχοῦσαν οἱ ἔμποροναυτικοὶ Φοῖνικες. Ἀνάμεσα σ' αὐτέρες τίς τρεῖς δυνάμεις γεννήθηκε καὶ ἐπεκτάθηκε σταδιακὰ κι ἐπίμονα τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, πού εἶχε ἀφετηρία του τοὺς περιτειχισμένους 6 λόφους τῆς Ρώμης*.

Πολιτειακὲς ἐξελίξεις - Θεσμοί. Ὡς τὸ 510 π.Χ. τὸ πολίτευμα τῆς Ρώμης ἦταν βασιλεία· πού σήμαινε πιθανότατα τὴν ἑτρουσικὴ παρουσία στὴ Ρώμη. Τότε οἱ Ρωμαῖοι ἀπομάκρυναν τὸν τελευταῖο βασιλιά κι ἐγκαθίδρυσαν πολίτευμα, πού εἶναι

* Λόφος Καπιτωλίου, Παλατινοῦ κλπ. Ἕνας 7ος λόφος, ὁ Ἀθενίνος, περιτειχίστηκε τὸν 4^ο αἰῶνα καὶ ἀπαρτίστηκε ἔτσι ἡ ἑπτάλοφη πόλη.

γνωστό ως Δημοκρατία (509 - 31 π.Χ.). Η Κοινωνική σύνθεση αναφέρει δυο τάξεις πολιτών: τούς πατρίκιους (περίπου 8%) και τούς πληβείους (92%). Τίς έξουσίες νέμονταν κυρίως οι πατρίκιοι: οι πληβείοι πάλεψαν αιώνες διεκδικώντας ίση συμμετοχή στα ανώτερα αξιώματα.

Συγκεκριμένα: η Σύγκλητος απαρτιζόταν από 300 πατρίκιους και χειριζόταν τα οικονομικά του κράτους, την εξωτερική πολιτική, τα στρατιωτικά. Οι ύπατοι ήταν άρχοντες αίρετοι για ένα χρόνο, είχαν την άρχηγία του στρατού και δε μπορούσαν να έπανεκλεγούν, πριν περάσουν δέκα χρόνια από την προηγούμενη θητεία τους. Ο καθένας είχε δικαίωμα άρνησικυρίας στις πράξεις του άλλου. Ός τό 367 π.Χ. ύπατοι μπορούσαν νά γίνουν μόνο οι πατρίκιοι. Οι *πραιτορες* είχαν δικαστικά καθήκοντα. Ός τό 367 τό αξίωμα αυτό έπαιρναν μόνο πατρίκιοι. Από τό 242 π.Χ. εμφανίζεται και πραιτορας για τούς ξένους (*praetor peregrinus*) για την επίλυση διαφορών ανάμεσα σέ ρωμαίους πολίτες και ξένους ή ανάμεσα σέ ξένους.

Οι *άγορανόμοι* επέβλεπαν τό τοπικό έμπόριο, τούς νόμους δανεισμού, συναλλαγών και διανομής αγαθών, και μεριμνούσαν επίσης για τούς δρόμους.

Η σημαντικότερη κατάκτηση τών πληβείων ήταν τό δικαίωμα νά εκλέγουν δικούς τους αντιπροσώπους (δημάρχους), για νά μετέχουν στή σύγκλητο. Οι δήμαρχοι είχαν τό δικαίωμα άρνησικυρίας επί τών αποφάσεων τής συγκλήτου, άν διέβλεπαν σ' αυτές ζημία για τούς πληβείους. Η θητεία τους ήταν έναιάσια. Προέδρευαν στή λαϊκή συνέλευση και είχαν δικαίωμα νά είσηγούντα νόμους για ψήφιση. Καθένας είχε δικαίωμα άρνησικυρίας έναντι τών άλλων: έτσι ήταν αρκετός ένας - εύνοημένος ή προωθημένος από τούς πατρίκιους - για νά ανατρέπει τίς αποφάσεις τών ύπολοιπων.

Λαϊκές συνέλεύσεις. Θεωρητικά μετείχαν σ' αυτές όλοι οι πολίτες και μάλιστα οι πληβείοι: πρακτικά μετείχαν μόνο όσοι ζούσαν μέσα στή Ρώμη. Ός τό 287 π.Χ. τά ψηφίσματά τους χρειάζονταν επικύρωση από τή Σύγκλητο. Από τό έτος εκείνο μέ τό λεγόμενο νόμο τού Όρτενσίου οι αποφάσεις τής εκκλησίας αποτελούσαν νόμους. Η επικύρωση τής Συγκλήτου ήταν τυπική.

Κατακτήσεις: Κατά τή διάρκεια του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ. οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν στήν κεντρική Ιταλία και απόκρουσαν μέ έπιτυχία τήν έπιδρομή τών Γαλατών (390 π.Χ.). Κατά τόν 3° αιώνα επέκτάθηκαν στή νότια Ιταλία. Ός τό 265 π.Χ. είχαν κυριάρχησει στή Μεγάλη Ελλάδα. Σέ λίγο άρχισαν δραματική πάλη μέ τήν Καρχηδόνα και επέκτειναν τήν κυριαρχία τους στή θόρεια Ιταλία, στήν Ιβηρική χερσόνησο και σ' όλη τή Σικελία (τό 212 π.Χ. κατέλαβαν τίς Συρακούσες).

Ήδη είχαν βρει άφορμή για επέμβαση στή Βαλκανική Χερσόνησο: ακολούθησαν μιά σειρά πόλεμοι (Μακεδονικοί), πού είχαν αποτέλεσμα ή Μακεδονία (148 π.Χ) και ή ύπόλοιπη Ελλάδα (146 π.Χ.) νά γίνουν έπαρχίες ρωμαϊκές. Τόν ίδιο χρόνο οι Ρωμαίοι ίσοπέδωσαν τήν Καρχηδόνα. Νωρίτερα είχαν έρθει σέ σύγκρουση μέ τόν Άντίοχο τόν Γ' τής Συρίας. Τό 133 π.Χ. πεθαίνοντας ό βασιλιάς τής Περγάμου Άτταλος Γ' άφησε τό κράτος του κληρονομιά στούς Ρωμαίους (πράξη πρωτοφανής στήν ιστορία). Ύστερα από αίματηρή αντίσταση (133-129) οι Περγαμηνοί αναγκάστηκαν νά δεχτούν τή μοίρα τους. Έτσι ή Ρώμη κυριάρχησε από τό Γιβραλτάρ ως τή δυτική Μ. Άσία. Άλλά ή

* άλλοδαπός, ξένος.

** Κύριες φάσεις αυτών τών πολέμων είναι: Η ήττα του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου του Ε' στις Κυνός Κεφαλές από τον ύπατο Φλαμίνιο τό 197 π.Χ. Η ήττα του Περσέως (γιου του Φιλίππου του Ε) από τον Αιμίλιο Παύλο στην Πύδνα τό 168 π.Χ. Η ήττα του στρατού της Αχαϊκής Συμπολιτείας στην Σκάρφια της Λοκρίδας, τό 147 π.Χ., και στην Λευκόπετρα της Κορινθίας, τό 146 π.Χ.

επεκτατική πολιτική είχε δυσάρεστα επακόλουθα για τους ίδιους τούς νικητές· είχε έρθει ή ώρα ή Ρώμη να πληρώσει τό τίμημα τής νίκης.

2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΙΚΗΤΩΝ

Ο πλοῦτος τῶν ἐπαρχιῶν. Τό σταδιακό ἀποτέλεσμα τῶν κατακτήσεων μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στά παρακάτω: ὁ πλοῦτος τῶν ἐπαρχιῶν πήγαινε περισσότερο σέ ἰδιωτικά χέρια παρά στό δημόσιο ταμεῖο. Οἱ διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν (ἀνθύπατοι) προέρχονταν ἀπό τήν τάξη τῶν μεγάλων ἀξιωματούχων (ὑπατοι, πραιτορες, συγκλητικοί)· καί ἀγόραζαν τή θέση τοῦ ἀνθύπατου μέ τήν πρόθεση νά εἰσπράξουν πολλαπλάσια ἀπό ἐκεῖνα πού ὀφειλάν νά διαβιθάσουν στό κράτος καί πού εἶχαν δαπανήσει, γιά νά ἐξασφαλίσουν τό διορισμό τους. "Ἐνα ἀνέκδοτο τῆς ἐποχῆς ἔλεγε ὅτι ὁ ρωμαῖος διοικητής ἐπαρχίας ἔπρεπε νά συγκεντρώσει τρεῖς (παράνομες) μερίδες ἀπό τήν ἐπαρχία του: μιά γιά νά πληρώσει ἐκεῖνους πού τόν δάνεισαν ὡς τήν ἐκλογή του, μιά γιά νά ἐξαγοράσει τούς δικαστές (σέ περίπτωση πού θά παραπεμπόταν σέ δίκη γιά οἰκονομικά σκάνδαλα) καί μιά γιά νά ζήσει ἀνετα, μέ ρωμαϊκή δηλαδή πολυτέλεια – τήν ὑπόλοιπη ζωή του. Ἡ παλιά ρωμαϊκή προσήλωση στή δικαιοσύνη καί τήν πατρίδα εἶχε ἐξασθενήσει κάτω ἀπό τό θῆρος τοῦ πλοῦτου πού ἔφεραν οἱ κατακτήσεις καί πού διέφθειρε τίς συνειδήσεις. Εὐκόλος ἦταν ὁ πλουτισμός γιά τούς στρατηγούς, πού διοικούσαν καί λεηλατοῦσαν τίς νέες ἐπαρχίες, γιά τούς ἐπιχειρηματίες τῆς ἐποχῆς, πού ἄσκοῦσαν ἐμπόριο στήν περιοχὴ τῆς Μεσογείου μέ ὄρους πού οἱ ἴδιοι καθόριζαν ἀπό τό διοικητικό κέντρο, τή Ρώμη, καί γιά τούς τοκογλύφους τῆς Ρώμης, πού δάνειζαν μέ ἐπιτόκια ληστρικά.

Οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί. Ὅσο γιά τούς μικροκαλλιεργητές, αὐτούς πού θυσιάζονταν ὡς στρατιῶτες γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης, ἡ ἐξέλιξη ἦταν τραγική: εἴτε ὡς στρατιῶτες ἀπουσίαζαν χρόνια καί ὅταν γύριζαν ἔβρισκαν τό κτήμα τους πουλημένο ἢ ὑποθηκευμένο μέ ὄρους τόσο βαριούς, ὥστε δέν ἀπέμενε λύση ἄλλη ἀπό τήν τελική ἐκποίηση, εἴτε (κι ὅταν ἀκόμα ἦταν παρόντες καί καλλιεργοῦσαν τά κτήματά τους) ἀδυνατοῦσαν νά συναγωνιστοῦν τούς μεγαλοκτηματίες (πού χρησιμοποιοῦσαν δούλους καί ἔκαναν ἐντατική καλλιέργεια μέ χαμηλό κόστος παραγωγῆς). Ἔτσι ἀναγκάζονταν πρῶτα νά δανειστοῦν μέ ὑψηλά ἐπιτόκια καί τελικά νά πουλήσουν τό μικρό κτήμα τους, γιά νά μεγαλώσει ἐκεῖνο τοῦ μεγαλοκτηματία.

Ἀναγκάζονταν λοιπόν οἱ μικροκαλλιεργητές, οἱ παλιοὶ ἐλεύθεροι γεωργοί (ἡ σπονδυλική στήλη τῆς παλιᾶς ρωμαϊκῆς κοινωνίας) νά παίρνουν τό δρόμο γιά τίς πόλεις, κυρίως γιά τή Ρώμη, ὅπου ἔβρισκαν ἀνεργία, ἀστοργία καί παροχή ἄρτου καί θεαμάτων γιά λόγους ἡσυχίας καί τάξης. Ἐκεῖ ὑποχρεῶνονταν νά προσκολληθοῦν ὡς προστατευόμενοι σέ κάποιον ἰσχυρό παράγοντα. Ἡ περυσία πού τούς ἀπόμενε ἦταν ἡ ἰδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή ἡ ψήφος πού τή διέθεταν κατά τή βούληση τοῦ προστάτη τους. Ἄλλο περιουσιακό στοιχεῖο ἦταν τά παιδιά τους (λατινικά *proles*, ἀπ' ὅπου ὁ νεώτερος ὄρος προλετάριοι).

Οἱ κατακτήσεις εἶχαν αὐτό τό κοινωνικό ἀποτέλεσμα καί δημιουργήσαν ἔνα τεράστιο πρόβλημα πού ζητοῦσε τή λύση του. Ἡ λύση θά ἦταν νά δοθοῦν κτήματα στούς ἀκτήμονες, γιά νά ξαναγίνουν δημιουργικά κύτταρα τῆς κοινωνίας. Τέτοιο μέτρο ὅμως δέν ἦταν πρόθυμοι βέβαια νά προτείνουν οἱ συγκλητικοί, ἀφοῦ αὐτοὶ εἶχαν τά μεγάλα κτήματα. Μόνο οἱ δήμαρχοι μπορούσαν νά τό προτείνουν, πού ἀντιπροσώπευαν τό λαό. Εἶχε ὠριμάσει ἡ κατάσταση γιά μιά μεταρρύθμιση. Ἦταν ἡ ὥρα τῶν Γράκχων.

Προσπάθεια μεταρρυθμίσεων. Έκφραστής τής δυσφορίας του άνεργου και άκτημονα πληθυσμού έγινε ο Τιθέριος Γράκχος στήν προεκλογική του κίνηση για θέση δημάρχου τό 133 π.Χ. Άμέσως πρότεινε αγροτική μεταρρύθμιση: νά περιοριστούν δηλαδή τά μεγάλα κτήματα σέ 500 πλέθρα (καί 250 γιά τόν καθένα από δυό γιούς) όσο είχαν περισσότερες έκτάσεις όφειλαν νά τίς εκχωρήσουν στό κράτος (μέ άποζημίωση) γιά τήν άποκατάσταση άκτημόνων. Ή πρόταση, όπως ήταν έπόμενο, προκάλεσε βίαιη αντίδραση τών συγκλητικών. Ο Τιθέριος έκανε δυό ενέργειες τυπικά έκνομες: παραμέρισε ένα δήμαρχο πού είχε αντίρρησης κι έτσι ή πρόταση έγινε νόμος. Τόν έπόμενο χρόνο ξανάβαλε ύποψηφιότητα (άντίθετα πρός τήν παράδοση), γιά νά ξαναγίνει δήμαρχος και νά συνεχίσει τήν πολιτική του. Οί πίο αντίδραστικοί συγκλητικοί όργάνωσαν τή δολοφονία του (132 π.Χ.).

Τή μεταρρυθμιστική προσπάθεια συνέχισε ύστερα από δέκα χρόνια ο νεώτερος άδερφός του Γάιος Γράκχος, πού προσπάθησε νά προσεταιριστεί τήν τάξη τών επιχειρηματιών και νά ιδρύσει άποικίες γιά τούς άκτημονες. Πρότεινε τή χορήγηση σίτου στούς φτωχούς σέ χαμηλές τιμές. Οί συγκλητικοί άντέδρασαν πάλι μέ βία. Τό 122 π.Χ. ο Γάιος όδηγήθηκε σέ αυτοκτονία και ή μεταρρύθμιση άφέθηκε νά σήσει. Όπου όμως άποτυγχάνουν οί μεταρρυθμίσεις, εκεί ένεδρεύει ο μαρσαμός ή οί εκρήξεις γιά τή Ρώμη άκολουθήσαν όλα τά δεινά άμεσα ή μακροπρόθεσμα και περίοδος έμφύλων πολέμων (ώς τό 31 π.Χ.) μέ όλες τίς θλιβερές συνέπειες.

Άλλαγή στά στρατιωτικά ήθη. Οί μακροχρόνιοι πόλεμοι (κατά του Ίουούρθα, τών Κίμβρων και τών Τευτόνων κλπ.) άπαιτούσαν μακροχρόνια θητεία, άβάσταχτη γιά τούς φτωχούς πολίτες. Τελικά ο στρατηγός Μάριος έδωσε τή μοιραία λύση δημιουργώντας στρατό επαγγελματικό. Από τό μέτρο αυτό πρόκυψαν πολλά δεινά: οί επαγγελματίες έβλεπαν τόν πόλεμο ως έπιχείρηση λεηλασίας· οί πολίτες, πού δέν ήταν ούτε καλλιεργητές πιά ούτε ύπεραρπιστές τής πατρίδας, έχαναν κάθε ενδιαφέρον γιά τά κοινά· και οί στρατιώτες άρχισαν νά ενδιαφέρονται γιά τούς άρχηγούς πού τούς παρείχαν ή ύπόσχονταν τά περισσότερα. Έτσι άκολουθεί μιά περίοδος, όπου τό κράτος συγκλονίζεται από τίς προσωπικές συγκρούσεις στρατηγών, πού έμφανίζονται ως άρχηγοί τής δημοκρατικής ή τής άριστοκρατικής μερίδας. Μάριος - Σύλλας, Πομπήιος - Καίσαρας, Όκταβιανός - Αντώνιος κάλυψαν μέ τίς άντιδικίες τους 60 χρόνια. Στο χρονικό αυτό διάστημα 90 - 31 π.Χ. ή ρωμαϊκή κοινωνία γνώρισε έμπειρίες δραματικές. Συνοπτικά μνημονεύονται κάποια ένδεικτικά περιστατικά:

1. Ένας «πόλεμος συμμαχικός» ή Ρώμη εναντίον τών συμμάχων πόλεων στήν Ίταλία πού διεκδικούσαν τό δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη· τό πήραν, άφού όμως νικήθηκαν· και ταπεινώθηκαν (91-88 π.Χ.).

2. Γενική σφαγή τών Ρωμαίων στή Μ. Ασία (άπό τό Μιθριδάτη) κι εξέγερση μιās έπαρχίας πού πνίγηκε στό αίμα (88 - 84 π.Χ.).

3. Δυό περίοδοι προγραφών τών πολιτών· μέσα στήν ίδια τή Ρώμη ή παράταξη πού κυριαρχούσε τοποθετούσε στό Forum* κατάλογο τών αντιπάλων πού προγράφονταν. Όποιος τούς σκότωνε έπαιρνε τήν άμοιβή του (82 - 43 π.Χ.).

4. Έξέγερση τών δουλών μέ άρχηγό τό Σπάρτακο (73 - 71 π.Χ.)·όταν νικήθηκαν, 6.000 άπ' αυτούς σταυρώθηκαν σέ δυό σειρές σταυρούς στό δρόμο πού οδηγούσε από τή Ρώμη πρός τήν Καμπανία, γιά νά δείχνει τό μακάβριο αυτό θέαμα τή δύναμη τής Ρώμης.

5. Ένας νέος τρόπος γιά τή διεκδίκηση και διανομή τών άνώτατων αξιωματών· ή πρώτη Τριανδρία (Πομπήιος, Καίσαρας, Κράσσος, 60 π.Χ.), και ή δεύτερη Τριανδρία

*Ρωμαϊκή Άγορά.

(Ἀντώνιος, Ὀκταβιανός, Λέπιδος, 43 π.Χ.) εἶναι σύμπραξη φιλόδοξων ἀρχηγῶν γιὰ τὴ διανομὴ καὶ νομὴ τῆς ἐξουσίας. Καὶ οἱ δύο τριανδρίες γρήγορα κατέληξαν σὲ σύγκρουση τῶν ἐταίρων καὶ ἐμφύλιον πόλεμο.

6. Δυὸ περίοδοι προσωπικῆς δικτατορίας (Σύλλας: 82 - 79 π.Χ. Καίσαρας 48 - 44 π.Χ.) ἀποτελέσαν προάγγελους ὀριστικῆς κατάλυσης τῆς δημοκρατίας.

Ἀγωνία τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες πού ἐπικράτησαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ ὕστερα τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα κλυδωνίζεται. Ἡ ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση μετατρέπεται σὲ πεδίο μάχης. Δήμαρχοι δολοφονοῦνται, περιστασιακοὶ ἡγέτες περιβάλλονται δικτατορικῆ ἐξουσία (ὁ Σύλλας τὸ 82-79 π.Χ., ὁ Καίσαρας τὸ 48-44 π.Χ.), ἡ Σύγκλητος ὑποχωρεῖ στοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ἡ ἀναρχία καὶ ἡ τρομοκρατία καλλιεργοῦν τὸ κλίμα τῆς ὑποταγῆς σὲ κάποιον πού μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ὅλους καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἐπιφανειακὴ ἐκείνη τάξη πού κρύβει μέσα τῆς τὸ μαρασμό.

3. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΟΡΓΑΝΩΝΕΤΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ (27 π.Χ. – 14 Μ.Χ.), ΑΜΥΝΕΤΑΙ, ΕΠΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΥΝΕΤΑΙ (14 – 330 μ.Χ.) ΗΓΕΜΟΝΙΑ – ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ (PRINCIPATUS - DOMINATUS)

Ὁ τελευταῖος πού μπόρεσε νὰ ἐπικρατήσει μέσα ἀπὸ τὶς θύελλες τῶν ἐμφυλίων πολέμων ἦταν ὁ Ὀκταβιανός, ἀνεψιὸς τοῦ Καίσαρα. Τὸ 31 π.Χ. κέρδισε τὴν κρίσιμη ναυμαχία στὸ Ἄκτιο καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο ἀπαλλάχτηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του Ἀντώνιο καὶ τὴν τελευταία Ἑλληνίδα βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα, πού εἶχε βοηθήσει τὸν Ἀντώνιο. Ἡ Αἴγυπτος ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἔτσι συμπληρώθηκε ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στὴ Ρώμη καὶ ἡ Μεσόγειος ἔγινε «λίμνη» ρωμαϊκῆ.

Ἐπιστρέφοντας στὴ Ρώμη ὁ Αὐγουστος συγκέντρωσε σταδιακὰ στὸ πρόσωπό του τὶς κυριότερες ἐξουσίες, πού τοῦ παρεῖχαν ἀρμοδιότητες νομοθετικῆς, δικαστικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ. Οὐσιαστικὰ ἔγινε μονάρχης· ὁμως προσπαθοῦσε πάντα νὰ φαίνεται ὅτι μοιράζεται τὶς ἐξουσίες μὲ τὴ Σύγκλητο καὶ προτιμοῦσε τὸν τίτλο *princeps* (πρῶτος). Ἔτσι ἡ περίοδος τῆς ἀρχῆς του πῆρε τὴν ὀνομασία *principatus* (μὲ τὸ νόημα ὅτι ὁ πρῶτος πολίτης εἶναι προστάτης ὅλων τῶν ἄλλων). Στὴν ἱστορία καθιερώθηκε ὁ τίτλος *imperium* (ἐξουσία, αὐτοκρατορία).

Ἐπιδόθηκε μὲ πολὺ ζῆλο ὁ Αὐγουστος στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Προσπάθησε νὰ ἀνακόψει τὴ διαφθορὰ τῶν διοικητῶν καὶ τὴν κακοδιοίκηση καὶ καθιέρωσε νόμιμη μισθοδοσία τοὺς ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο. Τὸ μέτρο τοῦς ἔκανε νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐξάλλου μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἀνθυπατοῦ ἀνέλαβε προσωπικὰ τὴ διοίκηση πολλῶν ἐπαρχιῶν. Θέλησε νὰ ἀναχαίτισαι τὴν ἔκκλιση τῶν ἡθῶν, ἀλλὰ οἱ νόμοι του παραβιάζονταν καὶ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του. Ἐπειδὴ τὸν ἀνησυχοῦσε ἡ παρακμὴ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας, ἔφθασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ καθιερώσει εἰδικές παροχές σὲ κείνους πού εἶχαν νόμιμη οἰκογένεια καὶ τρία ἢ περισσότερα παιδιά. Ἡ κυριότερη προσφορά, τοῦ στὸ κράτος του ἦταν ἡ διασφάλιση ἐσωτερικῆς εἰρήνης, πού ἀποτελέσει τὴν ἀρχὴ μιᾶς εἰρηνικῆς περιόδου 2 αἰῶνων. Ὀνομάζεται ἡ περίοδος αὕτη (ὡς τὸ 180 μ.Χ.) τιμητικὰ *Pax Romana* (Ρωμαϊκὴ Εἰρήνη). Αὐτὸ ὁμως δὲ σημαίνει ὅτι σταμάτησαν οἱ πόλεμοι τῶν συνόρων. Ἐκεῖ οἱ Ρωμαῖοι ὀργανώνονται ἀμυντικά, ἂν καὶ πολλές φορές περνοῦν τὰ σύνορα καὶ ἐπεκτείνωνται τὰ ὄρια τοῦ κράτους (κατὰ τὸν 1^ο καὶ 2^ο αἰῶνα μ.Χ.) ὡς τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀρμενία, τὴ Μεσοποταμία, τὴ Δακία (Ρουμανία).

Κατὰ τὸν 3^ο αἰ. μ.Χ., ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 235 ὡς τὸ 284 βασιλεῦει στὸ κράτος ἀναρχία.

Στήν περίοδο αυτή αυτοκράτορες ονομάζονται και καθαιρούνται ανάλογα με τις προτιμήσεις των λεγεώνων. Κατά τόν 3^ο αι. μ.Χ. ο τίτλος principatus πού δήλωνε (μέ κάποια δόση άθρότητας) ότι ο αυτοκράτορας ήταν προστάτης των πολιτών έγκαταλείπεται. Τή θέση του παίρνει ο νέος όρος τής dominatus (άπόλυτης κυριαρχίας). Ο αυτοκράτορας τώρα ονομάζεται dominus (κύριος, κυριαρχος). Τόν τίτλο χρησιμοποίησε πρώτος ο Σεπτίμιος Σεθήρος (193 - 211) ως έκφραση τής άπόλυτης έξουσίας του. Στις άρχές του 4ου αι. ο Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα είδος μυστικής άστυνομίας (agentes in rebus) και τό 332 επέβαλε τήν υποχρεωτική παραμονή των τέκνων στο έπάγγελμα των γονέων τους. Η ρωμαϊκή κοινωνία είχε αλλάξει άρχιζε ο μεσαιώνας.

4. ΤΟ ΚΑΥΧΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ: ΕΙΡΗΝΗ, ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Όπως οδήποτε ήταν τό καύχημα τής Ρώμης ότι διασφάλισε μακροχρόνια ειρήνη και έδωσε σταδιακά σ' όλους τούς ύπηκόους τό δικαίωμα του Ρωμαίου Πολίτη (212). Αυτό σήμαινε ότι ίσχυε γιά όλους η ίδια νομοθεσία και είχαν τά ίδια δικαιώματα. Στήν πραγματικότητα, όταν άπόκτησαν τό δικαίωμα του πολίτη, έπωμίστηκαν τίς ίδιες ύποχρεώσεις (κυρίως στρατιωτικές), ενώ συνεχίζονταν και κατά περιόδους έντεινόταν οι διώξεις των Χριστιανών, γιατί ή θρησκεία τους δέν τούς επέτρεπε τή λατρεία του αυτοκράτορα.

Νομοθεσία. Από τά μέσα του 5ου αι. π.Χ. πραγματοποιήθηκε ή πρώτη ύποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου στη Ρώμη (451 π.Χ. Δωδεκάδελτος). Τό κείμενο αυτό λεγόταν Jus civile (άστικό δίκαιο) και ασφάλιζε γιά τούς ρωμαίους πολίτες κάποια βασικά δικαιώματα. Τό σώμα του δικαίου πλουτίστηκε με μεταγενέστερους νόμους και άποφάσεις. Άλλά ιδιαίτερο πρόβλημα παρουσιάστηκε, όταν ή δημοκρατία περιλάμβανε στους κόλπους τής λαούς ξένους: τότε δημιουργήθηκε ένα σώμα δικαίου περισσότερο εύπροσάρμοστο γιά τούς λαούς των έπαρχιών αυτό λεγόταν jus gentium (διεθνές δίκαιο). Τουτό τό δίκαιο μέ τήν πάροδο του χρόνου άπόκτησε περισσότερο σημασία, αφού οι ξένοι λαοί ήταν πολυαριθμότεροι από τούς ρωμαίους πολίτες. Τά δυό συστήματα jus civile και jus gentium έπαυσαν νά έχουν διάκριση από τό 212 μ.Χ., όταν χορηγήθηκε σ' όλους τούς κατοίκους τής αυτοκρατορίας τό δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη.

Όμως τό πλήθος των νόμων και οι περιστάσεις έφαρμογής τους δημιουργούσαν προβλήματα έρμηνείας καθώς μάλιστα είχαν πηγές διαφορετικές: άποφάσεις του λαού και τής Συγκλήτου, διατάγματα των πραιτόρων και των αυτοκρατόρων. Γι' αυτό χρειάζονταν ειδικοί νομομαθείς γιά τή σωστή και δίκαιη έφαρμογή του δικαίου. Αυτοί άπόκτησαν μεγάλη σπουδαιότητα και αίγλη στους αιώνες τής αυτοκρατορίας. Πολλοί απ' αυτούς ήταν έπηρεασμένοι και από τή στωική διδασκαλία περί φυσικού δικαίου, πού σήμαινε είσαγωγή τής έννοιας του άνθρωπισμού και τής λογικής στα νομικά θέματα, έκτός από τήν άυστηρή προσήλωση στα ήθη ενός έθνους ή τίς ιδέες ενός άνθρώπου.

Μεγάλοι νομομαθείς αναφέρονται στα χρόνια τής αυτοκρατορίας, όπως οι: Γάιος, Ούλπιανός, Παύλος, Παπινιανός, Μοδεστίνος.

Τό πλήθος των νόμων και τά προβλήματα έρμηνείας έβεταν μιά άλλη ανάγκη: τήν κωδικοποίηση του δικαίου. Στα χρόνια του Άδριανού έγινε ή κωδικοποίηση των διαταγμάτων των πραιτόρων (jus praetorium).

Άλλά μνημειώδεις κωδικοποιήσεις, μέ τίς όποιες διασώθηκε τό ρωμαϊκό δίκαιο πού άποτέλεσε τή βάση του νεώτερου άστικού δικαίου, έγιναν σέ θυζαντινούς χρόνους. Τό 438 μ.Χ., στα χρόνια του Θεοδοσίου Β', έγινε ο λεγόμενος Θεοδοσιανός Κώδικας, συλλογή αυτοκρατορικών διαταγμάτων πού ίσχυαν τότε στα δυό τμήματα του ρωμαϊκού κράτους (Άνατολικό και Δυτικό). Άκολούθησε (έκατό χρόνια άργότερα) ή με-

γάλη και πιό συστηματική κωδικοποίηση του 'Ιουστινιανού' από αυτή πρόκυψε τό Corpus juris civilis (σώμα άστικού δικαίου), πού άποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας.

Έκλατινισμός. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ή μακροχρόνια παραμονή τόσων λαών κάτω από τήν ίδια διοίκηση και νομοθεσία επέφερε πολιτιστική ανάμειξη και ώς ένα βαθμό άφομοίωση, ιδιαίτερα όρατή στή γλώσσα: ή λατινική επικράτησε στις χώρες τής δυτικής Εύρώπης και όχι λίγο στή Δακία, (περίπου, σημερινή Ρουμανία), όπως διαπιστώνεται και στή σημερινή μορφή τών λεγόμενων νεολατινικών γλωσσών, πού δέχτηκαν και άργότερα τήν επίδραση τής λατινικής μέσω του χριστιανισμού και του ανθρωπισμού.

5. ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Παρόλη τήν επιφανειακή ειρήνη τά προβλήματα πού είχε άντιμετώπισει ή ρωμαϊκή κοινωνία από τήν εποχή τών Γράκχων έμειναν άλυτα: οικονομικά, κοινωνικά, έπειτα και έκλυση τών ήθών στή Ρώμη και δημογραφική κάμψη του ρωμαϊκού στοιχείου. Έξάλλου ό θεσμός τής δουλείας ύπονόμεινε τήν παραγωγή και τήν οικονομία γενικότερα, αλλά και ύποβίβαζε τήν ανθρωπινή αξιοπρέπεια. Άπλή ένδειξη άποτελεί τό γεγονός ότι δούλοι χρησιμοποιούνταν γιά θηριομαχίες και σπαράζονταν από θηρία, γιά νά παρέχεται θέαμα στό λαό. Στούς ρωμαϊκούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος θανάτωσης ή σταύρωση*. Είναι γνωστό τό περιστατικό τής σταύρωσης τών 6.000 δούλων ύστερα από τήν καταστολή τής εξέγερσής τους. Ό δούλος στή ρωμαϊκή κοινωνία ήταν res (πράγμα). Έξάλλου ή θεοποίηση του αυτοκράτορα, πού έκδηλώθηκε από τά χρόνια του Αύγουστου, άποτελεί φανερή ένδειξη παρακμής και μαρασμού.

Οί μόνοι κάτοικοι τής Αυτόκρατορίας πού άρνήθηκαν αυτή τή θεοποίηση ήταν οι χριστιανοί, πού μέ τήν προβολή τών δικών τους άρετών (πίστη, έλπίδα, άγάπη) και τήν προσδοκία άνταπόδοσης και δικαιοσύνης γιά τούς κατατρεγμένους και άδικημένους, πρόσφεραν τό μόνο έλπιδοφόρο κήρυγμα μέσα στή ρωμαϊκή κοινωνία. Και γι' αυτό προκάλεσαν τήν όργη και δίωξη από τήν πλευρά τής ρωμαϊκής διοίκησης, πού τότε ήταν άνεξίθρησκη προς όλες τīs κατευθύνσεις (χαρακτηριστικό μνημείο άνεξίθρησκείας τό Πάνθεο).

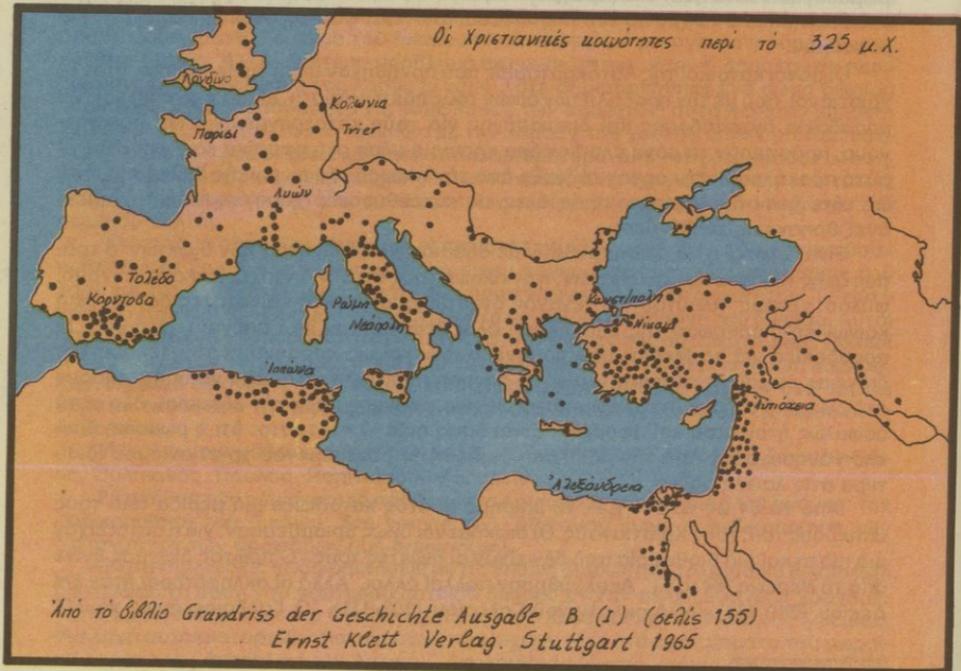
Είναι δύσκολο νά έπισημανθούν μέ βεβαιότητα τά κίνητρα τών διωκτών: ό τρόπος ζωής τών πρώτων χριστιανών, ή αντίληψη τους ότι δέν ύπάρχει διάκριση έθνους, φύλου, γένους, πλούτου, τό γεγονός ότι στις χριστιανικές κοινότητες δέν ίσχυε ή κοινωνική διάρθρωση τής εποχής και όλοι θεωρούνταν ίσοι απέναντι στό Θεό, οι προσδοκίες γιά τό Μεσία, πού έρμηνεύονταν και ώς προμήνυμα του τέλους τής επίγειας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ή άρνηση μερικών χριστιανών νά ύπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό (πού θεωρήθηκε ως περιφρόνηση προς τήν έξουσία), όλα αυτά άσφαλώς ήταν αίτια και άφορμές. Είναι όμως πιθανό και τούτο: ότι ή ρωμαϊκή διοίκηση άνησυχούσε από τήν αδιάκοπη διάδοση του διωκόμενου χριστιανισμού ιδιαίτερα στις λαϊκές μάζες.

Άπό τό 64 ώς τό 311 μ.Χ. τό επίσημο κράτος καταδίωξε μιά μερίδα από τούς ύπηκόους του, τούς Χριστιανούς. Οί διωκόμενοι όμως θριάμβευσαν, γιατί αυτοί είχαν μιά πίστη και μιά βιοθεωρία πού δέν είχαν οι διώκτες τους. Ό πρώτος διωγμός έγινε από τό Νέρωνα (64 μ.Χ.). Άκολούθησαν πολλοί άλλοι. Άλλά οι σκληρότεροι ήταν επί Δεκίου (249-251) και Διοκλητιανού-Γαλερίου (303-311). Ό Γαλέριος όμως τό 311

*Η σταύρωση ήταν γνωστή και σε παλαιότερους χρόνους.

Στους χάρτες σημειώνεται η ραγδαία διάδοση του Χριστιανισμού στην Εύρωπη, στην Άσία και στην Άφρική.

έξεδωσε το πρώτο διάταγμα άνεξιθρησκείας έναντι τών χριστιανών. Ο Λικίνιος καί ο Κωνσταντίνος, ως συνάρχοντες, τό 313 συνεννοήθηκαν στό Μιλάνο καί άποφάσισαν νά άκολουθήσουν τήν ίδια πολιτική. Άργότερα ο Κωνσταντίνος στηρίχθηκε στό χριστιανικό στοιχείο καί ενδιαφέρθηκε γιά τό χριστιανισμό. Δείγμα τής μέριμνάς του ή Α΄ Σύνοδος, (τό 325). Είχε σημάνει ή ώρα του θριάμβου γιά τούς διωκόμενους καί άρχιζε ο χρυσός αιώνας τής χριστιανικής φιλολογίας, πού μäs έδωσε θαυμάσια κείμενα, μερικά άπ' αυτά μοναδικά στό είδος τους. Άργότερα ο Θεοδοσίος Α΄ όρισε τό χριστιανισμό έπίσημη θρησκεία του κράτους (380) καί καταδίωξε τούς ειδωλολάτρεις (392). Ο θρίαμβος ολοκληρώθηκε. Μόνο πού ο έναγκαλισμός τής θρησκείας από τήν πολιτεία δέν άποδείχτηκε πάντα σωτήριος γιά τή χριστιανική πίστη.

6. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ (ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ)

Μέ διάφορους τρόπους ή ρωμαϊκή τέχνη είχε παλιότερα επηρεαστεί από τήν Έλληνική: οί κατακτητές μετάφεραν έργα έλληνικά στή Ρώμη, γιά νά διακοσμήσουν δημόσια ή ιδιωτικά κτίσματα. Έφεραν επίσης τεχνίτες Έλληνες, γιά νά έργαστούν στή Ρώμη: άκόμη νωρίτερα είχαν οί Ρωμαίοι έρθει σέ έπαφή μέ τούς Έλληνες τής Μεγάλης Έλλάδας, όπου βρίσκονταν σέ άκμή ή μνημειακή άρχιτεκτονική κι άλλες μορφές τέχνης. Δημιούργησαν όμως καί οί Ρωμαίοι (συχνά γιά λόγους πρακτικούς) νέες τεχνικές καί μορφές στήν τέχνη. Ιδιαίτερα έκδηλώθηκε ή δημιουργικότητα τους: στήν άρχιτεκτονική, στό ιστορικό άνάγλυφο, στήν πλαστική προσωπογραφία.

Σημαντική προσφορά στήν **άρχιτεκτονική** είναι ή χρησιμοποίηση τόξου ή άψίδας, καμάρας (μέ ή χωρίς σταυροθόλια) καί ήμισφαιρικού θόλου. Η μετάβαση αύτή από τήν έλληνική εϋθεια γραμμή στήν καμπύλη άποτελεί σπουδαία πρόοδο, γιati μεταβάλλει τή στατική τών κτισμάτων, μεταφέρει τό θάρος από τό κέντρο τών κτισμάτων στά πλάγια, δημιουργεί τεράστια πλευρική πίεση καί άπαιτεί άνάλογη στήριξη. Πιο συγκεκριμένα, τό τόξο χρησιμοποιήθηκε γιά γέφυρες, ύδραγωγεία, μνημεία. Η *ήμι-κυλινδρική καμάρα* ήταν χαρακτηριστική σέ ένα καινούργιο τύπο ρωμαϊκού κτίσματος, τή *βασιλική*: ίσως αυτό τό είδος οικοδομής (μέ τούς παχείς τοίχους) χρονολογείται από τό 184 π.Χ. Έπηρεάσε άργότερα τή χριστιανική άρχιτεκτονική, ιδιαίτερα τή γοτθική. Η χρήση θόλου ήμισφαιρικού ήταν πολύ κοινή στή ρωμαϊκή άρχιτεκτονική: τό τεράστιο θάρος του θόλου στηριζόταν πάνω σέ παχείς τοίχους. Τό μεγαλύτερο ρωμαϊκό κτίσμα μέ θολωτή στέγη ήταν τό *Πάνθεο*: ή διάμετρος του θόλου του είναι 43,50 μ. περίπου.

Τά ρωμαϊκά κτίσματα προορίζονταν γιά πρακτικούς σκοπούς. Οί Ρωμαίοι συγκεντρώνονταν στά άμφιθέατρα (όπως στό Κολοσσαίο), στά λουτρά, στά κτήρια διοίκησης (βασιλικές).

Η ρωμαϊκή άρχιτεκτονική έδινε έμφαση στό μέγεθος, τό μεγαλείο, τήν ευστάθεια καί τή διακόσμηση (προπάντων γλυπτική).

Η καθαυτή ρωμαϊκή **γλυπτική** έκδηλώνεται μέ δυό χαρακτηριστικά δημιουργήματα της: ρεαλιστική προσωπογραφία καί ιστορικό άνάγλυφο. Οί προτομές ιδιωτών, άυτοκρατόρων καί άξιωματούχων άποδίδουν μέ πολλή πιστότητα (ρεαλιστικά) τά πρόσωπα τών εικονιζομένων. Πρόκειται γιά έργα κοσμικά, χωρίς έξιδανίκευση, σέ μέγεθος φυσικό. Καί αντίθετα προς τούς Έλληνες, οί ρωμαίοι γλύπτες έκαναν μικρή προσπάθεια νά δώσουν στά έργα τους πνευματικότητα.

Έργα ανθρωπίνα θέλησαν νά διηγηθούν μέ τό λεγόμενο *ιστορικό άνάγλυφο*. Σ' αυτό παρουσίασαν μέ τρόπο θριαμβικό τά κατορθώματά τους, συνήθως πολεμικά. Παράδειγμα οί *δακικοί πόλεμοι* του Τραϊανού στον όμώνυμο κίονα, όπου ο γλύπτης

άφηγγεται, σέ μιά άτέλειωτη έλικοειδή σειρά από τή βάση του κίονα ως τήν κορυφή, τά πολεμικά έργα του αυτοκράτορα. Στο ιστορικό ανάγλυφο παραβιάζονται οι κανόνες προοπτικής. Τό βάθος δηλώνεται μέ διαφορετικό επίπεδο, μέ υπερκείμενες ζώνες καί παρατηρείται κίνηση πολλή καί συνωστισμός προσώπων.

Δείγματα πολλά τής ρωμαϊκής τέχνης διατηρήθηκαν στήν Ίταλία καί σέ άλλες χώρες (άλλοτε έπαρχίες ρωμαϊκές). Τής ρωμαϊκής **τοιχογραφίας** τά καλύτερα δείγματα άποκαλύφθηκαν μέ τίς άνασκαφές στήν Πομπηία. Ή ρωμαϊκή τέχνη έπηρέασε πολύ τή μεταγενέστερη εύρωπαϊκή, ιδιαίτερα από τήν Ή αναγέννηση καί ύστερα από τίς άνασκαφές του 18ου αιώνα.

Πνευματικά ρεύματα. Ή σημαντικότερη συμβολή του έλληνισμού στά χρόνια τής ρωμαϊκρατίας είναι ότι αποτέλεσε πάντα κέντρο καί πηγή άνώτερης παιδείας. Από τό 2^ο αι. π.Χ. καί σέ όλους τούς αιώνες πού άκολούθησαν οι πλούσιοι Ρωμαίοι είτε ταξίδευαν στήν Ήλλάδα, γιά νά φοιτήσουν στίς φιλοσοφικές σχολές τής είτε έφεραν από τήν Ήλλάδα παιδαγωγούς στή Ρώμη.

Από τίς φιλοσοφικές σχολές πού ιδρύθηκαν στήν Ήθνα τόν 4^ο αι. (Ή ακαδημία του Πλάτωνα, Λύκειο του Άριστοτέλη, Στοά του Ζήνωνα καί Κήπος του Έπικούρου), οι δύο τελευταίες είχαν ιδιαίτερη επίδραση στους Ρωμαίους, γιατί ήταν προσιτότερες στό πνεύμα καί τίς άντιλήψεις τους.

Ο Στωικισμός άποτελεί τήν κυριότερη πνευματική έκφραση τής αυτοκρατορικής Ρώμης· οι Ρωμαίοι θέβαια δέν ένδιαφέρονταν γιά έννοιες άφηρημένες, αλλά έπηρεάστηκαν από τόν ένγκόσμιο προσανατολισμό τής στωικής ήθικής φιλοσοφίας. Ή έννοια του καθήκοντος καί ή ύψηλή άίσθηση ήθικότητας ήταν άρετές στωικές καί άσκούσαν έλξη σέ πολλούς Ρωμαίους. Ο **Σενέκας** (4 - 65 μ.Χ.), σύμβουλος του Νέρωνα, έγραψε μερικά έξαιρετικά δοκίμια γιά τή στωική φιλοσοφία (περί Όργης, περί Έπεικειας κ.ά.). Πιο χαρακτηριστικό έργο του (μέ στωικό πνεύμα) είναι οι Ήθικές έπιστολές.

Ο **Έπίκτητος** (55-135 μ.Χ.) παρότρυνε τούς άνθρώπους νά άποδέχονται ήρεμα αυτό που είναι άναγκαίο καί άναπότρεπτο. Στο έργο του *Διατριβαί* άναπτύσσει (αυτός ό δούλος) τήν ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι.

Μαθητής του ήταν ό φιλόσοφος αυτοκράτορας **Μάρκος Αύρήλιος** (161 - 180 μ.Χ.). Τό φιλοσοφικό στοχασμό του διαβάζουμε στό έργο του *τά εις εαυτόν*. Στο πρώτο μέρος του συγγράμματος αυτού έκφράζει τήν εύγνωμοσύνη του προς όλους όσοι βοήθησαν άμεσα ή έμμεσα τήν άγωγή του καί σημειώνει (Α, 14) ότι από τίς διηγήσεις του άδελφου του συνέλαβε τήν ιδέα ενός κράτους, όπου νά ύπάρχει ίσονομία γιά όλους, όπου νά έχουν ίσα δικαιώματα όλοι, όπου ή κυβέρνηση νά σέβεται πάνω από όλα τήν έλευθερία των κυβερνωμένων.

Δέν ήταν λιγότεροι όμως εκείνοι πού άκολούθησαν μιά παρεξηγημένη παραλλαγή τής έπικούριας φιλοσοφίας παρεμηνεύοντας τήν έννοια τής εύδαιμονίας σέ έκλυτη καί άκόλαστη ζωή. Πάντως ό Ρωμαίος **Λουκρήτιος** (94 - 55 π.Χ.) άποτελεί καί γιά μās τήν κυριότερη πηγή γιά τή διδασκαλία του Έπικούρου καί των Άτομικών, παράλληλα μέ τό **Διογένη Λαέρτιο** (3ος αι. μ.Χ.), πού άφιέρωσε τό δέκατο βιβλίό του έργου του άποκλειστικά καί μέ ιδιαίτερη φροντίδα στή διδασκαλία του Έπικούρου καί των Έπικουρείων.

Γενικότερα πρέπει νά σημειώσουμε ότι σ' αυτούς τούς αιώνες τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπου οι άνθρωποι είχαν ξεριζωθεί από πόλεις καί πατρίδες καί πάτριες θρησκείες καί λοιπούς θεομούς, ό φιλοσοφικός στοχασμός ένδιαφέρθηκε περισσότερο γιά θέματα ήθικής, γιά τήν ψυχική γαλήνη του άνθρώπου, γιά παρηγορία καί έλπίδα. Σ' αυτό τό κλίμα μέσα γεννήθηκε ό Χριστιανισμός, πού έφερε στόν

κόσμο τό μήνυμα τῆς σωτηρίας, τῆς ἀγάπης, τῆς ἐλπίδας. Πολλοί χριστιανοί ἀφομοίωσαν ἀρκετά γόνιμα στοιχεῖα τῆς στωικῆς διδασκαλίας. Αὐτό τό διακρίνουμε ἄμεσα καί στή διδασκαλία τοῦ Ἀπόστολου Παύλου καί εἰδικότερα στήν ὁμιλία του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους «γιά τόν ἄγνωστο» θεό. Τούς εἶπε τότε ὁ Ἀπόστολος: *ὄν οὐν ὑμεῖς ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν...* Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι. Στό σημεῖο αὐτό μαρτυρεῖται γνῶση τοῦ ὕμνου τοῦ στωικοῦ Κλεάνθη πρὸς τό Δία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοί εἶναι οἱ παράγοντες τῆς ἀκμῆς καί ποιοί τῆς παρακμῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους;
2. Ἡ δημιουργία τῶν μεγάλων κτημάτων ἐβλάψε τή Ρώμη; Γιατί;
3. Ποιά ἦταν τά αἷτια τῶν διωγμῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν;
4. Σέ τίς ἐκφράζεται ἰδιαίτερα τό μέγεθος τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Διοδώρου Ε, 38. Μετάφρ. Ε, Β.)

Στά Ρωμαϊκά μεταλλεῖα τῶν Πυρηναιῶν

«Οἱ ἐργαζόμενοι στά μεταλλεῖα φέρνουν ἀπίστευτα πλοῦτή στοὺς ἀφέντες τους. Κατατurrανώντας μέρα - νύκτα τά σώματά τους στά ὑπόγεια ὀρύγματα πεθαίνουν ἀπό τίς υπερβολικές κακουχίες (γιατί δέν ὑπάρχει ἄνεση ἢ ἀνάπαυλα στήν ἐργασία τους, ἀλλά μέ τά κτυπήματα τῶν ἐπιστατῶν, πού τοὺς ἀναγκάζουν νά ὑπομένουν τίς συμφορές...) μερικοί δέ πού ἀντέχουν, ἐπειδὴ ἔχουν σωματική δύναμη ἢ ψυχική καρτερία, ταλαιπωροῦνται πολὺ χρόνο. Καί βέβαια ὁ θάνατος εἶναι γι' αὐτοὺς προτιμότερος ἀπό τέτοια ζῶη».

(Πλουτάρχου, Γ. Γράκχος, 8. Μετάφρ. Ἀ. Ραγκαβῆ)

Οἱ πλούσιοι ἰδιοποιοῦνται τή γῆ

«Οἱ Ρωμαῖοι ὄσση χώραν τῶν γειτόνων των ἐκυρίευσαν εἰς τόν πόλεμον, ἐν μέρει μὲν τήν ἐπώλου, ἐν μέρει δέ τήν καθίστων δημοσίαν, καί τήν ἔδινον εἰς τοὺς ἀκτήμονας καί ἀπόρους πολίτας νά τήν διανεμηθῶν, μικρὸν φόρον δίδοντες εἰς τό δημόσιον. Ἐπειδὴ ὁμως ἤρχισαν οἱ πλούσιοι νά αὐξάνουν τά τέλη καί ἔξεδωκον τοὺς πτωχοὺς, ἐγράφη νόμος εἰς οὐδένα ἐπιτρέπων νά ἐξη πλέθρα

γῆς περισσότερα τῶν 500. Καί ἐπ' ὀλίγον ἀνεχαίτισε τήν πλεονεξίαν ἡ διάταξις αὐτή καί ἐβοήθησε τοὺς πτωχοὺς... Ὑστερον δέ ἀρχισαν οἱ πλούσιοι νά μεταφέρουν εἰς ἑαυτοὺς τὰς ἐνοικιασίες δι' ἄλλων ὑποβολιμαίων προσώπων, καί τέλος κατεῖχαν τά πλεῖστα φανερώς ὥστε ἐξωσθέντες οἱ πτωχοὶ οὔτε εἰς τὰς ἐκστρατείας ἦσαν πλέον πρόθυμοι καί ἠμέλουν νά ἀνατρέφουν παιδιὰ καί οὕτως ἡ Ἰταλία ἠσθάνθη ὀλιγανδρίαν καί ἐπληρώθη δεσμοτηρίων περιεχόντων θαρβάρους, μέ τοὺς ὁποίους οἱ πλούσιοι ἐκαλλιέργουν τήν χώραν, ἀποδιώξαντες τοὺς πολίτας».

(Πλουτάρχου, Γ. Γράκχος, 17. Μετάφρ. Ἀ. Ραγκαβῆ)

Ἡ δολοφονία τοῦ Γαίου Γράκχου

«Ἐνῶ λοιπὸν ἔφευγε ὁ Γάιος καί οἱ ἐχθροὶ ἐπῆρχοντο καί τόν ἐπρόφθασαν περὶ τήν ξυλίνην γέφυραν, οἱ μὲν δύο φίλοι τοῦ εἶπαν νά προχωρήσῃ καί αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς τοὺς διώκοντας καί μαχόμενοι πρό τῆς γέφυρας, οὐδένα ἀφήκαν νά διέλθῃ, ἕως ὅτου ἀπέθανον. Μετά τοῦ Γαίου δ' ἔφευγεν ἕνας μόνον ὑπηρέτης, ὄνοματι Φιλοκράτης... κανεῖς δέ δέν τόν ἐβοήθει, οὔτε ἵππον, τόν ὁποῖον ἐξήτει, θέλησε κανεῖς νά τοῦ δώσῃ... Καί οἱ δύο συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ζώντες· ἀλλὰ ὁ Φιλοκράτης ἐνηγκαλίσθη τόν κριόνιόν του καί οὐδεὶς ἤδυνήθη νά πληγώσῃ ἐκεῖνον, πρὶν φονεθεῖ αὐτός, ὑπὸ πολλῶν κτυπώμενος. Τήν δέ κεφαλὴν τοῦ Γαίου λέγουν ὅτι ἄλλος μὲν ἀπέκοψε καί ἔφερε, τήν ἀφήρεσε δέ ἀπ' αὐτόν ὁ Σεπτουμουλήσιος».

(Ἀντιπάτρου Σιδωνίου, Ἑλληνικὴ ἀνθολογία. Μετάφρ. Σ. Μενάρδου)

Ἐπιγράμμα στήν Κόρινθο

«Ποῦ ἴνα Δωριδα Κόρινθε, τὰ ξακουστά σου κάλλι; Ποῦ τῶν τευχῶν οἱ στέφανοι, τά πλοῦτῃ τά παλιά; Ποῦ τῶν μακάρων οἱ ναοὶ τά μῦρια πληθῆ πάι, οἱ ἄνδρες, οἱ γυναῖκες σου μέ τ' ἀκριθὰ φιλιὰ;

«Τίποτε, τίποτ' από σέ, πολύθλιθη, δέν μένει!
Όλα τά πήρε, τάφαγε κατακτητής βαρύς·
μόνο οί Νηρηίδες άπιαστες, του ώκεανού οί
παρθένοι, σου μείνανε τής μοίρας σου Άλκυ-
όνες τής σκληρής.»

Έπίγραμμα στίς Κορινθίες Βόισκα και Ροδόπη

«Άρρώστια δέν έφαγ' έμάς, Βοίσκαν και Ρο-

δόπην. Ρωμαίος δέν μάς σκότωσε μέ τό μακρύ
σπαθί, μόν' οί ίδιες, σάν έσκλάβωναν τήν Κό-
ρινθον κατόπιν, έμείς έπροτιμήσαμε τόν Άδη
τόν βαθύ.»

Μ' έσφαζε έμένα ή μάνα μου ή Βοίσκα μέ
μαχαίρα και τήν δική της τήν ζωή δέν έλυπήθη
αυτή, μά μέ θηλεία κρεμάστηκε. Καί κόρη και
μητέρα θανήν πήραμε λεύτερη παρά σκλαβιά
φρικτή.»

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

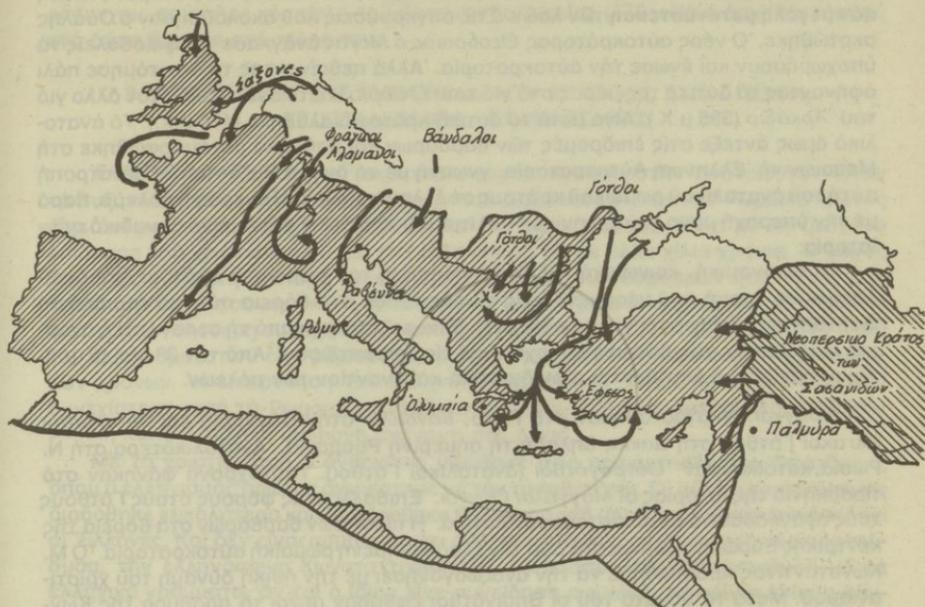
1. ΑΙΤΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τόν 4^ο αί. ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία παρουσίασε συμπτώματα κατάπτωσης και μαρασμού, γιά νά καταρρεύσει λίγο άργότερα. Ποιά ήταν όμως τά αίτια τής παρακμής του άλλου ρωμαϊκού μεγαλείου; Οί συνεχείς πόλεμοι και οί έμφύλιες συγκρούσεις είχαν εξασθενήσει τούς Ρωμαίους. Άγρότες και μικροκτηματίες είχαν προτιμήσει τήν εύκολότερη ζωή τών πόλεων. Άσιάτες, Γαλάτες, Ίσπανοί και Βορειοαφρικανοί πλημμύρισαν τήν ύπαιθρο, ένώ ό έλληνορωμαϊκός κόσμος έχασε τή δύναμη πού είχε δείξει στό παρελθόν νά άφομοιώνει τούς λαούς πού ύπόταξε. Άπέραντες έκτάσεις περιήλθαν σέ μεγαλοκτηματίες πού τίς καλλιεργούσαν μέ πολυάριθμους δούλους. Οί δούλοι κι άπόγονοί τους, άναπόσπαστο μέρος τών κτημάτων, μεταθιβάζονταν κληρονομικά μαζί μέ αυτά. Μέ τήν καταναγκαστική έργασία τών δούλων και τίς άθλιες συνθήκες διαβίωσης ή γή δέν μπορούσε νά άποδώσει τήν ίδια παραγωγή πού έδινε, όταν τήν καλλιεργούσαν έλεύθεροι γεωργοί.

Τό ίδιο έβλαψε τό ρωμαϊκό κράτος και ή άποχέρωση. Στίς Μεσογειακές χώρες κλιματολογικοί λόγοι δέν έπιτρέπουν τήν άνανέωση του έπιστρώματος τής γής, πού μόνο ή καλλιέργεια μπορεί νά διατηρήσει. Άν οί άγροί παραμεληθούν, θροχές και άνεμοι άπογυμνώνουν μόνιμα τό έδαφος από τό χώμα. Η καταστροφή του τότε είναι άνεπανόρθωτη. Έτσι και στούς αρχαίους χρόνους οί πόλεμοι από τή μία πλευρά και ή έγκατάλειψη τής ύπαιθρου από τήν άλλη άποχέρωσαν τεράστιες έκτάσεις, ιδιαίτερα στήν Ίταλία και στήν Ελλάδα. Η άποχέρωση αυτή ήταν άλλη αίτια τής παρακμής του έλληνορωμαϊκού κόσμου. Η σπουδαιότερη όμως αίτια τής ρωμαϊκής παρακμής ήταν ή καταπίεση τών ύπόδουλων λαών από τή διεφθαρμένη διοίκηση τών Ρωμαίων. Η Ελλάδα ήταν άνάμεσα στίς χώρες πού έπαθε πολλά από τήν ύποδούλωση τής στή Ρώμη. Μεγάλες έκτάσεις της και πολλά νησιά της έρημώθηκαν τελείως και πολλές πόλεις της γνώρισαν φοβερή παρακμή.

Ο Πausανίας πού περιηγήθηκε πολλά έλληνικά μέρη τό 2^ο αί. μ.Χ. αναφέρει στό έργο του *Έλλάδος περιήγησις* έγκαταλειμμένες πόλεις, λησμονημένα ιερά και άκατοίκητα νησιά. Ο Δίων ο Χρυσόστομος, πού έζησε γύρω στίς άρχές του 2ου αί. μ.Χ., περιγράφει στό έργο του *Ευβοϊκός* πόλεις τής Εύβοιας σχεδόν άκατοίκητες,

Ἰσπερὶ τῶν Ρωμαίου Κράτους ἀπὸ Γερμανικῆς ἐπιδρομῆς ματὰ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνα μ. Χ.

Ἀπὸ τὸ βιβλίον Grundriss der Geschichte Ausgabe B (I) (σελίς 152)
Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1965

προσθέτοντας ὅτι μόνο ἐρείπια φανέρωσαν πιά τὸ μεγαλεῖο πού εἶχε κάποτε ἡ Ἑλλάδα.

Παρόμοια κατάσταση ἐπικρατοῦσε καί στὶς ἄλλες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ ἐμπόριο παρήκμαζε παντοῦ. Τὶς θάλασσες λυμαίνονταν πειρατές. Ἡ τοκογλυφία ὀργιάζε. Μόνο ἡ ἀριστοκρατία ἐξακολουθοῦσε νὰ ζεῖ σὲ πολυτέλεια ἀλλὰ καὶ ἠθικὴ παρακμῆ. Τὸν οἰκονομικὰ ἐξαθλιωμένο λαὸ ἐξαχρείωναν περισσότερο τὰ θάρβαρα θεάματα, πού παρουσίαζε ἀφθονά στὰ ἀμφιθέατρα ἢ ρωμαϊκὴ πολιτεία. Μόνο ἡ Ἑλλάδα, πρὸς τιμὴ τῆς, δέν ἀνέχτηκε παρόμοια θεάματα. Τὸ μοναδικὸ αἶτημα «ἄρτον καὶ θεάματα» τοῦ λαοῦ στὴ Ρώμη τὰ χρόνια τῆς παρακμῆς δείχνει ὅτι δέν ὑπῆρχε ἄλλο σκαλοπάτι, γιὰ νὰ κατέβουν χαμηλότερα οἱ Ρωμαῖοι στὴ σκάλα τῆς ἐξαθλίωσης.

2. ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ

Ἀντιδρώντας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος στὴν κατάσταση αὐτὴ ἔκανε τὸ χριστιανισμὸ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους καὶ μετέφερε τὴν πρωτεύουσα στὴν Κωνσταντινούπολη. Πεθαίνοντας μοίρασε τὸ κράτος του στοὺς 3 γιούς του. Τελικὰ στὸ θρόνο ἀνέβηκε ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουλιανός, πού θαυμάζοντας τὸν ἀρχαῖο ἑλληνισμὸ προ-

στάτευσε τήν ἀρχαία θρησκεία. Ὁ Ἰουλιανός πέθανε πολεμώντας κατά τῶν Περσῶν. Τόν διαδέχτηκε ὁ Οὐαλεντινιανός πού ἀνακήρυξε συνάρχοντα στήν Ἀνατολή τόν Οὐάλη. Στά χρόνια του ἔγινε ἡ εἰσβολή τῶν βαρβάρων στά βόρεια σύνορα, γνωστή σάν **μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν**. Στίς συγκρούσεις πού ἀκολοῦθησαν ὁ Οὐάλης σκοτώθηκε. Ὁ νέος αὐτοκράτορας *Θεοδόσιος ὁ Μέγας* ἀνάγκασε τούς εἰσβολείς νά ὑποχωρήσουν καί ἔνωσε τήν αὐτοκρατορία. Ἀλλά πεθαίνοντας τή διχοτόμησε πάλι ἀφήνοντας τό δυτικό της μέρος στό γιό του Ἰωνόριο καί τό ἀνατολικό στόν ἄλλο γιό του Ἀρκάδιο (395 μ.Χ.). Λίγο μετά τό δυτικό κράτος διαλύθηκε (476 μ.Χ.). Τό ἀνατολικό ὁμως ἄντεξε στίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων καί βαθμιαία μεταμορφώθηκε στή Μεσαιωνική Ἑλληνική Αὐτοκρατορία, γνωστή μέ τό ὄνομα **Βυζάντιο**. Ἡ μετατροπή αὐτή τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σέ ἑλληνικό χωρίς ἐξέγερση ἢ πόλεμο, παρά μέ τήν ὑπεροχή μόνο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποτελεῖ φαινόμενο μοναδικό στήν ἱστορία.

Ἡ οικονομική, κοινωνική καί ἠθική παρακμή τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους παρουσιάστηκε σέ ἐποχή πού νέος κίνδυνος τό ἀπειλοῦσε στά βόρεια σύνορά του ἀπό τό Δούναβη ὡς τό Ρῆνο: οἱ γερμανικοί λαοί. Ἐπωφελοῦμενοι ἀπό τή στρατιωτική ἀναρχία εἰσέβαλλαν στίς βόρειες ἐπαρχίες καί τίς λεηλατοῦσαν. Ἀπό τόν 3^ο ἕως αἰ. μ.Χ. εἶχαν ἀρχίσει νά ἐπιτίθενται αἰφνιδιαστικά καί ἐναντίον τῶν πόλεων.

Φράγκοι ἐγκαταστάθηκαν στό Ρῆνο, Βάνδαλοι στήν Οὐγγαρία καί Βησιγόθοι (δυτικοί Γότθοι) στή *Δακία*, δηλαδή τή σημερινή Ρουμανία. Ἀνατολικότερα, στή Ν. Ρωσία, κατοικοῦσαν Ὀστρογότθοι (ἀνατολικοί Γότθοι). Ταυτόχρονα φάνηκαν στό προσκήνιο τῆς ἱστορίας οἱ *Μογγόλοι Οὐννοι*. Ἐπιβάλλοντας φόρους στούς Γότθους τούς ἀνάγκασε νά μεταναστεύσουν δυτικά. Ἡ πίεση τῶν βαρβάρων στά βόρεια τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης χώρισε στά δύο τήν ἐξασθενημένη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος προσπάθησε νά τήν ἀναζωογονήσει μέ τήν ἠθική δύναμη τοῦ χριστιανισμοῦ. Μετά τό θάνατό του οἱ Βησιγόθοι ἐφθασαν μέχρι τά πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἐγκαταστάθηκαν στή Βουλγαρία, ἐνῶ οἱ Βάνδαλοι εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στήν Οὐγγαρία.

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωνορίου στή Δύση ὁ ἀρχηγός τῶν Βησιγόθων Ἀλάριχος, προέλασε στήν Ἰταλία καί κατέλαβε τή Ρώμη (410 μ.Χ.). Καμιά ἠθική δύναμη δέν ὑπῆρχε πιά νά σώσει τήν Δύση, ὅπου, ἀντίθετα ἀπό ὅ, τι συνέβαινε στήν Ἀνατολή, ὁ κόσμος ἄγνοοῦσε τά βιβλία ἢ διάβαζε ἐλάχιστα, οἱ ἱερεῖς ἦταν ἀγράμματοι καί ἐπικρατοῦσε δεισιδαιμονία καί φόβος.

Ἐπακολούθησε μετακίνηση τῶν Βανδάλων πρὸς τήν Ἰσπανία. Ἀπό ἐκεῖ ἐπλευσαν στή Β. Ἀφρική μέ ἀρχηγό τό *Γεζέριχο*, ὅπου δημιουργήσαν κράτος ἀνάλογο σέ ἔκταση καί δύναμη μέ τήν Καρχηδόνα. Τό ἐπόμενο κύμα ἐπιδρομῶν ἦταν ἀνοκότερο κι ἔδωσε τό χαριστικό πλῆγμα στό ἐτοιμοθάνατο δυτικό κράτος. Μογγόλοι νομάδες, οἱ Οὐννοι, ἀναγκάστηκαν ἀπό τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τήν επέκταση τῆς Κινεζικῆς αὐτοκρατορίας νά κινηθοῦν πρὸς τήν Εὐρώπη. Τόν 5^ο αἰ. μ.Χ. ὁ ἀρχηγός τους Ἀτίλας, ἀφοῦ ἐρήμωσε τίς βόρειες ἐπαρχίες τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, εἰσέβαλε στή Γαλιτία (451 μ.Χ.), ὅπου ἀντιμετώπισε ἐνωμένους Ρωμαίους, Φράγκους καί Βησιγόθους στή *μάχη τῶν Ἐθνῶν*. Τόν ἐπόμενο χρόνο λεηλάτησε τήν Ἰταλία, ἀλλά σέ λίγο ὁ θάνατός του ἀπάλλαξε τήν Εὐρώπη ἀπό τίς ἐπιδρομές του (453 μ.Χ.).

Ὅμως στή Ρώμη ἡ κατάσταση χειροτέρευε. Μισθοφορικά στρατεύματα ἀνεβοκατέβασαν στό θρόνο 10 αὐτοκράτορες μέσα σέ 20 χρόνια. Ἐπωφελήθηκαν οἱ Βάνδαλοι τῆς Καρχηδόνας, κατέλαβαν καί λεηλάτησαν τή Ρώμη τό 455 μ.Χ. (Βανδαλισμός). Τέλος ὁ ἀρχηγός τῶν βαρβάρων μισθοφόρων τῆς Ρώμης Ὀδόακρος καθαί-

ρεσε τόν τελευταίο αυτοκράτορα τής Ρώμης Ρωμόλο Αύγουστύλο και έστειλε μήνυμα στην αλή τής Κωνσταντινούπολης, ότι είχε τελειώσει ή ρωμαϊκή έξουσία στο δυτικό τμήμα τής αυτοκρατορίας. Μέ τήν ανάρρηση στην έξουσία του Γότθου Θεοδώριχου, πού πήρε τόν τίτλο του βασιλιά τής 'Ιταλίας (476 μ.Χ.), ο άρχαιος κόσμος στη Δύση έφτασε στο τέλος του.

3. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΙΣΤΗ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ - ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ένώ ή Λατινο-Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ψυχωραγοϋσε, στην 'Ανατολή γεννιόταν τό Βυζάντιο. Τή θεομηνία των βαρβάρων πού εισέβαλαν στό Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος είχε αντιμετώπισει και τό 'Ανατολικό. Καί όχι μόνο σώθηκε, αλλά μέ τή ζωογόνο επίδραση του χριστιανισμού και του ελληνισμού έζησε άλλα χίλια χρόνια. Ο λόγος πού ή έλληνόφωνη ανατολή άντεξε στις επιδρομές των βαρβάρων ήταν ή μεγαλύτερη πολιτική τής συνοχή και ή βαθύτερη και φιλοσοφικά τεκμηριωμένη χριστιανική πίστη. Η μεγαλύτερη συνοχή τής 'Ανατολής απέναντι στη Δύση οφειλόταν στην ακμή του ελληνισμού, πού είχε ριζώσει βαθιά στην 'Ασία κατά τή διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων. Η επικράτηση του ελληνικού πολιτισμού στις ανατολικές περιοχές συνεχίστηκε κατά τή Ρωμαιοκρατία δίνοντας στην 'Ανατολή αναμφισβήτητη πνευματική και πολιτιστική υπεροχή απέναντι στη Δύση.

Μέ τό χριστιανισμό ο άνθρωπος ύψώθηκε στις πραγματικές του διαστάσεις, όπου ο ελληνισμός πρώτος αγωνίστηκε νά τόν τοποθετήσει. Γι' αυτό ο χριστιανισμός διαδόθηκε εύκολότερα και θεμελιώθηκε βαθύτερα στα μέρη όπου είχαν επικρατήσει οι Έλληνες. Καί δέν είναι σύμπτωση ότι ο Μ. Κωνσταντίνος ύψωσε στη νέα πρωτεύουσα, τήν έλληνόφωνη Κωνσταντινούπολη, τό λάβαρο του χριστιανισμού μέ τά ελληνικά γράμματα, άν και ο ίδιος είχε συνειδηση ρωμαϊκή. Δέν είναι επίσης σύμπτωση ότι ο απόστολος Παύλος είχε βαθιά ελληνική μόρφωση κι έγραψε τίς επιστολές του σέ γλώσσα ελληνική. Ούτε τό ότι οι απόστολοι του Χριστού έγραψαν στα ελληνικά τά Ευαγγέλια και τίς Πράξεις των 'Αποστόλων. Δέν είναι τέλος σύμπτωση ότι οι πρώτες χριστιανικές εκκλησίες ιδρύθηκαν σέ ελληνικές πόλεις ('Αντιόχεια, Λαοδίκεια, Έφεσος, Κολοσσές, Σμύρνη, Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Κόρινθος και 'Αθήνα).

Η ελληνική φιλοσοφία έτοίμασε τό δρόμο στό χριστιανισμό λυτρώνοντας τό ανθρώπινο πνεύμα. Οι άπολογητές του Χριστιανισμού 'Οριγένης και Κλήμης δίκαια θεώρησαν τόν ελληνισμό προβαθμιδα του χριστιανισμού. Κι άν τό διαλεκτικό πνεύμα των Έλλήνων φιλοσόφων εισχώρησε στό χριστιανισμό μέ άποτέλεσμα νά δημιουργηθούν οι αίρέσεις σέ ελληνικές περιοχές μόνο, τούτο σέ τελευταία άνάλυση δέν έθλαψε. Γιατί ή προσπάθεια νά αντιμετωπιστούν οι αίρετικοί και ή όλη διαμάχη γύρω από τίς αίρέσεις οδήγησε σέ συστηματικότερη και βαθύτερη θεμελίωση του χριστιανισμού στην 'Ανατολή.

Ο χριστιανισμός κατανοήθηκε και έρμηνεύτηκε από τόν ελληνισμό. Μέ τίς δύο αυτές δυνάμεις έλαμψε τό Βυζάντιο επί χίλια άκόμη περίπου χρόνια. Από τίς δύο αυτές πηγές τής ζωής προέρχονται και πολλά στοιχεία του σημερινού νεοελληνικού πολιτισμού.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΣ

Οι άρχές της Ρωμαϊκής Ιστορίας

- 753 π.Χ. Κτίση Ρώμης (σύμφωνα με την παράδοση)
- 510 απομάκρυνση των Έτρούσκων βασιλέων· επικράτηση των πατρικίων· *άρχή δημοκρατίας*.
- άπό τό 490 ώς τό 287 άγώνες τών πληθειών για νομική, κοινωνική και πολιτική έξίσωση μέ τούς πατρικίους.
- 450 ή *δωδεκάδελτος* (πρώτη, ύποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου).
- 366 δικαίωμα τών πληθειών νά γίνονται ύπατοι
- 287 οί άποφάσεις τής Έκκλησίας (τών πληθειών) έχουν δύναμη νόμου (μέ ή χωρίς τή συναίνεση τής Συγκλήτου).
- Η ανάπτυξη τής Ρώμης σέ δύναμη κυρίαρχη στή Δ. Μεσόγειο**
- 264-241 α΄ Καρχηδονικός πόλεμος (δυτική Σικελία, Κορσική και Σαρδηνία γίνονται ρωμαϊκές έπαρχίες).
- 228 ή Ίλλυρία γίνεται ρωμαϊκό προτεκτοράτο.
- 222 ή Έντεϋθεν τών Άλπεων Γαλατία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 218-201 β΄ Καρχηδονικός πόλεμος.
- 216 νίκη του Άννίβα στίς Κάννες.
- 202 τελική ήττα του Άννίβα στή Ζάμα.
- 201 συνθήκη ειρήνης· ή Καρχηδόνα χάνει τήν Ίσπανία (ρωμαϊκή έπαρχία τό 197).
- Ρωμαϊκή επέκταση στήν Άνατολή**
- 197 ήττα του Φιλίππου Ε΄ τής Μακεδονίας στίς «Κυνός Κεφαλές».
- 190 ήττα του Άντιόχου του Γ΄ τής

- Συρίας κοντά στή Μαγνησία τής Μ. Άσίας.
- 168 ήττα τών Μακεδόνων στήν Πύδνα.
- 148 ή Μακεδονία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 146 καταστροφή τής Κορίνθου και τής Καρχηδόνας· ή Έλλάδα γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 133 κατάκτηση τής Νουμιδίας.
- 133 οί Ρωμαίοι *κληρονομοϋντό* κράτος τής Περγάμου - Έπαρχία Άσίας 129 π.Χ.
- 65 ύποταγή Συρίας.

Περίοδος έμφυλίων πολέμων

- 133 - 121 μεταρρυθμίσεις τών Γκράκχων.
- 111 - 105 πόλεμος κατά του Ίουγούρθα Μάριος.
- 113 - 101 άγώνες εναντίον τών Κίμβρων και τών Τευτόνων.
- 91 - 88 Συμμαχικός πόλεμος (ανάμεσα στή Ρώμη και τούς Ίταλιώτες συμμάχους).
- 88 Άσιατικός Έσπερινός (γενική σφαγή τών Ρωμαίων στή Μ. Άσία.)
- 82 προγραφές πολιτικών αντιπάλων στή Ρώμη.
- 82 - 79 δικτατορία του Σύλλα.
- 73 - 71 έξέγερση τών δούλων.
- 60 α΄ Τριανδρία (Καίσαρας, Πομπήιος, Κράσσος).
- 58 - 51 κατάκτηση Γαλατίας.
- 49 - 48 έμφύλιος πόλεμος (Καίσαρας - Πομπήιος).
- 48 - 44 δικτατορία του Καίσαρα
- 44 δολοφονία του Καίσαρα.
- 43 β΄ Τριανδρία (Άντώνιος, Όκταβιανός, Λέπιδος).
- 31 νίκη του Όκταβιανού στο Άκτιο.
- 30 ή Αίγυπτος Ρωμαϊκή έπαρχία.

**ΠΙΝΑΚΑΣ
ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ**

Αὔγουστος	27 π.Χ. 14 μ.Χ.	Βαλεριανός καί ὁ γιός του	253-260
Τιβέριος	14-37	Γαλληνός	253-268
Γάιος (Καλιγούλας)	37-41	Κλαύδιος II	268-270
Κλαύδιος I	41-54	Αὔρηλιανός	270-275
Νέρωνας	54-68	Τάκιτος	275-276
Βεσπασιανός	69-79	Πρόβος	276-282
Τίτος	79-81	Διοκλητιανός	284-305
Δομιτιανός	81-96	Μαξιμιανός	286-305
Τραϊανός	98-117	Κωνσταντίνος Χλωρός	292-306
Ἄδριανός	117-138	Γαλέριος	293-311
Πίος Ἀντωνίνος	138-161	Μαξέντιος	306-312
Μάρκος Αὔρηλιος	161-180	Λικίνιος	311-323
Κόμμοδος	180-192	Κωνσταντίνος	306-337
Σεπτίμιος Σεβήρος	193-211		
Καρακάλλας	211-217		
Ἡ ἐποχή τῶν «30 τυράννων»	235-284	Μέ τόν Κωνσταντίνο ἀρχίζει ὁ ἐκχριστιανισμός καί ἐξελληνισμός τοῦ κράτους.	
Φίλιππος	244-249		
Δέκιος	249-251		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Ἀριστοτέλη, Πολιτικά.
Ἡρόδοτου, Ἱστορία.
Θουκυδίδη, Ἱστορία.
Ξενοφώντος, Ἑλληνικά.
Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Δημόπουλου Π., Δημόσιος καὶ Ἰδιωτικός Βίος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθήνα, 1933.
«Ἐκδοτικῆς», Ἱστορία Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμοι Α (1970), Β (1971), Γ1 (1972), Γ2 (1972), Δ (1973) καὶ Ε (1974).
Θεοχάρη Δ., Νεολιθική Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1973.
Μαρινάτου Σ., Κρήτη καὶ Μυκηναϊκή Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1959.
Blegen C., The Mycenaean Age, Cincinnati, 1962.
Bonwetsch G., (κ.ἄ.), Grundriss der Geschichte, ausgabe B, Band I, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965.
Carry M., A History of the Greek World, London, 1959.
Casson L. Ancient Egypt, N. York, 1965.
Charlesworth M., The Roman Empire, London, 1958.
Crossland R-Birchall A, Bronze Age Migrations in the Aegean, N. Jersey, 1974.
Edwardes M., Every day Life in Early India, London, 1969.
Ehrenberg V., From Solon to Socrates, London, 1973.
Freeman K., Greek City States, N. York, 1950.
Hammond N., A History of Greece, Oxford, 1963.
Hood S., The Minoans, London, 1971.
Kitto J, Palestine from the Patriarchal Age to the Present Time, N. York.
Kramer S., Cradle of Civilization, N. York, 1967.
Moscati S., The World of the Phoenicians, London, 1968.
Prideaux T., Cromagnon Man, N. York, 1973.
Schafer E., Ancient China, N. York, 1967.
Schoder R., Greek Art, N. York, 1965.
Starr C., The Origins of Greek Civilization, London, 1962.
Ventris M. — Chadwick J., Documents in Mycenaean Greek, Cambridge, 1973.
Wilcken U. Ἀρχαία Ἑλληνική Ἱστορία, Ἀθήνα, 1976.
Woodhouse W., The Tutorial History of Greece, London, 1953.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦ. Α'	Ἡ Ἱστορία ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, καύχημα καὶ εὐθύνη του	5
ΚΕΦ. Β'	Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξέλιξή του	9
ΚΕΦ. Γ'	Ἡ Ἀνατολική πολιτιστική παράδοση	12
ΚΕΦ. Δ'	Ἡ Προϊστορική Ἑλλάδα	39
ΚΕΦ. Ε'	Μεταβατική ἐποχή	58
ΚΕΦ. ΣΤ'	Μητροπολιτικός καὶ ἀποικιακός Ἑλληνισμός ἀπὸ τὸν 8 ^ο ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.	65
ΚΕΦ. Ζ'	Πολιτική καὶ Πολιτιστική ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν 8 ^ο ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.	78
ΚΕΦ. Η'	Ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Σπάρτη ὡς τίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.	89
ΚΕΦ. Θ'	Ἀπειλή τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Θρίαμβος καὶ ἀκμή.	102
ΚΕΦ. Ι'	Ὁ Ἑλληνικός Διαφωτισμός (5ος αἰ. π.Χ.)	121
ΚΕΦ. ΙΑ'	Ἡ δοκιμασία τῶν ἐσωτερικῶν πολέμων (431 - 362 π.Χ.)	145
ΚΕΦ. ΙΒ'	Τέχνη καὶ διανόηση τὸν 4 ^ο αἰ. π.Χ.	163
ΚΕΦ. ΙΓ'	Ἡ πολιτιστική ἐπίδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Δ. Μεσόγειο τὸν 5 ^ο καὶ 4 ^ο π.Χ. αἰ.	173
ΚΕΦ. ΙΔ'	Ὁ Μακεδονικός ἑλληνισμός ἐπιβάλλει τὴν ἔνωση τῶν Ἑλλήνων. Διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἀνατολή	179
ΚΕΦ. ΙΕ'	Ἑλληνιστικός πολιτισμός	204
ΚΕΦ. ΙΣΤ'	Ὁ Ἑλληνορωμαϊκός κόσμος. (2ος π.Χ. αἰ. - 3ος μ.Χ. αἰ.)	225
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		242

